

Gramatyka niemiecka z uwagami konfrontatywnymi

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

JÓZEF PAWEŁ DARSKI

Gramatyka niemiecka z uwagami konfrontatywnymi

Wydanie II poprawione i rozszerzone

POZNAŃ 2015

Recenzent wydania pierwszego: prof. dr hab. Stanisław Prędota

Wydano na podstawie maszynopisu gwarantowanego

© Józef Paweł Darski 2015

This edition © by Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015

Projekt okładki: Ewa Wąsowska

Redaktor techniczny: Elżbieta Rygielska

ISBN 978-83-232-2832-5

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
61-701 POZNAN, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, fax 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl
Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie II poprawione i rozszerzone. Ark. wyd. 25,00. Ark. druk. 32,75

DRUK I OPRAWA: WYDAWNICTWO I DRUKARNIA UNI-DRUK
LUBOŃ, UL. PRZEMYSŁOWA 13

OD AUTORA

W języku polskim jest niewiele opisów współczesnego, standardowego języka niemieckiego. Autorami tych gramatyk są:

Wanda Dewitzowa, Barbara Płaczkowska „Zwięzła gramatyka języka niemieckiego”. Warszawa 1958: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Michał Cieśla „Składnia opisowa języka niemieckiego”. Wydanie III. Warszawa 1961: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Stanisław Łuszczuk, Aleksander Szulc, Zdzisław Wawrzyniak „Gramatyka języka niemieckiego”. Wydanie drugie. Warszawa 1986: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

Jan Czochralski „Gramatyka niemiecka dla Polaków”. Warszawa 1990: Wiedza Powszechna.

Jan Czochralski „Gramatyka funkcjonalna języka niemieckiego”. Warszawa 1994: Wiedza Powszechna.

Rudolf i Ursula Hoberg opracowali dla uczniów w Niemczech gramatykę pt. „Der kleine DUDEN. Deutsche Grammatik”. Tę gramatykę przetłumaczyli na język polski i wzbogacili uwagami kontrastywnymi Roman i Grażyna Lewiccy. Ukazała się ona pt. „Der kleine DUDEN. Mała gramatyka języka niemieckiego” w r. 1997 w Wydawnictwie Szkolnym PWN w Warszawie.

Na podstawie tych i jeszcze starszych gramatyk niemieckich opracowano zbiory ćwiczeń. Gramatyki te i oparte o nie zbiory ćwiczeń prezentują w wielu wypadkach wiedzę z II połowy XIX wieku, np. odmianę rzeczowników według deklinacji mocnej, słabej i mieszanej.

Wyżej wymienione gramatyki nie mogły oczywiście uwzględnić przyjętej od 1 sierpnia 2006 roku reformy ortografii niemieckiej. Ponadto poszerzyła się znacznie wiedza o budowie i użyciu języka. Możliwe stało się doskonalsze wyjaśnienie i uściślenie reguł gramatycznych.

Niniejsza *Gramatyka* opiera się na mojej autorskiej teorii analizy językowej, zrecenzowanej pozytywnie tak w kraju, jak i za granicą. Do jej zrozumienia nie jest potrzebna dotychczasowa wiedza z zakresu grama-

tyki tradycyjnej, albowiem wszystkie aspekty budowy języka niemieckiego są wyjaśniane w prosty sposób na licznych przykładach. Budowę języka niemieckiego ujęto w nowe reguły i z konieczności również w znacznej mierze w nową terminologię. Znaczenie niektórych tradycyjnych terminów zostało zmienione.

Proponowaną nową terminologię można zmienić na być może adekwatniejszą, co jednakże niczego nie zmieni w faktycznym stanie rzeczy ujętym w nowe reguły.

Ta *Gramatyka* wprowadza w arkany opisu językowego stopniowo po to, by było możliwie jak najmniej odwołań do innych podrzdziałów. Dlatego też zalecana jest lektura zgodnie z ich kolejnością. Na końcu znajduje się indeks terminów gramatycznych, wskazujący na ich definicje w tekście. Dzięki niemu możliwa jest także recepcja poszczególnych (pod)rozdziałów.

Niniejsza *Gramatyka* również ułatwi wszystkim pełne zrozumienie tekstów języka niemieckiego i tworzenie własnych, poprawnych tekstów, jak i konstruowanie zrozumiałych dla Niemca fonicznie i gramatycznie poprawnych wypowiedzi. Zainteresowanych opisem naukowym studentów nie tylko filologii germańskiej, lecz także filologii polskiej lub filologii obcych zainspiruje do pogłębionych studiów językoznawczych dzięki zapoznaniu się z nowatorską metodą analizy języków naturalnych.

Ta *Gramatyka* nie jest wiernym tłumaczeniem mojej gramatyki, wydanej w języku niemieckim w r. 2010 w *Międzynarodowym Wydawnictwie Naukowym (Internationaler Verlag der Wissenschaften)* Petera Langa we Frankfurcie nad Menem, Berlinie etc. pt. „Deutsche Grammatik. Ein völlig neuer Ansatz” („Gramatyka niemiecka. Całkowicie nowe podejście”).

W niniejszej *Gramatyce* została ograniczona do niezbędnego minimum dyskusja z innymi teoriami i ich regułami. Natomiast podkreślone są podobieństwa, wynikające z ogólnoludzkich cech językowych, a przede wszystkim podobieństwa i różnice między językiem polskim i niemieckim.

Ze względów dydaktycznych we wszystkich cytatach uwzględniono nową pisownię języka niemieckiego. Nie zmienia to w żadnym wypadku znaczenia tych cytatów. Ze względu na zachowanie autentyczności starą pisownię zachowano jedynie w tytułach monografii i artykułów w alfabetycznym spisie LITERATURY.

W nawiasach po cytacie, wyróżnionych wcięciem z lewej strony i mniejszą czcionką, podaje się tylko nazwisko autora, rok wydania jego

dzieła, a po dwukropku stronę cytatu, np. Czochrański 1994: 175. Strony cytatów oznaczone jako np. 25n. lub 30nn. należy rozumieć jako strona 25 i następna lub strona 30 i następne. Nazwiska dwóch autorów podaje się w kolejności wymienionej w tytule i przedzielone pochyłą kreską „/”, np. Helbig/Buscha. W dziełach napisanych przez kilku autorów podaje się nazwisko najpierw wymienionego autora, po nim pisze się *et al.*, co znaczy *i inni*. Dokładne dane bibliograficzne dzieł podano na końcu w spisie pt. LITERATURA.

Już w pierwszym rozdziale „Słowo wstępne” każdy znajdzie jednoznaczne odpowiedzi na często zadawane pytania:

1. Czym jest **gramatyka**?
2. Ile jest gramatyk?
3. Jaka gramatyka jest najlepsza?
4. Jaką rolę pełni gramatyka w perfekcyjnym posługiwaniu się językiem ojczystym i obcym?

Za uwagi krytyczne i propozycje poprawek składam serdeczne podziękowania swoim bliskim współpracownikom z Zakładu Gramatyki Opisowej Języka Niemieckiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza: Panu profesorowi dr. hab. Michailowi Kotinowi, Panu profesorowi dr. hab. Januszowi Taborkowi i Pani dr. Marcie Radojewskiej. Ich prace naukowe oraz prace badawcze moich doktorantów weszły w zmodyfikowanej postaci w skład niniejszej *Gramatyki*.

Pani dr. Katarzynie Czarneckiej z Instytutu Filologii Polskiej UAM dziękuję za dokładne przeczytanie *Gramatyki* i cenne uwagi krytyczne.

Serdeczne podziękowania za konstruktywne, cenne uwagi krytyczne należą się również recenzentowi wydawniczemu, Panu profesorowi dr. hab. Stanisławowi Prędocie z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Bardzo dziękuję Wydawnictwu Naukowemu UAM za opracowanie typograficzne i wydanie tego podręcznika z dużą starannością.

Z wdzięcznością przyjmę wszelkie merytoryczne uwagi krytyczne przesłane mi na mój adres darski@amu.edu.pl, które umożliwią mi w następnym wydaniu udoskonalenie tej *Gramatyki*.

Opracowanie tej *Gramatyki* było możliwe dzięki poparciu władz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i wsparciu finansowemu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Poznań, czerwiec 2012 roku

Józef Paweł Darski

Wydanie drugie, poprawione i rozszerzone

Drugie wydanie tej *Gramatyki* eliminuje zauważone przeoczenia nie-licznych błędów, które nie mają zasadniczego znaczenia dla zrozumienia treści. Uzupełniono tę *Gramatykę* także merytorycznie na podstawie najnowszej literatury językoznawczej.

Poprawki stylistyczne i formatowania powinny jeszcze bardziej ułatwić recepcję treści. W tym wydaniu wszystkie omawiane jednostki gramatyczne, także i w cytowanych przykładach zdań, są odpowiednio wyróżnione celem ułatwienia ich identyfikacji.

Zasady interpunkcji w języku polskim i niemieckim są podobne, ale nie identyczne. W przykładach niemieckich postawiono obligatoryjne kropki na końcu zdań, które w odpowiednim kontekście pisowni języka polskiego należałoby opuścić.

Zaraz po ukazaniu się pierwszego wydania mojej *Gramatyki* otrzymałem od koleżanek i kolegów informację, że tę *Gramatykę* włączono do literatury obowiązkowej w ramach zajęć z gramatyki opisowej dla germanistów w *Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza*, *Uniwersytecie Opolskim*, *Uniwersytecie Zielonogórskim* i *Katolickim Uniwersytecie Lubelskim* oraz w *Wyższej Szkole Filologicznej* we Wrocławiu. Obecnie otrzymuję informacje, że studenci rzeczywiście ją czytają.

Z otrzymanych relacji prowadzących zajęcia wynika, że pewne trudności sprawia jedynie recepcja niektórych podrozdziałów nowej teorii opisu gramatycznego. Te podrozdziały trzeba koniecznie sobie przyswoić. Nie znaczy to, że trzeba tam podane reguły wykuć na pamięć, lecz dokładnie przeanalizować liczne przykłady, umożliwiające pełne zrozumienie reguł i ich skrótów terminologicznych. Bez tych podrozdziałów **niemożliwe** byłoby uproszczenie opisu, formułowanie nowych, bezwyjątkowych reguł gramatycznych zgodnie z „zasadą empirii” Louisa Hjelmsleva.

Poznań, styczeń 2015 roku

Józef Paweł Darski

SPIS TREŚCI

OD AUTORA.....	5
1 Słowo wstępne	17
1.1. Jak człowiek opanowuje język?	17
1.2. Czym jest gramatyka?	18
1.3. Rys historyczny gramatyki niemieckiej	21
1.4. Ocena gramatyk niemieckich	22
2 Jednostki strony dźwiękowej języka	27
2.0. Ogólnoludzkie cechy językowe	27
2.1. Definicja tekstu	28
2.2. Terminologia gramatyczna.....	29
2.3. Jednostki strony dźwiękowej języka	30
2.3.1. Sekwencja jednego mówcy	30
2.3.2. Wypowiedź	32
2.3.3. Sekwencje wypowiedzi	34
2.3.4. Sylaby.....	35
2.3.5. Głoski	36
2.3.6. Głoski i litery.....	37
2.3.7. Głoski i fonemy.....	38
2.4. Wymowa głosek języka niemieckiego	40
2.4.0. Realizacja dźwiękowa mowy	40
2.4.1. Narządy mowy i ich czynności	41
2.5. Artykulacja głosek	45
2.5.0. Wprowadzenie ogólne.....	45
2.5.1. Samogłoski	46
2.5.1.0. Terminologia opisu	46
2.5.1.1. Artykulacja samogłosek	50

2.5.1.2.	Wspólne cechy artykulacyjne samogłosek.....	56
2.5.3.	Dwugłoski	57
2.5.4.	Ortograficzna reprezentacja samogłosek	58
2.5.5.	Spółgłoski.....	61
2.5.5.0.	Samogłoski a spółgłoski.....	61
2.5.5.1.	Terminologia opisu	62
2.5.5.2.	Spółgłoski zwarto-wybuchowe	65
2.5.5.3.	Spółgłoski szczelinowe	70
2.5.5.4.	Spółgłoski zwarto-szczelinowe.....	78
2.5.5.5.	Spółgłoski półotwarte.....	78
2.5.5.6.	Koartykulacja	82
2.5.5.7.	Asymilacja	83
2.6.	Uwagi końcowe.....	84
3	Jednostki strony znaczeniowej języka.....	87
3.0.	Uwagi wstępne	87
3.1.	Znaczenie i sens	88
3.2.	Jednostki językowe strony dźwiękowej ze znaczeniem.....	89
3.3	Granice słowa.....	95
3.3.0.	Rys historyczny	95
3.3.1.	Słowoformy prymarne	97
3.3.2.	Słowoformy sekundarne.....	101
3.3.3.	Słowoformy tercjarnie.....	103
3.4.	Uwagi końcowe.....	109
3.5.	Analiza słowoform	112
3.5.0.	Rys historyczny	112
3.5.1.	Podstawowe terminy analizy.....	112
3.5.2.	Procedura analizy słowoform.....	117
3.5.3.	Analiza słowoform prostych	122
3.5.4.	Słowoformy złożone	124
3.6.	Podsumowanie	129
4	Klasyfikacja słowoform	131
4.0.	Rys historyczny.....	131
4.1.	Pierwsza część mowy (pytania prymarne)	132
4.2.	Druga część mowy (odnośniki).....	135
4.3.	Trzecia część mowy (ekwiwalenty wypowiedzi).....	139
4.4.	Czwarta część mowy (finitum)	140
4.5.	Piąta część mowy (potencjalne finitum)	145
4.6.	Szоста część mowy (modyfikator (potencjalnego) finitum).....	149
4.7.	Siódma część mowy (obligatoryjny zaimek zwrotny)	150

4.8.	Ósma część mowy (indefinitum).....	152
4.9.	Dziewiąta część mowy (partykuły)	154
4.10.	Dziesiąta część mowy (słowoformy modalne).....	155
4.11.	Jedenasta część mowy (słowoformy deiktyczne).....	156
4.12.	Dwunasta część mowy (przysłówek)	158
4.13.	Klasyfikacja potencjalnych wypowiedzi minimalnych	160
4.14.	Trzynasta część mowy (rzeczownik)	166
4.15.	Czternasta część mowy (słowoformy funkcyjne)	167
4.16.	Piętnasta część mowy (przymiotnik).....	168
4.17.	Szesnasta część mowy (imiesłów czasu neutralnego).....	170
4.18.	Klasyfikacja wypowiedzi według ilości finitów.....	172
4.19.	Siedemnasta część mowy (spójniki współrzędne)	175
4.20.	Osiemnasta część mowy (spójniki podrzędne)	176
4.21.	Podsumowanie	177
5	Czasownik	181
5.1.	Termin czasownik	181
5.2.	Gramatyczne kategorie czasownika	181
5.3.	Czas gramatyczne.....	183
5.4.	Klasyfikacja potencjalnego finitum	185
5.5.	Tworzenie prostych słowoform czasownikowych	189
5.5.0.	Uwagi wstępne	189
5.6.	Czas neutralny trybu oznajmującego	190
5.7.	Tryb rozkazujący.....	203
5.8.	Czas neutralny trybu przypuszczającego	207
5.9.	Imiesłów czasu neutralnego	209
5.10.	Czasowniki nieregularne	210
5.10.0.	Objaśnienie do tabeli czasowników nieregularnych	210
5.10.1.	Lista czasowników nieregularnych	211
5.11.	Imiesłów czasu przeszłego	221
5.12.	Czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego	224
5.13.	Czas przeszły narracyjny trybu przypuszczającego	227
5.14.	Czasowniki regularne i nieregularne.....	229
5.15.	Syntaktyczne kompleksy czasownikowe	231
5.15.1.	Kompleksowe bezokoliczniki	231
5.15.2.	<i>Haben</i> lub <i>sein</i> w bezokoliczniku czasu przeszłego	235
5.15.2.1.	Bezokolicznik czasu przeszłego z <i>haben</i>	236
5.15.2.2.	Bezokolicznik czasu przeszłego z <i>sein</i>	238
5.15.3.	Bezokolicznik zastępczy	241
5.16.	Tworzenie złożonych czasów gramatycznych trybu oznajmującego .	243
5.16.0	Wprowadzenie.....	243
5.16.1.	Nowe reguły tworzenia złożonych czasów gramatycznych.....	245

5.16.1.1.	Czas modalny trybu oznajmującego	245
5.16.1.2.	Zastępczy tryb przypuszczający	246
5.16.1.3.	Czas neutralny strony biernej trybu oznajmującego	247
5.16.1.4.	Czas przeszły narracyjny strony biernej trybu oznajmującego	247
5.16.1.5.	Czas przeszły dialogowy trybu oznajmującego	247
5.16.1.6.	Czas przeszły niedialogowy trybu oznajmującego	248
5.16.1.7.	Tworzenie trybu przypuszczającego złożonych czasów gramatycznych	248
5.16.2.	Rozszyfrowywanie złożonych czasów gramatycznych	249
5.17.	Podsumowanie	251
5.18.	Uwagi końcowe.....	252
6	Rzeczownik jako jądro wypowiedzi minimalnych.....	257
6.1.	Pisownia i znaczenie rzeczowników	257
6.2.	Semantyczna klasyfikacja rzeczowników	258
6.3.	Kategorie rzeczownika.....	261
6.3.1.	Liczba.....	261
6.3.2.	Przypadek.....	265
6.3.3.	Rodzaj gramatyczny.....	266
6.3.4.	Formalna neutralizacja rodzaju gramatycznego.....	273
6.4.	Deklinacja rzeczownika	274
6.4.0.	Rys historyczny.....	274
6.4.1.	Wykładniki syntaktyczne rzeczownika	275
6.4.2.	Opuszczanie wykładników syntaktycznych w wypowiedzi	278
6.4.3.	Fakultatywność wykładników syntaktycznych	282
6.4.4.	Wykładniki syntaktyczne substantywizacji	283
6.5.	Uwagi końcowe.....	285
7	Czternasta część mowy (słowoformy funkcyjne	289
7.1.	Klasyfikacja słowoform funkcyjnych	289
7.2.	Rodzajniki	292
7.3.	Lista rodzajników	293
7.4.	Deklinacja rodzajników	294
7.5.	Funkcje gramatyczne rodzajników.....	296
7.6.	Użycie rodzajników	300
7.6.1.	Wprowadzenie.....	300
7.6.2.	Rodzajnik określony.....	301
7.6.3.	Rodzajnik nieokreślony.....	303
7.6.4.	Rodzajnik zerowy.....	305
7.6.5.	Rodzajniki przymkowe	308
7.7.	Przymki	310

7.7.1.	Cechy syntaktyczno-morfologiczne	310
7.7.2.	Rekcja przyimków	313
8	Stopniowanie.....	323
8.1.	Terminologia	323
8.2.	Stopniowanie za pomocą sufiksów	326
8.3.	Zmiany w tematach w stopniu wyższym i najwyższym	330
8.4.	Stopniowanie za pomocą innych środków językowych.....	333
9	Syntaktyczne wykładniki przymiotników	335
9.0.	Rys historyczny	335
9.1.	Pozycja przymiotnika.....	336
9.2.	Przymiotniki bez syntaktycznych wykładników	337
9.3.	Przymiotniki z wykładnikami syntaktycznymi	338
9.4.	Uwagi końcowe.....	345
10	Syntaktyczna analiza wypowiedzi.....	347
10.0.	Rys historyczny	347
10.1.	Człony wypowiedzi.....	349
10.2.	Klasyfikacja członów wypowiedzi.....	351
10.2.1.	Pierwszy człon wypowiedzi (parenteza)	352
10.2.2.	Drugi człon wypowiedzi (człon wiodący)	353
10.2.3.	Trzeci człon wypowiedzi (potencjalny człon wiodący)	353
10.2.4.	Czwarty człon wypowiedzi (modyfikator).....	354
10.2.5.	Piąty człon wypowiedzi (człon modalny)	354
10.2.6.	Szesty człon wypowiedzi (człon partykuły)	355
10.2.7.	Siódmy człon wypowiedzi (człon spójnikowy)	355
10.2.8.	Ósmy człon wypowiedzi (formalny podmiot)	356
10.2.9.	Dziewiąty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie w bierniku).....	356
10.2.10.	Dziesiąty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie w celowniku) ..	357
10.2.11.	Jedenasty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie przyimkowe).....	358
10.2.12.	Dwunasty człon wypowiedzi (podmiot)	358
10.2.13.	Trzynasty człon wypowiedzi (człon was?)	359
10.2.14.	Czternasty człon wypowiedzi (dopełnienie w bierniku)	362
10.2.15.	Piętnasty człon wypowiedzi (dopełnienie w celowniku)	362
10.2.16.	Szesnasty człon wypowiedzi (fakultatywny celownik).....	363
10.2.17.	Siedemnasty człon wypowiedzi (dopełnienie w dopełniaczu).....	364
10.2.18.	Osiemnasty człon wypowiedzi (dopełnienie przyimkowe).....	365
10.2.19.	Dziewiętnasty człon wypowiedzi (człon przyimkowy)	366
10.2.20.	Dwudziesty człon wypowiedzi (człon wie?).....	367

10.2.21.	Dwudziesty pierwszy człon wypowiedzi (człon <i>wo?</i>)	367
10.2.22.	Dwudziesty drugi człon wypowiedzi (człon <i>wohin?</i>)	368
10.2.23.	Dwudziesty trzeci człon wypowiedzi (człon <i>woher?</i>)	368
10.2.24.	Dwudziesty czwarty człon wypowiedzi (człon <i>wann?</i>)	369
10.2.25.	Dwudziesty piąty człon wypowiedzi (człon <i>bis wann?</i>)	369
10.2.26.	Dwudziesty szósty człon wypowiedzi (człon <i>seit wann?</i>)	369
10.2.27.	Dwudziesty siódmy człon wypowiedzi (człon <i>wie oft?</i>)	370
10.2.28.	Dwudziesty ósmy człon wypowiedzi (człon <i>wie lange?</i>)	370
10.2.29.	Dwudziesty dziewiąty człon wypowiedzi (człon <i>wie weit?</i>)	371
10.2.30.	Trzydziesty człon wypowiedzi (człon <i>wie viel?</i>)	371
10.2.31.	Trzydziesty pierwszy człon wypowiedzi (człon <i>warum?</i>)	371
10.3.	Proste i złożone człony wypowiedzi	372
10.4.	Klasyfikacja wypowiedzi złożonych	376
10.4.1	Uściślenia terminologiczne	376
10.4.2.	Wypowiedzi podrzędne	378
10.4.2.1.	Paradygmatyczne wypowiedzi klasy piątej	378
10.4.2.2.	Paradygmatyczne wypowiedzi klasy czwartej	383
10.4.2.3.	Wypowiedzi współrzędne	386
10.5.	Uwagi końcowe	387
11	Prozodia	391
11.0.	Terminologia	391
11.1.	Akcentuacja słowoform prostych	393
11.2.	Akcentuacja słowoform obcych	396
11.3.	Akcentuacja skrótowców sylabowych i literowych	398
11.4.	Akcentuacja wyrazów złożonych	399
11.5.	Akcentuacja słowoform w wypowiedzi	401
11.6.	Intonacja wypowiedzi	406
11.7.	Podsumowanie	410
12	Czasy gramatyczne w wypowiedzi	413
12.1.	Użycie czasów gramatycznych trybu oznajmującego	413
12.1.0.	Uwagi konfrontatywne	413
12.1.1.	Czas neutralny	414
12.1.1.1.	Teraźniejszość czasu neutralnego	414
12.1.1.2.	Przyszłość czasu neutralnego	415
12.1.1.3.	Przeszłość czasu neutralnego	416
12.1.1.4.	Ponadczasowość	416
12.1.1.5.	Niekonwencjonalne użycie czasu neutralnego	417
12.1.2.	Czas narracyjny	418
12.1.3.	Czas przeszły dialogowy (Perfekt)	420

12.1.4.	Czas przeszły niedialogowy (Plusquamperfekt)	421
12.1.5.	Czas modalny I (Futur I)	421
12.1.6.	Czas modalny II (Futur II)	423
12.1.7.	Relatywne użycie czasów gramatycznych	424
12.1.8.	Wymienialność czasów gramatycznych.....	426
12.2.	Użycie trybu przypuszczającego	427
12.2.0.	Uwagi wstępne	427
12.2.1.	Mowa niezależna i zależna.....	427
12.2.2.	Użycie trybu przypuszczającego w wypowiedziach pojedynczych.....	435
12.2.3.	Użycie trybu przypuszczającego w wypowiedziach złożonych.....	438
12.3.	Strona czynna i bierna w wypowiedzi.....	441
12.3.1.	Krótkie wprowadzenie	441
12.3.2.	Opozycja <i>wypowiedź czynna</i> : <i>wypowiedź bierna</i>	442
12.3.3.	Przekształcenie wypowiedzi czynnej na bierną	446
12.3.4.	Użycie strony biernej	454
12.5.	Uwagi końcowe.....	455
13	Szyk członów wypowiedzi.....	457
13.0.	Wprowadzenie.....	457
13.1.	Ścisły szyk członów wypowiedzi w wypowiedzi pojedynczej	460
13.1.1.	Pozycja członu wiodącego	461
13.1.2.	Pozycja potencjalnych członów wiodących	461
13.1.3.	Pozycja modyfikatora.....	462
13.1.4.	Pozycja członu <i>was?</i> i <i>wie?</i>	463
13.1.5.	Pozycja członu partykuły <i>nicht</i>	463
13.2.	Struktura wypowiedzi pojedynczej	465
13.2.1.	Występowanie członków wypowiedzi w przedpolu	468
13.2.1.1.	Jednoczłonowe obsadzenie przedpola.....	468
13.2.1.2.	Wieloczłonowe obsadzenie przedpola	470
13.2.2.	Szyk członów wypowiedzi w polu centralnym.....	473
13.2.2.0.	Uwagi wstępne	473
13.2.2.1.	Dwuczłonowe obsadzenie pola centralnego z podmiotem.....	474
13.2.2.2.	Dwuczłonowe obsadzenie pola centralnego bez podmiotu.....	476
13.2.2.3.	Trózcłonowe obsadzenie pola centralnego z podmiotem	483
13.2.2.4.	Trózcłonowe obsadzenie pola centralnego bez podmiotu.....	491
13.2.2.5.	Wieloczłonowe obsadzenie pola centralnego	495
13.3.	Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach złożonych	498
13.3.1.	Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach współrzędnych.....	498
13.3.2.	Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach podrzędnych	501
13.4.	Występowanie członów wypowiedzi w polu końcowym	512
13.5.	Uwagi końcowe.....	516

14	Walencja	519
14.0.	Rys historyczny	519
14.1.	Prymarne i sekundarne słowa semantyczne w wypowiedzi	521
14.2.	Obligatoryjne i fakultatywne człony walencyjne	524
14.3.	Uwagi końcowe	529
LITERATURA		531
Literatura źródłowa		531
Literatura językoznawcza		531
INDEKS TERMINÓW		543
POSŁOWIE		549

1 Słowo wstępne

1.1. Jak człowiek opanowuje język?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy uświadomić sobie najpierw fakt przynależności dziecka po urodzeniu do określonej grupy społecznej i narodowej. Każde dziecko opanuje swój pierwszy język w podobny sposób. Psycholingwistyczne badania popierają tezę o wrodzonej zdolności językowej człowieka. Na przykład Landau i Gleitmann (1985) badali rozwój języka u dzieci niewidzących od urodzenia i stwierdzili, że ten rozwój przebiega podobnie jak u dzieci bez tej wady.

Po urodzeniu do mózgu dziecka docierają różne dźwięki i szумы. Mózg dziecka analizuje wszystko, co do niego dociera, i w swoisty sposób zapamiętuje¹ / koduje. Między innymi koduje także i dźwięki języka, które każdy człowiek wyławia nawet spośród szumów czy hałasu. Dziecko słyszy język, jakim posługuje się jego najbliższa rodzina, krewni i opiekunowie. Reaguje najpierw wzrokiem, a następnie zwracaniem główki w kierunku dochodzącej do niego mowy. Stopniowo niemowlę coraz lepiej rozumie, co się do niego mówi, następnie zaczyna najpierw gaworzyć, później coraz lepiej posługuje się językiem swojej rodziny. Błędne wypowiedzi dziecka są korygowane przez rodziców, krewnych, opiekunów, wreszcie przez nauczycieli. Jest to naturalny, długoletni proces opanowania pierwszego języka.

O tym, jak nasz mózg najpierw analizuje, a następnie klasyfikuje dane językowe, jak i gdzie dokładnie je w mózgu przechowuje, a potem podczas mówienia scala / syntetyzuje, wiemy mimo intensywnych badań pracy mózgu niewiele.

¹ Ukośnik między wyrazami lub terminami sygnalizuje ich synonimiczność.

Ingendahl stwierdza:

Der Hirnforscher beobachtet, dass Sprache nicht in zwei Zentren, sondern an Hunderten von Stellen im Gehirn verarbeitet wird; er bestätigt die modulare Verteilung, aber es ist völlig unklar, ob die Gehirnmodule den grammatischen Klassen entsprechen. (Ingendahl 1994: 524)

Badacz mózgu zauważa, że język nie jest przetwarzany w dwóch centrach, lecz w setkach miejsc w mózgu; potwierdza on modularny podział, ale jest rzeczą zupełnie niejasną, czy moduły mózgowe odpowiadają klasom gramatycznym (tłumaczenie autora).

To stwierdzenie znajduje potwierdzenie w wynikach intensywnych badań dyscypliny określanej mianem *neuronauki poznawczej* (w języku angielskim *cognitive neuroscience*)².

Jest jednak dobrze znaną rzeczą, że mózg ludzki potrafi najpierw zanalizować i następnie zsyntetyzować każdy język, jakim posługuje się dana wspólnota komunikatywna. W środowisku dwujęzycznym dziecko opanuje poprawnie dwa języki. Podobnie jak przy opanowywaniu języka pierwszego mózg najpierw analizuje, a następnie syntetyzuje także i drugi język.

Moje dotychczasowe wywody pozwalają na sformułowanie następującego twierdzenia:

Zakodowane w ludzkim mózgu analizy i syntezy językowe zawierają **wszystkie reguły** użycia każdego języka nabytego w procesie socjalizacji każdego człowieka. Te zapisane w podświadomości i używane podczas mówienia reguły językowe nazywamy **gramatyką naturalną**.

Gramatyka naturalna każdego języka jest więc zakodowana / zapisana w mózgu, naturalnym komputerze człowieka, co umożliwia bezrefleksyjne posługiwanie się każdym językiem, także i obcym. Człowiek myśli jedynie o tym, co chce powiedzieć, nie mając pojęcia o tym, co się dzieje w jego mózgu podczas posługiwania się językiem.

1.2. Czym jest gramatyka?

W dwóch starożytnych centrach starano się zgłębić tajemnicę funkcjonowania języka z różnych powodów.

² Dotychczasowe osiągnięcia tej dyscypliny przedstawia Sadownik (2010).

Pāṇini w IV wieku przed naszą erą dał znakomity opis sanskrytu, zawierający około 4 tysięcy krótkich reguł gwarantujących prawidłową recytację Wed, biblii hinduizmu, po to, aby osiągnąć odpowiednie cele duchowe, religijne. Bloomfield (1933: 11) uznał ten opis za „[...] one of the greatest monuments of human intelligence“ ‘jeden z największych pomników ludzkiej inteligencji’.

Niezależnie od Pāṇiniego nad tajemnicą języka zastanawiali się w centrach filozoficznych starożytnej Grecji Platon, Arystoteles i stoicy. Z tego czasu pochodzi nazwa *gramatyka* utworzona od greckiego γραμματική (grammatikē) ‘czytanie i pisanie’. Filozofowie byli zainteresowani początkowo sposobem ortograficznego zapisu języka³ mówionego i jego odczytem, później także i jego budową.

Autorem pierwszej gramatyki pod nazwą τέχνη γραμματική (téchnē grammatikē) był Dionysios Trak (170-90 p. n. e.). Gramatykę Traka rozwinął w II wieku naszej ery Apollonios Dyskolos. Ta gramatyka posłużyła w IV wieku naszej ery Aeliusowi Donatusowi za wzór dla opisu języka łacińskiego. „Ars grammatica“ Donata jest dosłownym tłumaczeniem dzieła Traka τέχνη γραμματική ‘sztuka gramatyczna’. W starożytności definiowano gramatykę jako „ars bene loquendi et scribendi“ ‘sztukę dobrego mówienia i pisania’. Na niej wzorowano się w opisie wszystkich języków nowożytnych. Od stuleci filozofowie i uczeni byli przekonani o tym, że opracowane przez nich reguły gramatyczne odpowiadają regułom gramatyki naturalnej. Laicy są nadal przekonani o prawdziwości obiegu opinii, że znając słówka i gramatykę, można poprawnie opanować język obcy. W ten sposób jednakże nikt nie opanował żadnego języka obcego⁴.

W językoznawstwie dopiero dość późno zaczęto interesować się biologicznymi i socjalnymi podstawami języka⁵. Dzięki badaniom najpierw patologii mowy, spowodowanej mechanicznymi urazami⁶ mózgu, a następnie i pracy samego mózgu w trakcie posługiwania się językiem, stało się sprawą jasną, że dotychczasowe opisy językowe filozofów, uczonych i językoznawców nie pokrywają się z pracą ludzkiego mózgu przy posługiwaniu się językiem.

³ Rozwój pisma w starożytności przedstawia Haarmann (1990).

⁴ O sposobie perfekcyjnego opanowania języka obcego porównaj Darski (2010a: 37-49).

⁵ Na przykład praca wydana przez Suchslanda w 1992 r. oraz rozdział 5 (str. 216-241) u Multhaupa.

⁶ Na przykład badania Jakobsona nad afazją w 1941 r. w Szwecji opublikowane w artykule „Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze”.

Na podstawie dotychczasowej wiedzy o pracy mózgu i zgromadzonej wiedzy o języku ustalamy rozumienie terminu *gramatyka*:

Gramatyka to naukowe hipotezy o funkcjonowaniu gramatyki naturalnej.

Obecnie znane są rozmaite teorie opisujące funkcjonowanie języka. Prawie każda gramatyka, jeżeli będziemy abstrahowali od powierzchownych zgodności, prezentuje spojrzenie autora względnie autorów na budowę i funkcjonowanie języka. Na przykład porównując przedstawienie części mowy w różnych gramatykach jednego i tego samego języka⁷, a nawet w kilku wydaniach tej samej gramatyki⁸, można stwierdzić znaczące różnice.

Wielu językoznawców opisuje na podstawie tej czy innej teorii jeden i ten sam język i dlatego mamy *tyle gramatyk, ilu ich autorów*.

Każda gramatyka jest teorią o różnym zasięgu poznawczym. Można by tu wymienić różne teorie analizy i syntezy języka⁹. Wszystkie teorie należy ocenić w odpowiedni sposób. Louis Hjelmslev zaproponował w roku 1943 w języku duńskim dla oceny prac językoznawczych tzw. „zasadę empirii”, którą podajemy w tłumaczeniu na język niemiecki i polski:

Die Beschreibung soll widerspruchsfrei, erschöpfend und so einfach wie möglich sein. Die Forderung nach Widerspruchsfreiheit ist der Forderung nach erschöpfender Beschreibung übergeordnet. Die Forderung nach erschöpfender Beschreibung ist der Forderung nach Einfachheit übergeordnet. (Hjelmslev 1974: 15)

Opis powinien być bezsprzeczny, wyczerpujący i tak prosty, jak to jest możliwe. Wymóg bezsprzeczności jest nadrzędny wobec wyczerpującego opisu. Wymóg wyczerpującego opisu jest nadrzędny wobec wymogu prostoty opisu (tłumaczenie autora z języka niemieckiego).

Dzięki tej zasadzie można obiektywnie ocenić *każdą* gramatykę. Tę zasadę zrealizujemy w tej *Gramatyce*.

Gramatyki niespełniające wymogów „zasady empirii” pozostają nadal jedynie sztuką i nie spełniają ponadto wymogów dydaktycznych, albowiem nauczyć można się jedynie tego, co jest jasne, proste i zrozumiałe.

⁷ Porównaj wydania gramatyki niemieckiej DUDENA od r. 1959 do 2005.

⁸ Porównaj wydania gramatyki niemieckiej Helbiga/Buschy od r. 1972 do 2001.

⁹ J. Grimm, de Saussure, Hjelmslev, Glinz, Bondarko, Chomsky, Tesnière, Darski i inni.

Gramatyka odgrywa niewielką rolę podczas mówienia, gdyż w pamięci krótkotrwałej mieści się tylko kilka wyrazów lub jakaś reguła gramatyczna.

Dobra znajomość gramatyki jest jednakże nieodzowna dla dokładnego rozumienia tekstów, ich interpretacji i dla świadomego tworzenia własnych, spójnych tekstów, czyli do świadomego posługiwania się językiem dla osiągnięcia zamierzonych celów.

1.3. Rys historyczny gramatyki niemieckiej

Zasady opisu języka łacińskiego uważano za uniwersalne i dlatego przeniesiono je na wszystkie języki nowożytne. Od średniowiecza uważa się gramatykę za sumę reguł lub regularności poprawnego używania języka. Niektóre reguły gramatyki starożytnej powielane są i w gramatykach współczesnych. Skåla (1992: 279) stwierdził, że gramatyka niemiecka do końca baroku była jeszcze sztuką i że nie wszystko, co nosiło miano sztuki w gramatyce, zostało dotychczas przezwyciężone.

W niemieckich leksykonach lingwistycznych pojęcie *gramatyka* jest wyjaśniane najpierw etymologicznie, a więc na podstawie greckiego pochodzenia tego wyrazu.

Pierwsze gramatyki niemieckie zostały napisane w XVI wieku na podstawie przekładu Biblii Marcina Lutra. Autorami tych gramatyk napisanych w języku łacińskim byli: Albertus Oelinger (1573), Laurentius Albertus (1573) i Johanes Claius (1578), którego gramatyka była wydawana do roku 1720. Duży wpływ na dalszy rozwój gramatyki niemieckiej miało dzieło Justusa G. Schottela z 1663 roku pt. „Ausführliche Arbeit von der Teutschen HauptSprache“, które z kolei inspirowało pracę Johanna C. Gottscheda pt. „Grundlegung einer deutschen Sprachkunst“ (1748) i Adelunga inspirowanego także przez pracę Johanna W. Meinera „Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophie und allgemeine Sprachlehre“ (1781). Gramatyka Adelunga z roku 1781 była kamieniem milowym w rozwoju gramatyki niemieckiej¹⁰, ponieważ potrafił on wykorzystać wszystkie dotychczasowe osiągnięcia gramatyki niemieckiej. Zasługi innych autorów odeszły w zapomnienie.

Klasyczna gramatyka niemiecka obejmowała system morfologiczny, czyli naukę o budowie i odmianie wyrazów, oraz system składniowy języka, czyli naukę o grupach wyrazowych i zdaniach.

¹⁰ Dokładniej historię gramatyki niemieckiej od Fabiana Franka (1531) do połowy XX wieku opisują Jungen / Lohenstein (2007: 127nn.)

1.4. Ocena gramatyk niemieckich

Językoznawcy niemieccy bardzo krytycznie oceniają poszczególne opisy w tzw. *gramatykach praktycznych*¹¹ ('Gebrauchsgrammatiken'). Najostrzej o ich praktycznym znaczeniu wypowiedział się Ingendahl:

Grammatikkenntnisse machen nicht sensibler, nicht sprachbewusster, nicht handlungsfähiger, nicht verständlicher (nicht mal Linguisten!). (Ingendahl 1999: 13)

Znajomość gramatyki nie ma wpływu na uwrażliwienie, na świadomość językową, na lepsze posługiwanie się językiem, jego zrozumiałość (nawet u samych językoznawców!) (tłumaczenie autora).

Boettcher (2009a: XIⁿ.) stara się odpowiedzieć na pytanie „Skąd bierze się ogólna obawa przed gramatyką?”. Gramatyka według niego kojarzy się z instancją kontrolującą poprawność językową i dlatego jest uważana za dziedzinę nieprzyjazną. Poza tym zwraca on uwagę na pośpiech w nauce gramatyki, brak wykwalifikowanej kadry. Nie zauważa jednakże prostego faktu: niemiecka gramatyka praktyczna nie spełnia surowych wymogów opisu naukowego i dlatego jest niezrozumiała.

Definicje i reguły w dotychczasowych gramatykach niemieckich i opartych na nich gramatykach niemieckich napisanych w języku polskim nie są ani proste, ani jasne, ani zrozumiałe, ponieważ opierają się na intuicyjnym rozumieniu podstawowych terminów gramatycznych lub wręcz definicjach błędnego koła. Na przykład definicja rzeczowników w „Małej gramatyce języka niemieckiego” autorstwa Hobergów brzmi:

Rzeczowniki *Substantive* to przykładowo następujące wyrazy:

Meer *morze*, Tag *dzień*, Luft *powietrze*, Richtung *kierunek*, Wetterlage *stan pogody*.

Rzeczowniki mają stały rodzaj gramatyczny i odmieniają się przez przypadki i liczby. (Rudolf i Ursula Hoberg 1997: 59)

Wymienione przykłady apelują do intuicji. Nie można wymienić wszystkich rzeczowników, ponieważ są one najliczniejszą grupą wyrazów w każdym języku. Nie wszystkie rzeczowniki niemieckie mają stały rodzaj gramatyczny.

Znane są rzeczowniki o podwójnym rodzaju gramatycznym, który nie wpływa na znaczenie, jak na przykład:

¹¹ Np. deklinację rzeczownika krytykował Eisenberg (1994: 154), koniugację Thurmair (1997: 29), teorię części mowy między innymi Neumann (1967b: 378), części zdania Helbig (1997: 5) i Engel (1982: 170). W roku 2008 ukazała się praca Haralda Schweizera, w której postuluje się rewizję pojęć gramatycznych dla celów dydaktycznych.

der / das Keks *herbatnik*; der / das Liter *litr*; der / die Wulst *zgrubienie, obrzęk*.

Także tzw. zaimki osobowe *er* ‘on’, *sie* ‘ona’, *es* ‘ono’ mają stały rodzaj gramatyczny. Poza tym są i rzeczowniki nieodmienne przez przypadki występujące tylko w liczbie pojedynczej (lp) lub tylko w liczbie mnogiej (lm.). Na przykład:

die Milch *mleko*; die Butter *masło*; die Wolle *welna* (tylko lp),
die Eltern *rodzice*; die Ferien *wakacje*; Alpen *Alpy* (tylko lm).

Rzeczowniki nieodmienne to takie rzeczowniki, które w zdaniu nie otrzymują żadnych tzw. końcówek. Rozumując logicznie, trzeba wyciągnąć wniosek, że wymienione wyżej wyrazy nie są rzeczownikami. Także i definicja semantyczna tej samej gramatyki, uwzględniająca znaczenie rzeczownika nadal apeluje do intuicji i jest nie do przyjęcia:

„Rzeczownik” i niemiecki odpowiednik „Dingwort” to wyrazy oznaczające rzeczy w szerokim znaczeniu, tj. istoty żywe, przedmioty i pojęcia.” (Rudolf i Ursula Hoberg 1997: 143)

Za pomocą terminu *pojęcie* próbowano do rzeczowników zaliczyć wyrazy abstrakcyjne, które nie są nazwami istot żywych i przedmiotów w powszechnym rozumieniu, jak na przykład:

die Treue *wierność*; der Glaube *wiara*; die Erkenntnis *poznanie*.

Istoty żywe, np. *człowiek, pies, ryba* i przedmioty, np. *drzwi, ławka, pociąg*, to także pojęcia. Termin *pojęcie* to także wyraz abstrakcyjny. Przez niego należy rozumieć istotne cechy danego wyrazu. Dzięki istotnym cechom wyrazów jesteśmy w stanie odróżnić poszczególne wyrazy i ich znaczenia. Stąd logiczny wniosek: *każdy wyraz jest pojęciem, a więc: wszystkie wyrazy są rzeczownikami*.

Próbuje się także w tej samej gramatyce, na str. 143 zwrócić uwagę na fakt, że w języku niemieckim rzeczowniki pisze się dużą literą. Łatwo wykazać, że ten sam wyraz pisany dużą literą trzeba na podstawie tej wspomagającej reguły zaklasyfikować do trzech różnych części mowy. Np.

- (1) **Liebe** deinen Nächsten.
Miłuj bliźniego swego.
Spitze die Bleistifte.
Naostrz ołówki.
- (2) Seine **Liebe** zu Anna war groß.
Jego miłość do Anny była ogromna.
Die Nadel hat eine scharfe **Spitze**.
Igła ma ostry koniec.

- (3) **Liebe** Eltern, ...
Kochani Rodzice, ...
Spitze Stöcke wurden auch verkauft.
 Sprzedawano także **spiczaste** laski.

Wyróżnione słowoformy w tych trzech przykładach w języku niemieckim nie różnią się w zapisie ortograficznym. Te wyróżnione słowoformy są według gramatyki tradycyjnej tak w języku polskim, jak i niemieckim w przykładzie (1) czasownikami, w (2) – rzeczownikami, w (3) – przymiotnikami.

Trzeba też już wiedzieć, co jest rzeczownikiem, aby móc napisać dany wyraz dużą literą i dlatego mamy tu klasyczny przykład błędnego koła. Wychodząc od ortografii, nie uwzględnia się faktu, że od dużej litery zaczyna się każde zdanie. Także formę grzecznościową *Sie* ‘Pan, Pani, Panowie, Panie, Państwo’ pisze się zawsze dużą literą, chociaż nie jest ona rzeczownikiem.

Takie reguły niczego nie wyjaśniały i prowadziły do frustracji i zniechęcenia do gramatyki, którą uważano za przedmiot trudny do opanowania ze względu na intuicyjnie sformułowane definicje, liczne wyjątki i niejednoznacznie rozumianą terminologię przejętą w dużej mierze z wielowiekowej tradycji gramatycznej.

Takie definicje i wyjaśnienia nie mają żadnej wartości naukowej i dydaktycznej. Sprawiają, że nie rozumiemy dokładnie, co jest rzeczownikiem, co z kolei prowadzi do frustracji.

Bywa i tak, że w polskich gramatykach niemieckich w ogóle nie podaje się definicji części mowy, wychodząc chyba z błędnego założenia, że te definicje znane są już z nauki polskiej gramatyki w szkole. Na przykład w „Gramatyce funkcjonalnej języka niemieckiego” Jana Czochralskiego nie ma wielu definicji części mowy, między innymi i jednoznacznej definicji rzeczownika. Wskazuje się tam jedynie na stronie 197 na fakt, że „reczownikom niemieckim *najczęściej* towarzyszą tzw. rodzajniki”. *Najczęściej* należy rozumieć jako *nie zawsze*. Na przykład w wypowiedzi:

Hans trinkt gern **Milch**.
 Hans pije chętnie *mleko*.

Hans i *Milch* jako rzeczowniki w standardowym języku niemieckim nie mogą być w tym zdaniu poprzedzone ani rodzajnikiem określonym, ani nieokreślonym.

Można by przytoczyć jeszcze wiele innych przykładów nienaukowości w formułowaniu reguł gramatycznych i napisać na ten temat odrębną

monografię. W tej *Gramatyce* tylko wyjątkowo i skrótowo zostanie przedstawiona historia powstawania jednostek językowych i ich nazw.

Dotychczasowe gramatyki niemieckie napisane w języku polskim to gramatyki z tradycyjnym podziałem na morfologię, czyli naukę o budowie i odmianie wyrazów branych w izolacji, i składnię, czyli naukę o budowie grup wyrazowych i zdań. Te gramatyki nie spełniają „zasady empirii” Louisa Hjelmsleva.

Niniejsza *Gramatyka* jest gramatyką nowego typu, napisaną na podstawie nowej teorii językoznawczej z uwzględnieniem „zasady empirii”.

2 Jednostki strony dźwiękowej języka

2.0. Ogólnoludzkie cechy językowe

Najważniejsze jednostki językowe wynikają z ogólnoludzkich cech językowych:

1. Każdy członek danej społeczności opanowuje po przyjsciu na świat przynajmniej jeden język, który jest zapisany w jego mózgu. Ten zapis umożliwia bezrefleksyjne posługiwanie się jednym językiem lub nawet kilkoma językami.
2. Język służy danej społeczności językowej do komunikacji, w której biorą udział przynajmniej dwie osoby, zmieniające się w swoich rolach mówcy i słuchacza.
3. Wszystkie wypowiedzi uczestników danego dialogu tworzą największą jednostkę językową, zwaną *tekstem*.
4. Tekst jest punktem wyjścia analizy językowej, dzięki której uzyskuje się naturalne jednostki językowe.
5. Zamiana ról *mówca – słuchacz* jest pierwszą naturalną segmentacją tekstu.
6. Prymarną funkcją każdego języka jest przekaz dźwiękowy za pomocą fal głosowych. Fale głosowe powstają dzięki modyfikacji *wydychanego z płuc powietrza*. Na wdechu jest prawie niemożliwa realizacja zrozumiałej mowy.
7. W realizacji mowy danej osoby stwierdza się krótkie i dłuższe przerwy, które są konieczne dla dokonania wdechu i kontynuowania wypowiedzi danego mówcy. Bez ponownego wdechu niemożliwa byłaby realizacja dalszych wypowiedzi. Te przerwy służą do dalszej naturalnej segmentacji wypowiedzi danego mówcy.

8. We wszystkich językach możliwe jest formułowanie pytań. Pytania umożliwiają nie tylko uzyskanie relewantnych informacji od współ-rozmówców / interlokutorów, lecz służą także do wyodrębnienia dalszych naturalnych jednostek językowych.

2.1. Definicja tekstu

W analizie językowej wychodzimy od tekstu jako największej jednostki językowej, aby za pomocą ogólnoludzkich cech językowych określić granice mniejszych jednostek językowych.

Kto umie czytać i pisać, ten intuicyjnie rozumie znaczenie pojęcia *tekst*. *Tekst* jako termin językoznawczy trzeba zdefiniować. Obecnie istnieje wiele definicji tekstu. Wszystkie te definicje można zaliczyć do dwóch klas: do klasy pierwszej będą należały definicje, które określają termin *tekst* bez powoływania się na jednostki potencjalnie mniejsze od tekstu, a więc na przykład zdania; do klasy drugiej zaliczamy definicje tekstu, które starają się przedstawić wymagania stawiane tekstom poprawnym / spójnym / koherentnym. Jest rzeczą oczywistą, że definicje zaliczane do klasy drugiej nie mogą być punktem wyjścia analizy językowej, ponieważ są one możliwe dopiero po wykonaniu tej analizy.

W oparciu o definicję Hartmanna (1971: 10) przedstawiamy definicję, będącą punktem wyjścia do analizy każdego języka naturalnego:

Przez termin **tekst** rozumiemy wynik użycia języka w zmanifestowanej postaci, tj. to wszystko, co każdorazowy mówca komunikuje swemu słuchaczowi / swoim słuchaczom w formie materialnej (prymarnie dźwiękowej) w jednej interakcji.

Zaproponowana definicja nie wyklucza tekstów wielojęzycznych. Większość tekstów jest realizowana w jednym i tym samym języku. Takie teksty są podstawą opisów jednego języka. Przed przystąpieniem do opisu należy uwzględnić ogólną ocenę tekstu jednojęzycznego proponowaną przez Coseriu:

In einzelsprachlicher Hinsicht kann ein Text nur korrekt bzw. unkorrekt (d. h. der jeweiligen Tradition entsprechend bzw. nicht entsprechend) sein. (Coseriu 1973: 7)

W danym języku tekst może być tylko poprawny albo niepoprawny (to znaczy odpowiadający każdorazowej tradycji lub jej nieodpowiadający) (tłumaczenie autora).

Jest rzeczą jasną, że przed przystąpieniem do analizy należy teksty niepoprawne w danym języku albo odrzucić, albo poprawić zgodnie z intuicją językową jego rodzimych użytkowników.

Tak postępowali także i amerykańscy deskryptywiści:

Oparcie bowiem indukcji na błędnych danych wyjściowych, czyli w danym wypadku na korpusie zawierającym wypowiedzi niegramatyczne, doprowadziłoby do błędnych wniosków, do sformułowania gramatyki fałszywej. Wiedzieli o tym rzecz jasna także deskryptywiści i dlatego mimo deklaracji, że nie interesuje ich sprawa błędów językowych, w rzeczywistości z branego pod uwagę korpusu protoanalitycznie eliminowali wypowiedzi błędne, a więc także w jakiś sposób korpus ten preparowali ze względu na takie lub inne normy poprawności (por. Ch. F. Hockett, 1955: 22nn.), z tą jednak różnicą, że często czynili to w sposób nieujawniony. Tak zresztą postępowała i dalej postępuje większość także tych lingwistów, którzy na swych sztandarach metodologicznych wypisali hasła eksplicytności i obiektywności proceduralnej jako naczelnej zasady ich postępowania gnoseologicznego. (Grucza 1983: 185n.)

Dopiero po dokładnym opisie danego języka będzie można stwierdzić, dlaczego dane teksty zostały przez rodzimych użytkowników danego języka uznane za niepoprawne.

W wybranych poprawnych tekstach należy ustalić naturalne granice mniejszych jednostek wchodzących w ich skład za pomocą kryteriów odnoszących się do wszystkich języków naturalnych.

2.2. Terminologia gramatyczna

Niniejsza gramatyka oparta jest na ogólnoludzkich cechach językowych, które stały się podstawą nowej koncepcji analizy językowej. Z tym wiąże się także konieczność rezygnacji z nieadekwatnych terminów gramatycznych i w konsekwencji wprowadzenie terminów ogólnych z numeracją cyfrową, np. pierwsza część mowy itd., pierwszy człon wypowiedzi itd. Obok nich są proponowane terminy łatwiejsze do zapamiętania lub zupełnie nowe terminy. Proponowane są także i terminy, które były i są nadal używane w gramatyce. W tym ostatnim wypadku wskazuje się na różnice między definicją a tradycyjnym rozumieniem danego terminu.

Najważniejsze są jednakże nie terminy, lecz definicje odkrytego, faktycznego stanu rzeczy. Terminy gramatyczne są swoistymi skrótami definicji. Można je zawsze zmienić na być może adekwatniejsze, co nie zmieni

w żaden sposób faktycznego stanu rzeczy. W nawiasach podano obok polskich terminów także terminy niemieckie, co ułatwi recepcję mojej gramatyki niemieckiej z roku 2010 lub drugiego, poszerzonego jej wydania.

W gramatykach niemieckich występuje dużo terminów synonimicznych. Jedyną nowością od XIX wieku były w wielu wypadkach i nadal są najczęściej nowe terminy. Na przykład zamiast tradycyjnych terminów *spójniki koordynujące / współrzędne* (*koordinierende / nebenordnende Konjunktionen*) używa się w gramatykach opublikowanych po roku 2000 terminów: *Konjunktion* ‘spójnik’ (Helbig / Buscha (2001: 390) i „Duden. Die Grammatik” (2005: 628)), *Konjunkt* (Engel 2004: 426); *spójniki podrzędne* zaś (*subordinierende / unterordnende Konjunktionen*) przemianowano na *Subjunktion* (Helbig / Buscha (2001: 398) i „Duden. Die Grammatik” (2005: 632)), *Subjunkt* (Engel 2004: 397). Te nowe terminy nie zmieniają dotychczasowego stanu rzeczy, lecz sprawiają jedynie wrażenie nowości, współczesnego stanu badań.

2.3. Jednostki strony dźwiękowej języka

2.3.1. Sekwencja jednego mówcy

W analizie tekstu wychodzimy od *spokojnego, nieprzerywanego dialogu* przynajmniej dwóch współrozmówców / interlokutorów. Osoby biorące udział w konwersacji będą oznakowane dużymi kolejnymi literami alfabetu, np. A, B, C itd. Ta sama osoba zachowuje swoje oznakowanie. Powstałe w ten sposób teksty będą oznaczane za pomocą skrótu T z kolejną cyfrą, np. T₁, T₂, T₃. Na przykład:

- T₁ A Witaj, Aniu.
 B Cześć, Piotrze.
 A Dokąd idziesz?
 B Idę do domu odrabiać lekcje. Możesz mi pomóc przy zadaniach z matmy?
 A Chętnie! Przyjdę do ciebie za pół godziny, bo muszę zrobić zakupy.
 B Pa!
 A Do zobaczenia!

W rozmowie biorą udział dwie osoby: Piotr jako osoba rozpoczynająca dialog (A) i Ania jako osoba biorąca udział w rozmowie (B). Dzięki tej interakcji dwóch osób powstał tekst (T₁). W każdym tekście można na podstawie właściwości aparatu głosowego rozpoznać, kto w danej chwili mówi. Jeżeli tylko słyszymy znane nam osoby biorące udział w rozmowie, to będziemy mogli je zidentyfikować po głosie. Jesteśmy w stanie

rozpoznać po głosie płęć osób biorących udział w rozmowie, nawet wtedy, gdy nie znamy danego języka. W ten sposób dzielimy teksty na mniejsze, *naturalne jednostki* w każdym języku:

Pierwszym kryterium podziału tekstu jest zmiana współrozmówcy / interlokutora. Uzyskane dzięki temu kryterium jednostki nazywamy **sekwencją jednego mówcy** (SJM) (*Textsequenz eines Sprechers* (TS)).

Tekst T_1 składa się z siedmiu SJM, co notujemy następująco:

$$T_1 = \text{SJM}_1 + \text{SJM}_2 + \text{SJM}_3 + \text{SJM}_4 + \text{SJM}_5 + \text{SJM}_6 + \text{SJM}_7$$

Kolejne cyfry arabskie po SJM pokazują kolejność ich występowania w tekście, znak „+” zaś unaocznia ich spójność / koherencję.

W skrajnej postaci tekst może zostać ograniczony do jednego mówcy:

$$T = \text{SJM}_1$$

Przykładem może być przemówienie noworoczne Prezydenta Rzeczypospolitej Polski.

Ilość SJM jest w każdym tekście zawsze ograniczona ze względu na potrzebę snu. Ogólną regułę budowy tekstów notujemy następująco:

$$T = \text{SJM}_1 (+ \text{SJM}_2 + \dots + \text{SJM}_n)$$

N po SJM_n jest w tym wypadku zawsze liczbą skończoną, a nie nieskończoną! Ten podział tekstu na mniejsze jednostki jest uniwersalny dla każdego języka naturalnego. Segmentację tekstu przedstawiamy w języku niemieckim na przykładzie sceny „Der Verrat” z „Furcht und Elend des Dritten Reiches” jako nasz T_2 .

Breslau, 1933. Kleinbürgerwohnung. Eine Frau und ein Mann stehen an der Tür und horchen. Sie sind sehr blass.

SJM ₁	DIE FRAU	Jetzt sind sie drunten.
SJM ₂	DER MANN	Noch nicht.
SJM ₃	DIE FRAU	Sie haben das Geländer zerbrochen. Er war schon bewusstlos, wie sie ihn aus der Wohnung geschleppt haben.
SJM ₄	DER MANN	Ich habe doch nur gesagt, dass das Radio mit den Auslands-sendungen nicht von hier sein kann.
SJM ₅	DIE FRAU	Du hast doch nur nicht das gesagt.
SJM ₆	DER MANN	Ich habe nichts sonst gesagt.
SJM ₇	DIE FRAU	Schau mich nicht so an. Wenn du nichts sonst gesagt hast, dann hast du eben nichts sonst gesagt.
SJM ₈	DER MANN	Das meine ich auch.

SJM ₉	DIE FRAU	Warum gehst du nicht hin auf die Wache und sagst aus, dass sie keinen Besuch hatten am Samstag.
<i>Pause.</i>		
SJM ₁₀	DER MANN	Ich geh nicht auf die Wache. Das sind Tiere, wie sie mit ihm umgegangen sind.
SJM ₁₁	DIE FRAU	Es geschieht ihm recht. Warum mischt er sich in die Politik.
SJM ₁₂	Der MANN	Aber sie hätten ihm nicht die Jacke zu zerreißen brauchen. So dick hat es unsereiner nicht.
SJM ₁₃	DIE FRAU	Auf die Jacke kommt es doch nicht an.
SJM ₁₄	DER MANN	Sie hätten sie ihm nicht zerreißen brauchen. (Brecht 1968: 85n.)

Ten tekst składa się z 14 sekwencji jednego mówcy.

2.3.2. Wypowiedź

Tworzenie tekstów we wszystkich językach jest możliwe dzięki modulacji wydychanego z płuc powietrza. Czas mówienia na jednym wydechu zależy od pojemności płuc. Aby dalej mówić, wykonujemy wdech. W ten sposób powstają *naturalne przerwy* w sekwencjach jednego mówcy. Możemy to zaobserwować zarówno w tekście T₁, jak i T₂. Słuchowo / audytywnie stwierdzamy, że sekwencje jednego interlokutora są albo krótkie, albo długie. Ich czas trwania można zmierzyć za pomocą stopera, zobaczyć zaś można ich długość za pomocą zapisu. W spokojnej rozmowie krótkie sekwencje jednego interlokutora realizowane są tylko na jednym wydechu. Dłuższe, obszerniejsze sekwencje wymagają ponownego wdechu. Taki stan rzeczy obserwujemy w każdym języku. Definitywnie ujmujemy to następująco:

Segmenty sekwencji jednego mówcy, które otrzymamy podczas *spokojnej, nieprzerywanej mowy* dzięki stwierdzeniu wygaśnięcia mowy / ustania głosu, przy czym sekwencja jednego mówcy zostanie uznana przez rodzimych użytkowników języka za jej naturalną realizację, będziemy nazywali **wypowiedzią** / **wypowiedzeniem** (W) (*Äußerung* (A)).

Wszystkie wypowiedzi mają swój początek i koniec. Początkiem wypowiedzi jest początek sekwencji jednego mówcy, końcem zaś ustanie jego głosu. Najlepiej to można obserwować, gdy sekwencja jednego mówcy składa się z jednej wypowiedzi. Podobnie jest i przy większej liczbie wypowiedzi. Liczba wypowiedzi w sekwencji jednego mówcy jest znacząco

ograniczona ze względów fizjologicznych: konieczność jedzenia, picia, a także snu. Ten stan rzeczy można formalnie przedstawić tak:

$$SJM = W_1 (+W_2 + \dots + W_n)$$

N w W_n jest ze względów fizjologicznych zawsze liczbą skończoną.

W tekście pierwszym wszystkie sekwencje jednego mówcy z wyjątkiem zaznaczonych kursywą składają się z jednej wypowiedzi, co poznajemy po zakończeniu mowy danej osoby.

- T₁ A Witaj, Aniu!
 B Cześć, Piotrze.
 A Dokąd idziesz?
 B *Idę do domu odrabiać lekcje. Możesz mi pomóc przy zadaniach z matmy?*
 A *Chętnie! Przyjdę do ciebie za pół godziny, bo muszę zrobić zakupy.*
 B Pa!
 A Do zobaczenia!

Każda z tych wypowiedzi jest interpunkcyjnie zakończona wykrzyknikiem albo kropką, albo znakiem zapytania. W skład zaznaczonych kursywą sekwencji jednego mówcy wchodzi dwie wypowiedzi. Po każdej z nich stwierdzamy przerwę w jej realizacji, zaznaczoną ortograficznie wykrzyknikiem lub znakiem zapytania lub kropką.

Taki sam stan rzeczy stwierdzimy także w każdym innym języku. Analizując przytoczony tekst Brechta pod względem ilości wypowiedzi wchodzących w skład każdej sekwencji jednego mówcy, stwierdzimy podobny stan rzeczy, jak w języku polskim:

$$SJM_1, SJM_2, SJM_4, SJM_5, SJM_6, SJM_8, SJM_9, SJM_{13}, SJM_{14} = W_1$$

$$SJM_3, SJM_7, SJM_{10}, SJM_{11}, SJM_{12} = W_1 + W_2$$

Sekwencje jednego mówcy w krótkiej wymianie informacji, jak na przykład w rozmowie Ani z Piotrem, składają się najczęściej z jednej lub dwóch wypowiedzi. Sekwencje jednego mówcy z więcej niż dwoma wypowiedziami są w dialogach w zależności od tematu rozmowy rzeczą naturalną.

Całkowite wygaśnięcie głosu sygnalizuje w każdym języku intonacja¹² opadająca / terminalna, także intonacja wznosząca / wrastająca i zawieszona / wznosząco-opadająca.

¹² Typy intonacyjne są przedstawione w rozdziale 11.6.

2.3.3. Sekwencje wypowiedzi

Wypowiedzi mogą być także krótkie lub długie. Krótkie wypowiedzi są realizowane najczęściej bez przerw. W długich wypowiedziach obserwujemy krótkie przerwy, w których głosem sygnalizuje się, że wypowiedź nie jest jeszcze zakończona, że ciąg dalszy nastąpi. Na przykład w wypowiedzi Piotra:

Przyjdę do ciebie za pół godziny, bo muszę zrobić zakupy.

Ta krótka przerwa w wypowiedzi jest ortograficznie zaznaczona najczęściej przecinkiem w języku polskim i niemieckim, w wypowiedziach zaznaczonych kursywą:

SJM ₃	DIE FRAU	Sie haben das Geländer zerbrochen. <i>Er war schon bewusstlos, wie sie ihn aus der Wohnung geschleppt haben.</i>
SJM ₄	DER MANN	<i>Ich habe doch nur gesagt, dass das Radio mit den Auslands-sendungen nicht von hier sein kann.</i>
SJM ₇	DIE FRAU	Schau mich nicht so an. <i>Wenn du nichts sonst gesagt hast, dann hast du eben nichts sonst gesagt.</i>
SJM ₉	DIE FRAU	<i>Warum gehst du nicht hin auf die Wache und sagst aus, dass sie keinen Besuch hatten am Samstag.</i>
SJM ₁₀	DER MANN	Ich geh nicht auf die Wache. <i>Das sind Tiere, wie sie mit ihm umgegangen sind.</i>

Są także i inne możliwości jej zaznaczenia, np. za pomocą myślnika, jak w wypowiedzi:

Jetzt – das ist etwas! (Brecht 1978: 933).

Niekiedy te przerwy w ogóle nie są wyróżniane w zapisie. W krótkich wypowiedziach służą one dla szczególnego podkreślenia, osiągnięcia odpowiedniego efektu. Tę przerwę w wypowiedzi zaznaczymy za pomocą pionowej kreski:

Pan Prezydent Rzeczypospolitej Polski | wygłosi jutro orędzie do narodu.

Ten stan rzeczy ujmemy za pomocą następującej definicji:

Segmenty wypowiedzi uzyskane poprzez zawieszenie głosu i wskazujące na to, że dana wypowiedź będzie kontynuowana, nazywamy **sekwencjami wypowiedzi** (SW) (*Äußerungsabschnitte* (AA)).

Także i ten stan rzeczy można przedstawić formalnie tak:

$$W = SW_1 + SW_2 (+ \dots + SW_n)$$

Sekwencje wypowiedzi uzyskujemy za pomocą intonacji zawieszającej (*Halbschluss*).

2.3.4. Sylaby

W wypowiedziach i sekwencjach wypowiedzi możemy także wyróżnić mniejsze jednostki, co można zaobserwować podczas śpiewu lub skandowania.

Segmenty wypowiedzi uzyskane dzięki śpiewaniu lub skandowaniu nazywamy **syłabami** (SY). (*Silben* (SI))

Sylaby są *naturalnymi* jednostkami. Nawet dzieci przedszkolne są w stanie podzielić wypowiedzi na sylaby, jeżeli da im się odpowiedni przykład. Zapis ortograficzny sylab sygnalizują nawiasy kątowe, np. sylaba <-i-> Początek i koniec sylaby będziemy oznaczać ortograficznie za pomocą krótkiej kreseczki / dywizu „-”. Na przykład w tekście polskim wypowiedź Ani składa się z 10 sylab:

<-i-de-do-do-mu-od-ra-biać-lek-cje->

Pierwsza wypowiedź kobiety w naszym tekście niemieckim zawiera pięć sylab.

SJM₁ DIE FRAU Jetzt sind sie drunten.
 <-jetzt-sind-sie-drun-ten->
Teraz sa na dole.

Wypowiedzi mogą w kontekście składać się tylko z jednej sylaby.
Np. *was?* ‘co?’.

A Siehst du ein schönes Bild?
Czy widzisz piękny obraz?

B Was?
Co?

A Ein schönes Bild.
Piekny obraz.

W wypowiedzi:

<-jetzt-sind-sie-drun-ten->

występuje pięć sylab. Formalnie możemy to zanotować tak:

$$W \text{ lub } SW = SY_1 (+ SY_2 + \dots + SY_n)$$

O tym, że sylaby są naturalnymi segmentami wypowiedzi, świadczy także powstanie niezależnie od siebie w wielu kulturach pisma sylabicznego. Np. japońskie sylabary i pismo huryckie w Mezopotamii.

2.3.5. Głoski

Sylaby powtarzają się rzadko w jednej krótkiej wypowiedzi, ale dość często w dłuższych tekstach. Najpierw staramy się stwierdzić, które sylaby można głosem wzdłużać, przeciągać. Na przykład jest to możliwe w pierwszej sylabie <-i-> wypowiedzi Ani <-i-dę-> lub <u> w <-Uhr-> ‘zegar’. W ten sposób uzyskujemy pierwsze najmniejsze segmenty sylab. W sylabach stwierdzamy obok już poznanych ich najmniejszych segmentów istnienie innych segmentów, które także można wzdłużać. Na przykład w sylabie <-mi-> możemy także przeciągać <m>, w sylabie <-sie-> ‘ona’ także <s>. Istnieją ponadto sylaby, w których przynajmniej jeden ze segmentów nie da się wzdłużać, np. w sylabie <-du-> nie możemy przeciągać <d>, co jest cechą charakterystyczną grupy spółgłosek, zwanej spółgłoskami zwarto-wybuchowymi.

Najmniejsze segmenty sylab realizowane przez poszczególnych mówców nazywamy **głoskami indywidualnymi** (*idialektale Laute*).

Głoski indywidualne będziemy zapisywali w okrągłych nawiasach, np. (i), (m), (d). Przez pomiary za pomocą aparatury elektronicznej można stwierdzić, że każda powtórzona głoska indywidualna wykazuje różnice w intensywności wydechu i w czasie trwania jej realizacji w milisekundach. Z tego punktu widzenia mielibyśmy wielką ilość głosek indywidualnych. Słuchowo nie jesteśmy w stanie uchwycić wszystkich różnic rejestrowanych przez aparaturę elektroniczną. Głoska indywidualna, np. (a) realizowana przez dzieci, kobiety i mężczyzn w różnym wieku będzie słuchowo rozpoznawana, mimo stwierdzonych audytywnie różnic, jako realizacja tej samej głoski. Potocznie powiemy, że wszyscy powiedzieli głoskę <a>.

Cechy wspólne głoski indywidualnej stwierdzone słuchowo / audytywnie w realizacji wszystkich mówców danego języka nazywamy **głoską** (*Laut*) lub **fonem** (*Phon*).

Głoski w fonetyce są ujmowane w nawiasy kwadratowe, np. [a], co czytamy jako głoska / fon *a*. Głoska to najwyższy stopień abstrakcji od indywidualnych cech wymowy wszystkich mówców danego języka. Dokładne przedstawienie abstrakcji od cech indywidualnych głosek znajdzie czytelnik w Darski 2004: 34nn. i Darski 2010: 37nn.

Ze względu na pozycję głoski w sylabie wyróżnia się głoski nagłosowe, śródgłosowe i wygłosowe.

Głoska występująca na początku sylaby zwana jest jej **nagłosem** (*Anlaut*), głoska w środku sylaby **śrógłosem** (*Inlaut*), a na końcu sylaby **wygłosem** (*Auslaut*).

Na przykład w sylabie <-dom-> [d] jest głoską nagłosową, [o] głoską śródgłosową, [m] głoską wygłosową tej sylaby.

2.3.6. Głoski i litery

Już w szkole podstawowej uczeń poznaje litery, czyli zapis graficzny mowy ludzkiej swojego ojczystego języka. Tę samą literę przedstawia się w druku czcionkami różnego rodzaju, np. podane w komputerze, np. „Times New Roman” (najpopularniejsze czcionki druku), „kursywa”, np. <a>, „Albertus” np. <a> itd.; różnice widoczne są także w piśmie odręcznym. Te różnice w zapisie nie utrudniają nam identyfikacji tej samej litery.

Głoski są realizowane w piśmie za pomocą **liter** lub połączeń literowych.

Litery to także jednostki abstrakcyjne, które zapisuje się w nawiasach kątowych, np. <a>, co czytamy *litera a*.

Głoska w ortografii może być reprezentowana przez jedną literę, np. <s> czy <r> w języku polskim i niemieckim lub dwie litery, np. <sz> w języku polskim, a nawet trzy litery, np. <sch> w języku niemieckim. Jedna litera może reprezentować dwie głoski, np. niemieckie <z> wymawia się [ts]. Realizację tej samej głoski reprezentują różne litery: niemiecka głoska [ɛ] jest zapisana jako <e> w wyrazie *denn* ‘ponieważ’ lub <ä> w wyrazie *Wände* ‘ściany’, a np. litera <s> w języku niemieckim jest realizowana w wyrazach jako głoska [s], [z] i [ʃ], np. w *Stuhl* ‘krzesło’. Dlatego głoski są zapisywane w transkrypcji fonetycznej.

Transkrypcja fonetyczna (*phonetische Transkription*) to międzynarodowo uzgodniony specjalny zapis głosek, w którym użyto czcionek alfabetu łacińskiego i greckiego, zmodyfikowanych znakami diakrytycznymi.

*Wszystkie głoski będą przedstawiane za pomocą znaków międzynarodowej transkrypcji, która różni się od zapisu ortograficznego. Każda głoska jest reprezentowana tylko przez **jeden** znak transkrypcyjny.*

Ten zapis w realizacji zaprezentujemy przy opisie głosek języka niemieckiego, przy czym zwrócimy uwagę na różnice w wymowie między językiem polskim i niemieckim.

Przyswojenie przynajmniej bierne tej transkrypcji umożliwia posługiwanie się słownikiem standardowej wymowy języka niemieckiego.

W transkrypcji głosek niemieckich będziemy korzystać z najnowszego słownika wymowy niemieckiej autorstwa Krech et al. pt. „Deutsches Aussprachewörterbuch“, którego wydanie, oparte na najnowszych badaniach, pochodzi z roku 2009.

2.3.7. Głoski i fonemy

Cechy ponadindywidualne danej głoski indywidualnej nazywaliśmy *głoską* lub *fonem*. Kolejność tych samych głosek w wyrazach jest istotna dla ich znaczenia. Na przykład w wyrazach *kto*, *kot*, *tok* występują głoski [k], [t] i [o]. Ich kolejność związana jest ze znaczeniem. W tekstach i wypowiedziach danego języka nie można najczęściej zastępować głosek innymi, ponieważ wtedy albo zmienia się ich znaczenie, albo następuje niezrozumienie wypowiedzi. W języku polskim nie można bez zmiany znaczenia wymieniać w tekstach <o> na <a>, np. w wypowiedzi:

Kot leży na dachu,

gdyż wtedy otrzymamy wprowadzić poprawną wypowiedź, ale o innym znaczeniu:

Kat leży na dachu.

Gdybyśmy podstawili w tej samej wypowiedzi w miejsce <k> np. <d>, to ta wypowiedź stałaby się niezrozumiała:

*Dot / *dat leży na dachu.

Gwiazdkę / asterysk <*> stawiamy przed jednostkami językowymi uznanymi za niepoprawne w danym języku. Podobnie jest i w języku niemieckim:

Komm schnell nachhause!¹³

Wróć prędko do domu.

*Lomm schnell nachhause!

W językach istnieją także głoski, które można zastąpić innymi głoskami tego samego języka bez zmiany znaczenia wypowiedzi w tekście. Te głoski mają identyczną funkcję w tekście. Na przykład w języku polskim można w wypowiedziach zamiast przedniojęzykowego [r] wymawiać uwularne, tzw. potocznie francuskie [ʀ] bez zmiany znaczenia. Np.

To ryba.

Wymiana głosek w tekstach bez zmiany znaczenia daje możliwość jeszcze wyższego poziomu abstrakcji ze względu na funkcję głosek w tekście. Należy najpierw utworzyć tekst, w którym występują wszystkie głoski danego języka i próbować po kolei wymieniać daną głoskę na każdą inną głoskę tego samego języka. W ten sposób stwierdzimy, jakie głoski nie pełnią funkcji odróżniającej / dystynktywnej w tekście tej samej normy językowej, na przykład w normie standardowego języka polskiego lub niemieckiego, jego regionalnej odmiany albo jakiegoś dialektu polskiego względnie niemieckiego.

Głoski, które w tej samej pozycji tekstu realizowanego zgodnie z daną normą językową gwarantują to samo znaczenie tekstu, wchodzą w skład jednej i tej samej klasy głosek, zwanej **fonemem** (*Phonem*).

Fonem to abstrakcja, uwzględniająca funkcję głosek w mowie. Fonemy zapisujemy w nawiasach skośnych, np. /a/ i czytamy: fonem *a*.

Realizacje głosek wchodzących w skład danego fonemu nazywamy **alofonami** (*Allophone*) danego fonemu.

¹³ **Nach Hause** pisze się w Austrii i Szwajcarii razem: **nachhause**. Taką pisownię dopuszcza DUDEN. *Richtiges und gutes Deutsch* z 2007 r. na stronie 439 i *Duden. Die deutsche Rechtschreibung* z roku 2009.

W podrozdziale 3.3.1. udowodnimy, że jest to jedna słowoforma.

Na przykład w języku polskim fonem /r/ będzie miał dwa alofony, przedniojęzykowe [r] i uwularne [ʀ]. Podobnie jest i w językach obcych, a więc i w języku niemieckim, w którym fonem /ʀ/ będzie miał trzy alofony [ʀ], [ʁ] i [r].

Liczba fonemów w języku polskim i niemieckim jest mniejsza od liczby głosek. Fonemy mogą być podstawą do uproszczenia ortografii bazującej na wielowiekowej tradycji pisma w poszczególnych językach.

2.4. Wymowa głosek języka niemieckiego

2.4.0. Realizacja dźwiękowa mowy

Mowa we wszystkich językach powstaje dzięki aktywnej modyfikacji wydychanego z płuc powietrza. Każdy język modyfikuje to powietrze w swoisty sposób.

Dotąd nie stwierdzono jeszcze istnienia dwóch języków o tej samej realizacji dźwiękowej.

Realizacją dźwiękową języka zajmuje się **fonetyka** (*Phonetik, Lautlehre, Sprachaktlautlehre*), nauka o charakterze przyrodniczym. Fonetyka bada i opisuje:

1. działanie narządów mowy służące powstawaniu mowy – dźwięków językowych (fonetyka artykulacyjna),
2. akustyczną strukturę fal głosowych (fonetyka akustyczna),
3. odbiór słuchowy, czyli percepcję fal głosowych (fonetyka audytywna).

Fonetyka artykulacyjna (*artikulatorische Phonetik*) jest najstarszą dziedziną fonetyki. Znajomość jej umożliwia osiągnięcie poprawnej wymowy głosek w dźwiękowej realizacji języka obcego lub korektę wymowy głosek w dialektalnej realizacji standardowego języka ojczystego.

Fonetyka akustyczna (*akustische Phonetik*) analizuje fale głosowe za pomocą elektronicznych przyrządów pomiarowych.

Istnieją już programy komputerowe do nauki języków obcych pokazujące poprawność realizacji dźwiękowej powtarzanych za spikerem pojedynczych słów i całych wypowiedzi. Jedynie dzieci do lat dwunastu

opanują poprawną wymowę poprzez naśladowanie poprawnej wymowy języka obcego.

Osoby starsze opanują szybciej i łatwiej poprawną wymowę języka obcego głównie dzięki opisom fonetycznym i odpowiednim ćwiczeniom.

Fonetyka audytywna (*auditive Phonetik*) jest najmłodszą dziedziną fonetyki ze względu na badanie skomplikowanych procesów zachodzących w mózgu przy percepcji mowy.

Optymalnym wykorzystaniem możliwości głosowych człowieka zajmuje się dziedzina zwana *higieną głosu*. Znajomość tej dziedziny wiedzy jest nieodzowna dla osób pracujących głównie głosem.

2.4.1. Narządy mowy i ich czynności

Aparat mowy każdego człowieka jest, abstrahując od indywidualnych cech anatomicznych, taki sam. Ze względu na funkcję w powstaniu mowy wyróżnia się w aparacie głosowym człowieka trzy odcinki zwane:

1. infra- lub subglotalnymi organami mowy / aparatem respiracyjnym,
2. krtanią (*larynx*, przymiotnik: *laryngalny*) / aparatem fonacyjnym,
3. nasadą / supraglotalnymi organami mowy / aparatem artykulacyjnym.

Infraglotalne organy mowy to: przepona jako ich dolna część, płuca wraz z muskulaturą klatki piersiowej i tchawica jako jej górna część. Głównym zadaniem tych organów z punktu widzenia realizacji mowy jest wytwarzanie strumienia powietrza przy wydechu, który pod odpowiednim ciśnieniem przechodzi poprzez krtąń do nasady.

W fonetyce wydychane powietrze nazywa się **powietrzem fonacyjnym** (*Phonationstrom*).

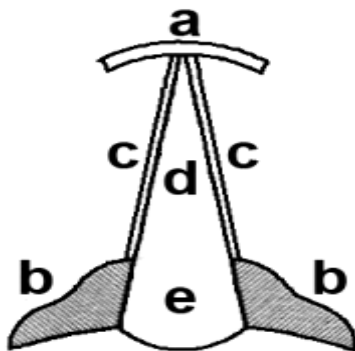
Krtąń osadzona jest ruchomo na tchawicy. Składa się ona z trzech chrząstek:

1. chrząstki pierścieniowej,
2. chrząstki tarczowej, widocznej jako tzw. jabłko Adama u mężczyzn,
3. chrząstek nalewkowych.

Chrzątka pierścieniowa stanowi rodzaj podstawy dla chrzątki tarczowej, która jest przednim rusztowaniem górnej części krtani. Od niej zależy napięcie strun głosowych. Chrzątki nalewkowe są połączone fałdami mięśniowymi zwanymi więzadłami głosowymi.

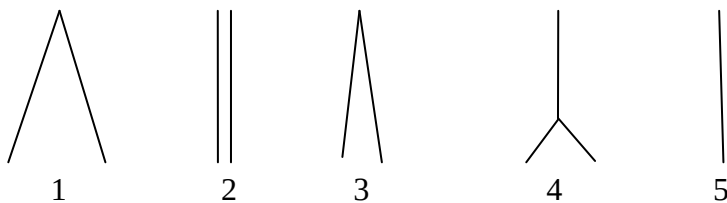
Dzięki ruchom obrotowym chrząstek nalewkowych powstaje szczelina zwana **głośnią** (*Stimmritze, Glottis*).

Poniższy rysunek, przejęty z pracy Foss / Bzdęga (1961: 24), przedstawia schematycznie krtą z głośnią:

a) chrząstka tarczowa, b) lewa i prawa chrząstka nalewkowa, c) struny głosowe, d) głośnia strun głosowych, e) głośnia chrząstek nalewkowych (tłumaczenie autora z Foss / Bzdęga 1961: 24).

Głośnia może dzięki ruchom chrząstek nalewkowych zmieniać swoje kształty, które schematycznie przedstawia się następująco:

1. rozsuniecie więzadeł głosowych,
2. zsuniecie więzadeł głosowych tworzących szczelinę,
3. zwężenie głośni,
4. szept,
5. zwarcie więzadeł głosowych.

Każdy człowiek oddycha przy rozsunięciu wiązań głosowych. Wydechane powietrze przechodzi wtedy bez osłabienia do nasady.

Przy rozsunięciu wiązań głosowych powstają w nasadzie **głoski bezdźwięczne** (*stimmlose Laute*), zwane także **głoskami silnymi** (*Fortes*).

Przy zsunięciu wiązań głosowych prąd powietrza przeciska się przez szczelinę między wiązaniami głosowymi, wprawiając je w drgania, które osłabiają ciśnienie powietrza fonacyjnego docierającego do nasady.

Dzięki drganiom strun głosowych powstają **głoski dźwięczne** (*stimmhafte Laute*), zwane także **głoskami słabymi** (*Lenes*).

Drgania strun głosowych wyczuwa się przy położeniu ręki na szyi lub czubku głowy np. przy wymowie polskiej głoski [z]. Przy wymowie głoski [s] struny głosowe nie drgają. Przy zwężeniu głośni powstaje niemiecka głoska [h], a przy zwarcu wiązań głosowych realizowana jest niemiecka głoska [ʔ]. Przy szepcie otwarta jest tylko głośnia chrząstek nalewkowych.

Od długości i napięcia strun głosowych zależy **wysokość tonu** (*Tonhöhe*).

Najdłuższe i najmniej napięte są w mowie struny głosowe mężczyzn, najkrótsze i najbardziej napięte u dzieci. Pośrednio długie i napięte struny głosowe mają kobiety. Dzięki temu poznajemy, kto mówi: mężczyzna, kobieta czy dziecko, nawet wtedy, gdy nie widzimy osoby posługującej się jakimkolwiek językiem.

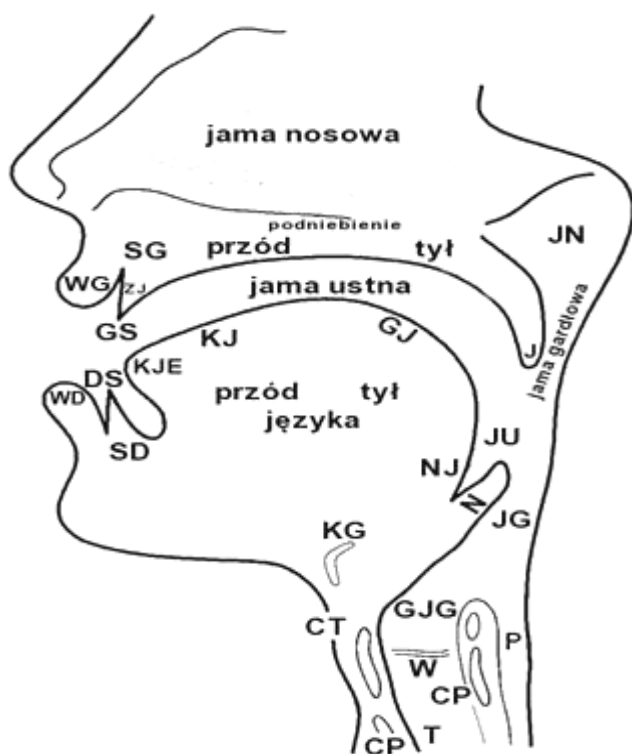
Po głosie poznajemy członków rodziny, krewnych, przyjaciół, kolegów, koleżanki i swoich idoli. Dokładna analiza parametrów dźwiękowych głosu danej osoby pozwala ją zidentyfikować podobnie jak przez linie papilarne palców. W ten sposób obecnie policja znajduje dość szybko sprawców przestępstw.

Nasada jest umiejscowiona ponad krtanią. Składa się ona z trzech jam: gardłowej, nosowej i ustnej. Jama nosowa nie zmienia swego kształtu ani objętości. Jama gardłowa i ustna zmieniają swoją objętość i kształt przede wszystkim dzięki horyzontalnym / poziomym i wertykalnym / pionowym ruchom języka.

Główną funkcją nasady jest tworzenie **rezonansu** w jej trzech głównych jamach: gardłowej, nosowej i ustnej.

W języku niemieckim tworzy się *dodatkowy rezonator* poprzez odsunięcie warg od zębów i ich zaokrąglenie. Ten dodatkowy rezonator odgrywa dużą rolę w poprawnej wymowie samogłosek niemieckich, które nie występują w języku polskim.

Przekrój nasady i krtani wraz z narządami mowy przedstawia poniższy schemat, przejęty także z pracy Foss / Bzdęga (1961: 28):

Przekrój nasady i krtani: CP = chrząstka pierścieniowa, CT = chrząstka tarczowa, DS = dolne siekacze, GJ = grzbiet języka, GJG = górna jama gardłowa, GS = siekacz górny, J = język, JG = jama gardłowa, JN = jama nosowa, JU = jama ustna, KG = kość gnykowa, KJ = korona języka, KJE = koniuszek języka, N = nagłośnia, NJ = nasada języka, P = przełyk, SD = szczeka dolna, SG = szczeka górna, T = tchawica, W = więzadła / struny głosowe, WD = warga dolna, WG = warga górna, ZJ = ząb. (tłumaczenie autora z Foss / Bzdęga 1961: 28)

2.5. Artykulacja głosek

2.5.0. Wprowadzenie ogólne

Artykulacja to działanie ruchomych narządów mowy przy powstawaniu głosek.

Do ruchomych narządów mowy należą: szczęka dolna, obydwie wargi, język, podniebienie miękkie zakończone języczkiem i struny głosowe. Usta otwierają się dzięki opuszczaniu szczęki dolnej, co umożliwia także wydech powietrza przez usta. Wargi podczas artykulacji zachowują się:

1. pasywnie, jeżeli warga dolna wykonuje tylko ruchy szczęki dolnej, np. przy [a],
2. aktywnie, jeżeli wargi biorą udział w artykulacji głosek, np. przy [m].

Język wykonuje ruchy horyzontalne, tj. wysuwa się do przodu lub cofa się do tyłu jamy ustnej, i ruchy wertykalne, tj. język obniża swoje położenie lub jego przednia, środkowa lub tylna część podnosi się ku podniebieniu. Podniebienie miękkie podczas oddychania jest opuszczone i wtedy wydychane powietrze przechodzi przez nos.

Gdy powietrze fonacyjne przepływa przez nos, wtedy są realizowane **głoski nosowe** (*Nasallaute*, krócej *Nasale*).

Podniebienie miękkie może poprzez podniesienie zamknąć dostęp do jamy nosowej. Wtedy powietrze fonacyjne musi przepływać przez usta.

Jeżeli powietrze fonacyjne przepływa tylko przez usta, wtedy są realizowane **głoski ustne / oralne** (*orale Laute*).

Języczek może być wprowadzony w periodyczne drgania przy realizacji głoski [r], która w wymowie polskiej jest rzadko spotykana, a popularna w języku francuskim, np. w wyrazie *roi* ‘król’ i w wymowie niemieckiej szczególnie na pograniczu francusko-niemieckim.

2.5.1. Samogłoski

2.5.1.0. Terminologia opisu

Przy artykulacji samogłosek języka polskiego i niemieckiego grzbiet języka na całej swej długości nie dotyka podniebienia, ani nie tworzy z nim szczeliny, ani zwarcia i dlatego samogłoski nazywa się **głoskami otwartymi** (*offene Laute*).

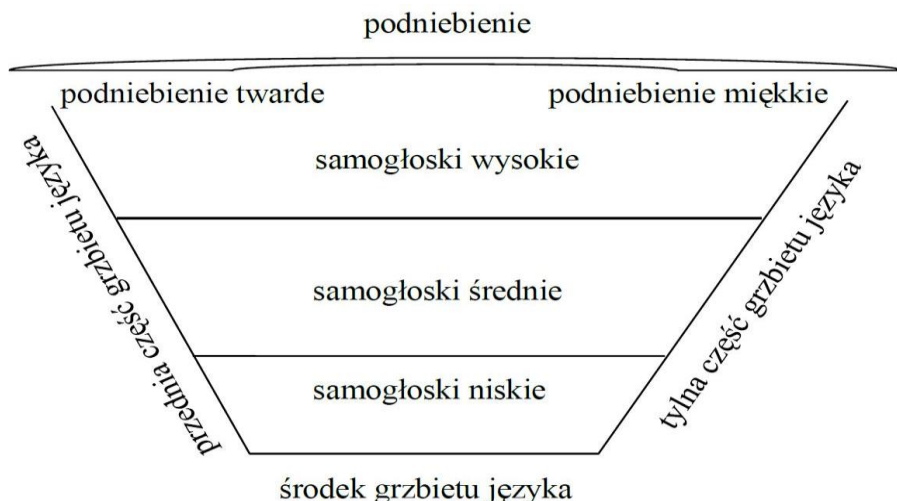
Stopień otwarcia głoski mierzy się odstępem zębów szczęki dolnej od zębów nieruchomej szczęki górnej. Odstęp ten równa się odległości grzbietu języka, czyli jego przedniej, środkowej lub tylnej części, od podniebienia. Ten odstęp nazywa się **otwartością samogłoski** (*Kieferwinkel / Zahnreihenabstand*).

Maksymalna otwartość niemieckiej samogłoski to 25 mm, minimalna otwartość zaś to 10 mm. (Krech et al. 1982: 36). W języku niemieckim maksymalnie otwarta jest samogłoska [a], minimalnie otwarta jest samogłoska przedniojęzykowa [i] i tylnojęzykowa [u]. Przy opisie stopnia otwarcia jamy ustnej będą podawane wartości nie w mm, lecz pośrednie, zaczynając od jej największego do najmniejszego otwarcia.

Samogłoski realizowane poprzez podniesienie się:

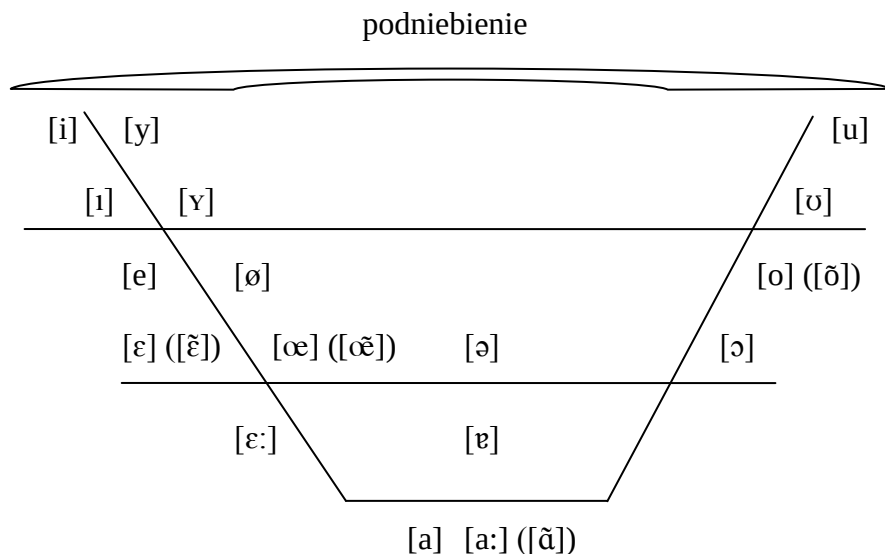
1. przedniej części grzbietu języka ku podniebieniu twardemu są nazywane **samogłoskami przedniojęzykowymi** (*Vorderzungenvokale*),
2. środkowej części grzbietu języka ku środkowi podniebienia są nazywane **samogłoskami neutralnymi / średnimi / środkowymi** (*Mittelzungenvokale*),
3. tylnej części grzbietu języka ku podniebieniu miękkiemu są nazywane **samogłoskami tylnojęzykowymi** (*Hinterzungenvokale*).

Podział samogłosek na podstawie ich otwarcia graficznie przedstawia się za pomocą schematu wokalicznego, którego linie uwydatniają podział samogłosek. Schemat wokaliczny wraz z wpisanymi samogłoskami w znaczącym stopniu ułatwia nie tylko opis artykulacji każdej samogłoski rdzennej niemieckiej, lecz także samogłosek zapożyczonych z innych języków, szczególnie z języka francuskiego. Porównanie schematów wokalicznych języka niemieckiego i polskiego uwidacznia nie tylko ilość samogłosek w obydwu językach, lecz także i różnice w artykulacji podobnych samogłosek.

W powyższym schemacie liniami połączono samogłoski o najniższym położeniu przedniej i tylnej części grzbietu języka z ich najwyższym położeniem. Linie poziome dzielą samogłoski na niskie, średnie i wysokie.

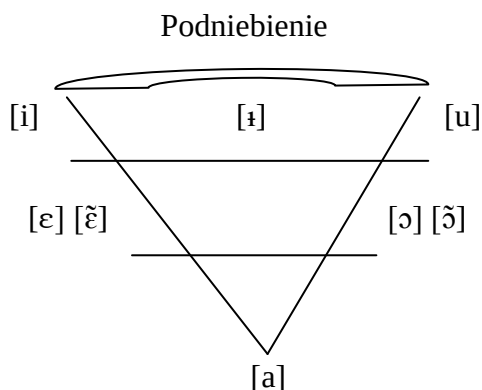
W poniższy schemat wokaliczny wpisano wszystkie samogłoski występujące w języku niemieckim. Samogłoski w nawiasach okrągłych to samogłoski nosowe oznakowane za pomocą znaku diakrytycznego [~] nad samogłoską, np. [õ]. Samogłoski nosowe są realizowane w słowach zapożyczonych z języka francuskiego.

Z lewej zewnętrznej strony schematu wokalicznego wpisano samogłoski od [ɛ:], ([ē]) do [i] realizowane przy rozchyleniu i spłaszczeniu warg, a z lewej wewnętrznej strony samogłoski od [œ], ([œ̃]) do [y] wymawiane z zaokrągleniem warg i odsunięciem warg od zębów podobnym do odpowiednich samogłosek od [ɔ], ([ō]) do [u] wpisanych z prawej zewnętrznej strony tego schematu.

Rozchylenie i spłaszczenie warg względnie ich zaokrąglenie wzrasta wraz ze stopniem podniesienia grzbietu języka ku podniebieniu. Wraz z podnoszeniem się odpowiedniej części grzbietu języka zmniejsza się też otwarcie jamy ustnej, tzn. otwartość samogłoski.

Samogłoski polskie zostały wpisane także w schemat wokaliczny, którego linie boczne mają to samo znaczenie jak w schemacie wokalicznym języka niemieckiego. Linie poziome dzielą samogłoski także na niskie, średnie i wysokie.

Język polski i niemiecki różnią się zasadniczo pod względem ilości samogłosek. W języku niemieckim mamy 17 samogłosek rdzennie niemieckich i cztery samogłoski realizowane tylko w wyrazach obcych. Zaznaczono je w schemacie poprzez okrągłe nawiasy. W języku polskim mamy tylko 8 samogłosek. Samogłoski polskie różnią się jakościowo od samogłosek niemieckich. Porównanie opisu artykulacji każdej samogłoski niemieckiej z podobnym opisem polskiej samogłoski unaocznia umiejscowienie jej w schematach wokalicznych. Dlatego przy opisie samogłosek niemieckich i porównaniach z polskimi samogłoskami trzeba koniecz- nie posługiwać się obydwo- ma schematami.

Przy opisie każdej samogłoski podaje się:

1. układ warg,
2. dokładne położenie języka,
3. pozycję podniebienia miękkiego,
4. układ strun głosowych,
5. względne napięcie muskulatury głosowej.

Muskulatura głosowa jest napięta przy wszystkich samogłoskach. Dla odróżnienia używa się w fonetyce jednakże określeń względnych.

Samogłoski o słabszym napięciu muskulatury głosowej określa się jako **nienapięte** (*ungespannte / offene Vokale*), samogłoski zaś o silnym jej napięciu jako **samogłoski napięte** (*gespannte / geschlossene Vokale*).

Przy poprawnej realizacji niemieckich samogłosek napiętych czuje się wyraźnie napięcie muskulatury nasady, np. mięśni policzkowych. W realizacji samogłosek niemieckich ważną rolę spełnia ich *iloczas* (*Quantität*). Zobacz opisy samogłosek wraz z przykładami ich realizacji!

Ilozas to różnica czasu trwania samogłosek umożliwiająca tworzenie i odróżnianie form wyrazowych i ich znaczenia.

Ilozas samogłosek w transkrypcji fonetycznej jest zaznaczony za pomocą kropek po samogłosce. Jedna kropka po samogłosce sygnalizuje samogłoski półdługie, np. [o·], dwukropki – samogłoski długie, np. [o:]. Samogłoski krótkie nie są oznakowane. W języku niemieckim iloczas ma w wymowie funkcję dystynktywną / odróżniającą wyrazy, np. *Ofen* ['o:fɪ] ‘piec’ i ['ɔfɪ] *offen* ‘otwarty’. Język polski takiej funkcji nie posiada.

Główny akcent wyrazowy jest zaznaczony znakiem [ˈ] przed samogłoską akcentowaną, na przykład Danke! [d'aŋkə] *dziękuję*, **akcent poboczny** zaś znakiem [ˌ] przed samogłoską, na przykład Universität [ˌunivɛʁˈzɪtɛ:t] *uniwersytet*.

Dotychczas akcent stawiano przed sylaby akcentowaną. Z tego zrezygnowano w „Deutsches Aussprachewörterbuch“ Krech et. al. w 2009 roku. Ze względów dydaktycznych zaznaczono akcent także w wyrazach jednosylabowych, gdyż nie wszystkie wyrazy jednosylabowe są akcentowane.

Pionowa kreska „|” wskazuje w ortograficznym zapisie wyrazów na **naturalne granice sylab**. Dzielenie ortograficzne wyrazu, na przykład *Mut-ter* nie odpowiada naturalnej sylabie.

W transkrypcji fonetycznej **granice sylab** oznacza się za pomocą **kropki** między sylabami.

le|gen [l'e:.gŋ] *kłaść*; mö|gen [m'ø:.gŋ] *móc*; sa|gen [z'a:.gŋ] *powiedzieć*.

Indeks górny spółgłoski [^h] oznacza osłabienie spółgłoski [x]. Podobnie i indeks górny samogłoski [^ɐ] wskazuje na osłabienie samogłoski [ɐ].

Kółeczko pod lub nad znakiem transkrypcyjnym sygnalizuje częściowe lub nawet całkowite ubezdźwięcznienie następujących spółgłosek dźwięcznych:

[b̥], [d̥], [g̥], [v̥], [z̥] i [ʁ̥].

Pionowa kreseczka nad lub pod znakiem transkrypcyjnym sygnalizuje sylabiczność / szczyt sylaby następujących spółgłosek:

[m̩], [n̩], [ŋ̩], [l̩].

Niesylabiczność samogłoski oznacza się za pomocą znaku [̥] pod samogłoską:

Bau [b'ḁ] *budowla*; Bein [b'ḁn] *noga*; neu [n'ʊ̥] *nowy*.

W transkrypcji fonetycznej zgodnie z najnowszym opracowaniem słownika wymowy niemieckiej autorstwa Krech et al. z r. 2009 uwzględniono wymowę używaną w oficjalnych wystąpieniach publicznych i oczekiwaną w standardowej realizacji języka niemieckiego.

2.5.1.1. Artykulacja samogłosek

[a]

Wargi zachowują się pasywnie. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Język obniża się. Jest to samogłoska o największej otwartości. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową. Struny głosowe drgają. Jest to głoska nienapięta. Nie różni się ona audytywnie od polskiej głoski [a], ale jest krócej wymawiana i ściślej łączy się z poprzedzającą spółgłoską. Jest ona realizowana np. w:

Danke! [d'aŋkə] *dziękuję!*; bald [b'alt] *wkrótce*; Wald [v'alt] *las*; Klasse [kl'a̯sə] *klasa*; Wasser [w'asə] *woda*.

[a:]

Ta samogłoska według Krech et al. (2009: 60) różni się od [a] jedynie swoją długością. Różnica długości służy w języku niemieckim do odróżnienia znaczenia wyrazów w mowie, np. *Staat* [ʃt'a:t] 'państwo' od *Stadt* [ʃt'at] 'miasto'. Ta samogłoska jest realizowana np. w:

Aal ['a:l] *węgorz*; *Saal* [z'a:l] *sala*; *fragen* [fr̥'a:gŋ] *pytać*; *Kragen* [kr̥'a:gŋ] *kołnierz*; *sagen* [z'a:gŋ] *powiedzieć*.

[ã]

Ta samogłoska jest artykułowana podobnie jak niemieckie [a:] z tym, że jest tylnojęzykowa, napięta i powietrze fonacyjne przechodzi także przez nos. Jest to więc samogłoska nosowa, która jest wymawiana w przejętych wyrazach francuskich, często w przejętych imionach własnych. Jeżeli jest akcentowana, to jest długa, nieakcentowana – krótka:

Jean [ʒ'ã:]; *Adam* [ad'ã:]; *Le Mans* [lə m'ã:] *miasto we Francji*;
Cancan [kãk'ã:] *kankan*; *Ensamble* [ãs'ã:bl] *zespół*; *Pendant* [pãd'ã:] *pendant*.

[ɛ:]

Wargi zachowują się pasywnie. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Przód języka podnosi się nieznacznie ku podniebieniu twarde-mu. Jej otwartość jest mniejsza niż przy [a], ale większa niż przy [ɛ]. Tylna część podniebienia miękkiego jest podniesiona. Jest to więc samogłoska ustna, dźwięczna, nienapięta i długa. Od polskiego [ɛ] różni się większą otwartością, a przede wszystkim dłuższym czasem trwania, czyli iloczasem:

Ära ['ɛ:ka:] *era*; *Ähre* ['ɛ:κə] *kłos*; *Bär* [b'ɛ:^ɐ] *niedźwiedź*; *jäh* [j'ɛ:] *nagły*; *Präsens* [pr̥ɛ:zəns] *czas teraźniejszy w polskiej tradycji gramatycznej*; *Gerät* [gəɐ'ɛ:t] *przyrząd, sprzęt*; *gemäß* [gə'mɛ:s] *stosowny, odpowiedni*.

[ɛ]

Wargi są lekko rozchylone i spłaszczone. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Przód języka podnosi się ku podniebieniu twarde-mu. Jej otwartość jest mniejsza niż przy [ɛ:], ale większa niż przy [e]. Tylna część podniebienia miękkiego jest podniesiona. Jest to więc samogłoska ustna, dźwięczna, nienapięta. Audytywnie nie różni się od polskiego [ɛ], np. w wyrazie *zero*:

Denken [dɛŋkt̪] *myślenie*; *Ende* ['ɛndə] *koniec*; *elf* ['ɛlf] *jedenaste*; *Herbst* [h'ɛ^ɐpst] *jesień*.

([ɛ̃])

Ta samogłoska jest realizowana w języku niemieckim tylko w wyrazach pochodzenia obcego. Jest ona artykułowana podobnie jak [ɛ], ale tylna część podniebienia miękkiego jest opuszczona i dlatego jama nosowa jest dodatkowym rezonatorem. W języku polskim jest reprezentowana przez literę <ę>, w języku francuskim jest samogłoską krótką lub długą w zależności od akcentu:

Fin de siècle [f'ɛ̃dəsj'ekl] *koniec (wieku XIX)*; **Germain** [ʒe^K m'ɛ̃:]; **Saint** [s'ɛ̃:] *święty*.

[e]

Wargi są bardziej rozciągnięte i spłaszczone niż przy [ɛ]. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Przód języka podnosi się ku podniebieniu twardemu. Jej otwartość jest mniejsza niż u [ɛ], ale większa niż u [ɪ]. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, a więc jest to samogłoska oralna. Struny głosowe wibrują. Muskulatura nasady jest silnie napięta. Ta samogłoska różni się znacznie od realizacji polskiej litery <e> napiętością muskulatury nasady, silniejszym rozciągnięciem i spłaszczeniem warg oraz iloczasem.

[e] to samogłoska długa w sylabie akcentowanej, krótka w sylabie nieakcentowanej:

Beet [b'e:t] *grządka*; **Reh** [ʁ'e:] *sarna*; **Weh** [v'e:] *ból*; **zehn** [ts'e:n] *dziesięć*;
Meteorologie [m'etɛoɔlog'i:] *meteorologia*; **Geologie** [geolog'i:] *geologia*.

[ɪ]

Wargi są jeszcze bardziej spłaszczone i rozchylone aniżeli przy [e]. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. *Przód grzbietu języka podnosi się ku przedniej części podniebienia twardego*. Otwartość tej samogłoski jest mniejsza niż przy [e], ale większa od [i]. Jama nosowa jest zamknięta. Struny głosowe drgają. Jest to samogłoska nienapięta. Różni się ona od polskiej samogłoski [ɪ], ortograficznie zapisanej jako <y>, swoją artykulacją. W języku polskim organem artykulacyjnym jest *środek grzbietu języka, który podnosi się ku środkowi podniebienia*. Ta niemiecka samogłoska jest realizowana np. w:

Bitte! [b'ɪtə] *Proszę!*; **Mitte** [m'ɪtə] *środek*; **Tisch** [t'ɪʃ] *stół*.

[i]

Wargi są najmocniej rozchylone i spłaszczone. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Przód języka jest uniesiony ku podniebieniu

twardemu. [i] jest najmniej otwartą samogłoską. Tylina część podniebienia miękkiego zamyka dostęp do jamy nosowej. Jest to samogłoska dźwięczna i napięta. Różni się ona od polskiego [i] silnym napięciem muskulatury nasady, mniejszą otwartością i iloczasem. W sylabie akcentowanej jest długa, w nieakcentowanej krótka:

Berlin [bɛ^ʳl'i:n]; Liebe [l'i:bə] *miłość*; Krieg [kʁ'i:k] *wojna*;
vibrieren [vibʁ'i:kən] *wibrować*; vielleicht [vil'açɕt] (*być*) *może*.

[œ]

Ta samogłoska różni się od niemieckiej samogłoski [ɛ] poprzez lekkie zaokrąglenie i odsunięcie warg od zębów:

Löffel [l'œfɪ] *łyżka*; können [k'œnən] *móc*; öffnen [l'œfnən] *otwierać*.

[œ̃]

Ta samogłoska różni się od polskiej wymowy samogłoski [ɛ̃], zapisanej ortograficznie jako <ę>, przez lekkie zaokrąglenie i odsunięcie warg od zębów. Jest realizowana w wyrazach pochodzenia francuskiego:

Verdun [vɛ^ʳd'œ̃:]; Melun [mɛl'œ̃:]; Lumbres [l'œ̃:bʁ(ə)] *nazwy miast*.

[ø]

Ta samogłoska różni się od niemieckiego [e] przez zaokrąglenie i odsunięcie warg od zębów, które jest silniejsze w porównaniu z [œ]. W wymowie różni się znacznie od polskiej wymowy głoski [e] silnym napięciem muskulatury nasady, zaokrągleniem warg, mniejszą otwartością i iloczasem. W sylabie akcentowanej jest długa:

lösen [l'ø:zɪ] *rozwiąz(yw)ać*; Öl [l'ø:l] *olej*; schön [l'ø:n] *pięknie*.

W nieakcentowanych sylabach wyrazów pochodzenia obcego jest krótka:

Föderation [fødɛʁatsɪ'o:n], *federacja*; Ökonomie [økonom'i:] *ekonomia*; Ödem [ød'e:m] *obrzęk*; Ökologie [økolog'i:] *ekologia*.

[y]

Ta samogłoska różni się od niemieckiego [ɪ] przez silniejsze niż przy [ø] zaokrąglenie i odsunięcie warg od zębów. Jest krótka i nienapięta. Różni się ona od polskiej wymowy samogłoski [ɨ], zapisanej ortograficznie jako <y>, zaokrągleniem i wysunięciem do przodu warg oraz realizacją

jako *samogłoska przedniojęzykowa*. Polskie [ɪ] jest *samogłoską środkowo-językową*:

füllen [f'ʏlən] *napelniać*; Küsse [k'ʏsə] *pocałunki*; pünktlich [p'ʏŋkliç] *punktualnie*.

[y]

Ta samogłoska różni się od niemieckiego [i] przez najsilniejsze zaokrąglenie i odsunięcie warg od zębów. W akcentowanych sylabach jest długa, w nieakcentowanych krótka. Od artykulacji polskiej samogłoski [i] różni się nieco mniejszą otwartością, zaokrągleniem i odsunięciem warg od zębów, silną napiętością muskulatury nasady i iloczasem:

Bücher [b'y:çə] *książki*; kühn [k'y:n] *śmiały*; Lüge [l'y:gə] *klamstwo*;
amüsieren [amyz'i:çən] *ubawić*; Büro [byʁ'o:] *biuro*; parfümieren [pa^ʁfym'i:çən]
naperfumować.

[ɔ]

Wargi są lekko zaokrąglone i odsunięte od zębów. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Tył języka podnosi się ku podniebieniu miękkiemu, którego tylna część zamyka dostęp do jamy nosowej. Jest ona mniej otwarta niż [a], a bardziej otwarta niż [o]. Struny głosowe drgają. Jest samogłoską nienapiętą. Audytywnie różni się nieznacznie od polskiej samogłoski [ɔ], zapisanej ortograficznie jako <o>. Niemieckie [ɔ] łączy się ściślej z poprzedzającą spółgłoską:

Block [bl'ɔk] *blok*; Loch [l'ɔx] *dziura*; Rock [ʁ'ɔk] *spódnica*; noch [nɔx] *jeszcze*;
Woche [v'ɔxə] *tydzień*.

[o]

Wargi są silniej zaokrąglone i bardziej odsunięte od zębów aniżeli przy [ɔ]. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Tylna część języka podnosi się wyżej ku podniebieniu miękkiemu niż przy [ɔ]. [o] jest jednak bardziej otwarte niż [u]. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, struny głosowe drgają. Jest to w odróżnieniu od [ɔ] samogłoska napięta. Od polskiego [ɔ] różni się silną napiętością muskulatury nasady, mniejszą otwartością i iloczasem. W sylabach akcentowanych [o] jest długie, w nieakcentowanych krótkie:

Pole [p'o:lə] *Polak*; Kohle [k'o:lə] *węgiel*; loben [l'o:bm] *chwalić*;
polonisieren [pɔloniz'i:çən] *polonizować*; produktiv [pʁɔdukt'i:f] *produktywny*;
Vokal [vok'a:l], *samogłoska*; Poet [po'e:t] *poeta*.

[õ]

Ta samogłoska jest wymawiana tak jak niemieckie [o], ale podniebienie miękkie jest opuszczone i dlatego jama nosowa jest dodatkowym rezonatorem. Występuje ona w zapożyczonych z języka francuskiego wyrazach. Akcentowana jest długa, nieakcentowana zaś krótka:

Chanson [ʃãs'õ:] *pieśń trubadurów i trawerów*, *bonmot* [bõm'o:] *dowcipna uwaga*, *zręczne powiedzenie*, *pardon* [pa'õ:] (także: [pa'õŋ]) *przepraszam*.

[o]

Wargi są jeszcze bardziej zaokrąglone i odsunięte od zębów niż przy [õ]. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Tylne części języka podnosi się wyżej ku podniebieniu miękkiemu niż przy [õ]. [u] jest jednak bardziej otwarte niż [u]. Tylne części podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, struny głosowe drgają. Jest to w odróżnieniu od [õ] samogłoska nienapięta. Różni się ona od polskiej wymowy litery <u> silniejszym zaokrągleniem warg, mniejszą otwartością i ścisłym połączeniem z poprzedzającą spółgłoską. W sylabach akcentowanych i nieakcentowanych jest zawsze krótka:

Mutter [m'õtə] *matka*; *Lust* [l'üst] *ochota*; *Trunk* [tʁ'ʊŋk] *trunek*.

[u]

Zaokrąglenie warg i odsunięcie ich od zębów jest największe. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Tylne części języka podnosi się najwyżej ku podniebieniu miękkiemu. Jest najmniej otwartą samogłoską tylnojęzykową. Tylne części podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, struny głosowe drgają. Jest to w odróżnieniu od [u] samogłoska napięta. Do polskiej wymowy litery <u> w porównaniu z niemieckim [u] dochodzi silne napięcie masy mięśniowej, mniejsze otwarcie i różnice w iloczynie. W sylabach akcentowanych [u] jest długie, a w nieakcentowanych krótkie:

Kuh [k'u:] *krowa*; *Kuchen* [k'u:xŋ] *placek*; *Uhr* ['u:] *zegar*;

Universität [ʊnive'zɪt'e:t] *uniwersytet*; *Musik* [muz'i:k] *muzyka*; *Union* [uni'o:n] *unia*.

[e]

Wargi nie biorą udziału w artykulacji. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Środkowa część języka podnosi się nieznacznie ku środkowi podniebienia. Jest mniej otwarta niż [a], ale bardziej otwarta niż [ə].

Tylina część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, struny głosowe drgają. Jest to samogłoska nienapięta, krótka i występuje tylko w sylabach nieakcentowanych. Ulega dalszej redukcji po samogłoskach długich, co oznakowane jest mniejszą czcionką i indeksem górnym. Nie występuje w języku polskim:

erleben [ɐl'e:bm] *przeży(wa)ć*; **Mutter** [m'ʊtɐ] *matka*; **Butter** [b'ʊtɐ] *masło*;
für [fy:˞] *dla*; mehr [m'e:˞] *więcej*; Uhr ['u:˞] *zegar* (redukcja [ɐ]).

[ə]

Wargi nie biorą udziału w artykulacji. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. *Środkowa część języka podnosi się wyżej ku środkowi podniebienia niż przy [ɐ], ale znacznie niżej niż przy realizacji polskiej głoski [ɨ], ortograficznie zapisanej jako <y>. Jej otwartość jest podobna do [ɛ] lub [ɔ].* Tylina część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową, struny głosowe drgają. Jest to samogłoska nienapięta, krótka i występuje tylko w sylabach nieakcentowanych. Różni się ona od polskiego [ɨ] głównie mniejszą napiętością muskulatury i większą otwartością. [ə] jest realizowana:

1. w nieakcentowanych przedrostkach / prefiksach <**be-** i **ge-**>:

Beginn [bɛg'ɪn] *początek*; **Gefahr** [gəf'a:˞] *niebezpieczeństwo*;

2. w nieakcentowanych sylabach w wygłosie:

Hilfe [h'ɪlfə] *pomoc*; er **rettete** [e:˞ ʀ'ɛtətə] *ratował*.

2.5.1.2. Wspólne cechy artykulacyjne samogłosek

Przy artykulacji wszystkich samogłosek niemieckich:

1. Koniuszek języka dotyka zawsze dolnych siekaczy.
2. Podniebienie miękkie z wyjątkiem głosek obcojęzycznych podanych w schemacie wokalicznym w okrągłych nawiasach jest podniesione, a więc wszystkie rdzenne samogłoski niemieckie są samogłoskami ustnymi / oralnymi.
3. Wszystkie samogłoski są dźwięczne, czyli struny głosowe przy ich realizacji drgają periodycznie. Samogłoski są realizowane bezdźwięcznie jedynie podczas szeptu.
4. Wszystkie samogłoski są głoskami otwartymi.
5. Wszystkie niemieckie samogłoski nienapięte są krótkie i łączą się ściślej z poprzedzającymi spółgłoskami niż w języku polskim.

2.5.3. Dwugłoski

Jedna samogłoska w sylabie tworzy zawsze jej szczyt. W tej samej sylabie mogą występować obok siebie także dwie różne samogłoski. Takie połączenie dwóch samogłosek w jednej sylabie nazywa się **dwugłoską / dyftongiem** (*Diphthong*). Precyzyjniej to ujmując się tak:

Dwugłoska / dyftong to szybkie ześlizgowe połączenie dwóch różnych samogłosek w jednej sylabie.

Dwugłoski wyróżnia się ze względu na to, że nie tworzą dwóch sylab, lecz tylko jedną sylabę.

W języku niemieckim pierwsza samogłoska dwugłoski jest akcentowana i wyraźnie dominuje nad drugą samogłoską. Takie połączenia samogłosek to **dwugłoska opadająca / zstępująca** (*fallender Diphthong*). Samogłoskę niesylabiczną zaznacza się w transkrypcji znakiem diakrytycznym [ɐ] pod samogłoską.

W standardowym języku niemieckim występują głównie trzy dwugłoski opadające:

[aɐ]

Dominującą samogłoską jest krótkie, nienapięte [a], po którym szybkim ruchem ześlizgowym następuje krótkie nienapięte [ɐ]:

Bein [b'aɐn] *noga*; *klein* [kl'aɐn] *mały*; *Wein* [v'aɐn] *wino*.

[aʊ]

Podobnie jak przy [aɐ] dominującą samogłoską jest również [a], ale w połączeniu z [ʊ]:

Bau [b'aʊ] *budowla*; *Kauf* [k'aʊf] *kupno*; *Lauf* [l'aʊf] *bieg*.

[ɔɐ]

Samogłoska [ɔ] dominuje, [ɐ] jest niesylabiczną samogłoską:

Beute [b'ɔɐtə] *łup*; *Leute* [l'ɔɐtə] *ludzie*; *neu* [n'ɔɐ] *nowy*.

W nielicznych wykrzyknikach, np. *pfui!*, *hui!* występuje w języku niemieckim także i czwarty opadający dyftong [ʊɪ].

2.5.4. Ortograficzna reprezentacja samogłosek

Samogłoski napięte i nienapięte oraz krótkie i długie są reprezentowane przez te same litery, np. <e>, <i>.

Nienapięte

Kenntnis [k'ɛntnis] *znajomość*
 Kissen [k'ɪsən] *poduszka*
 können [k'œnən] *móc*
 hübsch [h'ʏpʃ] *piękny*
 offen ['ɔfn] *otwarty*
 Kunst [k'ʊnst] *sztuka*

Napięte

weben [v'e:bən] *utkać*
 Nische [n'i:fə] *nisza*
 lösen [l'ø:zən] *odrywać*
 Lüge [l'y:gə] *kłamstwo*
 Ofen ['o:fn] *piec*
 Zug [ts'u:k] *pociąg*

Litera <e> jest nawet w tym samym wyrazie realizowana przez trzy różne samogłoski, co unaocznia transkrypcja fonetyczna:

entbehren [ɛntb'e:ɾən] *nie mieć*; entnehmen [ɛntn'e:mən] *pobierać*.

Literę <ä> realizujemy jako [ɛ] w sylabie zamkniętej lub jako [ɛ:] w sylabie otwartej, szczególnie w trybie przypuszczającym czasu naracyjnego (Konjunktiv Präteritum / Imperfekt):

Blätter [bl'ɛtə] *liście*,
 Ähre ['ɛ:ɾə] *kłos*,
 er wäre [e:ʰ v'ɛ:ɾə] (on) *byłby* (tryb przypuszczający).

Litera <y> jest realizowana w wyrazach obcych jako [y:] w sylabie otwartej lub jako [ʏ] w sylabie zamkniętej:

Asylle [az'y:lə] *azyle*; Lyrik [l'y:ʀɪk] *liryka*; Typen [t'y:pən] *typy*;
 Krypta [kʁ'ʏp.ta:] *krypta*; Hymne [h'ʏm.nə] *hymn*; Nymfhe [n'ʏm.fə] *nimfa*.

Samogłoska [ɐ] jest ortograficznie reprezentowana przez <er>:

1. w nieakcentowanych przedrostkach / prefiksach **er-**, **ver-**, **zer-** i **her-**:

erlernen [ɐl'ɛ^ʀ nən] *nauczyć się czegoś*,
 verbringen [fɛbʁ'ɪŋən] *spędzać*,
 zerlegen [tsɐl'e:gʏ] *rozłożyć na części*,
 herbeiholen [hɛb'aɛho:lən] *przynosić, sprowadzać*;

2. w wygłosie wyrazu przez <er>:

Fenster [f'ɛnstɐ] *okno*; Lehrer [l'e:ʀɐ] *nauczyciel*; Vater [f'a:tɐ] *ojciec*;

3. w wygłosie wyrazu przez <r> po długiej samogłosce z wyjątkiem [a:] jako redukcja samogłoski [ɐ], zapisana jako [ʀ], po [a:] jako redukcja [ɪ] – [ʲ]:

er [e:^ʱ] *on*; Ohr ['o:^ʱ] *ucho*; wir [vi:^ʱ] *my*; Uhr ['u:^ʱ] *zegar*,
 ale: Bar [b'a:^ʱ] *bar*; Haar [h'a:^ʱ] *włosy*; wahr [v'a:^ʱ] *prawdziwy*.

Samogłoska [ə] jest realizowana wyłącznie:

1. w nieakcentowanych prefiksach <**be-** i **ge-**>:
 Beruf [bɐʁ'u:f] *zawód*; gemalt [gɛm'a:lt] *narysowany*;
2. w sylabach nieakcentowanych zakończonych na <en> po spółgłoskach nosowych [m], [n], [ŋ] oraz [ʁ] i [j]:
 atmen ['atmən] *oddychać*,
 kennen [k'ɛnən] *znać*,
 bangen [b'aŋən] *trwożyć się*,
 fahren [f'a:ʁən] *jechać*,
 Bojen [b'o:jən] *boje, pływy*;
3. po samogłoskach i dwugłoskach:
 blühen [bl'y:ən] *kwitnąć*; bauen [b'aʊən] *budować*;
4. w sufiksie zdrabniającym <‑**chen**>:
 Mädchen [m'ɛ:tçən] *dziewczynka*; Pferdchen [pʰɛ^ʁtçən] *konik*;
5. w sufiksie <‑**igen**>:
 beruhigen [bɐʁ'u:ɪgən] *uspokoić*; beschönigen [bɐʃ'ø:nɪgən] *upiększać*.

UWAGA: <e> we wszystkich innych wyrazach niemieckich kończących się na <en> nie jest wymawiane!

Długość samogłoski sygnalizują:

1. podwojenia liter samogłosek <aa>, <ee>, <oo>:
 Staat [ʃt'a:t] *państwo*; Leere [l'e:ʁə] *pustka*; Moos [m'o:s] *mech*;
 2. niewymawiana po samogłoskach litera <**h**>, tzw. nieme [ha:]:
 Bühne [b'y:nə] *scena*; Kuh [k'u:] *krowa*; Mohn [m'o:n] *mak*; ihm [i:m] *jemu*; ihr [i:^ʱ] *jej*; lähmen [l'ɛ:mən] *paraliżować*; wählen [v'ɛ:ln] *wybierać*; Höhle [h'ø:lə] *jama*; Sahne [z'a:nə] *śmietana*;
 3. następujące połączenia liter <**ie**>, <**ieh**>:
 Liege [l'i:gə] *leżanka*; viel [fi:l] *dużo*; wiegen [v'i:gŋ] *zważyć*;
 Vieh [fi:] *bydło*; fliehen [fl'i:ən] *uciekać*; ziehen [ts'i:ən] *ciągnąć*;
- wyjątki:** vierzehn [f'i^ʁtse:n] *czternaście*, vierzig [f'i^ʁtʂɪç] *czterdzieści*;

4. <ß> po samogłoskach po wejściu w życie reformy ortografii niemieckiej w dniu 1.08.2006 r.:

groß [gʁ'o:s] *duży*; Maß [m'a:s] *miarą*; süß [z'y:s] *słodki*;

5. po akcentowanej samogłosce spółgłoska zwarta ze spółgłoską [l] lub [ʀ]:

bib**l**isch [b'i:blɪʃ] *biblijny*; erhe**b**lich [ɐh'e:plɪç] *znaczący*; ek**l**ig ['e:klɪç] *wstrętny*;
Ad**l**er ['a:dlɐ] *orzeł*; lö**b**lich [l'o:plɪç] *chwalebny*; w**i**dr**i**g [v'i:dʁɪç] *przeciwny*¹⁴;

6. występowanie samogłosek na końcu sylaby akcentowanej, czyli w sylabie otwartej.

Sylabę uważa się za otwartą, jeżeli można ją otworzyć przez dodanie:

1. sufiksu, np. <-er>:

Berlin [be^ʁl'i:n]
schön [ʃ'ø:n] *piękny*
rot [ʁ'o:t] *czerwony*

Berli**n**er [be^ʁl'i:.nɐ] *berlińczyk, berliński*,
schö**n**er [ʃ'ø:.nɐ] *piękniejszy*,
ro**t**er [ʁ'o:.tɐ] *czerwiejszy*;

2. syntaktycznego wykładnika <es> (zobacz podrozdział 3.5.2.):

Blut [bl'u:t] *krw*
Hof [h'o:f] *podwórze*
Rat [ʀ'a:t] *rada*

Blu**t**es [bl'u:.təs] *krwi*,
Ho**f**es [h'o:.fəs] *podwórza*,
Ra**t**es [ʀ'a:.təs] *radę*;

3. wskaźnika liczby mnogiej np. <e>, <en>, <er>:

Symbol [zymb'o:l] *symbol*
der Bär [b'ɛ:^ʁ] *niedźwiedź*
ich blie**b** [ɪç bl'i:p] *zostałem*
Buch [b'u:x] *książka*

Symbo**l**e [zymb'o:.lə] *symbole*,
die Bär**en** [b'ɛ:.kən] *niedźwiedzie*,
wir blie**b**en [vi:^ʁ bl'i:.bm] *zostaliśmy*,
Bü**ch**er [b'y:.çɐ] *książki*.

Sylaba jest zamknięta, jeżeli kończy się na spółgłoskę i nie można jej otworzyć za pomocą wykładnika syntaktycznego lub wskaźnika liczby. Sylaby zamknięte zaznaczono tłustym drukiem:

Kin|der [k'in.dɐ] *dzieci*; **Pflan**|zung [pfl'an.tsʊŋ] *plantacja*; **Sper**|rung [ʃp'ɛ.ʁʊŋ] *zamknięcie, blokada*.

Krótką samogłoskę sygnalizują:

1. podwojone litery spółgłoskowe, zwane geminatą, np. <ll>, <mm>, <ss>, <gg>:

billig [b'ɪlɪç] *tanio*; kommen [k'ɔmən] *przyjść*; Kuss [k'ʊs] *pocałunek*; Wissen [w'ɪsən] *wiedza*; Roggen [ʀɔŋŋ] *żyto*;

¹⁴ Zobacz Krech et al. 1982: 30

2. litery <**tz**>:

Blitz [bl'its] *błysk*; kritzel[n] [kʁ'itsln] *gryzmolić*; Witz [v'its] *żart*;

3. sylaby kończące się spółgłoską lub spółgłoskami, także ostatnie sylaby, jeśli nie da się je otworzyć przez dodanie sufiksu lub wykładnika syntaktycznego, lub wskaźnika liczby:

bald [b'alt] *wkrótce*; fünf [f'ynf] *pięć*; fünf|te [f'ynf.tə] *piąty*; Im|ker ['im.kə] *pszczelarz*; Kost [k'ɔst] *wikt*; Kind [k'int] *dziecko*; Kin|der [k'im.də] *dzieci*;

4. litery <**ng**> lub <**n**> przed <**k**> jako spółgłoska [ŋ] po samogłosce:

Junge [j'ʊŋə] *chłopiec*; lang [l'aŋ] *długo*; Ring [ʁ'ɪŋ] *pierścioneł*;
Dank [d'aŋk] *podziękowanie*; lenken [l'eŋkt] *kierować*.

Wyjątkowo są realizowane samogłoski długie i napięte w sylabach zamkniętych:

Hus|ten [h'u:s.tŋ] *kaszel*; Lat|sche [l'a:t.t.ə] *kosodrzewina*; Ös|terreich ['ø:s.tɐʁɛɪç] *Austria*; Rös|lein [ʁ'ø:s.laɪn] *różyczka*; Wüs|te [v'y:s.tə] *pustynia*; Mäd|chen [m'ɛ:tʃən] *dziewczyna*.

2.5.5. Spółgłoski

2.5.5.0. Samogłoski a spółgłoski

Spółgłoski (*Konsonanten*) różnią się od samogłosek tym, że organ artykulacyjny tworzy z miejscem artykulacji szczelinę lub zwarcie, które pokonuje powietrze fonacyjne.

W różnych językach zaobserwowano taką prawidłowość:

Im więcej jest samogłosek w danym języku, tym mniej jest spółgłosek. Im mniej jest samogłosek, tym więcej jest w danym języku spółgłosek.

Potwierdzeniem tej prawidłowości jest porównanie liczby samogłosek i spółgłosek w języku polskim i niemieckim. W języku polskim mamy mniej samogłosek aniżeli w języku niemieckim, ale za to więcej spółgłosek dzięki dwóm szeregom spółgłosek: twardych i miękkich / palatalnych. W języku niemieckim nie ma poza wyrazami pochodzenia obcego spółgłosek palatalnych jak np. realizacja polskich liter <ń>, <ś>, <ź>.

W wymowie niemieckiej realizuje się spółgłoski miękkie za pomocą danej spółgłoski twardej i głoski [j]. Na przykład polska litera <ń> wymawiana [ɲ] transkrybowana jest w języku niemieckim jako [nj]. Takie spółgłoski uważa się za odmianki zmiękczone / palatalizowane. Spółgłoski różnią się od siebie podobnie jak samogłoski stopniem otwarcia narządów mowy.

2.5.5.1. Terminologia opisu

Organem artykulacji są podobnie jak przy samogłoskach też ruchome narządy mowy: wargi, język, podniebienie miękkie zakończone języczkiem i struny głosowe. W opisach fonetycznych spółgłosek używa się często także w języku polskim nazw łacińskich, szczególnie utworzonych od nich przymiotników:

Wargi (*Lippen*); łac. *labia*; *spółgłoska wargowa / labialna* i *dwuwargowa / bilabialna* (*labialer und bilabialer Konsonant*),

Koniuszek / czubek języka (*Zungenspitze*); łac. *apex*; *spółgłoska apikalna* (*apikaler Konsonant*),

Brzeg / korona języka (*Zungenrand*); łac. *corona*; *spółgłoska przedniojęzykowa / koronalna* (*koronaler Konsonant*),

Grzbiet języka (*Zungenrücken*); łac. *dorsum*; *spółgłoska dorsalna* (*dorsaler Konsonant*),

Języczek (*Zäpfchen*); łac. *uvula*; *spółgłoska języczkowa / uwularna* (*uvularer Konsonant*).

Grzbiet języka dzieli się jeszcze na przednią, środkową i tylną część, co wyraża się za pomocą przedrostków *pre-*, *medio-* i *post-*:

predorsalna / przedniojęzykowo-grzbietowa (*prädersal*);

mediodorsalna / środkowojęzykowo-grzbietowa (*mediodorsal*),

postdorsalna / tylnojęzykowo-grzbietowa (*postdersal*).

Ze względu na organ artykulacyjny spółgłoski klasyfikuje się jako:

1. wargowe / labialne,
2. apikalne lub koronalne, zwane bez tego odróżnienia także *przedniojęzykowymi*,
3. przedniojęzykowo-grzbietowe / predorsalne,
4. środkowojęzykowo-grzbietowe / mediodorsalne,
5. tylnojęzykowo-grzbietowe / postdorsalne,

6. języczkowe / uwularne,
7. krtaniowe / laryngalne.

Miejsce artykulacji (*Artikulationsstelle*) określa się na nieruchomej szczęce górnej. Miejscem artykulacji jest także krtąń.

Także i przy tym podziale używa się często ze względu na międzynarodowe znaczenie łacińskich, przymiotnikowych nazw spółgłosek:

Warga (górna) ((*obere*) *Lippe*); łac. *labium wargae*; *spółgłoski wargowe* / *labialne*, (*labiale Konsonanten*),

Zęby (*Zähne*), łac. *dentis*; *spółgłoski zębowe* / *dentalne* (*dentale Konsonanten*),

Dziąsła (*Zahnfleisch*); łac. *alveoli dziąsła*; *spółgłoski dziąsłowe* / *alweolarne*, (*alveolare Konsonanten*),

Podniebienie twarde (*harter Gaumen*); łac. *palatum durum*; *spółgłoski* (*twardo*)*podniebienne* / *miękkie* / *palatalne* (*palatale Konsonanten*),

Podniebienie miękkie (*weicher Gaumen*); łac. *velum palati* / *molle*; *spółgłoski miękkopodniebienne* / *welarne* (*velare Konsonanten*),

Języczek (*Zäpfchen*); łac. *uvula*; *spółgłoska języczkowa* / *uwularna* (*uvularer Konsonant*).

Także podniebienie twarde i miękkie dzieli się dokładniej jeszcze na przednią, środkową i tylną część, co wyraża się za pomocą przedrostków **pre-**, **medio-** i **post-**:

prepalatalna, **mediopalatalna** i **postpalatalna** (podniebienie twarde);

prewelarna, **mediowelarna** i **postwelarna** (podniebienie miękkie).

Pod względem miejsca artykulacji rozróżnia się spółgłoski:

1. wargowe / labialne,
2. zębowe / dentalne,
3. dziąsłowe / alweolarne,
4. twardopodniebienne / palatalne, dokładniej: *pre-*, *medio-* i *postpalatalne*,
5. miękkopodniebienne / welarne, dokładniej: *pre-*, *medio-* i *postwelarne*,
5. języczkowe / uwularne,
6. krtaniowe / laryngalne.

W odróżnieniu od zawsze dźwięcznych samogłosek wyróżnia się spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne.

Spółgłoski języka niemieckiego różnią się także od spółgłosek polskich **siłą powietrza fonacyjnego pokonującego przeszkodę** i dzielą się na **słabe** (*Lenes*) i **mocne** (*Fortes*).

Spółgłoski słabe mogą być dźwięczne lub częściowo, a nawet całkowicie ubezdźwięcznione. Przy całkowitym ubezdźwięcznieniu zachowana jest różnica w sile wydechu i dlatego w realizacji dźwiękowej języka nie dochodzi do nieporozumień. W transkrypcji fonetycznej znak spółgłoski dźwięcznej częściowo lub całkowicie ubezdźwięcznionej jest opatrzone kółeczkiem pod lub nad spółgłoską. Dotyczy to następujących spółgłosek: [b̥], [d̥], [ɡ̥], [v̥], [z̥], [ʁ̥] i [ʃ̥].

Narządy mowy są przy realizacji niemieckich spółgłosek bardziej napięte niż w języku polskim, co jest rezultatem silniejszego wydechu w fonicznej realizacji języka niemieckiego.

Ta różnica słuchowo / audytywnie jest uchwytana w wymowie spółgłosek polskich [p], [t], [k] przez Niemca w polskiej wypowiedzi:

To tato tutaj tak puka.

Według stopnia otwarcia spółgłoski dzieli się na:

1. zwarto-wybuchowe (*Verschlusslaute*),
2. szczelinowe / frykatywne / trące (*Engelaute* / *Frikative* / *Reibelaute*),
3. zwarto-szczelinowe / afrykaty (*Affrikaten*),
4. półotwarte (*halboffene Laute*).

Spółgłoski powstające poprzez powstanie szczeliny pomiędzy narządem artykulacji i miejscem artykulacji nazywa się **szczelinowymi**, a przy zwarcu – **zwartymi**.

Poza tymi dwoma grupami spółgłosek wyróżnia się jeszcze dwie inne grupy spółgłosek:

1. zwarto-szczelinowe / afrykaty (*Affrikaten*), które nie są powszechnie uznawane jako specjalna podgrupa spółgłosek ze względu na pogląd, że jest to nawet przy ścisłym połączeniu spółgłoski zwartej ze spółgłoską szczelinową nadal połączenie dwóch spółgłosek,

2. spółgłoski półotwarte (*halboffene Laute*), które dzieli się na dwie podgrupy:

2.1. spółgłoski płynne (*Liquida*): [l], [r] i [ʀ],

2.2. spółgłoski nosowe (*nasale Konsonanten / Nasale*): [m], [n] i [ŋ].

Spółgłoski półotwarte to także kontrowersyjna grupa ze względu na sposób artykulacji: zwarcie i otwarcie jamy nosowej (spółgłoski nosowe) lub odchylenie jednego lub obydwu boków języka od zębów (lateralne [l]) oraz przerywane zwarcie [r] i [ʀ].

Przy artykulacji spółgłosek podaje się:

1. stopień otwarcia,
2. organ i miejsce artykulacji,
2. otwarcie względnie zamknięcie jamy nosowej,
3. dźwięczność lub bezdźwięczność.

2.5.5.2. Spółgłoski zwarto-wybuchowe

Do spółgłosek zwarto-wybuchowych należą:

bezdźwięczne	[p]	[t]	[k]	Fortes (silne)	[ʔ]
dźwięczne	[b]	[d]	[g]	Lenes (słabe)	

W realizacji spółgłosek zwarto-wybuchowych (*Verschlusslaute*) wyróżnia się trzy fazy:

implozję – czyli zwieranie się narządów mowy,

plozję – zwarcie narządów mowy,

eksplozję – rozwarcie narządów mowy.

Wszystkie spółgłoski zwarto-wybuchowe są spółgłoskami oralnymi. Można to samo powiedzieć także w następujący sposób:

Tylina część podniebienia miękkiego jest podniesiona.

Podniebienie miękkie zamyka dostęp do jamy nosowej.

Powietrze fonacyjne przepływa tylko przez usta.

[p]

Wargą górną tworzy z wargą dolną pełne zwarcie zwane *plozją*. Powietrze fonacyjne gromadzące się za zwarciem pod dużym ciśnieniem

rozwiera to zwarcie, czyli następuje *eksplozja*. Język nie bierze udziału w artykulacji. Tylne części podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową. Struny głosowe nie drgają. W sylabach akcentowanych jest realizowana z wyraźnie słyszalnym przydechem, w sylabach nieakcentowanych bez przydechu. [p] określa się jako bezdźwięczną, dwuwargową / bilabialną spółgłoskę zwarto-wybuchową.

W zapisie ortograficznym [p] jest reprezentowane w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby przez litery:

1. <p>:

Pilz [p'ɪltʂ] *grzyb*; **P**lan [p'l'a:n] *plan*; **P**latz [p'l'ats] *plac*; **p**aar [p'a:^h] *parę* (nagłos), **H**aupt [h'aʊpt] *głowa*; **K**laps [kl'aps] *klaps*; **S**paß [ʃp'a:s] *żart*; **S**chnaps [ʃn'aps] *wódka* (śrógłos), **L**ump [l'ʊmp] *łotr*; **T**yp [t'y:p] *typ*; **Z**yklop [tsykl'o:p] *cyklop* (wygłos);

2. <pp> :

Ka|**p**pe [k'a.pə] *czapka*; kla|**p**pern [kl'a.pən] *grzechotać*; Ma|**p**pe [m'a.pə] *te(cz)ka* (nagłos),
(es) klap**p**t [kl'apt] *idzie jak trzeba*; (es) kap**p**t [k'apt] *(ono) obcina* (śrógłos),
Galopp [gal'ɔp] *galop*; hopp! [h'ɔp] *hop!*; klapp**r**ig [kl'ap.ɪç] *klekocący* (wygłos);

3. tylko w wygłosie sylaby lub przed bezdźwięcznymi spółgłoskami w śrógłosie:

(er) gib**t** [g'i:pt] *(on) da*; (er) lob**t** [l'o:pt] *(on) chwali*; (du) raub**st** [r'aʊpst] *(ty) rabujesz* (śrógłos),
Ab|bild [ʔap.ɪlt] *odbicie*; **K**alb [k'alp] *cielę*; taub [t'aʊp] *głuchy* (wygłos);

4. <bb> tylko w wygłosie sylaby lub przed bezdźwięcznymi spółgłoskami w śrógłosie:

(du) schrub**st** [ʃɣ'ʊpst] *(ty) (wy)szorujesz*; (es) ebb**t** [ʔept] *jest odpływ morza* (śrógłos)
Robb! [r'ɔp] *czołgaj się!*; Schrub**b**! [ʃɣ'ʊp] *(wy)szoruj!* (wygłos).

[b]

Ta spółgłoska różni się w swej artykulacji od [p] słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta jest redukowana częściowo lub całkowicie w nagłosie sylaby lub śródgłosie w otoczeniu spółgłoski bezdźwięcznej, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem pod [b̥]. Ortograficznie [b] jest realizowane przez literę , rzadziej <bb> w nagłosie sylaby przed samogłoskami i przed <l> oraz <r>:

Bild [b'ɪlt] *obraz*; **bald** [b'alt] *wkrótce*; **Bu|be** [b'u:.bə] *lobuz*,
 an|**blasen** [ʼan.bla:zn̩] *rozdmuchiwać*; **bleiben** [bl'æɪbm̩] *zostać*,
 E|**bbe** [ʼɛ.bə] *odpływ (morza)*; Ro|**bbe** [ʁ'ɔ.bə] *foka*; **krabbeln** [kʁ'a.bln̩] *wdrapywać się*;
bringen [br'ɪŋən] *przynieść*; **Bruder** [br'u:də] *brat*.

W wygłosie sylaby literę wymawia się najczęściej bezdźwięcznie jako [p], tzw. *ubezdźwięcznienie wygłosowe* 'Auslautverhärtung':

Ab|**bild** [ʼap.bɪlt] *odbicie*; gel**b** [g'ɛlp] *zółty*; Lo**b** [l'o:p] *pochwała*.

Jeżeli jednak występuje w wygłosie sylaby, a następna sylaba zaczyna się od <l>, <n> lub <r>, to jest realizowane dźwięcznie, np.

Gab|lung [g'a:b.lʊŋ] *rozwidlenie*; eb|nen [ʼe:b.nən] (wy)równać; Zaub|rer [ts'aʊ**b**.ʁɐ] *czarodziej*; üb|lich [ʼy:b|lɪç] *zwykły*.

[t]

Wargi nie biorą udziału w jej artykulacji. [t] w języku niemieckim ma dwa warianty realizacyjne. W pierwszym wariancie koniuszek języka tworzy zwarcie z górnymi siekaczami względnie dziąslami, w drugim wariancie koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy, a przednia część grzbietu języka tworzy zwarcie z górnymi siekaczami lub dziąslami. Miejsce artykulacji zależy od artykulacji samogłosek: przy samogłoskach przednich zwarcie następuje z górnymi zębami, a przy samogłoskach tylnych z dziąslami. Gromadzące się za zwarciem powietrze fonacyjne rozrywa to zwarcie. Tylna część podniebienia miękkiego jest podniesiona i zamyka jamę nosową. Struny głosowe nie drgają. W sylabie akcentowanej [t] jest wymawiane z przydechem, w nieakcentowanej – bez przydechu. W wymowie niemieckiej ten drugi wariant realizacyjny jest preferowany ze względu na fakt, że koniuszek języka przy wszystkich samogłoskach dotyka dolnych siekaczy.

Spółgłoska [t] to bezdźwięczna, przedniojęzykowo-grzbietowo-zębowa lub przedniojęzykowo-grzbietowo-dziąsłowa spółgłoska zwarta. Ta spółgłoska występuje w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby i jest reprezentowana ortograficznie przez:

1. <t>:

Tante [t'an.tə] *ciocia*; Tiger [t'i:ɡɐ] *tygrys*; tun [t'u:n] *robić* (nagłos),
 Stall [ʃt'al] *stajnia*; Stadion [ʃt'a:dɪɔn] *stadion*; Stunde [ʃt'undə] *godzina* (śródgłos),
 Akt [ʼakt] *akt*; Duft [ʼduft] *zapach*; Kluft [kl'ʊft] *szczelina* (wygłos);

2. <tt> po samogłoskach nienapiętych:

Mo|tte [m'ɔ.tə] *mól*; wetten [v'ɛ.t̩] *zakładać się*; Schri|tte [ʃʁ'i.t̩] *kroki* (nagłos),

Blatt [bl'at] *liść*; matt [m'at] *slaby*; Schritt [ʃɣ't] *krok* (wygłos);

3. <th>, <tth>:

Ma|**th**ilde [ma.t'ildə] *Matylda*; **The**ater [te.'a:.tə] *teatr*; **Th**üringen [t'y:ʁɪŋən] *Turyngia*,
Ma|**tth**ias [ma.t'i:as] *Mateusz* (nagłos); Korin**th** [koʁ'int] *Korynt* (wygłos);

4. <dt>:

Stä|**dte** [ʃt'ɛ:.tə] *miasta* (nagłos); Sta**dt** [ʃt'at] *miasto* (wygłos);

5. <d> tylko w wygłosie sylaby:

Land [l'ant] *kraj*; Kind [k'int] *dziecko*; red|lich [ʁ'e:t.liç] *uczciwy*.

[d]

[d] ma te same warianty realizacyjne co [t]. [d] różni się od [t] słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta ulega redukcji częściowej lub nawet całkowitej w nagłosie sylaby lub śródgłosie przed spółgłoską bezdźwięczną, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem pod [ɖ]. Spółgłoska [d] to dźwięczna, przedniojęzykowo-grzbietowo-zębowa lub przedniojęzykowo-grzbietowo-dziąsłowa spółgłoska zwarta, ortograficznie reprezentowana przez <d> lub geminatę <dd> tylko w nagłosie sylaby:

Danke! [d'ankə] *dziękuję!*; Dekor [dek'o:ʰ] *wzór*; Duft [d'ʊft] *zapach*;
Bo|**dden** [b'o:.ɖn] *plytka zatoka*; Schno|**dder** [ʃn'o:.ɖə] *katar*; Wi|**dder** [v'i.ɖə] *baran*.

W wygłosie sylaby i przed bezdźwięczną spółgłoską <d> wymawia się jak [t]:

Ad|verb [at.ʏ'e^ʁp] *przysłówek*; Land [l'ant] *kraj*; Sta**dt** [ʃt'at] *miasto*.

[k]

Wargi nie biorą udziału w artykulacji. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Zwarcie tworzy tylny grzbiet języka z tylną częścią podniebienia twardego po samogłoskach przednich lub z przednią częścią podniebienia miękkiego po samogłoskach tylnych. Jama nosowa jest zamknięta. Gromadzące się za zwarciem powietrze fonacyjne rozrywa to zwarcie. W sylabach akcentowanych słychać wyraźnie przydech, w sylabach nieakcentowanych zaś [k] jest realizowane bez przydechu. [k] jest bezdźwięczną tylnojęzykowo-podniebienną (pre- lub mediowelarną) spółgłoską zwarto-wybuchową. Miejsce artykulacji zależy od sąsiadującej z nią samogłoski. W ortografii jest reprezentowana przez następujące litery:

1. <k> w każdej pozycji w sylabie:

klein [kl'aɛn] *mały*; **Kopf** [k'ɔpf] *głowa*; **Korn** [k'ɔ^ɤn] *ziarno* (nagłos),
Akt ['akt] *akt*; **Pakt** [p'akt] *pakt*; **er winkt** [e:^ɤ v'ɪŋkt] *on kiwa* (śródgłos),
Bank [b'aŋk] *bank*; **Streik** [ʃtɕ'aɛk] *strajk*; **Zank** [ts'aŋk] *klótnia* (wygłos);

2. <kk> w nagłosie i wygłosie sylaby:

A|**kk**ord [a.k'ɔ^ɤt] *akord*; Mo|**kk**a [m'ɔ.ka:]; *mokka*; Sa|**kk**o [z'a.ko:] *marynarka* (nagłos),
Akklamation [ak.lamats'i'o:n] *aklamacja* (wygłos);

3. <ck> w nagłosie i wygłosie sylaby:

Fl**e**|**ck**en [fl'ɛ.kɪ] *plama*; lo|**ck**en [l'ɔ.kɪ] *wabić*; So|**ck**e [z'ɔ.kə] *skarpeta* (nagłos),
Bock [b'ɔk] *koziół*; **Pack** [p'ak] *paka*; **Wrack** [vɕ'ak] *wrak* (wygłos);

4. <ch> w nagłosie sylaby w wyrazach z języka starogreckiego:

Charakter [kaɕ'ak.tɛ] *charakter*; **Chor** [k'o:^ɤ] *chór*; Or|**ch**ester [ɔ^ɤ.k'ɛstɛ] *orkiestra*;

5. <c> w nagłosie i wygłosie sylaby:

Café [ka'f'e:] *kawiarnia*; **Camp** [k'ɛmp] *obóz namiotowy lub jeniecki*; **Claudia** [kl'aɔɕɟja] *Klaudia* (nagłos); **chic** [ʃ'ɪk] *szykowny, elegancki* (wygłos);

6. <g> i <gg> w wygłosie sylaby:

Tag [t'a:k] *dzień*; **Burg** [b'ɔ^ɤk] *zamek*; **Weg** [v'e:k] *droga*; **Brigg** [bɕ'ɪk] *bryg*;

7. <x> [ks] w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby:

Xanthippe [ksant'ɪpə] *Ksantypa*; **Xaver** [ks'a:və] *Ksawery* (nagłos),
Axt ['akst] *siekiera*; **Box** [b'ɔks] *boks*; **Max** [m'aks] *Maks* (śródgłos),
Hexe [h'ɛk.sə] *czarownica*; **Lexem** [lɛk.s'e:m] *leksem* (wygłos);

8. <qu> [ky] tylko w nagłosie sylaby:

qualifizieren [kɟalifits'i:ɕən] *kwalifikować*; **Qual** [kɟ'a:l] *męka*; **Quittung** [kɟ'ɪtʊŋ] *kwit.*

[g]

Ta spółgłoska jest realizowana pod względem miejsca i organu artykulacyjnego tak jak [k]. Od [k] różni się słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta ulega redukcji częściowej lub nawet całkowitej w nagłosie sylaby po spółgłosce bezdźwięcznej, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem nad [ɟ̥]. [g] jest więc dźwięczną tylnojęzykowo-podniebienną (pre- lub mediiowelarną) spółgłoską zwarto-wybuchową. Ortograficznie jest reprezentowana przez litery <g>, <gg>, lub <gh>. Występuje tylko w nagłosie sylaby:

1. <g>, <gg>, a w wyrazach obcych <gh> w nagłosie:

ganz [g'a:nts] *cały*; Glas [gl'a:s] *szkło*; Grippe [gr'ɪpə] *grypa*,
 Ghana [g'a:na:] *Ghana*; Jo|g(h)urt [j'o.gu^ht] *jogurt*,
 Ro|gggen [r'o.gɪŋ] *żyto*; Aus|gang ['aus.gʌŋ] *wyjście*; mit|gehen ['mit.ɡe:ən] *iść z kimś*;

2. <g> i <gg> wymawia się w wygłosie sylaby jako [k]:

Burg [b'u^hk] *zamek*; Sieg [z'i:k] *zwycięstwo*; Tag [t'a:k] *dzień*; Weg [v'e:k] *droga*;
 Brigg [br'ik] *bryg*.

UWAGA! <g> w wygłosie sylaby wymawia się dźwięcznie tylko wtedy, gdy następna sylaba zaczyna się od spółgłosek dźwięcznych <l>, <r>, <n> lub <m>:

Spiegl|ung [ʃp'i:g.lʊŋ] *odbicie*; (ich) verweig|re [fɛv'aɛg.ʁə] *odmawiam*;
 reg|nen [ʁe:g.nən] *padać*; Sig|matismus [zɪg.mat'ismus] *sygmatyzm*.

Sufiks <-ig> w wygłosie sylaby realizuje się jako [ɪç]:

gif|tig [g'ɪf.tɪç] *trujący*; knu|rrig [kn'u.ʁɪç] *mrukliwy*; lus|tig [l'ʊs.tɪç] *wesoły*.

Jeżeli po sufiksie <-ig> występuje jeszcze sufiks <-lich>, wtedy sufix <-ig> wymawia się jako [ɪk] ze względu na harmonijne brzmienie:

ewig|lich ['e:vɪk.lɪç] *wiecznie*; könig|lich [k'ø:nɪk.lɪç] *królewski, po królewsku*;
 ledig|lich [le:dɪk.lɪç] *tylko, jedynie*.

Zwartą spółgłoskę laryngalną [ʔ] realizuje się w nagłosie sylaby przed akcentowaną samogłoską napiętą. Niemieckie słowniki wymowy jej albo w ogóle nie rejestrują, albo robią to sporadycznie, np. w słowniku Krech et al. (2009) podano podwójną transkrypcję słowoformy *Theater* 'teatr':

[te'ʔa:tɐ] lub [te'a:tɐ].

2.5.5.3. Spółgłoski szczelinowe

Wszystkie spółgłoski szczelinowe (*Engelaute*) są spółgłoskami oralnymi. Do nich zalicza się:

bezdźwięczne	[f]	[s]	[ʃ]	[ç]	[x]	silne	[h]
dźwięczne	[v]	[z]	([ʒ])	[j]	[ʁ]	słabe	

W okrągłych nawiasach podano dźwięczną spółgłoskę [ʒ] realizowaną w wyrazach pochodzenia obcego.

[f]

Warga dolna tworzy z górnymi siekaczami szczelinę, przez którą przeciska się powietrze fonacyjne ze stosunkowo większym ciśnieniem niż przy wymowie polskiej spółgłoski [f]. Tylne części podniebienia miękkiego zamyka dostęp do jamy nosowej. Struny głosowe są rozsunięte. Jest to oralna bezdźwięczna wargowo-zębowa / labialno-dentalna spółgłoska szczelinowa. W ortografii jest reprezentowana przez litery:

1. <f> w każdej pozycji w sylabie:

Farbe [f'a^kbə] *farba*; **fein** [f'aɛn] *pięknie*; **Fuchs** [f'uks] *lis* (nagłos),
Kluft [kl'uft] *szczelina*; **Lift** [l'ift] *winda*; **Luft** [l'uft] *powietrze* (śródgłos),
doof [d'o:f] *głupi*; **Kopf** [k'ɔpf] *głowa*; **Strumpf** [ʃtʁ'ʊmpf] *pończocha* (wygłos);

2. <ff> w nagłosie i wygłosie sylaby:

A|ffäre [a.f'e:ɾə] *afery*; **Ne|ffe** [n'e.fə] *bratanek, siostrzeniec*; **Schi|ffe** [ʃ'i.fə] *statki* (nagłos),
Auspuff ['aʊspuf] *układ wydechowy*; **Bluff** [bl'uf] *blef*; **Kniff** [kn'if] *uszczyknięcie*;
Schiff [ʃ'if] *statek* (wygłos);

3. <v> rzadko w nagłosie i konsekwentnie w wygłosie sylaby:

Vater [f'a:tə] *ojciec*; **vier** [f'i:^ɐ] *cztery* (nagłos); **vierzig** [vɪ^ktsɪç] *czterdzieści*;
Akkusativ ['a:kuzati:f] *biernik*; **Dativ** [d'a:ti:f] *celownik*; **brav** [br'a:f] *dzielny* (wygłos);

4. <ver-> jako prefiks:

verabreden [fɐ'apɿ:ɛ:dn] *umawiać się*; **Verbrauch** [fɛbr'aʊx] *zużycie*; **vertraulich** [fɛtʁ'aʊlɪç] *poufale*; **versehen** [fɛz'e:ən] *zaopatrywać*;

5. <ph> w nagłosie i wygłosie sylaby w wyrazach pochodzenia greckiego:

Phase [f'a:zə] *faza*; **Philoso|phie** [filozo.f'i:] *filozofia*; **Pharao** [f'a:ɾao:] *faraon*;
Phonetik [fon'e:tk] (nagłos),
Epitaph [epit'a:f] *epitafium*; **Philo|soph** [filo.z'o:f] *filozof*; **Apostroph** [apɔstʁ'o:f] *apostrof* (wygłos).

[v]

Ta spółgłoska jest realizowana pod względem miejsca i organu artykulacyjnego tak jak [f]. Od [f] różni się słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta ulega redukcji częściowej lub nawet całkowitej w nagłosie sylaby lub śródgłosie po spółgłosce bezdźwięcznej, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem pod [v]. Ortograficznie jest reprezentowana przez litery:

1. <w> w nagłosie i śródgłosie sylaby:

W^hein [v'aɛn] wino; W^hille [v'ɪlə] wola; w^hohl [v'o:l] chyba (nagłos),
schwar^hz [ʃv'a^hts] czarny; zw^hei [tsv'aɛ] dwa; Zw^hist [tsv'ɪst] spór (śródgłos);

2. <v> w nagłosie wyrazów obcych:

Vesuv [vez'u:f] Wezuwiusz; Vicar [vɪk'a:^h] wikariusz; vid^e! [v'i:də] zobacz!
(w tekście); Visum [v'i:zom] wiza; Ven^us [v'e:nos] Wenus, Wenera;
Salvator [zal.v'a:to:^h] zbawiciel; Vi|valdi [vi.v'aldi:] Name nazwisko, miano, na-
zwa; vi|vant! [v'i:.vant] niech żyj!;

3. <qu> [ky] tylko w śródgłosie sylaby:

quä|llen [kʏ'ɛ:.ln] namęczyć, dręczyć; Qua|lität [kʏa.lit'e:t] jakość; Quo|rum
[kʏ'o:.kum] kworum.

W nagłosie i wygłosie sylaby literę <v> w wyrazach zniemczonych wymawia się jako [f]:

Vater [f'a:te] ojciec; vier [f'i:^h] cztery (nagłos); brav [br'a:f] grzeczny (wygłos).

[s]

Ta spółgłoska ma dwa warianty realizacyjne podobnie jak [t]. Przód języka dotyka dolnych siekaczy. Boki języka przylegają do brzegów podniebienia i górnych zębów trzonowych. W grzbiecie języka przed górnymi zębami po samogłoskach przednich lub przed dźwiękami po samogłoskach tylnych tworzy się wąska szczelina, przez którą przeciska się powietrze fonacyjne, dając w efekcie syk. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową. Struny głosowe są rozsunięte. Miejsce artykulacji zależy od sąsiadującej z nią samogłoski. Jest to bezdźwięczna dorsalno-dentalna lub dorsalno-alweolarna spółgłoska szczelinowa.

Drugi wariant realizacyjny różni się od opisanego organem artykulacji, którym jest koniuszek języka uniesiony do przednich zębów lub dźwięseł, z którymi tworzy szczelinę. Jest to bezdźwięczna apikalno-dentalna lub apikalno-alweolarna spółgłoska szczelinowa.

W zapisie ortograficznym [s] jest reprezentowane przez litery:

1. <s> tylko w nagłosie wyrazów obcych lub zniemczonych szczególnie przed spółgłoskami:

Skat [sk'a:t] skat; Skorbut [sko^hb'u:t] skorbut; Skelett [skel'et] szkielet; Sław^e [sl'a:və] Słowianin; Slip [sl'ɪp] slipy; per|spektivisch [pe^h.spekt'i:vɪʃ] perspektywiczny;

2. <s> rzadko w nagłosie przed samogłoskami w wyrazach obcych:

Sir [s'œ:] *tytuł w języku angielskim*; Sancho [santʃ'o:] *hiszpańskie imię męskie*;

3. <s> w nagłosie sylaby po spółgłoskach zwartych ortograficznie reprezentowanymi przez litery: <ch>, <ck>, <k>, <p> i przed sylabicznym [l], [ŋ] oraz [ə]:

Ach|sel [ʼak.sɪ] *bark*; wech|seln [v'ɛk.sɪn] *zmieniać*; Häck|sel [h'ɛk.sɪ] *sieczka*;
Kek|se [k'e:k.sə] *herbatnik*; Schnip|sel [ʃn'ɪp.sɪ] *ścinek*; hop|sen [h'ɒp.sən] *podskakiwać*;

4. <s> w śródgłosie sylaby po bezdźwięcznych spółgłoskach zwartych ortograficznie reprezentowanych przez , <p> lub <ck>:

Psy|che [ps'y:çə] *psyche*; nebst [n'e:pst] (*wraz*) *z*; (du) lebst [le:pst] *żyjesz* (śródgłos),
(du) leckst [l'ɛkst] *liżesz*; schreckst [ʃɣɛkst] *straszysz*; weckst [v'ɛkst] *budzisz* (śródgłos),
Krebs [kɣ'e:ps] *rak*; Schlips [ʃl'ɪps] *krawat*; Raps [ɾ'aps] *rzepak* (wygłos);

5. <s> w wygłosie sylaby po <k>, <ck> i <ch>:

Keks [k'e:ks] *herbatnik*; Koks [k'o:ks] *koks*, Klecks [kl'ɛks] *kleks*,
Lachs [l'aks] *łosoś*; sechs [z'ɛks] *sześć*; Wachs [v'aks] *wosk*;

6. <z> [ts] w śródgłosie i wygłosie sylaby:

Zeit [ts'aɛt] *czas*; zie|hen [ts'i:.ən] *ciągnąć*; Zie|ge [ts'i:.gə] *koza* (śródgłos),
Reiz [r'aɛts] *podnieta*; Kauz [k'aʊts] *puszczyk*; Herzchen [h'ɛɾts.çən] *serduszek* (wygłos);

7. <st>, jeżeli <s> występuje w wygłosie sylaby, a <t> w nagłosie następnej sylaby lub <st> jest realizowane w wygłosie sylaby:

(der) bes|te [b'ɛs.tə] *najlepszy*; Fens|ter [f'ɛns.tə] *okno* ([s] w wygłosie),
Fest [f'ɛst] *święto*; Nest [n'ɛst] *gniazdo*; Rest [ɾ'ɛst] *reszta* ([st] w wygłosie);

8. <ss>, <ß> w każdej pozycji:

e|ssen [ʼɛ.sən] *jeść*; fa|ssen [f'a.sən] *chwycić*; kü|ssen [k'y.sən] *całować* (nagłos),
(ihr) esst [ʼɛst] *jecie*; fasst [f'ast] *pościcie*; küsst [k'yst] *całujecie* (śródgłos),
Fass [f'as] *beczka*; Lass (mich in Ruhe!) [l'as] *Zostaw (mnie w spokoju!)*; krass [kɣ'as] *jaskrawy* (wygłos),
Blö|ße [bl'ø:.sə] *nagość*; Grö|ße [gɾ'ø:.sə] *wielkość*; sto|Ben [ʃt'o:.sən] *trącać* (nagłos),
(er) beißt [b'aɛst] *gryzie*; gießt, [g'i:st] *leje*; grüßt [gɾ'y:st] *pozdrawia* (śródgłos),
bloß [bl'o:s] *tylko*; Maß [m'a:s] *miara*; Schoß [ʃ'o:s] *łono* (wygłos);

9. <x> [ks] rzadko w nagłosie sylaby, <x> i <tz> [ts], w śródgłosie i wygłosie sylaby:

Laxativ [lak.sat'i:f] *łagodny środek przeczyszczający* (nagłos),
 bli|tzen [bl'i.tsɐ] *błyskać*; ri|tzen [ʀ'i.tsɐ] *wyryć, rytować*; si|tzen [z'i.tsɐ] *siedzieć*;
 Axt ['akst] *siekiera* (śródgłos),
 Blitz [bl'its] *błysk*; Ritz [ʀ'its] *zadrażnienie*; Witz [v'its] *kawał*; Fax [f'aks] *faks*; fix
 [f'iks] *stały*; lax [l'aks] *swobodny* (wygłos);

10. <ti> [ts] przed samogłoską w śródgłosie sylaby w wyrazach pochodzących z języka greckiego i łacińskiego:

Organisa|tion [o^ʁganiza.ts'i'o:n] *organizacja*; par|tiell [pa^ʁ.ts'i'el] *częściowy*;

11. <zz> [ts] tylko w śródgłosie sylaby:

Ski|zze [sk'i.tsə] *szkic*; Me|zzosopran [m'e.tso.zo.pɥa:n] *mezzosopran*.

[z]

Ta spółgłoska jest realizowana pod względem miejsca i organu artykulacyjnego tak jak [s]. Od [s] różni się słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta ulega redukcji częściowej lub nawet całkowitej w nagłosie sylaby lub śródgłosie po spółgłosce bezdźwięcznej, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem pod [z̥]. Jest to dźwięczna dorsalno-dentalna względnie dorsalno-alweolarna lub apikalno-dentalna lub apikalno-alweolarna spółgłoska szczelinowa. Ortograficznie jest reprezentowana przez literę <s>, która występuje tylko w nagłosie sylab przed samogłoskami w wyrazach niemieckich oraz w wyrazach zniemczonych:

sagen [z'a:gɪ] *powiedzieć*; Sitz [z'its] *siedzenie*; em|sig ['em.ziç] *pilnie*; Pin|sel
 [p'in.zl̥] *pędzel*; sooft [zo:.'ɔft] *ilekroć*,
 Sokrates [z'o:kɾates] *Sokrates*; Symbol [zymb'o:l] *symbol*; Symphonie [zymfon'i:]
symfonia; Syntax [z'ɪntaks] *składnia*.

[ʃ]

Ta spółgłoska różni się od [s] odsunięciem warg od zębów i ich zaokrągleniem. Korona języka zbliża się do dziąseł górnych zębów. Język przybiera formę łyżki. Boki języka przylegają do brzegów podniebienia i górnych zębów trzonowych. W przedniej części grzbietu języka tworzy się szeroka szczelina, przez którą przeciska się powietrze fonacyjne. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową. [ʃ] jest głosek mocno napiętą i bezdźwięczną. Jest to bezdźwięczna koronalno-alweolarna lub koronalno-prepalatalna spółgłoska szczelinowa. Ortograficznie jest reprezentowana przez litery:

1. <sch> w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby:

Schaden [ʃ'a:dŋ] *szkoda*; **Schule** [ʃ'u:lə] *szkoła*; fi|**sch**en [fɪ,ʃŋ] *łowić ryby* (nagłos),
(es) **fischt** [fɪʃt] *łowi ryby*; **mischt** [mɪʃt] *miesza*; **erlischt** [ɐlɪʃt] *gaśnie* (śródgłos),
Fisch [fɪʃ] *ryba*; **frisch** [fʁɪʃ] *świeży*; **misch!** [mɪʃ] *mieszaj!* (wygłos).

Wyjątek: Jeżeli <s> występuje w wygłosie sylaby przed sufiksem zdrabiającym / deminutywnym <-chen>, to połączenie <sch> nie jest realizowane jako [ʃ], lecz [s]:

Häus|chen [h'œs.çən] *domek*; Näs|chen, [n'e:s.çən] *nosek*; Rös|chen [ʁ'ø:s.çən] *różyczka*;

2. <sp>, <st>, w których <s> jest realizowane jako [ʃ] w nagłosie sylaby także i w wyrazach złożonych:

Sport [ʃp'ɔ^kt] *sport*; **Spiel** [ʃp'i:l] *gra*; **spannen** [ʃp'anən] *napinać*,
Staat [ʃt'a:t] *państwo*; **stehen** [ʃt'e:ən] *stać*; **stumm** [ʃt'ʊm] *niemy*,
be|sprechen [bə.ʃpʁ'ɛçŋ] *omówić*; **ver|späten** [fɐ.ʃp'e:tŋ] *spóźnić się*; **be|spielen** [bə.ʃp'i:lŋ] *nagrywać*,
an|stehen [ʼan.ʃt'e:ən] *stanąć w kolejce*; **ver|stohlen** [fɐ.ʃt'o:lŋ] *potajemny*;
zer|stampfen [tsɐ.ʃt'ampfŋ] *rozdeptywać*,
Haus|stand [h'aʊs.ʃtant] *ognisko domowe*; **Ober|schule** [ʼo:bɐ.ʃu:lə] *liceum*; **Endspiel** [ʼent.ʃpi:l] *spotkanie finałowe, final*.

W niektórych niemieckich wyrazach obcych <s> w połączeniach liter <sp> i <st> może być realizowane jako [sp] lub [ʃp], albo jako [st] lub [ʃt] w nagłosie:

Spektrum [sp'ektʁʊm] lub [ʃp'ektʁʊm] *spektrum*,
Stereotyp [stɛʁeot'y:p] lub [ʃtɛʁeot'y:p] *stereotyp*.

[ʒ]

[ʒ] artykułuje się tak jak [ʃ], ale struny głosowe nie są rozsunięte, lecz tworzą szczelinę i drgają. Jest to więc dźwięczna realizacja spółgłoski [ʃ], która występuje tylko w wyrazach pochodzenia obcego, przede wszystkim z języka angielskiego, francuskiego, włoskiego, a także języków słowiańskich, a więc i języka polskiego:

Job [dʒ'ɔp] *praca*; **Genie** [ʒen'i:] *geniusz*; **Gianni** [dʒ'ani:] *imię męskie*; **Jerzy** [j'ɛʒɪ].

[ç]

Przedni brzeg języka dotyka dolnych siekaczy. Przód języka wznosi się ku środkowej części podniebienia twardego, tworząc z nim szeroką szczelinę. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka dostęp do jamy nosowej.

Struny głosowe są rozsunięte i dlatego jest to spółgłoska bezdźwięczna. Krótko można tę głoskę scharakteryzować jako bezdźwięczną mediopalatalno-dorsalną spółgłoskę szczelinową. Ortograficznie jest ona reprezentowana przez litery <ch> także w wyrazach pochodzenia obcego.

Ta spółgłoska występuje:

1. tylko po samogłoskach przedniojęzykowych:

ich [ɪç] *ja*; **Bücher** [b'y:.çɐ] *książki*; **Küche** [k'y.çə] *kuchnia*;

2. po dyftongach [aɐ̯] i [ɔœ̯]:

Eiche ['aɐ̯.çə] *dąb*; **keuchen** [k'ɔœ̯.çən] *sapać*;

3. po <l>, <r> i <n>:

welcher [v'ɛl.çɐ] *który*; **Kelch** [k'ɛlç] **durch** [dɔ^kç] *przez*; **Furcht** [f'ʊʁçt] *obawa*; **mancher** [m'an.çɐ] *niejeden*;

4. w nagłosie sylaby przed samogłoską przednią w wyrazach pochodzenia obcego:

China [ç'i:na:] *Chiny*; **Chirurg** [çɪʁ'o^k] *chirurg*; **Chemie** [çɛm'i:] *chemia*; **Psyche** [ps'yçə] *psyche, Psyche (mitologia)*

5. w sufiksie <-ig> w wygłosie sylaby i w sufiksie zdrabniającym <-chen>:

Honig [h'o:niç] *miód*; **wenig** [v'e:niç] *malo*; **Richtigkeit** [ʁ'ɪçtɪç.kaçt] *prawidłowość (wygłos)*,
Bäumchen [b'ɔœ̯m|çən] *drzewko*; **Lämpchen** [l'ɛmpçən] *lampeczka*; **Mädchen** [m'e:tçən] *dziewczyna*;

Wyjątek: Jeżeli po sufiksie <-ig> występuje sufiks <-lich>, to sufiks <-ig> wymawia się jako [ɪk] ze względu na harmonijne brzmienie:

ewiglich ['e:vɪk.lɪç] *wiecznie*; **elendiglich** ['e:lɛndɪk.lɪç] *marnie*; **lediglich** ['e:dɪk.lɪç] *jedynie*.

[j]

Ta spółgłoska jest realizowana pod względem miejsca i organu artykulacyjnego tak jak [ç]. Od [ç] różni się słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Jest to dźwięczna, mediopalatalno-dorsalna spółgłoska szczelinowa. Ortograficznie jest reprezentowana przez litery <j> w nagłosie sylaby przed samogłoskami w wyrazach niemieckich i <y> w wyrazach obcych:

1. <j> w wyrazach niemieckich i zniemczonych w nagłosie sylaby:

Jahr [j'a:ˈʰ] rok; Junge [j'ʊŋə] chłopiec; Jochen [jɔxŋ] imię męskie,
 Bolje [b'o:ˌjə] boje, pławy; Kaljüte [kaˌj'y:ˌtə] kajuta;

2. <y> w wyrazach obcych:

Yankee [j'ɛŋki:] jankes; Yak [j'ak] wół tybetański; Yoga [j'o:ga:] joga,
 Lojal [lɔa.j'a:l] lojalny; Rojalist [ɾɔa.jal'ist] rojalista.

[x]

Wargi nie biorą udziału przy wymowie tej spółgłoski. Koniuszek języka dotyka dolnych siekaczy. Tylne części grzbietu języka tworzy z przednim podniebieniem miękkim szczelinę, przez którą przeciska się powietrze fonacyjne. Tylne części podniebienia miękkiego zamyka jamę nosową. Jest to spółgłoska bezdźwięczna. Krótko określa się ją jako bezdźwięczną, dorsalno-welarną spółgłoskę szczelinową. Jest ona realizowana tylko po samogłoskach tylnojęzykowych i po dwugłosce [aɔ]. Ortograficznie jest reprezentowana przez <ch> lub (tylko w wyrazach przejętych z języków obcych) <cch>:

Buch [b'u:x] książka; Dach [d'ax] dach; Loch [lɔx] dziura; Bauch [b'aɔx] brzuch,
 Rauch [r'aɔx] dym; Schlauch [ʃl'aɔx] wąż gumowy,
 Bacchus [b'axʊs] Bachus; Saccharin [zaxaɪ'i:n] sacharyna.

[ɣ]

Ta spółgłoska jest realizowana pod względem miejsca i organu artykulacyjnego podobnie jak [x]. Od [x] różni się słabszą artykulacją i swoją dźwięcznością w otoczeniu głosek dźwięcznych. Dźwięczność ta ulega redukcji częściowej lub nawet całkowitej w nagłosie sylaby lub śródgłosie po spółgłosce bezdźwięcznej, co w transkrypcji oznacza się kółeczkiem pod [ɣ]. Ortograficznie jest reprezentowana przez <r>, <rr>, <rh> i w nagłosie, śródgłosie, a wygłosie sylaby także <rrh> Katarrh [kat'aˈʱ] katar:

Be|rruf [bə.ɾ'u:f] zawód; Rad [ɾ'a:t] koło; Reise [ɾ'æzə] podróż;
 A|rrrest [a.ɾ'est] areszt; He|rrin [h'ɛ.ɾɪn] pani; ze|rrren [tsɛ.ɾən] szarpać;
 Rhapsode [ɾapɔ'o:də] rapsodia; Rhein [ɾ'æɪn] Ren; My|rrhe [m'y.ɾə] mi(r)ra (nagłos),
 Draht [dɾ'a:t] drut; grün [gɾ'y:n] zielony; Presse [pɾ'esə] prasa; froh [fɾ'o:] zadowolony; Kraft [kɾ'aft] siła; Pracht [pɾ'axt] przepych (śródgłos).

W postaci zredukowanej [ʱ] występuje po samogłoskach krótkich, nienapiętych i długiej samogłosce [a:]:

Herr [h'ɛ^ʰ] *pan*; Zerr|bild [tse^ʰ.bɪlt] *karykatura*; Katarrh [kat'a^ʰ] *katar*; klar [kl'a:^ʰ] *przezroczysty*; wahr [v'a:^ʰ] *prawdziwy* (wygłos).

[h]

Ta spółgłoska jest realizowana w krtani poprzez zwężenie głośni. Słyszysz tylko leciutkie chuchnięcie. Nie należy jej realizować jako [x]. Ortograficznie jest reprezentowana przez <h>.

Występuje tylko w nagłosie sylaby przed samogłoską:

hal|ben [h'a:.bm̩] *mieć*; hell [h'ɛl] *jasny*; hoch [h'o:x] *wysoki*; A|horn ['a:.hɔ^ʰn] *klon*; In|halt ['ɪn.halt] *zawartość*.

UWAGA: Niewymawiane <h> nazywa się niemym <h> i po samogłosce sygnalizuje jej długość:

froh [fɪg'o:] *wesoły*; kahl [k'a:l] *goły*; sehr [z'e:^ʰ] *bardzo*.

2.5.5.4. Spółgłoski zwarto-szczelinowe

Tylko w niektórych opisach fonetycznych wyróżnia się występowanie po spółgłosce zwartej spółgłoski szczelinowej jako odrębną grupę spółgłosek na podstawie ich:

1. tożsamości miejsca artykulacji lub organu artykulacyjnego,
2. dźwięczności lub bezdźwięczności,
3. występowania w tej samej sylabie.

Na tej podstawie wyróżnia się w języku niemieckim trzy bezdźwięczne spółgłoski zwarto-szczelinowe, zwane też afrykatami: [pf], [ts] i [tʃ]:

Pf|erd [pf'ɛ^ʰt] *koń*; Zeit [ts'aɪt] *czas*; deutsch [d'ɔɕtʃ] *niemiecki*.

Afrykaty dźwięczne występują tylko w wyrazach pochodzenia obcego, szczególnie z języka angielskiego, a także z języka polskiego, w którym wyróżnia się afrykaty dźwięczne, np. <dz> i bezdźwięczne, np. <c> wymawiane jako [ts]:

Job [dʒ'ɔp] ang. *praca*; Joker [dʒ'o:kə] *dżoker* (karty).

2.5.5.5. Spółgłoski półotwarte

Spółgłoski nosowe są realizowane pod względem miejsca i organu artykulacji tak jak spółgłoski zwarte, co pokazuje następująca tabelka:

spółgłoski zwarte	[b]	[d]	[g]	dźwięczne (Lenes)
spółgłoski nosowe	[m]	[n]	[ŋ]	dźwięczne (Lenes)

Spółgłoski nosowe tworzą również zwarcie narządu artykulacji z miejscem artykulacji, które przez powietrze fonacyjne *nie jest rozwierane*, ponieważ tylna część podniebienia miękkiego jest opuszczona i dlatego powietrze fonacyjne przepływa przez otwartą jamę nosową.

[m]

[m] to bilabialna spółgłoska nosowa, która może być szczytem sylaby w sylabach nieakcentowanych, co zaznacza się pionową kreseczką pod [m]. W ortografii ta spółgłoska jest reprezentowana przez <m> lub <mm> w każdej pozycji sylaby:

Mitte [m'itə] *środek*; **Mutter** [m'ʊtɐ] *matka*; **Musik** [muz'i:k] *muzyka*; **Stä|mm** [ʃt'e.mə] *pnie*; **Graphe|me** [ɡraf'e:.mə] *grafemy* (nagłos),
Lump [l'ʊmp] *lajdak*; **plump** [pl'ʊmp] *ociężały*; **Strumpf** [ʃtʁ'ʊmpf] *pończocha*;
stumpf [ʃt'ʊmpf] *tępy* (śródgłos),
Lam|pe [l'am.pə] *lampa*; **Klum|pen** [kl'ʊm.pɪ] *bryła*; **stumm** [ʃt'ʊm] *niemy*;
Strüm|pfe [ʃtʁ'ʏm.pfə] *pończochy* (wygłos).

[n]

[n] tak jak [d] ma dwa warianty realizacyjne. Miejsce artykulacji zależy od sąsiadującej z nią samogłoski. Jest to dźwięczna, predorsalno-dentalna lub predorsalno-alweolarna, względnie apikalno-dentalna lub apikalno-alweolarna spółgłoska nosowa. Wariant z realizacją predorsalną podobnie jak przy [t] lub [d] jest preferowany ze względu na to, że przy wszystkich samogłoskach niemieckich koniuszek lub brzeg języka dotyka dolnych siekaczy. W sylabach nieakcentowanych bez samogłoski staje się szczytem sylaby, co w transkrypcji zaznacza się pionową kreseczką pod tą spółgłoską [ŋ]. Ortograficznie jest realizowana jako <n> i występuje w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby także jako <nn>:

Nase [n'a:zə] *nos*; **nichts** [n'ɪçts] *nic*; **ne|nnen** [n'e.nən] *nazywać* (nagłos),
Kind [k'int] *dziecko*; **Land** [l'ant] *kraj*; **Wand** [v'ant] *ściana* (śródgłos),
Bahn [b'a:n] *pociąg*; (er) **kann** [k'an] (on) *może*; **sitzen** [z'itsn] *siedzieć* (wygłos).

[ŋ]

Ta spółgłoska nosowa jest realizowana podobnie do [g], od którego różni się otwarciem jamy nosowej. Miejsce artykulacji zależy od sąsiadu-

jącej z nią samogłoski. Jest to dźwięczna, tylnojęzykowo-miękkopodniebienna (postdorsalna pre- lub mediowelarna) spółgłoska nosowa. W sylabach nieakcentowanych bez samogłoski staje się szczytem sylaby, co zaznacza się pionową kreską nad tą spółgłoską [ŋ]. Ta spółgłoska występuje w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby. Jest ona ortograficznie realizowana przez:

1. <ng>:

Ba|nge [b'a.ŋə] *trwożliwy*; Ju|nge [j'ʊ.ŋə] *chłopiec*; Lu|nge [l'ʊ.ŋə] *pluca* (nagłos), Angst [ˈaŋst] *strach*; rings [ʁ'ɪŋs] *dookoła*, (es) klingt [kl'ɪŋt] *brzmi* (śródgłos), Ding [d'ɪŋ] *rzeczą*; Ü|bung [y:'.bʊŋ] *ćwiczenie*; Zei|tung [ts'aɛ.tʊŋ] *gazeta*; eng [ɛŋ] *wąski* (wygłos);

2. <nk> albo <nx> [ŋks] w śródgłosie sylaby:

Dank [d'aŋk] *podziękowanie*; links [l'ɪŋks] *na lewo*; blink und blank [bl'ɪŋk ont bl'aŋk] *łśniący*, Sphinx [sf'ɪŋks] *Sfinks*; Phalanx [f'a:laŋks] *falanga*;

3. <n> w wygłosie sylaby przed <k> następnej sylaby:

dan|ken [d'aŋ.kɪ] *dziękować*; lenken [l'ɛŋkɪ] *prowadzić / kierować samochodem*; wan|ken [v'aŋ.kɪ] *chwiać się*; zan|ken [ts'aŋ.kɪ] *klócić się*.

UWAGA! <n> w wygłosie prefiksów <an-, ein- i un-> przed <k> i <g> jest wymawiane nie jako [ŋ], lecz jako [n]:

An|kunft [ˈan.kʊnft] *przybycie*; Ein|kommen [ˈaɛn.kʊmən] *dochód*, un|klug [ˈʊn.klu:k] *niemądrze*; un|klar [ˈʊn.kla:ʁ] *niejasny*, An|gabe [ˈan.ga:bə] *podawanie*; ein|gehen [ˈaɛn.ge:ən] *wchodzić*, an|genehm [ˈan.gəne:m] *przyjemnie*; un|gern [ˈʊn.gɛʁn] *niechętnie*.

[l]

Koniuszek lub brzeg języka tworzy zwarcie z górnymi zębami lub dziąslami. Miejsce artykulacji zależy od sąsiadującej z nią samogłoski. Brzeg języka przynajmniej z jednej strony albo z dwóch stron nie dotyka górnych zębów trzonowych, tworząc jednostronną lub dwustronną szczelinę. Przez te szczeliny przepływa swobodnie tylko przez usta powietrze fonacyjne, bo tylna część podniebienia miękkiego zamyka dostęp do jamy nosowej. Struny głosowe drgają. [l] jest po samogłoskach przednich dźwięczną, apikalno- lub koronalno-dentalną spółgłoską boczną / lateralną, a po samogłoskach tylnych apikalno-alweolarną lub koronalno-alweolarną dentalną spółgłoską boczną / lateralną. W sylabach nieakcentowanych jest szczytem sylaby, co sygnalizuje pionowa kreska pod

[l]. Ta spółgłoska ortograficznie jest reprezentowana przez literę <l> lub <ll> i realizowana w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby:

lachen [l'axŋ] *śmiać się*; **L**iter [l'i:tə] *litr*; **L**ust [l'ust] *ochota*; **W**ill**e** [v'ɪ.lə] *wola* (nagłos),
bald [b'alt] *wkrótce*; **k**alt [k'alt] *zimno*; **W**ald [v'alt] *las*; **f**all**s** [fals] *jeśli* (śródgłos),
Ball**k**en [b'al.kŋ] *belka*; **H**ehl [h'e:l] *sekret*; **S**tu**h**l [ʃt'u:l] *krzesło*; **F**all [f'al] *upadek* (wygłos).

[r]

Koniuszek języka tworzy z górnymi siekaczami lub z dziąslami przerywane (tylko dwa razy) zwarcie. Miejsce artykulacji zależy od sąsiedniej samogłoski. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka powietrzu fonacyjnemu dostęp do jamy nosowej. Struny głosowe drgają. Jest to po samogłoskach przednich apikalno-dentalna, a po samogłoskach tylnych apikalno-alweolarna spółgłoska wibracyjna. Ortograficznie jest realizowana za pomocą liter <r, rr, rh, rrr> w nagłosie, śródgłosie i wygłosie sylaby. Występujące po <r> <h> jest niewymawiane.

Ta spółgłoska jest realizowana w Bawarii i Austrii, ale nie jest preferowana jako realizacja w standardowym języku niemieckim:

Rabe [r'a:bə] *kruk*; **R**iese [r'i:zə] *olbrzym*; He**rr**en [h'ɛ.rən] *panowie*; **R**hein [r'aɛn] *Ren*; **R**hythmus [r'ɪtmus] *rytm* (nagłos),
hart [h'art] *twardy*; **S**art [ʃt'art] *start*; **W**ort [v'ɔrt] *słowo* (śródgłos),
Bar [b'a:r] *bar*; **k**lar [kl'a:r] *przezroczysty*; **W**irr**war**r [v'ɪr.va:r] *zamieszanie*; **K**at**ar**rh [kat'ar] *katar* (wygłos).

[ʀ]

Przedni brzeg języka dotyka dolnych siekaczy. Tylny grzbiet języka tworzy z podniebieniem miękkim podłużny rowek, w którym języczek realizuje przerywane zwarcie. Tylna część podniebienia miękkiego zamyka dostęp do jamy nosowej. Struny głosowe drgają. Jest to dźwięczna uwularno-postdorsalna spółgłoska wibracyjna. Występuje szczególnie na pograniczu niemiecko-francuskim. Jest realizowana w tych samych sylabach co [r]. Wymowę przykładów z przedniojęzykowym [r] trzeba zamienić na równoprawne języczkowe / uwularne [ʀ], które w języku polskim jest artykułowane bardzo rzadko.

2.5.5.6. Koartykulacja

W mowie nie realizuje się każdej głoski osobno, lecz następuje nakładanie się na siebie ruchów artykulacyjnych sąsiadujących ze sobą głosek. Na przykład przy realizacji spółgłoski [n] wargi nie biorą udziału. Podczas artykulacji [n] w mowie wargi już przyjmują odpowiednią dla danej samogłoski pozycję: przy artykulacji [i] wargi będą rozciągnięte i spłaszczone, np. przy *nie* [ni:] ‘nigdy’, a przy [o], np. *Note* [no:tə] ‘ocena’ zaokrąglone i odsunięte od zębów. To zaokrąglenie warg trwa jeszcze w początkowej fazie realizacji [t] w *Note* ‘ocena, nuta’. W zrealizowanym głosowo i zapisanym na taśmie magnetofonowej wyrazie *nicht* [niçt] nie można ustalić granicy między [n] a [ɪ], co dowodzi wzajemnego nakładania się ruchów artykulacyjnych.

Miejsce artykulacji spółgłosek zależy od sąsiedniej samogłoski. W sąsiedztwie samogłosek przednich, na przykład dla [t] w *Tier* ‘zwierzę’, miejscem artykulacji są przednie siekacze, a w sąsiedztwie tylnych samogłosek, np. w *Tuch* ‘sukno’, miejsce artykulacji to dźwięczność. Także i realizacja dźwiękowa spółgłosek dźwięcznych zależy od ich otoczenia przez samogłoski, spółgłoski półotwarte lub bezdźwięczne spółgłoski zwarto-wybuchowe lub szczelinowe. Na przykład dźwięczna spółgłoska [d] jest realizowana w absolutnym nagłosie wypowiedzi jako spółgłoska częściowo lub nawet całkowicie ubezdźwięczniona:

Das Haus ist neu.

[ɖas h'aʊs ɪst n'ɔɐ̯]

Dom jest nowy.

Po przerwie w mowie, np. po przecinku, następuje ubezdźwięcznienie:

Du weißt, **dass** er das gemacht hat.

[ɖu v'aɪ̯st || ɖas e:˞ das ɡəm'axt hat]

Ty wiesz, że on to zrobił.

Dass [ɖas] występuje po przerwie, oznaczonej dwoma pionowymi kreskami, a [ɔ̯] w [ɡəm'axt] po bezdźwięcznym [s] w *das* [ɖas].

Koartykulacja to wzajemne, płynne przenikanie się realizacji głosek w wypowiedzi.

2.5.5.7. Asymilacja

Asymilacja / upodobnienie nie występuje w realizacji fonetycznej, ponieważ w niej wykorzystywane są istniejące warianty artykulacyjne głosek. O asymilacji mówić można sensownie jedynie przy różnicy zapisu ortograficznego i realizacji fonetycznej.

Asymilacja ujawnia różnicę między zapisem ortograficznym głoski a realizacją fonetyczną tego zapisu w słowoformie lub w wypowiedzi.

Wyróżnia się asymilację postępową / progresywną i wsteczną / regresywną.

Jeżeli ortograficzna spółgłoska przystosowuje się fonetycznie do głoski następującej, to jest to **asymilacja postępową**.

W języku polskim piszemy w wyrazie *prośba* <ś> [c], a wymawiamy <ź> [z], czyli <ś> przystosowuje się do dźwięczności [b].

Jeżeli ortograficzna spółgłoska przystosowuje się fonetycznie do głoski poprzedzającej, to jest to **asymilacja wsteczna**.

Na przykład w języku polskim <rz> [ʒ] w wyrazie *poprzeć* wymawia się bezdźwięcznie [ʃ], czyli <rz> przystosowuje się pod względem dźwięczności do poprzedzającego je bezdźwięcznego <p>.

W języku niemieckim następuje utrata dźwięczności pod wpływem poprzedzającej bezdźwięcznej spółgłoski:

Fußball [fʊ:s**ʃ**al] *piłka nożna*; Krach [**kʁ**ax] *trzask, hałas*.

W języku niemieckim nie wymawia się <e> w słowoformach kończących się na <en> po spółgłoskach zwartych i szczelinowych z wyjątkiem szczelinowego <r> [ʁ]. <N> przystosowuje się po [p] i [b] lub [k] i [g] do miejsca i organu artykulacji poprzedzającej spółgłoski, czyli w zakończeniu wyrazu wymawia się zamiast <en> [m] po [p] i [b], a po [k] i [g] [ŋ]. [m] i [ŋ] są szczytami sylaby:

La|ppen [l'a.p**m**] *szmatka*; le|ben [l'e:.b**m**] *żyć*,

le|gen [l'e:.g**ŋ**] *kłaść*; le|cken [l'e.k**ŋ**] *lizać*,

O|fen ['o:.f**ŋ**] *piec*; ma|chen [m'a.x**ŋ**] *robić*; rie|chen [ʁ'i:.ç**ŋ**] *wąchać*.

Wyjątki: <en> realizuje się jako [ən] po literach <r>, <rr> wymawianych jako szczelinowe [ʁ], przedniojęzykowe [r] lub języczkowe [ʀ], a także po samogłoskach i dyftongach i po spółgłoskach nosowych [m], [n] i [ŋ]:

fahren [f'a:ʁən] *jechać*; Karren [k'a^ʁən] *taczka*,
 bauen [b'aʊən] *budować*; brühen [br̥'y:ən] *naparzyć*,
 atmen ['a:tmən] *oddychać*; kennen [k'enən] *znać*; bangen [b'aŋən] *trwożyć się*.

2.6. Uwagi końcowe

W wymowie niemieckiej wyróżnia się trzy podstawowe poziomy fonostylistyczne:

1. wymowę hiperpoprawną,
2. wymowę standardową,
3. wymowę potoczną.

W wymowie hiperpoprawnej artykulacja jest bardzo staranna ze względu na ważność dokładnego przekazu informacji szczególnie w telekomunikacji, a także w niesprzyjających warunkach akustycznych, np. przy dużym natężeniu hałasu względnie przekazywaniu wiadomości na dalszą odległość bez jakiegokolwiek wsparcia elektroakustycznego. Unika się wtedy nawet samogłosek zredukowanych [ə] i [ɐ]. Zamiast [ə] jest realizowane [ɐ], zamiast [ɐ] [er] lub [ɛr] względnie [r] lub [ʀ] przy redukcji lub wokalizacji litery <r>. Także zamiast np. *zwei* ‘dwa’ mówi się *zwo* [tsy'o:], aby uniknąć pomylenia z *drei* ‘trzy’.

Wymowa standardowa została uwzględniona w transkrypcji fonetycznej Krech et. al. z 2009 r. Jest ona realizowana w radiu, telewizji, kinie, teatrze, szkole, kościele, oficjalnych wystąpieniach polityków i na uniwersytecie. W tej wymowie unika się gwarowej realizacji dźwiękowej.

Wymowa standardowa nie jest całkowicie jednolita na całym obszarze niemieckojęzycznym. Pewne różnice wykazuje wymowa w niemieckojęzycznej Szwajcarii i Austrii. Dokładne opisy tych różnic tak w Austrii, jak i w Szwajcarii podają Krech et al. (2009: 252-276).

W nieoficjalnym, prywatnym użyciu języka niemieckiego, czyli w tzw. mowie potocznej, mamy do czynienia z licznymi odchyleniami od standardowej artykulacji. W mowie potocznej nie wymawia się samogło-

ski [ə], jeżeli to nie zmienia znaczenia, co łatwo zauważyć w wymowie pierwszej osoby liczby pojedynczej w czasie neutralnym¹⁵ (Präsens):

ich hab zamiast **ich habe**, **ich geh** zamiast **ich gehe**,
gesehen [gz'en] zamiast [gə'ze:ən].

Nie realizuje się także występujących na końcu wyrazów liter <en>, wzdłużając jednocześnie czas trwania ostatniej spółgłoski:

ankommen ['ankɔm:] zamiast ['ankɔmən].

Skraca się długość, a nawet jakość samogłosek zwłaszcza w szybszym tempie mowy w często występujących wyrazach:

legen [l'egŋ] zamiast [l'e:ɡŋ] *kłaść*,
wir [vɪ] zamiast [vi:] *my*.

[ɤ] jest wokalizowane także i po samogłoskach nienapiętych:

Korn [k'ɔ'ɤn] zamiast [k'ɔ'n] *ziarenko, ziarno*.

Realizuje się także upodobnienia na granicy morfemów w wyrazach:

aus[schauen [aʊsʃaʊn] zamiast [aʊs,ʃaʊən] *wyglądać*.

W mowie potocznej wyrazy artykułuje się mniej starannie, zaciera się granice międzywyrazowe i między morfemami:

Hast du es gesehen?
Czy ty to widziałeś?
[hast du es ɡəz'e:ən] (oczekiwana realizacja),
[hastəsɡz'en] (szybka mowa potoczna).

[hastəs] w mowie to zatarcie trzech granic wyrazów: *hast, du i es*.

W języku polskim wymawia się spółgłoski i afrykаты podwójne:

panna, ssak, dżdżownica.

W języku niemieckim podwójne spółgłoski / geminaty sygnalizują w wyrazach prostych krótkość poprzedzającej samogłoski. Np.

knapp [kn'ap] *ciasny*; kommen [k'ɔmən] *przyjść*; Karren [k'aʁən] *taczka*.

W wygłosie sylaby niemieckiej wymawia się tylko bezdźwięczne spółgłoski zwarto-wybuchowe i szczelinowe, które w ortografii są oddawane jako spółgłoski dźwięczne, np. lub <v>:

Schreib! [ʃg'aɪp] *pisz!*; brav [br'a:f] *dzielny*.

¹⁵ Uzasadnienie dla nowego terminu dla niemieckiego terminu *Präsens* podajemy w podrozdziale 5.3. i 12.1.1.

Reforma ortografii niemieckiej z sierpnia 2006 r. nie uprościła znacząco pisowni szczególnie wyrazów obcych. Widać to wyraźnie przy ortograficznej reprezentacji wymowy spółgłosek, zwłaszcza szczelinowych w podrozdziale 2.5.5.3.

W standardowym języku niemieckim można w tekstach wymieniać bez zmiany znaczenia tylko spółgłoski [ɐ], [r] i [ʀ]. Są one alofonami fonemu /ʁ/¹⁶.

W niemieckiej wymowie u Polaków brak najczęściej:

1. samogłosek zredukowanych,
2. spółgłosek przydechowych / aspirowanych,
3. odróżnienia między słabą a silną artykulacją spółgłosek,
4. napiętych samogłosek i ich iloczasu.

Ten stan rzeczy ma związek przede wszystkim z niemieckim zapisem ortograficznym traktowanym podobnie jak w języku polskim: te same litery, a więc i ta sama wymowa, co jest niezgodne z rzeczywistą standardową realizacją wymowy niemieckiej. Wymowę poprawną pokazuje jedynie transkrypcja fonetyczna.

¹⁶ Zobacz podrozdział 2.3.7.

3 Jednostki strony znaczeniowej języka

3.0. Uwagi wstępne

Główną funkcją każdego języka naturalnego jest komunikacja międzyludzka, czyli porozumiewanie się ludzi między sobą. Każdy tekst jest realizowany w określonej sytuacji komunikacyjnej przez osoby biorące w niej udział. Dzięki znajomości języka osoby słuchające interpretują teksty, czyli świadomie lub podświadomie ustalają *znaczenie* danej wypowiedzi, sekwencji jednego mówcy czy całego tekstu. W opisach językowych dużą rolę odgrywa termin *znaczenie*, który należy również uściślić, wychodząc od tekstu.

Interpretację tekstu mówionego przy bezpośrednim kontakcie interlokutorów ułatwiają poza elementami prozodycznymi języka¹⁷ (iloczasem, przerwami, akcentem, intonacją i barwą głosu) także elementy pozajęzykowe, szczególnie zaś mimika i gesty mówcy, ogólniej mowa ciała.

Wieloznaczne są na ogół wyrwane z kontekstu i sytuacji komunikacyjnej pojedyncze wypowiedzi. Na przykład wypowiedź:

Ania jest jeszcze w bieliźnie

zostanie w domu w dialogu między jej rodzicami zrozumiana tak:

Ania jest jeszcze nieubrana.

W dialogu między ojcem i matką w domu towarowym po wyjściu rodziców z działu z bielizną wypowiedź zostanie zrozumiana inaczej:

Ania jest jeszcze w dziale z bielizną.

¹⁷ Zobacz rozdział 11.

Z powyższego wynika, że każda wypowiedź w zależności od kontekstu i konsytuacji może być różnie rozumiana.

3.1. Znaczenie i sens

Jakobson (1972: 105) podaje przykład aktora, który rosyjskie *сегодня вечером* 'dzisiaj wieczorem' potrafił zrealizować na 40 różne sposoby tak, że mogło to być interpretowane 40 razy inaczej.

Abstrahując od tych możliwości, należy stwierdzić, że *сегодня вечером* jest określeniem dla danego aktu mowy pory aktualnego dnia. To określenie jest w obydwu językach odzwierciedleniem wycinka rzeczywistości pozajęzykowej.

Jako **rzeczywistość pozajęzykową** rozumiemy nie tylko obiektywnie istniejącą rzeczywistość, lecz także i rzeczywistość wymyśloną i przedstawioną przez człowieka, na przykład przez pisarzy.

Odzwierciedlenie rzeczywistości pozajęzykowej przez tekst realizowany w jednym i tym samym języku nazywać będziemy jego **znaczeniem** (*Bedeutung*).

Znaczenie tekstu dzięki elementom prozodycznym i mowie ciała (gestom, mimice) może być różnie interpretowane.

Wpływ na interpretację czyjejś wypowiedzi ma także status społeczny osoby mówiącej i słuchającej. Inaczej rozmowa toczy się między na przykład przełożonym i podwładnym, dzieckiem w różnym wieku i jego rodzicami, tylko między koleżankami lub kolegami, względnie między koleżankami i kolegami itd.

Dokładniej tymi i innymi uwarunkowaniami interpretacji tekstu zajmuje się dziedzina zwana **pragmatyką językoznawczą**.

Znaczenie tekstu z uwzględnieniem elementów prozodycznych, mowy ciała oraz uwarunkowań pragmatycznych będziemy nazywali **sensem tekstu** (*Textsinn*).

Odróżniając znaczenie i sens, wzorujemy się na Coseriu (1981: 47nn).

Ze względu na możliwość różnej interpretacji nie tylko wypowiedzi, lecz także tekstu abstrahujemy w dalszych wywodach od ich sensu.

3.2. Jednostki językowe strony dźwiękowej ze znaczeniem

W rozdziale drugim wyróżniliśmy na podstawie ogólnoludzkich cech językowych następujące jednostki:

1. tekst,
2. sekwencję jednego mówcy,
3. wypowiedź,
4. sekwencję wypowiedzi,
5. sylabę,
6. głoskę.

Wszystkie te jednostki mogą mieć w danym języku swoje znaczenie. Na przykład w języku szwedzkim i duńskim głoska reprezentowana ortograficznie jako <ö> oznacza wyspę. W języku polskim też mamy np. <i>, <z>, które mają swoje znaczenie. W języku niemieckim, poza wykrzyknikami, pojedyncze głoski nie mają żadnego znaczenia. Pojedyncze sylaby w języku polskim i niemieckim rzadko są jednostkami ze znaczeniem. Np. polskie *ja, ty, tak, nie*, niemieckie *ich, du, ja, nein*.

Wszystkie pozostałe jednostki, a więc od 1 do 4, mają w języku polskim i niemieckim swoje znaczenie. Różnice w ich znaczeniu dotyczą wielkości przedstawionego wycinka rzeczywistości pozajęzykowej.

*Jest rzeczą naturalną, że w komunikacji międzyludzkiej można zadawać pytania o nieznane elementy rzeczywistości pozatekstowej lub za pomocą pytań upewnić się, czy daną wypowiedź lub jej elementy się poprawnie zrozumiało. Odróżnić należy pytania rozstrzygające, na które odpowiada się najczęściej **tak** lub **nie**, od pytań szczegółowych, zaczynających się od słów pytających, np., kto?, co?, kiedy?, gdzie?, jaki?*

Możliwość zadawania pytań jest ogólnoludzką cechą językową.

Wyróżnienie dalszych naturalnych jednostek w wypowiedzi i w sekwencji wypowiedzi uzyskamy za pomocą zadawania pytań. Otrzymane w ten sposób poprawne odpowiedzi nazywamy **wypowiedziami minimalnymi** (*Minimaläußerungen*).

Odpowiedzi na pytania mogą być także niepoprawne. Na przykład w języku niemieckim odpowiedź na pytanie alternatywne:

A Hans geht oder er läuft nachhause?

Hans idzie czy biegnie do domu?

B *Geht. *Idzie! / *Läuft *biegnie

jest odpowiedzią niepoprawną. Poprawna odpowiedź to:

Er geht *lub* er läuft.

Odpowiedzi na pytania alternatywne muszą odpowiadać dokładnie jednej z dwóch możliwych odpowiedzi.

Uzyskane poprawne wypowiedzi mogą być wypowiedziami bez znaczenia lub ze znaczeniem. Można pytać o litery, głoski lub sylaby w danej wypowiedzi, ale ani litery, ani głoski, ani sylaby nie są (poza nielicznymi wyjątkami) nośnikami znaczenia. Nośnikiem znaczenia nie będzie np. poprawna odpowiedź uzyskana za pomocą pytania:

A Czy możesz mi podać trzy ostatnie litery wypowiedzi:

Er arbeit**tet**.

On pracuj**e**.

B **Tet** i **uje**.

Niemieckie *tet* lub polskie *uje* jest poprawną odpowiedzią na pytanie, a więc i wypowiedzią minimalną. *Tet* i *uje* w obydwu językach nic nie znaczą, są bez znaczenia.

Uzyskane poprawne odpowiedzi na pytania, które w danym języku nie posiadają swego znaczenia, to **wypowiedzi minimalne bez znaczenia** (*Minimal-äußerungen ohne Bedeutung*).

Wypowiedzi minimalne bez znaczenia nie będą w dalszych analizach brane pod uwagę, gdyż analiza dotyczy obecnie strony znaczeniowej języka.

Poprawnymi wypowiedziami minimalnymi ze znaczeniem są na przykład obydwie wypowiedzi mówcy B, niemiecka i polska:

A Wohin fährst du jetzt, Peter?

Dokąd teraz jedziesz, Piotrze?

B Nachhause.

Do domu.

Odpowiedź *nachhause* lub *do domu* to poprawne wypowiedzi minimalne ze znaczeniem, które w pełni rozumiemy na podstawie poprzedzającej je wypowiedzi. Wypowiedź:

Ich fahre morgen nach Berlin.
Jadę jutro do Berlina

zrozumie każdy słuchacz bez wypowiedzi ją poprzedzającej, czyli krótko – *bez kontekstu*.

Na podstawie jednoznacznej sytuacji komunikacyjnej (np. wołanie dziecka do powrotu do domu) także rozumiemy wypowiedź:

Hans, nachhause!
Hans, do domu!

Wszystkie wypowiedzi dzielimy na **wypowiedzi pełne** (*vollständige Äußerungen*) i **wypowiedzi minimalne** (*Minimaläußerungen*).

Wypowiedzi pełne to wypowiedzi zrozumiałe dla każdego słuchacza bez kontekstu lub na podstawie jednoznacznej sytuacji komunikacyjnej.

Wypowiedzi minimalne to poprawne wypowiedzi ze znaczeniem, które są w pełni zrozumiałe tylko na podstawie poprzedzającej je wypowiedzi lub nawet sekwencji jednego mówcy, czyli krótko – na podstawie **kontekstu**.

Zilustrujemy to prostym przykładem:

- T₃ A Anna will schon ins Kino gehen.
Anna chce już pójść do kina.
B Wer möchte mitgehen?
Kto chciałby z nią pójść?

Na ostatnie pytanie są możliwe różne odpowiedzi, zaznaczone skośną kreseczką:

- T₃ (C) Ich. / Peter. / Der Sohn unseres Nachbarn.
Ja. / Peter. / Syn naszego sąsiada.

W T₃ (A) jest wypowiedzią pełną, T₃ (B) i T₃ (C) zaś wypowiedziami minimalnymi, ponieważ opuszczono w nich elementy znane z wypowiedzi w T₃ (A) *Anna, schon ins Kino gehen* i / lub T₃ (B) *möchte mitgehen*. Każdy, kto zna język polski i niemiecki, może bez trudu uzupełnić T₃ (B) i T₃ (C) tak, aby powstała wypowiedź pełna, zrozumiała bez wypowiedzi ją poprzedzającej. Na przykład wypowiedź minimalną *Ich* (T₃ (C)) uzupełniamy na podstawie poprzedzającego kontekstu, czyli wypowiedzi (A) i (B) następująco:

- T₃ C Ich möchte mit Anna ins Kino mitgehen.
Ja chciałbym pójść z Anną do kina.

Taki stan rzeczy będzie można stwierdzić we wszystkich językach.

Wypowiedzi minimalne mogą być dłuższe lub krótsze, na co wskazują w T₃ (C) alternatywne odpowiedzi na pytanie:

Ich. / Peter. / Der Sohn unseres Nachbarn.

Ich długość można określić za pomocą ilości liter lub głosek wchodzących w ich skład.

Wypowiedzi tak pełne, jak i minimalne dają się zazwyczaj podzielić za pomocą pytań na mniejsze jednostki znaczeniowe. Na przykład:

- T₃ A Anna will schon ins Kino gehen.
Anna chce już pójść do kina.
 B Wer will schon ins Kino gehen?
Kto chce pójść już do kina?
 A Anna.
 B Wohin will Anna gehen?
Dokąd chce pójść Anna?
 A Ins Kino.
Do kina.
 B Will Anna ins Kino gehen?
Czy Anna chce pójść do kina?
 A Ja. Tak. / (Ja,) Sie will. / (Tak,) Chce.

Odpowiedzi mówcy A na pytania mówcy B są wypowiedziami minimalnymi. Te wypowiedzi minimalne odpowiadają ciągowi liter lub głosek i znaczeniowo tak w języku polskim, jak i niemieckim segmentom wypowiedzi pełnej mówcy A. Na przykład odpowiedź na pytanie:

- T₃ B Wohin will Anna gehen?
 A Ins Kino.

Ins Kino odpowiada pod względem ciągu liter lub głosek zaznaczonemu poniżej tłustym drukiem segmentowi wypowiedzi pełnej:

- T₃ A Anna will schon **ins Kino** gehen.

Dzięki pytaniom otrzymaliśmy także granice mniejszych segmentów znaczeniowych w badanej wypowiedzi. Ten stan rzeczy, który łatwo można stwierdzić w innych wypowiedziach w języku polskim i niemieckim, jest podstawą następującej definicji:

Każdą wypowiedź,

1. wyodrębnioną poprzez pytanie z wypowiedzi analizowanej,
2. mającą status wypowiedzi minimalnej ze znaczeniem,
3. zgodną pod względem znaczenia i ciągu liter lub głosek z segmentem / częścią wypowiedzi analizowanej,

nazywamy **potencjalną wypowiedzią minimalną** (*potenzielle Minimaläußerung*).

W wypowiedzi pełnej T_3 (A):

Anna will schon ins Kino gehen.

potencjalnymi wypowiedziami minimalnymi są: *Anna, ins Kino.*

Wykreślając z danej wypowiedzi pełnej lub minimalnej potencjalne wypowiedzi minimalne:

~~Anna~~ will schon ~~ins Kino~~ gehen.,

otrzymamy granice segmentów, o które nie można w języku niemieckim zapytać. Są to w T_3 (A): *will schon* i *gehen*. W języku polskim ten test wypadnie inaczej.

Stwierdzony stan rzeczy w języku niemieckim i polskim jest podstawą dla następującej definicji:

Segmenty wyodrębnione za pomocą eliminacji wypowiedzi potencjalnych z wypowiedzi pełnych lub minimalnych nazywamy **segmentami tercjarnymi**.

W języku niemieckim stwierdzić można także istnienie wypowiedzi pełnych, w których nie ma wypowiedzi potencjalnych:

Es regnet.

Pada deszcz.

Es hat doch nicht geregnet.

Przecież nie padał deszcz.

Wypowiedzi, które nie zawierają wypowiedzi potencjalnych, nazywamy **wypowiedziami tercjarnymi**.

Wypowiedzi tercjarne to np. także:

Es klingelt.

Dzwoni.

Es hat nicht geklingelt.

Nie dzwoniło.

W całym niemieckim tekście T_3 występują następujące wypowiedzi minimalne:

Anna; Ins Kino. *Do kina*; Ja. *Tak*; Ich. *Ja*.

W nich nie można już za pomocą pytań wyodrębnić potencjalnych wypowiedzi minimalnych ze znaczeniem. Te wypowiedzi definiujemy następująco:

Wypowiedź minimalną, w której za pomocą pytań nie można wyodrębnić dalszych poprawnych wypowiedzi minimalnych ze znaczeniem, nazywamy **prostą wypowiedzią minimalną** (*einfache Minimaläußerung*).

Prostymi wypowiedziami minimalnymi są w niemieckim tekście T_3 *Anna / Ins Kino* ‘Do kina’; / *Ja* ‘Tak’; *Ich* ‘Ja.’

Nietrudno stwierdzić, że obok prostych wypowiedzi minimalnych są także i poprawne wypowiedzi minimalne ze znaczeniem, w których za pomocą pytań można wyodrębnić jeszcze dalsze proste wypowiedzi minimalne posiadające znaczenie oraz przynajmniej jeden segment tercjarny. Dla ułatwienia zrozumienia zostanie ta analiza zilustrowana najpierw dwoma przykładami z języka polskiego:

T_4 A Najmłodszy syn naszego sąsiada chodzi już do przedszkola.

B Kto chodzi już do przedszkola?

A Najmłodszy syn naszego sąsiada.

B Kto?

A Najmłodszy syn.

B Który syn?

A Najmłodszy.

B Czyj syn?

A Naszego sąsiada.

B Czyjego sąsiada?

A Naszego.

T_5 A Wychodząc z domu, Adam zabrał parasol.

B Kiedy Adam zabrał parasol?

A Wychodząc z domu.

B Skąd wychodząc (Adam zabrał parasol)?

A Z domu.

B *Co robiąc z domu, Adam zabrał parasol?

A *Wychodząc.

Wypowiedź minimalna *najmłodszy syn naszego sąsiada* składa się przynajmniej z dwóch dalszych wypowiedzi minimalnych *najmłodszy syn* i *naszego sąsiada*, z których każda składa się też z dwóch dalszych wypowiedzi minimalnych *najmłodszy* i *syn* oraz *naszego* i *sąsiada*. Także *Wychodząc z domu* jest wypowiedzią, w skład której wchodzi potencjalna wypowiedzi minimalna z *domu* i segment tercjarny *wychodząc*.

Podobny stan rzeczy można stwierdzić i w języku niemieckim:

- T₆ A Mutti, ich brauche Geld, um die Gitarrestunden zu bezahlen.
Mamusiu, potrzebuję pieniędzy, aby zapłacić za lekcje gry na gitarze.
 B Wozu brauchst du Geld?
Na co potrzebujesz pieniądze?
 A Um die Gitarrestunden zu bezahlen.
Aby opłacić lekcje gry na gitarze.
 B Was willst du bezahlen?
Co chcesz opłacić?
 A Die Gitarrestunden.
Lekcje gry na gitarze.

Wypowiedź minimalna *Um die Gitarrestunden zu bezahlen* jest także wypowiedzią, która składa się też z prostej wypowiedzi minimalnej *die Gitarrestunden* i dwóch segmentów tercjarnych *um* i *zu bezahlen*, które otrzymujemy po wykreśleniu *die Gitarrestunden* z tej wypowiedzi minimalnej.

Stwierdzone fakty są podstawą następującej definicji:

Wypowiedzi minimalne, w których można za pomocą pytań wyodrębnić przynajmniej dwie proste wypowiedzi minimalne lub jedną prostą wypowiedź minimalną i przynajmniej jeden segment tercjarny, określamy jako **kompleksowe wypowiedzi minimalne** (*komplexe Minimaläußerungen*).

3.3 Granice słowa

3.3.0. Rys historyczny

Od dawna starano się ustalić granice słowa. W roku 1935 Reichling opublikował obszerną monografię pt. „Het Woord”, w której przedstawia problematykę granic słowa. Próbowano także zbadać, czy analfabeci lub nawet półanalfabeci potrafią ściśle określić granice słowa. Sapir (1921: 34n.) podaje, że dwaj Indianie, których uczył pisanie ich języka, nie mieli żadnych trudności w wyznaczaniu granic słowa. Jednakże Havers (1931:

15) i Meier (1961: 294) stwierdzili, że nawet półanalfabeci niepewnie określają granice słowa i że wyczucie językowe nie wystarcza do wyznaczenia jego granic.

Dotychczasowe bardzo liczne próby definicji słów nie mogą być tutaj szczegółowo przedstawione, gdyż można na ten temat napisać, podobnie jak w roku 1935 Reichling, obszerną monografię, która musiałaby zakończyć się stwierdzeniem, że w pracach językoznawczych nie istnieje ogólnie akceptowana definicja słowa i dlatego granice słowa są rozumiane intuicyjnie albo jako granice ortograficzne w językach pisanych. Obecne granice słowa ustala ortografia we wszystkich językach, które ją posiadają. Ortografia jest z natury swej konserwatywna, co szczególnie widoczne jest w pisowni angielskiej. Pisownia nie może odzwierciedlać faktycznych granic słowa, ale może ulegać zmianom.

1 sierpnia 2006 r. zatwierdzono oficjalnie nową ortografię dla standardowego języka niemieckiego. W nowej ortografii niemieckiej zmieniono liczne ortograficzne granice słowa.

Na przykład *Kopf stehen* ‘sta(wa)ć na głowie’ należy obecnie pisać rozdzielnie, a więc to powiedzenie składa się teraz ortograficznie z dwóch słów. Przed tą reformą było to jedno słowo, gdyż pisano te słowa bez spacji, razem *kopfstehen*. Niektóre słowoformy można pisać razem względnie osobno:

*eine **allein** erziehende Mutter* oder *eine **alleinerziehende** Mutter*.¹⁸

Świadczy to o braku jednoznacznego określenia granic wyrazu, o jego nadal intuicyjnym rozumieniu. Mimo tego w większości prac językoznawczych przyjmuje się milcząco spację jako ortograficzną granicę słowa, co, jak słusznie zauważył Engel (1996: 16) w swojej „Deutsche Grammatik”, jest nie do przyjęcia w językoznawstwie. Tam na stronie 15 skrytykował kilka definicji wyrazu. Sam nie był w stanie przedstawić uzasadnionych naukowo granic wyrazu ponownie w roku 2009, gdzie na stronie 38 swoją propozycję wyjścia z beznadziejnej sytuacji nazywa „eine faule Lösung”.

Granice słowa próbował ponownie ustalić Herbermann w swojej monografii pt. „Wort, Basis, Lexem und die Grenze zwischen Lexikon und Grammatik” wydanej w 1981 r. i Melčuk w pierwszym tomie swojej monografii pt. „Курс общей морфологии” opublikowanej w 1997 r. Te definicje zostały także skrytykowane (zobacz Darski 2004: 70n.).

¹⁸ Taką pisownię dopuszcza także DUDEN. *Richtiges und gutes Deutsch* z 2007 r. na str. 55 oraz DUDEN. *Die deutsche Rechtschreibung* z 2009 r.

Mimo wyżej wymienionych trudności definicyjnych słowo w językoznawstwie nadal jest uważane za centralną jednostkę, np. przez Melčuka (1997: III), a nawet jest ujmowane jako uniwersalna jednostka językowa, np. przez Millera (1993: 41).

Na początku XXI wieku Robins (2002: 139) stwierdza:

The term *word* denotes one of the fundamental concepts of linguistics, but it has given rise to a number of difficulties in linguistic theory and praxis.

Termin *słowo* jest jednym z fundamentalnych pojęć językoznawstwa, ale sprawia liczne trudności w lingwistycznej teorii i praktyce (tłumaczenie autora).

Największą trudność sprawia ustalenie granicy słowa:

1. dolnej, tzn. litery lub połączenia liter nie będących słowem,
2. górnej granicy słowa, tzn. granicy między słowem a grupą słów.

Naczelnym zadaniem jest naukowe określenie granic słowa, aby uniknąć wielu trudności w opisie językoznawczym.

Swoje uzasadnione naukowo wyznaczenie granic słowa przedstawiłem publicznie po raz pierwszy we wrześniu 1981 r. w Instytucie Języka Niemieckiego w Mannheimie. Na mój referat zaproszono zainteresowane osoby z okolicznych uniwersytetów. Moje naukowe określenie granic słowa opublikowałem w „Linguistisches Analysemodell” („Lingwistyczny model analizy”) w r. 1987. Drugie wydanie, znacznie poszerzone, tej monografii ukazało się w r. 2004. Dotychczas ta teoria nie została skrytykowana, lecz pozytywnie oceniona tak w kraju, jak i za granicą.

3.3.1. Słowoformy prymarne

Granice wyrazów w tekstach są już zaznaczone za pomocą spacji. Kto nauczył się czytać i pisać, ten potrafi te granice bez trudu wskazać. Są to jednakże granice ustalane arbitralnie i dlatego nie do przyjęcia w naukowym opisie języka. Aby określić granice słowa, trzeba przedstawić kryteria dalszej analizy dotychczas wyodrębnionych jednostek językowych ze znaczeniem. Granice potencjalnych wypowiedzi minimalnych zaznamyzy w danej wypowiedzi pełnej pionową kreską, tłustym drukiem zaś segmenty tercjarne:

Der Lehrer | **kann auch** | gestern | den Sohn unseres Nachbarn | **gelobt haben** | für seine guten Antworten.

Nauczyciel mógł także wczoraj pochwalić syna naszego sąsiada za poprawne odpowiedzi.

Ortograficzny zapis sugeruje już granice wyrazów w potencjalnych wypowiedziach minimalnych i segmentach tercjarnych. Aby tego uniknąć, można je zapisać małymi literami bez spacji:

derlehrer | **kannauch** | gestern | densohnunseresnachbarn | **gelobthaben** | fürsei-
negutenantworten,
*nauczyciel mógł także wczoraj pochwalić synanaszegosąsiada zapoprawneodpo-
wiedzi.*

Taki zapis utrudnia odczytanie dłuższych wypowiedzi potencjalnych tak w języku polskim, jak i w języku niemieckim i dlatego rezygnujemy z tego rodzaju zapisu.

Obowiązujący zapis ortograficzny nie wyznacza naukowo ustalonych granic słów. Jako punkt wyjścia do precyzyjnego określania granic słów będą służyły proste wypowiedzi minimalne.

Aby określić te granice, trzeba przeprowadzić test, który będzie polegał na próbie rozbicia *prostych wypowiedzi minimalnych* za pomocą *kompatybilnych* (zgodnych pod względem znaczenia) wypowiedzi minimalnych lub kompleksowych, wstawianych między litery lub głoski testowanej *prostej wypowiedzi minimalnej*. Wynik takiego testu może być pozytywny względnie negatywny.

Wynik testu będzie tylko wtedy **pozytywny**, jeżeli rodzimy użytkownik języka stwierdzi, że dzięki temu testowi otrzymamy poprawną, kompleksową wypowiedź minimalną, której znaczenie jest zawężone w stosunku do znaczenia prostej wypowiedzi minimalnej.

Prostą wypowiedź minimalną można zastąpić w tekście przez zawężoną znaczeniowo wypowiedź kompleksową. Zilustrujmy ten test przykładami.

Między litery prostych wypowiedzi minimalnych z tekstu (2): *Anna, Tak, Chce*, nie można wstawić w języku polskim żadnej innej prostej wypowiedzi minimalnej tak, aby powstała poprawna kompleksowa wypowiedź minimalna. Test więc wypada negatywnie.

Niekiedy można między litery prostej wypowiedzi minimalnej wstawić inną wypowiedź minimalną, ale wtedy zmienia się całkowicie znaczenie danej prostej wypowiedzi minimalnej:

- T₇ A Na pasie startowym stoi samolot.
B Co stoi na pasie startowym?
A Samolot.

- C Pas startowy jest już wolny czy jeszcze zajęty?
 B Wolny.

Jedynie między *samo* i *lot* można wstawić prostą wypowiedź minimalną *wolny*. W rezultacie otrzymamy kompleksową wypowiedź minimalną *samowolny lot*, którą Polak uzna za poprawną, ale znaczeniowo całkowicie zmienioną. W miejsce prostej wypowiedzi minimalnej *samolot* nie można wstawić w tekście kompleksowej wypowiedzi minimalnej *samowolny lot*:

*Na pasie startowym stoi samowolny lot.

Ten sam test zastosujemy do języka niemieckiego.

- T₈ A Hans | **arbeitet** | ab morgen | bei der Bahn.
Hans będzie pracować od jutra na kolei.
 B Ab wann?
Od kiedy?
 A Ab morgen.
Od jutra.
 B Wann | **kommt** | Hans | zu dir?
Kiedy Hans przyjdzie do ciebie?
 A Heute.
 B *Dzisiaj.*

Ab morgen i *heute* są prostymi wypowiedziami minimalnymi. *Heute* można wstawić jedynie między *ab* i *Morgen*. *Ab heute Morgen* ‘od dzisiejszego ranka’ jest poprawną wypowiedzią kompleksową, która może wystąpić nawet we wszystkich pozycjach naszego tekstu zamiast *ab morgen*. *Ab heute Morgen* ma jednakże zupełnie inne znaczenie, niż *ab morgen*. *Ab morgen* jest w języku niemieckim jedną jednostką znaczeniową w opisie naukowym. *Od jutra* jest również prostą wypowiedzią minimalną. Pomiędzy *od* i *jutra* nie można w języku polskim wstawić innej prostej wypowiedzi minimalnej. *Od jutra* jest więc także w języku polskim jedną jednostką znaczeniową w opisie naukowym.

Podobnie jest i w analizie prostej wypowiedzi minimalnej *nachhause*:

- T₉ A Ich | **gehe** | jetzt | nachhause.
Idę teraz do domu.
 B Wohin | **gehst** | du | jetzt?
Dokąd teraz idziesz?
 A Nachhause.
 B *Do domu.*
- T₁₀ A Ich | **habe** | dem alten Mann | für seine | Hilfe | **gedankt**.
Podziękowałem | staremu | mężczyźnie | za jego | pomoc.
 B Wem | hast | du | gedankt?

- Komu podziękowałeś?*
 A Dem alten Mann.
Staremu mężczyźnie.
 B Welchem Mann?
Któremu mężczyźnie?
 A Dem alten.
Staremu.

Nachhause i *dem alten* są prostymi wypowiedziami minimalnymi. *Dem alten* można wstawić między *nach* i *hause*. Otrzymamy wtedy kompleksową wypowiedź minimalną *nach dem alten Hause*, która w innym kontekście może być poprawną potencjalną wypowiedzią minimalną, np.

- T₁₁ A Wie | **komme** | ich | zur nächsten U-Bahn-Station?
Jak dojdę do najbliższej stacji metra?
 B Nach dem alten Hause | **sehen** | Sie | rechts | den Eingang | zur U-Bahn.
Za starym domem zobaczy pan / pani z prawej strony wejście do stacji metra.
 A Wonach | **sehe** | ich | den Eingang zur U-Bahn?
Za czym zobaczę wejście do stacji metra?
 B Nach dem alten Hause.
Za starym domem.

Nach dem alten Hause **nie można** jednakże wstawić zamiast *nachhause* w T₉, co dobitnie świadczy o zmianie znaczenia:

- T₉ A *Ich gehe jetzt nach dem alten Hause.
**Idę teraz za tym starym domem. Zamiast: Idę teraz do domu.*

Powyższe stwierdzenia są podstawą następującej definicji słowoform:

Jeżeli między litery lub głoski / fony prostej wypowiedź minimalnej

1. nie można wstawić żadnej innej prostej lub kompleksowej wypowiedzi minimalnej w ten sposób, aby powstała poprawna wypowiedź kompleksowa,
2. można wprowadzić wstawić inną kompatybilną prostą lub kompleksową wypowiedź minimalną i powstanie poprawna kompleksowa wypowiedź minimalna, która jednakże w zgodnej ocenie rodzimych użytkowników języka zostanie uznana w swoim znaczeniu za całkowicie zmienioną, co wskazuje na to, że stanowi ona jedną całość znaczeniową,

to taka prosta wypowiedź minimalna jest **jedną słowoformą** (*eine Wortform*).

Te słowoformy nazywamy **słowoformami prymarnymi** (*primäre Wortformen*).

Następujące proste wypowiedzi minimalne:

Anna, nachhause, heute; *tak, chce, samolot,*

jak również pisane ortograficznie rozdzielnie:

ab morgen *od jutra*, w T₈, für seine *za jego* w T₁₀ (A)

są w naszych tekstach bez względu na ortografię *jedną słowoformą*. Te słowoformy prymarne można w ten sam sposób uzyskać we wszystkich innych tekstach, jeżeli nie będą wchodziły w skład trwałych związków frazeologicznych.

3.3.2. Słowoformy sekundarne

W proste wypowiedzi minimalne można wstawić inne proste lub kompleksowe wypowiedzi minimalne i w ten sposób otrzymać poprawne kompleksowe wypowiedzi minimalne, których znaczenia nie będą całkowicie zmienione, lecz tylko zawężone w porównaniu z prostymi wypowiedziami minimalnymi. Te zawężone kompleksowe wypowiedzi minimalne mogą stać w tekście w tym samym miejscu, co proste wypowiedzi minimalne lub proste potencjalne wypowiedzi minimalne. Zilustrujmy to przykładem, aby ściśle określić, co należy rozumieć pod pojęciem *zawężona znaczeniowo prosta wypowiedź minimalna*.

T₁₂ A Ich | **sehe** | eine Frau.

Widzę kobietę.

B Wen **siehst** | du?

Kogo widzisz?

A Eine Frau.

Kobietę.

T₁₃ A **Sind** | zu dem Fußballspiel | große und kleine Jungen | **gekommen**?

(Czy) przyszli na ten mecz piłki nożnej duzi i mali chłopcy?

B Nur große Jungen.

Tylko duzi chłopcy.

A Was für Jungen?

Jacy chłopcy?

B Große.

Dużi.

A Wozu | **sind** | große und kleine Jungen | **gekommen**?

Na co przyszli duzi i mali chłopcy?

B Zu dem Fußballspiel.

Na ten mecz piłki nożnej.

Eine Frau w T₁₂ (A) i *Große* w T₁₃ (B) są prostymi wypowiedziami minimalnymi. Między *eine* i *Frau* można wstawić kompatybilną wypowiedź prostą *Große*. W rezultacie otrzymamy poprawną kompleksową wypowiedź minimalną *eine große Frau*. Ta kompleksowa wypowiedź

minimalna nie zmienia całkowicie znaczenia *eine Frau*, lecz je zawęża. Logicznie rzecz biorąc, mamy do czynienia z klasą *eine Frau* ‘kobieta’ i jej podklasą *eine große Frau* ‘duża kobieta’, która może występować w tekście w tym samym miejscu, co *eine Frau*.

T₁₂ A Ich | **sehe** | eine große Frau.

Dzięki tej pozytywnej próbie udowodniliśmy, że prosta wypowiedź minimalna *eine Frau* składa się z dwóch segmentów *eine* i *Frau*.

T₁₄ A Er | **begegnet** | attraktiven Mädchen.
On spotyka atrakcyjne dziewczyny.

B Wem | **begegnet** | er?
Kogo on spotyka?

A Attraktiven Mädchen.
Atrakcyjne dziewczyny.

B Was für Mädchen?
Jakie dziewczyny?

A Attraktiven.
Atrakcyjne.

Prostymi wypowiedziami minimalnymi są *zu dem Fußballspiel* w (T₁₃ (A)) i *attraktiven* w (T₁₄ (B)). Między *zu* i *dem* nie można wstawić żadnej prostej wypowiedzi minimalnej i dlatego *zu dem* jest pomimo rozłącznej pisowni jednym segmentem językowym. Natomiast między *zu dem* a *Fußballspiel* można wstawić *attraktiven* i powstanie poprawna wypowiedź kompleksowa *zu dem attraktiven Fußballspiel*, która może także stać w tekście w miejscu *zu dem Fußballspiel* T₁₃ (B):

Sind | zu dem attraktiven Fußballspiel | große und kleine Jungen | **gekommen**?

Ta kompleksowa wypowiedź nie zmienia całkowicie znaczenia *zu dem Fußballspiel*, a tylko je zawęża. Logicznie rzecz biorąc, mamy ponownie do czynienia z klasą *zu dem Fußballspiel* i jej podklasą *zu dem attraktiven Fußballspiel*. Te segmenty są również słowoformami, które definiujemy tak:

Jeżeli między litery lub głoski / fony prostej wypowiedzi minimalnej można wstawić kompatybilną prostą lub kompleksową wypowiedź minimalną w ten sposób, że nowo powstała kompleksowa wypowiedź minimalna zostanie uznana przez rodzimych użytkowników języka za niecałkowicie zmienioną, lecz jedynie zawężoną w swoim znaczeniu, to taka wypowiedź minimalna zostaje podzielona na segmenty, które są **dwoma słowoformami**.

Wypowiedź kompleksowa w porównaniu z prostą wypowiedzią minimalną jest w swoim znaczeniu uważana jedynie wtedy za zawężoną, jeżeli wypowiedź kompleksowa jest podklasą prostej wypowiedzi minimalnej. Taka kompleksowa wypowiedź minimalna może w tekście stać w miejscu prostej wypowiedzi minimalnej. Wypowiedzi kompleksowe niebędące podklasą prostej wypowiedzi minimalnej są uznawane w swoim znaczeniu za całkowicie zmienione.

Słowoformami są w naszych niemieckich tekstach *eine* i *Frau* oraz *zu dem* i *Fußballspiel*.

Te słowoformy nazywamy **słowoformami sekundarnymi** (*sekundäre Wortformen*), gdyż są wynikiem rozbicia prostych wypowiedzi minimalnych.

3.3.3. Słowoformy tercjarne

Należy obecnie zbadać, czy wypowiedzi tercjarne lub segmenty tercjarne można w *analizowanej wypowiedzi* podzielić na mniejsze segmenty bez zmiany znaczenia. Ten podział jest możliwy poprzez przedstawienie kolejności wypowiedzeń potencjalnych w analizowanej wypowiedzi pełnej, co nie wiąże się ze zmianą znaczenia. Segmenty tercjarne są zaznaczone w poniższych przykładach nadal tłustym drukiem:

Unser Kind | **ist doch** | immer | artig.
Nasze dziecko jest przecież zawsze grzeczne.
 Artig | **ist** | unser Kind | **doch** | immer.
Grzeczne jest przecież zawsze nasze dziecko.

Ist doch zostało rozdzielone przez *unser Kind*. W ten sposób wykazaliśmy, że segment tercjarny *ist doch* jest podzielny na *ist* i *doch*.

Granice wypowiedzi tercjarnych uzyskamy także dzięki intonacji zawierającej, interpunkcyjnie zaznaczonej w poniższych przykładach przez przecinki:

Vater: Und | du | **hast** | an der verbotenen Demonstration | **teilgenommen!**
 Sohn: **Na, und?**
 Ojciec: *I ty brałeś udział w tej zakazanej demonstracji!*
 Syn: *No, i?*

A Ich | **weiß, dass** | Georg | die Wahrheit | **gesagt hat.**
Wiem, że Georg powiedział prawdę.

B Was | **weiß** | du?

Co ty wiesz?

A **Dass** | Georg | die Wahrheit | **gesagt hat**.

(Że) Georg powiedział prawdę.

Segment *weiß* jest oddzielony od segmentu *dass* poprzez intonację zawieszającą¹⁹, w interpunkcyjnym zapisie przez przecinek. Segment *gesagt hat* w wypowiedzi minimalnej:

Dass Georg die Wahrheit **gesagt hat**.

nie da się rozdzielić za pomocą przesuwania segmentów liter lub głosek ani za pomocą przesunięć wypowiedzi potencjalnych. Segment *dass* można bez zmiany znaczenia całej wypowiedzi w języku niemieckim opuścić, jeżeli przeformuje się wypowiedź (A) tak:

A Ich | **weiß**, | Georg | **hat** | die Wahrheit | **gesagt**.

Segment tercjarny *gesagt hat* składa się więc z dwóch mniejszych segmentów: *gesagt* i *hat*. Segment *dass* wymusza w wypowiedzi potencjalnej taką kolejność segmentów *gesagt hat*.

Podobnie ma się sprawa i w następnym przykładzie:

Wir | **werden** | das | bis morgen | **gemacht haben**.

Zrobimy to do jutra.

Po opuszczeniu *werden* i przesunięciu *haben* na miejsce *werden* otrzymamy poprawną wypowiedź:

Wir | **haben** | das | bis morgen | **gemacht**.

o tym samym znaczeniu, co wypowiedź analizowana, a więc:

Wir | **werden** | das | bis morgen | **gemacht haben**.

Znowu wykazaliśmy, że segment *gemacht haben* jest podzielny na *gemacht* i *haben*.

W podobnej wypowiedzi:

Er | **wird** | das | bis morgen | **repariert haben**.

On to zreperuje do jutra

po opuszczeniu *wird* i po wstawieniu na miejsce *wird* segmentu *haben* okaże się, że *haben* musi zmienić jedynie formę, aby wypowiedź:

Er | **hat** | das | bis morgen | **repariert**.

była poprawna i o tym samym znaczeniu, co wypowiedź analizowana:

¹⁹ Definicję podano w podrozdziale 11.6.

Er | **wird** | das | bis morgen | **repariert haben**.

Segment tercjarny *repariert haben* został podzielony na *repariert* i *haben*. Podobnie jest także i w następującej wypowiedzi:

Heinrich | **ist** | gestern | **gelobt worden**.

Heinricha wczoraj pochwalono

i jej przeformułowaniu na wypowiedź o tym samym znaczeniu:

Heinrich | **wurde** | gestern | **gelobt**.

Znowu udowodniono, że segment tercjarny *gelobt worden* składa się z dwóch członów *gelobt* i *worden*. *Worden* zmienia jedynie swoją formę.

W wypowiedzi:

Beate | **hat** | an dem Berliner Ausflug | **teilgenommen**.

Beata uczestniczyła w wycieczce do Berlina

po opuszczeniu *hat* można wstawić bez zmiany znaczenia segment *genommen*, który musi zmienić jedynie formę, ale nie znaczenie:

Beate | **nahm** | an dem Berliner Ausflug | **teil**.

W ten sposób wykazaliśmy, że *teilgenommen* składa się z dwóch segmentów: *teil* i *genommen*.

Alternatywnie można także rozbić wypowiedzi lub segmenty tercjarnie poprzez wstawianie w nie kompatybilnych znaczeniowo wypowiedzi minimalnych lub kompleksowych. Na przykład w wypowiedź tercjarną:

Es wurde getanzt.

Tańczono

można wstawić prostą wypowiedź *gestern* ‘wczoraj’ lub wypowiedź kompleksową *die ganze Nacht* ‘całą noc’:

Es wurde | gestern | **getanzt**.

Es wurde | die ganze Nacht | **getanzt**.

Dzięki temu wykazujemy, że *getanzt* zostało oddzielone od *es wurde*. Poprzez przestawienie dodanych prostych lub kompleksowych wypowiedzi minimalnych można wykazać, że *wurde* jest także niepodzielnym segmentem tercjarnym przez przesunięcie prostej lub kompleksowej wypowiedzi na początek:

Gestern | **wurde** | **getanzt**.

Die ganze Nacht | **wurde getanzt**.

Poprzez przesunięcia ciągów liter w wypowiedziach *tercjarnych* można wykazać, że te tercjarne wypowiedzi pełne są podzielne bez zmiany znaczenia:

Es regnet.

Po przestawieniu ciągu liter *regnet* na początek wypowiedzi:

Regnet es?

wykażemy, że *Es regnet* składa się z dwóch segmentów: *es* i *regnet* oraz że znaczenie obydwu wypowiedzi nie zmieniło się. Zmienił się sens!

W wypowiedzi tercjarnej:

Es hat doch geregnet.

Przecież padało

po przestawieniu ciągu liter *geregnet* na początek tej wypowiedzi:

Geregnet hat es doch.

zmieniło się całkowicie otoczenie pozostałych ciągów liter. Nie zmienił się jednakże ciąg liter następujących segmentów:

geregnet, hat, es i doch.

Nie zmieniło się także i znaczenie obydwu wypowiedzi. To pozwala stwierdzić, że segmenty *geregnet*, *hat*, *es* i *doch* są najmniejszymi segmentami tercjarnymi w wypowiedzi:

Es hat doch geregnet.

W ciąg liter wypowiedzi tercjarnej:

Es regnet.

nie można wstawić żadnej minimalnej lub kompleksowej wypowiedzi, ale można dodać do niej prostą wypowiedź minimalną *heute* ‘dzisiaj’ lub kompleksową wypowiedź minimalną *seit zwei Tagen* ‘od dwóch dni’:

Es regnet | heute.

Es regnet | seit zwei Tagen.

Po przesunięciu *heute* lub *seit zwei Tagen* na początek wypowiedzi:

Heute | **regnet es.**

Seit zwei Tagen | **regnet es.**

okazuje się, że segment *es* stoi po *regnet*, a więc *es regnet* składa się z dwóch segmentów tercjarnych. Osiągnęliśmy w ten sposób ten sam rezultat jak przez przesuwanie ciągów liter.

W wypowiedzi:

T₁₈ A Hans **hat** seine Angelegenheit **zur Sprache gebracht**.

Hans przedstawił swoją sprawę

nie można zapytać o segmenty *hat* i *zur Sprache gebracht*. Po opuszczeniu segmentu *hat* i przeformowaniu tej wypowiedzi następująco:

Hans **brachte** seine Angelegenheit **zur Sprache**.

okazuje się, że:

1. segment *zur Sprache gebracht* da się rozdzielić bez zmiany znaczenia całej wypowiedzi,
2. w skład tego segmentu wchodzi dwa mniejsze segmenty: *zur Sprache* i *gebracht*,
3. *gebracht* zmieniło jedynie formę, znaczenie zaś pozostało bez zmian.

Między *zur* i *Sprache* nie można wstawić żadnej innej kompatybilnej wypowiedzi minimalnej i dlatego stwierdzamy, że *zur Sprache* jest w wypowiedzi testowanej mimo rozdzielnej pisowni *jednym niepodzielnym segmentem tercjarnym*.

Podobny stan rzeczy można stwierdzić także w następującej wypowiedzi:

T₁₉ A Morgen | **kann** | wieder | die Dresdener Galerie | **eröffnet werden**.

Jutro może być ponownie otwarta Galeria Drezdeńska.

W tej wypowiedzi nie można zapytać o segmenty *kann* i *eröffnet werden*. Po opuszczeniu segmentu *kann* i przeformowaniu tej wypowiedzi na poprawną w języku niemieckim:

Morgen **wird** wieder die Dresdener Galerie **eröffnet**.

Jutro zostanie otworzona ponownie Galeria Drezdeńska

okaże się, że segment *eröffnet werden* składa się z dwóch jednostek *eröffnet* i *werden*, przy czym *werden* zmieniło jedynie formę, a cała wypowiedź jest uboższa o znaczenie opuszczonego segmentu *kann* ‘może’, którego już nie można rozbić.

W wypowiedzi:

Monika | **will** | dort | bis zum Morgengrauen | **getanzt haben**.

Monika utrzymywała, że tańczyła tam do świtu

można opuścić *will* i w to miejsce wstawić *hat* jako jedynie zmienioną formę od *haben*, aby przeformowana wypowiedź:

Sie | **hat** | bis zum Morgengrauen | **getanzt**.

Ona tańczyła tam do świtu

była poprawna. Ta poprawna wypowiedź jest jednakże uboższa znaczeniowo od wypowiedzi analizowanej o znaczenie opuszczonego niepodzielnego segmentu tercjarnego *will*.

Stwierdzony stan rzeczy można ująć definicyjnie w następujący sposób:

Segmenty wypowiedzi tercjarnych bądź segmenty tercjarne, które pozyskano:

1. za pomocą terminalnej intonacji zawieszającej,
2. za pomocą przesunięć segmentów liter lub segmentów głosek w ramach danej pełnej wypowiedzi bez zmiany znaczenia całej wypowiedzi,
3. za pomocą przestawiania kolejności prostych lub kompleksowych wypowiedzi minimalnych bez zmiany znaczenia analizowanej wypowiedzi,
4. po opuszczeniu segmentu tercjarnego i przeformowaniu testowanej pełnej wypowiedzi w ten sposób, że jej znaczenie się nie zmienia,
5. po opuszczeniu segmentu tercjarnego i zmianie jedynie formy innego segmentu tercjarnego, przy czym znaczenie testowanej pełnej wypowiedzi się nie zmienia,
6. po opuszczeniu segmentu tercjarnego i zmianie jedynie formy innego segmentu tercjarnego, przy czym znaczenie testowanej pełnej wypowiedzi jest uboższe o opuszczony segment tercjarny,
7. przez wstawienie między litery lub głoski wypowiedzi tercjarnej bądź segmentu tercjarnego kompatybilnej prostej względnie złożonej wypowiedzi minimalnej,
8. przez dodanie do końca wypowiedzi tercjarnej kompatybilnej prostej lub kompleksowej wypowiedzi minimalnej i dzięki próbom przesuwania tej dodanej wypowiedzi prostej lub kompleksowej

są **słowoformami tercjarnymi**.

Słowoformy tercjarne mogą być wyodrębnione jedynie w testowanej wypowiedzi z segmentów lub wypowiedzi tercjarnych.

Jest rzeczą oczywistą, że słowoformy tercjarne uzyskane jedynie za pomocą terminalnej intonacji zawieszającej, np.

Na, und? No, i?

mogą z czasem stać się jedną słowoformą.

3.4. Uwagi końcowe

Rzadko wypowiedź pełna jest jedną słowoformą prymarną. Dotyczy to w języku polskim przede wszystkim zjawisk meteorologicznych / pogodowych. Np.

Padalo. / Grzmiało.

Także po pytaniach rozstrzygających otrzymujemy proste wypowiedzi minimalne, które ze względu na niemożność ich rozbicia są słowoformami prymarnymi. Np.

A Czy obejrzałeś już film „Titanic”?

B Tak. / Nie. / *Obejrzałem.*

A Czy pojedziesz już jutro do domu?

B Być może. / Prawdopodobnie. / Na pewno. / *Pojadę.*

Te odpowiedzi na pytania rozstrzygające są prostymi wypowiedziami minimalnymi i także słowoformami prymarnymi. W języku polskim wyróżnione kursywą słowoformy mówcy B będą tylko w tym wypadku słowoformami prymarnymi. W wypowiedzi pełnej mówcy A słowoformy *obejrzałeś* i *pojedziesz* są słowoformami tercjarnymi, ponieważ nie będą odpowiedzią na żadne pytanie.

W języku niemieckim nie można na pytanie rozstrzygające odpowiedzieć tak jak w języku polskim tylko np. *war* i dlatego *war* jest słowoformą tercjarną:

A Warst du gestern im Kino?

Czy byłeś wczoraj w kinie?

B *War.

Byłem.

Także np. słowoforma *wahrscheinlich* będzie słowoformą prymarną tylko po odpowiedzi na pytanie rozstrzygające:

A Hat Peter seine Prüfung in Grammatik schon bestanden?

Czy Peter zdał już egzamin z gramatyki?

B Wahrscheinlich.

A Prawdopodobnie.

W wypowiedzi:

Peter hat wahrscheinlich seine Prüfung in Grammatik schon bestanden.

o *wahrscheinlich* nie można zapytać żadnym pytaniem i dlatego będzie to słowoforma tercjarna. W języku niemieckim mamy po pytaniach szczegółowych także przykłady podwójnej charakterystyki słowoform.

Na przykład o *Peter* i *Arzt* w poniższej wypowiedzi pełnej można zapytać:

- A *Peter ist Arzt.*
Peter jest lekarzem.
B *Wer ist Arzt?*
Kto jest lekarzem?
A *Peter.*
B *Was ist Peter?*
Kim jest Peter?
A *Arzt.*
Lekarzem.

Peter i *Arzt* będą w tej wypowiedzi słowoformami prymarnymi. Ale w wypowiedzi:

- A *Ein Arzt ist zu Frau Weber gekommen.*
Lekarz przyszedł do pani Weber.

Arzt będzie słowoformą sekundarną. Takie rozstrzygnięcia zależą od konkretnego użycia danej słowoformy obligatoryjnie z rodzajnikiem lub bez niego w konkretnej wypowiedzi. W języku polskim nie ma rodzajników i dlatego słowoforma *lekarz* jest słowoformą prymarną.

Z powyższych przykładów jasno wynika, że ta sama słowoforma występuje:

1. jako słowoforma prymarna lub sekundarna w zależności od użycia w wypowiedzi pełnej (porównaj *Arzt*),
2. jako słowoforma prymarna tylko po pytaniach rozstrzygających, a jako słowoforma tercjarna w wypowiedzi pełnej (porównaj *wahrscheinlich* a w języku polskim *obejrzałeś* i *pojedziesz*).

Jeżeli dana słowoforma występuje jako słowoforma prymarna tylko w ściśle określonym użyciu w wypowiedzi pełnej lub tylko jako odpowiedź na pytanie rozstrzygające, to jest to użycie sporadyczne. W każdym innym przypadku w tej czy innej wypowiedzi pełnej będzie to użycie prototypowe / podstawowe. Stąd wniosek, że zasadnicze znaczenie w analizie języka mają pytania szczegółowe.

Językoznawcze definicje słowoform są oparte na naukowo uzasadnionych kryteriach językowych i dlatego można je zastosować do wszystkich języków naturalnych. Szczególne znaczenie mają segmenty wypowiedzi

uzyskane w danym języku za pomocą pytań szczegółowych / uzupełniających lub / i przesuwania potencjalnych wypowiedzi minimalnych oraz segmentów tercjarnych. W wyniku prób ich rozbicia za pomocą prostych lub kompleksowych wypowiedzi minimalnych uzyskamy słowoformy prymarne, sekundarne i tercjarne.

Ilość słowoform prymarnych, sekundarnych i tercjarnych oraz ich wzajemne stosunki są niejednakowe w poszczególnych językach. W języku polskim granice słowoform odpowiadają lepiej ortograficznym granicom wyrazu. Są jednakże i różnice także i w języku polskim. Na przykład w proste wypowiedzi minimalne: *z nią, na co, na pewno* nie można wstawić jakiegokolwiek innej prostej wypowiedzi minimalnej bez zmiany znaczenia i dlatego są to mimo spacji słowoformy prymarne. Podobnie jest i w języku niemieckim, w którym np. *mit ihr* 'z nią'; *seit wann* 'od kiedy'; *bei diesem* 'przy tym' są także jedną słowoformą prymarną.

Także trwałe zwroty językowe składają się z dwóch słowoform tercjarnych, np. *wziąć nogi za pas*, można jedynie rozbić w danej wypowiedzi na *wziąć* i *nogi za pas*, ponieważ między *wziął* a *nogi za pas* można wstawić np. *wczoraj*:

Piotr *wziął wczoraj nogi za pas*.

Między litery *nogi*, a także *za* i *pas* nie da się wstawić bez zmiany znaczenia tego zwrotu żadnej kompatybilnej wypowiedzi minimalnej.

Podobnie jest także w języku niemieckim w trwałych zwrotach językowych, np. *auf keine Kuhhaut gehen*. W wypowiedzi pełnej *geht* 'idzie' występuje przed *auf keine Kuhhaut*:

Das **geht auf keine Kuhhaut**.

Tego się nie spisz i na wołowej skórze. / To się w pale nie mieści.

Między *auf, keine* i *Kuhhaut* nie można w tym zwrocie wstawić bez zmiany znaczenia żadnej kompatybilnej wypowiedzi minimalnej.

Z przeprowadzonych analiz tych samych tekstów polskich i niemieckich wynika, że w języku polskim najwięcej jest słowoform prymarnych, uzyskanych za pomocą pytań szczegółowych, mało sekundarnych i najmniej tercjarnych,.

W języku niemieckim ilość słowoform prymarnych w wypowiedzi pełnej jest znacznie ograniczona, sekundarnych i tercjarnych jest znaczna. Do ostatnich należą np. formy osobowe czasowników języka niemieckiego. W języku niemieckim słowoformy tercjarne zajmują najbardziej restrykcyjne pozycje w wypowiedzi, co przedstawiono w rozdziale 13.

3.5. Analiza słowoform

3.5.0. Rys historyczny

Rdzeń / pień (*Stamm*) i końcówki wyróżnił, wychodząc od języka hebrajskiego, w r. 1663 Justus Georg Schottel w swoim dwutomowym dziele „*Ausführliche Arbeit von der Teutschen HauptSprache*”. Swoje rozróżnienie zobrazował za pomocą wyrazu *Reich*. Wszystko, co można było dodać po *Reich*, było końcówką, którą pisał po spacji, podając łacińskie znaczenia, które pomijamy:

Reich, ich Reich e, im Reich e, die Reich e, Reich en, Reich em, Reich es, Reich er, Reich est, Reich et itd. (Schottel 1663: 68–69)

Dopiero pod koniec XVIII i na początku XIX wieku zaczęto różnicować końcówki na deklinacyjne, koniugacyjne i liczby mnogiej. Ze względu na niejednoznaczne określenie pnia rozróżniano końcówki dłuższe, np. w koniugacji *-et* (er *zeichnet*) i krótsze *-t* (er *geht*). To, co stało za pniem, nazywano także *przyrostkiem* / *sufiksem*. Później używano terminu *końcówka* i *sufiks* zamiennie. Termin *sufiks* ograniczano również do budowy słowotwórczej wyrazu. Na pytanie: „*Co jest końcówką / sufiksem, a co pniem?*” nie było dotąd jednoznacznej odpowiedzi.

Analizą słowoform zajmuje się dział gramatyki zwanej morfologią. Terminu tego użył po raz pierwszy w roku 1859 August Schleicher.

Morfologia to dział gramatyki, analizujący budowę i funkcję słowoform branych w izolacji. W jej skład wchodzi fleksja i słowotwórstwo.

Terminy *fleksja* i *słowotwórstwo* zostaną wyjaśnione w dalszych podrozdziałach.

3.5.1. Podstawowe terminy analizy

Analizę wyrazów przedstawia się w gramatykach ortograficznie. Pismo nie odzwierciedla wszystkich zmian w użyciu słowoform prymarnych, sekundarnych i tercjarnych. Zapis transkrypcyjny jest najdokładniejszy, ale nie powszechnie znany i dlatego będziemy także wychodzili głównie od zapisu ortograficznego słowoform. Obok tego zapisu uwzględnimy także transkrypcję, aby uwypuklić wszystkie, często nawet podświadome zmiany w użyciu słowoform.

Porównując wszystkie słowoformy w danym języku, stwierdzamy, że są słowoformy, które w różnych tekstach mają:

1. zawsze tę samą formę i znaczenie i dlatego nie można ich dalej analizować:

noch *jeszcze*; *oder* *albo*; *flugs* *szybko* / *migiem*; *heute* *dzisiaj*,

2. to samo znaczenie, ale różnią się częściowo między sobą w zapisie:

Kind *dziecko*; *Kindes* *dziecka*; *Kind(e)* *dziecku*,
(*ich*) *mache* (*ja*) *robię*; (*du*) *machst* (*ty*) *robisz*; (*er*) *macht* (*on*) *robi*,

3. to samo znaczenie, ale zupełnie inny zapis:

er *on*; *seiner* *jego*; *ihm* (*je*)*mu*, *ihn* *go*,

4. różnią się w swoim znaczeniu tym, że podają, czy dany element rzeczywistości istnieje tylko pojedynczo lub co najmniej dwukrotnie.

Vater *ojciec* : *Väter* *ojcowie*, *Kind* *dziecko* : *Kinder* *dzieci*,
Tisch *stół* : *Tische* *stoły*, *Klasse* *klasa* : *Klassen* *klasy*.

Słowoformy grupuje się ze względu na charakterystyczne cechy wspólne w zbiorze / zestawie / klasy / typy.

Jednostki językowe, pogrupowane ze względu na wspólne właściwości w klasy, nazywane są od wielu wieków **kategorią gramatyczną**.

Na podstawie wyrażania przeciwieństw natury ilościowej klasyfikuje się słowoformy ze względu na ich jedno- lub wieloelementowe znaczenie.

Liczba to kategoria gramatyczna, która wyraża przeciwieństwa natury ilościowej, jeden element rzeczywistości lub wielość tych elementów. Liczba sygnalizuje występowanie jedno- lub wieloelementowego znaczenia danej słowoformy.

Na liczbę pojedynczą (lp) (*Singular*, skrót *Sing.*) wskazuje np. słowoforma:

ich 'ja' w *ich lese* 'ja czytam', a na liczbę mnogą (lm) (*Plural*, skrót *Plur.*), np. słowoforma *wir* 'my' w *wir lesen* 'my czytamy'.

Odróżnić lp od lm można np. za pomocą słowoform liczbowych:

ein Tisch 'jeden stół', ale *zwei Tische* 'dwa stoły'.
mehr Mädchen als Jungen 'więcej dziewcząt niż chłopców'

Liczba pojedyncza określa coś istniejącego jako jedność albo jako niepodzielna wielość, **liczba mnoga** zaś to podzielna całość lub istnienie jako przynajmniej podwójna ilość.

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Mann <i>mężczyzna</i>	Männer <i>mężczyźni</i>
Frau <i>kobieta</i>	Frauen <i>kobiety</i>
Kind <i>dziecko</i>	Kinder <i>dzieci</i>
Herde <i>stado</i>	Herden <i>stada</i>
mein <i>mój</i>	meine <i>moje</i>
dieser <i>ten</i>	diese <i>ci</i>

Liczba jako kategoria gramatyczna nie zawsze zgadza się z logiczną wielością. Na przykład *Herde* ‘stado’ to niepodzielna wielość i dlatego gramatycznie jest to liczba pojedyncza, logicznie zaś to wielość zwierząt tego samego gatunku, np. *Schafsherde* ‘stado owiec’. Wybór liczby zależy od intencji mówcy, od nadanego przez mówcę znaczenia danej słowoformy w wypowiedzi.

Słowoformy, które w tekstach w liczbie pojedynczej albo w liczbie mnogiej mają to samo znaczenie, ale w swojej formie w danej liczbie wykazują pewne różnice lub nawet są całkowicie różne, będą traktowane w zależności od liczby jako jedna klasa słowoform, którą nazywamy **leksemem liczby pojedynczej** (*Singularlexem*) i **leksemem liczby mnogiej** (*Plurallexem*).

Słowoformy wchodzące w skład leksemu lp lub lm będą porównywane. W poniższych przykładach o słowoformy leksemów lp *EINSTEIN*, *EIN*, *JUNGE* i *ICH* można zapytać za pomocą *wer?* ‘kto?’, *was?* ‘co?’, *wessen?* ‘kogo?’, ‘czego?’, ‘czyj?’, *wem?* ‘komu?’, *wen?*, *was?* ‘kogo? co?’:

Einstein war ein Genie. *Wer?*

Einstein był *geniuszem*.

Wir gedenken **Einsteins**. *Wessen?*

Wspominamy Einsteina.

Einstein wurden verschiedene Titel verliehen. *Wem?*

Einsteinowi nadano rozmaite tytuły.

Ich sehe **Einstein** als einen hervorragenden Physiker an. *Wen?*

Uważam Einsteina za wybitnego fizyka.

Ein Junge ging nachhause. *Wer?*

Jeden chłopiec poszedł do domu.

Wir gedenken **eines Jungen**. *Wessen?*

Wspominamy jednego chłopca.

Bonbons wurden nur **einem Jungen** gegeben. Wem?

Cukierki dano tylko jednemu chłopcu.

Ich habe nur **einen Jungen** gesehen. Wen?

Widziałem tylko jednego chłopca.

Ich sehe eine schöne Frau. Wer?

Widzę piękną kobietę.

Gott, erbarme dich **meiner**. Wessen?

Boże, zmiłuj się nade mną.

Die Mutter gibt **mir** immer Schokolade. Wem?

Matka daje mi zawsze czekoladę.

Hans hat **mich** beglückwünscht zum Geburtstag. Wen?

Hans pogratulował mi z okazji urodzin.

Słowoformy leksemów liczby pojedynczej i mnogiej uzyskane za pomocą pytań *wer?*, *was?*, *wessen?*, *wem?* i *wen?* uważa się za odmienione przez przypadki (*Kasus / Fälle*), a ich odmianę nazywa się w tradycji gramatycznej **deklinacją** (*Deklination*).

W języku polskim mamy siedem przypadków, w języku niemieckim natomiast tylko cztery:

1. Nominativ	wer?, was?	<i>mianownik</i>	<i>kto?, co?</i>
2. Genitiv	wessen?	<i>dopełniacz</i>	<i>kogo?, czego?, czyj?</i>
3. Dativ	wem?	<i>celownik</i>	<i>komu?, czemu?</i>
4. Akkusativ	wen?, was?	<i>biernik</i>	<i>kogo?, co?</i>

W języku polskim wyróżnia się jeszcze *narzędnik* (N.), *miejscownik* (Msc.) i *wołacz* (W.).

W obydwu językach pytania są neutralne pod względem liczby. Kolejność przypadków jest zgodna z tradycją gramatyczną. W gramatykach niemieckich ta kolejność bywa także zmieniana ze względu na częstotliwość ich występowania w tekstach. Przypadki można również w wymienionej kolejności ponumerować i mówić o pierwszym, drugim itd. przypadku w danym języku. W języku niemieckim zgodnie z tradycją gramatyczną *Nominativ* to pierwszy przypadek, *Genitiv* to drugi przypadek, *Dativ* to trzeci przypadek, *Akkusativ* to czwarty przypadek. W niektórych gramatykach kolejność przypadków ustala się ze względu na częstotliwość ich występowania w tekstach.

Wyróżnione tłustym drukiem słowoformy o tym samym znaczeniu są przedstawione obecnie w paradygmacie deklinacyjnym jako wzorcu odmiany danego leksemu lp:

Nominativ	<i>wer?, was?</i>	Einstein	ein	Junge	ich
Genitiv	<i>wessen?</i>	Einsteins	eines	Jungen	meiner
Dativ	<i>wem?</i>	Einstein	einem	Jungen	mir
Akkusativ	<i>wen?, was?</i>	Einstein	einen	Jungen	mich

W języku niemieckim wszystkie słowoformy z wyjątkiem niektórych słowoform rodzaju męskiego, odmieniane w liczbie pojedynczej i wszystkie słowoformy odmieniane w liczbie mnogiej, mają tę samą formę w mianowniku i bierniku.

W przedstawianych w gramatykach paradygmatach skraca się nazwy przypadków do pierwszej litery i szereguje najczęściej zgodnie z tradycją gramatyczną. Pytań o przypadki się nie powtarza:

Nominativ	(N.)	<i>mianownik</i>	(M.)
Genitiv	(G.)	<i>dopełniacz</i>	(D.)
Dativ	(D.)	<i>celownik</i>	(C.)
Akkusativ	(A.)	<i>biernik</i>	(B.)

W języku niemieckim podobnie jak w języku polskim wyróżnia się trzy osoby *gramatyczne* w liczbie pojedynczej i mnogiej. Na określenie poszczególnych osób używa się odpowiednich słowoform:

pierwsza osoba	(1.) w lp <i>ich</i> ‘ja’; w lm <i>wir</i> ‘my’;
druga osoba	(2.) w lp <i>du</i> ‘ty’; w lm <i>ihr</i> ‘wy’;
trzecia osoba	(3.) w lp <i>er</i> ‘on’, <i>sie</i> ‘ona’, <i>es</i> ‘ono’; w lm <i>sie</i> w języku polskim ‘oni’ lub ‘one’ oraz <i>Sie</i> ‘pan / pani / panowie / panie / państwo’. W języku niemieckim rodzaj w lm jest zneutralizowany. Tylko w 3. osobie lp występują także słowoformy <i>man</i> i <i>frau</i> .

Zależność słowoform w liczbie pojedynczej lub mnogiej od ich powiązania ze słowoformami *ich*, *du*, *er*, *sie*, *es*, *man*, *frau*, *wir*, *ihr*, *sie*, *Sie* nazywa się w tradycji gramatycznej **koniugacją** (*Konjugation*).

Tę zależność form ujmuje się w paradygmatach, które nazywa się paradygmatami koniugacyjnymi:

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
ich	lese	<i>czytam</i>	wir lesen	<i>czytamy</i>
du	liest	<i>czytasz</i>	ihr lest	<i>czytacie</i>
er, sie, es	liest	<i>czyta</i>	sie / Sie lesen	<i>czytają, a w lp pani / pan czyta</i>

W paradygmatach koniugacyjnych osoby zostaną oznaczone cyframi arabskimi: 1. to pierwsza osoba, 2. druga osoba, 3. trzecia osoba.

Zmianę form słowoform w deklinacji i koniugacji nazywa się w tradycji gramatycznej **fleksją**.

3.5.2. Procedura analizy słowoform

Analizy leksemów fleksyjnych oparte są na następujących po sobie krokach:

1. Odróżnienie liczby pojedynczej od liczby mnogiej.
2. Zgrupowanie słowoform o tym samym znaczeniu w leksemy liczby pojedynczej i liczby mnogiej. Leksemy będziemy pisali dużymi literami. W języku niemieckim słowoformy *Haus*, *Häuser*, *Hause* należą do leksemu lp *HAUS* 'DOM', słowoformy *Häuser*, *Häusern* zaś do leksemu lm *HÄUSER* 'DOMY'. W języku polskim słowoformy *dom*, *domu*, *domowi*, *domem*, *o domu* wchodzi w skład leksemu liczby pojedynczej *DOM*, a słowoformy: *domy*, *domów*, *domom*, *domami*, *domach* należą do leksemu liczby mnogiej *DOMY*.

Wyżej wymienione leksemy liczby pojedynczej lub liczby mnogiej to słowoformy występujące w mianowniku.

W słownikach współczesnych języków nazwę **leksem** przyjęto dla wszystkich wyrazów występujących w mianowniku liczby pojedynczej z podaniem możliwości występowania w obydwu liczbach albo tylko w jednej z nich wraz ze wskazaniem na ich odmianę. Jako leksemy w słownikach ujęto także proste bezokoliczniki i słowoformy nieodmienne.

3. Zestawienie leksemów jako słowoform w liczbie pojedynczej i w liczbie mnogiej w paradygmaty koniugacyjne lub deklinacyjne,
4. Stwierdzenie, jakie środki językowe w słowoformach danego leksemu w liczbie pojedynczej lub w liczbie mnogiej są wspólne wszystkim słowoformom w lp i lm:

Wspólne wszystkim słowoformom tego samego leksemu liczby pojedynczej lub liczby mnogiej środki językowe są **nośnikami znaczenia** danego leksemu liczby pojedynczej lub liczby mnogiej. Nośniki znaczenia w analizie leksemów nazywamy **tematem liczby pojedynczej** (*Singularstamm*) lub **tematem liczby mnogiej** (*Pluralstamm*).

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
N.	Bein	/b'aɛn/	Beine	/b'aɛnə/
G.	Beines	/b'aɛnəs/	Beine	/b'aɛnə/
D.	Bein	/b'aɛn/	Beinen	/b'aɛnən/
A.	Bein	/b'aɛn/	Beine	/b'aɛnə/

Nośnikiem znaczenia i zarazem tematem w lp będzie ortograficzny zapis <Bein>, fonologiczny /b'aɛn/ *noga*, a w lm odpowiednio <Beine> i /b'aɛnə/ *nogi*.

5. Odróżnienie tematów fleksyjnych i wykładników syntaktycznych odrębnie dla lp i lm.

Środki językowe, które są realizowane w słowoformach leksemów liczby pojedynczej lub mnogiej, a które nie wchodzą w skład tematów fleksyjnych liczby pojedynczej lub mnogiej, to **wykładniki syntaktyczne** (*syntaktische Exponenten*).

Wykładnikiem syntaktycznym leksemu lp BEIN /b'aɛn/ jest <es> /əs/ w dopełniaczu, a leksemu lm BEINE /b'aɛnə/ <n> /n/ w celowniku.

Jeżeli tematy fleksyjne w liczbie pojedynczej i liczbie mnogiej różnią się między sobą w realizacji ortograficznej lub fonologicznej, to wykładniki syntaktyczne są **monofunkcyjne** (*monofunktional*), tzn. wskazują tylko na funkcję danej słowoformy w wypowiedzi.

Temat fleksyjny lp to *Bein* /b'aɛn/, zaś lm *Beine* /b'aɛnə/. Te tematy fleksyjne różnią się. <e> /ə/ w *Beine* /b'aɛnə/ wskazuje na liczbę mnogą. Wykładniki syntaktyczne są więc monofunkcyjne, tzn. <es> /əs/ w *Beines* /b'aɛnəs/ wskazuje tylko na dopełniacz w lp, <n> /n/ w *Beinen* /b'aɛnən/ zaś tylko na celownik w lm.

Jeżeli tematy fleksyjne w liczbie pojedynczej i liczbie mnogiej mają tę samą formę, to wykładniki syntaktyczne są **bifunkcyjne** (*bifunktional*), tzn. wskazują nie tylko na ich funkcję w wypowiedzi, lecz w analizowanych słowoformach także na liczbę danego leksemu.

Na przykład w odmianie leksemu *LEHRER* ‘nauczyciel’ temat lp i lm jest identyczny <Lehrer>, /le:ʁɐ/:

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga
M.	Lehrer /l'e:ʁɐ/	Lehrer	/l'e:ʁɐ/
D.	Lehrers /l'e:ʁɐs/	Lehrer	/l'e:ʁɐ/
C.	Lehrer /l'e:ʁɐ/	Lehrern	/l'e:ʁɐn/
B.	Lehrer /l'e:ʁɐ/	Lehrer	/l'e:ʁɐ/

W *Lehrers* <s> /l'e:ʁɐs//s/ wskazuje nie tylko na dopełniacz, lecz także i na lp, w *Lehrern* <n> /l'e:ʁɐn//n/ wskazuje analogicznie nie tylko na celownik, lecz także na lm <s> /s/ i <n> /n/ to bifunkcyjne wykładniki syntaktyczne.

6. Ustalenie neutralnego tematu fleksyjnego dla lp lub lm przy regularnych wymianach spółgłosek i / lub samogłosek:

Wymianę spółgłosek i / lub samogłosek określamy jako **regularną**, jeżeli powtarza się ona przynajmniej w paradygmatach dwóch leksemów liczby pojedynczej i / lub liczby mnogiej.

Przyjrzyjmy się zmianom tematu w koniugacji leksemu *LESEN* 'CZYTAĆ' w liczbie pojedynczej i mnogiej:

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga
1.	lese /l'e:zə/	lesen	/l'e:zɐ/
2.	liest /l'i:st/	lest	/l'e:st/
3.	liest /l'i:st/	lesen	/l'e:zɐ/

Łatwo zauważyć, że zmiany w temacie paradygmatu ortograficznego i fonologicznego różnią się znacznie. W temacie paradygmatu ortograficznego stwierdzamy jedynie w lp wymianę samogłoski <e> na <ie>. W paradygmacie fonologicznym zauważamy w lp nie tylko wymianę /e:/ na /i:/, lecz także i /z/ w pierwszej osobie na /s/ w drugiej i trzeciej osobie. W lm mamy wymianę /z/ na /s/ tylko w drugiej osobie. Ta wymiana jest regularna, ponieważ powtarza się w leksemie *VERLESEN* 'odczytywać, wyczytywać, pomylić się czytając, przebierać np. owoce':

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga
1.	verlese /fɐl'e:zə/	verlesen	/fɐl'e:zɐ/
2.	verliest /fɐl'i:st/	verlese	/fɐl'e:st/
3.	verliest /fɐl'i:st/	verlesen	/fɐl'e:zɐ/

Regularną wymianę samogłosek i / lub spółgłosek zaznaczymy dużymi literami. Wybór dużej litery jest związany z frekwencją występowania danej słowoformy w paradygmacie i możliwością identyfikacji znaczenia tematu.

Neutralny temat leksemu *LESEN* w powyższym paradygmacie lp zanotujemy ortograficznie jako <IEs>, fonologicznie jako /l'ES/, w lm ortograficznie jako <les>, fonologicznie jako /l'e:S/.

Neutralny temat fleksyjny dla danej liczby jest nie tylko nośnikiem znaczenia, lecz także **punktem wyjścia** przy określaniu wykładników syntaktycznych.

Na przykład w paradygmacie lp czasu teraźniejszego leksemu *RATEN* 'RADZIĆ' obserwujemy wymianę samogłoski tematowej <a> /a:/ pierwszej osoby na <ä> /ɛ:/ w drugiej i trzeciej osobie:

1. rate /ʁ'a:tə/
2. rätst /ʁ'e:tst/
3. rät /ʁ'e:t/.

Neutralny temat fleksyjny w lp zostanie zapisany ortograficznie jako <rÄt>. W pierwszej osobie ortograficznym wykładnikiem syntaktycznym będzie realizacja <Ä> jako <a> i <e> występujące po <t>, w drugiej osobie realizacja <Ä> jako <ä> i <st> po <t>, w trzeciej osobie **tylko realizacja <Ä> jako <ä>**.

Neutralny temat fleksyjny w lp zostanie fonologicznie zapisany jako /ʁ'Ät/. W zapisie fonologicznym wykładnikami syntaktycznymi będą: w pierwszej osobie realizacja /Ä/ jako /a:/ i /ə/, które jest realizowane po /t/; w drugiej osobie realizacja /Ä/ jako /ɛ:/ oraz /st/, które następuje po /t/; w trzeciej osobie **tylko realizacja /Ä/ jako /ɛ:/**.

7. Porównanie (neutralnych) tematów fleksyjnych w lp i lm i ustalenie tematu neutralnego pod względem liczby oraz wskaźników liczby.

Środki językowe,

1. które powtarzają się w temacie liczby pojedynczej i liczby mnogiej,
2. w których regularną wymianę samogłosek lub / i spółgłosek przedstawiono za pomocą dużych liter,

tworzą temat neutralny pod względem liczby, nazwany krótko **tematem fleksyjnym** (*Flexionsstamm*).

Środki językowe, które wykazują różnice między tematem fleksyjnym a tematem liczby pojedynczej i liczby mnogiej, są **wskaźnikami liczby** (*Zahl-marker*).

Wyjaśnimy to na dwóch przykładach: koniugacji leksemu *KÖNNEN* ‘móc’ i deklinacji leksemu lp HAUS ‘DOM’ i lm HÄUSER ‘DOMY’.

Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1.	kann /k'an/	können /k'œnən/	
2.	kannst /k'anst/	könnt /k'œnt/	
3.	kann /k'an/	können /k'œnən/	

Ortograficznym tematem lp jest <kann>, a liczby mnogiej <könn>. Tematy te różnią się ze względu na wymianę samogłosek. Neutralny temat fleksyjny zostanie więc w tym wypadku zapisany ortograficznie jako <kÖnn>. Ortograficznym wskaźnikiem lp będzie realizacja <Ö> jako <a>, a lm realizacja <Ö> jako <ö>.

Analogicznie więc fonologicznym tematem lp będzie /k'an/, a lm /k'œn/, neutralnym tematem fleksyjnym zaś /k'Ön/. Realizacja /Ö/ jako /a/ jest wskaźnikiem lp, a realizacja /Ö/ jako /œ/ wskaźnikiem lm.

Bardziej skomplikowane jest wyznaczanie neutralnego tematu fleksyjnego w paradygmacie leksemu *HAUS* ‘DOM’ ze względu na wymianę samogłosek i spółgłosek szczególnie widoczną w paradygmacie fonologicznym, pokazującym faktycznie realizowaną wymianę głosek.

Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
N.	Haus /h'aꞑs/	Häuser /h'œœꞑzø/	
G.	Häuses /h'aꞑzəs/	Häuser /h'œœꞑzø/	
D.	Haus(e) /h'aꞑs/ lub /h'aꞑs/z(ə)/	Häusern /h'œœꞑzøn/	
A.	Haus /h'aꞑs/	Häuser /h'œœꞑzø/	

Ortograficznie temat lp zapiszemy jako <Haus>, w lm jako <Häuser>, neutralny temat fleksyjny zaś jako <HAUs>. Ortograficznym wskaźnikiem lp będzie realizacja tematu <HAUs> jako <Haus>, lm zaś realizacja tematu neutralnego jako <Häus> oraz następujące po nim <er>. Liczba mnoga jest więc podwójnie oznakowana.

Fonologicznie zapiszemy temat lp jako /h'aꞑs/, zaś w lm jako /h'œœꞑzø/. Neutralny temat fleksyjny zapiszemy jako /h'AUSt/. Wskaźnikiem lp będzie realizacja /AUS/ jako /aus/ lub /auz/, lm zaś realizacja /AUS/ tylko jako /œœꞑz/ i /ø/ po /z/.

3.5.3. Analiza słowoform prostych

W obecnym standardowym języku niemieckim słowoformy np. *fallen* ‘padać’ i *gefallen* ‘podość się’ są nieumotywowane pod względem znaczenia. Te dwie słowoformy są pod względem składu liter lub fonemów, cech fonomorfologicznych (wymiany liter lub fonemów) i cech prozodycznych (głównie akcentu) porównywalne²⁰. Porównywać będziemy tematy fleksyjne słowoform umotywowanych semantycznie oraz fonomorfologicznie i prozodycznie celem stwierdzenia ich budowy.

Porównując na przykład następujące (neutralne) tematy fleksyjne:

mal /m'a:l/, bemal/, /bə'ma:l/, Bermalung /bəm'a:lʊŋ/, vermal /fəm'a:l/, Maler /m'a:lɐ/, malen /m'a:ln/, malend /m'a:lnD/, bemalen /bə'ma:ln/, Malerei /ma:lɐr'æ:/, schneid /ʃn'aɛd/, beschneid /bɛʃn'aɛd/, verschneid /fɛʃnaɛd/, schneiden /ʃn'aɛdn/, Schneider /ʃn'aɛdɐ/, Schneiderei /ʃnaɛdɐ'r'æ:/, schneidend /ʃn'aɛdnD/, schreib /ʃr'ɛɐB/, beschreib /bɛʃr'ɛɐB/, verschreib /fɛʃr'ɛɐB/, Schreiber /ʃr'ɛɐbɐ/, Beschreibung /bɛʃr'ɛɐbʊŋ/, schreiben /ʃr'ɛɐbm/, schreibend /ʃr'ɛɐbnD/, Schreibe-
rei /ʃr'ɛɐbɐ'r'æ:/

stwierdzamy istnienie tematów, które wchodzą w skład innych tematów.

Mal jest częścią składową wszystkich innych tematów. Przed **mal** występuje <be> i <ver>, po **mal** następuje <er, en, end, erei>. Porównując **malen** i **malend**, stwierdzamy, że **malen** jest częścią składową **malend**, a więc <end> składa się z <en> i <d>.

Schneid wchodzi w skład wszystkich innych tematów. Przed **schneid** stwierdzamy <be, ver>, po zaś <en, erei, end>, które podobnie jak poprzednio składa się z <en> i <d>.

Schreib wchodzi w skład wszystkich innych tematów. Przed **schreib** stwierdzamy także <be, ver>, po nim zaś <er, erei, end>, które składa się z <en> i <d>, ponieważ **schreibend** mieści się w **schreiben**.

Stwierdzony stan rzeczy pozwala na sformułowanie prostego i poszerzonego tematu fleksyjnego.

(Neutralny) temat fleksyjny wchodzący pod względem znaczenia lub składu fonomorfologicznego i prozodycznego w skład wszystkich innych tematów fleksyjnych to **prosty temat fleksyjny** (*einfacher Flexionsstamm*).

²⁰ Włączenie umotywowanych tylko pod względem fonomorfologicznym i prozodycznym słowoform do analizy budowy słowotwórczej zaproponowali Smirnitskij (1948: 21ff.) i Levkovskaja (1961).

Prostymi tematami fleksyjnymi są: **mal** /m'a:l/, **schreib** /ʃɣ'aɛb/, **schneid** /ʃn'aɛd/.

(Neutralny) temat fleksyjny, w którego skład wchodzi prosty temat fleksyjny, to **poszerzony temat fleksyjny** (*erweiterter Flexionsstamm*).

Poszerzone tematy fleksyjne to wszystkie inne tematy z wyjątkiem tematów prostych. Proste tematy, wchodzące w skład poszerzonych tematów fleksyjnych, zostały zaznaczone tłustym drukiem:

bemal /bəm'a:l/, Bemalung /bəm'a:lʊŋ/, vermal /fəm'a:l/, **Maler** /m'a:lɐ/, malen /m'a:ln/, **malend** /m'a:lnD/, bemalen /bəm'a:ln/, **Malerei** /ma:lɐ'aɛ/,

beschneid /bɔʃn'aɛd/, Beschneidung /bɔʃn'aɛdʊŋ/, verschneid /fɔʃn'aɛd/, **schneiden** /ʃn'aɛdn/, **Schneider** /ʃn'aɛdɐ/, **Schneiderei** /ʃnaɛdɐ'aɛ/, **schneidend** /ʃn'aɛdnD/,

beschreib /bɔʃɣ'aɛB/, verschreib /fɔʃɣ'aɛB/, **Schreiber** /ʃɣ'aɛbɐ/, Beschreibung /bɔʃɣ'aɛbʊŋ/, **schreiben** /ʃɣ'aɛbn/, **schreibend** /ʃɣ'aɛbnD/, **Schreiberei** /ʃɣ'aɛbɐ'aɛ/.

Środki językowe, które z prostym (neutralnym) tematem fleksyjnym tworzą poszerzony temat fleksyjny, nazywają się w gramatycznej tradycji **afiksami** (*Affixe*).

W analizowanych przykładach afiksy to:

<be-> /bə-/; <ver-> /fɐ-/; <en> /-ən/ lub /-n/ także /-ŋ/; <er> /-ɐ/; /-D/; <erei> /-ɐ'aɛ/; <ung> /-ʊŋ/.

Afiksy, które występują przed prostym (neutralnym) tematem fleksyjnym, są zgodnie z międzynarodową tradycją gramatyczną nazywane **prefiksami** (*Präfixe*), w terminologii polskiej także **przedrostkami**.

Prefiksami w naszej analizie są:

<be-> /bə-/ i <ver-> /fɐ-/.

Afiksy, które występują po prostym neutralnym temacie fleksyjnym są zgodnie z międzynarodową tradycją gramatyczną nazywane **sufiksami** (*Suffixe*), w terminologii polskiej także **przyrostkami**.

W przeprowadzonej analizie sufiksami są:

<er> /-ɐ/; <d> /-D/; <en> /-ən/ lub /-n/; <ung> /-ʊŋ/, <erei> /-ɐ'aɛ/.

Termin *sufiks* w powyższej definicji ma znaczenie węższe aniżeli w tradycji gramatycznej, gdyż była to w tradycji gramatycznej także końcówka, ogólniej rzecz biorąc, każdy morfem stojący za tematem prostym.

Terminy *syntaktyczny wykładnik liczby pojedynczej i mnogiej, wskaźniki liczby pojedynczej i mnogiej, prosty (neutralny) temat fleksyjny, prefiks, sufiks* są w tradycji gramatycznej nazywane **morfemami** (*Morpheme*).

Prosty (neutralny) temat fleksyjny to **morfem leksykalny** (*lexikales Morphem*), prefiksy, sufiksy i wskaźniki liczby, zmieniające znaczenie słowoform to **morfemy słotwórcze** (*Wortbildungsmorpheme*), a syntaktyczne wykładniki to **morfemy gramatyczne** (*grammatische Morpheme*).

Prostym tematem fleksyjnym z punktu widzenia synchronicznego jest słowoforma *Nachtigall* ‘słowik’, ponieważ *igall* nie występuje z żadnym innym tematem fleksyjnym. *Igall* określa się w tradycji gramatycznej jako **morfem unikalny**.

Każda słowoforma, w skład której wchodzi tylko jeden morfem leksykalny lub tylko jeden morfem leksykalny i morfem słotwórczy, lub morfemy słotwórcze oraz morfem gramatyczny, to **słowoforma prosta** (*einfache Wortform*).

Tworzeniem nowych słowoform na podstawie już istniejących morfemów leksykalnych i słotwórczych zajmuje się dziedzina wiedzy zwana **słotwórstwem** (*Wortbildung*). W szerszym znaczeniu słotwórstwo obejmuje także tworzenie słowoform złożonych.

3.5.4. Słowoformy złożone

W tekstach niemieckich różnego typu łatwo zauważyć, że liczne słowoformy składają się, z czysto formalnego punktu widzenia, z dwóch lub więcej powiązanych ze sobą słowoform. Na przykład w skład słowoformy *Kinderbuch* ‘książka dla dzieci’ wchodzi dwie słowoformy: *Kinder* i *Buch*, w *Kleinkraftwagen* ‘samochód małodlitrażowy’ – trzy słowoformy: *klein*, *Kraft* i *Wagen*, w *Fußballeuropameisterschaft* ‘Mistrzostwa Europy w piłce nożnej’ – cztery: *Fuß*, *Ball*, *Europa* i *Meisterschaft*. W języku niemieckim ilość słowoform złożonych jest bardzo duża.

Od IV wieku p.n.e. do początku XXI wieku definiowano najczęściej wyrazy złożone jako połączenia dwóch samodzielnych wyrazów. Na przykład gramatyka Dudena z roku 2005 stwierdza:

„Eine Wortbildung ist demnach der Wortbildungsart zuzuordnen, wenn sie aus zwei wortfähigen unmittelbaren Konstituenten besteht (*Blau|licht, süß|sauer*) [...]“ „Duden. Die Grammatik“ 2005 : 668.

Przytoczone wyrazy złożone są połączeniami dwóch słowoform prostych. Według gramatyki Dudena wyrazami złożonymi nie byłyby np. *Lesart* ‘wersja tekstu’, *Geschichtsbuch* ‘podręcznik historii’, ponieważ w standardowym języku niemieckim nie istnieje jako samodzielny wyraz / prosta słowoforma *Les* czy *Geschicht(s)*. *Les* jest jedną z realizacji ortograficznego tematu fleksyjnego *IES* w słowoformie (*ihr*) *lest* ‘(wy) czytać’. *Geschicht* jest częścią składową leksemu *geschichtlich* ‘historyczny’.

Dotychczasowe definicje są nieadekwatne do zastanego stanu rzeczy i dlatego precyzujemy wyrazy złożone następująco:

Słowoforma, która, z punktu widzenia czysto formalnego, składa się przynajmniej z dwóch innych słowoform względnie przynajmniej z jednego wariantu realizacyjnego neutralnego tematu fleksyjnego i jednej słowoformy, jest **słowoformą złożoną** (*zusammengesetzte Wortform / Kompositum*).

W języku niemieckim wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje słowoform złożonych: kopulatywne / addytywne (*Kopulativkomposita*) i determinatywne (*Determinativkomposita*), przy czym stwierdza się, że granica między nimi jest płynna. Dlatego należy ją uściślić:

Połączenie najczęściej dwóch słowoform, których kolejność nie ma wpływu na jego znaczenie, to **kopulatywna / addytywna słowoforma złożona** (*Kopulativkompositum*).

schwarz-weiß *czarno-biały* albo weiß-schwarz *biało-czarny*
süß-sauer *słodko-kwaśny* albo sauer-süß *kwaśno-słodki*.

Jeżeli w złożonej słowoformie przedstawienie słowoform lub tematu fleksyjnego jest związane ze zmianą znaczenia tej słowoformy albo po przedstawieniu otrzymamy złożenie nieposiadające znaczenia w standardowej niemczyźnie, to jest to **determinatywna słowoforma złożona** (*Determinativkompositum*).

Po przestawieniu słowoform stwierdzamy zmianę znaczenia, np.

Topfblumen *kwiaty doniczkowe*

Blumentopf *doniczka kwiatowa*

Körnerfrucht *ziarno (roślin zbożowych, strączkowych, oleistych)*

Fruchtkörner *pestki*

Wortform *słowoforma*

Formwort *formalne słowo, słowo w wypowiedzi głównie o funkcji składniowej, np. es jako podmiot formalny w: Es schneit. ‘Pada deszcz.’*

W większości złożzeń determinatywnych zmiana kolejności ich członów powoduje powstanie słowoform nieposiadających znaczenia, co oznaczono za pomocą gwiazdki:

Geschichtsbuch *podręcznik do historii* : *Buch**geschichts**; **Lesart** *wersja tekstu* : *Art**les**; **Regenschirm** *parasol* : *Schirm**regen**.

Ostatnia słowoforma determinatywnej słowoformy złożonej nazywamy **słowoformą podstawową** (*Grundwortform*), poprzedzającą ją słowoforma zaś lub wariant realizacyjny tematu neutralnego – **członem determinatywnym** (*Bestimmungsglied*).

W tradycji gramatycznej ostatni człon wyrazów złożonych nazywa się *słowem podstawowym* ‘Grundwort’, poprzedzający go *słowem określającym* ‘Bestimmungswort’, które jest nieadekwatne, ponieważ warianty realizacyjne tematu neutralnego nie muszą być słowem, np. *Les* w *Lesart*. Od słowoformy podstawowej zależą kategorie gramatycznej słowoformy złożonej.

Słowoforma podstawowa i człon determinatywny mogą być złożeniami determinatywnymi i kopulatywnymi. Granice między nimi zaznaczono pionową kreską:

Kohlenwasser|stoffrest *reszta węglowodoru*; Oberstabs|feldwebel *sierżant sztabowy*; Ortsnetz|kennzahl *numer kierunkowy w sieci telefonicznej*; Arzt-Patient-|Verhältnis *stosunek lekarza do pacjenta*.

Każda wyżej wymieniona słowoforma to słowoforma złożona **wielokrotnie** (*komplexes Kompositum*).

Litera lub głoska, która nie wchodzi w skład członu determinatywnego, reprezentowanego przez słowoformę lub wariant realizacyjny tematu neutralnego, nazywa się **interfiksem** (*Fugenelement*).

Interfisami są na przykład: <**r**> w *worüber o czym*; <**t**> in *deinetwegen ze względu na ciebie*; <**e**> w *Herzeleid głęboki ból, cierpienie*; <**s**> w *hilfsbereit chętny do pomocy, usłużny*; *Geschichtslehrer nauczyciel historii*; *Wohnungsbau budowa mieszkań*.

Na podstawie naszej prostej definicji *do interfiksów nie należą* zaznaczone tłustym drukiem litery:

<**er**> w *Kinderheim dom dziecka*; <**es**> w *Tagesanbruch nastanie dnia, świt*; <**s**> w *Himmelsbote anioł*; <**en**> w *Dornenhecke cierniowy żywopłot*; <**ns**> w *Friedensliebe umiłowanie pokoju*; <**ens**> w *Herzensfreund serdeczny przyjaciel*; <**e**> w *Tagebau kopalnia odkrywkowa*.

Te litery są wykładnikami syntaktycznymi liczby pojedynczej: *Tages*, *Himmels*, *Friedens* i *Herzens* lub wskaźnikami liczby mnogiej: *Kinder*, *Dornen* i *Tage*.

W innych opracowaniach są one zaliczane też do interfiksów na podstawie nieprecyzyjnej definicji wyrazów złożonych.

Nie istnieją wiążące reguły stosowania interfiksów i dlatego należy złożone słowoformy z interfiksami opanować pamięciowo.

W języku niemieckim istnieje jeszcze szczególna forma słowoform, których na podstawie definicji nie można zaliczyć do słowoform złożonych, ponieważ ich ostatni człon, zaznaczony tłustym drukiem, nie istnieje jako samodzielna słowoforma. Na przykład:

dickhäutig gruboskórny; *Gesetzgebung ustawodawstwo*; *langbeinig długonogi*; *scharfzüngig cięty, o ostrym języku, złośliwy*; *Tausendfüßer / Tausendfüßler wije (zoologia)*; *viertürig czterodrzwiowy (samochód)*.

Te słowoformy powstały z następującego połączenia syntaktycznego:

mit dicker Haut versehen
opatrzony grubą skórą,
 ein Gesetz geben
ustanawiać prawo,
 lange Beine besitzen
mieć długie nogi,
 mit scharfer Zunge gesprochen
powiedziane ciętym językiem,
 ein Tier mit tausend Füßen
zwierzę o tysiącu stóp,
 ein Wagen mit vier Türen
samochód z czterema drzwiami.

Pierwsza część tych nowych złożzeń to prosta słowoforma:

dick gruby; *Gesetz prawo*; *lang długi*; *scharf ostry*; *tausend tysiąc*; *vier cztery*.

Druga część złożenia składa się z tematu albo z wariantu realizacyjnego tematu neutralnego i dodanego na końcu sufiksu / przyrostka. Tematem jest *Bein i Tür*, natomiast wariantami realizacyjnymi tematu neutralnego są *haut, geb, züng i füß*.

Temat neutralny	od słowoform	wariant realizacyjny
HAUt	Haut, Häute	häut,
GEB	Geber Gabe,	geb
ZUG	Zunge, Zünglein	züng
FUß	Fuß, Füße	füß

Proces powstawania tych słowoform przedstawia się następująco:

mit dicker Haut versehen → dick + **häut** + **ig** → dickhäutig
 ein Gesetz geben → Gesetz + **geb** + **ung** → Gesetzgebung
 lange Beine besitzen → lang + **bein** + **ig** → langbeinig
 mit scharfer Zunge gesprochen → scharf + **züng** + **ig** → scharfzüngig
 mit vier Türen → vier + **tür** + **ig** → viertürig
 ein Tier mit tausend Füßen → Tausend + **füß** + **er / ler** → Tausendfüß(1)er.

Ten typ słowotwórczy definiujemy następująco:

Typ słowotwórczy, w skład którego wchodzi:

1. prosta słowoforma jako pierwszy człon,
2. temat fleksyjny lub wariant realizacyjny neutralnego tematu fleksyjnego,
3. sufiks kończący temat fleksyjny lub neutralny temat fleksyjny,

nazywa się **derywacją frazową** (*Zusammenbildung*).

Jako ten sam typ słowotwórczy klasyfikowane są przez Seiffert²¹ następujące słowoformy:

Bioladen, **Geophysik**, **Autodrom**²², **Tempodrom** (Eigename),

przy czym <bio->, <geo-> i <-drom> określa się w języku niemieckim jako konfiksy (*Konfixe*). <Bio->, <geo-> i <-drom> w standardowej niemieczyźnie nie są słowoformami, ale z innymi słowoformami stoją w związku paradygmatycznym, np.

Biokost żywność naturalna, **Biobauer** rolnik ekologiczny, **Biochemie** biochemia, **Bioethik** bioetyka, **Bioladen** sklep ekologiczny, **Biomasse** biomasa, **Biotyp** biotyp,

Geobotanik geografia roślin, **Geometer** geometra, **Geomorphologie** geomorfologia, **Geopolitik** geopolityka, **Geowissenschaften** nauki o ziemi,

²¹ Na przykład Seiffert 2005 i 2006.

²² Zobacz także Duden. *Die Grammatik* 2005: 666, nr 994.

Aerodrom (opuszczone) lotnisko (przestarzałe); **Tempodrom** nazwa miejsca różnych imprez w Berlinie; (das) **Bombodrom** wojskowy plac ćwiczeń Armii Czerwonej w Brandenburgii, miejsce zrzutu bomb.

Te słowoformy nie są słowoformami złożnymi, lecz derywatami. <Bio-> i <geo-> to produktywne prefiksy, a <-drom> – nowy sufix. Taki stan rzeczy i powyższe rozstrzygnięcia są zgodne nie tylko z naszymi analizami, lecz także z dotychczasowymi stwierdzeniami w tradycji gramatycznej.

3.6. Podsumowanie

W podrozdziale 3.5. zrezygnowano z dotychczasowego, nieprecyzyjnego ustalania tematu i tzw. końcówek deklinacyjnych, koniugacyjnych i liczby mnogiej. Te terminy zastąpiono z konieczności nowymi terminami.

Ustalenie dzięki analizom najpierw (neutralnego) tematu fleksyjnego, a następnie prostego i poszerzonego tematu fleksyjnego, pozwoliło na precyzyjne określenie morfemów leksykalnych, słowotwórczych, gramatycznych i unikatowych. Morfemy gramatyczne są reprezentowane nie tylko poprzez zmianę formy słowform, lecz także syntaktycznie.

Jeżeli morfemy gramatyczne w koniugacji w lp i / lub w lm są identyczne, to wykładnikiem osoby są słowoformy osób gramatycznych, których nie wolno opuszczać w języku niemieckim nawet przy jednoznacznych formach koniugacyjnych. Np.

Geht to trzecia osoba lp lub druga osoba lm:

er geht : **ihr** geht.

Will to pierwsza lub trzecia osoba lp:

ich will : **er** will.

Wollen to pierwsza lub trzecia osoba lm:

wir wollen : **sie** wollen.

Geht może występować także w trybie rozkazującym w dialogach. Trudno byłoby podać sensowne przykłady dialogów, zaczynających się tylko od *Geht!* 'Idźcie!'

Te analizy umożliwiły także precyzyjne określenie słowform złożonych, derywacji frazowych i interfiksów.

Nie wszystkie słowoformy złożone, stwierdzone na podstawie naszej definicji, pisze się w obowiązującej od 2006 r. ortografii niemieckiej ra-

zem. Ważnym kryterium jest tutaj niemożliwość rozbicia tych słowoform za pomocą prostych wypowiedzi minimalnych. Na przykład między *zu* a *ihm* nie da się wstawić żadnej prostej wypowiedzi minimalnej, a więc *zu ihm* 'do niego' jest słowoformą złożoną mimo rozdzielnej pisowni. Podobnie jest także w języku polskim, np. w wyrażeniu *do niego*, które mimo rozdzielnej pisowni, jest słowoformą złożoną. Między *do* a *niego* nie da się także wstawić żadnej prostej wypowiedzi minimalnej.

Dzięki rozgraniczeniu mono- i bifunkcyjnych wykładników syntaktycznych stało się możliwe stwierdzenie tworzenia form gramatycznych przez aglutynację, tj. dodawanie jednoznacznych wskaźników liczby i wykładników syntaktycznych. Na przykład w słowoformie *Kindern* <er> wskazuje tylko na lm, a <n> na trzeci przypadek / celownik lm. Jest to przykład na aglutynację w języku niemieckim.

4

Klasyfikacja słowoform

4.0. Rys historyczny

W gramatykach starano się poklasyfikować wyrazy według trzech kryteriów: semantycznego (ogólnego znaczenia słów), morfologicznego (zmiany formy słów dzięki deklinacji i koniugacji) i składniowego (roli / funkcji wyrazów w zdaniu). Kryterium semantyczne zostało zastosowane w V wieku p. n. e. przez Yaskę w zabytku „Nirukta”, kryterium morfologicznym posłużył się Pāṇini, który w IV w. p. n. e. opisał język sanskrycki za pomocą około 4000 krótkich reguł. Wszystkich trzech kryteriów użył do klasyfikacji wyrazów Dionysios Trak w II wieku przed naszą erą w swojej gramatyce *τέχνη γραμματική* (*téchnē grammatikē*) „Sztuka gramatyczna“, która przez długie wieki była wzorem wszelkich gramatyk. Użycie jednego kryterium lub jakiejkolwiek kombinacji tych trzech kryteriów nie umożliwiło jednoznacznego podziału wyrazów na części mowy.

Truizmem jest obecnie stwierdzenie, że każdy język posiada składnię. Kryterium składniowe w opisach językowych ograniczano do poziomu zdania, czym nałożono na to kryterium swoistego rodzaju samoograniczenie związane z klasycznym pojęciem składni. Już w pierwszej połowie XX wieku Zenon Klemensiewicz stwierdził jednoznacznie:

Analiza syntaktyczna ogranicza się do zdania pojedynczego oraz zdania dwuczłonowego lub wielokrotnie złożonego. A przecież jest rzeczą oczywistą, że także w rozleglejszej wypowiedzi, na którą składa się mniejszy lub większy zespół zdań, istnieją jakieś stosunki syntaktyczne. Ich wykrycie i określenie ma wielką wartość dla strukturalnego ujęcia twórców językowych i powinno kiedyś oddać pewne usługi pożądanej ich analizie stylistyczno-gramatycznej. Niniejszy artykuł jest taką próbą charakterystyki stosunków syntaktycznych między zdaniami większej wypowiedzi; ten ich typ nazywam właśnie syntaktycznym stosunkiem nawiązania w odróżnieniu od syntaktycznego stosunku zespolenia w obrębie jednego zdania złożonego. (Klemensiewicz 1949/50: 13)

Klemensiewicz rozszerza klasyczny termin *składnia*, odnoszący się do zdania, do jednostki większej od zdania, czyli do tekstu. Składnię można również zdefiniować maksymalnie szeroko:

Przez pojęcie **składni** (Syntax) rozumiemy kombinacje²³ elementów językowych: fonemów w sylabemy lub morfemy, sylabemy lub morfemy w słowoformy, słowoformy w wypowiedzenia, wypowiedzenia w sekwencje jednego nadawcy, te ostatnie zaś w teksty. W skrajnej postaci tekst może składać się z jednego elementu.

Na przykład pokaz ogni sztucznych można skomentować przez powiedzenie „A!”, wyrażające podziw.

Brinkmann zauważa, że części mowy pełnią swoje funkcje na różnych płaszczyznach:

Den Wortarten fallen Aufgaben auf Gliedstufe, Satzstufe und Redestufe zu. Sprachliche Elemente, die für die eine Stufe geprägt sind, können auch auf den anderen Stufen auftreten. (Brinkmann 1971:734)

Części mowy spełniają swoje funkcje na płaszczyźnie członów zdaniowych, zdań i mowy. Elementy, które są ukute dla jednej płaszczyzny, mogą także występować na innych płaszczyznach.

Tylko naukowo uzasadniona klasyfikacja słowoform prymarnych, sekundarnych i tercjarnych oparta na *uniwersalnym kryterium płaszczyzn syntaktycznych* stwarza możliwość jednoznacznej klasyfikacji na części mowy i ich konfrontacji nawet w językach różnych typów.

Płaszczyzny syntaktyczne to: tekst, sekwencja jednego nadawcy, wypowiedź pełna, minimalna i potencjalna. Pomocą w ustaleniu syntaktycznej płaszczyzny potencjalnej jest zadawanie pytań (zobacz podrozdział 2.8.).

4.1. Pierwsza część mowy (pytania prymarne)

Pierwsze pytanie brzmi następująco:

- I *Jakie słowoformy przekraczają w swoim komunikacyjnym znaczeniu zawsze sekwencję jednego nadawcy?*

²³ Kombinacje można ściśle opisać za pomocą wzoru: $C_n^k = \frac{n!}{k!(n-k)!}$.

W dialogu interlokutorzy stawiają sobie nawzajem pytania. W językach ludzkich można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje pytań: pytanie rozstrzygające / alternatywne oraz szczegółowe / uzupełniające. Pytanie, na które możemy odpowiedzieć *tak* ‘ja’ lub *nie* ‘nein’, jest pytaniem rozstrzygającym (*Entscheidungsfrage*):

- (1) (A) Hast du schon Brot gekauft?
(Czy) kupiłeś już chleb?
(B) Ja. *Tak*. / Nein. *Nie*.

Pozostałe pytania są pytaniami uzupełniającymi (*Ergänzungsfragen*). Zaczynają się najczęściej od słowoform pytających. Np.

- (2) **Wann** fährst du nach Warschau?
Kiedy pojedziesz do Warszawy?
(3) **Wonach** fragte die Mutter Hans?
O co pytała mama Hansa?
(4) **Was für einen** Mantel hat sich Helga gekauft?
Jaki płaszcz kupiła sobie Helga?
(5) **Wann, wo** und **mit wem** treffen wir uns nächsten Montag?
Kiedy, gdzie i z kim spotkamy się w następny poniedziałek?

Słowoformy pytające nie muszą stać na początku pytania, jak np. *wie viel?* ‘ile’:

- (6) Dieser Mantel hat **wie viel** gekostet?
Ten płaszcz ile kosztował?

W wypowiedzi (4)

- (4) **Was für einen** Mantel hat sich Helga gekauft?
Jaki płaszcz kupiła sobie Helga?

słowoforma *was für einen* ‘jaki’ wchodzi w skład wypowiedzi potencjalnej *was für einen Mantel?* ‘jaki płaszcz?’, która może być zastąpiona ogólniejszą słowoformą uzupełniającą *was?*:

- (4a) **Was** hat sich Helga gekauft?
Co kupiła sobie Helga?

Podobnie będzie i w pytaniu *was für?* dla liczby mnogiej:

Was für neue Kleider hat sich Helga gekauft?
Jakie nowe sukienki kupiła sobie Helga?

Was hat sich Helga gekauft?

Słowoformą *was?* pytamy nie tylko o rzeczy w liczbie pojedynczej, lecz także i o rzeczy w liczbie mnogiej.

Pytania z wypowiedzi (4a) i następnej może zadać osoba, która miała na pytanie *was für einen Mantel?* odpowiedzieć, ale np. z powodu hałasu zrozumiała tylko *hat sich Helga gekauft?* ‘kupiła sobie Helga?’.

Wszystkie słowoformy pytające można zaklasyfikować do dwóch klas:

Słowoformę pytającą, która w danej wypowiedzi jest prostą potencjalną wypowiedzią minimalną, której *nie można zastąpić kompatybilną, ogólną słowoformą pytającą*, nazywamy **pytaniem prymarnym**.

Wann w (2) i (5), *wonach* w (3), *wo* i *mit wem* w (5) to pytania prymarne.

Słowoforma pytająca, która w danej wypowiedzi wchodzi w skład prostej lub kompleksowej potencjalnej wypowiedzi minimalnej, którą można zastąpić *kompatybilnym pytaniem prymarnym*, jest **pytaniem sekundarnym**.

Pytaniem sekundarnym jest w wypowiedzi (4) *was für einen* w prostej potencjalnej wypowiedzi minimalnej *was für einen Mantel*. Między *was für einen* i *Mantel* można wstawić wypowiedź minimalną *modernen* i otrzymać kompleksową wypowiedź minimalną *was für einen modernen Mantel*, którą można zastąpić kompatybilnym pytaniem prymarnym *was?*

Stwierdzony stan rzeczy umożliwia sformułowanie pierwszej klasy słowoform:

Każda słowoforma pytająca, która jest pytaniem prymarnym, wchodzi w skład **pierwszej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **pytaniami prymarnymi** (*primäre Fragewörter*). Te słowoformy zawsze przekraczają sekwencję jednego nadawcy.

Was für einen w wypowiedzi (4) jest pytaniem sekundarnym, które nie wchodzi w skład pytań prymarnych. Ich rolę w wypowiedzi podano w podrozdziałach 7.1. do 7.6.

Odmianę pytań prymarnych *wer* i *was* podano w podrozdziale 3.5.1. Deklinacja pytań sekundarnych jest przedstawiona w podrozdziale 7.4.

4.2. Druga część mowy (odnośniki)

II *Jakie słowoformy mogą, ale nie muszą przekroczyć w swoim komunikacyjnym znaczeniu sekwencji jednego nadawcy?*

- (8) A Oh! Ich sehe **Hans** / **unseren Lehrer** / **den Sohn unseres Nachbarn**.
Oh!, widzę Hansa / naszego nauczyciela / syna naszego sąsiada.
B **Er** geht nachhause.
On idzie do domu.

Ukośniki ‘/’ wskazują w przykładach na alternatywne możliwości wymiany potencjalnych wypowiedzi minimalnych. W (8)B *er* wskazuje na alternatywne znaczenie wypowiedzi minimalnych nadawcy w (8) A: *Hans* albo *unseren Lehrer*, albo *den Sohn unserer Nachbarn*. Znaczenie słowoformy *er* zależy od tej wypowiedzi minimalnej, na którą *er* wskazuje. *Er* przekracza w tym tekście granicę sekwencji jednego nadawcy.

Także *on* w języku polskim wskazuje albo na *Hansa*, albo na *naszego nauczyciela*, albo na *syna naszego sąsiada*. Podobnie jest i w tekście (9), gdzie *dorthin* ‘tam’ w (9)B pełni podobną funkcję jak *er* w (8)B.

- (9) A Heute fahre ich **nach Berlin** / **in die Schweiz** / **in das neue Modehaus**.
Dzisiaj jadę do Berlina / do Szwajcarii / do nowego domu mody.
B **Dorthin** ist schon gestern unsere Mutter gefahren.
Tam już pojechała wczoraj nasza mama.

Er w (8)B i *dorthin* w (9)B wskazują na proste względnie kompleksowe wypowiedzi minimalne. Proste wypowiedzi minimalne w (9)B to *nach Berlin* lub *in die Schweiz*. Kompleksową wypowiedzią minimalną jest w (9)B *in das neue Modehaus*.

Deshalb ‘dlatego’ w (10)A i *das* ‘to’ w (10)B wskazują na większe jednostki:

- (10) A Es ist Schneegestöber / dichter Nebel. **Deshalb** verzichte ich auf die Autofahrt.
Jest zamieć / gęsta mgła. Dlatego rezygnuję z jazdy samochodem.
B **Das** befürworte ich.
To aprobuję.

W (10)A *deshalb* wskazuje na znaczenie całej poprzedniej wypowiedzi, ale obydwie wypowiedzi znajdują się w tej samej sekwencji jednego nadawcy. Dlatego *deshalb* przekracza tylko granicę wypowiedzi. Z kolei *das* ‘to’ w (10)B wskazuje na znaczenie (10)A jako sekwencję jednego nadawcy, a więc przekracza sekwencję jednego nadawcy. Ten sam stan rzeczy obserwujemy także w tłumaczeniach na język polski.

W wypowiedzi (11) *ihren* ‘jej’ wskazuje w obrębie tej samej wypowiedzi na *Annę* i wchodzi w skład potencjalnej wypowiedzi minimalnej *ihren Sohn*:

(11) Herr Schmidt sieht auf dem Spielplatz Anna und **ihren Sohn**. **Er** spielt im Sandkasten.

Pan Schmidt widzi na placu zabaw Annę i jej syna. On bawi się w piaskownicy.

W następnej wypowiedzi na *ihren Sohn* wskazuje *er*. Podobnie ma się znowu rzecz w języku polskim, na co dobitnie wskazują przetłumaczone na język polski wypowiedzi języka niemieckiego. Ten stan rzeczy ujmujemy definicyjnie następująco:

Każdą słowoformę, która

1. nie posiada konkretnego znaczenia,
2. wskazuje na znaczenie sekwencji jednego nadawcy, wypowiedzi pełnej lub minimalnej,

nazywamy **zastępnikiem znaczenia** (*Substituens*).

Każdą sekwencję jednego nadawcy, wypowiedź pełną, minimalną, na znaczenie których wskazuje zastępnik znaczenia, nazywamy **nośnikiem znaczenia** (*Substituendum*)²⁴.

W pierwszej wypowiedzi (11) *ihren* jest zastępnikiem znaczenia, *Anna* – nośnikiem znaczenia. W drugiej wypowiedzi (11) *er* ‘on’ jest zastępnikiem znaczenia, bo wskazuje na nośnik znaczenia *ihren Sohn* w wypowiedzi pierwszej.

Wskazanie na jednostki językowe (sekwencję jednego nadawcy, wypowiedź pełną lub minimalną) zastępnikiem znaczenia w następnej wypowiedzi to **stosunek syntagmatyczny**.

Na *ihren Sohn* w pierwszej wypowiedzi wskazuje zastępnik znaczenia *er* w następnej wypowiedzi. Jest to więc stosunek syntagmatyczny. Na stosunki syntagmatyczne wskazuje się najczęściej w wypowiedzi przez wyrażenia *występować po* lub *występowanie po*, lub *wskazywać na*, lub *wskazywanie na*.

²⁴ Pojęcia *Substituens* i *Substituendum* przejąłem od Harwega (1968: 20).

Potencjalne wypowiedzi minimalne mogą w pełnej wypowiedzi być zastępowane także i przez kompatybilne zastępniki znaczenia. Różne pod względem znaczenia potencjalne wypowiedzi minimalne i ich zastępniki znaczenia są odpowiednio zaznaczone: tłustym drukiem, pogrubioną kursywą i podkreśleniem. Np.

(12) A **Unser Direktor** hat **Herrn Weber** gebeten, die Anwesenheitsliste vorzubereiten.

Nasz dyrektor poprosił pana Webera o przygotowanie listy obecności.

(12a) A **Er** hat **ihn** darum gebeten.

On go o to poprosił.

(13) A **Erika** hat gewusst, **dass wir einen Test schreiben werden**.

Erika wiedziała, że będziemy pisali test.

(13a) A **Das** hat sie gewusst.

(13a) A **Ona to** wiedziała.

W wypowiedzi (12a)A *er* zastępuje *unser Direktor* w (12)A, *ihn* – *Herrn Weber*, a *darum* – *die Anwesenheitsliste vorzubereiten*.

W wypowiedzi (13a)A *sie* zastępuje *Erika* w (13)A, a *das* – *dass wir den Test schreiben werden*.

Zastąpienie potencjalnej wypowiedzi minimalnej zastępnikiem znaczenia w tej samej wypowiedzi to **stosunek paradygmaticzny**.

Na stosunki paradygmaticzne wskazuje się najczęściej w wypowiedzi przez wyrażenie *zastępować*, *zastąpienie*.

Ogólnie te dwa rodzaje stosunków w tekstach formułujemy tak:

Jeśli jednostki językowe występują czasowo po sobie, to między nimi zachodzą **stosunki syntagmatyczne**.

Jeśli jednostki językowe w danym tekście są zastępowane przez inne jednostki, to między tymi jednostkami zachodzą **stosunki paradygmaticzne**.

Dzięki stosunkom paradygmaticznym stwierdzamy, że w skład potencjalnych wypowiedzi minimalnych wchodzi także zastępniki znaczenia. Uwzględniając stosunki syntagmatyczne i paradygmaticzne, definiujemy słowoformy, będące zastępnikami znaczenia, jako część mowy następująco:

Zastępniki znaczenia, które

1. nie wchodzą w skład wypowiedzi potencjalnych, na które z kolei można wskazać poprzez inne zastępniki znaczenia,
2. w analizowanej wypowiedzi mogą zastępować potencjalne wypowiedzi minimalne,

wchodzą w skład **drugiej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **odnośnikami** (*Verweiswörter*).

Odnośniki to słowoformy prymarne. Ta klasa słowoform pełni funkcje na trzech płaszczyznach: tekstu, sekwencji jednego nadawcy, wypowiedzi pełnej i minimalnej. Z tłumaczenia przykładów jasno wynika, że ta klasa występuje również w języku polskim. Nie wszystkie *zastępniki znaczenia* są odnośnikami nośników znaczenia. *Ihren* w tekście (11) jest tylko zastępnikiem znaczenia!

Odmieniają się następujące odnośniki: *er*, *sie*, *es* w liczbie pojedynczej i *sie* w liczbie mnogiej:

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga
Nominativ ²⁵	er	sie	es	sie
Genitiv	seiner	ihrer	seiner	ihrer
Dativ	ihm	ihr	ihm	ihnen
Akkusativ	ihn	sie	es	sie

Odnośnikami są także: *der*, *die*, *das* w liczbie pojedynczej i *die* w liczbie mnogiej, *jeżeli wskazują na nośniki znaczenia*. Jeżeli ich użycie *jest związane ściśle tylko z gestem wskazującym*, to są zaliczane do części mowy 11 (słowoform deiktycznych). Te słowoformy obydwu klas odmieniają się jednakowo przez przypadki:

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga
Nominativ	der	die	das	die
Genitiv	dessen	deren, derer	dessen	deren, derer
Dativ	dem	der	dem	denen
Akkusativ	den	die	das	die

²⁵ Terminologię odmiany przez przypadki przedstawiono w rozdziale 3.5.1. i 6.3.

4.3. Trzecia część mowy (ekwiwalenty wypowiedzi)

III *Jakie słowoformy mogą same pełnić funkcję pełnej wypowiedzi i ewentualnie wywoływać reakcję słuchacza?*

Słowoformy wyróżnione tłustym drukiem i analizowane w wypowiedziach od (14) do (20) najczęściej wywołują reakcję odbiorcy komunikatu.

- (14) A **Au!** / **Au**, es tut weh.
Au! / *Au*, *ale* zabolalo.
B Was tut dir weh?
Co cię zabolalo?
- (15) A **Mein Sohn**, ich habe dir eine neue Uhr gekauft. / Ich habe dir, **mein Sohn**, eine neue Uhr gekauft.
Synu, kupiłam ci nowy zegarek. / Kupiłam ci, **synu**, nowy zegarek.
B **Danke!** / Danke, Mutti!
Dziękuję! / *Dziękuję* ci, *mamo!*
- (16) A **Geh!** / **Geh** schon nachhause, weil es bald regnet!
Idź! / **Idź** już do domu, bo zaraz zacznie padać deszcz!
B **Nein!** / **Nein**, ich fürchte mich vor Regen nicht.
Nie! / **Nie**, nie boję się deszczu.
B **Ja!** / **Ja**, es ist ein guter Rat.
Tak. / **Tak**, dobrze radzisz.
- (17) A **Hilfe!**
Ratunku!
B **Die** kommt nicht.
On nie nadejdzie.
- (18) A **Bitte**, lass mich in Ruhe. / Lass mich, **bitte**, in Ruhe. / Lass mich in Ruhe, **bitte**.
Proszę, zostaw mnie w spokoju. / Zostaw mnie, **proszę**, w spokoju. / Zostaw mnie w spokoju, **proszę**.
- (19) A **Peter!** / **Herr!**
Piotrze! / *Panie!*
B **Er** hört es nicht mehr.
On już tego nie słyszy.
- (20) A **Lieber Onkel**, **du** hast gesagt, [...] /
Kochany wujku, powiedziałeś [...] /
Meine Lieben, **ihr** habt vergessen, [...] /
Moi kochani, zapomnieliście, [...]

Na *Au!*, *Danke!*, *Bitte!* *Nein!*, *Ja!*, które same mogą tworzyć pełną wypowiedź lub wchodzić w skład obszerniejszej wypowiedzi, nie można wskazać za pomocą odnośników. Na *mein Sohn*, *Hilfe!* *Mutti*, *Onkel* lub *Lieben* można wskazać w dalszej możliwej wypowiedzi – jak np. (19)B lub (20)A – przez słowoformy: *er*, *sie* lub *du*, *ihr*. Tylko słowoforma

Geh! zawiera w sobie domyślnie słowoformę *du*. Podobny stan rzeczy obserwujemy również w języku polskim, w którym opuszcza się słowoformę *ty*, ponieważ jest także zawarta w słowoformie *idź* i *powiedziałeś* oraz *wy* – zawartej w *zapomnieliście*.

Ten stan rzeczy ujmujemy definicyjnie następująco:

Każda słowoforma,

1. która sama może tworzyć pełną wypowiedź,
2. która nie zawiera w sobie domyślnie innej słowoformy,
3. na którą w obrębie danej wypowiedzi lub wypowiedzi po niej potencjalnie możliwej nie można wskazać przez słowoformy leksemów: *DU, ER, SIE, ES, WIR, IHR, SIE* (także deiktyczna forma grzecznościowa),
4. która, jeśli wchodzi w skład innej pełnej wypowiedzi,
 - 4.1. może być wyodrębniona poprzez wznosząco-opadającą intonację,
 - 4.2. w żadnej pozycji nie wpływa na szyk pozostałych słowoform w wypowiedzi,

zaliczana jest do **trzeciej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **ekwiwalentami wypowiedzi** (*Äußerungsäquivalente*). Do tej klasy należą w tekstach (14) – (20) *Au!, Danke!, Nein!, Ja!, Bitte!*

Bitte! i *Danke!* jako formy grzecznościowe należą do trzeciej klasy, do której zalicza się także *ja, nein* i *doch* jako odpowiedzi na pytania rozstrzygające. Do tej części mowy zalicza się także słowoformy modalne, tj. mieszczące się w swoim znaczeniu w odpowiedzi na pytania rozstrzygające między ***nein*** a ***ja***, pod warunkiem, że nie wchodzi w skład wypowiedzi pełnej. (Zobacz także podrozdział 3.6.) Np.

A Hat Hubert schon alle seine Prüfungen abgelegt?

B **Nein** / kaum / vermutlich / wahrscheinlich / höchstwahrscheinlich / **ja**.

Z analizy wynika, że do tej klasy należą także klasyczne wykrzykniki. Słowoformy należące do tej części mowy są nieodmienne.

4.4. Czwarta część mowy (finitum)

IV Jak należy poklasyfikować słowoformy wchodzące w skład pełnej wypowiedzi?

Z tym pytaniem przenosimy nasze analizy na syntaktyczną płaszczyznę wypowiedzi pełnej. Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy najpierw

wszystkie wypowiedzi potencjalne wchodzące w skład wypowiedzi pełnej poklasyfikować, aby ułatwić sobie analizę. W nawiasach za słowoformami podane zostaną klasy wypowiedzi potencjalnych (1), (2) i (3) ze względu na ich reprezentację lub możliwość reprezentacji przez dwie pierwsze klasy słowoform.

Pierwsza klasa potencjalnych wypowiedzi minimalnych zawiera w sobie pytania prymarne oraz potencjalne wypowiedzi minimalne z pytaniami sekundarnymi, które zostaną zastąpione przez kompatybilne pytania prymarne.

Pytania prymarne i potencjalne wypowiedzi minimalne z pytaniami sekundarnymi są w poniższych przykładach zaznaczone tłustym drukiem:

- (21) **Wo** (1) ist jetzt Helga?
Gdzie (1) *teraz jest Helga?*
- (22) **Welche Schuhe** (1) gefallen dir am besten?
Które buty (1) *podobają ci się najbardziej?*
- (22a) **Was** (1) gefällt dir am besten?
Co (1) *ci się najbardziej podoba?*

Pytanie *Welche Schuhe* w (22) zostało w (22a) zastąpione przez kompatybilne pytanie prymarne *was?* ‘co?’.

Druga klasa potencjalnych wypowiedzi minimalnych zawiera odnośniki oraz potencjalne wypowiedzi minimalne, które zostaną zastąpione przez odnośniki.

- (23) **Herr Schmidt** kauft **Gurken**. **Er** (2) legt **sie** (2) ein. (syntagmatycznie)
Pan Schmidt kupuje *ogórki*. *On* (2) *je* (2) marynuje. (syntagmatycznie)
- (23a) **Er** (2) kauft **sie** (2). (paradygmatycznie)
On (1) *je* (2) kupuje. (paradygmatycznie)

Trzecią klasę potencjalnych wypowiedzi minimalnych stanowią słowoformy prymarne, które nie są ani odnośnikami, ani pytaniami, ale o które można pytać jedynie pytaniami prymarnymi.

W przykładzie (24) zaznaczono te słowoformy w języku niemieckim i polskim tłustym drukiem:

- (24) **Ihr** (3) arbeitetet **heute** (3) hart.
Wy (3) *pracowaliście dzisiaj* (3) *ciężko*.

Występujące w wypowiedzi pełnej **słowoformy tercjarnie** są oznakowane czwórką w nawiasach okrągłych (4).

Poprawnego pytania prymarnego w ogóle nie można sformułować ze słowoform wchodzących w skład wypowiedzi pełnej lub minimalnej z pominięciem jedynej słowoformy tercjarniej. Np. w wypowiedzi:

- (24) Ihr (3) **arbeitetet** (4) heute (3) hart (2).
 (Wy) (3) **pracowaliście** (4) dzisiaj (3) ciężko (2).

Jakiegokolwiek pytanie prymarne z pominięciem słowoformy tercjarniej, co zaznaczono wielokropkiem [...], jest zawsze niepoprawne, a więc odpowiedź na *nie jest niemożliwa*:

- *Wer / was / warum / wie (etc.) [...] ihr heute hart?
 *Kto / co / dlaczego / jak (itd.) [...] wy dzisiaj ciężko?

Całą procedurę zilustrujemy na kilku przykładach. W nawiasach za słowoformami podano klasy potencjalnych wypowiedzi minimalnych (1), (2), (3). Jedyne w wypowiedzi słowoformy tercjarnie wyróżniono tłustym drukiem. Potencjalne wypowiedzi minimalne klasy 1 i 2 zostaną zastąpione przez kompatybilne pytania prymarne lub odnośniki:

- (21) Wo (1) **ist** (4) jetzt (3) Helga (2)?
 Gdzie teraz jest Helga?
 (21a) Wo (1) **ist**(4) sie (2) jetzt (3)?
 Gdzie (1) ona (2) teraz (3) **jest** (4)?
 (22) Welche Schuhe (1) **gefallen** (4) dir (3) am besten (2)?
 Które buty (1) **podobają** (4) ci (3) się (4) najbardziej (2)?
 (22a) Was (1) **gefällt** (4) dir (3) so (2)?
 Co ci (3) się (4) tak (2) **podoba** (4)?
 (23) Herr Schmidt (2) **kauft** (4) Gurken (2). Er (2) **mariniert** (4) sie (2).
 Pan Schmidt (2) **kupuje** (4) ogórki (2). On (2) **je** (2) **marynuje** (4).
 (23a) Er (2) **kauft** sie (2).
 On (1) **je** (2) **kupuje** (4).
 (24) Ihr (3) **arbeitetet** (4) heute (3) hart (2).
 (Wy (3)) **pracowaliście** (4) dzisiaj (3) ciężko (2).
 (24a) Ihr (3) **arbeitetet** (4) heute (3) so (2).
 Wy (3) tak (2) dzisiaj (3) **pracowaliście** (4).

Przykłady od (21a) do (24a) unaoczniają zastępowanie potencjalnych wypowiedzi minimalnych pytaniami prymarnymi (22a) lub odnośnikami. Takie postępowanie redukuje znacznie ilość możliwych w danej wypowiedzi innych, podobnych potencjalnych wypowiedzi minimalnych.

Na przykład zamiast potencjalnych wypowiedzi minimalnych *Herr Schmidt* i *Gurken*:

Herr Schmidt (2) kauft (4) **Gurken** (2).

mogłyby stać potencjalne wypowiedzi minimalne *Paul* i *Brötchen*:

Paul kauft **Brötchen**.

Paul kupuje bułki.

Po paradygmatycznym zastąpieniu potencjalnych wypowiedzi minimalnych *Paul* i *Brötchen* przez odnośniki otrzymamy taką samą wypowiedź jak (23a):

Er (2) kauft (4) **sie** (2).

Dzięki zastępowaniu potencjalnych wypowiedzi minimalnych klasy pierwszej pytaniami prymarnymi, klasy drugiej – odnośnikami oraz wyodrębnieniu słowoform prymarnych klasy trzeciej można łatwiej zaobserwować rolę słowoform tercjarnych w pełnej wypowiedzi. Ilość pytań prymarnych i odnośników oraz słowoform prymarnych klasy trzeciej potencjalnych wypowiedzi minimalnych użytych we wszystkich możliwych wypowiedziach można bez trudu policzyć tak w języku polskim, jak i niemieckim, ilość jedynych słowoform tercjarnych zaś we wszystkich możliwych wypowiedziach jest znaczna (kilkadziesiąt tysięcy).

Najpierw będziemy w pełnej wypowiedzi analizować rolę słowoform tercjarnych, a następnie rolę innych potencjalnych wypowiedzi minimalnych klasy pierwszej, drugiej i trzeciej z wyjątkiem ich reprezentacji poprzez pytania prymarne lub odnośniki, które już są częściami mowy.

V *Jaka słowoforma tercjarna pełni najważniejszą funkcję w wypowiedzeniu?*

Łatwo zauważyć, że w skład *pełnej wypowiedzi* wchodzi co najmniej jedna słowoforma tercjarna, co z pewnością nie jest przypadkiem. Aby sobie ułatwić analizę słowoform tercjarnych w wypowiedzi pełnej, będziemy analizować najpierw wypowiedzi pełne z tylko jedną słowoformą tercjarną.

Opuszczoną słowoformę tercjarną symbolizuje wielokropek [...], a niepoprawność wypowiedzi gwiazdka / asterisk <*>, znak zapytania <?> zaś poprawną wypowiedź, ale o zupełnie innym znaczeniu.

- (21a) Wo (1) **ist** (4) sie (2) jetzt (3)?
*Gdzie (1) teraz (3) ona (2) **jest** (4)?*
- (21b) *Wo (1) [...] (4) jetzt (3) sie (2)?
 *Gdzie (1) teraz (3) ona (2) [...] (4)?
- (22a) Was (1) **gefällt** (4) dir (3) so (2)?
*Co (1) ci (3) się (4) tak (2) **podoba** (4)?*
- (22b) *Was (1) [...] (4) dir (3) so (2)?
 *Co (1) ci (3) [...] (4) tak (2) [...] (4)?
- (23a) Er (2) **kauft** sie (2).
On je kupuje.
- (23b) *Er (2) [...] sie (2).
 ?On (1) je (2) [...] (4). (W języku polskim zmienia się znaczenie wypowiedzi.)
- (24a) Ihr (3) **arbeitetet** (4) heute (3) so (2).
*(Wy (3)) tak (2) dzisiaj (3) **pracowaliście** (4).*
- (24b) *Ihr (3) [...] (4) heute (3) so (2).
 *Wy (3) tak (2) dzisiaj (3) [...] (4).
- (25) **Wasch** deine Hände!
***Umyj** swe ręce!*
- (25a) **Wasch** (4) sie (2)!
Umyj je!
- (25b) *[...] (4) sie (2)!
 *[...] je!
- (26) **Geht!** (4)
Idźcie!

W słowoformie *wasch* ‘umyj’ zawarte jest *du*, a w *geht* – *ihr*. Podobnie jest w języku polskim, *ty* zawarte jest w *umyj*, a w *idźcie* – *wy*.

Po opuszczeniu słowoform tercjarnych wypowiedź składająca się co najmniej z dwóch słowoform staje się niezrozumiała i jawi się w dłuższej wypowiedzi jako szereg ze sobą niepowiązanych słowoform. W języku polskim wypowiedź (23b) po opuszczeniu *kupuje* jest wprawdzie zrozumiała, ale o innym znaczeniu. To uwiadcza znak zapytania przed tą wypowiedzią. Każda opuszczona słowoforma tercjarna łączy w naszych niemieckich przykładach i ich tłumaczeniach na język polski wszystkie pozostałe słowoformy w jedną całość znaczeniową.

Te właściwości słowoformy tercjarnej są podstawą następującej definicji:

Każda słowoforma tercjarna,

1. której nie można opuścić, ponieważ pozostałe słowoformy nie będą już tworzyły poprawnej i zrozumiałej wypowiedzi,

2. w której jest domyślnie / implicite zawarta słowoforma oznaczającą drugą osobę liczby pojedynczej lub liczby mnogiej,
 3. której forma zależy w języku niemieckim od słowoform *ich*, *du*, *er*, *sie*, *es*, *man*, *frau*²⁶, *wir*, *ihr*, *sie* i *Sie*,
- wchodzi w skład **czwartej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **finitum** (*Finitum*). W języku niemieckim każda forma finitum z wyjątkiem zawartej w niej drugiej osoby lp *du* (Geh!) i lm *ihr* (Geht!) musi występować z odpowiednią osobą, np. *du sprichst* ‘(ty) mówisz’. W języku polskim taką korelację wprawdzie będzie można stwierdzić w wypowiedziach, ale nie we wszystkich, ponieważ w formie czasownika jest zawarta osoba, np. *mówisz*, *robiła*. Konjugację finitum przedstawiamy w rozdziale czwartym.

4.5. Piąta część mowy (potencjalne finitum)

VI *Które słowoformy tercjarnie mogą w pełnej wypowiedzi po opuszczeniu finitum same stać się finitum, jeżeli zmieniają jedynie formę, a ich znaczenie się nie zmienia?*

Dwie słowoformy tercjarnie występują w następujących wypowiedziach:

- (27) Ich **habe** dir gestern einen Brief **geschrieben**.
 (27a) Ich (3) **habe** (4) ihn (2) dir (3) gestern **geschrieben** (4).
Wczoraj napisałem ci list.
- (28) Wann **wirst** du mich **besuchen**?
 (28a) Wann (1) **wirst** (4) du (3) mich (1) **besuchen** (4)?
Kiedy mnie odwiedzisz?
- (29) Woran **kannst** du **glauben**?
 (29a) Woran (1) **kannst** (4) du (3) **glauben** (4)?
W co możesz wierzyć?

Słowoformy: *habe* w (27), *wirst* w (28) i *kannst* w (29) to finita. Po ich opuszczeniu można wstawić stojącą na końcu wypowiedzi drugą słowoformę tercjarną. Aby potem wypowiedzi były poprawne, te drugie słowoformy tercjarnie zmieniają jedynie swą formę i pozycję bez zmiany swego znaczenia:

²⁶ Feministki niemieckie uważają *man* za słowoformę języka męczyzn i dlatego zastępują ją słowoformą *frau* w lp bez rodzajnika. *Frau* pisze się w tekstach tak jak *man*.

(27a) Ich (3) **habe** (4) ihn (2) dir (3) gestern **geschrieben** (4).

(27b) Ich (3) **schrrieb** (4) ihn (2) dir (2) gestern.

(28a) Wann (1) **wirst** (4) du (3) mich (1) **besuchen** (4)?

(28b) Wann (1) **besuchst** (4) du (3) mich (1)?

(29a) Woran (1) **kannst** (4) du (3) **glauben** (4)?

(29b) Woran (1) **glaubst** (4) du (3)?

Pozostałe potencjalne wypowiedzi minimalne nie zmieniają ani formy, ani znaczenia. Wypowiedzi (27b), (28b) i (29b) to wypowiedzi pełne. Ten stan rzeczy pozwala na sformułowanie następującej definicji:

Słowoformy tercjarne, które po opuszczeniu finitum mogą stać w miejscu finitum, zmieniając w razie potrzeby jedynie formę i pozycję, ale nie znaczenie, przy czym:

1. pozostałe słowoformy zachowują swoje formy i znaczenia,
2. wypowiedź jest nadal poprawna i nie traci statusu wypowiedzi pełnej,

należą do **piątej części mowy**.

Tę klasę słowoform nazywamy **potencjalnym finitum** (*potenzielles Finitum*).

W wypowiedziach niemieckich są także słowoformy tercjarne, których po opuszczeniu finitum nie można wstawić w miejsce finitum nawet po zmianie formy:

(30) Herr Weber **hat** (4) ein Auto in der Garage **stehen** (4).

Samochód pana Webera stoi w garażu.

(30a) *Herr Weber **steht** sein Auto in der Garage.

(31) Luise **sieht** (4) ihren Vater **kommen** (4).

Luisa widzi przychodzącego ojca.

(31a) *Luise **kommt** ihren Vater.

Słowoformy tercjarne *stehen* i *kommen* mogą po przeformułowaniu analizowanej wypowiedzi w dwie samodzielne wypowiedzi stać się finitum drugiej wypowiedzi, zmieniając jedynie formę i zachowując swoje znaczenie:

(30b) Herr Weber **hat** ein Auto. Es **steht** in der Garage.

Pan Weber ma samochód. On stoi w garażu.

(31b) Luise **sieht** ihren Vater. Er **kommt**.

Luisa widzi swego ojca. On przychodzi.

Wypowiedź analizowana i jej przekształcenie w dwie samodzielne wypowiedzi odzwierciedlają ten sam stan rzeczy. Są więc pod względem znaczenia ekwiwalentne. Przedstawione fakty ujmujemy definicyjne następująco:

Każda słowoforma tercjarna, która

1. po opuszczeniu finitum nie może nawet po zmianie formy zająć miejsca finitum, ponieważ wypowiedź jest niepoprawna,
2. może po przeformułowaniu analizowanej wypowiedzi na dwie samodzielne wypowiedzi dzięki zmianie formy i zachowaniu znaczenia stać się finitum drugiej samodzielnej wypowiedzi, przy czym przedstawiany stan rzeczy jest ekwiwalentny z analizowaną wypowiedzią,

jest zaliczana także **do piątej części mowy**.

W następujących wypowiedziach stwierdzamy także dwie słowoformy tercjarne:

- (32) Das Bild wurde gestern von Ludwig gemalt.
Obraz wczoraj został namalowany przez Ludwiga.
- (32a) Es (2) **wurde** (4) gestern (3) von ihm (2) **gemalt** (4).
On wczoraj został przez niego namalowany.
- (33) Viele Häuser wurden durch den gestrigen Orkan vernichtet.
Wiele domów zostało zniszczonych przez wczorajszy orkan.
- (33a) Sie (2) **wurden** (4) dadurch (2) **vernichtet** (4).
One zostały poprzez niego zniszczone.
- (34) Die Aufgabe wurde leicht gelöst.
Zadanie zostało łatwo rozwiązane.
- (34a) Sie (2) **wurde** (4) so (2) **gelöst** (4).
Ono zostało tak rozwiązane.

Po opuszczeniu finitum w jego miejsce można wstawić stojącą na końcu słowoformę tercjarną, jeżeli wprowadzimy także dalsze zmiany. W (32a) *von ihm* i w (33a) *dadurch* wskazują na sprawcę czynności. *Von ihm* zastępujemy przez kompatybilny odnośnik *er*, *dadurch* zaś także przez kompatybilny odnośnik *er*, a następnie przeformułujemy te wypowiedzi:

- (32b) Er (2) **malte** (4) es (2) gestern (3). Ludwig **malte** das Bild gestern.
On go wczoraj malował. Ludwig malował ten obraz wczoraj.
- (33b) Er (2) **vernichtete** (4) sie (2) gestern. Der Orkan **vernichtete** gestern viele Häuser.
On je wczoraj niszczył. Orkan niszczył wczoraj wiele domów.

Okazuje się, że (32a) i (32b) oraz (33a) i (33b) mają to samo znaczenie.

W wypowiedzi (34) nie ma wskazania na sprawcę czynności i dlatego trzeba dodać bezosobowe *man* lub ewentualnie *frau*. Po przeformułowaniu tej wypowiedzi na:

(34b) **Man** (4) **löste** (4) sie (2) so (2). **Man löste** die Aufgabe leicht.

Rozwiązano je tak. Rozwiązano to zadanie łatwo

okazuje się, że również i wypowiedzi (34a) i (34b) mają to samo znaczenie.

Odkryty stan rzeczy definiujemy tak:

Każda słowoforma tercjarna, która po usunięciu finitum może stać na miejscu finitum, zmieniając formę, ale nie znaczenie pod warunkiem, że:

1. zmieni się także forma potencjalnych wypowiedzi minimalnych bez zmiany ich znaczenia,
2. dodamy *man*, jeżeli w wypowiedzi nie ma wskazania sprawcy czynności,
3. analizowana i przekształcona wypowiedź mają to samo znaczenie,

jest zaliczana także do **piątej części mowy**.

Gemalt w (32a), *vernichtet* w (33a) i *gelöst* w (34a) to także potencjalne finita.

W wypowiedzi można także obok finitum stwierdzić najczęściej dwa, rzadziej trzy, bardzo rzadko kilka potencjalnych finitów. Np.

(35) Das Bild wird gestern von Peter gemalt worden sein.

(35a) Es (2) **wird** (4) gestern (3) von ihm (2) **gemalt** (4) **worden** (4) **sein** (4).

Obraz został przypuszczalnie wczoraj namalowany przez Petera.

W wypowiedzi (35) *wird* wraz z potencjalnymi finitami wyraża przypuszczenie i dlatego w języku polskim konieczne jest dodanie w tłumaczeniu wyrazu *przypuszczalnie*, *prawdopodobnie*, *chyba* itp.

Poprzez opuszczenie finitum i wstawienie w jego miejsce kolejno słowoform tercjarnych, zaczynając od końca, wykażemy, że *sein*, *worden* i *gemalt* to potencjalne finita:

(35b) Es (2) **ist** (4) gestern (3) von ihm (2) **gemalt** (4) **worden** (4).

(35c) Es (2) **wurde** (4) gestern (3) von ihm (2) **gemalt** (4).

(35d) Er (2) **malte** (4) es (2) gestern (3).

4.6. Szósta część mowy (modyfikator (potencjalnego) finitum)

VII *Których słowoform tercjarnych nie można opuścić, ponieważ modyfikują finitum lub potencjalne finitum w ich znaczeniu?*

W wypowiedziach (37) do (41) występują, uwydatnione tłustym drukiem, słowoformy tercjarne, które zmieniają znaczenie finitum lub potencjalnego finitum, zaznaczonego tylko kursywą:

(37) Der Bus nach Wien fährt bald ab.

(37a) Er (2) fährt (4) bald (3) **ab** (4).

Autobus do Wiednia wkrótce odjeżdża.

(38) Was ist hier vorgegangen?

(38a) Was (1) ist (4) hier (3) **vor**(4)gegangen (4)?

Co tu się działo?

(39) Die Wissenschaftler kommen mit alten Fragen auf keinen grünen Zweig.

(39a) Sie (2) kommen (4) damit (2) **auf keinen grünen Zweig** (4).

Naukowcy ze starymi pytaniami nie osiągną sukcesu.

(40) Hanna gab ihren Freundinnen Nachricht.

(40a) Sie (2) hat (4) ihnen (2) **Nachricht** (4) gegeben (4).

Hanna zawiadomiła swoje przyjaciółki.

(41) Holger kam in Wut.

(41a) Er (2) kam (4) **in Wut** (4).

Holger wpadł w furję.

Auf keinen grünen Zweig kommen, Nachricht geben, in Wut kommen są trwałymi zwrotami językowymi. Tylko *kommen* i *geben* zmieniają w wypowiedzi formę i miejsce, co wykazano w powyższych przykładach. *Auf keinen grünen Zweig* i *in Wut* są mimo rozłącznej pisowni niepodzielnymi słowoformami tercjarnymi, ponieważ w te słowoformy bez zmiany znaczenia nie można wstawić żadnej wypowiedzi minimalnej.

Jeżeli opuścimy stojące w wypowiedziach od (37a) do (41a) dotychczas niesklasyfikowane słowoformy tercjarne, to zmieni się znaczenie tych wypowiedzi albo wypowiedź staje się niepoprawna, na co wskazują dobitnie tłumaczenia na język polski:

(37a) Er (2) **fährt** (4) **ab** (4).

On odjeżdża.

(37b) Er (2) **fährt** (4).

On jedzie.

- (38a) Was (1) ist (4) hier (3) **vor**(4)*gegangen* (4)?
Co tu się działo?
- (38b) *Was (1) **ist** (4) hier (3) **gegangen**?
 *Co tutaj chodziło?
- (39a) Sie (2) *kommen* (4) damit (2) **auf keinen grünen Zweig** (4).
Oni z nimi nie osiągną sukcesu.
- (39b) ?Sie **kommen** damit.
 ?Oni z tym przychodzą.
- (40a) Sie (2) hat (4) ihnen (2) **Nachricht** (4) *gegeben*.
Ona je powiadomiła.
- (40b) *Sie (2) hat (4) ihnen (2) **gegeben**.
 *Ona dała im.
- (41a) Er (2) **kam** (4) **in Wut** (4).
On wpadł we furję.
- (41b) Er (2) **kam** (4).
On przyszedł.

Przez opuszczenie słowoform klasy czwartej *ab*, *vor*, *auf keinen grünen Zweig*, *Nachricht*, *in Wut* zmieniło się znaczenie finitum w (37b), (39b) i (41b), a wypowiedzi (38b) i (40b) stały się niepoprawne. Taki stan rzeczy jest podstawą następnej definicji:

Każda słowoforma tercjarna, po opuszczeniu której skrócona wypowiedź stanie się albo niepoprawna albo finitum względnie potencjalne finitum zmieni swoje znaczenie, a z nim i cała wypowiedź, wchodzi w skład **szóstej części mowy**.

Tę szóstą część mowy nazywamy **modyfikatorem (potencjalnego) finitum** (*Finitummodifikator*). Są to słowoformy nieodmienne lub segmenty tercjarne trwałych zwrotów językowych. W skład szóstej części mowy zaliczamy: *ab*, *vor*, *auf keinen grünen Zweig*, *Nachricht* i *in Wut*.

4.7. Siódma część mowy (obligatoryjny zaimek zwrotny)

VIII *Których słowoform tercjarnych nie można opuścić, ponieważ wypowiedź staje się niepoprawna? Rodzimy użytkownik języka może tę opuszczoną słowoformę najczęściej bez trudu uzupełnić.*

- (42) Karin hat sich erkältet.
- (42a) Sie (2) hat (4) **sich** (4) erkältet (4).
- (42b) *Sie (2) hat (4) [...] (4) erkältet (4).
Karina się przeziębiła.

(43) Habt ihr euch bei Herrn Schmidt für die Schokolade bedankt?

(43a) Habt (4) ihr (3) **euch** (4) bei ihm (2) dafür (2) bedankt (4)?

(43b) *Habt (4) ihr (3) [...] (4) bei ihm (2) dafür (2) bedankt (4)?

(Czy) podziękowaliście panu Schmidtowi za czekoladę?

(44) Wir schämen uns vor Elke.

(44a) Wir (3) schämen (4) **uns** (4) vor ihr (2).

(44b) *Wir (2) schämen (4) [...] (4) vor ihr (2).

Wstydzimy się przed Elką.

(45) Du beeilst dich ja gar nicht.

(45a) Du (2) beeilst (2) **dich** (2) ja (4) gar nicht (4).

(45b) *Du (2) beeilst (4) [...] (4) ja (4) gar nicht (4).

Przecież ty się wcale nie śpieszysz.

Po opuszczeniu w (42b) *sich*, (43b) *euch*, (44b) *uns*, (45b) *dich* każdy Niemiec może tę słowoformę bez trudu uzupełnić, ponieważ jest to jedyna w tym miejscu możliwa słowoforma. Podobny stan rzeczy stwierdza się w języku polskim po opuszczeniu *się* w wypowiedzi (44b) lub (45b).

W następującej wypowiedzi:

(46) Das Kind verschluckte sich.

(46a) Es (2) verschluckte (4) **sich** (4).

Dziecko zachłysnęło się,

(46b) *Es (2) verschluckte (4) ... (4).

po opuszczeniu *sich* w (46b) wypowiedzenie traci swoją poprawność i status wypowiedzi pełnej, ponieważ brak jest odpowiedniego uzupełnienia. Może nim być *sich* lub np. *den Kern* ‘pestkę’. Po uzupełnieniu tej wypowiedzi przez *den Kern* okazuje się, że *verschluckte* ma inne znaczenie:

Das Kind verschluckte **den Kern**.

Dziecko połknęło pestkę.

Podobny stan rzeczy można stwierdzić także w języku polskim:

Karina się przeziębila.

Po opuszczeniu *się* wypowiedź staje się niepoprawna:

*Karina przeziębila.

Tę wypowiedź można też uzupełnić przez *się* lub np. *grypę*:

Karina się przeziębila.

Karina przeziębila gripę.

Ten stan rzeczy jest tak w języku polskim jak i niemieckim podstawą następnej definicji:

Każda słowoforma tercjarna, po opuszczeniu której

1. skrócona wypowiedź stanie się niepoprawna,
2. finitum lub potencjalne finitum zmienia swoje znaczenie,

wchodzi w skład **siódmej części mowy**.

Ta część mowy to **obligatoryjny zaimek zwrotny** (*echtes Reflexivpronomen*).

UWAGA: W języku polskim różnym słowofomom niemieckim tego obligatoryjnego zaimka zwrotnego odpowiada bez względu na przypadek i liczbę nieodmienna słowoforma *się*, np. w odmianie w lp i lm *cieszyć się* 'sich freuen'.

Ten niemiecki zaimek odmienia się, ale nie występuje w mianowniku. Rzadko jest używany w wypowiedziach w dopełniaczu. Jego paradygmat przedstawia poniższa tabela:

	Liczba pojedyncza				Liczba mnoga		
Nominativ	-	-	-	-	-	-	-
Genitiv	meiner	deiner	seiner	ihrer	unser	euer	ihrer
Dativ	mir	dir	sich	sich	uns	euch	sich
Akkusativ	mich	dich	sich	sich	uns	euch	sich

4.8. Ósma część mowy (indefinitum)

IX Których słowoform tercjarnych nie można opuścić, ponieważ wypowiedź stanie się niepoprawna?

Wypowiedzi staną się niepoprawne, jeżeli opuścimy słowoformy tercjarne:

1. **es** w (47b) i (48b):

(47) **Es** regnet seit 8 Uhr.

(47a) **Es** (4) regnet (4) seit dann (2).

(47b) *[...] (4) regnet (4) seit dann (2).

Deszcz pada od godziny ósmej

(48) Friedrich hat **es** auf den Mercedes abgesehen.

(48a) Er (2) hat (4) **es** (4) darauf (2) ab(4)gesehen (4).

(48b) *Er (2) hat (4) [...] (4) darauf (2) ab(4)gesehen (4).

Fryderyk ma ochotę na mercedesa,

2. **man** lub **frau** w (49)

- (49) **Man / frau** geht langsam nachhause.
 (49a) **Man / frau** (4) geht (4) so (2) dorthin (2).
 (49b) *[...] (4) geht (4) so (2) dorthin (2).
Idzie się powoli do domu,

3. **einem** w (50) i **einen** w (51):

- (50) Das wird **einem** bald zuwider.
 (50a) Das (1) wird (4) **einem** (4) bald (3) zuwider (4).
 (50b) *Das (1) wird(4) [...] (4) bald(3) zuwider (4).
Tego się wkrótce nie zniesie,
 (51) Das hat **einen** gefreut.
 51a) Das (1) hat (4) **einen** (4) gefreut (4).
 (51b) *Das (1) hat (4) [...] (4) gefreut (4).
To kogoś ucieszyło.

Słowoformy wyróżnione tłustym drukiem w (47) i (49) wpływają na formę finitum (możliwa jest tylko 3. osoba lp). Forma wyróżnionych słowoform w wypowiedzi (48) i (51) zależy od potencjalnego finitum, a w (50) od finitum i modyfikatora potencjalnego finitum. Ich charakterystyczne cechy ujmujemy definicyjnie następująco:

Każda słowoforma tercjarna,

1. której w wypowiedzi nie można opuścić,
 2. która wymaga od finitum trzeciej osoby liczby pojedynczej,
 3. której forma zależy od finitum względnie potencjalnego finitum, lub finitum i modyfikatora potencjalnego finitum,
 4. która może stać przed lub po finitum w mianowniku (*es, man, frau*) względnie zaraz po finitum w celowniku (*einem*) lub bierniku (*einen*) i (*es*),
- wchodzi w skład **ósmej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **indefinitum** (*Indefinitum*). W języku polskim te słowoformy nie mają swego odpowiednika. Należy ściśle odróżnić indefinita od ortograficznie identycznych słowoform innych części mowy. *Es* jako indefinitum jest słowoformą tercjarną. *Es* jako odnośnik jest słowoformą prymarną. *Einem* i *einen* w połączeniu z rzeczownikiem są nieakcentowanymi słowoformami sekundarnymi. Należą one do podklasy słowoform funkcyjnych (zobacz podrozdział 7.2.). *Einem* i *einen* są, jako akcentowane słowoformy, słowoformami prymarnymi i w połączeniu z rzeczownikiem przymiotnikami (zobacz podrozdziały 4.16. i 9.2.).

Man i *frau* mają tylko liczbę pojedynczą i odmieniają się. Formy *einer* i *eine* od *frau* stoją ze znakiem zapytania, ponieważ zostały utworzone równolegle do *man*.

Liczba pojedyncza		
Nominativ	man	frau
Genitiv	-	-
Dativ	einem	?einer
Akkusativ	einen	?eine

4.9. Dziewiąta część mowy (partykuły)

X *Które słowoformy tercjarnie można opuścić, a wypowiedź będzie nadal poprawna i nie straci statusu wypowiedzi pełnej?*

Zaznaczone w poniższych przykładach tłustym drukiem słowoformy tercjarnie można opuścić, co sygnalizują wielokropki w (52b), (53b), (54b) i (55b):

- (52) Morgen wird es hoffentlich **nicht** regnen.
Jutro, miejmy nadzieję, nie będzie padał deszcz.
- (52a) Morgen (3) wird (4) es (4) hoffentlich (4) **nicht** (4) regnen (4).
 (52b) Morgen (3) wird (4) es (4) hoffentlich (4) [...] (4) regnen (4).
- (53) Vielleicht ist sie **noch** dort.
 (53a) Vielleicht (4) ist (4) sie (2) **noch** (4) dort (2).
Być może, że ona jest jeszcze tam.
- (53b) Vielleicht (4) ist (4) sie (2) [...] (4) dort (2).
- (54) Hannelore ist ja schön.
Hannelora jest przecież piękna.
- (54a) Sie (2) ist (4) **ja** (4) so (2).
 (54b) Sie (2) ist (4) [...] (4) so (2).
- (55) Hans ist doch Lehrer.
Hans jest przecież nauczycielem.
- (55a) Er (2) ist (4) **doch** (4) Lehrer (2).
 (55b) Er (2) ist (4) [...] (4) Lehrer (2).

Po opuszczeniu tych słowoform wypowiedź pozostanie nadal poprawna i nie straci statusu wypowiedzi pełnej. Bez zmiany znaczenia te słowoformy nie mogą być odpowiedzią na żadne pytanie. *Ja* w (54) i *doch* w (55) mogłyby formalnie być odpowiedziami na pytania rozstrzygające, ale wtedy *ja* zmienia znaczenie na *tak*, a *doch* zaprzecza negacją pytania. Te właściwości słowoform są podstawą następującej definicji:

Każda słowoforma tercjarna,

1. po opuszczeniu której skrócona wypowiedź pozostanie nadal poprawna,
2. która przy niezmienionym znaczeniu nie może być odpowiedzią na *żadne* pytanie,

wchodzi w skład **dziewiętej części mowy**.

Tę klasę słowoform nazywamy **partykułą** (*Partikel*). Partykuły są zawsze nieodmienne. W gramatykach różne słowoformy są określane mianem partykuły, np. wszystkie wyrazy nieodmienne są partykułami. Najważniejsza jest definicja stwierdzająca jednoznacznie stan rzeczy. Nazwę można zmienić!

4.10. Dziesiąta część mowy (słowoformy modalne)

XI Jakie słowoformy można także opuścić, przy czym wypowiedź nie traci statusu wypowiedzi pełnej?

Zaznaczone w poniższych przykładach tłustym drukiem słowoformy *hoffentlich*, *vermutlich*, *vielleicht* można opuścić w pełnej wypowiedzi, która nadal będzie poprawna, ale nie będzie już wyrażała przypuszczenia. O te słowoformy nie można zapytać w wypowiedzi pełnej pytaniami pyrnymi. Te opuszczone słowoformy mogą być odpowiedzią na pytanie rozstrzygające utworzone z wyrazów wchodzących w skład analizowanej wypowiedzi. Należą one wtedy do trzeciej części mowy:

- (52) Morgen wird es **hoffentlich** nicht regnen.
Jutro, miejmy nadzieję, nie będzie padał deszcz.
- (52a) Morgen (3) wird (4) es (4) **hoffentlich** (4) nicht (4) regnen (4).
 (52b) Morgen (3) wird (4) es (4) [...] (4) nicht (4) regnen (4)?
 Wird (4) es (4) morgen (3) nicht (4) regnen (4)?
Hoffentlich. (ekwiwalent wypowiedzi)
- (57) Tante Inge besucht uns **vermutlich** heute.
Ciocia Inga odwiedzi nas przypuszczalnie dzisiaj.
- (57a) Sie (2) besucht (4) uns (3) **vermutlich** (4) heute (3).
 (57b) Sie besucht uns [...] heute?
 Besucht sie uns heute?
Vermutlich. (ekwiwalent wypowiedzi)
- (58) **Vielleicht** ist sie noch in der Arbeit.
Może ona jest jeszcze w pracy.
- (58a) **Vielleicht** (4) ist (4) sie (2) noch (4) dort (2).
 (58b) [...] (4) ist (4) sie (2) noch (4) dort (2)?

Ist sie noch dort?

Vielleicht. (ekwiwalent wypowiedzi)

Ten stan rzeczy pozwala na sformułowanie następnej części mowy:

Każda słowoforma,

1. o którą w wypowiedzi pełnej nie można zapytać pytaniami prymarnymi,
 2. po opuszczeniu której skrócona wypowiedź jest nadal poprawna i nie traci statusu wypowiedzi pełnej,
 3. za pomocą której można po przekształceniu skróconej wypowiedzi w pytanie rozstrzygające odpowiedzieć na tak sformułowane pytanie bez zmiany znaczenia tą opuszczoną słowoformą, będącą ekwiwalentem wypowiedzi,
- zaliczana jest do **dziesiątej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **słowoformami modalnymi** (*Modalwörter*).

O części mowy tych słowoform decyduje ich użycie w odpowiedzi pełnej względnie minimalnej jako odpowiedź na pytanie rozstrzygające (zobacz także podrozdział 4.3.).

Tę nieodmienną część mowy wyodrębnił w swoich gramatykach języka niemieckiego Admoni. Na przykład w wydaniu drugim z roku 1966 na str. 203nn.

4.11. Jedenasta część mowy (słowoformy deiktyczne)

XII Jak klasyfikujemy słowoformy wchodzące w skład potencjalnych wypowiedzi minimalnych?

Z tym pytaniem przenosimy nasze analizy na syntaktyczną płaszczyznę potencjalnych wypowiedzi minimalnych. Aby ułatwić sobie analizę słowoform w ramach pełnej wypowiedzi, zastępowaliśmy potencjalne wypowiedzi minimalne przez odnośniki i / lub pytania prymarne.

Potencjalne wypowiedzi minimalne są słowoformami prymarnymi albo syntaktycznym połączeniem dwóch lub więcej słowoform. Najpierw będziemy analizować potencjalne wypowiedzi minimalne jako słowoformy prymarne.

XIII Których słowoform prymarnych nie można zastąpić przez odnośniki, ale można o nie jedynie zapytać za pomocą pytań prymarnych?

Przyjrzyjmy się tekstom (57) i (58), w których słowoformy prymarne wyróżniono tłustym drukiem:

(57) A Ich gebe dir morgen meinen neuen Computer.
Dam ci jutro mój nowy komputer.

(57a) A **Ich** (3) gebe (4) ihn (2) **dir** (3) **morgen** (3).

(57) B Wer gibt ihn **morgen dir**?

(57) A **Ich**.

(57) B Wem gibst **du** ihn **morgen**?

(57) A **Dir**.

(57) B Wann gibst **du** ihn **mir**?

(57) A **Morgen**.

(58) A Dort sitzt Max. (z ruchem wskazującym)
Tam siedzi Max.

(58a) A **Dort** (3) sitzt (4) Max (2).

(58) B Wo (1) sitzt (4) Max (2)?

(58a) A **Dort** (3).

Wyróżnione słowoformy to słowoformy klasy trzeciej potencjalnych wypowiedzi minimalnych. W tekście (57) to *ich*, *morgen* i *dir*, a w (58) *dort*. *Dort* w (58) nie jest odnośnikiem, bo w tej wypowiedzi nie wskazuje na potencjalną wypowiedź minimalną jako nośnik znaczenia. *Dort* występuje także w odpowiednim kontekście jako odnośnik, co udowadnia użycie tej słowoformy w wypowiedzi (59)A:

(59) A Heute fahre ich **nach Berlin**. **Dort** begrüßt mich mein Freund Alex.
Dzisiaj jadę do Berlina. Tam powita mnie mój przyjaciel Alex.

O części mowy słowoformy *dort* decyduje jej użycie w tekście. Słowoforma *dort* jako *odnośnik* wskazuje na nośnik znaczenia (*nach Berlin*). *Dort* użyte z gestem wskazującym miejsce nie jest odnośnikiem znaczenia, jest ważną informacją i dlatego jest akcentowane niezależnie od pozycji w wypowiedzi:

Dort sitzt Hans. / Hans sitzt **dort**.

Tej słowoformy w analizowanych wypowiedziach nie można zastąpić przez jakikolwiek odnośnik, ale bez względu na użycie w tekście można o *dort* zapytać pytaniem prymarnym *wo*?

Dotychczasowe ustalenia są podstawą następującej definicji:

Każda słowoforma prymarna,

1. która w analizowanej wypowiedzi nie jest odnośnikiem i nie może być zastąpiona przez odnośnik,
 2. o którą można jedynie zapytać pytaniem prymarnym,
- należy do **jedenastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **słowoformami deiktycznymi** (*Deiktika*). Do tej klasy należą wszystkie słowoformy potencjalnych wypowiedzi minimalnych klasy trzeciej (zobacz także podrozdział 4.4.).

W skład tej części mowy wchodzi słowoformy nieodmiennie i odmienne. Nieregularną odmianę posiadają *ich*, *du*, *wir*, *ihr* i *Sie*:

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga		
Nominativ	ich	du	wir	ihr	Sie
Genitiv	meiner	deiner	unser	euer	Ihrer
Dativ	mir	dir	uns	euch	Ihnen
Akkusativ	mich	dich	uns	euch	Sie

Do słowoform deiktycznych należą również *der*, *die*, *das* (lp) i *die* (lm.) oraz *dieser*, *diese*, *dieses*, *dies* (lp) i *diese* (lm), jeżeli nie są odnośnikami, a ich znaczenie związane jest z gestem wskazującym. Odmieniają się tak samo jak odnośniki (zobacz podrozdział 4.2.!). Leksem *DIESER* odmienia się tak samo jak słowoformy rodzajnikowe (zobacz podrozdział 7.4.!). *Dies* to skrócona, nieodmienna słowoforma od leksemu *DIESER*.

4.12. Dwunasta część mowy (przysłówek)

XIV *Jak należy klasyfikować słowoformy prymarne w potencjalnych wypowiedziach minimalnych, które można zastąpić paradygmatycznie i syntagmatycznie tymi samymi nieodmiennymi odnośnikami?*

Zilustrujemy to za pomocą przykładów, w których odpowiednie słowoformy i ich odnośniki wyróżniono tłustym drukiem:

(60) A Die Lehrerin singt **schön**.

Nauczycielka śpiewa pięknie.

(60a) A Sie (2) singt (4) **so** (2). (paradygmatycznie)

(60) B Wie singt sie?

Jak ona śpiewa?

(60) A **Schön**.

(60) B **So** singt auch ihre Tochter. (syntagmatycznie)

Tak śpiewa i jej córka.

(61) A Waltraud geht bald **nachhause**.

Waltraud idzie wkrótce do domu.

(61a) A Sie (2) geht (4) bald (3) **dorthin** (2). (paradygmatycznie)

- (61) B *Wohin* geht sie?
Dokąd ona idzie?
- (61) A **Nachhause.**
- (61) B **Dorthin** eilt auch ihr Bruder. (syntagmatycznie)
Tam spieszy się także jej brat.
- (62) A **Sonntags** spielt mein Freund Klavier.
W każdą niedzielę mój przyjaciel gra na pianinie.
- (62a) A **Sooft** (2) spielt (4) er (2) Klavier (4). (paradygmatycznie)
- (62) B *Wie oft* spielt er Klavier?
Jak często gra on na pianinie?
- (62) A **Sonntags.**
- (62) B **Sooft** geht auch seine Schwester ins Kino. (syntagmatycznie)
Tak często chodzi także jego siostra do kina.

Stwierdzoną regularność ujmujemy definicyjnie następująco:

Każda słowoforma prymarna,

1. o którą można zapytać za pomocą nieodmiennego pytania prymarnego,
 2. która może w wypowiedzi być zastąpiona przez nieodmienny, kompatybilny odnośnik,
 3. na którą można wskazać w następnej potencjalnej wypowiedzi tym samym nieodmiennym, kompatybilnym odnośnikiem,
- wchodzi w skład **dwunastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **przysłówkiem** (*Adverb*). Do przysłówków w naszych przykładach należą w (60)A *schön*, w (61)A *nachhause* i w (62)A *sonntags*.

Tak zdefiniowana część mowy różni się zasadniczo od wszystkich innych definicji części mowy także nazywanej *przysłówkiem*.

Na przykład wyróżnione słowoformy niemieckie zalicza się w innych gramatykach praktycznych do przysłówków:

- (63) **Wo** bist du **jetzt**?
Gdzie teraz jesteś?
- (64) **Warum** gehst du **dorthin**? (*dorthin* = *nach München*)
Dlaczego tam idziesz? (tam = do Monachium)
- (65) A **Wie** singt sie?
Jak ona śpiewa?
- (65) B *Schön.*
Pięknie.
- (65) A **So** singt auch ihre Schwester.
Tak śpiewa także jej siostra.

W tej *Gramatyce*: *wo*, *warum*, *wie* to pytania prymarne, *dorthin* i *so* – odnośniki, *jetzt* – słowoforma deiktyczna.

4.13. Klasyfikacja potencjalnych wypowiedzi minimalnych

XII Jak klasyfikujemy słowoformy wchodzące w skład potencjalnych wypowiedzi minimalnych, zastąpione odnośnikami lub pytaniami prymarnymi?

Potencjalne wypowiedzi minimalne, które mogą być zastąpione w wypowiedziach pełnych odnośnikami lub pytaniami prymarnymi, nazywamy **paradygmatycznymi wypowiedziami** (*paradigmatische Äußerungen*).

Paradygmatyczne wypowiedzi są:

1. słowoformami prymarnymi,
2. prostymi wypowiedziami minimalnymi, reprezentowanymi przez dwie słowoformy sekundarne,
3. kompleksowymi wypowiedziami minimalnymi, złożonymi jedynie z prostych wypowiedzi minimalnych,
4. kompleksowymi wypowiedziami minimalnymi z finitami lub tylko z jednym potencjalnym finitem, które można zredukować do prostych wypowiedzi minimalnych,
5. kompleksowymi wypowiedziami minimalnymi, których nie można zredukować do prostych wypowiedzi minimalnych.

W przykładach wszystkie wypowiedzi paradygmatyczne i ich odnośniki zaznaczono tłustym drukiem.

(66) **Hubert** ist **Ingenieur**.
Hubert jest inżynierem.

(66a) **Er** ist **es**.
On nim jest.

(67) **Kinder** spielen **gern** im Sandkasten.
Dzieci bawią się bardzo chętnie w piaskownicy.

(67a) **Sie** spielen dort **so**.
One się tam tak bawią.

Słowoformy prymarne *Hubert* i *Ingenieur* w (66) zostały zastąpione odnośnikami *er* i *es* w (66a), a *Kinder* i *gern* w (67) – odnośnikami *sie* i *so* w (67a).

Paradygmatyczne wypowiedzi reprezentowane przez słowoformę prymarną wchodzi w skład **klasy pierwszej paradygmatycznych wypowiedzi** (*Klasse 1 der paradigmatischen Äußerungen*).

W wypowiedzi (68) występują proste potencjalne wypowiedzi minimalne, reprezentowane przez dwie słowoformy sekundarne, które zastąpiono w (68a) ich kompatybilnymi odnośnikami:

(68) **Die Nachbarin** geht **mit Stefan** morgen **in die Oper**.

Sąsiadka idzie ze Stefanem jutro do opery.

(68a) **Sie** geht **mit ihm dorthin** morgen.

Ona pójdzie tam z nim jutro.

W wypowiedzi (68) prostymi potencjalnymi wypowiedziami minimalnymi są *die Nachbarin*, *mit Stefan* i *in die Oper*. Zastąpiono je kompatybilnymi paradygmatycznymi odnośnikami *sie*, *mit ihm* i *dorthin*.

Paradygmatyczne wypowiedzi, w skład których wchodzi proste wypowiedzi minimalne, reprezentowane przez dwie słowoformy sekundarne, zaliczamy do **klasy drugiej paradygmatycznych wypowiedzi** (*Klasse 2 der paradigmatischen Äußerungen*).

Rodzi się tu pytanie, która z tych dwóch słowoform sekundarnych jest konstytutywna dla znaczenia tych prostych wypowiedzi? Na przykład na *in die Oper* w wypowiedzi (68) można wskazać w następnej możliwej wypowiedzi za pomocą różnych odnośników:

Sie ist schön gelegen.

Ona jest pięknie położona.

Darin gibt es jetzt eine schöne Ausstellung.

W niej znajduje się teraz piękna wystawa.

Daneben habe ich früher gewohnt.

Obok niej dawniej mieszkalem.

Ihr gegenüber gibt es einen schönen Park.

Naprzeciwko niej jest piękny park.

Jeżeli zastąpimy odnośniki przez ich wypowiedzi paradygmatyczne:

Die Oper ist schön gelegen.

In der Oper gibt es jetzt eine schöne Ausstellung.

Neben der Oper habe ich früher gewohnt.

Der Oper gegenüber gibt es einen schönen Park.,

to zauważymy, że zawsze powtarza się słowoforma *Oper*, która jest członem konstytutywnym prostej wypowiedzi minimalnej *in die Oper*.

Słowoforma sekundarna w prostej wypowiedzi minimalnej, na którą w potencjalnej następnej wypowiedzi można wskazać za pomocą kompatybilnego odnośnika lub jednej ze słowoform deiktycznych *du, ihr, Sie*, to **jądro prostej wypowiedzi potencjalnej** (*Kern der einfachen Minimaläußerung*).

Słowoforma sekundarna, na którą nie można w ten sposób wskazać, to **otoczka jądra** (*Nichtkern*).

Słowoforma *Oper* jest jądrem tej prostej wypowiedzi minimalnej. *Die, in der, neben der, ihr gegenüber* w tych prostych wypowiedziach minimalnych to otoczki jądra.

Klasy kompleksowych wypowiedzi minimalnych, złożonych jedynie z prostych wypowiedzi minimalnych, prezentowane są w wypowiedziach (69) i (70):

(69) **Der kleine Junge unserer Nachbarn** spielt mit **seiner älteren Schwester**.

Mały chłopiec naszych sąsiadów bawi się ze swoją starszą siostrą.

(69a) **Er** spielt **mit ihr**.

(70) **Unser ältester Sohn** ist **ein erfahrener Arzt**.

Nasz najstarszy syn jest doświadczonym lekarzem.

(70a) **Er** ist **es**.

Wyróżnione kompleksowe wypowiedzi minimalne zostały zastąpione odnośnikami *er* i *mit ihr* w (69a) oraz *er* i *es* w (70a). W tych kompleksowych wypowiedziach minimalnych można opuścić proste wypowiedzi minimalne *kleine, unserer Nachbarn, älteren* w (69) oraz *ältester* i *erfahrener* w (70). Opuszczone proste wypowiedzi zubożają wypowiedzi pełne:

(69b) **Der Junge** spielt **mit seiner Schwester**.

(70b) **Unser Sohn** ist **Arzt**.

Der Junge, mit seiner Schwester w (69b) i *unser Sohn* w (70b) składają się z jądra (*Junge, Schwester, Sohn*) i jego otoczki (*der, mit seiner, unser*), *Arzt* zaś w (70b) tylko z jądra.

Paradygmatyczne wypowiedzi,

1. w skład których wchodzi kompleksowe wypowiedzi minimalne, złożone jedynie z prostych wypowiedzi minimalnych,
2. które można zredukować do jądra lub jądra i jego otoczki, a wypowiedź pełna nie straci swego statusu,

należą do **klasy trzeciej paradygmatycznych wypowiedzi** (*Klasse 3 der paradigmatischen Äußerungen*).

Kompleksowe wypowiedzi minimalne, w skład których wchodzi finita wraz z przynajmniej jednym potencjalnym finitum lub tylko z jednym potencjalnym finitum, które można zredukować do prostych wypowiedzi minimalnych, są prezentowane w wypowiedziach pełnych (71), (72) i (73):

- (71) A **Der junge Mann, den du gestern bei uns gesehen hast**, ist mein Bruder.
Młody mężczyzna, którego wczoraj widziałeś / widziałeś u nas, jest moim bratem.

(71a) **Er** ist es.
On jest nim.

Wypowiedź paradygmatyczną w wypowiedzi (71) można zredukować do jądra *Mann* i jego otoczki *der*, czyli do *der Mann*. Analizowana wypowiedź pełna po redukcji nie straci swego statusu:

- (71b) **Der Mann** ist mein Bruder.,

ale jest uboższa o opuszczoną kompleksową wypowiedź minimalną:

den du gestern bei uns gesehen hast.

Można ją przeformułować na prostą wypowiedź, w której bez trudu stwierdzamy finitum *hat* i potencjalne finitum *gesehen*:

Den hast du gestern bei uns gesehen.

W wypowiedzi (72):

- (72) **Günter Grass, 1927 in Danzig geboren**, ist Nobelpreisträger.
Günter Grass, urodzony w 1927 roku w Gdańsku, jest laureatem nagrody Nobla

po opuszczeniu kompleksowej wypowiedzi minimalnej:

1927 in Danzig geboren

otrzymamy poprawną wypowiedź (72a)

- (72a) Günter Grass ist Nobelpreisträger.

Potencjalną wypowiedź kompleksową w (72) można bez zmiany znaczenia tak uzupełnić:

- (72b) Günter Grass, **der 1927 in Danzig geboren wurde**, ist Nobelpreisträger.

Tak uzupełnioną kompleksową wypowiedź potencjalną:

der 1927 in Danzig geboren wurde

można także przeformułować na wypowiedź pełną,

Der wurde 1927 in Danzig geboren.,

w której bez trudu określimy przynależność wszystkich słowoform do poszczególnych części mowy (zobacz także podrozdział 4.5.).

W wypowiedzi (73) można także opuścić zaznaczoną tłustym drukiem kompleksową wypowiedź minimalną, w skład której wchodzi trzecia klasa paradygmatycznych wypowiedzi *ein frohes Lied* i słowoforma tercjarna *singend*:

- (73) Die Schüler, **ein frohes Lied (2) singend (4)**, zogen zum Sportplatz.
Uczniowie, śpiewając wesołą piosenkę, sunęli na boisko.

Po opuszczeniu kompleksowej wypowiedzi potencjalnej:

ein frohes Lied (2) singend (4)

otrzymamy poprawną wypowiedź pełną (73a), zubożoną o opuszczoną wypowiedź kompleksową:

- (73a) Die Schüler zogen zum Sportplatz.
Uczniowie sunęli na boisko.

Tę opuszczoną kompleksową wypowiedź potencjalną można bez zmiany znaczenia wypowiedzi (73) przekształcić na:

- (73b) Die Schüler, **die ein frohes Lied sangen**, zogen zum Sportplatz.

Tak uzupełnioną wypowiedź potencjalną:

die **ein frohes Lied sangen**

można także przeformułować na wypowiedź pełną,

Die sangen ein frohes Lied.,

w której bez trudu określimy przynależność wszystkich słowoform do poszczególnych części mowy.

Paradygmatyczne wypowiedzi,

1. w skład których wchodzi kompleksowa wypowiedź minimalna przynajmniej z jednym finitum lub z finitum i przynajmniej z jednym potencjalnym finitum lub tylko z jednym potencjalnym finitum,
2. które dadzą się zredukować do jądra lub jądra i jego otoczki, a wypowiedź pełna nie straci swego statusu,

zaliczane są do **czwartej klasy paradygmatycznych wypowiedzi** (*Klasse 4 der paradigmatischen Äußerungen*).

Słowoforma tercjarna *singend* w (73) w ekwiwalentnej wypowiedzi (73b) jest finitum i dlatego w wypowiedzi (73) jest także potencjalnym finitum.

Do jądra i jego otoczki *nie można zredukować* wyróżnioną tłustym drukiem kompleksową wypowiedź minimalną w poniższym przykładzie:

- (74) **Wenn das Auto repariert sein wird**, fahren wir in Urlaub.
Jeżeli samochód zostanie naprawiony, to pojedziemy na urlop.

W skład wyróżnionej tłustym drukiem kompleksowej wypowiedzi minimalnej, wchodzi finitum *wird* oraz potencjalne finita *repariert* i *sein*.

Tę kompleksową wypowiedź minimalną:

Wenn das Auto repariert sein wird

można zastąpić odnośnikiem *dann* lub o nią zapytać pytaniem prymarnym *wann?*:

- (74a) **Dann** fahren wir in Urlaub.
Wtedy pojedziemy na urlop.
Wann fahren wir in Urlaub?
Kiedy pojedziemy na urlop?

W skład kompleksowych wypowiedzi minimalnych, zaznaczonych tłustym drukiem, wchodzi:

1. finitum *hat* i potencjalnym finitum *gelesen*:

(75) Anna behauptet, **dass sie die Regel schon einmal irgendwo gelesen hat**.

2. finitum *läse* (75a),

(75a) Anna behauptet, **dass sie die Regel schon einmal irgendwo läse**.

3. dwa potencjalne finita *gelesen* i *zu haben* (75c).

(75b) Anna behauptet, **die Regel schon einmal irgendwo gelesen zu haben**.

Te trzy kompleksowe wypowiedzi minimalne mają to samo znaczenie, chociaż inną formę i dlatego tłumaczy się je na język polski jednakowo:

Anna twierdzi, że już kiedyś tę regułę gdzieś czytała.

Tych paradygmatycznych wypowiedzi minimalnych nie można także zredukować do ich jąder i otoczek, ale można je zastąpić odnośnikiem *das* lub pytaniem prymarnym *was?*:

- (75c) Anna behauptet **das**.
Anna to twierdzi.
 (75d) Was behauptet Anna?
Co twierdzi Anna?

Wypowiedzi (75c) oraz (75d) są poprawnymi wypowiedziami pełnymi o ogólniejszym znaczeniu od wypowiedzi (75), (75a) i (75b).

Stwierdzony stan rzeczy jest podstawą następującej definicji:

Paradygmatyczne wypowiedzi,

1. w skład których wchodzi kompleksowa wypowiedź minimalna przynajmniej z finitum lub z finitum i potencjalnym finitum lub przynajmniej z jednym potencjalnym finitum,
2. które można zastąpić odnośnikiem lub pytaniem prymarnym,
3. które *nie można zredukować* do ich jąder i otoczek,

zaliczane są do **piątej klasy paradygmatycznych wypowiedzi** (*Klasse 5 der paradygmatischen Äußerungen*).

4.14. Trzynasta część mowy (rzeczownik)

XV Jak sklasyfikujemy w potencjalnych wypowiedziach minimalnych słowoformy, które można zredukować do jądra lub jądra i jego otoczki?

W analizowanych wypowiedziach jądra i odnośniki lub słowoformy deiktyczne zostały wyróżnione tłustym drukiem:

(75) A **Hilfe!**

Na pomoc!

B **Die** kommt nicht.

Ona nie nadejdzie.

(76) A **Peter!** / **Herr!** / Mein **Herr!**

B **Der** hört es nicht mehr.

Ten / on już tego nie słyszy.

(77) A **Herr Professor, Sie** haben das Problem klar dargestellt.

Panie profesorze, pan przedstawił ten problem jasno.

(78) A Lieber **Onkel, du** hast gesagt, [...]

Kochany wujku, powiedziałeś, [...]

(79) Meine **Lieben, ihr** habt vergessen, [...]

Moi kochani, zapomnieliście [...]

(80) A **Klaus** ist **Informatiker?**

Klaus jest informatykiem?

B **Er** ist **es** tatsächlich.

On jest nim rzeczywiście.

(81) **Beate** geht mit **Stefan** spazieren. **Sie** hat **ihn** lieb.

Beata idzie ze *Stefanem* na spacer. *Ona* go kocha.

Na jądra wskazaliśmy odnośnikami w: (75) *die*, (76) *der*, (80) *er* i *es*, (81) *sie* i *ihn* lub słowoformami deiktycznymi *Sie* w (77), *du* w (78), *ihr* w (79).

Stwierdzony stan rzeczy ujmujemy definicyjnie następująco:

Każda słowoforma,

1. która jest jądrem potencjalnej wypowiedzi minimalnej,
 2. na jądro której w następnej potencjalnej wypowiedzi można wskazać leksemami odnośników *ER* / *DER*, *SIE* / *DIE* (w liczbie pojedynczej lub mnogiej), *ES* / *DAS* względnie z leksemami słowoform deiktycznych (*Sie* / *du* / *ihr*),
- należy do **trzynastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **rzeczownikiem** (*Substantiv*). Nie wszystkie tradycyjne rzeczowniki są zaliczane do tej części mowy. Na przykład *Ski* w trwałym zwrocie *Ski laufen* nie jest rzeczownikiem, lecz modyfikatorem finitum. Na *Ski* w tym zwrocie nie można wskazać odnośnikiem, bo wypowiedź będzie niepoprawna.

4.15. Czternasta część mowy (słowoformy funkcyjne)

Paradygmatyczne wypowiedzi klasy trzeciej i czwartej można zredukować do klasy drugiej. W składzie paradygmatycznej klasy drugiej wyróżniliśmy jądro i jego otoczkę. Jądro jest rzeczownikiem, który w następujących przykładach zaznaczamy kursywą, a jego otoczkę tłustym drukiem. Otoczki rzeczownika nie można opuścić, ponieważ wypowiedź staje się niepoprawna:

Was für ein Kleid hat sich *Erika* gekauft?

Jaką sukienkę kupiła sobie Erika?

*[...] *Kleid* hat sich *Erika* gekauft?

Anna sieht *Hannelore* und **deren** Sohn.

Anna widzi *Hannelore* i jej syna.

**Anna* sieht *Hannelore* und [...] Sohn.

Unser Lehrer geht heute **ins** Theater.

Nasz nauczyciel idzie *dzisiaj* do *teatru*.

*[...] *Lehrer* geht heute [...] *Theater*.

Das Bild wurde wahrscheinlich gestern **von** *Peter* gemalt.

Obraz został *prawdopodobnie* *wczoraj* *namalowany* przez *Piotra*.

*[...] *Bild* wurde wahrscheinlich gestern [...] *Peter* gemalt.

Man fragt doch **auf diese** Weise nicht **nach solchen** Dingen.

W ten sposób nie pyta się o takie rzeczy.

*Man fragt doch [...] Weise nicht [...] Dingen.

Viele Städte sind **durch** Bomben zerstört worden.

Wiele miast zniszczono poprzez bombardowania.

*Viele Städte sind [...] Bomben zerstört worden.

Der Computer wird **mit** Strom gespeist.

Komputer jest zasilany prądem.

*[...] Computer wird [...] Strom gespeist.

Otoczki jądra nie tworzą ze swoimi rzeczownikami żadnej poprawnej wypowiedzi:

Was für ein Kleid hat sich Erika gekauft?

*Kleid ist was **für ein**.

Das Bild wurde wahrscheinlich gestern **von** Peter gemalt.

*Bild ist **das**.

***Peter** ist **von**.

Der Computer wird **mit** Strom gespeist.

*Computer ist **der**.

*Strom ist **mit**.

Te cechy otoczek rzeczownika są podstawą następującej definicji:

Każda słowoforma,

1. która w paradygmatycznej wypowiedzi klasy drugiej, trzeciej lub czwartej jest otoczką rzeczownika,
 2. której nie można opuścić, ponieważ wypowiedź staje się niepoprawna,
 3. która z rzeczownikiem nie może utworzyć poprawnej wypowiedzi,
- wchodzi w skład **czternastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **słowoformami funkcyjnymi** (*Funktionswörter*). Zostaną one dokładnie przedstawione w rozdziale 6.

4.16. Piętnasta część mowy (przymiotnik)

XVI *O które słowoformy wchodzące w skład paradygmatycznych wypowiedzi potencjalnych klasy trzeciej i czwartej można zapytać za pomocą pytań sekundarnych:*

was für?, was für ein? / eine?, welcher?, welches? welche? (lp i lm), wie viel?, wie viele?

Pytania zaczynające się od *was für?* ‘jacy?’ ‘jakie?’ (lm), ‘jaki?, jaka?, jakie?’ (lp) stoją przed rzeczownikami. Na rodzaj przymiotnika w lp wskazuje rodzaj rzeczownika. *Was für ein? / eine?* występuje przed rzeczownikami z rodzajnikiem nieokreślonym w liczbie pojedynczej. *Was für?* występuje w lm, jeżeli przed rzeczownikiem nie występuje rodzajnik. Pytania *welcher?* ‘który?’, *welches?* ‘które?’, *welche?* ‘która?’ (liczba pojedyncza), *welche?* ‘które?, którzy?’ (lm) używa się, jeżeli przed rzeczownikami stał rodzajnik określony. (O rodzajnikach traktują podrozdziały 6.6.1. do 6.6.5.). Za pomocą *wie viel?* (lp) i *wie viele?* (lm) pytamy o ilość. Pytanie o ilość zależy formalnie od liczby rzeczownika.

W poniższych przykładach słowoformy, o które można zapytać za pomocą pytań sekundarnych, są zaznaczone tłustym drukiem:

- (89) A Ein **kleines** Kind spielt im Sandkasten.
Małe dziecko bawi się w piaskownicy.
B **Was für ein** Kind spielt im Sandkasten?
A Ein **kleines**.
- (90) A **Artige** Kinder haben Schokolade bekommen.
Grzeczne dzieci otrzymały czekoladę.
B **Was für** Kinder haben Schokolade bekommen?
A **Artige**.
- (91) A **Zweiundzwanzig** Jungen spielen Fußball.
Dwudziestu dwóch chłopców gra w piłkę nożną.
- (91) B **Wie viele** Jungen spielen Fußball?
A **Zweiundzwanzig**.
- (92) A Susanne hat ihr **schönstes** Kleid angezogen.
Susanna nałożyła swoją najpiękniejszą suknię.
B **Welches** Kleid hat Susanne angezogen?
A Ihr **schönstes**!
- (93) A **Was für** Wurst hast du da gegessen?
Jaką kielbasę tam jadłeś?
B **Geräucherte** (Wurst).
Wędzoną.

UWAGA! W języku niemieckim po pytaniach sekundarnych *was für ein?* i *welcher?* w odpowiedzi muszą występować rodzajniki. Zobacz odpowiedzi na pytania w (89)A i (92)A lub tzw. rodzajnik zerowy w (90)A, (91)A i (93)B.

Wyodrębnione pogrubioną kursywą słowoformy stoją przed rzeczownikami i zawężają ich znaczenie. Np. *ein **schönes** Kleid* to podklasa klasy ogólnej *ein Kleid*. Inne podklasy to np. *ein **kariertes** Kleid*, *ein*

grünes Kleid, ein seidenes Kleid itd. Te ich cechy są podstawą poniższej definicji:

Każda słowoforma,

1. którą w paradygmatycznych wypowiedziach klasy trzeciej i czwartej można opuścić, jeżeli nie wchodzi w skład trwałych zwrotów językowych,
 2. o którą można zapytać za pomocą pytań sekundarnych *was für (ein(e)), welcher / welche* (liczba pojedyncza i mnoga) *welches, wie viel(e)?*,
 3. która zawęży znaczenie rzeczownika,
- wchodzi w skład **piętnastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy **przymiotnikiem** (*Adjektiv*).

Nazwa zdefiniowanej tutaj części mowy nie odpowiada tradycyjnej definicji przymiotnika, ponieważ przymiotnikami są także imiesłowy i liczebniki stojące przed rzeczownikiem. Natomiast do przymiotników nie zalicza się:

1. przysłówków, stojących bezpośrednio za rzeczownikiem, np.

*Röslein **rot***

czerwona różyczka,

2. tzw. przymiotniko-przysłówków, na przykład:

Helene geht **schnell** nachhause.

*Helena idzie **prędko** do domu.*

4.17. Szesnasta część mowy (imiesłów czasu neutralnego)

W wypowiedzi (94) występuje, zaznaczona tłustym drukiem, paradygmatyczna wypowiedź klasy czwartej:

- (94) **Die Schüler, ein frohes Lied** (2) **singend** (4), zogen zum Sportplatz.

Uczniowie, śpiewając wesołą piosenkę, sunęli na boisko.

W tej paradygmatycznej wypowiedzi można opuścić kompleksową wypowiedź minimalną stojącą za rzeczownikiem, w skład której wchodzi trzecia klasa paradygmatycznych wypowiedzi *ein frohes Lied* i słowoforma tercjarna *singend*, zakończona sufiksem <d>. Po opuszczeniu tej kompleksowej wypowiedzi otrzymamy poprawną wypowiedź pełną:

- (94a) Die Schüler zogen zum Sportplatz.

Uczniowie sunęli na boisko.

Opuszczoną kompleksową wypowiedź minimalną można, dodając odnośnik *die*, bez zmiany znaczenia wypowiedzi (94) przekształcić w (94b):

- (94b) Die Schüler, **die ein frohes Lied sangen**, zogen zum Sportplatz.
Uczniowie, którzy śpiewali wesołą piosenkę, sunęli na boisko.

Słowoforma tercjarna z sufiksem <d> *singend* w (94) w znaczeniowo ekwiwalentnej wypowiedzi (94b) jest finitum *sangen*.

Podobnie jest i w wypowiedzi pełnej (95), w której zastąpiono zaznaczoną paradygmatyczną wypowiedź klasy piątej (95a) przez odnośnik *so*:

- (95) **Ein frohes Lied** (2) **singend** (4), zogen die Kinder zum Sportplatz.
Śpiewając wesołą piosenkę, uczniowie sunęli na boisko.
(95a) **So** zogen die Kinder zum Sportplatz.
Tak sunęli dzieci na boisko.

Wypowiedź (95) można bez zmiany znaczenia po dodaniu słowoformy tercjarniej *indem* i przekształceniu *singend* na *sangen* zamienić na znaczeniowo ekwiwalentną wypowiedź (95b):

- (95b) **Indem die Kinder ein frohes Lied sangen**, zogen sie zum Sportplatz.

Indem die Kinder ein frohes Lied sangen można zastąpić też przez *so*:

- (95a) **So** zogen die Kinder zum Sportplatz.

Okazuje się, że słowoforma tercjarna *singend* w paradygmatycznej wypowiedzi klasy piątej może po przekształceniu bez zmiany znaczenia również stać się finitum *sangen*.

Te cechy słowoformy tercjarniej występującej w paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej i piątej są podstawą następującej definicji:

Każda zakończona sufiksem <-d> słowoforma tercjarna, która

1. w paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej może wraz ze swoimi potencjalnymi wypowiedziami minimalnymi być opuszczona, a analizowana wypowiedź nie straci statusu wypowiedzi pełnej,
2. w znaczeniowo ekwiwalentnej wypowiedzi po dodaniu kompatybilnego odnośnika staje się finitum,
3. w paradygmatycznej wypowiedzi klasy piątej jest wraz z potencjalnymi wypowiedziami minimalnymi zastępowana przez odnośnik *so*,
4. po dodaniu słowoformy tercjarniej *indem* i przekształceniu słowoformy tercjarniej z sufiksem <-d> na finitum jest znaczeniowo ekwiwalentna z wypowiedzią analizowaną,

jest szesnastą częścią mowy.

Ta część mowy to **imiesłów czasu neutralnego** (*Präsenspartizip*). Do tej części mowy *nie należą* podobne pod względem formy *entzückend* i *entzückende*, ponieważ można o nie zapytać, jak np. w wypowiedziach:

Hannelore ist **entzückend**. (przysłówek)

Hannelora jest śliczna / czarująca.

Wie ist Hannelore?

Die **entzückende** Hannelore kommt heute zum Tanzabend.

Śliczna / czarująca Hannelora przyjdzie dzisiaj na wieczorek taneczny.

Welche Hannelore kommt heute zum Tanzabend?

4.18. Klasyfikacja wypowiedzi według ilości finitów

W zrozumiałych na podstawie odpowiedniej komunikacji sytuacyjnej wypowiedzeniach pełnych (96) i (97) (zobacz definicję w rozdziale 3.2.) nie występuje finitum:

(96) Wer da! (Jako wezwanie wartownika do opowiedzenia się.)

Stój! Kto idzie!

(97) Hans, nachhause! (Jako wołanie dziecka do domu.)

Hans, do domu!

Te wypowiedzi definiujemy następująco:

Pełne wypowiedzi ze względu na jednoznaczną sytuację komunikacyjną bez finitum to **wypowiedzi eliptyczne** (*elliptische Äußerungen*).

Eliptyczne wypowiedzi to (96) i (97).

W poniższych wypowiedziach występuje tylko jedno finitum, które oznaczono tłustym drukiem:

(98) Es **regnete** gestern in Strömen.

Wczoraj lało jak z cebra.

(99) Man **kann** das doch nicht verstehen.

Przecież tego nie można zrozumieć.

(100) Bis morgen **werde** ich den Aufsatz geschrieben haben.

Do jutra napiszę to wypracowanie.

(101) **Kommen** Sie bitte nächste Woche wieder in meine Sprechstunden.

Proszę przyjść do mnie w następnym tygodniu w godzinach moich przyjęć.

(102) Was **möchtest** du gern essen?

Co chciałbyś chętnie zjeść?

(103) **Hast** du schon deine Zähne geputzt?

Czy już umyłeś zęby?

W tych wypowiedziach nie stwierdza się paradygmatycznych wypowiedzi klasy czwartej i piątej.

Stwierdzony stan rzeczy jest podstawą następującej definicji:

Wypowiedzi pełne, w których

1. stwierdzamy tylko jedno finitum,
2. nie występują paradygmatyczne wypowiedzi klasy czwartej lub piątej,

to **wypowiedzi pojedyncze** (*einfache Äußerungen*).

Wypowiedzi (98) do (103) to wypowiedzi pojedyncze.

Przed klasyfikacją wszystkich innych wypowiedzi z opuszczonymi domyślnie na podstawie kontekstu finitami należy te finita uzupełnić. Na przykład wypowiedź (104) należy uzupełnić w (104a) o domyślne finitum:

(104) Paul **geht** ins Kino und Erika ins Theater.

Paul idzie do Kina, a Erika do teatru.

(104a) Paul **geht** ins Kino und Erika (**geht**) ins Theater.

W języku polskim i niemieckim to identyczne finitum jest opuszczane bez zmiany znaczenia całej wypowiedzi. W wypowiedzi (104a) są po uzupełnieniu dwa finita.

W potencjalnych wypowiedziach minimalnych klasy czwartej można stwierdzić w zaznaczonych tłustym drukiem wypowiedziach kompleksowych, stojących za rzeczownikiem także finitum i potencjalne finitum:

(105) Deine Schwestern, **mit denen ich gestern Klavier gespielt habe**, sind entzückend.

Twoje siostry, z którymi wczoraj grałem na pianinie, są śliczne / czarujące.

W wypowiedzi (105) występują dwa finita *habe* i *sind*.

W wypowiedzi (106) stwierdzamy występowanie paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej, w której po *Günter Grass* występuje kompleksowa wypowiedź minimalna ze słowoformą *geboren*:

(106) **Günter Grass, 1927 in Danzig geboren**, ist Nobelpreisträger

Günter Grass, urodzony w 1927 roku w Gdańsku, jest laureatem nagrody Nobla.

W podrozdziale 4.13. udowodniliśmy, że *geboren* w:

1927 in Danzig *geboren*

jest potencjalnym finitum.

W wypowiedzi (107) stwierdzamy paradygmatyczną wypowiedź klasy piątej:

Nach Hause gekommen machte Hans seine Schulaufgaben.

Po powrocie do domu Hans odrobił zadania domowe.

Tę paradygmatyczną wypowiedź klasy piątej można uzupełnić bez zmiany znaczenia całej wypowiedzi następująco:

Nachdem Hans nach Hause gekommen war, machte er seine Schulaufgaben.

Po uzupełnieniu stwierdzamy w tej wypowiedzi dwa finita *war* oraz *machte*.

Nasze analizy paradygmatycznych wypowiedzi klasy czwartej i piątej wykazały, że w ekwiwalentnych wypowiedziach mogą bez zmiany znaczenia występować dwa finita. Dotychczasowe stwierdzenia są podstawą następującej definicji:

Pełna wypowiedź, w której stwierdza się:

1. finitum i domyślne, identyczne finitum,
 2. co najmniej dwa finita,
 3. jedno finitum i paradygmatyczną wypowiedź klasy czwartej lub piątej,
- to **złożona wypowiedź** (*komplexe Äußerung*).

Finita i paradygmatyczne wypowiedzi klasy czwartej i piątej są zaznaczone w wypowiedziach (107) do (113) tłustym drukiem:

(107) Paul **studiert** in Paris und Erika in London (z domyślnym, identycznym finitum *studiert*).

Paul studiuje w Paryżu, a Erika w Londynie.

(108) Er **konnte** nicht kommen, **denn er musste seinem Vater helfen**. (klasa piąta)

On nie mógł przyjść, bo musiał pomóc swojemu ojcu.

(109) **Wenn wir das Buch hätten**, so **würden** wir unsere Prüfung besser bestehen. (klasa 5)

Gdybyśmy mieli tę książkę, to zdalibyśmy nasz egzamin lepiej.

(110) **Günter Grass, 1927 in Danzig geboren, ist** Nobelpreisträger. (klasa czwarta)

Günter Grass, urodzony w 1927 roku w Gdańsku, jest laureatem nagrody Nobla.

(111) **Die Schüler, ein frohes Lied singend, zogen** zum Sportplatz. (klasa czwarta)

Uczniowie, śpiewając wesołą piosenkę, sunęli na boisko sportowe.

(112) **Ein frohes Lied singend, zogen** die Schüler zum Sportplatz. (klasa piąta)

(113) **Obwohl von Freunden gewarnt, verließ** gestern der Verfolgte sein Versteck.

- (113a) **Obwohl der Verfolgte von seinen Freunden gewarnt worden war, verließ er**
gestern sein Versteck. (klasa piąta)
Mimo ostrzeżeń przyjaciół prześladowany wczoraj opuścił swoją kryjówkę.

Każda złożona wypowiedź składa się z **wypowiedzi cząstkowych** (*Teiläußerungen*), których granice są najczęściej zaznaczone poprzez intonację wznosząco-opadającą, interpunkcyjnie przez przecinek lub przecinki. W skład wypowiedzi cząstkowej wchodzi finitum albo domyślne identyczne finitum, albo tylko paradygmatyczna wypowiedź klasy czwartej lub piątej.

4.19. Siedemnasta część mowy (spójniki współrzędne)

W następujących wypowiedziach oznaczono tłustym drukiem słowoformy tercjarne, których nie można zaklasyfikować do żadnej z dotychczas zdefiniowanych części mowy:

- (98b) Paul (2) geht (4) ins Kino (2) **und** (4) Erika (2) (geht (4)) ins Theater (2).
Paul idzie do kina, a Erika do teatru.
- (115) Kommst (4) du (3) mit (4) ins Kino (2) **oder** (4) bleibst (4) du (3) zuhause (2)?
Czy pójdziesz z nami do kina, czy zostaniesz w domu?
- (116) Hans (2) ist (4) klug (2), **aber** (4) Erika (2) ist (4) noch (4) klüger (2).
Hans jest mądry, ale Erika jest jeszcze mądrzejsza.
- (117) Frau Weber (2) flog (4) in die USA (2), **d. h.** (4) sie (2) flog (4) nach Boston (2). (d. h. = das heißt)
Pani Weber poleciała do USA, a dokładniej poleciała do Bostonu.

Zaznaczone tłustym drukiem słowoformy tercjarne łączą ze sobą dwie równorzędne wypowiedzi cząstkowe. Ponadto mogą one łączyć ze sobą te same reprezentacje potencjalnych wypowiedzi paradygmatycznych klasy pierwszej do trzeciej i równorzędne klasy czwartej i piątej:

- (118) Paul **und** Anna gehen nachhause. (klasa pierwsza)
Paul i Anna idą do domu.
- (119) Paul **oder** seine Schwester ist jetzt im Kino.
Paul lub jego siostra jest teraz w kinie. (klasa pierwsza Paul, a klasa druga seine Schwester.)
- (120) Nicht Paul, **sondern** seine Gäste aus Leipzig schwimmen im Meer.
Nie Paul, lecz jego goście z Lipska pływają w morzu.
(Paul klasa pierwsza paradygmatycznej wypowiedzi, a seine Gäste aus Leipzig to klasa trzecia paradygmatycznej wypowiedzi.)

- (121) Die Gäste, *Tangos* **und** *Walzer* tanzend **oder** *frohe Lieder* singend, waren vernügt.
Goście, tańcząc tanga i walce lub śpiewając wesole piosenki, byli weseli.
 (Spójnik *und* łączy dwie równorzędne potencjalne wypowiedzi klasy czwartej paradygmatycznej wypowiedzi)
- (122) *Dass* meine Söhne fleißig lernen **und** deshalb auch ihre Prüfungen wenigstens mit dem Prädikat „gut“ bestehen werden, freut mich sehr.
Cieszy mnie bardzo, że moi synowie uczą się pilnie i dlatego zdają swoje egzaminy co najmniej na ocenę dobrą.
 (Spójnik *und* łączy dwie równorzędne wypowiedzi paradygmatyczne klasy piątej)

Stwierdzone właściwości tych słowoform tercjarnych ujmujemy deficyjnie tak:

Każda słowoforma tercjarna, która łączy:

1. paradygmatyczne wypowiedzi klas 1-3 w kompleksowe wypowiedzi minimalne,
 2. równorzędne wypowiedzi częściowe,
- wchodzi w skład **siedemnastej części mowy**.

Tę część mowy zgodnie z tradycją gramatyczną nazywamy **spójnikami współrzędnymi** (koordinierende / nebenordnende Konjunktionen).

4.20. Osiemnasta część mowy (spójniki podrzędne)

W zaznaczonych kursywą paradygmatycznych wypowiedziach potencjalnych klasy piątej są także wyróżnione pogrubioną kursywą słowoformy tercjarne, których nie można zaklasyfikować do dotychczas zdefiniowanych klas:

- (123) **Wenn** morgen das Wetter schön sein wird, gehen wir baden.
Wenn (4) morgen (3) es (2) so (2) sein (4) wird (4), gehen (4) wir (3) baden (4).
Jeżeli jutro pogoda będzie ładna, to pójdziemy się kąpać.
- (124) **Nachdem** ich um 18 Uhr nachhause gekommen bin, besuchten mich meine Freunde.
Nachdem (4) ich (3) dann (2) nachhause (3) gekommen (4) bin (4), besuchten(4) sie (2) mich (3).
Po moim powrocie do domu o godzinie osiemnastej odwiedzili mnie moi przyjaciele.
- (125) Es freut mich sehr, **dass** mein Sohn seine Pflichten gewissenhaft erfüllt.
 Es (4) freut (4) mich (3) sehr (2), **dass** (4) er (2) sie (2) so (2) erfüllt (4).
Cieszę się bardzo, że mój syn wypełnia sumiennie swoje obowiązki.

- (126) Unser Lehrer ging langsam nachhause, **weil** er sehr müde war.
 Er (2) ging (4) so (2) dorthin (2), **weil** (4) er (2) so (2) war (4).
Nasz nauczyciel szedł powoli do domu, ponieważ był bardzo zmęczony.

Jeżeli przekształcimy te paradygmatyczne wypowiedzi klasy piątej w wypowiedzi pojedyncze:

- (123a) Morgen wird das Wetter schön sein.
 (124a) Ich bin um 18 Uhr nachhause gekommen.
 (125a) Mein Sohn erfüllt seine Pflichten gewissenhaft.
 (126a) Er war sehr müde.,

to okazuje się, że wyróżnione pogrubioną kursywą słowoformy tercjarne nie mogą wejść w skład wypowiedzi pełnych utworzonych z paradygmatycznych wypowiedzi klasy piątej. Ta ich cecha jest podstawą definicji ostatniej części mowy:

Każda słowoforma tercjarna, która

1. wchodzi w skład paradygmatycznej wypowiedzi klasy piątej,
2. po przekształceniu tej paradygmatycznej wypowiedzi w wypowiedź pełną nie może wejść w skład wypowiedzi pełnej,

należy do **osiemnastej części mowy**.

Tę część mowy nazywamy zgodnie z tradycją gramatyczną **spójnikami podrzędnymi** (*subordinierende / unterordnende Konjunktionen*). Spójniki podrzędne to *wenn* w (119), *nachdem* w (120), *dass* w (121) i *weil* w (122).

Podobnie można wyróżnić spójniki podrzędne w języku polskim:

***Jeżeli** jutro będzie ładna pogoda, to pójdziemy się kąpać.*
 Jutro będzie ładna pogoda.

W skład wypowiedzi pełnej, utworzonej z wypowiedzi paradygmatycznej klasy piątej, nie wchodzi spójnik podrzędny *jeżeli*.

4.21. Podsumowanie

Podział wyrazów na części mowy ukształtował się w drugim wieku przed naszą erą w gramatyce Dionysiosa Traka i był oparty głównie na kryterium semantycznym. Ten podział z niewielkimi zmianami przetrwał w praktycznych gramatykach tak polskich, jak i niemieckich do czasów

współczesnych. W tym podziale wychodzi się od abstrakcyjnej jednostki językowej, zwanej *leksemem*, którą bez względu na użycie w zdaniu zawsze zaliczano do tej samej części mowy.

Na przykład *geöffnet* w:

Das Fenster ist *geöffnet*. (przysłówek)
das *geöffnete* Fenster (przymiotnik)

było klasyfikowane na podstawie swojej formy jako imiesłów czasu przeszłego (*Perfektpartizip*).

W dotychczasowych gramatykach przynależność wielu wyrazów do poszczególnych części mowy trzeba było opanować pamięciowo, np. spójniki podrzędne i współrzędne, zaimki i przyimki. Ale i po ich pamięciowym opanowaniu okazało się, że jeden i ten sam wyraz ze względu na użycie w zdaniu należał do dwóch różnych klas. Na przykład *während* był albo spójnikiem podrzędnym, albo przyimkiem:

Während ich frühstückte, kamen meine Freunde. (spójnik podrzędny)
Kiedy jadłem śniadanie, przyszli moi przyjaciele.

Während meines Frühstücks kamen meine Freunde. (przyimek)
Podczas mojego śniadania przyszli moi przyjaciele.

Przyimki definiowano także jako wyrazy rządzące odpowiednim przypadkiem, co nie zawsze odpowiadało rzeczywistości. Na przykład przyimek *nach* w *nach links* ‘na lewo’ nie rządzi żadnym przypadkiem, ponieważ *links* jest słowoformą nieodmienną.

Niektóre przyimki gramatyki tradycyjnej występują w mianowniku liczby mnogiej, podając w przybliżeniu ilość, np. gości weselnych:

An / gegen / über / um / unter 200 Gäste nahmen an der Hochzeit teil.
Okolo / mniej niż / ponad dwustu gości uczestniczyło w weselu.

Wyróżnione słowoformy nie są przyimkami, ponieważ nie determinują przypadku rzeczownika w mianowniku. Należałoby je zaliczyć w gramatyce tradycyjnej do nieokreślonych liczebników, ponieważ podają w przybliżeniu ilość gości. Jest to jednakże sprzeczne z zasadą gramatyki tradycyjnej, że słowoformy *an*, *gegen*, *über*, *um*, *unter* są przyimkami, niezależnie od roli i znaczenia w danej wypowiedzi. W tej *Gramatyce* *an*, *gegen*, *über*, *um*, *unter* są partykułami, podobnie jak *auch* w np.

Auch Erikas Freund nahm an der Hochzeit teil.
Także przyjaciel Eriki uczestniczył w weselu.

W podrozdziale 1.4 wykazaliśmy, że jeden i ten sam wyraz pisany dużą literą nie zawsze jest rzeczownikiem, że trzeba w dotychczasowych

gramatykach zaklasyfikować ten wyraz do trzech różnych części mowy: czasownika, rzeczownika i przymiotnika.

Ratowano te nieadekwatne reguły poprzez wyliczanie wyjątków. Powstało nawet nielogiczne powiedzenie zarejestrowane we wszystkich słownikach języków nowożytnych, np. w: „Duden. Deutsches Universalwörterbuch“ oraz „Wahrig. Deutsches Wörterbuch“ pod leksemem **AUSNAHME**:

Ausnahmen bestätigen die Regel.

Wyjątki potwierdzają regułę.

Z punktu widzenia logiki wyjątki rejestrowane po nieadekwatnie sformułowanej regule nie potwierdzają takiej reguły, lecz ją falsyfikują.

W klasyfikacji tej Gramatyki wychodzimy od ściśle zdefiniowanych słowoform, które nie zawsze odpowiadają ortograficznie wyodrębnionym wyrazom. Słowoformy zaklasyfikowano jednoznacznie do odpowiedniej części mowy *ze względu na pełnione funkcje syntaktyczne w tekście*. Dotychczas tylko intuicyjnie rozumiane części mowy doczekały się jednoznacznych definicji.

UWAGA: *Zdefiniowane powyżej części mowy nie odpowiadają częściom mowy o niekiedy podobnej nazwie w gramatykach niemieckich i polskich, na co wskazywano wyraźnie po danej części mowy, np. po definicji rzeczownika. Ski w *Ski laufen* nie jest rzeczownikiem, a także nie jest wyjątkiem.*

Morfologiczne charakterystyki części mowy są przedstawione w następnych rozdziałach.

Części mowy posłużą w rozdziale dziewiątym do dokładnej jednorodnej charakterystyki członów wypowiedzi i pośrednio w rozdziale dwunastym do szyku tych członów w wypowiedziach w tekstach.

5 Czasownik

5.1. Termin *czasownik*

Czasownik (*Verb*) jako część mowy przejęto z gramatyki łacińskiej. Ten termin jest we wszystkich nowożytnych gramatykach nazwą części mowy. W tych gramatykach bezokoliczniki, imiesłowy i substantywizacje bezokolicznika bez względu na użycie w wypowiedzi określano jako czasowniki. Na przykład imiesłowy w funkcji przymiotników są uważane za słowoformy czasownikowe: *das lesende Kind* ‘czytające dziecko’, *das geöffnete Buch* ‘otwarta książka’. W tej *Gramatyce* słowoformy *lesende* i *geöffnete* ze względu na użycie są przymiotnikami (zobacz definicje w podrozdziałach 4.16 i 4.17.).

Tutaj termin *czasownik* jest używany ze względów praktycznych, aby nie trzeba było za każdym razem powtarzać trzech części mowy: *finitum*, *potencjalne finitum* i *imiesłów czasu neutralnego*.

Przez termin **czasownik** będziemy rozumieli słowoformy wchodzące w skład czwartej części mowy (*finitum*), trzeciej części mowy (*potencjalnego finitum*) i szesnastej części mowy (*imiesłowu czasu neutralnego*).

Słowoformy czasownikowe to jedynie słowoformy należące do części mowy *finitum*, *potencjalnego finitum* i *imiesłowu czasu neutralnego*.

5.2. Gramatyczne kategorie czasownika

W języku niemieckim, podobnie jak w języku polskim, wyróżnia się w liczbie pojedynczej i mnogiej trzy osoby gramatyczne. Na określenie poszczególnych osób używa się odpowiednich słowoform:

pierwsza osoba w lp to *ich* ‘ja’, a w lm *wir* ‘my’,
 druga osoba to *du* ‘ty’ w lp, a w lm *ihr* ‘wy’,
 trzecia osoba to *er* ‘on’; *sie* ‘ona’, *es* ‘ono’ w lp, a w lm *sie* ‘oni’ lub ‘one’.

UWAGA! W języku niemieckim nie ma w trzeciej osobie lm odróżnienia rodzaju męskoosobowego od żeńsko-rzeczowego. Ponadto w trzeciej osobie lp używa się w języku niemieckim słowoformy *man* / *frau*, a w trzeciej osobie lm formy grzecznościowej *Sie*, którą tłumaczy się w zależności od osoby lub osób, do których się zwracamy, jako *pan*, *pani*, *panowie*, *panie*, *państwo*.

Gramatyczne osoby w paradygmatach koniugacyjnych nie są zapisane słowami, lecz dla uproszczenia cyframi 1., 2. i 3.

Liczba słowoform czasownikowych jest ściśle związana z liczbą gramatycznej osoby.

W gramatyce tak polskiej, jak i niemieckiej wyróżnia się trzy tryby: *oznajmujący*, *przypuszczający* i *rozkazujący*.

Stan rzeczy przedstawiony jako rzeczywiście istniejący lub mający być ujmowany jako rzeczywisty stan rzeczy to **tryb oznajmujący** (*Indikativ*).

Tryb oznajmujący finitów uwypuklono tłustym drukiem:

Der kleine Heinrich **läuft** zu seiner lieben Mutti.
Mały Heinrich biegnie do swojej kochanej mamusi.
 Alle Kinder **essen** gern Schokolade.
Wszystkie dzieci lubią czekoladę.
 Es **regnet** schon seit vielen Stunden.
Pada już od wielu godzin.

Stan rzeczy przedstawiany jako nierealny, tylko pomyślany, a nawet jako już niemożliwy do zrealizowania, to **tryb przypuszczający** (*Konjunktiv*).

Würden wir fleißiger studieren, so **würden** wir unsere Prüfungen mit dem Prädikat *sehr gut* bestanden haben.
Gdybyśmy pilniej studiowali, to złożylibyśmy nasze egzaminy na ocenę ‘bardzo dobry’.
Möge es keinen Krieg mehr geben!
Oby już nie było więcej żadnej wojny.
Wäre ich lieber zuhause geblieben.
Obym lepiej został / została w domu.

Jeżeli osoba mówiąca zwraca się bezpośrednio do jednej lub kilku osób z rozkazem wykonania polecenia, zmiany jakiegoś stanu rzeczy, to jest to w gramatyce **tryb rozkazujący** (*Imperativ*).

Geh sofort nachhause!

Idź natychmiast do domu!

Arbeitet noch weiter fleißig!

Pracujcie nadal pilnie!

W tradycji gramatycznej wyróżnia się stronę czynną i bierną. Jako stronę bierną uważa się w gramatykach niemieckich powszechnie połączenie imiesłowu czasu przeszłego z czasownikiem *werden*. Brak takiego połączenia to strona czynna. Dokładnie o tym traktuje podrozdział 12.3.

5.3. Czasy gramatyczne

W każdym języku czas wypowiedzi jest czasem relatywnym. Punktem wyjścia dla ustalenia czasu wypowiedzi jest *teraz* mówcy i słuchacza, lub osoby piszącej i czytelnika, czyli początek każdej mowy, szczególnie każdego dialogu względnie początek pisania lub czytania.

Teraz mówcy i interlokutora lub osoby piszącej i osoby czytającej to **relatywna teraźniejszość**. Każde zdarzenie, każdy fakt, który miał miejsce przed rozpoczęciem chwili mówienia lub pisania, to **przeszłość**. Zdarzenie, fakt mający nastąpić po rozpoczęciu mowy lub pisania, to **przyszłość**.

Można to graficznie przedstawić jako linię czasu ze środkowym punktem początku mowy:

przeszłość ← **teraźniejszość** → przyszłość

Należy ściśle odróżnić w języku niemieckim czas gramatyczny od czasu faktycznie użytego w wypowiedzi, który zależy od treści wypowiedzi i / lub jej kontekstu, przede wszystkim zaś od użytych w wypowiedzi określeń czasowych precyzujących czas faktyczny.

Na przykład gramatyczny czas teraźniejszy w języku niemieckim (*Präsens*) może być użyty w wypowiedzi jako czas teraźniejszy, przeszły, przyszły i ponadczasowy. Użycie tego gramatycznego czasu w konkretnej wypowiedzi można określić na podstawie kontekstu lub konsytuacji.

W przykładach określenia czasowe uwypuklono tłustym drukiem, a gramatyczny czas terazniejszy kursywą:

- (1) **Jetzt** schreibt er einen Roman.
Teraz on pisze powieść.
- (2) **Morgen** schreibt er einen Roman.
Jutro będzie on pisał powieść.
- (3) **2000** schreibt er einen Roman.
W roku 2000 pisał powieść.
- (4) Gold ist Metall.
Złoto to metal.

W pierwszej wypowiedzi chodzi o czas terazniejszy ze względu na użycie *jetzt* ‘teraz’, w drugiej – o czas przyszły ze względu na użycie *morgen* ‘jutro’, w trzeciej – o czas przeszły ze względu na użycie *2000* ‘w roku 2000’, w czwartej o ponadczasowość. Czas faktyczny widać w tłumaczeniu na język polski.

Czasy gramatyczne to określenia gramatycznych kategorii słowoform czasownikowych²⁷ i syntaktycznych kompleksów słowoform czasownikowych o tym samym znaczeniu gramatycznym, a nie określenia czasu w konkretnej wypowiedzi w tekście.

Ilość czasów gramatycznych w języku niemieckim jest obecnie kontrowersyjna, ponieważ podaje się od jednego (Mugler 1988: 158) do dziesięciu czasów (Thieroff 1992: 46nn.). Najczęściej zgodnie z łacińską tradycją gramatyczną wymienia się sześć czasów gramatycznych nazywanych w polskiej i niemieckiej tradycji gramatycznej następująco:

czas terazniejszy	Präsens
czas przeszły niedokonany	Präteritum / Imperfekt
czas przeszły dokonany	Perfekt
czas zaprzeczony	Plusquamperfekt
czas przyszły niedokonany	Futur I
czas przyszły dokonany	Futur II

W mowie potocznej wyróżnia się w języku niemieckim jeszcze tzw. *Perfekt II* i *Plusquamperfekt II*²⁸.

²⁷ Syntaktyczne kompleksy czasownikowe opisano w podrozdziałach 5.15. i 5.16. O ich użyciu w tekstach traktuje rozdział 12.

²⁸ Nazwy te wprowadził Litvinov (1969), a przejął je od niego Thieroff (1992: 208).

Stare nazwy niemieckich czasów gramatycznych były krytykowane jako nieadekwatne ze względu na ich użycie w konkretnej wypowiedzi i w tekstach. Czochrański (1994: 161nn.) utrzymuje nazwę *czas teraźniejszy* ‘Präsens’ i proponuje dla niemieckiej nazwy *Perfekt* określenie ‘czas przeszły konstatający’, dla *Präteritum* – ‘czas przeszły narracyjny’, dla *Futur I* – ‘czas przyszły pierwszy’, a dla *Futur II* – ‘czas przyszły drugi’. Te określenia poza *czas przeszły narracyjny* są nieadekwatne.

W tej *Gramatyce* preferujemy neutralne nazwy tradycyjnych czasów gramatycznych o różnym konkretnym znaczeniu w wypowiedziach w zależności od określeń czasowych lub konkretyzacji ich znaczenia w tekście. Obok podano też tradycyjne czasy przejęte z gramatyki łacińskiej i dotąd powszechnie używane w gramatykach języka niemieckiego:

czas neutralny	Präsens
czas przeszły narracyjny	Präteritum / Imperfekt
czas przeszły dialogowy	Perfekt
czas przeszły niedialogowy	Plusquamperfekt
czas modalny	Futur
czas modalny I	Futur I
czas modalny II	Futur II

W czasie przeszłym dialogowym i niedialogowym wyróżnia się dwa warianty: języka standardowego i potocznego.

Proponowane nazwy gramatyczne czasów wskazują na ich główne użycie w tekstach, co zostanie wykazane w rozdziale 11.

Zmiana słowoform czasownikowych według **gramatycznej osoby**, **gramatycznej liczby**, **czasu gramatycznego**, **trybu** i **strony** nazywa się w tradycji gramatycznej **koniugacją** (*Konjugation*).

5.4. Klasyfikacja potencjalnego finitum

Potencjalne finita są ściśle związane z finitum, ponieważ po opuszczeniu finitum zajmują jego miejsce. Tworzą jedną całość znaczeniową nawet wtedy, gdy finitum i potencjalne finitum nie stoją obok siebie:

- (1) Unser Nachbar **soll** ein neues Haus **bauen**.
Nasz sąsiad powinien zbudować nowy dom.
- (2) Unser Nachbar **hat** ein neues Haus **gebaut**.
Nasz sąsiad zbudował nowy dom.

- (3) Herr Eisenberg **will** von München nach Miami **fliegen**.
Pan Eisenberg chce polecieć z Monachium do Miami.
- (4) Herr Eisenberg **ist** von München nach Miami **geflogen**.
Pan Eisenberg poleciał z Monachium do Miami.

W skład potencjalnego finitum wchodzi słowoformy, które przy tym samym znaczeniu (neutralnego) tematu fleksyjnego w wypowiedziach różnią się słowoformami. To samo znaczenie (neutralnego) tematu fleksyjnego zaznaczamy tłustym drukiem. Neutralny temat fleksyjny wyodrębniono w podrozdziale 2.11.3. Tu zaznaczono go okrągłymi nawiasami:

bauen i gebaut, fliegen i geflogen (flIEg)

Forma potencjalnego finitum w wypowiedzi zależy od finitum. Na przykład formy *bauen* w poprawnej wypowiedzi (1) nie można zastąpić w wypowiedzi (1a) formą *gebaut*, a w poprawnej wypowiedzi (2) *gebaut* nie można zastąpić w (2a) formą *bauen*, ponieważ taka zamiana daje wypowiedzi niepoprawne, co zaznaczamy gwiazdką:

- (1) Unser Nachbar **soll** ein neues Haus **bauen**.
 (1a) *Unser Nachbar **soll** ein neues Haus **gebaut**.
 (2) Unser Nachbar **hat** ein neues Haus **gebaut**.
 (2a) *Unser Nachbar **hat** ein neues Haus **bauen**.

Formy potencjalnych finitów można zaklasyfikować do dwóch klas:

Potencjalne finitum, które w danej wypowiedzi w swojej formie jest związane w czasie neutralnym lub narracyjnym z finitami *darf / durfte, kann / konnte, mag / mochte, muss / musste, soll / sollte, will / wollte* to **prosty bezokolicznik** (*einfacher Infinitiv*).

Słowoforma potencjalnego finitum, która w swoim (neutralnym) temacie fleksyjnym pokrywa się znaczeniowo z prostym (neutralnym) tematem bezokolicznika, ale nie może stać w miejscu prostego bezokolicznika, jest **imiesłowem czasu przeszłego** (*Perfektpartizip / Partizip II*).

Te dwie klasy potencjalnych finitów zobrazujemy przez zastąpienie prostego bezokolicznika imiesłowem czasu przeszłego w tej samej pozycji i tym samym znaczeniu w wypowiedzi. Na niepoprawne wypowiedzi wskazuje gwiazdka / asterisk:

- Paul **darf / durfte** ins Kino **gehen**.
Paul może / mógł pójść do kina.
 *Paul **darf / durfte** ins Kino **gegangen**.

Erika **kann** / **konnte** die Wahrheit **sagen**.

Erika może / mogła powiedzieć prawdę.

*Erika **kann** / **konnte** die Wahrheit **gesagt**.

Was **mag** / **mochte** er **denken**?

O czym lubi / lubił on myśleć?

*Was **mag** / **mochte** er **gedacht**?

Warum **muss** / **musste** er schon nachhause **fahren**?

Dlaczego musi / musiał on już pojechać do domu?

*Warum **muss** / **musste** er schon nachhause **gefahren**?

Du **sollst** / **solltest** schon zuhause **sein**?

Masz być / miałeś być już w domu.

*Du **sollst** / **solltest** schon zuhause **gewesen**?

Wohin **will** / **wollte** er **fliegen**?

Dokąd chce / chciał on polecieć?

*Wohin **will** / **wollte** er **geflogen**?

Bezokoliczniki proste to:

gehen, sagen, denken, fahren, sein, fliegen.

Imiesłowy czasu przeszłego to:

gegangen, gesagt, gedacht, gefahren, gewesen, geflogen.

Proste bezokoliczniki występują w języku niemieckim także po finitach:

1. wyrażających ruch, przemieszczanie się:

Mein Onkel **kommt** mich **besuchen**.

Mój wujek przyjdzie mnie odwiedzić

Morgen **gehen** wir **baden**.

Jutro pójdziemy się kąpać

Er **fährt** zweimal wöchentlich **schwimmen**.

On jedzie kąpać się dwa razy w tygodniu

Die Mutter **schickte** mich Sahne **holen**.

Matka posłała mnie po śmietanę,

2. werden i bleiben:

Hannelore **wird** in die Ukraine **fahren**.

Hannelora pojedzie na Ukrainę

Plötzlich **blieb** der Mann **stehen**.

Nagle mężczyzna zatrzymał się

Klaus **blieb** zweimal in derselben Klasse **sitzen**.

Klaus siedział dwa lata w tej samej klasie.

Finitum od prostych bezokoliczników *fühlen, hören, sehen, spüren, lassen, machen, finden* i *haben* łączy się w wypowiedzi pełnej z prostym

bezokolicznikiem, od którego zależy potencjalna wypowiedź minimalna w bierniku, zaznaczona w przykładach kursywą. W tradycji gramatycznej nazywa się takie połączenia konstrukcją AcI (Accūsātīvus cum īnfīnītīvō):

Der Kranke **fühlte sein Herz** heftig **schlagen**.

Chory czuł silne bicie swojego serca.

Der Vater **hört die Kinder streiten**.

Ojciec słyszy sprzecające się dzieci.

Die Nachbarin **sieht ihren Mann kommen**.

Sąsiadka widzi przychodzącego męża.

Der Mann **spürte Zorn** in sich auf**kommen**.

Mężczyzna czuł wzrastającą w sobie złość.

Hans **lässt Einkäufe machen**.

Hans każe zrobić zakupy.

Ich **make ihn lachen**.

Sprawiam, że się śmieje.

Die Schülerin **fand ihre Kollegin** auf dem Fußboden bewusstlos **liegen**.

Uczennica znalazła swoją nieprzytomną koleżankę leżącą na podłodze.

Mein Nachbar **hat sein Auto** in der Garage **stehen**.

Samochód mojego sąsiada stoi w garażu.

Po finitach od na przykład *brauchen* ‘używać’, *haben* ‘mieć, posiadać’, *pflügen* ‘pielęgnować’, *scheinen* ‘świecić’, *sein* ‘być’ występują także proste bezokoliczniki ze syntaktycznym wykładnikiem *zu*, który zgodnie z naszymi definicjami słowoform tworzy wraz z bezokolicznikiem jedną słowoformę, która ortograficznie *nie musi* być pisana łącznie. Wymienione proste bezokoliczniki zmieniają swoje pierwotne znaczenie, co widać w tłumaczeniu na język polski:

Du **brauchst** das Buch nicht **zu lesen**.

Nie musisz czytać tej książki.

Ich **habe** noch viel **zu tun**. (*zu tun haben* trwały zwrot językowy)

Mam jeszcze dużo pracy.

Ich **pflege** um 7 Uhr auf**zustehen**.

Zazwyczaj wstaję o godzinie siódmej.

Er **scheint** Sie **zu kennen**.

Zdaje się, że on pana / panią zna.

Das Auto **ist** noch **zu reparieren**.

Auto może być jeszcze naprawione.

W tradycji gramatycznej bezokolicznik bez **zu** to **czysty bezokolicznik** (*reiner Infinitiv*), bezokolicznik zaś z **zu** to **bezokolicznik z zu** (*Infinitiv mit zu*).

5.5. Tworzenie prostych słowoform czasownikowych

5.5.0. Uwagi wstępne

Do prostych słowoform czasownikowych należą *prosty bezokolicznik*, *finitum*, *imiesłów czasu przeszłego* i *czasu neutralnego* oraz *tryb rozkazujący drugiej osoby lp i lm*. Tworzenia tych słowoform na początku XXI wieku w gramatykach i podręcznikach do nauki języka niemieckiego nie przedstawiano jednolicie²⁹ ze względu na tradycyjne i intuicyjne pojmowanie tematu i tzw. końcówek.

Tworzenie prostych słowoform czasownikowych przedstawimy dokładnie zgodnie z procedurą analizy słowoform, prezentowanej w podrozdziale 3.5.2. Tam obok zapisu ortograficznego zaprezentowano również zapis fonologiczny, pokazujący faktyczną realizację słowoform czasownikowych. Ze względu na trudności z recepcją pisma fonetycznego przedstawimy zgodnie z tradycją gramatyczną analizy słowoform czasownikowych tylko w zapisie ortograficznym. Będziemy wychodzili od prostego bezokolicznika. Prefiksy w formach bezokolicznika uwzględnimy jedynie wtedy, gdy:

1. słowoforma bez prefiksu w standardowym języku niemieckim nie istnieje, np. istnieje tylko *beginnen* ‘zaczynać’, *misslingen* ‘nie udać się’, ale nie ma **ginnen* lub **lingen*,
2. z prefiksem słowoformy mają inną odmianę i znaczenie aniżeli bez prefiksu, np. *befehlen* ‘rozkazywać’ i *fehlen* ‘brakować’.

Koniugacja czasowników z prefiksami lub bez prefiksów, abstrahując od nielicznych wyjątków, nie wykazuje żadnych różnic.

²⁹ Świadczy o tym następujący cytat: „Ein Blick in verschiedene Grammatiken und Lehrwerke zeigt dagegen, dass bereits der Bereich der Endungen des deutschen Verbs relativ kompliziert und unsystematisch dargestellt wird, wobei hier Unregelmäßigkeiten wie die Einfügung eines -e bei Verben auf -d oder -t (etwa *warten* – *er wartet*) noch nicht berücksichtigt sind, ganz zu schweigen von den starken bzw. unregelmäßigen Verben. So findet man etwa bei Helbig/Buscha (1991, S. 26ff.) 4 Reihen von Personalendungen (für Präsens, Präteritum starke Verben, Präteritum und Konjunktiv II schwache Verben, Konjunktiv I und II starke Verben), bei Engel (1991: 412ff.) gar 5 Reihen (für Präsens, Präteritum starke Verben, Präteritum und Konjunktiv II schwache Verben, Konjunktiv I, Konjunktiv II), im Lehrwerk *Themen neu* (Aufderstraße (sic!) u. a. 1992ff.) ebenfalls 5 Reihen, im Lehrbuch *Deutsch Aktiv Neu* (Neuner u. a. 1986ff.) dagegen drei Reihen. Allen Ansätzen gemeinsam ist etwa die Unterscheidung zwischen den Personalendungen der starken und der schwachen Verben bei der Bildung des Präteritums.“ (Thurmair 1997: 29)

5.6. Czas neutralny trybu oznajmującego

Przy tworzeniu słowoform czasu neutralnego (*Präsens*) wychodzimy od prostego bezokolicznika (zobacz podrozdział 4.4.). Prosty bezokolicznik to leksem czasownika, zapisany w słownikach jedno-, dwu-, a nawet wielojęzycznych. Wychodząc od prostego bezokolicznika, zakończonego w języku niemieckim literami <en>, rzadziej <n>, ustalamy wspólny temat fleksyjny dla liczby pojedynczej i mnogiej.

Temat fleksyjny czasu neutralnego trybu oznajmującego otrzymujemy po skreśleniu w prostym bezokoliczniku końcowych liter <en> (wyjątek *knien* 'kleńczę') lub tylko <n>, jeśli bezokolicznik nie kończy się na <en>.

Jeżeli ten skrócony bezokolicznik kończy się na:

1. <d> lub <t>
2. albo ortograficzną grupę spółgłoskową składającą się:
 - 2.1. z spółgłoski zwartej i spółgłoski nosowej, na przykład *atmen*,
 - 2.2. z spółgłoski szczelinowej (z wyjątkiem niemego <h> i <l>) i nosowej, np. *öffnen*,
 - 2.3. z dwóch różnych spółgłosek nosowych, na przykład *vervollkommen*,

wtedy do skróconej formy prostego bezokolicznika dodajemy <e>.

Wyjątki: *bersten* 'pękać'; *braten* '(u)piec, (u)smażyć'; *fechten* 'bić się, uprawiać szermierkę'; *flechten* 'pleść, splatać'; *gelten* 'obowiązywać'; *halten* 'trzymać'; *laden* 'naładować'; *raten* 'radzić'; *schelten* 'złajać'; *treten* 'deptać'; *werden* 'stawać się, zostawać'.

Do tych wyjątków *nie dodaje się* <e> po skreśleniu <en> od prostego bezokolicznika, aby otrzymać temat fleksyjny.

Te reguły wyjaśnimy na kilku przykładach. Proste bezokoliczniki:

lehren uczyć, nauczać; *kommen* przychodzić; *machen* robić; *tragen* nosić

kończą się na <en>. Po skreśleniu <en> otrzymamy:

lehr, *mal*, *komm*, *mach*, *trag*,

które są tematami fleksyjnymi, ponieważ te skrócone proste bezokoliczniki nie kończą się na <d> lub <t> ani na wyżej wymienione grupy spółgłosek.

Po skreśleniu <en> w prostych bezokolicznikach:

filmen filmować; *lähmen* (s)paraliżować; *lehnen* opierać się; *lernen* uczyć się; *stimmen* głosować; *spannen* napinać

otrzymamy także tematy fleksyjne:

film, lähm, lehn, lern, stimm, spann,

ponieważ też nie kończą się na <d> lub <t> ani na wyżej wymienione grupy spółgłoskowe.

Po skreśleniu <en> w prostych bezokolicznikach:

reden mówić, rozmawiać; senden posyłać, wysyłać; streiten sprzeczać się; arbeiten pracować

stwierdzamy, że kończą się one na <d> lub <t>:

red, send, arbeit, streit.

Do tych skróconych bezokoliczników dodajemy <e>, aby otrzymać poprawny temat fleksyjny:

rede, sende, streite, arbeite.

Po skreśleniu <en> w prostych bezokolicznikach:

atmen oddychać; zeichnen rysować; vervollkommen udoskonalić

te skrócone słowoformy kończą się dwoma spółgłoskami: <tm> (spółgłoską zwartą i nosową), <chn> (spółgłoską szczelinową i nosową) oraz <mn> dwoma różnymi spółgłoskami nosowymi:

atm, zeichn, vervollkommn

i dlatego także do tych skróconych bezokoliczników trzeba dodać <e>, aby otrzymać poprawny temat fleksyjny:

atme, zeichne, vervollkommne.

Proste bezokoliczniki kończą się nie na <en>, tylko na <n>, np.

flatern trzepotać, łopotać; mogeln oszukiwać; tun robić i knien 'klęczeć' (wyjątek!)

i dlatego skreślamy tylko <n>, aby otrzymać temat fleksyjny:

flater, mogel, tu i knie.

Knien jest wyjątkiem, ponieważ <e> po <i>, a więc <ie> jest fonetycznie jedną samogłoską [i:] jak w Knie [kn'i:] kolano.

Po skreśleniu <en> w prostych bezokolicznikach:

bersten pękać; braten upiec, usmażyć; fechten bić się; flechten pleść, splatać; gelten mieć wartość; halten trzymać; laden (na)ładować; raten radzić; schelten złajać, treten deptać; werden stawać się

nie dodajemy <e>, mimo że kończą się na <t> lub <d>, ponieważ <e> nie występuje w temacie fleksyjnym lp i lm tych słowoform i dlatego zalicza się je do wyjątków. Tematami fleksyjnymi tych słowoform będą:

berst, brat, fecht, flecht, gelt, halt, lad, rat, schelt, tret, werd.

Otrzymany w ten sposób temat fleksyjny będzie jednostką wyjściową do tworzenia wszystkich słowoform w czasie neutralnym trybu oznajmującego. Temat fleksyjny w języku polskim i niemieckim może także się zmieniać poprzez wymianę samogłosek lub / i spółgłosek. Na przykład w *piorę* i *pierzesz* mamy wymianę liter <o> na <e> i <r> na <rz>.

Czasowniki ze zmianami będą odpowiednio we wzorach koniugacyjnych przedstawione. Na przykład tematem prostego bezokolicznika *fahren* 'jechać' jest *fahr*. Tylko w drugiej i trzeciej osobie lp czasu neutralnego mamy wymianę samogłoski <a> na <ä>. We wzorze koniugacyjnym tę wymianę zaznaczymy w ten sposób:

<a> → <ä> (czyta się: zamień ortograficzną samogłoskę <a> na <ä>).

Tylko wtedy, gdy po <ä> występuje jeszcze spółgłoska, to po <ä> stawiamy przecinek. Na końcu tematu stawiamy „+” (czytaj: dodaj), a po tym znaku dopisujemy np. <st> jako dodatkowy syntaktyczny wykładnik. Druga osoba liczby pojedynczej zostanie we wzorze deklinacyjnym zapisana tak:

2. <a> → <ä>, + st (= (du) *fährst*) '(ty) jedziesz'.

W języku niemieckim jest 66 czasowników, w których w czasie neutralnym trybu oznajmującego stwierdza się wymianę w 2. i 3. osobie lp samogłosek i rzadziej spółgłosek lub tylko spółgłosek.

Brak syntaktycznego wykładnika zaznaczymy jedynie we wzorze kreską / dywizem „-”.

Opis zaczniemy od czasowników bez zmian w tematach (wzory 1 do 5), a dopiero po nich przedstawimy czasowniki ze zmianami w tematach.

Znakomita większość słowoform czasownikowych w lp i lm otrzymuje wykładniki syntaktyczne według wzoru pierwszego:

WZÓR 1

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	en
2. st	t
3. t	en

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. komm + e	komm + en
2. komm + st	komm + t
3. komm + t	komm + en

Do tematów fleksyjnych zakończonych na <e> dodaje się wykładniki syntaktyczne prezentowane we wzorze 2.:

WZÓR 2

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. -	n
2. st	t
3. t	n
1. arbeite	arbeite + n
2. arbeite + st	arbeite + t
3. arbeite + t	arbeite + n

W tematach fleksyjnych prostych bezokoliczników zakończonych na <eln> np. *klingleln* ‘dzwonić’ nie wymawia się <e> w [kl'ingln]. Wychoząc od zapisu ortograficznego, stwierdza się, że te czasowniki tworzą pierwszą osobę przez przesunięcie <e> po <l>. Ta ortograficzna zmiana nazywa się w językoznawstwie *interwersją* (*Interversion*), co zaznaczamy we wzorze skrótem *itw.*:

WZÓR 3

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. <i>itw.</i>	n
2. st	t
3. t	n
1. klingle	klingel + n
2. klingel + st	klingel + t
3. klingel + t	klingel + n

W szybkiej wymowie języka standardowego i w mowie potocznej w tematach fleksyjnych zakończonych na <er>, np. *wundern* ‘dziwić się’, też eliminuje się <e> w <er> tylko w 1. osobie lp, co upodabnia paradygmaty tych czasowników do tematów zakończonych na <eln>:

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. wunder	wunder + n
2. wunder + st	wunder + t
3. wunder + t	wunder + n

W normalnej standardowej wymowie tematy fleksyjne zakończone na <er>, jak i tematy *tu* i *knie* otrzymują wykładniki syntaktyczne wzoru 4.:

WZÓR 4

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	n
2. st	t
3. t	n

Liczba pojedyncza

1. wunder + e	tu + e	knie + e
2. wunder + st	tu + st	knie + st
3. wunder + t	tu + t	knie + t

Liczba mnoga

1. wunder + n	tu + n	knie + n
2. wunder + t	tu + t	knie + t
3. wunder + n	tu + n	knie + n

Większość tematów fleksyjnych zakończonych na <s>, <ß>, <x> i <z> otrzymuje następujące wykładniki syntaktyczne:

WZÓR 5

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	en
2. t	t
3. t	en

Liczba pojedyncza

1. weis + e	reiß + e	mix + e	münz + e
2. weis + t	reiß + t	mix + t	münz + t
3. weis + t	reiß + t	mix + t	münz + t

Liczba mnoga

1. weis + en	reiß + en	mix + en	münz + en
2. weis + t	reiß + t	mix + t	münz + t
3. weis + en	reiß + en	mix + en	münz + en

Tematy fleksyjne od *blasen* ‘dmuchać’, *lassen* ‘zostawiać’ i *wachsen* w znaczeniu ‘rosnąć’ wykazują wymianę samogłosek, zaliczaną także do wykładników syntaktycznych. Te słowoformy mają więc w drugiej i trzeciej osobie liczby pojedynczej podwójne wykładniki syntaktyczne, prezentowane we wzorze 6.:

WZÓR 6

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. a → ä , + t	t
3. a → ä , + t	en

Liczba pojedyncza

1. blas + e	lass + e	wachs + e
2. bläs + t	läss + t	wächs + t
3. bläs + t	läss + t	wächs + t

Liczba mnoga

1. blas + en	lass + en	wachs + en
2. blas + t	lass + t	wachs + t
3. blas + en	lass + en	wachs + en

Lesen ‘czytać’ odmienia się według wzoru 7.:

WZÓR 7

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. e → ie , + t	t
3. e → ie , + t	en
1. les + e	les + en
2. lies + t	les + t
3. lies + t	les + en

Essen ‘jeść’, *fressen* ‘zreć’, *messen* ‘mierzyć’, *schmelzen* ‘stopić’ i *vergessen* ‘zapomnieć’ odmieniają się według wzoru 8.:

WZÓR 8

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. e → i , + t	t
3. e → i , + t	en

Liczba pojedyncza

1. ess + e	schmelz + e
2. iss + t	schmilz + t
3. iss + t	schmilz + t

Liczba mnoga

1. ess + en	schmelz + en
2. ess + t	schmelz + t
3. ess + en	schmelz + en

Stoßen ‘trącać’ odmienia się według wzoru 9.:

WZÓR 9

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	en
2. o → ö, + t	t
3. o → ö, + t	en
1. stoß + e	stoß + en
2. stöß + t	stoß + t
3. stöß + t	stoß + en

Backen ‘piec’, *fahren* ‘jechać’, *fallen* ‘upać’, *fangen* ‘łapać’, *graben* ‘wykopać’, *laufen* ‘biec’, *saufen* ‘żłopać’, *schlafen* ‘spać’, *schlagen* ‘bić’ i *waschen* ‘prać’ odmieniają się według wzoru 10.:

WZÓR 10

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	en
2. a → ä, + st	t
3. a → ä, + t	en

Liczba pojedyncza

1. fall + e	lauf + e
2. fällt + st	läuf + st
3. fällt + t	läuf + t

Liczba mnoga

1. fall + en	lauf + en
2. fall + t	lauf + t
3. fall + en	lauf + en

Gebären ‘rodzić’ i *schwären* ‘ropieć’ mają odmianę jednostkową. *Gebären* odmienia się jeszcze rzadko według wzoru 1. *Schwären* ma tylko formę 3. osoby lp [(es) *schwiert*] uważaną za przestarzałą. W swojej nieregularnej odmianie otrzymuje *gebären* syntaktyczne wykładniki wzoru 11.:

WZÓR 11

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	en
2. ä → ie, + st	t
3. ä → ie, + t	en

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. gebär + e	gebär + en
2. geb ier + st	gebär + t
3. geb ier + t	gebär + en

Geschehen ‘dziać się’ występuje w roli finitum tylko w 3. osobie lp: (es) *geschieht*, ale ze względu na wymianę samogłosek zalicza się *geschehen*, razem z *befehlen* ‘rozkazywać’, *empfehlen* ‘polecać’, *sehen* ‘widzieć’ i *stehlen* ‘kraść’ do odmiany według wzoru 12.:

WZÓR 12

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. e → ie , + st	t
3. e → ie , + t	en
1. seh + e	seh + en
2. sieh + st	seh + t
3. sieh + t	seh + en

Bergen ‘ukrywać’, *brechen* ‘wylaamywać’, *dreschen* ‘młócić’, *geben* ‘dawać’, *helfen* ‘pomagać’, *melken* ‘doić’, *quellen* ‘wytryskiwać’, *schrecken* ‘straszyć’, *schwellen* ‘nabrzmiwać’, *sprechen* ‘mówić’, *stechen* ‘ukłuć’, *sterben* ‘umrzeć’, *treffen* ‘spotkać’, *verderben* ‘zepsuć’, *werben* ‘werbować’ i *werfen* ‘rzucać’ odmieniają się według wzoru 13.:

WZÓR 13

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. e → i , + st	t
3. e → i , + t	en
1. helf + e	helf + en
2. hilf + st	helf + t
3. hilf + t	helf + en

Nehmen ‘brać’ odmienia się według wzoru 14.:

WZÓR 14

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. ehm → imm + st	t
3. ehm → imm + t	en

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. nehm + e	nehm + en
1. nimm + st	nehm + t
2. nimm + t	nehm + en

Osobliwości wykazują *dünken* ‘zdawać się, wydawać się’ i *löschen* ‘(u)gasić’. *Dünken* używane jest bezosobowo w 3. osobie lp *es dünkt*, mając u boku starszą formę (*es*) *deucht*, która zanika.

Löschen odmienia się według wzoru 15.:

WZÓR 15

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	en
2. ö → i , + st	t
3. ö → i , + t	en
1. lösch + e	lösch + en
2. lisch + st	lösch + t
3. lisch + t	lösch + en

Braten ‘upiec’, *halten* ‘trzymać’ i *raten* ‘radzić’ odmieniają się według wzoru 16.:

WZÓR 16

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. e	e + n
2. a → ä , + st	e + t
3. a → ä	e + n

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. halt + e	halt + e + n
2. hält + st	halt + e + t
3. hält	halt + e + n

Te formy wykazują różnice liczbowe. Oznaczone w paradygmacie koniugacyjnym „+ <e> +“ sygnalizuje liczbę mnogą. <n> w paradygmacie lm jest monofunkcyjnym, syntaktycznym wykładnikiem 1. lub 3. osoby. Liczbę pojedynczą sygnalizuje brak <e> w realizacji tematu fleksyjnego.

Fechten ‘fechtować się’, *flechten* ‘pleść’, *gelten* ‘mieć wartość’, *schelten* ‘złajać’ i *treten* ‘deptać’ odmieniają się według wzoru 17.:

WZÓR 17

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	e + n
2. e → i , + st	e + t
3. e → i	e + n

Odmiana *treten* wykazuje w 2. i 3. osobie lp podwojenie tematycznego <t>. Ta geminata to ortograficzny znak dla wymowy otwartego i krótkiego <i> [ɪ].

Liczba pojedyncza

1. gelt + e	tret + e
2. gilt + st	tritt + st
3. gilt	tritt

Liczba mnoga

1. gelt + e + n	tret + e + n
2. gelt + e + t	tret + e + t
3. gelt + e + n	tret + e + n

Ta odmiana kojarzy się z odmianą we wzorze 16., ale ją cechuje inna wymiana samogłoskowa i dlatego jest zaliczana do wzoru 17.

Podobnie jak we wzorze 16. i 17. odmieniają się *bersten* ‘pękać’ i *laden* ‘ładować’, które mogą być odmieniane także według wzoru drugiego. One odmieniają się także nieregularnie według wzoru 18. *bersten* i 19. *laden*:

WZÓR 18

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. e	e + n
2. e → i	e + t
3. e → i	e + n

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. berst + e	berst + e + n
2. birst	berst + e + t
3. birst	berst + e + n

WZÓR 19

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
e	e + n
a → ä , + st	e + t
a → ä , + t	e + n

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
lad + e	lad + e + n
läd + st	lad + e + t
läd + t	lad + e + n

Bersten wykazuje odmianę podobną do wzoru 17., ale w 2. osobie lp nie ma dodatkowego wykładnika syntaktycznego <st>, a w 3. osobie <t> i dlatego jest to odmiana jednostkowa.

Laden odmienia się z wyjątkiem 3. osoby lp według wzoru 16. W 3. osobie lp otrzymuje czysto ortograficzny, dodatkowy wykładnik syntaktyczny <t> i dlatego jest to także odmiana jednostkowa.

Dürfen ‘wolno’, *können* ‘móc’, *mögen* ‘lubić’, *müssen* ‘musieć’, *sollen* ‘powinien’ i *wollen* ‘chcieć’ wykazują w swojej koniugacji różną wymianę samogłosek tematowych z wyjątkiem *sollen*, którego koniugacja jest przedstawiona we wzorze 20.:

WZÓR 20

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. -	en
2. st	t
3. -	en
1. soll	soll + en
2. soll + st	soll + t
3. soll	soll + en

Dürfen odmienia się według wzoru 21.:

WZÓR 21

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. ü → a , -	en
2. ü → a , + st	t
3. ü → a , -	en
1. darf	dürf + en
2. darf + st	dürf + t
3. darf	dürf + en

Können i *mögen* odmieniają się według wzoru 22.:

WZÓR 22

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga		
1. ö → a , -	en		
2. ö → a , + st	t		
3. ö → a , -	en		
Liczba pojedyncza	Liczba mnoga		
1. kann	mag	könn + en	mög + en
2. kann + st	mag + st	könn + t	mög + t
3. kann	mag	könn + en	mög + en

Müssen odmienia się według wzoru 23.:

WZÓR 23

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. ü → u , -	en
2. ü → u , + t	t
3. ü → u , -	en
1. muss	müss + en
2. muss + t	müss + t
3. muss	müss + en

Podobnie jak *müssen* odmienia się *wissen* ‘wiedzieć’. *Wissen* jednakże wykazuje w lp wymianę <i> na <ei> i ortograficzną wymianę spółgłosek <ss> na <ß> i dlatego zaliczana jest do wzoru 24.:

WZÓR 24

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. iss → eiß -	en
2. iss → eiß + t	t
3. iss → eiß -	en
1. weiß	wiss + en
2. weiß + t	wiss + t
3. weiß	wiss + en

Nieregularna koniugacja cechuje *haben* ‘mieć’, *werden* ‘stawać się’ i *sein* ‘być’. Temat *hab* w 2. i 3. osobie jest skrócony o do <ha>. Podobnie i temat *werd* zostaje tylko w 2. osobie lp skrócony do <wer>. W 2. i 3. osobie dodatkowo zauważamy zmianę samogłoski tematowej z <e> na <i>. *Sein* ma odmianę nieregularną. Nie można w tej koniugacji ustalić tematu i wykładników syntaktycznych.

Liczba pojedyncza

1. hab + e	werd + e	bin
2. ha + st	wir + st	bist
3. ha + t	wird	ist

Liczba mnoga

1. hab + en	werd + e + n	sind
2. hab + t	werd + e + t	seid
3. hab + en	werd + e + n	sind

W *haben* i *werden* można wyróżnić wykładniki syntaktyczne przez analogię do innych wzorów koniugacyjnych. Od prezentowanych odmian

wyróżniają się one redukcją spółgłosek tematowych: <-b> dla *haben* w 2. i 3. osobie lp i <-d> dla *werden* w 2. osobie lp Syntaktyczne wykładniki czasownika *werden* są monofunkcyjne, ponieważ tematy lp i lm różnią się.

Rezygnując z odniesienia do fonetyki, można regułę otrzymania tematu fleksyjnego czasu neutralnego i wykładników syntaktycznych uprościć:

Temat fleksyjny czasu neutralnego trybu oznajmującego otrzymujemy po skreśleniu w prostym bezokoliczniku końcowych liter <en> (wyjątek *knien*) lub tylko <n>, jeśli bezokolicznik nie kończy się na <en>.

Jeżeli skrócony bezokolicznik kończy się na litery <d> i <t> lub grupę spółgłoskową, którą trudno wymówić, wtedy do skróconej formy prostego bezokolicznika dodajemy <e>.

Wyjątki od tej reguły to:

bersten ‘pękać’; *braten* ‘(u)piec, (u)smażyć’; *fechten* ‘bić się, uprawiać szermierkę’; *flechten* ‘pleść, splatać’; *gelten* ‘obowiązywać’; *halten* ‘trzymać’; *laden* ‘naładować’; *raten* ‘radzić’; *schelten* ‘złajać’; *treten* ‘deptać’; *werden* ‘stawać się, zostawać’.

Pod warunkiem opanowania pamięciowego 66 czasowników z wymianą samogłosek i / lub niekiedy również i spółgłosek w krótkich wypowiedziach³⁰ można dla celów dydaktycznych przedstawić formalnie poprawne, uproszczone tworzenie czasu neutralnego trybu oznajmującego za pomocą jednolitego wzoru:

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
-------------------	--------------

1. <(e)>	<(e)n>
2. <st> lub <t>	<t>
3. <t>	<(e)n>

W pierwszej osobie lp syntaktyczny wykładnik <e> *nie jest* dodawany, jeżeli temat fleksyjny kończy się na <e> np. *arbeite* lub <el> np. *lächel*. W ortograficznym temacie fleksyjnym zakończonym na <el> <e> zostaje przesunięte po <l>, a więc 1. osoba brzmi np. (ich) *lächle* ‘uśmiecham się’.

W szybkiej wymowie w języku standardowym, a szczególnie w mowie potocznej syntaktyczny wykładnik <e> pierwszej osoby nie jest już realizowany. Na przykład mówi się *ich hab* ‘mam’; *ich mach* ‘robię’; *ich sammel* ‘zbieram’ bez zmiany znaczenia lub nieporozumienia.

³⁰ Pomocą w opanowaniu tych i innych często używanych czasowników jest praca: Griesbach / Uhlig (2008): *4000 deutsche Verben*.

W drugiej osobie lp syntaktyczny wykładnik <st> zostaje zredukowany do <t>, gdy temat kończy się na <s>, <ß> <x> i <z>.

W trzeciej osobie lp i w drugiej osobie lm nie można opuścić wykładnika syntaktycznego <t>.

Pierwsza i trzecia osoba lm mają tę samą formę, co prosty bezokolicznik. Od bezokolicznika odróżnia się 1. i 3. osobę lm za pomocą słowoform *wir*, *sie* i *Sie* występujących przed formą bezokolicznika lub także bezpośrednio po niej. Pozycję słowoformy osoby gramatycznej po finitum w wypowiedzi przedstawiono dokładnie w rozdziale 12.

5.7. Tryb rozkazujący

Tryb rozkazujący (*Imperativ*) tworzymy od czasu neutralnego trybu oznajmującego według następującej reguły:

Przy tworzeniu trybu rozkazującego wychodzimy od drugiej osoby liczby pojedynczej i liczby mnogiej.

W liczbie pojedynczej skreślamy *du* i wykładniki syntaktyczne <st> lub <t> (po tematach zakończonych na litery <s>, <ß>, <x> i <z>) oraz przegłos w temacie fleksyjnym z samogłoską <a> lub <o> (tylko (du) *stößt*). Do tak uzyskanej słowoformy można dodać fakultatywnie <e>, jeżeli:

1. forma imperatywu nie kończy się na <e> ,
2. w temacie fleksyjnym drugiej osoby liczby pojedynczej nie stwierdza się wymiany samogłosek tematu fleksyjnego <ä>, <e> i <ö> na <i> lub <ie> .

Jedynym wyjątkiem jest *siehe!*

Skreślając *du* i <st> w poniżej podanych przykładach:

du arbeitest, **du** sendest, **du** atmest, **du** zeichnest

otrzymamy tryb rozkazujący kończący się już na <e>:

Arbeite! *Pracuj!*; Sende! *Poślij!*; Atme! *Oddychaj!*; Zeichne! *Rysuj!*

Po tych słowoformach trybu rozkazującego nie wolno dodawać <e>.

Skreślając *du* i <st> lub tylko <t> po <s>, <ß> <x> i <z> w słowoformach bez zmiany samogłoski tematowej:

du glaubst, **du** schaust, **du** gehst, **du** lernst,
du saust, **du** reißt, **du** mixt, **du** reizt

otrzymamy tryb rozkazujący nie kończący się na <e> i dlatego można dodać fakultatywne <e>, co zaznaczono poprzez okrągłe nawiasy <(e)>:

Glaub(e)! Wierz!; Schau(e)! Patrz!; Geh(e)! Idź!; lern(e)! Ucz się!;
Saus(e)! Popędź!; Reiß(e)! Rozerwij!; Mix(e)! Zmieszaj!; Reiz(e)! Drażnij!

Skreślając *du* i <st> lub tylko <t> po tematach zakończonych na <s>, lub <ß> oraz przegłos w drugiej osobie samogłoski tematu fleksyjnego (*lauf*, *schlaf*, *wachs*, *blas*, *stoß*) otrzymamy tryb rozkazujący, na końcu którego możliwe jest także dodanie fakultatywnego <e>:

du läufst, du schläfst, du wächst, du bläst, du stößt,
Lauf(e)! Biegnij!; Schlaf(e)! Śpij!; Wachs(e)! Rośnij!; Blas(e)! Dmuchaj!; Stoß(e)!
Uderz!; Popchnij!

Po skreśleniu *du* i <st> w:

du gebierst, du hilfst, du erlichst, du siehst

otrzymamy tryb rozkazujący:

Gebier! Urodź!; Hilf! Pomóż!; Erlich! Zgaś!; Sieh! Spójrz!; i Siehe! (**wyjątek!**).

W drugiej osobie mamy zmianę samogłoski tematu fleksyjnego (*ge-bür*, *helf*, *erlös*, *seh* na <*ie*> lub <*i*>) i dlatego nie wolno dodać fakultatywnego <e>. Jedynym wyjątkiem jest *siehe!*, którego używa się do wskazania na strony w tekście (polskie: *zobacz na str.*) oraz zwrócenie szczególnej uwagi na coś, np. małemu dziecku na spacerze na konia.

Tryb rozkazujący w drugiej osobie liczby mnogiej tworzymy tylko poprzez skreślenie **ihr**. Po słowoformie czasownikowej w trybie rozkazującym stoi wykrzyknik jako ortograficzny znak szczególnej intonacji.

ihr arbeitet → Arbeitet! Pracujcie!

ihr brecht → Brecht! Wylamujcie!

ihr geht → Geht! Idźcie!

ihr helft → Helft! Pomóżcie!

ihr schaut → Schaut! Spójrzcie!

ihr schlaft → Schlaft! Śpijcie!

Tryb rozkazujący dla 1. i 3. osoby liczby mnogiej tworzymy przez przestawienie *wir*, *sie*, *Sie* po finitum. Wykrzyknik jest interpunkcyjnym znakiem trybu rozkazującego.

wir gehen → Gehen **wir**! Chodźmy!

sie gehen → Gehen **sie**! Niech oni / one idą!

Sie gehen → Gehen **Sie!** *Niech pan / pani itd. idzie!*

Od modalnych słowoform czasownikowych (wyjątek *wollen*) i bezosobowych nie można utworzyć trybu rozkazującego. Od niektórych czasowników tryb rozkazujący jest rzadko tworzony. Drosdowski (1995: 169) wymienia takie czasowniki:

gelten, geraten, kennen, kriegem, bekommen, vermissen, wiedersehen, wohnen.

Gilt! (Drosdowski 1995: 134)

Zgoda! / Dobrze! / Niech tak będzie!

Gerate nie in Panik!

Nie wpadaj nigdy w panikę!

Kenne deine Pflichten!

Znaj swoje obowiązki!

Geh und sieh deine Heimat wieder!

Idź i zobacz znowu swoją ojczyznę!

Wolle immer das Gute!

Chciej zawsze dobra!

Od powyższych reguł są następujące odstępstwa, które wymienimy:

1. Do tematów fleksyjnych zakończonych na <el> i <er> po skreśleniu <st> dodaje się w standardowym języku niemieckim <e>:

du sammelst → Sammele! *Zbieraj!*;

du feierst → Feiere! *Świętuj!*

2. W tematach fleksyjnych 2. osoby lp zakończonych na <el> i <er> można opuścić to <e> z <el> i <er>, co szczególnie jest preferowane przy <el>:

du sammelst → Sammle!; du feierst → Feire!

3. W liczbie pojedynczej szczególne formy trybu rozkazującego tworzy się od *haben*, *sein*, *werden*, *wissen* i *wollen*:

Hab Dank! *Dzięki ci!*

Sei ruhig! *Siedź cicho!*

Werde vernünftig! *Nabierz rozsądku!*

Wisse mehr! *Wiedz więcej!*

Wolle etwas Besseres! *Chciej lepiej!*

4. Jeżeli po słowoformie w trybie rozkazującym występuje *du* i *ihr*, to te osoby są szczególnie wyróżnione w stosunku do innych:

Sag **du** es ihm!

Ty to mu powiedz!

Lest **ihr** das Buch!

Wy czytajcie tę książkę!

5. W trybie rozkazującym modyfikatory finitum, zaznaczone pogrubioną kursywą, stoją na końcu, jeżeli na końcu nie jest wymieniona osoba, do której mówca się zwraca:

Komm bitte **herein**, Claudia!

Wejdź, proszę, Klaudio!

Lauf doch gleich nicht **weg**!

Nie uciekaj zaraz!

6. Jeżeli pojedyncza wypowiedź zaczyna się od słowoformy deiktycznej *du*, *ihr*, *Sie* i kończy się wykrzyknikiem, to taka wypowiedź wyraża kategorię rozkaz:

Du machst hier sauber!

Ty tutaj posprzątasz!

Ihr fegt den Staub von allen Tischen!

Wy wytrzecie kurz ze stołów!

Sie kommen mit! (rozkaz policji)

Pan / pani pójdzie z nami!

7. Tryb rozkazujący można utworzyć podobnie jak w języku polskim od prostego bezokolicznika. W języku niemieckim eliminuje się obowiązkowo słowoformę *sich*, w języku polskim *się* pozostaje. Jeżeli ten tryb jest skierowany do nieokreślonych osób, to ma wydźwięk neutralny, a w stosunku do jednej osoby – wydźwięk drastyczny:

Nicht stören! (Np. wywieszka na klamce pokoju hotelowego.)

Nie przeszkadzać!

Nicht hinauslehnen! (od *sich hinauslehnen*) (Np. napis przy oknie w pociągu.)

Nie wychylać się!

Stillschweigen! (Wydźwięk drastyczny w stosunku do jednej osoby.)

Milczeć!

- UWAGA:** W języku niemieckim *tylko* w trybie rozkazującym drugiej osoby liczby pojedynczej i mnogiej zawarta jest domyślnie słowoforma *du* lub *ihr* i dlatego w wypowiedzi bez trybu rozkazującego *nie wolno opuszczać* słowoform osób gramatycznych *ich*, *du*, *er*, *sie*, *es* (lp); *wir*, *ihr*, *sie* (lm) i *Sie* (lm), ponieważ taka wypowiedź byłaby niepoprawna. W języku polskim ze względu na jednoznaczne osobowe słowoformy czasownikowe opuszcza się słowoformy, oznaczające osoby gramatyczne, co zaznaczono poprzez nawiasy:

Wir gehen nachhause.

(My) idziemy do domu.

Er ging nachhause.

(On) szedł do domu.

5.8. Czas neutralny trybu przypuszczającego

Przy tworzeniu czasu neutralnego trybu przypuszczającego (*Präsens Konjunktiv*) wychodzimy także od prostego bezokolicznika, aby uzyskać, podobnie jak temat czasu neutralnego trybu oznajmującego, temat czasu neutralnego trybu przypuszczającego. Temat czasu neutralnego trybu przypuszczającego tworzymy według poniższej prostej reguły:

Temat fleksyjny czasu neutralnego trybu przypuszczającego uzyskuje się poprzez skreślenie końcowego <n> w prostym bezokoliczniku. Jeżeli po skreśleniu <n> skrócony bezokolicznik nie kończy się na <e>, to należy dodać <e> na końcu skróconego bezokolicznika. Jedynym wyjątkiem jest czasownik *sein* tylko w liczbie pojedynczej.

Po skreśleniu <n> w prostym bezokoliczniku:

haben, lesen, machen, mögen, schauen

otrzymamy temat fleksyjny prostego czasu neutralnego trybu przypuszczającego:

habe, lese, mache, möge, schaue.

Proste bezokoliczniki *lächeln*, *rudern*, *tun*, *sein* po skreśleniu <n> nie kończą się na <e> i dlatego należy dodać <e>:

lächel + e, rudern + e, tu + e, sei (**wyjątek** tylko w lp!, w lm *seie*!).

Temat czasu neutralnego trybu przypuszczającego od *sein* to w lp *sei*, a w lm *seie*. Brak zmian tematu i zakończenie tego tematu na <e> z wyjątkiem tematów czasu neutralnego trybu oznajmującego także zakończonych na <e> są znakiem trybu przypuszczającego. Do tematu trybu przypuszczającego dodaje się następujące syntaktyczne wykładniki:

Liczba pojedyncza

Liczba mnoga

1. -	n
2. st	t
3. -	n

Liczba pojedyncza						
1.	habe	möge	wisse	lächele	sei	rudere
2.	habe + st	möge + st	wisse + st	lächele + st	sei + st	rudere + st
3.	habe	möge	wisse	lächele	sei	rudere

Liczba mnoga						
1.	habe + n	möge + n	wisse + n	lächele + n	sei + e + n	rudere + n
2.	habe + t	möge + t	wisse + t	lächele + t	sei + e + t	rudere + t
3.	habe + n	möge + n	wisse + n	lächele + n	sei + e + n	rudere + n

Aby zobrazować różnicę między trybem oznajmującym (w tabeli skrót **TO**) i przypuszczającym (skrót **TP**), zestawiamy ich odmiany:

Liczba pojedyncza						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	ess + e	esse	mal + e	male	arbeite	arbeite
2.	iss + t	esse + st	mal + st	male + st	arbeite + st	arbeite + st
3.	iss + t	esse	mal + t	male	arbeite + t	arbeite
Liczba mnoga						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	ess + en	esse + n	mal + en	male + n	arbeite + n	arbeite + n
2.	ess + t	esse + t	mal + t	male + t	arbeite + t	arbeite + t
3.	ess + en	esse + n	mal + en	male + n	arbeite + n	arbeite + n

Liczba pojedyncza						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	weiß	wisse	lad + e	lade	soll	solle
2.	weiß + t	wisse + st	lad + st	lade + st	soll + st	solle + st
3.	weiß	wisse	lad + t	lade	soll	solle
Liczba mnoga						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	wiss + en	wisse + n	lad + e + n	lade + n	soll + en	solle + n
2.	wiss + t	wisse + t	lad + e + t	lade + t	soll + t	solle + t
3.	wiss + en	wisse + n	lad + e + n	lade + n	soll + en	solle + n

Czysto formalne porównanie słowoform w obu trybach czasu neutralnego wykazuje, że:

1. jedynie wszystkie słowoformy czasownika *sein* w obydwu trybach są różne,
2. największą różnicę wykazują w obu trybach w lp finita czasowników *dürfen*, *können*, *mögen*, *müssen*, *wollen*, *sollen* oraz *wissen* (porównaj *sollen* i *wissen* w powyższych paradygmatach!),
3. znaczną różnicę obserwujemy w formach trybu przypuszczającego w koniugacji, w której w trybie oznajmującym mamy w 2. i 3. osobie zmianę samogłosek tematowych (porównaj np. *essen* i *laden*!),

4. 3. osoba lp jest zawsze zróżnicowana,
5. jeżeli temat fleksyjny czasu neutralnego trybu oznajmującego kończy się na <e>, to jedynie 3. osoba lp wykazuje różnicę (porównaj np. *arbeiten* w powyższym paradygmacie!),
6. jeżeli tematy fleksyjne w trybie oznajmującym nie kończą się na <e>, to 2. osoba lm w trybie przypuszczającym jest nacechowana,
7. nie ma żadnej formalnej różnicy w obydwu trybach w 1. osobie lp czasu neutralnego z wyjątkiem wyżej wymienionych czasowników oraz we wszystkich słowoformach w 1. i 3. osobie lm.

5.9. Imiesłów czasu neutralnego

Reguła tworzenia tego imiesłowu jest bardzo prosta i została sformułowana przez Adelunga (1801: 262). W późniejszych opracowaniach tę regułę w gramatykach niemieckich skomplikowano, wychodząc od intuicyjnie rozumianego tematu fleksyjnego i dwóch końcówek *-nd* i *-end* z odpowiednimi regułami.

Imiesłów czasu neutralnego (*Präsenspartizip*) tworzymy przez dodanie do prostego bezokolicznika sufiksu <-d>. Od tej reguły są obecnie tylko dwa wyjątki ***seiend*** i ***tuend***.

arbeitend *pracując(y)*, *bildend* *tworząc(y)*, *gehend* *idąc(y)*, *haltend* *trzymając(y)*, *liegend* *leżąc(y)*, *singend* *śpiewając(y)*, *werdend* *stając(y) się*.

W tradycji gramatycznej ten imiesłów bez względu na jego użycie, jako czasownik lub przymiotnik, jest nadal czasownikiem. W tej *Gramatyce* o szesnastej części mowy *imiesłów czasu neutralnego* decyduje jego użycie tylko w wypowiedzi z paradygmatyczną wypowiedzią klasy czwartej lub piątej.

Ein frohes Lied (2) **singend** (4), zogen die Kinder zum Sportplatz.
Die Kinder, **ein frohes Lied** (2) **singend** (4), zogen zum Sportplatz.

W poniższych przykładach ta słowoforma jest przymiotnikiem:

der **arbeitende** Mensch *pracujący człowiek*, das **lesende** Mädchen *czytająca dziewczyna*, die **werdende** Mutter *przyszła matka*.

lub przysłówkiem:

Hannelore ist **entzückend**. (przysłówek)
Hannelora jest śliczna / czarująca.

5.10. Czasowniki nieregularne

5.10.0. Objaśnienie do tabeli czasowników nieregularnych

Okolo 200 czasowników ze znaczą frekwencją w tekstach wykazuje przy tworzeniu słowoform zmiany w tematach koniugacyjnych. Pozostałe czasowniki nie zmieniają tematów koniugacyjnych. Słowoformy czasownikowe dzieli się synchronicznie na tworzone regularnie i nieregularnie.

Czasowniki nieregularne ujęto tabelarycznie zgodnie z porządkiem alfabetycznym. Szczególnie wyróżnione będą czasowniki, które mają także odmianę regularną bez zmiany znaczenia, jak np. *glimmen*:

Das Feuer hat noch unter der Asche **geglimmt** / **geglommen**.
Ogień tlił się jeszcze pod popiołem

lub ze zmianą znaczenia (np. ***schaffen***):

Der Künstler hat ein neues Bild **geschaffen**.
Artysta stworzył nowy obraz.
Hans hat die Prüfung nicht **geschafft**.
Hans nie zdał egzaminu.

Czasowniki bez zmiany znaczenia odmieniające się regularnie i nieregularnie zostaną w tabeli zaznaczone tylko kursywą, np. *glimmen*, czasowniki zaś ze zmianą znaczenia – pogrubioną kursywą, np. ***schaffen***.

Po imiesłowie czasu przeszłego występuje prosty bezokolicznik *haben*:

gelernt haben, gekauft haben, gelesen haben

albo *sein*:

gegangen sein, genesen sein, geschehen sein

względnie obydwie proste bezokoliczniki:

geflogen haben / sein, gebrochen haben / sein, getroffen haben / sein

Użycie *haben* lub *sein* jest w niektórych wypadkach związane ze zmianą znaczenia czasowników, np. *fliegen*:

Herr Schmidt ist mit der Boeing nach London **geflogen**.
*Pan Schmidt **poleciał** boeingiem do Londynu.*
Herr Schmidt hat die Boeing nach London **geflogen**.
*Pan Schmidt **pilotował** boeinga do Londynu.*

Na wszystkie *nieregularne* słowoformy czasownikowe w trybie rozkazującym wskazuje wykrzyknik. W liście uwzględniono tylko czasowniki bez prefiksów. Prefiksację uwzględniono jedynie wtedy, gdy czasowniki bez prefiksów nie istnieją, jak np. *beginnen* : **ginnen*, *misslingen* : **lingen*

lub *verderben* : **derben* oraz przy zupełnie innej koniugacji związanej ze znaczeniem z prefiksem i bez niego, np. *fehlen* ‘brakować’ (czasownik regularny), ale *befehlen* ‘rozkazywać’ (czasownik nieregularny).

Dla tworzenia imiesłowu czasu przeszłego z syntaktycznym wykładnikiem **ge-** lub bez niego podano reguły w podrozdziale 4.11. Niektóre słowoformy czasownikowe są używane *rzadko*, *rzadziej* tj. wychodzą z użycia lub są we współczesnym języku już nierealizowane, co zaznaczono słowoformą *przestarzała*. Tak określone słowoformy pojawiają się raczej w starszej literaturze, współcześnie zaś ze względów stylistycznych. W tej liście użyto także dwóch skrótów **tr.** = przechodni czasownik (*transitives Verb*) i **intr.** = nieprzechodni czasownik (*intransitives Verb*).

Jako przechodnie określa się w tradycji gramatycznej czasowniki z obligatoryjną lub fakultatywną wypowiedzią potencjalną w bierniku, zwaną w składni dopełnieniem w bierniku, które w stronie biernej staje się podmiotem. (Zobacz podrozdziały 9.2.14. i 11.3.3.) Na przykład:

Dora malt **einen kleinen Jungen**. (strona czynna)

Dora maluje małego chłopca.

Ein kleiner Junge wird **von Dora** gemalt. (strona bierna)

Mały chłopiec jest malowany przez Dorę.

Czasowniki nieprzechodnie to czasowniki bez dopełnienia w bierniku. Na przykład:

Alle helfen den Opfern des furchtbaren Orkans.

Wszyscy pomagają ofiarom strasznego orkanu.

Nowe spojrzenie na stronę czynną i bierną, ilustrowaną licznymi przykładami, przedstawiono w podrozdziale 11.3.

5.10.1. Lista czasowników nieregularnych

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
backen <i>piec</i> du bäckst, er bäckt; lub: du backst, er backt; back(e)!	backte buk (starsza forma)	backte büke (starsza forma)	gebacken haben
backen <i>lepić się</i>	backte	backte	gebackt haben
befehlen <i>rozkazywać</i> du befiehlst, er befiehlt; befiehl!	befahl	beföhle befähle (rzadko)	befohlen haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
<i>befleißen, sich</i> (przestarała) <i>starać się usilnie</i> obecnie: <i>sich befeleißigen</i>	befliss	beflisse	sich beflissen haben
<i>beginnen rozpoczynać</i>	befleißigte	befleißigte	sich befeleißigt haben
	begann	begänne begönne (rzadko)	begonnen haben
<i>beißen gryźć</i> du beißt, er beißt; beiß(e)!	biss	bisse	gebissen haben
<i>bergen kryć</i> du birgst, er birgt; birg!	barg	bärke (rzadko)	geborgen haben
<i>bersten pękać</i> du birst, er birst; birst! du berstest, er berstet; (rzadko)	barst	bärste (rzadko)	geborsten sein
	berstete (selten)		
bewegen <i>spowodować</i> <i>bewegen poruszać się, wzruszać,</i>	bewog bewegte	bewöge bewegte	bewogen haben bewegt haben
<i>biegen giąć</i>	bog	böge	gebogen haben (tr. reflexiv); gebogen sein (intr.)
<i>bieten oferować</i>	bot	böte	geboten haben
<i>binden wiązać</i>	band	bände	gebunden haben
<i>bitten prosić</i>	bat	bäte	gebeten haben
<i>blasen dmuchać</i> du bläst, er bläst; blas(e)!	blies	bliese	geblasen haben
<i>bleiben pozostać</i>	blieb	bliebe	geblieben sein
bleichen <i>zblaknąć</i> <i>bleichen wybielić</i>	blich bleichte	bliche bleichte	geblichen sein gebleicht haben
<i>braten smażyć</i> du brätst, er brät; brate!	briet	briete	gebraten haben
<i>brechen łamać</i> du brichst, er bricht; brich!	brach	bräche	gebrochen haben/sein
<i>brennen palić</i>	brannte	brennte (rzadko)	gebrannt haben
<i>bringen przynieść</i>	brachte	brächte	gebracht haben
<i>denken myśleć</i>	dachte	dächte	gedacht haben
<i>dingen</i> ‘nająć’	dang (rzadko) dingte (najczęściej)	dänge/dünge (oba rzadko) dingte	gedungen haben gedingt haben (rzadko)
<i>dreschen młócić</i> du drischst, er drischt; drisch!	drosch drasch (przestarzała)	drösche dräsche (przestarzała)	gedroschen haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
<i>dringen</i> nalegać, napierać dringen dotrzeć	drang	dränge	gedrungen haben gedrungen sein
<i>dünken</i> zdawać/wydawać się dir/dich, ihm/ihn deucht (przestarzała) dünkt (używana)	deuchte (przestarzała) dünkte	deuchte dünkte	gedeucht haben (przestarzała) gedüngt haben
<i>dürfen</i> móc, wolno ich darf, du darfst, es darf	durfte	dürfte	gedurft haben
empfehlen <i>polecać</i> du empfiehlst, er empfiehlt; empfiehl!	empfehl	empfähle/ empfähle (rzadziej)	empfohlen haben
erbleichen (stara forma poetycka) <i>umrzeć</i>	erblich	erbliche	erblichen sein
<i>erkiesen</i> ‘wybierać’ (Formy bezokolicznika i czasu prostego neutralnego są nieużywane; formy regularne są rzadko używane)	erkor erkieste (przestarzała)	erköre erkieste (przestarzała)	erkoren haben erkiest haben (przestarzała)
essen <i>jeść</i> du isst, er isst; iss!	aß	äße	gegessen haben
fahren <i>jechać</i> du fährst, er fährt; fahr(e)!	fuhr	führe	gefahren sein (intr.) gefahren haben (tr.)
fallen <i>upać</i> du fällst, er fällt; fall(e)!	fiel	fiele	gefallen sein
fangen <i>chwycić</i> du fängst, er fängt; fang(e)!	fing	finge	gefangen haben
fechten <i>fechtować się</i> du fichtst, er ficht; du fichst (kolokwialnie) ficht!	focht	föchte (rzadko)	gefochten haben
finden <i>znaleźć</i>	fand	fände	gefunden haben
flechten <i>pleść</i> du flichtst, er flicht; du flichst (kolokwialnie) flicht!	flocht	flöchte (rzadko używany)	geflochten haben
fliegen <i>lecieć</i>	flog	flöge	geflogen sein (intr.) geflogen haben (tr.)
fliehen <i>uciekać</i>	floh	flöhe (rzadko)	geflohen sein (intr.)

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
			geflohen haben (tr.)
fließen <i>plynąć</i>	floss	flösse (rzadko)	geflossen sein
fressen <i>żreć</i> <i>du frisst, er frisst; friss!</i>	fraß	fräße	gefressen haben
frieren <i>marznąć</i>	fror	fröre	gefroren haben
<i>gären fermentować,</i> <i>gären wrzeć, burzyć się</i>	gor gärte	göre (rzadko) gärte	gegoren haben/sein gegärt haben/sein
gebären <i>rodzić</i> du gebierst, sie gebiert; gebier! (obecnie najczę- ściej używane formy); du gebärst, sie gebärt; gebäre! (tylko rzadko)	gebar	gebäre	geboren haben
geben <i>dać</i> du gibst, er gibst; gib!	gab	gäbe	gegeben haben
gedeihen <i>pomyślnie roz- wijać</i>	gedieh	gediehe	gediehen sein
gehen <i>iść</i>	ging	ginge	gegangen sein
gelingen <i>powieść się</i>	gelang	gelänge	gelungen sein
gelten <i>odnosić się, obo- wiązywać</i> du giltst, er gilt; gilt!	galt	gälte, gölte	gegolten haben
genesen <i>wyzdrowieć</i>	genas	genäse (rzadko)	genesen sein
genießen <i>zażywać</i>	genoss	genösse (rzadko)	genossen haben
geschehen <i>zdarzyć się</i> es geschieht (tylko bezo- sobowo w 3. osobie)	geschah	geschähe	geschehen sein
gewinnen <i>zyskać, wygrać</i>	gewann	gewänne / gewönne	gewonnen haben
gießen <i>lać</i>	goss	gösse	gegossen haben
gleichen <i>równać się</i>	glich	gliche	geglichen haben
gleiten <i>ślizgać się</i> (regularna, przestarzała)	glitt gleitete	glitte	geglichen sein gegleitet sein
<i>glimmen ‘tlić, żarzyć się’</i>	glomm glimmte	glömme glimmte	geglommen haben geglimmt haben
graben <i>kopać</i> du gräbst, er gräbt; grab(e)!	grub	grübe	gegraben haben
greifen <i>chwycić</i>	griff	griffe	gegriffen haben
haben <i>mieć</i> du hast, er hat; hab(e) (Dank)!	hatte	hätte	gehabt haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
halten <i>trzymać</i> du hältst, er hält; halt(e)!	hielt	hielte	gehalten haben
<i>hängen</i> (intr.) <i>wiszieć</i> hängen (tr.) <i>powiesić</i>	hing hängte/hing	hinge hängte	gehangen haben gehängt haben
hauen <i>ciąć, rąbać, siekać</i>	hieb haute	hiebe haute	gehauen haben gehaut (regionalnie)
heben <i>podnosić</i>	hob hub (przestarała)	höbe hübe (przestarała)	gehoben haben
heißen <i>nakazywać, polecać, nazywać (się)</i>	hieß	hieße	geheißen haben
helfen <i>pomagać</i> du hilfst, er hilft; hilf!	half	hülfe hälfe (rzadko)	geholfen haben
kennen <i>znać</i>	kannte	kennte (rzadko)	gekannt haben
klimmen ‘wspinać się’	klomm klimmte	klömme (rzadko) klimmte	geklommen sein geklimmt sein
klingen <i>brzmieć</i>	klang	klänge	geklungen haben
kneifen <i>szczypać</i>	kniff	kniffe	gekniffen haben
kommen <i>przyjść</i>	kam	käme	gekommen sein
können <i>móc</i> ich kann, du kannst, er kann	konnte	könnte	gekonnt haben
kreischen <i>piszczeć, skrzeczeć</i> , (obecnie regularnie)	krisch (przestarzała) kreischte	krische (przestarzała) kreischte	gekreischen haben (przestarzały) gekreischt haben
kriechen <i>pełzać</i>	kroch	kröche (rzadko)	gekrochen sein
küren ‘wybierać’ (obecnie regularnie)	kor kürte	köre kürte	gekoren haben gekürt haben
laden <i>ładować, zapraszać</i> du lädst, er lädt; lade!	lud	lüde	geladen haben
lassen <i>zostawić</i> du lässt, er lässt; lass(e) (das)!	ließ	ließe	gelassen haben
laufen <i>biec</i> du läufst, er läuft; lauf(e)!	lief	lief	gelaufen sein/haben
leiden <i>cierpieć</i>	litt	litte	gelitten haben
leihen <i>pożyczać</i>	lieh	liehe	geliehen haben
lesen <i>czytać</i> du liest, er liest; lies!	las	läse	gelesen haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
liegen <i>leżeć</i>	lag	läge	gelegen haben/sein
löschen (intr.) <i>gasić, wymazywać</i> du lischst, er lischst; lisch! löschen (tr.) <i>wyladowywać, wysuszyć, skasować</i>	losch löschte	lösche löschte	geloschen sein (przestarzała) gelöscht haben
lügen <i>kłamać</i>	log	löge (rzadko)	gelogen haben
mahlen <i>mleć</i>	mahlte	mahlte	gemahlen haben
meiden <i>unikać</i>	mied	miede	gemieden haben
melken 'doić' du milkst, er milkt; milk! melken (już regularnie:) du melkst, er melkt; melke!	molk melkte	mölke melkte	gemolken haben gemelkt haben
messen <i>mierzyć</i> du misst, er misst; miss!	maß	mäße (rzadko)	gemessen haben
misslingen <i>nie udać się</i>	misslang	misslänge	misslungen sein
mögen <i>lubić, chcieć, móc</i> ich mag, du magst, er mag	mochte	möchte	gemocht haben
müssen <i>musieć</i> ich muss, du musst, er muss	musste	müsste	gemusst haben
nehmen <i>wziąć</i> du nimmst, er nimmt; nimm!	nahm	nähme	genommen haben
nennen <i>nazywać</i>	nannte	nennte (rzadko)	genannt haben
pfeifen <i>gwizdać</i>	pfiff	pfiffe	gepfiffen haben
pflegen (tylko w starych zwrotach np. <i>Ruhe pflegen</i> <i>odpoczywać</i>) pflegen <i>pielegnować</i> chorych, <i>mieć zwyczaj</i>	pflog pflegte	pflöge (rzadko) pflegte	gepflogen haben gepflegt haben
preisen <i>wielbić, chwalić</i>	pries	priese	gepriesen haben
quellen <i>tryskać, pęcznieć</i> du quillst, er quillt; quill! (rzadko) quellen <i>napęcznieć, namoczyć</i>	quoll quellte	quölle (rzadko) quellte	gequollen sein (intr.) gequellt haben (tr.)
raten <i>radzić</i> du rätst, er rät; rate!	riet	riete	geraten haben
reiben <i>trzeć</i>	rieb	riebe	gerieben haben
reißen <i>rwać, drzeć</i>	riss	risse	gerissen haben/sein

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
reiten <i>jeździć konno</i>	ritt	ritte	geritten haben/sein
rennen <i>biec</i>	rannte	rennte (rzadko)	gerannt sein/haben
riechen <i>wąchać</i>	roch	röche (rzadko)	gerochen haben
ringen <i>walczyć</i>	rang	ränge (rzadko)	gerungen haben
rinnen <i>ciec, cieknąć</i>	rann	ränne / rönne (rzadko)	geronnen sein
rufen <i>wolać</i>	rief	riefe	gerufen haben
salzen <i>solić</i>	salzte	salzte	gesalzen/gesalzt haben (w przenośni tylko <i>ge-salzen</i>)
saufen <i>pić, żłopać</i> du säufst, er säuft; sauf(e)!	soff	söffe (rzadko)	gesoffen haben
saugen ‘ssać’	sog saugte	söge (rzadko) saugte	gesogen haben gesaugt haben
schaffen <i>tworzyć</i> schaffen <i>podolać, dopiąć</i> , także prefiksacje <i>an-</i> <i>schaffen, verschaffen</i>	schuf schaffte	schüfe schaffte	geschaffen haben geschafft haben
<i>schallen</i> ‘dźwięczeć’ Regularne formy są obecnie już często używane.	scholl (starsza) schallte	schölle (rzadko) schallte	geschollen haben geschallt haben
scheiden <i>dzielić</i>	schied	schiede	geschieden haben/sein
scheinen <i>świecić</i>	schien	schiene	geschienen haben
scheißen (<i>na</i>) <i>srać</i> ,	schiss	schisse	geschissen haben
schelten <i>łajać</i> du schiltst, er schilt; schilt!	schalt	schälte schölte	gescholten haben
scheren <i>strzyć</i> scheren <i>wynosić się,</i> <i>troszczyć się</i>	schor scherte	schöre (rzadko) scherte	geschoren haben geschert haben
schieben <i>posuwać</i>	schob	schöbe	geschoben haben
schießen <i>strzelać</i>	schoß	schösse	geschossen haben/sein
schinden <i>zdzierać skórę</i>	schund (bardzo rzadko) schindete (rzadko)	schünde (bardzo rzadko) schindete (rzadko)	geschunden haben
schlafen <i>pać</i> du schläfst, er schläft; schlaf(e)!	schlief	schliefe	geschlafen haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
schlagen <i>bić</i> du schlägst, er schlägt; schlag(e)!	schlug	schlüge (rzadko)	geschlagen haben
schleichen	schlich	schliche	geschlichen sein
schleifen <i>szlifować</i> schleifen <i>ciągnąć po ziemi</i>	schliff schleifte	schliffe schleifte	geschliffen haben geschleift haben
<i>schleifen</i> ‘odzierać korę, drzeć pierze’ (rzadko)	schliss schleiße	schlisse schleiße	geschlissen haben geschleißt haben
schließen <i>zamykać</i>	schloss	schlösse	geschlossen haben
schlingen <i>owijać, wplatać,</i> <i>połykać (łapczywie)</i>	schlang	schlänge	geschlungen haben
schmeißen <i>rzucić</i> schmeißen <i>wydalać kał</i>	schmiss schmeiße	schmisse schmeiße	geschmissen haben geschmeißt haben
schmelzen <i>topnieć</i> du schmilzt, er schmilzt; schmilz! (rzadko)	schmolz	schmölze (rzadko)	geschmolzen sein (intr.) geschmolzen haben (tr.)
<i>schnauben</i> ‘parskać’ (częściej regularna)	schnob schnaubte	schnöbe schnaubte	geschnoben haben geschnaubt haben
schneiden <i>kroić</i>	schnitt	schnitte	geschnitten haben
schrecken <i>przestraszyć się</i> du schrickst, er schrickt; schrick! schrecken <i>straszyć</i>	schrak schreckte	schräke schreckte	geschrocken sein (intr.) geschreckt haben (tr.)
schreiben <i>pisać</i>	schrrieb	schrriebe	geschrieben haben
schreien <i>krzyczeć</i>	schrrie	schrrie	geschrie(e)n haben
schreiten <i>kroczyć, iść,</i>	schrritt	schrritte	geschritten sein
schweigen <i>milczeć</i>	schwieg	schwiese	geschwiegen haben
schwellen <i>nabrzmięwać</i> du schwillst, er schwillt; schwill! schwellen <i>nadymać</i>	schwoll schwellte	schwölle schwellte	geschwollen sein (intr.) geschwellt haben (tr.)
schwimmen <i>plywać</i>	schwamm	schwömme schwämme (rzadko)	geschwommen sein/ haben
schwinden <i>zanikać</i>	schwand	schwände	geschwunden sein
schwingen <i>machać</i>	schwang	schwänge	geschwungen haben
<i>schwören</i> ‘przysięgać’	schwor schwur (przestarzała) schwörte	schwüre schwöre (rzadko) schwörte	geschworen haben geschwört haben
sehen <i>widzieć</i> du siehst, er sieht; sieh(e)!	sah	sähe	gesehen haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
sein <i>być</i>	war	wäre	gewesen sein
senden <i>posyłać</i> senden <i>emitować, nadać</i> (tylko regularnie)	sandte sendete	sendete (rzadko)	gesandt haben gesendet haben
sieden <i>'wrzeć'</i>	sott siedete	sötte (rzadko) siedete	gesotten haben gesiedet haben
singen <i>śpiewać</i>	sang	sänge	gesungen haben
sinken <i>opadać</i>	sank	sänke (rzadko)	gesunken sein
sinnen <i>rozmyślać</i>	sann	sänne sönne (przestarzała)	gesonnen haben
sitzen <i>siedzieć</i>	saß	säße	gesessen haben
sollen <i>powinien, winien być</i> ich soll, du sollst, er soll	sollte	sollte	gesollt haben
spalten <i>łupać</i>	spaltete	spaltete	gespaltet/gespalten haben
speien <i>pluć</i>	spie	spiee	gespie(e)n haben
spinnen <i>przędź</i>	spann	spönnē/ spänne	gesponnen haben
spleißen <i>splatać</i>	spliss	splisse	gesplissen haben
sprechen <i>mówić</i> du sprichst, er spricht; sprich!	sprach	spräche	gesprochen haben
sprießen <i>wyrastać, wschodzić, rosnąć</i>	spross	sprösse (rzadko)	gesprossen sein
springen <i>skakać</i>	sprang	spränge	gesprungen sein
stechen <i>kłuć</i> du stichst, er sticht; stich!	stach	stäche (rzadko)	gestochen haben
stecken <i>tkwić, znajdować się</i> (tr.), <i>wkładać, kryć się</i> obecnie regularne formy	stak/steckte steckte	stäke (przestarzała) steckte	gesteckt haben gesteckt haben
stehen <i>stać</i>	stand	stünde/stände	gestanden haben
stehlen <i>kraść</i> du stiehst, er stiehlt; stiehl!	stahl	stähle stöhle (rzadziej)	gestohlen haben
steigen <i>wznosić się</i>	stieg	stiege	gestiegen sein
sterben <i>umrzeć</i> du stirbst, er stirbt; stirb!	starb	stürbe	gestorben sein
stieben <i>'posypać się, rozsypać się'</i>	stob stiebte	stöbe stiebte	gestoben haben/sein gestiebt haben/sein
stinken <i>cuchnąć</i>	stank	stänke	gestunken haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
stoßen <i>uderzyć, trącać</i> du stößt, er stößt; stoß!	stieß	stieße	gestoßen haben/sein
streichen <i>kreślić</i>	strich	striche	gestrichen haben/sein
streiten <i>spierać się</i>	stritt	stritte	gestritten haben
tragen <i>nieść, nosić</i> du trägst, er trägt; trag(e)!	trug	trüge	getragen haben
treffen <i>trafić, spotkać</i> du triffst, er trifft; triff!	traf	träfe	getroffen haben/sein
treiben <i>pędzić</i>	trieb	triebe	getrieben haben/sein
treten <i>stapać, deptać, kopnąć</i> du trittst, er tritt; tritt!	trat	träte	getreten haben/sein
triefen ‘ociekać’	troff (częściej) triefte	tröffe (rzadko) triefte	getroffen haben/sein getrieft haben/sein
trinken <i>pić</i>	trank	tränke	getrunken haben
trügen <i>łudzić</i>	trog	tröge	getrogen haben
tun <i>czynić</i>	tat	täte	getan haben
verderben <i>doprowadzić do zguby, zepsuć</i> du verdirbst, er verdirbt; verdirb!	verdarb	verdürbe (rzadko)	verdorben haben/sein
verdrießen <i>zirytować, rozgniewać</i>	verdross	verdrösse (rzadko)	verdrossen haben
vergessen <i>zapomnieć</i> du vergisst, er vergisst; vergiss!	vergaß	vergäße	vergessen haben
verlieren <i>stracić</i>	verlor	verlöre (rzadko)	verloren haben
wachsen ‘rosnąć’ du wachst, er wachst; wachse! wachsen <i>nawoskować</i>	wuchs wachste	wüchse wachste	gewachsen sein gewachst haben
<i>wägen</i> ‘ważyć, zważyć’	wog (częściej) wägte	wöge wägte	gewogen haben gewägt haben
waschen <i>myć, prać</i> du wäschst, er wäscht; wasch(e)!	wusch	wüsche	gewaschen haben
weben <i>snuć, pleść</i> weben <i>tkać</i>	wob webte	wöbe (rzadko) webte	gewoben haben gewebt haben
weichen <i>ustąpić</i> weichen <i>namoczyć</i>	wich weichte	wiche weichte	gewichen sein geweicht haben

PROSTY BEZOKOLICZNIK	CZAS PRZESZŁY NARRACYJNY		BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	
weisen <i>wskazywać</i>	wies	wiese	gewiesen haben
wenden <i>zmieniać</i> wenden <i>obrać, przeni- cować</i> (tylko regularnie)	wandte wendete	wendete (rzadko) wendete	gewandt haben gewendet haben
werben <i>zwerbować, pozy- skać, zaagitować</i> du wirbst, er wirbt; wirb!	warb	würbe	geworben haben
werden <i>stać się, zostać</i> du wirst, er wird; werde vernünftig!	wurde ward (poetyc- kie)	würde	geworden sein
werfen <i>rzucić</i> du wirfst, er wirft; wirf!	warf	würfe	geworfen haben
wiegen <i>ważyć</i> wiegen <i>kołysać</i>	wog wiegte	wöge wiegte	gewogen haben gewiegt haben
winden <i>wić</i>	wand	wände	gewunden haben
wissen <i>wiedzieć, umieć, potrafić</i> ich weiß, du weißt, er weiß; wisse!	wusste	wüsste	gewusst haben
wollen <i>chcieć</i> ich will, du willst, er will wolle besser!	wollte	wollte	gewollt haben
wringen <i>wyżymać</i>	wrang	wränge (rzadko)	gewrungen haben
zeihen <i>pomawiać, obwi- niać, posądzać</i> (rzadziej regularnie)	zieh zeihte	ziehe zeihte	geziehen haben gezeiht haben
ziehen <i>ciągnąć, wędrować</i>	zog	zöge	gezogen haben/sein
zwingen <i>zmuszać, zniewalać</i>	zwang	zwänge	gezwungen haben

5.11. Imiesłów czasu przeszłego

Imiesłów czasu przeszłego (*Perfektpartizip*), z wyjątkiem czasowników nieregularnych, jest identyczny ze słowoformą trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu neutralnego trybu oznajmującego pod warunkiem, że akcent w tej słowoformie nie pada na pierwszą sylabę.

W przykładach sylaba akcentowana jest zaznaczona **łustym** drukiem:

3. osoba lp czasu neutralnego

begeistert, entfernt, verarbeitet
marschiert, posaunt, prophezeit

imiesłów czasu przeszłego

begeistert, entfernt, verarbeitet
marschiert, posaunt, prophezeit.

Jeżeli w słowoformach czasownikowych pierwsza sylaba trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu neutralnego trybu oznajmującego jest akcentowana, to przed tą słowoformą dodajemy **prefiks ge-** jako syntaktyczny wykładnik imiesłowu czasu przeszłego.

3. osoba lp czasu neutralnego

arbeitet, frühstückt, sagt

imiesłów czasu przeszłego

gearbeitet, gefrühstückt, gesagt.

Modyfikator finitum jako część mowy semantycznie ściśle związana z finitum występuje w prostej wypowiedzi w czasie neutralnym i przeszłym narracyjnym oraz w trybie rozkazującym na końcu pojedynczej wypowiedzi. Np.

Der Bus fährt gleich **ab**. / Der Bus fuhr **ab**.

Autobus zaraz odjedzie. / Autobus odjechał.

Schreib alles **auf**!

Zapisz wszystko!

Legst du deine Prüfung vor einer Kommission **ab**?

Czy zdajesz swój egzamin przed komisją?

Modyfikator finitum jako ortograficzną część leksemu prostego bezokolicznika stawiamy przed imiesłowem czasu przeszłego utworzonego z prefiksem **ge-** lub bez tego prefiksu i **ortograficznie** piszemy razem.

3. osoba lp prostego czasu neutralnego:

reist **ab**, führt **an**, passt **auf**, bestellt **ab**, studiert **ein**, posaunt **aus**

imiesłów czasu przeszłego:

abgereist, **angeführt**, **aufgepasst**, **abbestellt**, **einstudiert**, **ausposaunt**.

Po reformie ortografii *nie jest akceptowana* przez DUDENA („DUDEN. Richtiges und gutes Deutsch“ 2007) i w słowniku Wahriga („Wahrig. Deutsches Wörterbuch“ 2002) słowoforma *staubgesaugt* od *staubsaugen*. Te słowniki podają jako obowiązującą obecnie formę *gestaubsaugt*, co przy tej pisowni dobrze wpisuje się w podaną wyżej regułę:

Die Hausassistentin hat gerade **gestaubsaugt**.

Pomoc domowa właśnie odkurzała.

Jako alternatywny zapis ortograficzny podaje się *Staub saugen*, co odpowiada naukowym definicjom wyrazów. Imiesłów czasu przeszłego tworzy się zgodnie z podaną wyżej regułą:

Die Hausassistentin hat gerade Staub **gesaugt**.
Pomoc domowa właśnie odkurzała.

Do wyjątków zaliczano tworzenie imiesłowu czasu przeszłego od czasowników z akcentowanym prefiksem, który stoi przed innym nieakcentowanym prefiksem lub nieakcentowaną pierwszą sylabą. Ta grupa słowoform czasownikowych nie jest wyjątkiem zgodnie z nowymi regułami.

Sprzeczne są w słownikach formy imiesłowu czasu przeszłego czasownika *liebkosten*, który według Dudena przy akcentowaniu drugiej sylaby także może być tworzony z prefiksem lub bez prefiksu <ge->:

(er/sie/es) liebkost → „liebkost“; auch „geliebkost“ (DUDEN. Die deutsche Rechtschreibung 2009).

Słownik Wahriga za poprawną uważa tylko formę *geliebkost*:

(er/sie /es) liebkost → „geliebkost“ (Wahrig 2002).

Wyliminowano także rozbieżne tworzenie imiesłowów czasu przeszłego w czasownikach z prefiksem <miss-> podawane w gramatyce Helbiga i Buschy (1994: 112) i w „DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch” (1983: 841). Te słowoformy tworzy się obecnie zgodnie z podanymi wyżej regułami opublikowanymi w 1999 roku w Darski 1999: 49nn.

missachten → missachtet, missbilden → missbildet, missleiten → missleitet.

Pozostałe imiesłowy tworzy się ze zmianami w temacie fleksyjnym, a więc nieregularnie. Te słowoformy ze względu na skomplikowane reguły ich tworzenia trzeba opanować pamięciowo. Reguła użycia prefiksu **ge-** w tworzeniu imiesłowu czasu przeszłego czasowników nieregularnych jest taka sama jak dla czasowników regularnych. **Wyjątki to:**

1. *worden* jako dodatkowy imiesłów sygnalizujący stronę bierną i występujący *tylko* po innym imiesłowie czasu przeszłego, np.

Das artige Kind ist **belohnt worden**.
Grzeczne dziecko zostało nagrodzone,

2. **gegessen** jako nieregularny imiesłów czasu przeszłego od *essen* ‘jeść’.

Według słownika „DUDEN. Die deutsche Rechtschreibung” (2009):

obliegen być obowiązkiem, powinnością; **obsiegen** zwyciężać, pokonywać i **obwalten** zachodzić, panować, istnieć

mogą być akcentowane na prefiksie *ob-*, który wtedy stoi na końcu wypowiedzi lub być akcentowane na temacie fleksyjnym. Od akcentu zależy użycie *ge-* jako syntaktycznego wykładnika, co dobrze wpisuje się w podane wyżej reguły. Ten słownik tylko słowoformy *liegt ob* i *obgelegen* uważa za przestarzałe. Sylabę akcentowaną wytłuszczono:

Es **liegt** ihm **ob**, dies zu tun. → Es hat ihm **obgelegen**, dies zu tun.

Es **obliegt** ihm, dies zu tun. → Es hat ihm **oblegen**, dies zu tun.

Jest jego obowiązkiem zrobienie tego. → *Było jego obowiązkiem zrobienie tego.*

5.12. Czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego

Przy tworzeniu tego czasu (*Präteritum / Imperfekt Indikativ*) wychodzimy od tematu fleksyjnego czasu przeszłego.

Temat fleksyjny czasu przeszłego narracyjnego trybu oznajmującego czasowników nieregularnych wybieramy z ich alfabetycznej listy. Tematy fleksyjne wszystkich innych czasowników tworzy się przez dodanie do tematu fleksyjnego czasu neutralnego trybu oznajmującego sufiksu <te>.

Tematami czasu neutralnego trybu oznajmującego są na przykład:

atme, arbeite, zeichne, lieb, mal, tank, flatter, lächel, ruder.

Do tych tematów dodajemy sufiks <te> i otrzymujemy tematy fleksyjne czasu przeszłego trybu oznajmującego:

atmete, arbeitete, zeichnete, liebte, malte, tankte, flatterte, lächelte, ruderte.

Wszystkie tematy fleksyjne czasu przeszłego narracyjnego, które kończą się na <e>, otrzymują takie same wykładniki syntaktyczne jak w odmianie czasu neutralnego trybu przypuszczającego:

WZÓR 1

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. -	n
2. st	t
3. -	n

Według tego wzoru odmieniają się wszystkie czasowniki, także i nieregularne, zakończone w temacie czasu narracyjnego na samogłoskę <e>, w wymowie na [ə]. Na przykład:

Liczba pojedyncza

1. arbeitete	lernte	konnte	wusste	wurde	lächelte
2. arbeitete + st	lernte + st	konnte + st	wusste + st	wurde + st	lächelte + st
3. arbeitete	lernte	konnte	wusste	wurde	lächelte

Liczba mnoga

1. arbeitete + n	lernte + n	konnte + n	wusste + n	wurde + n	lächelte + n
2. arbeitete + t	lernte + t	konnte + t	wusste + t	wurde + t	lächelte + t
3. arbeitete + n	lernte + n	konnte + n	wusste + n	wurde + n	lächelte + n

Tematy czasu przeszłego narracyjnego kończące się ortograficznie na spółgłoskę z wyjątkiem spółgłosek <s>, <ß>, <z>, <t> i <d> albo samogłoskę <ie> (tylko *schrie* i *spie*) odmieniają się według wzoru drugiego:

WZÓR 2

Liczba pojedyncza Liczba mnoga

1. -	en
2. st	t
3. -	en

Liczba pojedyncza

1. blieb	kam	war	ging	sah	schrie
2. blieb + st	kam + st	war + st	ging + st	sah + st	schrie + st
3. blieb	kam	war	ging	sah	schrie

Liczba mnoga

1. blieb + en	kam + en	war + en	ging + en	sah + en	schrie + en
2. blieb + t	kam + t	war + t	ging + t	sah + t	schrie + t
3. blieb + en	kam + en	war + en	ging + en	sah + en	schrie + en

Tematy czasu przeszłego narracyjnego zakończone w wymowie na [s], na końcu ortograficznie reprezentowane przez litery <ß>, <s> i <z>:

1. aß, fraß, maß, saß, stieß, vergaß,
2. befliss, biss, blies, genas, genoss, goss, las, pries, riss, schiss, schliss, schloss, schmiss, schoss, spliss, spross, verdross, wies, wuchs, schmolz

odmieniają się według wzoru trzeciego:

WZÓR 3

Liczba pojedyncza Liczba mnoga

1. -	en
2. est	t
3. -	en

Liczba pojedyncza

1. fraß	las	schloss	blies	schmolz
2. fraß + est	las + est	schloss + est	blies + est	schmolz + est
3. fraß	las	schloss	blies	schmolz

Liczba mnoga

1. fraß + en	las + en	schloss + en	blies + en	schmolz + en
2. fraß + t	las + t	schloss + t	blies + t	schmolz + t
3. fraß + en	las + en	schloss + en	blies + en	schmolz + en

Nieuwzględniony został w drugiej osobie lm czasowników zakończonych na <ß> lub <s> syntaktyczny wykładnik <et>, *jako możliwy*, gdyż syntaktyczny wykładnik <t> stał się w standardowej niemczyźnie regułą. To już stwierdził Drosdowski (1984: 128, § 209).

Według wzoru czwartego odmieniają się czasowniki nieregularne, których tematy kończą się na <d> lub <t>:

barst, bat, bot, briet, fand, focht, flocht, galt, glitt, hielt, litt, lud, mied, riet, ritt, schalt, schied, schnitt, schritt, schwand, sott, stand, stritt, tat, trat, wand, ward.

WZÓR 4

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. -	e + n
2. st	e + t
3. -	e + n

Do tego wzoru zaliczamy także w drugiej osobie lp słowoformę *barstest*, która jest wyjątkiem ze względu na syntaktyczny wykładnik <est>:

Liczba pojedyncza

1. barst	schwand	flocht	ritt	schied
2. barst + est	schwand + st	flocht + st	ritt + st	schied + st
3. barst	schwand	flocht	ritt	schied

Liczba mnoga

1. barst + e + n	schwand + e + n	flocht + e + n	ritt + e + n	schied + e + n
2. barst + e + t	schwand + e + t	flocht + e + t	ritt + e + t	schied + e + t
3. barst + e + n	schwand + e + n	flocht + e + n	ritt + e + n	schied + e + n

Temat liczby pojedynczej nie kończy się na <e>, które w liczbie mnogiej należy do tematu. Na podstawie różnicy między tematem liczby pojedynczej i liczby mnogiej stwierdzamy, że oznaczone w paradygmacie <+ e +> jest wskaźnikiem liczby mnogiej. Syntaktycznymi wykładnikami są w liczbie mnogiej <n> w 1. i 3. osobie oraz <t> w 2. osobie.

Pod warunkiem opanowania pamięciowego czasowników nieregularnych czasu przeszłego narracyjnego trybu oznajmującego można dla celów dydaktycznych przedstawić formalnie poprawne, uproszczone tworzenie tego czasu gramatycznego za pomocą jednolitego wzoru:

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. -	<en> lub <n>
2. <st> lub <est>	<t> lub <et>
3. -	<en> lub <n>

Pierwsza i trzecia osoba liczby pojedynczej nie ma wykładników syntaktycznych. Osobę gramatyczną poznajemy po *ich* lub po *er*, *sie*, *es* jako odnośnikach lub *es*, *man*, *frau* jako indefinita.

W drugiej osobie lp jedynie do kilku tematów czasowników zakończonych na <s>, (np. *las*), <ß> (np. *aß*) i <z> (tylko *schmolz*) oraz *barst* dodajemy syntaktyczny wykładnik <est>. Wszystkie pozostałe czasowniki otrzymują w drugiej osobie liczby pojedynczej <st>.

W pierwszej i trzeciej osobie lm po tematach fleksyjnych zakończonych na <e> dodajemy syntaktyczny wykładnik <n>, po tematach zakończonych na spółgłoskę i po *schrie* i *spie* <en>.

W drugiej osobie lm tylko po tematach fleksyjnych zakończonych na <d> lub <t> dodajemy <et>, do pozostałych tematów zaś tylko <t>. Pierwszą i trzecią osobę lm poznajemy po *wir*, *sie* lub *Sie*.

5.13. Czas przeszły narracyjny trybu przypuszczającego

Przy tworzeniu tego czasu (*Präteritum / Imperfekt Konjunktiv*) wychodzimy od tematu fleksyjnego trybu przypuszczającego.

Temat fleksyjny czasu przeszłego narracyjnego trybu przypuszczającego czasowników regularnych i sześciu nieregularnych:

backte, mahlte, salzte, sollte, spaltete i wollte

jest identyczny z tematem fleksyjnym czasu przeszłego narracyjnego trybu oznajmującego. Pozostałe tematy czasowników nieregularnych trybu przypuszczającego różnią się w swojej formie od trybu oznajmującego i należy te tematy wybrać z alfabetycznej listy lub opanować pamięciowo.

Tematy fleksyjne trybu przypuszczającego zawsze kończą się na samogłoskę <e> i otrzymują zawsze te same wykładniki syntaktyczne:

Liczba pojedyncza

1. -
2. st
3. -

Liczba mnoga

- n
- t
- n

Liczba pojedyncza

1. hülfe	flöchte	könnte	wüsste	würde	lächelte
2. hülfe + st	flöchte + st	könnte + st	wüsste + st	würde + st	lächelte + st
3. hülfe	flöchte	könnte	wüsste	würde	lächelte

Liczba mnoga

1. hülfe + n	flöchte + n	könnte + n	wüsste + n	würde + n	lächelte + n
2. hülfe + t	flöchte + t	könnte + t	wüsste + t	würde + t	lächelte + t
3. hülfe + n	flöchte + n	könnte + n	wüsste + n	würde + n	lächelte + n

W poniższych tabelach przeciwstawimy sobie formy czasu przeszłego w trybie oznajmującym i przypuszczającym, aby unaocznić ich różnice.

Liczba pojedyncza						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	aß	äße	flog	flöge	grub	grübe
2.	aß + est	äße + st	flog + st	flöge + st	grub + st	grübe + st
3.	aß	äße	flog	flöge	grub	grübe
Liczba mnoga						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	aß + en	äße + n	flog + en	flöge + n	grub + en	grübe + n
2.	aß + t	äße + t	flog + t	flöge + t	grub + t	grübe + t
3.	aß + en	äße + n	flog + en	flöge + n	grub + en	grübe + n
Liczba pojedyncza						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	wies	wiese	mochte	möchte	log	löge
2.	wies + est	wiese + st	mochte + st	möchte + st	log + st	löge + st
3.	wies	wiese	mochte	möchte	log	löge
Liczba mnoga						
	TO	TP	TO	TP	TO	TP
1.	wies + en	wiese + n	mochte + n	möchte + n	log + en	löge + n
2.	wies + t	wiese + t	mochte + t	möchte + t	log + t	löge + t
3.	wies + en	wiese + n	mochte + n	möchte + n	log + en	löge + n

Czysto formalne porównanie słowoform w obu trybach czasu przeszłego narracyjnego wykazuje, że tryb przypuszczający jest jednoznacznie oznakowany dzięki przegłosowi samogłoski tematowej. Tryb przypuszczający czasowników nieregularnych bez przegłosu jest oznakowany tylko w 1. i 3. osobie lp oraz w 2. osobie lm. Wszystkie pozostałe słowoformy czasownikowe mają te same formy w obu trybach. W tekstach te same

formy czasownikowe w obu trybach zastępuje się zastępczym trybem przypuszczającym, co przedstawiono dokładnie w podrozdziale 12.2.

5.14. Czasowniki regularne i nieregularne

Okolo 200 słowoforn czasownikowych wykazuje zmiany w tematach w tzw. formach podstawowych: prostym bezokoliczniku, czasie neutralnym trybu oznajmującego, trybie rozkazującym, czasie przeszłym narracyjnym trybu oznajmującego i przypuszczającego oraz w imiesłowie czasu przeszłego. Te zmiany w tematach czasowników, jak i ich brak stały się podstawą do podziału czasowników na typy koniugacyjne.

Adelung (1801: 259) dzielił czasowniki na regularne (*regulär*) i nieregularne (*irregulär*).

Czasowniki po ukazaniu się „Deutsche Grammatik” J. Grimma dzieli się zgodnie z ich rozwojem historycznym na mocne, słabe i mieszane. Podział ten jest niejasny nawet dla rodzimych użytkowników języka niemieckiego ze względu na nieznamość gramatyki historycznej / diachronicznej.

We współczesnych gramatykach wyróżnia się czasowniki regularne i nieregularne. Definicje podziału na czasowniki regularne i nieregularne tak w gramatyce Dudena (2005), jak i np. w gramatyce Helbiga / Buschy przeznaczonej dla cudzoziemców są nieprecyzyjne. Według tych gramatyk czasownikiem regularnym jest czasownik, który tworzy czas przeszły narracyjny (Präteritum) za pomocą sufiksu <-te> i imiesłów czasu przeszłego ze sufiksem <-t>. Do czasowników regularnych zalicza się także np. czasowniki ze zmianą w temacie form podstawowych. Według tej definicji np. *denken* z dwoma dalszymi formami podstawowymi *dachte* i *gedacht* to czasownik regularny. Na pierwszy rzut oka widać, że w tych formach podstawowych mamy dwa różne tematy *denk* i *dach*. Umieszczenie przez te gramatyki w ich alfabetycznej liście czasowników nieregularnych czasowników ze zmianami w temacie, jak na przykład *denken*, czy *sollen* bez żadnych zmian w temacie, jest sprzeczne z ich nazwą i dlatego nie do przyjęcia w naukowym opisie współczesnego języka niemieckiego. Ten współczesny podział oparty jest na znajomości gramatyki historycznej autorów tych gramatyk. Ze względu na znaczenie leksemu *REGULARNY* należałoby przyjąć, że w tych gramatykach należy wyróżnić także czasowniki *regularnie nieregularne*.

Terminy *regularne* i *nieregularne* czasowniki zastępują podział Adelunga, następnie zaś podział J. Grimma na *czasowniki mocne* i *słabe*.

Odróżnienie czasowników regularnych i nieregularnych oparliśmy na kryteriach współczesnego języka niemieckiego. Poniższa definicja obejmuje wszystkie czasowniki zawarte we wszystkich tabelach prezentujących także i podział na czasowniki słabe, mocne i mieszane.

Regularnie koniugują się czasowniki, które

1. w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu neutralnego trybu oznajmującego mają syntaktyczny wykładnik <t> ,
2. tworzą czas przeszły narracyjny za pomocą sufiksu <-te> i imiesłów czasu przeszłego ze sufiksem <-t> ,
3. we wszystkich słowoformach w koniugacji mają ten sam temat fleksyjny.

Nieregularnie koniugują się czasowniki, które nie spełniają przynajmniej jednego z tych trzech warunków.

Podział ten wyjaśnimy na kilku przykładach czasowników nieregularnych i regularnych:

schwimmen, denken, wollen, sollen, malen, zeichnen.

Schwimmen spełnia tylko pierwszy warunek definicji (*er schwimmt*), ale wykazuje zmianę samogoski w temacie (*schwamm, geschwommen*) i dlatego zalicza się do czasowników nieregularnych.

Tylko pierwszego warunku nie spełnia *sollen* (*er soll* brak <t>, ale dwa pozostałe warunki spełnia *sollte, gesollt*) i mimo tego jest czasownikiem nieregularnym.

Wollen nie spełnia dwóch warunków 1. i 3. (*er will* brak <t>, i *wollte* zmiana w temacie), a więc i *wollen* jest czasownikiem nieregularnym.

Denken nie spełnia warunku 3. (*denkt, dachte, gedacht* zmiana tematu).

Wszystkie trzy warunki spełniają, np. czasowniki *zeichnen* i *malen* i dlatego są koniugowane regularnie.

Nasz podział pokrywa się tylko formalnie z innymi podziałami o tej samej nazwie, ale zasadniczo różni się pod względem merytorycznym. Podział ten jest także doskonałym przykładem realizacji „zasady empirii” Hjelmsleva.

5.15. Syntaktyczne kompleksy czasownikowe

W wypowiedziach ściśle związane słowoformy finitum i przynajmniej jednego potencjalnego finitum to **syntaktyczne kompleksy czasownikowe** (*Verbalkomplexe*), tworzące jedną całość znaczeniową nawet wtedy, gdy finitum i potencjalne finitum lub potencjalne finita nie stoją obok siebie.

Syntaktyczne kompleksy czasownikowe składają się:

1. z finitum i prostego bezokolicznika lub z finitum i imiesłowu czasu przeszłego (zaznaczonych tłustym drukiem):

Paul **kann** schon Schlittschuh **laufen**.
Paul potrafi już jeździć na łyżwach
Die Jungen **haben** schon Fußball **gespielt**.
Chłopcy już grali w piłkę nożną,

2. z finitum i dwóch imiesłówów czasu przeszłego):

Egon **ist** / **war** **belohnt worden**.
Egona nagrodzono
Wir **haben** / **hatten** Englisch **gelernt gehabt**. (w mowie potocznej)
Uczyliśmy się języka angielskiego
Du **bist** / **warst** gestern zu ihr **gegangen gewesen**. (w mowie potocznej)
Wczoraj do niej poszedłeś,

3. z finitum i dwóch lub kilku prostych bezokoliczników:

Mein Nachbar **hat** ihn **kommen sehen**.
Mój sąsiad widział, jak on przyszedł
Er **wird** dies nicht **sagen wollen**.
On nie będzie chciał tego powiedzieć
Paula **hat** gestern den Brief **schreiben können**.
Paula mogła wczoraj napisać ten list
Er **hat** etwas **kommen sehen dürfen**.
Wolno mu było zobaczyć coś zbliżającego się
Er **wird** die Studenten **haben kommen lassen**.
Prawdopodobnie kazał przyjść studentom

5.15.1. Kompleksowe bezokoliczniki

Po finitach modalnych i prostych fintach, utworzonych od bezokolicznika *werden*, występują także syntaktyczne połączenia przynajmniej jednego imiesłowu czasu przeszłego i jednego prostego bezokolicznika *haben* albo *sein*, albo *werden* lub bezokoliczniki, z których jeden zastępuje imie-

słów czasu przeszłego, zwany w tradycji gramatycznej **bezokolicznikiem zastępczym** (*Ersatzinfinitiv*) (zobacz podrozdział 4.15.3.):

Seine Schwester **sollte** auch noch ein anderes Bilderbuch **gekauft haben**.

Jego siostra powinna była kupić także jeszcze inną książkę z obrazkami.

Hans **konnte** schon Einkäufe **gemacht gehabt haben**. (mowa potoczna)

Hans mógł zrobić już zakupy.

Die Soldaten können zum Feind **übergelaufen sein**.

Żołnierze mogli przejść na stronę wroga.

Gudrun **kann** in die Schweiz **gefahren gewesen sein**. (mowa potoczna)

Gudrun mogła pojechać do Szwajcarii.

Das Kind **muss** schon **geimpft worden sein**.

Dziecko musiało już być zaszczepione.

Der Sänger **wird gelobt werden**.

Piosenkarz zostanie pochwalony.

Der Text seiner Rede **wird** sogar noch **gedruckt worden sein**.

Tekst jego przemówienia został prawdopodobnie nawet jeszcze wydrukowany.

Inge wird das Gedicht nicht **haben aufsagen können**. (bezokolicznik zastępczy)

Inga nie mogła wyrecytować tego wiersza.

Der Lehrer **wird** dies nicht **haben sagen wollen**. (bezokolicznik zastępczy)

Nauczyciel tego chyba nie chciał powiedzieć.

Der Dozent **wird** die Studenten **haben kommen lassen**. (bezokolicznik zastępczy)

Docent prawdopodobnie kazał przyjść studentom.

Syntaktyczne połączenie jednego lub nawet dwóch imiesłówów czasu przeszłego z prostym bezokolicznikiem *haben* lub *sein* lub *werden*, lub połączenie z *haben* i przynajmniej dwoma prostymi bezokolicznikami, z których jeden zastępuje imiesłów czasu przeszłego, zwany w tradycji gramatycznej **bezokolicznikiem zastępczym** (*Ersatzinfinitiv*), to **kompleksowy bezokolicznik** (*komplexer Infinitiv*).

Po finitach czasowników, np. *brauchen*, *scheinen*, występują także kompleksowe bezokoliczniki z syntaktycznym wykładnikiem *zu*, który zgodnie z naszymi definicjami słowoform tworzy wraz z bezokolicznikiem jedną słowoformę, która ortograficznie jest pisana rozdzielnie. Wymienione finita zmieniają swoje pierwotne znaczenie:

Er **braucht** nicht **geschlafen zu haben**.

On nie musiał spać.

Das Bild **braucht** nicht **fotografiert zu werden / fotografiert worden zu sein**.

Obraz nie musi zostać sfotografowany / nie musiał zostać sfotografowany.

Er **scheint abgereist zu sein**.

Wydaje mi się, że on wyjechał.

Das Buch **scheint** noch nicht **besprochen worden zu sein**.

Wydaje mi się, że tej książki jeszcze nie zrecenzowano.

Proste i kompleksowe bezokoliczniki z *zu* notujemy także w paradygmatacznych wypowiedziach klasy czwartej i szczególnie klasy piątej, które zaznaczamy kursywą, a bezokoliczniki proste i kompleksowe z *zu* – pogrubioną kursywą (zobacz też podrozdział 13.3.2):

Die Pflicht des Studenten ist es, *pünktlich in die Seminare **zu kommen***.
Obowiązkiem studenta jest punktualne przychodzenie na seminaaria.
Seine Methode, die mathematische Aufgabe korrekt **zu lösen**, war falsch.
Jego metoda poprawnego rozwiązywania zadania matematycznego była błędna.
Sie ging schnell nachhause, um nicht mehr mit Fragen **belästigt zu werden**.
Ona poszła szybko do domu, aby nie naprzykrzano jej się pytaniami.
Ich freue mich, ihn wieder **gesehen zu haben**.
Cieszę się, że go znowu zobaczyłem.
Er beteuert, über den Unfall nicht **informiert worden zu sein**.
On zapewniał uroczystcie, że nie poinformowano go o tym (nieszczęśliwym) wypadku.

W pojedynczych wypowiedziach spotyka się najczęściej kompleksowe bezokoliczniki bez *zu*:

Dazu **sollte** sich Herr Loos positiv **geäußert haben**.
Do tego pan Loos powinien był ustosunkować się pozytywnie.
Der Olympiasieger soll **belohnt werden / belohnt worden sein**.
Mistrz olimpijski ma zostać nagrodzony / został nagrodzony.
Eva **will** ein Buch **gekauft haben**.
Ewa utrzymuje, że kupiła książkę.
Sie **will** mit ihm ins Kino **gegangen gewesen sein**. (mowa potoczna)
Ona utrzymuje, że była z nim w kinie.
Der Schlosser **kann** das Schloss **geöffnet haben**.
Der Schlosser **kann** das Schloss **geöffnet gehabt haben**. (mowa potoczna)
Ślusarz mógł otworzyć ten zamek.
Ein Brot **müsste** noch **gekauft worden sein**.
Trzeba by było kupić jeszcze jeden chleb.
Der Journalist **kann** in die Ukraine **gefahren gewesen sein**. (język potoczny)
Dziennikarz być może pojechał na Ukrainę.
Hans **könnte** schon seine Prüfung **bestanden gehabt haben**. (język potoczny)
Hans chyba już zdał swój egzamin.
Es **mag** wohl viel **gekostet haben**.
To mogło także sporo kosztować.
Das Experiment **wird** Georg **misslingt sein**.
Ten eksperyment Georgowi prawdopodobnie się nie powiódł.
Der Abend **wird** sehr **gelungen sein**.
Ten wieczór prawdopodobnie był bardzo udany.
Exakte Recherchen **werden** noch **durchgeführt werden**.
Dokładne badania zostaną jeszcze przeprowadzone.
Ein neuer Roman **wird** dennoch **gekauft worden sein**.
Nowa powieść zostanie być może mimo to kupiona.

Frau Stein **würde** gern auch ein Bild **gemalt haben**.

Pani Stein także chętnie namalowałaby obraz.

Das neue Auto **würde** vielleicht von Hubert **gekauft werden**.

Ten nowy samochód zostałaby kupiony może przez Huberta.

Ein Bild von Picasso **würde** wohl schnell **versteigert worden sein**.

Obraz Picassa zostałby chyba szybko zlicytowany.

Wszystkie bezokoliczniki otrzymają swoje nazwy:

Proste bezokoliczniki, które we wszystkich słownikach ujęto jako leksemy czasownikowe, nazywają się **prostymi bezokolicznikami czasu neutralnego** (*ein-facher Infinitiv I Präsens*):

haben, sein, werden, gehen, laufen, tanzen, singen, waschen, ziehen.

Kompleksowe bezokoliczniki, w skład których wchodzi imiesłów czasu przeszłego i *werden*, to **bezokoliczniki czasu neutralnego strony biernej** (*Infinitiv I Präsens Passiv*):

gelobt werden, gemalt werden, gesungen werden, gewaschen werden.

Kompleksowe bezokoliczniki, w skład których wchodzi imiesłów czasu przeszłego i *haben* albo *sein* lub *haben* i dwa bezokoliczniki, z których jeden (zaznaczony pogrubioną kursywą) zastępuje imiesłów czasu przeszłego, to **bezokoliczniki czasu przeszłego** (*Infinitiv Perfekt*):

gemalt haben, gelobt haben, geschrieben haben,
gegangen sein, geblieben sein, gewesen sein, misslungen sein
haben kommen können, haben sehen dürfen, haben lesen lassen.

Kompleksowe bezokoliczniki, w skład których wchodzi imiesłów czasu przeszłego i bezokolicznik czasu przeszłego *gehabt haben* lub *gegangen sein*, to **bezokoliczniki czasu przeszłego mowy potocznej** (*Infinitiv Perfekt II, Umgangssprache*):

gesprochen *gehabt haben*, geprüft *gehabt haben*, gelobt *gehabt haben*,
gegangen *gewesen sein*, gefahren *gewesen sein*, angekommen *gewesen sein*.

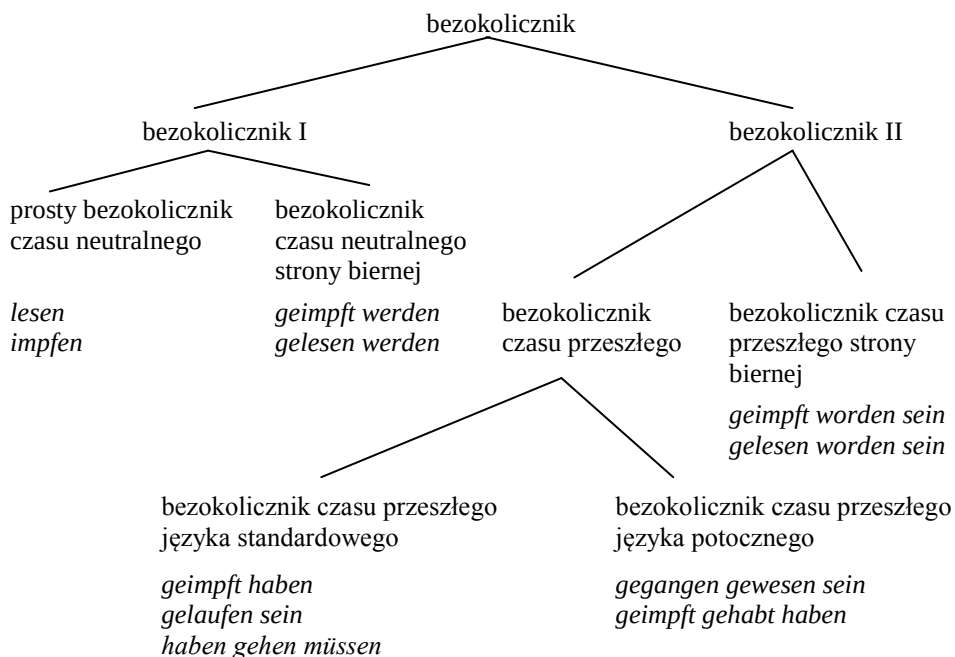
Kompleksowe bezokoliczniki, w skład których wchodzi imiesłów czasu przeszłego oraz imiesłów czasu przeszłego *worden* i bezokolicznik *sein*, to **bezokoliczniki czasu przeszłego strony biernej** (*Infinitiv Perfekt Passiv*):

gemalt worden sein, gesungen worden sein, gelobt worden sein.

Wszystkie formy bezokoliczników zostaną ujęte najpierw pod ogólnym terminem *bezokolicznik*, a następnie poklasyfikowane jako bezokoliczniki I i II. Prosty bezokolicznik czasu neutralnego oraz bezokolicznik czasu neutralnego strony biernej to **bezokolicznik I**, a bezokolicznik czasu przeszłego i czasu

przeszłego mowy potocznej oraz bezokolicznik czasu przeszłego strony biernej to **bezokolicznik II**.

Ten podział przedstawia graficznie następujący schemat:

Bezokolicznik czasu przeszłego i czasu przeszłego mowy potocznej nie mają swoich odpowiedników w języku polskim.

Proste bezokoliczniki czasu neutralnego bez *zu* występują – jak pokazano w podrozdziale 5.4. – także po czasownikach wyrażających ruch i w konstrukcji AcI.

Ze wszystkich dotychczasowych przykładów jasno wynika, że trzeba znać wszystkie formy bezokolicznika. Ich znajomość pozwoli sformułować *przede wszystkim nowe proste reguły tworzenia gramatycznych czasów złożonych*.

5.15.2. *Haben* lub *sein* w bezokoliczniku czasu przeszłego

Reguły użycia tych czasowników są podobne dla bezokolicznika czasu przeszłego w niemczyźnie standardowej i potocznej. W niemczyźnie regionalnej są wyjątki, np. *gestanden gewesen sein* na południu Niemiec. Te reguły będą ilustrowane przykładami wyłącznie z języka standardowego.

5.15.2.1. Bezokolicznik czasu przeszłego z *haben*

Bezokolicznik czasu przeszłego z *haben* (*Infinitiv Perfekt* mit *haben*) posiadają prawie wszystkie czasowniki, które wymagają potencjalnych wypowiedzi minimalnych w bierniku, oznaczonych tłustym drukiem:

Das Mädchen **liest einen Brief**. → Das Mädchen muss **einen Brief** gelesen haben.

Dziewczyna czyta list. → Dziewczyna na pewno przeczytała list.

Hans kaufte **ein neues Rad**. → Hans kann ein **neues Rad** gekauft haben.

Hans kupił nowy rower. → Hans mógł kupić nowy rower.

Anna sah auch **eine Lerche**. → Anna will auch **eine Lerche** gesehen haben.

Anna widziała także skowronka. → Anna utrzymuje, że także widziała skowronka.

Bardzo wiele czasowników prostych i wszystkie czasowniki z nieaccentowanymi prefiksami *be-*, *durch-*, *hinter-*, *über-*, *unter-* i *um-* wymagają potencjalnych wypowiedzi minimalnych w bierniku:

Unser Vater **begeht seinen Geburtstag**. → Er will **seinen Geburtstag** begangen haben.

Nasz ojciec obchodzi swoje urodziny. → On utrzymuje, że obchodził swoje urodziny.

Er **begeht eine Dummheit**. → Er kann **eine Dummheit** begangen haben.

On **palnł** głupstwo. → On mógł **palnąć** głupstwo.

Die Studenten **durchziehen die Stadt**. → Sie sollen **die Stadt** durchzogen haben.

Studenci przemierzają miasto. → (Oni) powinni przemierzyć miasto.

Der Betrüger **hintergeht naive Frauen**. → Er muss **naive Frauen** hintergangen haben.

Oszust oszukuje naiwne kobiety. → Musiał oszukać naiwne kobiety.

Wir **übersetzten den Text**. → Wir wollten **den Text** übersetzt haben.

Przetłumaczyliśmy ten tekst. → Chcieliśmy przetłumaczyć ten tekst.

Die Eltern **unterstützen ihre Kinder**. → Sie können **ihre Kinder** unterstützt haben.

Rodzice pomagają swoim dzieciom. → (Oni) mogli pomagać swoim dzieciom.

Kinder **umstellten das Karussell**. → Kinder sollten **das Karussell** umstellt haben.

Dzieci otoczyły karuzelę. → Dzieci powinny były otoczyć karuzelę.

Wyjątkiem od tej reguły jest czasownik *gehen* użyty w znaczeniu przenośnym z potencjalną wypowiedzią minimalną w bierniku:

Die beiden Stoffe **gehen eine Verbindung** ein. (znaczenie przenośne i dlatego **sein**;) → Die beiden Stoffe können **eine Verbindung** eingegangen sein.

Te dwie substancje **wchodzą w reakcję**. → Te dwie substancje mogły wejść w reakcję.

Bezokolicznik czasu przeszłego z *haben* tworzą wszystkie czasowniki zwrotne (1) i wzajemnie zwrotne (*reziproke Verben*) (2), które łączą się z *sich* lub *einander*, oraz wszystkie modalne słowoformy czasownikowe (3):

(1) Das Kind **wäscht sich**. → Das Kind muss **sich** gewaschen haben.

Dziecko myje się. → Dziecko musiało się umyć.

Er *beeilt sich* mit der Arbeit. → Er muss **sich** mit der Arbeit *beeilt haben*.

On *pośpieszy się z robotą*. → *Musiał pośpieszyć się z robotą*.

- (2) Die Freundinnen *treffen sich / einander* im Theater. → Sie wollen **sich / einander** im Theater *getroffen haben*.

Przyjaciółki spotykają się w teatrze. → *Przyjaciółki utrzymują, że spotkały się w teatrze*.

Sie *ähneln sich / einander* zum Verwechseln. → Sie sollen **sich / einander** zum Verwechseln *geähnelt haben*.

One są do złudzenia podobne do siebie. → *One powinny być do złudzenia podobne*.

Die Zwillinge *gleichen sich / einander* wie ein Ei dem anderen. → Die Zwillinge können **sich / einander** *geglichen haben* wie ein Ei dem anderen.

Bliźniaki są do siebie podobne jak dwie krople wody. → *Bliźniaki mogły być podobne do siebie jak dwie krople wody*.

- (3) *gedurft / gekonnt / gemocht / gemusst / gesollt / gewollt haben*.

Nieprzechodnie czasowniki wzajemnie zwrotne ze zmianą podmiotu w przestrzeni w bezokoliczniku czasu przeszłego mają **sein**:

Sie *begegnen sich / einander* im Kino. → Sie können **sich / einander** im Kino *begegnet sein*.

One spotykają się w kinie. → *One mogły spotkać się w kinie*.

Uwaga! <be> w *begegnen* jest prefiksem tylko pod względem fonomorfologicznym i prozodycznym, ponieważ w języku niemieckim nie istnieje czasownik **gegnen* (zobacz podrozdział 3.5.2.).

Haben w bezokoliczniku czasu przeszłego mają wszystkie czasowniki, które w wypowiedziach są używane tylko z *es* jako indefinitum oraz czasowniki nieprzechodnie, które nie implikują zauważalnej zmiany stanu potencjalnej wypowiedzi w mianowniku (podmiotu zdefiniowanego w podrozdziale 10.2.12.):

Es regnet seit einer Woche. → *Es soll seit einer Woche geregnet haben*.

Pada od tygodnia. *Miało padać od tygodnia*.

Es tagt schon. → *Es muss schon getagt haben*.

Już dzieje. → *Musiało już dzieć*.

Das Konzert *beginnt* um 20 Uhr und endet um 22 Uhr. → Das Konzert muss um 20 Uhr *begonnen* und um 22 Uhr *geendet haben*.

Koncert *zaczyna się o dwudziestej, a kończy się o dwudziestej drugiej*. → Koncert *musiał zacząć się o dwudziestej, a skończyć się o dwudziestej drugiej*.

Także czasowniki nieprzechodnie, których imiesłów czasu przeszłego nie może wejść jako przymiotnik do potencjalnej wypowiedzi, tworzą bezokolicznik czasu przeszłego z *haben*:

einleuchten *być jasnym / zrozumiałym / przekonywującym*; gefallen *podobać się*; nützen (z)użytkować; schmeicheln *schlebiać*; vorschweben *stawać przed oczyma*; widerstreben *opierać się*;
eingeleuchtet / gefallen / genützt / geschmeichelt / vorgeschwebt / widerstrebt haben.

Przeformułowanie danej wypowiedzi:

Dem Lehrer schwebt eine ganz andere Lösung vor.
Nauczycielowi marzy się zupełnie inne rozwiązanie

w potencjalną wypowiedź minimalną nie jest możliwe:

→ *dem eine ganz andere Lösung vorgeschwebten Lehrer.

Na południu Niemiec bez jakiegokolwiek zmiany znaczenia zamiast standardowego *haben* w bezokoliczniku czasu przeszłego używa się *sein* z czasownikami *liegen*, *sitzen* i *stehen*:

Er **steht** an meinem Tisch. → Er kann an meinem Tisch **gestanden haben**. (Język standardowy)

On stoi przy moim stole. → On mógł stać przy moim stole.

Er kann an meinem Tisch **gestanden sein**. (forma regionalna)

On mógł stać przy moim stole.

5.15.2.2. Bezokolicznik czasu przeszłego z *sein*

Bezokolicznik czasu przeszłego z *sein* (*Infinitiv Perfekt* mit *sein*) tworzą imiesłowowy czasu przeszłego od czasowników *sein*, *werden*, *bleiben*, *gedeihen*, *geschehen*, *gelingen*, *misslingen*, *missglücken*, *passieren* (w znaczeniu 'zachodzi coś nieprzyjemnego, niechcianego'):

Erika **ist** im Theater. → Erika kann im Theater **gewesen sein**.

Erika jest w teatrze. → Erika mogła być w teatrze.

Der Ballon **wird** immer größer. → Der Ballon soll immer größer **geworden sein**.

Balon staje się coraz większy. → Balon miał stawać się coraz większy.

Peter **bleibt** zuhause. → Peter kann zuhause **geblieben sein**.

Peter zostaje w domu. → Peter mógł zostać w domu.

Die Pflanze **gedeiht** im Schatten. → Diese Pflanze kann im Schatten **gediehen sein**.

Ta roślina rozwija się w cieniu. → Ta roślina mogła się rozwinąć w cieniu.

Das Verbrechen **geschah** aus Verzweiflung. → Das Verbrechen kann aus Verzweiflung **geschehen sein**.

Przyczyną zbrodni była rozpacz. → Przyczyną zbrodni mogła być rozpacz.

Der Versuch **gelingt** / **misslingt** / **missglückt**. → Der Versuch kann **gelingen** / **misslungen** / **missglückt sein**.

Ten eksperyment się powiódł / się nie powiódł. → Ten eksperyment mógł się powieść / się nie powieść.

Ihm **passiert** nichts. → Ihm kann nichts **passiert sein**.

Nic mu się nie stało. → *Nic mu się nie mogło stać.*

Bezokolicznik czasu przeszłego z *sein* tworzą nieprzechodnie czasowniki oznaczające czynności z zauważalną zmianą podmiotu w przestrzeni. Kierunek ruchu nie musi być słownie wskazany, co zaznaczono okrągłymi nawiasami:

Er **geht** im Zimmer auf und ab. → Er wird im Zimmer auf und ab **gegangen sein**.

On chodzi po pokoju tam i z powrotem. → *On chyba chodził po pokoju tam i z powrotem.*

Das Mädchen **läuft** schnell (nachhause). → Sie kann schnell (nachhause) **gelaufen sein**.

Dziewczynka biegnie szybko (do domu). → *(Ona) mogła pobiec szybko (do domu).*

Unser Gast **kommt** pünktlich mit der Bahn an. → Unser Gast will pünktlich mit der Bahn **angekommen sein**.

Nasz gość przyjedzie punktualnie pociągiem. → *Nasz gość utrzymuje, że przyjechał punktualnie pociągiem.*

Erika **segelt** nach Schweden. → Erika kann nach Schweden **gesegelt sein**.

Erika żegluguje do Szwecji. → *Erika mogła żeglować do Szwecji.*

Sie **wandern** durch die Wüste nach Jerusalem. → Sie wollen durch die Wüste nach Jerusalem **gewandert sein**.

Oni wędrują przez pustynię do Jerozolimy. → *Oni chcieli wędrować przez pustynię do Jerozolimy.*

Hans **schwimmt** an das andere Seeufer. → Er kann an das andere Ufer **geschwommen sein**.

Hans płynie do drugiego brzegu jeziora. → *On chyba mógł popłynąć do drugiego brzegu jeziora.*

Unsere Nachbarin **zieht** nach Genf um. → Sie soll nach Genf **umgezogen sein**.

Nasza sąsiadka przeprowadza się do Genewy. → *Ona miała przeprowadzić się do Genewy.*

Uwe **fiel** unglücklich vom Rad. → Er will unglücklich vom Rad **gefallen sein**.

Uwe spadł nieszczęśliwie z roweru. → *On utrzymuje, że spadł nieszczęśliwie z roweru.*

Czasowniki³¹ nieprzechodnie z zauważalną zmianą podmiotu w przestrzeni mogą być wyjątkowo użyte jako czasowniki przechodnie w znaczeniu przenośnym. Jednakże przeważa wtedy czynność z zauważalną zmianą podmiotu w przestrzeni:

³¹ Brinkmann wyjaśnia to tak: „Die Sprache neigt dazu, einen Wechsel in der Zuordnung zum Raume als einen Bruch der Kontinuität und damit als eine Wendung zu verstehen. Dabei geht es um den Inhalt der Verben; die Beziehung zum Satz ist höchstens insofern im Spiel, als räumliche Beziehungen über den Wechsel der Lage Auskunft geben.“ (Brinkmann 1971: 222)

Die beiden Stoffe *gehen* **eine Verbindung** ein. → Sie können **eine Verbindung eingegangen sein**.

Te dwie substancje wchodzi w reakcję. → *One mogły wejść w reakcję.*

Także czasowniki nieprzechodnie, które powodują zauważalną zmianę stanu podmiotu, tworzą bezokolicznik czasu przeszłego z *sein*:

Die Blume **verblüht** schon. → Die Blume muss schon **verblüht sein**.

Kwiat już przekwita. → *Kwiat musiał już przekwitnąć.*

Der alte Mann **stirbt**. → Der alte Mann kann schon **gestorben sein**.

Stary człowiek umiera. → *Stary człowiek mógł już umrzeć.*

Die Scheune **brennt** ab. → Die Scheune wird **abgebrannt sein**.

Stodoła się pali. → *Stodoła chyba się spaliła.*

Helbig i Buscha uważają, że niektóre czasowniki tej grupy wykazują wahania w użyciu *haben* lub *sein* w zależności od akcentowania przebiegu czynności (*haben*) albo wydarzenia (*sein*):

Der Lehrer hat schnell gealtert. Der Wein hat gegoren.

Der Lehrer ist schnell gealtert. Der Wein ist gegoren. (Helbig/Buscha 2001: 125)

Nauczyciel szybko się postarzał. *Wino poddano fermentacji.*

Nauczyciel szybko się zestarzał. *Wino sfermentowało* (tłumaczenie autora).

Także czasowniki nieprzechodnie, których imiesłowy czasu przeszłego mogą wejść w skład (potencjalnej) wypowiedzi minimalnej jako przymiotnik, tworzą bezokolicznik czasu przeszłego z *sein*. W języku polskim konstrukcja z imiesłowem czasu przeszłego użytym jako przymiotnik w potencjalnej wypowiedzi minimalnej jest niemożliwa:

Karl **fiel** dem Lehrer durch seinen Fleiß **auf**. → der dem Lehrer durch seinen Fleiß **aufgefallene** Karl → **aufgefallen sein**.

Swoją pilnością Karl zwrócił na siebie uwagę nauczyciela.

Die Überraschung **gelang** ihm. → die ihm **gelungene** Überraschung → **gelingen sein**.

Niespodzianka udała mu się.

Der Kuchen **missglückte** der jungen Ehefrau. → Der der jungen Ehefrau **missglückte** Kuchen → **missglückt sein**.

Placek nie udał się młodej żonie.

Brinkmann³² zauważa, że czasowniki nieprzechodnie:

³² Ein Wechsel im Perfekt zwischen *haben* und *sein* ist möglich bei Verben, die sowohl einen Verlauf wie eine Veränderung einschließen:

schwimmen, rudern, segeln, tanzen.

Wenn es auf die Ausführung der Tätigkeit ankommt, wird das Perfekt mit *haben* gebildet:

Wir haben zwei Stunden gerudert – Sie hat vorzüglich getanzt.

schwimmen *plywać*, rudern *wiosłować*, segeln *żeglować*, tanzen *tańczyć*,

które w wypowiedzi nie wskazują wyraźnie na zmianę położenia podmiotu w przestrzeni, mogą także w bezokoliczniku czasu przeszłego łączyć się z *haben*, jeżeli przebieg czynności jest odbierany jako czas trwania procesu (np. *zwei Stunden*, *den ganzen Vormittag*) lub sposób jego wykonania (np. *vorzüglich*):

Erika **schwimmt** *vorzüglich*. → Erika kann *vorzüglich* **geschwommen haben**.

Erika *plywa* *wyśmienicie* / *doskonale*. → Erika *potrafiła* *wyśmienicie* *plywać*.

Hans **segelt** *am Nachmittag*. → Hans will *am Nachmittag* **gesegelt haben**.

Hans *żegluję* *po południu*. → Hans *utrzymuje*, że *żeglował* *po południu*.

Mädchen **tanzen** *gut*. → Mädchen wollen *gut* **getanzt haben**.

Dziewczyny *dobrze* *tańczą*. → Dziewczyny *utrzymują*, że *tańczyły* *dobrze*.

Sie **wandern** *nur zwei Stunden*. → Sie können *nur zwei Stunden* **gewandert haben**.

Oni *wędrują* *tylko dwie godziny*. → Oni *mogli* *tylko dwie godziny* *wędrować*.

Obecnie obserwuje się tendencję użycia czasowników *fahren*, *fliegen*, *galoppieren*, *klettern*, *laufen*, *reisen*, *schwimmen*, *springen* w bezokoliczniku czasu przeszłego wyłącznie z *sein*:³³

Hans *schwimmt* *den ganzen Nachmittag*. → Hans will *den ganzen Nachmittag* *geschwommen sein*.

Hans *plywa* *całe popołudnie*. → Hans *utrzymuje*, że *plywał* *całe popołudnie*.

5.15.3. Bezokolicznik zastępczy

Jeżeli bezokolicznik czasu przeszłego:

1. modalnych słowoform czasownikowych z *haben*:

gedurft / gekonnt / gemocht / gemusst / gesollt / gewollt haben

2. i także:

gebraucht haben / geheißen haben / gelassen haben / gesehen haben / gefühlt haben / geholfen haben / gehört haben / gelehrt haben / gelernt haben / gemacht haben.

Dann interessiert die Dauer des Prozesses (*zwei Stunden*) oder die Art seiner Ausführung (*vorzüglich*). Wenn es aber auf das Zurücklegen einer Strecke ankommt oder auf eine Änderung in der Zuordnung zum Raum, ist das Perfekt mit *sein* erforderlich: *Wir sind über den See gerudert*. Durch die Tätigkeit (Bewegung) kommt es zu einer anderen räumlichen Beziehung; das wird als eine Unterbrechung der Kontinuität aufgefasst. So ist es auch in einer Aussage wie:

Ein Ballon hat lange über der Stadt geschwebt – Ein Ballon ist über die Stadt geschwebt. (Brinkmann 1971: 220)

³³ Zobacz np. w gramatyce Drosdowskiego 1984: 122 i Helbiga/Buschy 2001: 125.

zostanie w wypowiedzi połączony z innym prostym bezokolicznikiem, wtedy imiesłowy czasu przeszłego w wyżej wymienionych bezokolicznikach muszą lub mogą być zastąpione przez prosty bezokolicznik. W przykładach tę zmianę słowoform zaznaczono tłustym drukiem:

kommen + **gemusst** haben → haben kommen **müssen**
 tun + **gebraucht** haben → haben zu³⁴ tun **brauchen**
 kommen + **geföhlt** haben → haben kommen **föhlen**
 liegen + **geheißén** haben → haben liegen **heißén**.

Geföhlt i *geheißén* zachowują też w takich połączeniach swoje formy:

kommen **geföhlt** haben i liegen **geheißén** haben.

Czasowniki *müssen* i *brauchen* w takim syntaktycznym połączeniu zmieniają imiesłów czasu przeszłego na prosty bezokolicznik. Imiesłowy czasu przeszłego *geföhlt* i *geheißén* mogą zostać zastąpione przez *föhlen* i *heißén* albo zachować swoją formę.

Zamianę imiesłowu czasu przeszłego na prosty bezokolicznik w syntaktycznym połączeniu bezokolicznika czasu przeszłego z innym prostym bezokolicznikiem nazywa się w tradycji gramatycznej **bezokolicznikiem zastępczym** (*Ersatzinfinitiv*).

Haben stoi zawsze przed obydwoma bezokolicznikami. Taki szyk jest zachowany w gramatycznych czasach złożonych, np. w czasie modalnym II (Futur II):

Er wird nicht **haben** kommen können.
On chyba nie mógł przyjść.

Reguły obligatoryjnego względnie fakultatywnego użycia bezokolicznika zastępczego sformułowano na podstawie badań Aldenhoffa i Hårda:

W syntaktycznym połączeniu bezokolicznika czasu przeszłego **czasowników modalnych** i **brauchen** z innym prostym bezokolicznikiem imiesłów czasu przeszłego jest zastępowany przez bezokolicznik zastępczy. *Haben* występuje przed dwoma bezokolicznikami.

haben lesen **wollen**
haben zu gehen **brauchen**

³⁴ W mowie potocznej *zu* przed *brauchen* się często opuszcza.

W syntaktycznym połączeniu bezokolicznika czasu przeszłego czasowników **helfen, hören, lassen i sehen** z innym prostym bezokolicznikiem imiesłów czasu przeszłego jest zastępowany z reguły przez bezokolicznik zastępczy. *Haben* stoi przed dwoma bezokolicznikami. Bez zamiany imiesłowu czasu przeszłego na bezokolicznik zastępczy *haben* występuje po imiesłowie czasu przeszłego.

Po czasownikach *helfen, hören, lassen i sehen* tylko sporadycznie nie notowano zamiany imiesłowu czasu przeszłego na bezokolicznik zastępczy:

haben waschen **helfen** / waschen **geholfen haben** (bardzo rzadko)
haben kommen **hören** / kommen **gehört haben** (bardzo rzadko)
haben laufen **lassen** / laufen **gelassen haben** (bardzo rzadko)
haben liegen **sehen** / liegen **gesehen haben** (bardzo rzadko)

W syntaktycznym połączeniu bezokolicznika czasu przeszłego czasowników **fühlen i heißen** z innym prostym bezokolicznikiem imiesłów czasu przeszłego może być zachowany albo zastąpiony przez bezokolicznik zastępczy. *Haben* stoi przed dwoma bezokolicznikami lub po imiesłowie czasu przeszłego.

haben kommen **fühlen** *lub* kommen **geföhlt haben**
haben liegen **heissen** *lub* liegen **geheissen haben**

W syntaktycznym połączeniu bezokolicznika czasu przeszłego czasowników **lernen i machen** z innym prostym bezokolicznikiem imiesłów czasu przeszłego jest zachowany. Bardzo rzadko obserwowano zamianę imiesłowu czasu przeszłego na bezokolicznik zastępczy.

schreiben **gelernt haben**; bardzo rzadko: **haben** schreiben **lernen**
 lachen **gemacht haben**; bardzo rzadko: **haben** lachen **machen**

5.16. Tworzenie złożonych czasów gramatycznych trybu oznajmującego

5.16.0 Wprowadzenie

Złożone czasy gramatyczne to syntaktyczne kompleksy czasownikowe. W gramatykach niemieckich określa się je synonimicznymi terminami: *komplexe / zusammengesetzte / umschriebene / periphrastische Tempora*.

W tej *Gramatyce* nazwano je po prostu złożonymi czasami gramatycznymi. Termin *peryfrastyczne czasy gramatyczne* uważają niektórzy autorzy gramatyk niemieckich za najlepszy. Ten termin byłby także do zaakceptowania. Odpowiada on znaczeniowo naszemu terminowi *złożone czasy gramatyczne*. Leksem *PERYFRASTYCZNY* nie jest powszechnie znany i dlatego z niego rezygnujemy. Termin *złożone czasy gramatyczne* rozumie każdy Polak.

Podawane w praktycznych gramatykach niemieckich reguły tworzenia złożonych czasów gramatycznych nie są ani proste, ani jasne, niekiedy wręcz wprowadzają w błąd. Na przykład reguła tworzenia czasu przeszłego brzmi:

Czas przeszły II *Perfekt* tworzy się przez połączenie formy teraźniejszej czasownika posiłkowego **haben** lub **sein** z imiesłowem II *Partizip II* czasownika pełnoznacznego:

Ich habe gefragt (za)pytałem, du hast gefragt, er hat gefragt, ...,
ich bin gegangen (po)szedłem, du bist gegangen, er ist gegangen ...
(R. i U. Hoberg 1997: 98)

Według powyższej reguły następujące wypowiedzi powinny być w czasie przeszłym II, zwanym w tej *Gramatyce* *czasem przeszłym dialogowym*:

Der kleine Junge **hat** die Haare kurz **geschnitten**.
Mały chłopiec ma krótko obcięte włosy.
„Das Pferd **hat** die Fesseln **bandagiert**.“ (Latzel 1977: 289)
Koń ma zabandażowane pięciny.
Karin **hat** ihr Haar **onduliert**.
Karina ma pofalowane włosy.
Das Glas **ist** **gefüllt**.
Szklanka jest napełniona.
Das Fenster **ist** **geöffnet**.
To okno jest otwarte.

Te wypowiedzi nie występują w czasie przeszłym dialogowym (Perfekt), lecz w czasie neutralnym. O te imiesłowy można zapytać. Np.

A Wie ist das Fenster?
B Geöffnet!

Z tłumaczeń na język polski wynika jasno, że jest to czas teraźniejszy.

Tworzenie złożonych czasów gramatycznych najczęściej prezentuje się w tabelach. Tradycyjnie wymienia się zawsze ich części składowe.

W tej *Gramatyce* zostaną sformułowane proste i bezsprzeczne reguły tworzenia wszystkich złożonych czasów gramatycznych tak w trybie oznajmującym jak i przypuszczającym.

5.16.1. Nowe reguły tworzenia złożonych czasów gramatycznych

5.16.1.1. Czas modalny trybu oznajmującego

Ten czas modalny (*Futur Indikativ*) tworzy się za pomocą prostej reguły:

Czas modalny tworzymy za pomocą odmienianego w czasie neutralnym trybu oznajmującego czasownika **werden** + **bezokolicznik**. Krótko:

CZAS MODALNY = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK

Od formy bezokolicznika zależy gramatyczna forma czasu modalnego. Jaki bezokolicznik – taki czas modalny.

Tę ogólną regułę precyzujemy za pomocą schematu bezokoliczników:

CZAS MODALNY I = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK I

CZAS MODALNY I = (ich) werde + PROSTY BEZOKOLICZNIK
CZASU TERAŹNIEJSZEGO

(ich) werde *impfen*

CZAS MODALNY I STRONY BIERNEJ = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK
CZASU NEUTRALNEGO STRONY BIERNEJ

(ich) werde *geimpft werden*

CZAS MODALNY II = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK II

CZAS MODALNY II JĘZYKA STANDARDOWEGO = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK
CZASU PRZESZŁEGO JĘZYKA STANDARDOWEGO

(ich) werde *geimpft haben*

(ich) werde *gegangen sein*

**CZAS MODALNY II MOWY POTOCZNEJ = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK
CZASU PRZESZŁEGO MOWY POTOCZNEJ** (bardzo rzadko)

„werden sie [...] *abonniert gehabt haben*“ (Litvinov/Radčenko 1998:27)

(ich) werde *gegangen gewesen sein*

CZAS MODALNY II STRONY BIERNEJ = (ich) werde + BEZOKOLICZNIK CZASU
PRZESZŁEGO STRONY BIERNEJ

(ich) werde *geimpft worden sein*

5.16.1.2. Zastępczy tryb przypuszczający

W skład tej kompleksowej formy trybu przypuszczającego (*Konditionalis / würde-Form*) wchodzi Finitum **würde** i bezokolicznik. Także dla tej formy złożonej podajemy krótką, podobną do czasu modalnego regułę:

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY

= (ich) **würde** + **BEZOKOLICZNIK**

Forma tego trybu zależy od formy bezokolicznika. Jaki bezokolicznik – taka forma tego trybu.

Tę ogólną regułę precyzujemy za pomocą schematu bezokoliczników:

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY I

= (ich) **würde** + **BEZOKOLICZNIK I**

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY I = (ich) **würde** + PROSTY
BEZOKOLICZNIK CZASU TERAŹNIEJSZEGO

(ich) *würde impfen*

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY I STRONY BIERNEJ
= (ich) **würde** + BEZOKOLICZNIK CZASU NEUTRALNEGO STRONY BIERNEJ

(ich) *würde geimpft werden*

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY II = (ich) **würde** + **BEZOKOLICZNIK II**

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY II JĘZYKA STANDARDOWEGO =
(ich) **würde** + BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO
JĘZYKA STANDARDOWEGO

(ich) *würde geimpft haben*

(ich) *würde gegangen sein*

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY II JĘZYKA POTOCZNEGO
= (ich) **würde** + BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO JĘZYKA POTOCZNEGO
(bardzo rzadko)

(ich) *würde geimpft gehabt haben*

„erstorben gewesen sein würde“ (Litvinov/Radčenko 1998: 27)

ZASTĘPCZY TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY II STRONY BIERNEJ
= (ich) **würde** + BEZOKOLICZNIK CZASU PRZESZŁEGO STRONY BIERNEJ

(ich) *würde geimpft worden sein*

5.16.1.3. Czas neutralny strony biernej trybu oznajmującego

Czas neutralny strony biernej (*Präsens Passiv Indikativ*) tworzymy od bezokolicznika czasu neutralnego strony biernej. *Werden* **odmieniamy w czasie neutralnym trybu oznajmującego**. Imiesłów czasu przeszłego nie zmienia swojej formy.

Bezokolicznik czasu neutralnego strony biernej: *gelobt werden*.

Czas neutralny strony biernej: (ich) *werde gelobt*.

5.16.1.4. Czas przeszły narracyjny strony biernej trybu oznajmującego

Czas przeszły narracyjny strony biernej (*Präteritum Passiv Indikativ*) tworzymy od bezokolicznika czasu neutralnego strony biernej. *Werden* **odmieniamy w czasie przeszłym narracyjnym trybu oznajmującego**. Imiesłów czasu przeszłego nie zmienia swojej formy.

Bezokolicznik czasu neutralnego strony biernej: *gelobt werden*.

Czas przeszły narracyjny strony biernej trybu oznajmującego: (ich) *wurde gelobt*.

5.16.1.5. Czas przeszły dialogowy trybu oznajmującego

Czas przeszły dialogowy (*Perfekt Indikativ*) tworzymy od bezokolicznika czasu przeszłego. Tylko czasownik ***haben*** albo ***sein*** **odmieniamy w czasie neutralnym trybu oznajmującego**. Imiesłów lub imiesłowy czasu przeszłego nie zmieniają swojej formy.

Bezokolicznik czasu przeszłego języka standardowego: *gelobt haben, gegangen sein*.

Czas przeszły dialogowy języka standardowego: (ich) *habe gelobt, bin gegangen*.

Bezokolicznik czasu przeszłego języka potocznego: *eingeschlossen gehabt haben, ausgestorben gewesen sein*.

Czas przeszły dialogowy języka potocznego: „ich *hab dich eingeschlossen gehabt!*“ (Litvinov / Radčenko 1998: 132),

„ist es [...] *ausgestorben gewesen*“ (Litvinov / Radčenko 1998: 130).

Bezokolicznik czasu przeszłego strony biernej:	<i>gelobt worden sein.</i>
Czas przeszły dialogowy strony biernej:	<i>(ich) bin gelobt worden.</i>

5.16.1.6. Czas przeszły niedialogowy trybu oznajmującego

Czas przeszły niedialogowy (*Plusquamperfekt Indikativ*) tworzymy od bezokolicznika czasu przeszłego języka potocznego. Czasownik **haben** albo **sein** **odmieniają się w czasie przeszłym narracyjnym trybu oznajmującego**. Imiesłów lub imiesłowy czasu przeszłego nie zmieniają swojej formy.

Bezokolicznik czasu przeszłego języka standardowego:	<i>gelobt haben, gegangen sein</i>
Czas przeszły niedialogowy języka standardowego:	<i>(ich) hatte gelobt, war gegangen.</i>
Bezokolicznik czasu przeszłego języka potocznego:	<i>vergessen gehabt haben, dahin geschmolzen gewesen sein.</i>
Czas przeszły niedialogowy języka potocznego:	(er) „ <i>hatte [...] vergessen gehabt</i> “ (Litvinov / Radčenko 1998: 114), (sie) „ <i>war [...] dahin geschmolzen gewesen</i> “ (Litvinov / Radčenko 1998: 117)
Bezokolicznik czasu przeszłego strony biernej:	<i>gelobt worden sein</i>
Czas przeszły niedialogowy strony biernej:	<i>(ich) war gelobt worden.</i>

5.16.1.7. Tworzenie trybu przypuszczającego złożonych czasów gramatycznych

Tworzenie złożonych czasów gramatycznych trybu przypuszczającego ułatwia krótka reguła:

Wszystkie **czasy złożone trybu przypuszczającego** (*Konjunktiv der zusammengesetzten Zeitformen*) tworzymy tak samo jak czasy złożone trybu oznajmującego, jednakże z tą różnicą, że **finitum występuje w czasie neutralnym lub przeszłym narracyjnym w trybie przypuszczającym**.

Na przykład zadanie: *Utwórz od **erbauen** trzecią osobę czasu przeszłego dialogowego w koniunktywie!* rozwiązujemy tak:

Czas przeszły dialogowy tworzymy od bezokolicznika czasu przeszłego języka standardowego, a więc od *erbaut haben*. Czasownik *haben*

w tym czasie złożonym odmienia się w czasie neutralnym. Trzecia osoba czasu neutralnego trybu przypuszczającego ma formę *habe*. Poprawne rozwiązanie zadania to *er habe erbaut*.

5.16.2. Rozszyfrowywanie złożonych czasów gramatycznych

Aby rozszyfrować złożony czas gramatyczny w wypowiedzi, należy najpierw stwierdzić, czy w tej wypowiedzi jest jeden z bezokoliczników. Po stwierdzeniu jego obecności należy ustalić czas gramatyczny i tryb formy finitum, od których zależy czas i tryb złożonego czasu gramatycznego.

Aby określić formę czasu modalnego, należy ustalić najpierw formę *werden*, a następnie formę bezokolicznika, np.

Das Buch wird bestimmt gelesen worden sein.

Książka została z pewnością przeczytana

to czas modalny II strony biernej, ponieważ czasownik *werden* jest odmieniony w czasie neutralnym trybu oznajmującego i połączony z bezokolicznikiem czasu przeszłego strony biernej.

Aby określić formę trybu przypuszczającego z *würde*, należy tylko określić formę bezokolicznika.

Jeżeli finitum to 3. osoba czasu neutralnego trybu przypuszczającego, np. *er werde*, a bezokolicznik to np. *gelobt haben* (bezokolicznik czasu przeszłego), to *er werde gelobt haben* jest czasem modalnym II trybu przypuszczającego.

Jeżeli w wypowiedzi nie stwierdza się istnienia bezokolicznika, to finitum zamieniamy na prosty bezokolicznik czasu teraźniejszego, który łącznie z imiesłowem albo z imiesłowami lub z bezokolicznikiem albo bezokolicznikami tworzy jedną z form bezokolicznika złożonego. Na przykład w następującej wypowiedzi nie ma żadnej z form bezokolicznika:

Hans ist vom Lehrer gelobt worden.

Hans został pochwalony przez nauczyciela.

Finitum *ist* zamieniamy na bezokolicznik czasu neutralnego *sein*, który dodajemy po dwóch imiesłowach czasu przeszłego *gelobt* i *worden*. Otrzymamy bezokolicznik czasu przeszłego strony biernej *gelobt worden sein*. Od tego bezokolicznika tworzy się stronę bierną czasu przeszłego dialogowego, jeżeli *sein* odmienia się w czasie neutralnym. Stąd wniosek, że *ist gelobt worden* to czas przeszły dialogowy strony biernej.

UWAGA! Przy rozszyfrowywaniu czasu neutralnego od czasu dialogowego należy najpierw stwierdzić, czy imiesłów czasu przeszłego jest słowoformą czasownikową.

W poniższych wypowiedziach można zapytać za pomocą *wie?* o *bandagiert*, *geschnitten* i *gefüllt* i dlatego nie są one imiesłowami czasu przeszłego.

„Das Pferd hat die Fesseln **bandagiert**.“ (Latzel 1977: 289)

Koń ma zabandażowane pęciny.

Der kleine Junge *hat* die Haare kurz **geschnitten**.

Mały chłopiec ma krótko obcięte włosy.

Die Flasche ist **gefüllt**.

Butelka jest napelniona.

Finita w tych wypowiedziach to jedyne słowoformy czasownikowe w czasie neutralnym. W chwili wypowiedzania tych wypowiedzi jest to terazniejszość czasu neutralnego (zobacz podrozdział 12.1.1.1.).

Niektóre imiesłowy czasu przeszłego mają tę samą formę co przymiotniki. Na przykład *verwelkt* występuje w wypowiedzi z finitum czasownika *sein* w znaczeniu czasu dialogowego i czasu neutralnego.

Die Blume ist *verwelkt*.

Kwiat zwiędł.

Jeżeli *verwelkt* jest interpretowane jako cecha kwiatu, to wtedy można o *verwelkt* zapytać *wie?* *Verwelkt* może wtedy także stać przed rzeczownikiem:

die *verwelkte* Blume

zwiędły kwiat.

W tej interpretacji *ist verwelkt* to czas neutralny.

Jeżeli *ist verwelkt* jest interpretowane jako czasowe zakończenie procesu więdnienia, to jest to czas dialogowy:

Die Blume ist *verwelkt*.

Jeżeli podmiot jest agensem i czas dialogowy jest tworzony wyłącznie z finitum czasu neutralnego *haben*, np.

Der Mann *hat* seinen gesamten Besitz *ausverkauft*.

Mężczyzna wyprzedał cały swój majątek.

wtedy użycie czasownika *sein* wskazuje na czas neutralny i właściwość przypisaną podmiotowi jako pacjensowi. (Termin *pacjens* zdefiniowano w podrozdziale 12.3.2.)

Das Buch ist ausverkauft.
Książkę wyprzedano.

5.17. Podsumowanie

Przy tworzeniu prostych słowoform czasownikowych i syntaktycznych kompleksów czasownikowych bardzo przydatne było wyjście od bezokoliczników:

1. Od prostego bezokolicznika czasu neutralnego tworzymy:
 - 1.1. czas neutralny trybu oznajmującego i przypuszczającego, a od czasu neutralnego trybu oznajmującego tryb rozkazujący i imiesłów czasu przeszłego czasowników regularnych,
 - 1.2. czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego i przypuszczającego,
 - 1.3. imiesłów czasu neutralnego.
2. Od bezokolicznika czasu przeszłego języka standardowego tworzymy:
 - 2.1. czas przeszły dialogowy trybu oznajmującego i przypuszczającego,
 - 2.2. czas przeszły niedialogowy trybu oznajmującego i przypuszczającego.
3. Od bezokolicznika czasu przeszłego języka potocznego tworzymy:
 - 3.1. czas przeszły dialogowy języka potocznego trybu oznajmującego i przypuszczającego,
 - 3.2. czas przeszły niedialogowy języka potocznego trybu oznajmującego i przypuszczającego.
4. Od bezokolicznika czasu neutralnego strony biernej tworzymy:
 - 4.1. czas neutralny strony biernej trybu oznajmującego i przypuszczającego,
 - 4.2. czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego i przypuszczającego.
5. Od bezokolicznika czasu przeszłego strony biernej tworzymy:
 - 5.1. czas przeszły dialogowy trybu oznajmującego i przypuszczającego,
 - 5.2. czas przeszły niedialogowy trybu oznajmującego i przypuszczającego.

Wszystkie bezokoliczniki wchodzą w skład czasu modalnego oraz zastępczego trybu przypuszczającego. Od formy bezokolicznika zależy forma czasu modalnego lub zastępczego trybu przypuszczającego.

Strona bierna czasownika jest jednoznaczna jedynie przy tworzeniu od bezokolicznika strony biernej. We wszystkich innych prostych słowoformach czasownikowych i syntaktycznych kompleksach czasownikowych zostanie ustalona strona czynna i bierna na podstawie semantycznej roli podmiotu w wypowiedzi w podrozdziale 12.3.

5.18. Uwagi końcowe

Tak dokładnego przedstawienia tworzenia słowoform czasu neutralnego i narracyjnego trybu oznajmującego i przypuszczającego oraz wszystkich innych prostych słowoform czasownikowych nie przedstawia żadna gramatyka niemiecka ani żaden podręcznik do nauki języka niemieckiego. Było to możliwe dzięki przedstawionym w podrozdziale 3.5.2. analizom słowoform czasownikowych.

W gramatycznej tradycji niemieckiej nie było jednoznacznych definicji tematu i końcówek i dlatego postulowano końcówki dłuższe (np. *-et* w *er arbeit^{et}*) i krótsze (np. *-t* w *er geht*) i od nich uzależniano rozgraniczenia kategorii gramatycznych. Po dokładnie przeprowadzonych analizach w Darski (1999: 98nn) okazało się, że nie tzw. końcówki, lecz tematy fleksyjne są wykładnikami kategorii gramatycznych. Z tzw. końcówek trzeba było zrezygnować na rzecz wykładników syntaktycznych, które nie muszą stać na końcu wyrazu, np. *<ge-, zu>*, które występują przed słowoformami czasownikowymi. Do nich należą także określenia osób gramatycznych, jeżeli wykładniki syntaktyczne słowoform czasownikowych są identyczne, np. *geht*. W *geht* na 3. osobę lp wskazują *er, sie, es, man* i *frau* a na 2. osobę lm *ihr*.

Wykładniki syntaktyczne, występujące po temacie słowoformy czasownikowej, w dużej mierze ujednoliciły się w różnych czasach trybu oznajmującego i przypuszczającego. Wyjątki notuje się tylko w najczęściej używanym w tekstach czasie *neutralnym trybu oznajmującego liczby pojedynczej*:

1. *<e>*, które w 1. osobie lp w tematach zakończonych na tę samogłoskę, np. *ich arbeite*, nie występuje jako wykładnik syntaktyczny, ponieważ *<e>* należy do tematu czasownika.

2. W mowie języka potocznego wykładnik syntaktyczny <e> w pierwszej osobie lp w tematach niezakończonych na samogłoskę <e> często jest opuszczany, np.

ich hab, ich geh, ich sammel, *zamiast standardowego*: ich habe, ich gehe, ich sammle, *mam, idę, zbieram*,

3. <t>, które ze względu na asymilację jest realizowane jako wykładnik syntaktyczny tylko w 2. osobie lp w małej grupie tematów czasowników zakończonych ortograficznie na <s>, <ß>, <x> i <z>, fonetycznie zaś na [s],
4. <t>, które w 3. osobie nie jest realizowane w małej grupie czasowników modalnych i czasownika *wissen*.

Dalszym wyjątkiem jest wykładnik syntaktyczny <est> 2. osoby lp, które występuje tylko w małej grupie finitów w czasie przeszłym narracyjnym trybu oznajmującego zakończonych na <s>, <ß> i <z> oraz w *berstest*.

Nierealizowany w 1. osobie czasu neutralnego trybu oznajmującego wykładnik syntaktyczny <e> jest wyraźnym sygnałem obecnej unifikacji wykładników syntaktycznych. Nosicielami kategorii czasownika są tematy fleksyjne. To umożliwiło także po raz pierwszy dokładne przedstawienie tworzenia wszystkich prostych słowoform czasownikowych.

Tematy fleksyjne czasu neutralnego i narracyjnego trybu przypuszczającego, jak i tematy fleksyjne czasu narracyjnego trybu oznajmującego, zakończone na <-te> oraz na <e>, otrzymują takie same wykładniki syntaktyczne w lp i lm.

Nie ma więc poza nielicznymi wyjątkami specyficznych wykładników syntaktycznych trybu oznajmującego i przypuszczającego.

Słowoformy czasownikowe trybu oznajmującego i przypuszczającego o tym samym zapisie ortograficznym mogłyby jedynie w bardzo dokładnej / hiperpoprawnej wymowie być odróżniane, np.

wir lesen [l'e:zn] tryb oznajmujący

wir lesen [l'e:zən] tryb przypuszczający

Ze względu na niewielką różnicę w wymowie słowoformy o tym samym zapisie ortograficznym zastępuje się w trybie przypuszczającym zastępczym trybem przypuszczającym, np. *wir würden lesen*.

Tworzenie syntaktycznych kompleksów czasownikowych przewyższa dzięki nowym, bezsprzecznym regułom wszystkie dotychczasowe opisy,

które polegały na wymienianiu poszczególnych części składowych lub prezentowaniu w tabelach odmiany. Na przykład podawano trzy odrębne reguły tworzenia czasu przeszłego dialogowego (Perfekt): w stronie czynnej z *haben* i *sein* oraz w stronie biernej. W tej *Gramatyce* zredukowano je do jednej reguły. Umożliwiło to także wskazanie na dalsze prawidłowości w tworzeniu trybu przypuszczającego czasów złożonych i przez to uprościło ich opanowanie.

W tabeli czasowników nieregularnych podano także słowoformy rzadko używane, wychodzące z użycia i przestarzałe, spotykane jedynie w starszej literaturze. Te słowoformy mogą pojawić się także w tekstach współczesnych celem osiągnięcia odpowiedniego efektu stylistycznego.

W tradycji gramatycznej od XVI wieku rozróżnia się czasowniki właściwe (Vollverben) i posiłkowe (Hilfsverben), na podstawie tłumaczenia słowoform gramatyki łacińskiej, np. słowoformy perfektu *amāvi*, na język niemiecki *ich habe geliebt*³⁵. Brak jest jednoznacznej definicji czasowników posiłkowych i dlatego ich ilość mimo próby ich definicji u Helbiga (1972: 91nn) ustalano arbitralnie. Do definicji Helbiga (1972: 91nn) ustosunkował się Askedal 1999.

W tej *Gramatyce* czasowniki pełne i posiłkowe definiujemy tak:

Czasowniki *haben*, *sein* i *werden*, wchodzące w skład syntaktycznych kompleksów czasownikowych jako finita, a w skład kompleksowych bezokoliczników jako potencjalne finita to **czasowniki posiłkowe**. Wszystkie pozostałe słowoformy czasownikowe w wypowiedzi to **czasowniki właściwe / pełne**.

W poniższych przykładach czasowniki posiłkowe zaznaczono kursywą, a właściwe tłustym drukiem:

- (1) Ich *habe* / *hatte* mir einen neuen Wagen **gekauft**.
- (2) Anna *ist* / *war* in die Schule **gegangen**.
- (3) Du *wirst* morgen nach Berlin **fahren**.
- (4) Die Sekretärin *wird* in der Schweiz **gewesen sein**.
- (5) Helga **will** die ganze Nacht **getanzt haben**.
- (6) Hans *wird* sein Auto bis morgen **repariert haben**.
- (7) Das Kind *wird* später **gemalt worden sein**.
- (8) Die Bilder von Leonardo Da Vinci *würden* nie mehr **versteigert worden sein**.
- (9) Klaus *wird* das nicht *haben* **sehen dürfen**.
- (10) Hans **beteuert**, nichts davon **gewusst zu haben**.

³⁵ Historię tej klasyfikacji przedstawiono w artykule Hilfsverben? / Auxiliärverben?“ (Zobacz Darski 1999c)

Z przykładów jasno wynika, że do czasowników posiłkowych nie zaliczono wszystkich innych czasowników wchodzących jako finita w skład syntaktycznych kompleksów czasownikowych, np. czasownika modalnego *will* w przykładzie (5), gdyż on oprócz strukturalnych właściwości gramatycznych ma swoje znaczenie.

Należy także podkreślić fakt, że czasowniki *haben*, *sein* i *werden* występują w wypowiedziach także jako czasowniki właściwe:

- (11) Das Pferd **hat/hatte** die Fesseln bandagiert.
- (12) Die Tür **ist / war** mit einem Riegel fest verschlossen.
- (13) Ich **heiße** Sie herzlich willkommen.
- (14) Die Sekretärin **ist** fleißig.
- (15) Susanne **wird** ein schönes Mädchen.

Uwaga: *Bandagiert* w (11) i *verschlossen* w (12) nie są imiesłowami czasu przeszłego i dlatego czasowniki *haben* i *sein* są czasownikami pełnymi. Słowoformy czasownikowe jako jedyne w wypowiedzi (przykłady (13) do (15) są zawsze czasownikami pełnymi.

6

Rzeczownik jako jądro wypowiedzi minimalnych

6.1. Pisownia i znaczenie rzeczowników

Definicja rzeczownika w tej *Gramatyce* obejmuje także substantywizację.

W gramatyce tradycyjnej odróżniano rzeczowniki od **substantywizacji**, przez co rozumiano użycie każdej jednostki językowej, najczęściej wyrazu innej części mowy, a także sylaby, morfemu, litery jako rzeczownika.

W języku polskim dużą literą pisze się tylko imiona własne i nazwy geograficzne oraz pierwszy wyraz wypowiedzi, w języku niemieckim zaś *wszystkie rzeczowniki i substantywizacje* pisze się zawsze dużą literą:

Kind *dziecko*, Mutter *matka*, Vater *ojciec*, der Kluge *mądry* (przymiotnik w funkcji rzeczownika).

Der **Klügere** gibt nach (przymiotnik w funkcji rzeczownika).

Mądrzejszy głupiemu ustępuje (przymiotniki polskie w funkcji rzeczownika).

Znaczenie rzeczownika jest w dużym stopniu niezależne od użycia w wypowiedzi:

Da liegt ein **Hund**.

Tam leży pies.

Jeśli jednak rzeczownik wchodzi w skład trwałych zwrotów idiomatycznych, to traci swoje pierwotne znaczenie i swój status jako część mowy. Na przykład w zwrocie *auf den Hund bringen* ‘zrujnować kogoś’ *Hund* pisze się dużą literą, mimo zmiany znaczenia i części mowy. *Auf den Hund* jest w tym idiomie jedną słowoformą tercjaną i dlatego nie

jest rzeczownikiem, gdyż należy do szóstej części mowy, zwanej modyfikatorem (potencjalnego) finitum. W idiomie zachowuje swoją pisownię.

Są także rzeczowniki o tym samym brzmieniu, ale o innym znaczeniu, tzw. homonimy, których znaczenie poznaje się dopiero po użyciu w wypowiedzi. Na przykład:

Sie hat den **Reif** vom Finger gezogen.

*Zdjęła z palca **pierścione**.*

Es ist **Reif** gefallen.

***Szron** się osadził.*

Der Schlüssel steckt im **Schloss**.

*Klucz tkwi w **zamku**.*

Der König wohnt im **Schloss**.

*Król mieszka w **zamku**.*

Aus **Ton** werden Gefäße geformt.

*Z **gliny** formuje się naczynia.*

Das Instrument hat einen schönen **Ton**.

*Instrument ma piękne **brzmienie**.*

6.2. Semantyczna klasyfikacja rzeczowników

Ta klasyfikacja pomaga w zrozumieniu użycia rodzajnika i szyku słowoform i ich połączeń w wypowiedzi. Ponadto pomaga częściowo także w określaniu rodzaju gramatycznego. Użycie rodzajnika przedstawiono w podrozdziale 7.6. O szyku słowoform i ich połączeń w człony wypowiedzi traktuje rozdział 13.

Rzeczowniki dzieli się na podklasy ze względu na:

1. żywotność lub nieżywotność,
2. nazwy indywidualne i pospolite / gatunkowe,
3. nazwy konkretne i abstrakcyjne,
4. określoność i nieokreśloność.

Rzeczowniki żywotne (*Lebewesen*) w węższym znaczeniu to nazwy ludzi i ludzkich organizacji, jak również nazwy zwierząt. W szerokim rozumieniu to także ogół roślin. Pozostałe rzeczowniki uważa się za **nieżywotne**.

Mensch człowiek, Rotes Kreuz Czerwony Krzyż, Pferd koń, Biene pszczoła (żywotne), Brett deska, Kleid suknia, Schuh but, Tür drzwi, Wolle wełna (nieżywotne).

Według nazw indywidualnych i nieindywidualnych rzeczowniki dzieli się na nazwy własne (*Eigennamen*) i nazwy pospolite / gatunkowe (*Gattungsnamen / Appellative*).

Nazwy / imiona własne to nazwy jednego indywiduum albo czegoś indywidu-
alnego, czegoś, co jest przedstawione jako istniejące jednorazowo.

Do nazw własnych zalicza się:

1. imiona i nazwiska:

Anton, Anna, Georg, Karin,
Adler, Helbig, Schmidt, Weber,

2. indywidualne nazwy zwierząt:

unser Hund Rex / Wollo,

3. nazwy geograficzne:

miastowości (Magdeburg), krajów (Frankreich), prowincji (Mecklenburg), rzek
(Rhein), jezior (Müggelsee), mórz (die Ostsee), oceanów (der Stille Ozean), gór (Zug-
spitze), planet (Jupiter), gwiazdozbiorów (Orion) itd.,

4. nazwy wszelkich dzieł artystycznych, np.

„Unkenrufe“ „*Wróżby kumaka*“ Grassa
„Sixtinische Madonna“ „*Madonna Sykstyńska*“ Rafaela
„Die Zauberflöte“ „*Czarodziejski flet*“ Mozarta
„Athene Parthenos“, „*Atena Partenos*“ Fidiasza,

5. nazwy indywidualne każdego rodzaju:

statków („Titanic“), pociągów („Rheingold“), budowli („Stephansdom“).

Ortograficznie pisze się niektóre nazwy własne rozdzielnie:

Vereinigte Staaten von Amerika *Stany Zjednoczone Ameryki*
der Stille Ozean *Ocean Spokojny*
„Der Tod in Venedig“ Thomas Manns „*Śmierć w Wenecji*“ Tomasza Manna.

Zgodnie z naszymi definicjami słowoform są one traktowane jako jed-
na słowoforma.

Ze względu na nazwy konkretne dzieli się **rzeczowniki** na nazwy po-
spolite / gatunkowe, materiałowe i zbiorowe.

Rzeczowniki pospolite / gatunkowe to określenia istot żywych albo rzeczy po-
siadających wspólne cechy, a więc nazwy klas jednakowych zjawisk lub ele-
mentów. Jakikolwiek egzemplarz / element takiej klasy ma to samo znaczenie
jak cała klasa.

Te rzeczowniki w liczbie pojedynczej występują w budowie wypowiedzi /
składni poza nielicznymi wyjątkami obowiązkowo z rodzajnikami.

Na przykład pod klasą *Buch* ‘książka’ rozumie się wszystkie książki, a także i konkretny pojedynczy egzemplarz. Użycie rzeczownika pospolitego jako klasy lub jednego egzemplarza zależy od treści wypowiedzi:

Ein **Buch** hat einen Autor. (Książka jako klasa)

Książka ma autora.

Dieses **Buch** ist ein schönes Geschenk für Peter. (Książka jako pojedynczy egzemplarz)

Ta książka to piękny prezent dla Petera.

Rzeczowniki materiałowe (*Stoffnamen*) to określenia substancji naturalnego lub sztucznego pochodzenia, których kształt przestrzenny zależy od określenia miary, pojemnika, formy opakowania.

Butter *masło*, Milch *mleko*, Zucker *cukier*, Brot *chleb*, Gold *złoto*,
ein Stück Butter *kostka masła*, ein Liter Milch *litr mleka*, ein Kilogramm Zucker *kilogram cukru*, ein Laib Brot *bochenek chleba*, zwei Unzen Gold *dwie uncje złota*.

Rzeczowniki zbiorowe (*Sammelbezeichnungen / Kollektiva*; liczba pojedyncza das *Kollektivum*) określają pewną ilość istot żywych albo przedmiotów / rzeczy jako jedność. Poszczególne egzemplarze nazwy zbiorowej mają inną nazwę.

der Haufen *kupa*, *sterta*, die Herde *stado*, der Stapel *stos*,
ein Haufen Ziegel *kupa cegieł*, eine Herde Kühe *stado krów*, ein hoher Stapel Holz *wysoki stos drewna*.

Rzeczowniki abstrakcyjne (*Abstrakta*, liczba pojedyncza das *Abstraktum*) to określenia dla czegoś, co nie jest rzeczą, o czym można tylko pomyśleć. Określają ogólnie jakąś cechę, stan, przebieg, czynność i są w ten sposób niepodzielnymi pojęciami ogólnymi.

Ehe *małżeństwo*, Friede(n) *pokój*, Geist *duch*, Jahr *rok*, Leben *życie*, Liebe *miłość*,
Mathematik *matematyka*, Seele *duś*, Treue *wierność*, Wurf *rzut*, Wissenschaft *nauka*.

Wyróżnia się także homonimiczne rzeczowniki, które określają zarówno rzeczy konkretne, jak i pojęcia abstrakcyjne. Ich znaczenie jest jasne dopiero w wypowiedzi. Np.

Es besteht kein **Grund** zum Klagen. (abstrakcyjne znaczenie)

Nie ma powodu do narzekania.

Das alte Haus musste bis auf den **Grund** abgerissen werden. (konkretne znaczenie)

Stary dom trzeba było rozebrać aż do fundamentów.

6.3. Kategorie rzeczownika

6.3.1. Liczba

W języku niemieckim i polskim odróżnia się **liczbę pojedynczą** (*Singular / Einzahl*) od **liczby mnogiej** (*Plural / Mehrzahl*). (Zobacz także podrozdział 3.5.2.!)

Rzeczownik w liczbie pojedynczej określa coś istniejącego gramatycznie jako jedność albo niepodzielna wielość, **rzeczownik w liczbie mnogiej** zaś wskazuje na podzielną całość lub przynajmniej istnienie jako podwójna ilość.

Liczba to kategoria semantyczno-gramatyczna. Użycie liczby w wypowiedzi zależy przede wszystkim od intencji mówcy:

Ich sehe eine schöne **Blume**. / Ich sehe schöne **Blumen**.
Widzę piękny kwiat. / *Widzę piękne kwiaty.*

Liczba jako kategoria gramatyczna nie zawsze zgadza się z logiczną wielością. Na przykład następujące rzeczowniki niemieckie występują pod względem gramatycznym w liczbie pojedynczej (niepodzielna jedność):

die Flotte *flota*, das Gemüse *warzywo*, die Herde *stado*, das Obst *owoce* (lm.)

Przez te pojęcia rozumie się logicznie wielość:

die Flotte – wszystkie okręty wojenne danego kraju,
das Gemüse – rośliny, które można jeść surowe lub ugotowane,
die Herde – większa ilość zwierząt tego samego gatunku,
das Obst – jadalne owoce określonych drzew i krzewów.

Kategoria *liczby* jest charakterystyczna przede wszystkim dla rzeczownika i odmienianych słowoform deiktycznych. Wszystkie inne słowoformy odmieniane przez przypadki uczestniczą w tej kategorii tylko formalnie, ponieważ przymiotniki i odnośniki zależą pod względem liczby od rzeczownika, a liczba finitum zależy od liczby podmiotu.

Leksemy liczby pojedynczej podobnie jak w języku polskim są rzadko specjalnie wyróżnione pod względem wymowy lub pisowni. Na przykład w języku polskim <in> na końcu rzeczownika rodzaju męskiego, np. *mieszczanin*, jest wskaźnikiem lp W lm ten wskaźnik nie występuje. Porównaj *mieszczanie*, *mieszczan* itd.

Nieliczne wskaźniki liczby pojedynczej oraz wskaźniki liczby mnogiej w języku niemieckim zostaną wyróżnione tłustym drukiem:

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Vater	Väter
Auge	Augen
Frau	Frauen
Material	Materialien
Park	Parks
Bein	Beine
Kind	Kinder
Sohn	Söhne
Hand	Hände
Mann	Männer
Substantiv	Substantive / Substantiva (forma przestarzała)
Abstraktum	Abstrakta
Lexikon	Lexika
Modus	Modi
Genus	Genera
Musikus	Musizi

Wskaźniki liczby <s> i <e> występują także jako wykładniki syntaktyczne w paradygmatach niektórych rzeczowników: <s> w dopełniaczu lp (np. des Autos), a <e> w celowniku lp rzeczowników jednosylabowych (np. dem Wege). Obecnie <e> w celowniku lp tych rzeczowników jest bardzo rzadko używane. Zachowało się ono przede wszystkim w utartych zwrotach językowych:

am Zuge sein w *najlepsze pracować*, im Grunde genommen w *gruncie rzeczy*.

Niektóre rzeczowniki mają tę samą formę w lp i lm. W języku polskim zdarza się to raczej rzadko i przeważnie w rzeczownikach nieodmiennych jak np. *kakadu*. W języku niemieckim jest dość dużo takich rzeczowników o znacznej frekwencji w wypowiedzi:

Büchlein *książeczka*, Fenster *okno*, Getriebe *przekładnia*, Kissen *poduszka*, Fehler *błąd*, Mädchen *dziewczyna*, Schnitzel *skrawek*, sznycel, Streusel *kruszonka*, Tunnel *tunel*, Wagen *samochód*, wóz, wagon.

Liczba pojedyncza od liczby mnogiej rzeczowników tej samej formy jest odróżniana w wypowiedzi za pomocą różnych środków syntaktycznych:

1. bifunkcyjnych wykładników syntaktycznych:

Fehlers (dopełniacz lp) *błądu*, Fehlern (celownik lm) *błędem*,

2. rodzajników w połączeniu z rzeczownikiem:

das Mädchen (lp) *dziewczyna*, **die** Mädchen (lm) *dziewczyny*,

3. składni zgody: liczbę rzeczownika poznaje się po formie finitum lub formie przymiotnika:

Mädchen **tanzen** gern.

Dziewczyny chętnie tańczą.

(Na lm *Mädchen* wskazuje brak rodzajnika, który w lp jest konieczny, i lm finitum *tanzen*.)

Moderne Wagen **sind** teuer.

Nowoczesne samochody są drogie.

(Na lm wskazuje brak w lm rodzajnika, który w lp jest konieczny, przymiotnik *moderne* lm oraz lm finitum *sind*.)

Dla każdego rodzaju rzeczownika w języku niemieckim można wyróżnić prototypowe wskaźniki liczby mnogiej.

Większość rzeczowników rodzaju męskiego (z wyjątkiem odmienianych według reguły pierwszej lp, jak i wiele innych) tworzy lm za pomocą <e> lub przegłosu samogłoski tematowej i <e> po temacie, np. *Austritt* ‘wystąpienie (z organizacji)’, *Freund* ‘przyjaciół’, *Kerl* ‘chłop, facet, typ’, *Tag* ‘dzień’, *Baum* ‘drzewo’, *Lauf* ‘bieg’, *Sohn* ‘syn’, *Wunsch* ‘życzenie’, *Zahn* ‘ząb’. Ze względów dydaktycznych dodajemy także rodzajniki:

der Freund : die Freunde; der Kerl : die Kerle; der Tag : die Tage,

der Baum : die Bäume, der Lauf : die Läufe; der Sohn : die Söhne; der Wunsch : die Wünsche; der Zahn : die Zähne.

Należy jednakże podkreślić istnienie wyjątków, np. *Architekt* ‘architekt’; *Junge* ‘chłopiec’; *Student* ‘student’; *Mann* ‘mężczyzna’; *Park* ‘park’; *Buchstabe* ‘litera’:

der Architekt : die Architekten; der Junge : die Jungen; der Student : die Studenten;

der Mann : die Männer; der Park : die Parks; der Buchstabe : die Buchstaben.

Znakomita większość rzeczowników rodzaju żeńskiego wyróżnia lm za pomocą wskaźników liczby <n>, <en> i <nen>. Rzeczowniki żeńskie kończące się w lp na:

1. <e>, otrzymują w lm <n>, np. *Blume* ‘kwiat’; *Katze* ‘kot’; *Klasse* ‘klasa’; *Dame* ‘dama’:

die Blume : die Blumen; die Katze : die Katzen; die Klasse : die Klassen; die Dame : die Damen,

2. <in> – <nen>, np. *Ärztin* ‘lekarka’, *Lehrerin* ‘nauczycielka’, *Schneiderin* ‘krawcowa’:

die Ärztin : die Ärztinnen; die Lehrerin : die Lehrerinnen, die Schneiderin : die Schneiderinnen,

3. spółgłoskę lub samogłoskę otrzymują <en>, np. *Frau* ‘pani’; *Tür* ‘drzwi’; *Zeitung* ‘gazeta’:

die Frau : die Frauen; die Tür : die Türen; die Zeitung : die Zeitungen.

WYJĄTKI! Wiele często używanych rzeczowników żeńskich tworzy także liczbę mnogą za pomocą dwóch wskaźników liczby mnogiej: przegłosu samogłoski tematowej i <e> na końcu tematu:

die Bank *ławka* : die Bänke *ławki*; die Hand *ręka*: die Hände *ręce*; die Nacht *noc* : die Nächte *noce*; die Stadt *miasto* : die Städte *miasta*; die Frucht *owoc* : die Früchte *owoce*; die Kuh *krowa* : die Kühe *krowy*; die Kunst *sztuka* : die Künste *sztuki*; die Wurst *kielbasa, wędlina* : die Würste *kielbasy, wędliny*; die Not *potrzeba* : die Nöte *potrzeby*; die Faust *pięść* : die Fäuste *pięści*; die Haut *skóra* : die Häute *skóry*; die Maus *mysz* : die Mäuse *myszy*

albo tylko za pomocą przegłosu:

die Mutter *matka* : die Mütter *matki*; die Tochter *córka* : die Töchter *córki*.

Za pomocą wskaźników lm <n> po <e> lub <en> po spółgłosce tworzą liczbę mnogą też rzeczowniki rodzaju nijakiego:

das Auge *oko* : die Augen *oczy*; das Bett *łóżko* : die Betten *łóżka*; das Hemd *koszula* : die Hemden *koszule*; das Ohr *ucho* : die Ohren *uszy*.

Rzeczowniki rodzaju nijakiego tworzą często lm za pomocą <er>:

das Bild *obraz* : die Bilder *obrazy*; das Geld *pieniądz* : die Gelder *pieniądze*; das Kind *dziecko* : die Kinder *dzieci*,

i dwóch wskaźników przegłosu i <er>:

das Blatt *liść, kartka* : die Blätter *liście, kartki*; das Buch *książka* : die Bücher *książki*; das Lamm *owca*: die Lämmer *owce*.

Tak tworzą liczbę mnogą także niektóre rzeczowniki rodzaju męskiego. Np.

der Gott *bóg* : die Götter *bogowie*; der Mann *mężczyzna* : die Männer *mężczyźni*; der Wurm *robak* : die Würmer *robaki*.

W związku z licznymi wyjątkami powinno się opanować pamięciowo podstawowe formy rzeczownika, tj. mianownik i dopełniacz lp oraz mianownik lm wraz z rodzajnikami.

Podobnie jak w języku polskim (np. *odzież* tylko lp; *wakacje* tylko lm) są w języku niemieckim rzeczowniki, które w tekstach występują też tylko w lp (singularia tantum) lub lm (pluralia tantum).

Rzeczowniki, które w tekstach występują tylko w liczbie pojedynczej, nazywają się **singularia tantum** (lm: die *Singulariatantum*, lp: das *Singularetantum*).

das Brot *chleb*, (das) Europa, Friedrich Schiller, das Gold *złoto*, das Obst *owoce*, der Sand *piasek*, der Schnee *śnieg*.

Rzeczowniki, które w tekstach występują tylko w liczbie mnogiej, nazywają się **pluralia tantum** (lm: die *Pluraliatantum*, lp: das *Pluraletantum*).

die Azoren *Azory*, die Eltern *rodzice*, die Ferien *wakacje*, die Lebensmittel *artykuły żywnościowe*, die Spesen *koszty, wydatki*, die Pocken *ospa*, die Wirren *niepokoje*.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że język niemiecki i polski inaczej klasyfikują rzeczowniki jako singularia i pluralia tantum. Np.

spodnie i *nożyczki* to tylko lm,

a w języku niemieckim mamy zarówno lp, jak i lm:

die Hose : die Hosen; die Schere : die Scheren.

W języku polskim mamy lp, a w języku niemieckim lm:

ospa to lp, a die *Pocken* to tylko lm.

6.3.2. Przypadek

Przypadek (*Kasus / Fall*) to kategoria syntaktyczna, która determinuje funkcję słowoformy w danej wypowiedzi. Funkcję słowoform w wypowiedzi ustala się za pomocą pytań *wer? was?, wessen?, wem? i wen?, was?* Te neutralne pod względem liczby i rodzaju pytania zadajemy do wszystkich odmienianych słowoform.

Neutralne pod względem liczby i rodzaju są także pytania o przypadki języka polskiego *kto? co? mianownik; kogo? czego? dopełniacz; komu? czemu? celownik* itd.

Zmiany w słowoformach leksemów liczby pojedynczej i mnogiej ze względu na ich funkcje w wypowiedzi wyrażone przez przypadki to **deklinacja**.

Wzory paradygmatów deklinacyjnych przedstawiono w podrozdziale 3.5.2. W przedstawianych w dalszych rozdziałach paradygmatach nazwy

przypadków niemieckich zostaną skrócone do pierwszej litery i uszeregowane zgodnie z tradycją gramatyczną: N. (Nominativ), G. (Genitiv), D. (Dativ), A. (Akkusativ). Pytania o przypadki nie będą powtarzane.

6.3.3. Rodzaj gramatyczny

Kategoria rodzaju gramatycznego (das *Genus*, lm die *Genera*) jest właściwa rzeczownikowi. W języku polskim mamy w lp trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki, a w lm dwa: męskoosobowy i żeńsko-rzeczowy.

W języku niemieckim wyróżnia się *jedynie w liczbie pojedynczej* trzy rodzaje: **męski** (männlich / maskulin), **żeński** (weiblich / feminin) i **nijaki** (sächlich / neutral), w lm zaś nie odróżnia się rodzaju rzeczownika, który jest formalnie zneutralizowany. Rzeczowniki rodzaju męskiego to po niemiecku *Maskulina* (lp das *Maskulinum*), rodzaju żeńskiego *Feminina* (lp das *Femininum*) i rodzaju nijakiego *Neutra* (lp das *Neutrum*). Rodzaj rzeczownika w języku polskim nie zawsze odpowiada rodzajowi w języku niemieckim:

der Stuhl *krzesło*; die Meinung *zdanie, pogląd*; das Mofa *motorower*; der Drohne *królowa pszczoł*.

W słownikach niemieckich rodzaj gramatyczny oznacza się za pomocą rodzajników *der, die, das* lub za pomocą skrótów: **m.** (Maskulinum, männlich), **f.** (Femininum, weiblich) i **n.** (Neutrum, sächlich).

Przymiotniki i rodzajniki zgadzają się w liczbie, rodzaju i przypadku z rzeczownikiem. Te zależności dokładnie przedstawiono w rozdziałach 7 i 9. Także i rodzaj odnośników, np. *er, sie, es*, zależy od rzeczownika, na który one wskazują:

Der **Mann** ist müde. Deshalb muss **er** sich erholen.
Ten mężczyzna jest zmęczony. Dlatego musi on odpocząć.
 Die **Mutter** liest viel. **Sie** kaufte ihrem kleinen Sohn ein schönes Bilderbuch.
Matka dużo czyta. Kupiła swemu małemu synowi piękną książkę obrazkową.
 Das **Kind** sieht fröhlich aus, weil **es** Schokolade bekommen hat.
Dziecko jest zadowolone, ponieważ dostało czekoladę.

Zamiast rodzaju nijakiego rzeczowników oznaczających istoty żeńskie można użyć rodzaju naturalnego odnośników:

Dort steht **ein Mädchen**. **Es** / **sie** ist schön.
Tam stoi dziewczyna. Ona jest piękna.

W języku niemieckim są rzeczowniki, które mają podwójny rodzaj, *ale to samo znaczenie*, np.

der / das Bonbon *cukierek*, der / das Keks *herbatnik*, der / die Quader *prostopadłościan*, der / die Wulst *obrządek*, der / das Joghurt *jogurt*.

Znaczenie rzeczowników tej samej formy (homonimów) zależy też od rodzaju gramatycznego. Np.

der Bauer <i>gospodarz</i>	:	das Bauer <i>klatka dla ptaków</i>
der Heide <i>pogania</i>	:	die Heide <i>step, wrzosowisko</i>
das Junge <i>młode zwierzę</i>	:	der Junge <i>chłopiec</i>
der Kaffee <i>kawa</i>	:	das Café <i>kawiarnia</i>
der Leiter <i>szef</i>	:	die Leiter <i>drabina</i>
der Morgen <i>ranek</i>	:	das Morgen <i>przyszłość</i>
der Schild <i>tarcza</i>	:	das Schild <i>szyld</i>
das Tor <i>(duża) brama</i>	:	der Tor <i>głupiec</i>
die See <i>morze</i>	:	der See <i>jezioro</i>
das Steuer <i>kierownica</i>	:	die Steuer <i>podatek</i>

Rodzaj gramatyczny w języku polskim zależy przeważnie od zakończenia rzeczownika. Na przykład zazwyczaj rzeczowniki kończące się na <a> to rzeczowniki rodzaju żeńskiego: *klasa, materia, szyba*. Wyjątki to rzeczowniki określające mężczyzn, np. *skryba, kaznodzieja, sługa*. Rodzaj gramatyczny w języku niemieckim będziemy określali na podstawie znaczenia i budowy / formy rzeczownika za pomocą reguł z nielicznymi wyjątkami.

Trzeba w języku niemieckim ściśle rozróżniać rodzaj gramatyczny od rodzaju naturalnego, ponieważ rodzaj naturalny odgrywa niewielką rolę w stosunku do rodzaju gramatycznego. Tylko proste nazwy ludzi i zwierząt wskazują także i na rodzaj gramatyczny. U ludzi są to przede wszystkim nazwy pokrewieństwa i zawodów:

der Vater : die Mutter; der Sohn : die Tochter; der Onkel : die Tante,
der Arzt : die Ärztin; der Schneider : die Schneiderin; der Sekretär : die Sekretärin.

W języku niemieckim nie odróżnia się w nazwiskach rodzaju tak jak w języku polskim (np. *Kowalski* i *Kowalska*). W języku niemieckim nazwiska męskie i żeńskie odróżnia się za pomocą *Herr*, np. *Herr Schmidt* lub *Frau*, np. *Frau Schmidt*. Tę zasadę stosuje się także do polskich nazwisk, np. *Herr Kowalski, Frau Kowalski*. Jeżeli te formy grzecznościowe *Herr* i *Frau* nie są w tekstach stosowane, to samo nazwisko oznacza mężczyznę, ale przed nazwiskiem kobiety dla odróżnienia dodaje się *die*:

Das Theaterstück brachte **Schmidt** zur Aufführung. (mężczyzna)

Sztukę teatralną wystawił Schmidt.

Die Hauptrolle spielt **die Schmidt**. (kobieta)

Główną rolę otrzymała pani Schmidt.

Należy szczególnie podkreślić, że rodzaj naturalny nie zawsze odpowiada rodzajowi gramatycznemu:

das Fräulein *panna*, das Mädchen *dziewczyna*, das Weib *baba*

to istoty żeńskie, ale są nijakiego rodzaju gramatycznego.

Chłopca i dziewczynkę można określić bez wskazania na rodzaj naturalny za pomocą rodzaju nijakiego: *das Kind* ‘dziecko’, co sygnalizuje nieistotność rodzaju naturalnego. Podobnie jest także i w tym wypadku w języku polskim.

Również w nazwach zwierząt rodzaj naturalny odpowiada najczęściej rodzajowi gramatycznemu:

der Bulle <i>byk</i>	:	die Kuh <i>krowa</i> ,
der Eber <i>kiernoz</i>	:	die Sau <i>maciora</i> ,
der Hahn <i>kogut</i>	:	die Henne <i>kura</i> .

Często używa się rodzaju nijakiego zamiast naturalnego, sygnalizując w ten sposób, że rodzaj naturalny nie jest istotny:

das Pferd *koń* → der Hengst *ogier*, die Stute *klacz*,
das Rind *bydło* → der Bulle *byk*, die Kuh *krowa*,
das Schwein *świnia* → der Eber *kiernoz* / *wieprz*, die Sau *maciora*.

Jest także dla *samca* ‘das Männchen’ i *samiczki* ‘das Weibchen’ jedno pojęcie ze stałym rodzajem:

der Barsch *okoń*, das Wiesel *łasiczka*.

Z powyższych przykładów jasno wynika, że należy opanować pamięciowo rodzaj rzeczownika wraz z jego znaczeniem najlepiej w wypowiedzi. Podane poniżej reguły ze względu na znaczenie i formę rzeczownika nie uwzględniają niestety wszystkich rzeczowników. Ilość wyjątków w podanych regułach jest znikoma.

• Na podstawie znaczenia rzeczowniki rodzaju męskiego to nazwy:

1. dni tygodnia:

der Sonntag *niedziela*, der Montag *poniedziałek*, der Dienstag *wtorek*, der Mittwoch *środa*, der Donnerstag *czwartek*, der Freitag *piątek*, der Sonnabend / der Samstag *sobota*,

2. miesiące:

der Januar *styczeń*, der Februar *luty*, der März *marzec*, der April *kwiecień*, der Mai *maj*, der Juni *czerwiec*, der Juli *lipiec*, der August *sierpień*, der September *wrzesień*, der Oktober *październik*, der November *listopad*, der Dezember *grudzień*,

3. pór roku:

der Frühling *wiosna*, der Sommer *lato*, der Herbst *jesień*, der Winter *zima*,

4. stron świata:

der Norden *północ*, der Süden *południe*, der Osten *wschód*, der Westen *zachód*,

5. wiatrów:

der Sturm *wichura*, der Orkan *orkan*, der Hurrikan *huragan*, der Passat *pasat*, der Zyklon *cyklon*; **wyjątek**: *die Brise* ‘bryza’,

6. opadów:

der Regen *deszcz*, der Schnee *śnieg*, der Nebel *mgła*, der Reif *szron*, der Tau *rosa*,

7. napojów alkoholowych powyżej 20%:

der Sekt *szampan*, der Wein *wino*, der Wodka *wódka*, der Kognak *koniak*, der Brandy *brandy*;

8. marek samochodów jako prostych leksemów:

der Mercedes, der BMW, der Toyota, der Citroën, der Cadillac,

9. pociągów ekspresowych:

der Bavaria, der Balkanexpress, der Helvetius, der Herrenhausen, der Rheingold,

10. gór, także i wyrazów złożonych zakończonych na *-berg*:

der Mount Everest, der Montblanc, der Vesuv, der Brocken, der Fichtel**berg**,

W wyrazach złożonych rodzaj zależy od ostatniego członu złożenia:

die Zug**spitze**, das Matter**horn**, die Schratten**fluh**,

11. minerałów i skał:

der Feldspat *skaleń*, der Glimmer *mika*, der Quarz *kwarc*, der Ton *gлина*;

der Basalt *bazalt*, der Granit *granit*, der Marmor *marmur*,

12. pieniędzy (banknotów), utworzonych od liczb ze sufiksem <-er>:

der Zehner *dziesiątka*, der Hunder**ter** *setka*, der Tausender (*banknot*) *tysiąc*.

• **Rzeczowniki rodzaju żeńskiego to nazwy:**

1. statków:

die Titanic, die Bismarck, die Europa, die General San Martin,

2. samolotów:

die Concorde, die Boeing, die Adler, die Iljuschin; **wyjątki**: der Jet, der Jumbo, der Airbus, rzadziej: die Airbus, der Clipper, der Startfighter,

3. motocykli:

die BMW, die Kawasaki, die Honda, die MZ,

4. drzew jako słowoformy proste:

die Birke *brzoza*, die Buche *buk*, die Eiche *dąb*, die Fichte *świerk*;

wyjątki: der Ahorn *klon*, der Baobab *baobab*, der Flieger *bez czarny*,

5. kwiatów jako proste leksemy:

die Rose *róża*, die Nelke *goździk*, die Aster *aster*; **wyjątek:** das Veilchen *fiołek*,

6. cygar i marek papierosów:

die Havanna, die Brasil, die Camel, die Lord, die Malboro.

7. Rodzaju żeńskiego są również substantywizacje liczb:

die Eins *jedynka*, die Zehn *dziesiątka*, die Zwanzig *dwudziestka*.

• **Rzeczownikami rodzaju nijakiego są nazwy:**

1. pierwiastków:

das Gold *złoto*, das Silber *srebro*, das Kalium *potas*, das Radium *rad*, das Hydrogen(ium) *wodór*; **wyjątki:** der Phosphor *fosfor*, der Schwefel *siarka*,

2. hoteli, kawiarni, kin:

das (Hotel) Hilton, das (Café) Royal, das (Kino) Apollo,

3. liter:

das A, das P, das Alpha, das Omega,

4. nut, tonacji:

das Ais, das Cis, das Fis, das Dur, das Moll,

5. jednostek fizycznych:

das Ampere *amper*, das Volt *wolt*, das Gramm *gram*,

6. kolorów:

das Grün *zieleń*, das Blau *błękit*, das Rot *czerwień*,

7. języków:

das Deutsch(e), das Polnisch(e), das Englisch(e),

8. proszków i środków czyszczących:

das Dash, das Ariel, das Ata, das Fit, das Spüli, das Vim,

9. kontynentów:

(das)³⁶ Afrika, (das) Amerika, (das) Asien, (das) Australien, (das) Europa;
wyjątki: die Arktis *Arktyka*, die Antarktis *Antarktyda*,

10. krajów:

(das) Deutschland, (das) Polen, (das) Russland,

wyjątki to: die Schweiz *Szwajcaria*, die Slowakei *Słowacja*, die Tschesien *Czechy*, die Sowjetunion *ZSRR*, die Tschechoslowakei *Czechosłowacja*, die Türkei *Turcja*, die Ukraine *Ukraina*, die Mongolei *Mongolia*, der Irak *Irak*, der Iran *Iran*, der Sudan *Sudan*, der Tschad *Czad*,

11. miejscowości:

(das) Berlin, (das) London, (das) Paris,

12. wysp:

(das) Usedom *Uznam*, (das) Bornholm, (das) Kreta, (das) Mallorca *Majorka*.

Rodzaj rzeczownika określa się także ze względu na budowę słowoform. W wyrazach złożonych o rodzaju decyduje ostatni człon złożenia:

das Hoch**haus** wieżowiec, bo das **Haus** dom,
 die Topf**blume** kwiat doniczkowy, bo die **Blume** kwiat,
 der Blument**opf** doniczka, bo der **Topf** garnek,
 die Tages**reise** podróż jednodniowa, bo die **Reise** podróż,
 der Reiset**ag** dzień podróży, bo der **Tag** dzień.

Wyjątki to np. das Vergiss**meinnicht** *niezapominajka*, der Taugen**ichts** *nicpoń*, der Nase**weis** *wścibski, ciekawski* (najczęściej o dzieciach).

• Na podstawie budowy prostych słowoform rzeczowniki rodzaju męskiego to:

1. rzeczowniki utworzone nie tylko od słowoform czasownikowych bez sufiksów i syntaktycznych wykładników, lecz także z modyfikatorem potencjalnego finitum (*Deverbative*, lp das *Deverbativum*):

Gang *chód, krok* od *gegangen*; **Sprung** *skok* od *gesprungen*; **Betrieb** *przedsiębiorstwo* od *betrieben*; **Lauf** *bieg* od *laufen*; **Kauf** *kupno* od *kaufen*;

Nachweis *dowód* od *er weist nach*; **Beitritt** *wstąpienie, akces* od *er tritt bei*;
Abklatsch *odbitka* od *er klatscht ab*; **Vorbehalt** *zastrzeżenie* od *vorbehalten*,

³⁶ Rodzajnik stoi przed rzeczownikami nazw własnych w nawiasach, ponieważ w standardowej niemieźźnie te nazwy są używane bez rodzajnika. Rodzajnika używa się, jeżeli nazwa własna jest doprecyzowana poprzez przydawkę, np. *das vereinigte Deutschland*, *das Warschau von heute*, *das Frankreich des Königs Karls des Großen*. O rodzaju przydawek traktuje podrozdział 10.3.

2. rzeczowniki akcentowane na ostatniej samogłosce i oznaczające osoby lub terminy oraz kończące się na:

and:	der Konfirmand <i>konfirmant</i> , der Doktorand <i>doktorant</i> , der Multiplikand <i>multiplikant</i> / <i>mnożna</i> , der Operand <i>operant</i> , der Summand <i>składnik sumy</i> ,
ant:	der Praktikant <i>praktykant</i> , der Aktant <i>aktant</i> , <i>dopełnienie</i> , der Brillant <i>brylant</i> , der Diamant <i>diament</i> , der Formant <i>formant</i> , der Mutant <i>mutant</i> , der Spirant <i>spirant</i> ,
är:	der Millionär <i>milioner</i> , der Funktionär <i>funkcjonariusz</i> , der Militär <i>wojskowy</i> <i>wysokiej rangi</i> ; wyjątek : das Militär <i>wojsko</i> , <i>siły zbrojne</i> ,
arch:	der Patriarch <i>patriarcha</i> , der Monarch <i>monarcha</i> ,
ast:	der Gymnasiast <i>licealista</i> , der Päderast <i>pederasta</i> ,
at:	der Demokrat <i>demokrata</i> , der Technokrat <i>technokrata</i> , der Magnat <i>magnat</i> , <i>potentat</i> , der Automat <i>automat</i> ,
ent:	der Student <i>student</i> , der Absolvent <i>absolwent</i> , der Referent <i>referent</i> , der Exponent <i>eksponent</i> , <i>wykładnik</i> , der Gradient <i>gradient</i> , der Koeffizient <i>współczynnik</i> , <i>stała</i> , der Quotient <i>iloraz</i> ,
et:	der Prophet <i>prorok</i> , der Athlet <i>atleta</i> , der Gamet <i>gameta</i> , der Komet <i>komet</i> <i>ta</i> , der Magnet <i>magnes</i> ,
ist:	der Maschinist <i>maszynista</i> , der Morphinist <i>morfinista</i> , der Pianist <i>pianista</i> ,
it:	der Abderit <i>abderyta</i> , der Satellit <i>satelita</i> ,
naut:	der Astronaut <i>astronauta</i> , der Kosmonaut <i>kosmonauta</i> ,
nom:	der Astronom <i>astronom</i> , der Agronom <i>agronom</i> ,
or:	der Rektor <i>rektor</i> , der Professor <i>profesor</i> , der Doktor <i>doktor</i> , der Monitor <i>monitor</i> , der Katalysator <i>katalizator</i> ,
ot:	der Pilot, der Idiot, der Patriot,
phyt:	der Neophyt <i>neofita</i> , der Geophyt <i>roślina odporna na mróz i suszę</i> ,
zyt:	tylko komórki krwi: der Leukozyt <i>leukocyt</i> , der Erythrozyt <i>erytrocyt</i> .

• Rzeczowniki rodzaju żeńskiego to leksemy kończące się na:

a:	die Aula <i>aula</i> , die Kamera <i>kamera</i> , die Pizza <i>pizza</i> ,
ade:	die Olympiade <i>olimpiada</i> , die Marmelade <i>marmolada</i> , die Schokolade <i>czekolada</i> ,
age:	die Garage <i>garaż</i> , die Etage <i>piętro</i> , die Bagage <i>bagaż</i> ,
anz:	die Arroganz <i>arogancja</i> , die Bilanz <i>bilans</i> , die Eleganz <i>elegancja</i> ,
ei:	die Schneiderei <i>krawiectwo</i> , die Konditorei <i>cukiernia</i> , die Partei <i>partia</i> ; wyjątek : der Papagei <i>papuga</i> ,
enz:	die Audienz <i>audiencja</i> , die Existenz <i>egzystencja</i> , die Tendenz <i>tendencja</i> ,
heit:	die Einsamkeit <i>samotność</i> , die Korrektheit <i>poprawność</i> , die Menschheit <i>ludźność</i> ,
keit:	die Feuchtigkeit <i>wilgotność</i> , die Kleinigkeit <i>drobiazg</i> , die Sauberkeit <i>czystość</i> ,
ik:	die Ethik <i>etyka</i> , die Musik <i>muzyka</i> , die Politik <i>polityka</i> ,
ion:	die Flexion <i>fleksja</i> , die Explosion <i>eksplozja</i> , die Qualifikation <i>kwalifikacja</i> ,
itis:	die Bronchitis <i>bronchit</i> , die Laryngitis <i>zapalenie krtani</i> , die Otitis <i>zapalenie ucha środkowego</i> ,

- schaft: die Freundschaft *przyjaźń*, die Kundschaft *klientela*, die Gesellschaft *towarzystwo*,
 tät: die Arbitrarität *arbitralność*, die Realität *realność*, die Universität *uniwersytet*,
 ung: die Achtung *szacunek*, die Bildung *twór*, die Zeitung *gazeta*; **wyjątek**: der Hornung (stara nazwa miesiąca *luty* 'Februar'),
 ur: die Frisur *fryzura*, die Natur *natura*, die Zensur *cenzura*.

• Rzeczowniki rodzaju nijakiego kończą się na:

- chen: das Mädchen *dziewczyna*, das Körbchen *koszyczek*, das Kätzchen *koteczek*,
 ett: das Amulett *amulet*, das Bankett *bankiet*, das Tablett *taca*,
 in: das Benzin *benzyna*, das Insulin *isulina*, das Nikotin *nikotyna*,
uwaga! Ostatnia samogłoska <i> jest akcentowana!
 ing: das Training *trening*, das Jogging *jogging*, das Doping (*niedozwolony*) *doping*; **wyjątek**: der Pudding *budyń*,
 lein: das Büchlein *książeczka*, das Fräulein *panna*, das Männlein *człowieczek*,
 ma: das Dogma *dogmat*, das Klima *klimat*, das Komma *przecinek*,
 ment: das Argument *argument*, das Experiment *eksperyment*, das Dokument *dokument*,
 um: das Datum *data*, das Faktum *fakt*, das Stadium *stadium*.

6.3.4. Formalna neutralizacja rodzaju gramatycznego

Rodzaj męski i nijaki rzeczownika nie są odróżniane w dopełniaczu i celowniku lp poprzez rodzajniki, ponieważ ich formy są identyczne dla obu rodzajów. Te formy stoją w opozycji do rodzaju żeńskiego. Np.

Dopełniacz rzeczowników męskich i nijakich:

des /eines / meines / dieses Vaters / Kindes.

Dopełniacz rzeczowników rodzaju żeńskiego:

der /einer / meiner / dieser Frau.

Celownik rzeczowników męskich i nijakich:

dem /einem / meinem / diesem Vater / Kind.

Celownik rzeczowników rodzaju żeńskiego:

der /einer / meiner / dieser Frau.

Podobnie jest i ze odnośnikami *er* i *es*, które także mają tę samą formę w dopełniaczu (*seiner*) i celowniku (*ihm*) i stoją w opozycji do odnośnika żeńskiego, *ihrer* (dopełniacz), *ihr* (celownik).

6.4. Deklinacja rzeczownika

6.4.0. Rys historyczny

Od średniowiecza uwzględniano rozmaite punkty widzenia na deklinację rzeczownika, ponieważ wychodzono od formy rzeczownika w dopełniaczu lp albo od lm albo od rodzaju rzeczownika.

Do połowy XX wieku preferowano wyjście od tzw. form podstawowych rzeczownika, czyli od mianownika i dopełniacza lp i mianownika lm. Najbardziej rozpowszechniona jest klasyfikacja młodogramatyków niemieckich z drugiej połowy XIX wieku na deklinację mocną, słabą i mieszaną. Aby zaklasyfikować jakiś rzeczownik do jednej z tych trzech deklinacji, trzeba:

1. znać formy podstawowe rzeczownika w połączeniu z rodzajnikiem określonym,
2. zapamiętać liczne wzory deklinacyjne,
3. odróżniać rzeczowniki pochodzenia obcego od rdzennie niemieckich i już zniemczonych oraz nazwy własne od nazw pospolitych, materiałowych i abstrakcyjnych. Imiona własne mają w tej klasyfikacji odrębną deklinację.

Opis deklinacji mocnej, słabej i mieszanej rzeczownika języka niemieckiego jest skomplikowany i nie obejmuje wszystkich rzeczowników. Na przykład słownik Wahriga „Deutsches Wörterbuch” (2002: 20-22) przedstawia deklinację mocną, słabą i mieszaną za pomocą 31 paradygmatów bez przegłosu i 13 paradygmatów z przegłosem. Ponadto stwierdza się w nim, że ten podział nie obejmuje wszystkich rzeczowników.

Podział na deklinację mocną, słabą i mieszaną jest preferowany na początku XXI wieku w słownikach³⁷, a także niestety w szkołach polskich. Jest on zupełnie nieprzydatny w nauce języka niemieckiego ze względu na terminologię i skomplikowany opis.

Dla celów dydaktycznych szukano innych rozwiązań przede wszystkim w ośrodkach zagranicznych³⁸. Dopiero potem zaczęto także i w Niemczech³⁹ badać deklinację rzeczowników.

³⁷ Np. w słownikach: Wahrig „Deutsches Wörterbuch” (2002: 20-22) i „DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch” (2003: 47n.)

³⁸ W ZSRR Sinder i Stroeva 1938, w Danii Jørgensen 1962, w Południowej Afryce Schmidt-Ihms 1967, w Czechosłowacji Spitz 1967, w Polsce Darski 1967, w Szwecji Hermodsson 1968.

Deklinacje rzeczowników przedstawimy zgodnie z tradycją gramatyczną w paradygmatach deklinacyjnych oddzielnie dla lp i lm. To unaczyni nieliczne wykładniki syntaktyczne samego rzeczownika i konieczność doprecyzowania funkcji rzeczownika w wypowiedzi dzięki słowom formom funkcyjnym, wykładnikom syntaktycznym przymiotnika oraz kolejności występowania rzeczownika w wypowiedzi. O tym traktują rozdziały 7, 9 i podrozdział 14.2.

6.4.1. Wykładniki syntaktyczne rzeczownika

Należy ściśle odróżniać syntaktyczne wykładniki i wskaźniki liczby. Użycie tych ostatnich zależy od rzeczywistego stanu rzeczy, np. czy widzi się tylko jedną osobę czy więcej. Forma rzeczowników zależy od ich użycia / funkcji w wypowiedzi. Niezależnie od liczby rzeczownik zarówno w lp, jak i lm występuje w wypowiedzi w tym samym przypadku. Np.

Ich sehe **eine schöne Frau**. (biernik lp)

Widzę piękną kobietę.

Ich sehe **schöne Frauen**. (biernik lm)

Widzę piękne kobiety.

Dlatego deklinację tylko rzeczownika traktujemy jako czysty system przypadków. Dla celów dydaktycznych formułujemy proste reguły oddzielnie dla lp i lm.

Znając formy podstawowe, które są podawane w prawie wszystkich słownikach, można odmienić każdy rzeczownik dzięki poniższym regułom.

Reguła pierwsza dla liczby mnogiej

Tylko rzeczowniki, kończące się w mianowniku liczby mnogiej na litery <I>, <e> i <r>, otrzymują wyłącznie w celowniku syntaktyczny wykładnik <n>. Litery <I>, <e> i <r> to trzy pierwsze litery prostego bezokolicznika **lernen**.

³⁹ Tym zagadnieniem zajmowali się: Wurzel 1970, Rettig 1972, Augst 1975 i 1979, Bettelhäuser 1976, Mugdan 1977. Ci autorzy z wyjątkiem Wurzla rezygnują z pojęć *stark* ‘mocny’ i *schwach* ‘słaby’. Powstanie i historię tych pojęć przedstawia Rettig (1972: 45ff.). Negatywnie ustosunkował się do tych wyników badań Eisenberg (1994: 154), który uważa, że deklinacja rzeczownika jest od dawien dawna dość nieprzejrzysta i niesystematyczna. Dotyczy to terminologii, podziału na klasy deklinacyjne i samego opisu.

Liczba mnoga

N. Tunnel	Beine	Kinder
G. Tunnel	Beine	Kinder
D. Tunnel n	Beinen	Kindern
A. Tunnel	Beine	Kinder

Reguła druga dla liczby mnogiej

Jeżeli rzeczowniki w mianowniku liczby mnogiej **nie kończą się na litery <l>, <e> i <r>**, to nie otrzymują w liczbie mnogiej żadnych syntaktycznych wykładników.

Liczba mnoga

N. Frauen	Schemata	Musizi	Parks
G. Frauen	Schemata	Musizi	Parks
D. Frauen	Schemata	Musizi	Parks
A. Frauen	Schemata	Musizi	Parks

Reguła pierwsza dla liczby pojedynczej

Rzeczowniki, które w dopełniaczu liczby pojedynczej mają syntaktyczny wykładnik <(e)n> lub <(e)ns>, otrzymują w celowniku i bierniku liczby pojedynczej syntaktyczny wykładnik <(e)n>.

Liczba pojedyncza

N. Herr	Student	Herz	Name
G. Herr n	Student en	Herz ens	Namens
D. Herr n	Student en	Herz en	Namen
A. Herr n	Student en	Herz	Namen
N. Hans	Strauß	Max	Fritz
G. Hans ens	Strauß ens	Max ens	Fritz ens
D. Hans	Strauß	Max	Fritz
A. Hans	Strauß	Max	Fritz

Wyjątki to:

1. Imiona własne osób, zakończone na <s>, <ß>, <x> i <z>, nie otrzymują w celowniku i bierniku syntaktycznego wykładnika <en>. W starszej niemczyźnie standardowej także i te rzeczowniki miały w celowniku i bierniku syntaktyczny wykładnik <en>.

2. Rzeczownik *Herz* ‘serce’ nie otrzymuje, tak jak i wszystkie inne rzeczowniki rodzaju nijakiego, żadnego wykładnika syntaktycznego w bierniku lp

UWAGA: W fachowym języku medycznym rzeczownik *Herz* otrzymuje tylko w dopełniaczu liczby pojedynczej syntaktyczny wykładnik <es>. *Herz* odmienia się więc według drugiej reguły dla liczby pojedynczej.

Reguła druga dla liczby pojedynczej

Rzeczowniki, które w dopełniaczu mają syntaktyczne wykładniki <s>, <es> lub <ses>, w pozostałych przypadkach nie otrzymują żadnych syntaktycznych wykładników.

Liczba pojedyncza

N. Vater	Ereignis	Kind	Peter	Anna	Brecht
G. Vaters	Ereignisses	Kindes	Peters	Annas	Brechts
D. Vater	Ereignis	Kind	Peter	Anna	Brecht
A. Vater	Ereignis	Kind	Peter	Anna	Brecht

UWAGA: W standardowej niemczyźnie syntaktyczny wykładnik <e> w celowniku rzeczowników jednosylabowych, np. *Kind*e, obecnie nie jest używany. Ten syntaktyczny wykładnik utrzymuje się tylko w niektórych trwałych zwrotach językowych:

im Grunde genommen w istocie rzeczy; im Zuge sein mieć ruch.

Reguła trzecia dla liczby pojedynczej

Rzeczowniki, które w dopełniaczu liczby pojedynczej nie mają syntaktycznych wykładników, nie otrzymują także i w pozostałych przypadkach żadnych syntaktycznych wykładników.

Liczba pojedyncza

N. Frau	Realismus	Epos
G. Frau	Realismus	Epos
D. Frau	Realismus	Epos
A. Frau	Realismus	Epos

UWAGA: Według tej reguły odmieniają się wszystkie literowce, z wyjątkiem PKW / Pkw (syntaktyczny wykładnik <s> jest jednakże fakultatywny): EKG, KZ, DGB itd.

Wyżej podane reguły obejmują wszystkie rzeczowniki, a więc i odmianę imion własnych, którym poświęcano w innych gramatykach odrębne podrozdziały. Tylko w celowniku lm i dopełniaczu lp stwierdza się wykładniki syntaktyczne. Wszystkie rzeczowniki rodzaju żeńskiego w lp są nieodmienne, a także w lm poza nielicznymi wyjątkami. Niektóre wykładniki syntaktyczne opuszcza się w wypowiedzi ze względu na ich wieloznaczność (bifunkcyjność) lub specjalne użycie w wypowiedzi.

6.4.2. Opuszczanie wykładników syntaktycznych w wypowiedzi

Wykładniki syntaktyczne w języku niemieckim opuszcza się, jeżeli:

1. forma fleksyjna rzeczownika lp może być rozumiana jako lm i prowadzić do nieporozumienia,
2. rzeczownik występuje:
 - 2.1. w formalnych parach wyrazowych,
 - 2.2. jako rzeczownik materiałowy po określeniu miary lub ilości, a przed rzeczownikiem materiałowym nie stoi rodzajnik lub przymiotnik,
 - 2.3. w apozycji z innym rzeczownikiem,
 - 2.4. jako cytat.

W celowniku i bierniku rzeczowniki, odmieniające się w lp według reguły pierwszej, a w lm według reguły drugiej, mają tę samą formę. Np.

Fürsten, Willen, Patienten, Affen, Menschen, Hirten.

Aby uniknąć nieporozumień co do liczby rzeczowników, odmieniających się w liczbie pojedynczej według reguły pierwszej, a w liczbie mnogiej według reguły drugiej, opuszcza się w lp syntaktyczny wykładnik <(e)n>. W ten sposób podkreśla się, że chodzi o liczbę pojedynczą.

Na przykład:

Ich sag' es *Fürst* und *Edelmann* (Münchhausen); ganz von *Geist* und *Wille* geformt (Hesse); das Verhältnis zwischen *Patient* und *Arzt*; die Grenze zwischen *Affe* und *Mensch*... Eine Herde ohne *Hirt*... Das Land war ohne *Fürst*. (Duden-Grammatik 1998: 252)

W formalnych parach rzeczownikowych połączonych spójnikiem *und* tylko ostatni rzeczownik w dopełniaczu lp otrzymuje syntaktyczny wykładnik <(e)s>.

Na przykład:

ein Stück eigenen *Grund* und *Bodens*, trotz *Sturm* und *Regens*, die Dichter des *Sturm* und *Drangs*, Verleumdung seines *Fleisch* und *Blutes*. (Duden-Grammatik 1998: 252)

W połączeniu dwóch rzeczowników, w którym pierwszy oznacza miarę lub ilość, a drugi jest rzeczownikiem materiałowym, otrzymuje *tylko jeden z nich* w dopełniaczu syntaktyczny wykładnik <(e)s>, jeżeli przed rzeczownikiem materiałowym nie występuje rodzajnik lub przymiotnik.

Na przykład:

eines Pfundes Fleisch, *eines* Glases Wasser, *eines* Stückes Brot

lub:

eines Pfund Fleisches, *eines* Glas Wassers, *eines* Stück Brotes.

Jeżeli przed rzeczownikiem materiałowym występuje rodzajnik lub przymiotnik, to wtedy obydwa rzeczowniki otrzymują syntaktyczny wykładnik <(e)s>.

Na przykład:

„Der Preis eines Pfundes **gekochten** Schinkens.“ (Duden-Grammatik 1998: 254)

Cytowane w danej wypowiedzi rzeczowniki bez rodzajnika lub przymiotnika występują zawsze w mianowniku lp (niekoniecznie w cudzysłowie) także po przyimkach (np. *von*, *zu*).

Na przykład:

die Beugung von „Dirigent“; „Baum“ ist der Singular zu „Bäume“; was man so *Idealist* nennt. Sie nannte den Fremden *Graf*. Ich habe *Drogist* gelernt. (Duden-Grammatik 1998: 253)

ein armer Teufel von *Philologe*; eine Seele von *Mensch*; eine Art von *Sachverständiger*. (Duden-Grammatik 1998: 253)

Jeżeli kontekst nie powoduje nieporozumienia co do liczby rzeczownika albo rzeczownik powinien stać w liczbie mnogiej, to wtedy trzeba dodać zgodnie z przypadkiem odpowiedni wykładnik syntaktyczny.

Na przykład:

dieser hübsche Ausbund von **einem** Hirtenjungen (G. Hauptmann); du pflichtvergessener Lump von **einem** Feldwebel (Remarque); eine falsche Art von **schlechtem** Gewissen (Frisch); eine Art von **altem** Menschen (Werfel).

Zuhörer, welche eine Art (= Akk.) von **Propheten in ihm** vermutet hatten (Hesse); **diesen** Hohlkopf (= Akk.) von **Prinzen** (Th. Mann); **deinem** dummen Teufel (= Dat.) von **Neffen** (I. Kurz).

ein Kleeblatt von **Schmarotzern** (Remarque); Wrackstücke von Mannsbildern (Luserke); **die** Halunken von **Kriegsleuten** (Löns). (Duden-Grammatik 1998: 253).

W języku polskim odmieniają się zarówno imiona, jak i nazwiska wraz z formami grzecznościowymi i tytułami:

Pana profesora doktora Jana Kowalskiego dzisiaj jeszcze nie widziałem.

W języku niemieckim syntaktyczny wykładnik <s> lub <ens> otrzymuje tylko ostatni rzeczownik nazwy własnej.

Na przykład:

Rainer Maria Rilkes Gedichte **lub**: die Gedichte *Rainer Maria Rilkes*

Johann Straußens Walzer **lub**: die Walzer *Johann Straußens*

Professor Dr. Hans-Heinrich Webers Monographie **lub**: die Monographie *Professor Dr. Hans-Heinrich Webers*

Herrn Dr. Martin Gaugers Frau **lub**: die Frau *Herrn Dr. Martin Gaugers*

Frau Hannelore Schmidts Verwandten **lub**: Die Verwandten *Frau Hannelore Schmidts*

Fräulein Monika Eisenbergs Großeltern **lub**: die Großeltern *Fräulein Monika Eisenbergs*

Tante Monikas Freundin **lub**: die Freundin *Tante Monikas*

Ingenieur Müllers Einwand **lub**: der Einwand *Ingenieur Müllers*.

Jedyna odmieniona forma grzecznościowa to *Herr*.

Syntaktyczny wykładnik <ens> jako dopełniacz imion własnych zakończonych na <s>, <ß>, <x> i <z> jest w obecnej niemczyźnie ortograficznie zastępowany przez apostrof ['], a w języku kolokwialnym i także pisanym przez von.

Na przykład:

Johann Strauß' Walzer (najczęściej w piśmie); die Walzer **von** Johann Strauß (w języku kolokwialnym i w piśmie),

Sokrates' Reden, **Strauß'** Operetten, **Max'** Freundin, **Fritz'** Vater,
Die Reden **von** Sokrates, die Operetten **von** Strauß, die Freundin **von** Max, der Va-
ter **von** Fritz (także w języku pisanym).

Jeżeli przed imieniem własnym występuje rodzajnik albo rodzajnik z rzeczow-
nikiem albo rodzajnik z przymiotnikiem w dopełniaczu liczby pojedynczej, to
imiona własne nie otrzymują syntaktycznych wykładników.

Na przykład:

des Horaz Satiren, die Reden **des** Demosthenes, der Tod **des** Perikles, **des** [Arztes]
Paracelsus (Duden-Grammatik 1998: 244),

des heiligen Josef, die Errungenschaften **unseres** Lothar, die Briefe **des** Freundes
Mark Twain.

Deklinacja nazw łacińskich utrzymała się jedynie w obszarze religii
chrześcijańskiej:

(Gen.:) Jesu Christi, (Akk.:) Jesu Christus; im Jahre 30 nach Christi Geburt (*Jesus
Christus* bleibt außer im Genitiv jedoch oft schon ungebeugt); Mariä Himmelfahrt,
das Evangelium Johannis. (Duden-Grammatik 1998: 244).

Nazwy geograficzne w lm są nieliczne i odmieniają się według reguł
liczby mnogiej. W lp odmieniają się podobnie jak imiona własne, ale
wykazują pewne odstępstwa:

1. Nazwy geograficzne rodzaju męskiego i nijakiego otrzymują wykład-
nik syntaktyczny <(e)s> nawet wtedy, gdy stoją z rodzajnikiem:

des Atlantiks / Brockens / Engadins / Irans / Münchens / Rhein(e)s / Wiesbadens.

2. Syntaktyczny wykładnik <s> jest w nazwach geograficznych pocho-
dzących z języków obcych fakultatywny, co zaznaczono poprzez na-
wiasy:

des Etna(s) / Himalaya(s) / Congo(s) / Mississippi(s) / Nil(s) / Riga(s).

3. W nazwach geograficznych zakończonych na <s>, <ß>, <x> i <z>
wykładnik syntaktyczny <es> jest albo obligatoryjny, np. *des Harzes*,
albo fakultatywny, np. *des Elsass* albo *des Elssasses*, albo nieużywa-
ny, np. *des Taunus*. Dlatego trzeba sprawdzić dopełniacz lp w do-
brym słowniku lub posłużyć się przyimkiem *von*.

4. Złożone nazwy geograficzne, których ostatnim członem złożenia jest rzeczownik pospolity / apelatyw (np. *-bach*, *-berg*, *-wald*), odmieniają się jak wszystkie inne rzeczowniki pospolite według reguły drugiej dla lp, a więc otrzymują w dopełniaczu syntaktyczny eksponent <(e)s>:

Mönchengladbachs / Heidelbergs / Schwarzwald(e)s.

W języku niemieckim trzeba odmieniać nazwy własne także wtedy, gdy stoją w cudzysłowie:

Ich wohne in der *Langen Gasse* (nicht: in der *Lange Gasse*), im „*Europäischen Hof*“ (nicht: im „*Europäischer Hof*“). Die Bilder des *Louvres* (nicht: des *Louvre*), die Aktien des *Badischen Zementwerks AG* (nicht: des *Badisches Zementwerk AG*); des *Kremls*, des *Vatikans*, des *Quirinals*; die Seetüchtigkeit des „*Generals San Martin*“ (nicht: *General San Martin*); Zitate aus Büchmanns „*Geflügelten Worten*“ (nicht: „*Geflügelte Worte*“; das Titelbild der „*Frankfurter Illustrierten*“ (nicht: „*Frankfurter Illustrierte*“); die neuen Beiträge des „*Monats*“ (nicht des „*Monat*“); in Schillers „*Räubern*“ (nicht: „*Räuber*“); die Wirkung des „*Zauberlehrlings*“ (nicht: des „*Zauberlehrling*“); Hauptthema des „*Weißes Tänzers*“ (Jens). (Duden-Grammatik 1998: 250)

Jeżeli nazwa własna ma być zachowana w oryginale, to należy przed nią umieścić odpowiedni rzeczownik. Np.

Im **Hotel** „*Europäischer Hof*“, aus der **Gaststätte** „*Schwarzer Adler*“, die Aktien der **Firma** *Badische Anilin-& Soda-Fabrik AG*, das Titelbild der **Zeitschrift** „*Frankfurter Illustrierte*“. (Duden-Grammatik 1998: 250)

Jednowyrazowe nazwy własne lub obce bez dodatkowych określeń nie otrzymują syntaktycznego wykładnika <s>. Na dopełniacz lp wskazują tylko rodzajniki:

die Kursänderung des *Kreml* (Dönhoff); die Besatzung des „*Kormoran*“; die Manuskripte des „*Goldmund*“ (Hesse); der Dichter des *Götz*, des *Faust*. (Duden-Grammatik 1998: 251).

6.4.3. Fakultatywność wykładników syntaktycznych

Syntaktyczne wykładniki <s> i <es> są fakultatywne w odmianie nazw miesięcy. Te rzeczowniki mają w dopełniaczu podwójne, a nawet potrójne formy, np.

N. Januar	März	Mai
G. Januar / Januars	März / März(es)	Mai / Mais / Maies

Miesiące *marzec* i *maj* w utworach poetyckich są odmieniane także według pierwszej reguły dla liczby pojedynczej: *des Märzen*, *des Maien*.

Syntaktyczne wykładniki <s>, <es> i <ses> są fakultatywne w odmianie licznych wyrazów obcych. Np.

N. Globus	Keks	Know-how
G. Globus / Globusses	Keks / Kekses	Know-how / Know-hows

Nie ma w żadnej gramatyce niemieckiej reguł odnośnie fakultatywności wykładników syntaktycznych w rzeczownikach przejętych z innych języków. Prawdopodobnie ich obligatoryjność zależy od upowszechnienia w użyciu codziennym. Tu możemy tylko stwierdzić, że formy podstawowe tych rzeczowników należy ustalić w dobrych słownikach i zastosować wyżej wymienione reguły odmiany rzeczownika.

Następujące rzeczowniki można odmieniać według słowników „DUDENA” oraz „Duden. Die Grammatik” (2005: 228nn.) według reguły pierwszej lub drugiej dla liczby pojedynczej:

Ädil, Ahn, Akoluth/Akolyth, Anolyt, Bauer, Bolid, Demiurg, Diakon, Dschinn, Echinit, Elektrolyt, Fatzke, Fez, Fex, Fratz, Hanswurst, Gevatter, Greif, Hippogryph, Kakerlak, Katholyt, Khedive, Logogriph, Lump, Magnet, Makak, Manostat, Meteorit, Nachbar, Nerv, Oberst, Papagei, Profos, Protz, Rabau, Satyr, Spatz, Stalagmit, Stalaktit, Steinmetz, Thermostat, Toreador, Tribun, Trochit, Truchsess, Typ („Mann“ ugs.), Untertan sowie Fremdwörter auf *-lith* (z. B.: *Staurolith* mit Ausnahme von *Melilith* nur <s>).

UWAGA: „WAHRIG. Deutsches Wörterbuch“ podaje dla dopełniacza lp tylko jeden wykładnik syntaktyczny:

Ahn tylko <es>; *Dschinn* tylko <s>; *Echinit* tylko <en>; *Gevatter* tylko <s>; *Khedive* tylko <n>; *Magnet* tylko <en>; *Papagei* tylko <(e)s>; *Spatz* tylko <es>; *Truchsess* tylko <es>, *Staurolith* tylko <s>.

6.4.4. Wykładniki syntaktyczne substantywizacji

Substantywizowane przymiotniki i imiesłowy otrzymują z reguły syntaktyczne wykładniki przymiotników, które przedstawiono w rozdziale 8.

Pewne osobliwości wykazują:

1. nazwy języków,
2. określenia barw
3. przymiotniki jako nazwy spółgłosek.

Nazwy języków odmieniają się jak przymiotniki, jeżeli występują tylko z rodzajnikiem *das* bez dodatkowych określeń. Jeżeli nazwy języków występują z rodzajnikiem *das* i jakimkolwiek bliższym określeniem:

das heutige Deutsch, das Deutsch von heute

lub innym rodzajnikiem niż *das*, np. *sein Deutsch*, to odmieniają się według reguły drugiej lub trzeciej dla liczby pojedynczej. Syntaktyczny wykładnik <s> jest fakultatywny, co w paradygmacie zaznaczono przez okrągłe nawiasy:

Liczba pojedyncza

N.	sein	Deutsch	das	heutige	Deutsch	das	Deutsch	von heute
G.	seines	Deutsch(s)	des	heutigen	Deutsch(s)	des	Deutsch(s)	von heute
D.	seinem	Deutsch	dem	heutigen	Deutsch	dem	Deutsch	von heute
A.	sein	Deutsch	das	heutige	Deutsch	das	Deutsch	von heute

Helbig i Buscha w swojej gramatyce stwierdzają, że dla określeń barw obowiązują te same reguły gramatyczne jak dla nazw języków. Ponadto istnieje pewna osobliwość. Substantywizacje kolorów bez końącego słowoformę <e> oznaczają ogólnie kolor (przykłady (1), a z <e> – rzecz określonego koloru / barwy (przykłady (2)). Większość przykładów (2) to trwałe zwroty językowe:

- (1) Beim Schachspiel zieht immer Weiß zuerst an.
Das Kleid war von einem leuchtenden Blau.
Im Hochgebirge ist das Blau des Himmels besonders intensiv.
Das Grün der Wiesen verriet reichlichen Regen.
Die Trauergäste kamen alle in Schwarz.
- (2) Das Weiße in seinen Augen war von der Krankheit leicht gelb.
Er verspricht einem immer das Blaue vom Himmel herunter.
Er wusste nichts Genaueres, sondern redete ins Blaue hinein.
Am Sonntag sind wir ins Grüne gefahren.
Der Sportschütze hat zweimal ins Schwarze getroffen. (Helbig / Buscha 2001: 225)
- (1) Grę w szachy zaczynają białe.
Sukienka była jaskrawego koloru błękitnego / niebieskiego.
W wysokich górach błękit nieba jest szczególnie intensywny.
Zieleń łąk zdradzała obfite opady.
Wszyscy żałobnicy byli ubrani na czarno.
- (2) Biel jego oczu była poprzez chorobę lekko żółta.
On obiecuje komuś gruszki na wierzbie.
Nie wiedział niczego konkretnego, ale gadał, co mu ślina na język przyniesie.
W niedzielę pojechaliśmy na łono natury.
Strzelec dwa razy trafił w dziesiątkę (tłumaczenie autora).

W języku niemieckim skraca się złożone nazwy spółgłosek o człon podstawowy <-laut>, np.:

der Apikallaut, der Koronallaut, der Uvularlaut, der Dentallaut, der Labiallaut

do członu determinatywnego będącego przymiotnikiem:

apikal, koronal, uvular, dental, dorsal, labial.

Te substantywizowane przymiotniki jako nazwy spółgłosek są tak jak *Laut* rodzaju męskiego i mają te same formy podstawowe:

der Laut, des Lauts die Laute
der Labial, des Labials, die Labiale

One odmieniają się w lp według reguły drugiej, a w lm według reguły pierwszej. Na przykład:

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M. Labial	Labiale
D. Labials	Labiale
C. Labial	Labialen
B. Labial	Labiale

Substantywizowane proste bezokoliczniki są rodzaju nijakiego i odmieniają się według reguły drugiej dla liczby pojedynczej. Otrzymują tylko w dopełniaczu obligatoryjny syntaktyczny wykładnik <s>.

Liczba pojedyncza

N.	Schreiben	Essen	Lesen
G.	Schreibens	Essens	Lesens
D.	Schreiben	Essen	Lesen
A.	Schreiben	Essen	Lesen

Substantywizacje wszystkich innych słowoform są rodzaju nijakiego i otrzymują rzadko fakultatywny syntaktyczny wykładnik <s>, co zaznaczono nawiasami:

Liczba pojedyncza

N.	Ich	Dort	Aber
G.	Ich(s)	Dort(s)	Aber(s)
D.	Ich	Dort	Aber
A.	Ich	Dort	Aber

6.5. Uwagi końcowe

W paradygmatach deklinacyjnych odmieniano dotychczas rzeczownik łącznie z rodzajnikiem określonym ze względu na niejednoznaczne wskazania na przypadki za pomocą tzw. końcówek samego rzeczownika. To połączenie przedstawiano jako deklinację rzeczownika. Nie jest to deklinacja samego rzeczownika, lecz deklinacja tzw. grupy rzeczownika,

na co zwrócił uwagę Fourquet (1970: 123). Nawet odmiana rzeczownika łącznie z rodzajnikiem nie wskazuje jednoznacznie na funkcję grupy rzeczownika w wypowiedzi. (Zobacz podrozdział 7.5.)

Rola słowoform funkcyjnych, przymiotnika i szyku rzeczownika bez wykładników syntaktycznych w wypowiedziach języka niemieckiego nie została w niemieckich gramatykach dokładnie przedstawiona. Na funkcje syntaktyczne tych wypowiedzi wskazują oprócz nielicznych wykładników syntaktycznych rzeczownika dokładniej:

1. słowoformy funkcyjne (zobacz rozdział 7),
2. wykładniki syntaktyczne przymiotników (zobacz rozdział 9),
3. kolejność występowania rzeczowników bez syntaktycznych wykładników w wypowiedzi:

mianownik (wer?), a po nim biernik (wen?) lub celownik (wem?), np.:

Waldemar liebt Anna. (obligatoryjna kolejność *wer? wen?*)

Waldemar kocha Annę.

Anna liebt Waldemar. (obligatoryjna kolejność *wer? wen?*)

Anna kocha Waldemara.

Waldemar schenkte Anna ein Bilderbuch. (obligatoryjna kolejność *wer? wem?*)

Waldemar podarował Annie książkę z obrazkami.

Anna schenkte Waldemar ein Bilderbuch. (obligatoryjna kolejność *wer? wem?*)

Anna podarowała Waldemarowi książkę z obrazkami.

Z powyższych przykładów jasno wynika, że zmiana kolejności w występowaniu rzeczowników bez syntaktycznych wykładników wiąże się ze zmianą znaczenia całej wypowiedzi.

W języku polskim kolejność występowania nie ma w odróżnieniu od języka niemieckiego zasadniczego znaczenia dla poprawnego zrozumienia wypowiedzi dzięki jednoznacznym wykładnikom syntaktycznym rzeczownika.

Dokładne ustalenie funkcji grupy rzeczownika w wypowiedzi jest konieczne dla dokładnego zrozumienia wypowiedzi niemieckiej, co ma zasadnicze znaczenie w tłumaczeniach z języka niemieckiego na język polski i z języka polskiego na niemiecki.

Obecnie zauważa się w radiu i telewizji, a nawet w literaturze opuszczanie jednoznacznych wykładników syntaktycznych rzeczowników odmienianych według reguły drugiej dla liczby pojedynczej wtedy, gdy te rzeczowniki występują razem z rodzajnikami. Jedynym wykładnikiem przypadku jest wtedy rodzajnik. *W standardowej niemczyźnie jest to uznawane za błąd.*

Brak poprawnych badań synchronicznych uniemożliwiał jasne i proste przedstawienie deklinacji samego rzeczownika, o czym świadczą występujące w słownikach Wahriga oraz w słownikach i gramatykach Dudena różnice w podawaniu podwójnych wykładników syntaktycznych w dopełniaczu lp, <en> i <es>, wielu rzeczowników macierzystych i obcych. Te podwójne możliwości odmiany tego samego rzeczownika przy pomocy dwóch różnych wykładników syntaktycznych są według wydawnictw Dudena tylko w niżej wymienionych rzeczownikach uznawane za poprawne w standardowym języku niemieckim:

Ädil, Ahn, Akoluth/Akolyth, Anolyt, Bauer, Bolid, Demiurg, Diakon, Dschinn, Echinit, Elektrolyt, Fatzke, Fez, Fex, Fratz, Hanswurst, Gevatter, Greif, Hippogryph, Kakerlak, Katholyt, Khedive, Logogriph, Lump, Magnet, Makak, Manostat, Meteorit, Nachbar, Nerv, Oberst, Papagei, Profos, Protz, Rabau, Satyr, Spatz, Stalagmit, Stalaktit, Steinmetz, Thermostat, Toreador, Tribun, Trochit, Truchsess, Typ („Mann“ ugs.), Untertan sowie Fremdwörter auf *-lith* (z. B.: *Staurolith* mit Ausnahme von *Melilith* nur <s>). (Duden. Die Grammatik 2005: 228nn)

w innych natomiast nie, chociaż występują w prozie znanych pisarzy:

Bär, Bub, Bursche, Elefant, Fink, Fürst, Geck, Graf, Held, Hirt, Kamerad, Mensch, Mohr, Narr, Ochse, Pfaffe, Prinz, Soldat, Spatz, Steinmetz, Tor (,törichter Mensch‘), Vorfahr; viele Fremdwörter v.a. auf *-ant*, *-at*, *-ent*, *-ist*;) Automat, Barbar, Diplomat, Dirigent, Dramaturg, Exponent, Fabrikant, Gendarm, Gnom, Jurist, Komet, Kommandant, Konkurrent, Lakai, Leopard, Obelisk, Paragraf, Passant, Patient, Philanthrop, Präsident, Regent, Therapeut, Vagabund, Zar.¹

¹Der Deklinationswechsel lässt sich bis in die Literatur hinein verfolgen:

Da lauerte einst der wilde Urgermane auf den zottigen *Bär* (Raabe). ... den *Kurfürst* (W. Schäfer); einen ausgemachten *Geck* (Hoffmannsthal); den *Gendarm* (Fallada); seinen schweren *Obelisk* (Gertrud v. le Fort). (Duden-Grammatik 1998: 255f.)

Uwzględniając rozwój historyczny języka niemieckiego i analizując *tylko wszystkie przykłady uznawanych jak i nieuznawanych przez gramatyki Dudena za poprawne podwójnych wykładników syntaktycznych w dopełniaczu lp <(e)n> i <(e)s>*, da się łatwo ustalić, który z wykładników syntaktycznych należałoby preferować dzięki znajomości gramatyki historycznej.

Rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone samogłoską <e>, np.:

<bere> *Bär*, <lërære> *Lehrer*, <narre>, *Narr*

odmieniały się w języku średniowysoko-niemieckim według deklinacji słabej, a więc według naszej reguły pierwszej dla liczby pojedynczej. W obecnej standardowej niemczyźnie te rzeczowniki rodzaju męskiego nie

kończą się już na <e>, lecz na spółgłoskę. Obecnie większość rzeczowników rodzaju męskiego, oznaczających istoty żywe i zakończonych na spółgłoskę odmienia się według naszej reguły drugiej dla liczby pojedynczej. Prozaicy niemieccy kierując się swoim wyczuciem językowym zaczęli te skrócone rzeczowniki traktować jak większość rzeczowników żywotnych zakończonych na spółgłoskę, np. *Lehrer*.

Według słowników niemieckich i gramatyk Dudena należy *Bär* i *Narr* odmieniać tylko według reguły pierwszej dla liczby pojedynczej, mimo że w literaturze są używane słowoformy bez <en> w przypadkach zależnych. O innych rzeczownikach informuje „Duden. Die Grammatik“ (1973: 218). W ten sposób z powodu braku badań kreuje się niepotrzebnie wyjątki, uświęcone przez arbitralne rozstrzygnięcia wydawnictw.

My niestety musimy się poddać dyktatowi potężnych wydawnictw, które ustalają arbitralnie normy dla odmiany poszczególnych rzeczowników. Te zawirowania udało się nam ominąć dzięki wyjściu od form podstawowych, tj. mianownika i dopełniacza lp oraz mianownika lm i sformułowaniu nowych reguł odmiany rzeczownika.

Występujące w słownikach Dudena i Wahriga różnice w odmianie rzeczowników oraz możliwość odmiany podwójnej nie mają żadnego wpływu na podane wyżej reguły zarówno dla liczby pojedynczej jak i liczby mnogiej. One będą nadal prawomocne po ewentualnym uznaniu zmian językowych mowy potocznej za normę w mowie standardowej.

7 Czternasta część mowy (słowoformy funkcyjne)

7.1. Klasyfikacja słowoform funkcyjnych

Słowoformy funkcyjne dzielimy na podstawie odmiany na:

1. odmienne (deklinierbar / deklinabel):
der, derjenige, ein, manch ein, welcher,
2. nieodmienne (nicht deklinierbar / indeklinabel):
aufgrund, anstatt, diesseits, durch, kraft, mithilfe, von.

Na podstawie słotwórczej wyróżnia się:

1. słowoformy proste:
welcher, der, mein, von, durch, mit,
2. słowoformy złożone, w które zgodnie z naszymi definicjami słowoform nie można wstawić żadnej innej prostej wypowiedzi minimalnej bez zmiany znaczenia. Ortograficznie te słowoformy mogą być pisane rozdzielnie, np.
derjenige, irgendwelcher, ein solcher, manch ein, solch ein, ein jeder
bis vor, bis jenseits, aufgrund, gegenüber, mithilfe, infolge, mitsamt, oberhalb,
auf diese, nach solchen, mit einem solchen, zu manch einem, bis zum,
3. słowoformy ściągnięte, które powstają poprzez połączenia przyimków:
an, auf, bei, durch, für, hinter, in, über, um, unter, von, vor, zu
z nieakcentowanymi, skróconymi do ostatniej litery, odmiennymi tylko w liczbie pojedynczej słowoformami funkcyjnymi:
dem do <m>, **der** do <r>, **das** do <s>, **den** do <n>.

Słowoformy ściągnięte:

1. **am, beim, hinterm, im, überm, unterm, vom, vorm, zum**
wskazują na celownik lp zneutralizowanego rodzaju męskiego i nijakiego,
2. **zur**
sygnalizuje celownik lp rodzaju żeńskiego,
3. **ans, aufs, durchs, fürs, hinters, ins, übers, ums, unters, vors**
informują o bierniku lp rodzaju nijakiego,
4. **aufn, fürn, hintern, vorn, untern, übern**
koduja biernik lp rodzaju męskiego.

W języku potocznym te ściągnięcia są bardziej rozpowszechnione niż w standardowej niemczyźnie. W kolokwialnej niemczyźnie używa się także form ściągniętych z nieakcentowanym rodzajnikiem *ein* w celowniku i bierniku:

auf 'nem, auf 'ner, auf 'nen, auf 'ne, auf 'n, mit 'ner, mit 'nem, nach 'nem, nach 'ner. (Duden. Die Grammatik 2005: 625)

Gramatyka Dudena te słowoformy pisze ortograficznie rozdzielnie, ale każda z nich, zgodnie z naszymi definicjami, to jedna słowoforma.

Słowoformy ściągnięte z rodzajnikiem *ein, eine, ein* precyzują liczbę, przypadek i rodzaj rzeczownika.

Rodzajniki ściągnięte zakończone:

1. na <'nem> wskazują na lp, celownik i formalną neutralizację rodzaju męskiego i nijakiego,
2. na <'ner> sygnalizują lp, celownik i rodzaj żeński,
3. na <'n>, <'nen> informują o lp, bierniku i rodzaju męskim.

Rodzaj męski i nijaki rzeczownika jest formalnie zneutralizowany po *des / eines, dem / einem*, a po *ein* tylko w mianowniku.

Na podstawie fleksji i budowy słotwórczej wyróżniamy następujące typy słowoform funkcyjnych:

Odmienne słowoformy funkcyjne to **rodzajniki** (*Artikel*), nieodmienne to **przyimki** (*Präpositionen*).

Słowoformy funkcyjne złożone z przyimków i rodzajników oraz ich ściągnięcia to **rodzajniki przyimkowe** (*präpositionale Artikelwörter*).

W języku niemieckim przed potencjalnymi wypowiedziami minimalnymi z rzeczownikiem jako jądrem nie zawsze występują słowoformy funkcyjne (rodzajniki, rodzajniki przyimkowe lub przyimki). Na przykład:

Kleine Kinder lutschen gern **Bonbons**.

Małe dzieci chętnie ssą cukierki.

Herr Schramm ist **Arzt**.

Pan Schramm jest lekarzem.

Inge hat für sich **neue Kleider** genäht.

Inga uszyła sobie nowe suknie.

Brak słowoformy funkcyjnej na początku minimalnej wypowiedzi potencjalnej z rzeczownikiem jako jądrem to w większości gramatyk praktycznych tzw. **rodzajnik zerowy** (*Nullartikel*).

W powyższych przykładach przed *kleine Kinder*, *Bonbons*, *Herr Schramm*, *Arzt*, *Inge*, *neue Kleider* występuje tzw. rodzajnik zerowy.

Te definicje wyrazów funkcyjnych umożliwiają podział potencjalnych wypowiedzi minimalnych z rzeczownikiem na dwie podklasy:

Potencjalna wypowiedź minimalna z rzeczownikiem, w skład której **nie** wchodzi przyimek lub rodzajnik przyimkowy, to **fraza rzeczownikowa** (*Substantivphrase*).

Frazy rzeczownikowe zawsze zaczynają się od rodzajnika, także rodzajnika zerowego i kończą rzeczownikiem. W poniższych przykładach frazy rzeczownikowe zaznaczono tłustym drukiem:

Der kleine Junge läuft **frohen Herzens** zu seiner lieben Mutti.

Mały chłopiec biegnie uradowany do swojej kochanej mamusi.

Kleine Kinder lutschen gern **Bonbons**.

Małe dzieci ssą chętnie cukierki.

Hans ist **ein guter Arzt**.

Hans jest dobrym lekarzem.

Potencjalna wypowiedź minimalna z rzeczownikiem, w skład której wchodzi rodzajnik przyimkowy lub przyimek, to **przyimkowa fraza rzeczownikowa** (*präpositionale Substantivphrase*).

Przyimki i rodzajniki przyimkowe otwierają najczęściej przyimkową frazę rzeczownikową. W poniższych przykładach przyimkowe frazy rzeczownikowe są zaznaczone tłustym drukiem:

Am Abend spielen die Kinder **bei gutem Wetter** noch **im Sandkasten**.

Wieczorem przy dobrej pogodzie dzieci bawią się jeszcze w piaskownicy.

Das Gerät wird **mit Strom** angetrieben.

Ten aparat jest zasilany prądem.

Przyimki rzadziej występują na końcu frazy przyimkowej:

Er ist nur **seiner Mutter** **zuliebe** dorthin gegangen.

Poszedł tam tylko ze względu na swoją matkę.

Er betrat **dem Verbot** **zuwider** die Baustelle.

Wszedł na teren budowy mimo zakazu.

Sporadycznie rodzajniki przyimkowe i przyimki otaczają swoją frazę:

Vom Anfang des Monats Juli an wird er in Berlin arbeiten.

Począwszy od lipca, będzie pracował w Berlinie.

Vom Fenster aus sah er seine Frau kommen.

Przez okno zobaczył, że przybywa jego żona.

7.2. Rodzajniki

W języku polskim nie ma rodzajników i dlatego rodzajniki sprawiają duże trudności w dobrym opanowaniu języka niemieckiego. Znane jest powiedzenie: „Żeby nie *der, die, das*, to dobre Niemcy byłiby z nas”.

W niemieckich gramatykach do roku 1963 powszechnie przyjmowano istnienie tzw. rodzajnika określonego *der, die, das* dla lp i *die* dla lm i rodzajnika nieokreślonego *ein, eine* tylko dla lp. Rodzajniki odróżniano od ich homonimów za pomocą akcentu. Rodzajniki były słowoformami nieakcentowanymi. Akcentowane słowoformy rodzajników określonych zaliczano do zaimków wskazujących, a rodzajników nieokreślonych do liczebnika. Te liczebniki w tym użyciu są przymiotnikami.

Vater w roku 1963 zauważył, że rodzajniki można zastąpić przez tzw. zaimki przymiotne. Od tego czasu rodzajniki i zaimki przymiotne zalicza się w monografiach i gramatykach niemieckich najczęściej do jednej części mowy. Zaimki przymiotne to pojęcie rozumiane intuicyjnie i dlatego liczba tzw. słów rodzajnikowych (*Artikelwörter*) była ustalana arbitralnie. Rodzajniki w tej *Gramatyce* zostały zdefiniowane jako podklasa słowoform funkcyjnych i dlatego ich liczba nie budzi żadnych zastrzeżeń. Ich podział według rodzaju w lp, a w lm ze zneutralizowanym rodzajem prezentujemy w poniższej liście.

7.3. Lista rodzajników

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga
Rodzaj męski	Rodzaj nijaki	Rodzaj żeński	Neutralizacja rodzaju
der	das	die	die
derjenige	dasjenige	diejenige	diejenigen
derselbe	dasselbe	dieselbe	dieselben
dieser	dieses	diese	diese
irgendwelcher	irgendwelches	irgendwelche	irgendwelche
jeder	jedes	jede	—
jedweder	jedwedes	jedwede	jedwede
jeglicher	jegliches	jegliche	jegliche
jener	jene	jenes	jene
mancher	manches	manche	manche
solcher	solches	solche	solche
welcher	welches	welche	welche
ein	ein	eine	—
ein jeder	ein jedes	eine jede	—
ein jedweder	ein jedwedes	eine jedwede	jedwede
ein solcher	ein solches	eine solche	solche
kein	kein	keine	keine
mein	mein	meine	meine
dein	dein	deine	deine
sein	sein	seine	seine
ihr	ihr	ihre	ihre
Ihr (forma grzecznościowa)	Ihr	Ihre	Ihre
unser	unser	unsere	unsere
euer	euer	eure	eure
irgendein	irgendein	irgendeine	—
manch ein	manch ein	manch eine	(manche)
solch ein	solch ein	solch eine	(solche)
welch ein	welch ein	welch eine	(welche)
was für ein	was für ein	was für eine	was für
aller	alles	alle	alle
so ein	so ein	so eine	so, sone

Do rodzajników zalicza się także pytanie sekundarne *wessen?* i słowoformy deiktyczne *dessen* i *deren*, jeśli te słowoformy otwierają frazę rzeczownikową. Te słowoformy nie określają przypadku frazy rzeczownikowej. Przypadek zależy od użycia takiej frazy w wypowiedzi:

Zur Feier sind der Bürgermeister und **dessen Sohn** gekommen. (mianownik lp)

Na uroczystość przybył burmistrz ze swoim synem.

Oskar sieht Monika und **deren Schwester**. (biernik lp)

Oskar widzi Monikę i jej siostrę.

Rodzajniki *ein, jeder, ein jeder, ein solcher* nie mają liczby mnogiej, co w tabeli zaznaczono za pomocą pauzy „—”. Kursywą zaznaczono te rodzajniki, które w mianowniku lp nie odróżniają rodzaju męskiego od nijakiego, co ma duże znaczenie dla użycia poprawnego wykładnika syntaktycznego przymiotnika. Rodzajniki *manch ein, solch ein, welch ein i so ein* nie mają liczby mnogiej. Zastępuje je się w lm przez *manche, solche, welche*, co zaznaczano nawiasami.

Eroms (2008) wskazuje na powstanie w mowie potocznej rodzajnika *so ein / son* z pełnym paradygmatem, plasującego się między *ein* i *der*. *So ein* jest używany szczególnie w Internecie. Ten rodzajnik wskazuje na typy i klasy często w połączeniu z czasownikami *sein, werden* i *bleiben*:

Der Brenner ist *so ein* Typ gewesen.

Julia ist *son* Mensch.

Und genau wegen *so* Menschen hat man es schwer im Leben. (Eroms 2008: 64n).

Brenner był takim typem.

Julia jest takim człowiekiem.

I dokładnie dzięki takim ludziom ma się utrudnione życie.

7.4. Deklinacja rodzajników

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga
	Rodzaj męski	Rodzaj nijaki	Rodzaj żeński	Neutralizacja rodzaju
N.	der	das	die	die
G.	des	des	der	der
D.	dem	dem	der	den
A.	den	das	die	die

N.	derjenige	dasjenige	diejenige	diejenigen
G.	desjenigen	desjenigen	derjenigen	derjenigen
D.	demjenigen	demjenigen	derjenigen	denjenigen
A.	denjenigen	dasjenige	diejenige	diejenigen

N.	derselbe	dasselbe	dieselbe	dieselben
G.	desselben	desselben	derselben	derselben
D.	demselben	demselben	derselben	denselben
A.	denselben	dasselbe	dieselbe	dieselben

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga
	Rodzaj męski	Rodzaj nijaki	Rodzaj żeński	Neutralizacja rodzaju
N.	dieser	dieses	diese	diese
G.	dieses	dieses	dieser	dieser
D.	diesem	diesem	dieser	diesen
A.	diesen	dieses	diese	diese

N.	ein	ein	eine	—
G.	eines	eines	einer	—
D.	einem	einem	einer	—
A.	einen	ein	eine	—

N.	kein	kein	keine	keine
G.	keines	keines	keiner	keiner
D.	keinem	keinem	keiner	keinen
A.	keinen	kein	keine	keine

N.	ein solcher	ein solches	eine solche	solche
G.	eines solchen	eines solchen	einer solchen	solcher
D.	einem solchen	einem solchen	einer solchen	solchen
A.	einen solchen	ein solches	eine solche	solche

Tak jak *dieser* odmieniają się także:

jeder, mancher, solcher, welcher, irgendwelcher, jedweder, jeglicher i jener.

W rodzajnikach złożonych:

welch ein, manch ein, solch ein, irgendein, was für ein, so ein

odmienia się tylko ostatni człon *ein*.

Złożone rodzajniki:

derjenige, derselbe i ein solcher

odmieniają obydwa człony złożenia. Człon pierwszy odmienia się jak rodzajnik *der* lub *ein*, człon drugi jak przymiotnik. Syntaktyczne wykładniki przymiotnika przedstawiono w następnym rozdziale.

W paradygmatach wszystkich rodzajników stwierdzamy te same regularności form i dlatego zostaną one omówione na przykładzie rodzajników *der*, *die*, *das* oraz *ein*, *eine* w lp i *die* w lm:

1. Rodzajnik *der* pojawia się w paradygmacie w czterech przypadkach: mianowniku lp jako rodzaj męski, w dopełniaczu i celowniku lp jako rodzaj żeński i w dopełniaczu lm.

2. Rodzajnik *die* sygnalizuje w lp i lm mianownik i biernik, a w lp także i rodzaj żeński.
3. Rodzajnik *den* wskazuje albo na biernik lp rodzaju męskiego, albo na celownik lm.
4. Rodzajnik *das* sygnalizuje mianownik lub biernik lp rodzaju nijakiego.
5. Rodzajnik *des* i *dem* nie odróżnia rodzaju męskiego od nijakiego, ale jest w opozycji do rodzaju żeńskiego *der*. Tę samą neutralizację rodzaju męskiego i nijakiego oraz opozycję do rodzaju żeńskiego wykazuje rodzajnik *ein*:

eines : einer
 einem : einer.

5. Rodzajnik *ein*, występujący przed rzeczownikiem rodzaju męskiego i nijakiego, nie wskazuje na rodzaj rzeczownika:

ein Mann, ein Kind.

6. Wszystkie kategorie rzeczownika są wyrażone przez słowoformę *einen*, która jasno wskazuje, że po niej stoi rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku lp

7.5. Funkcje gramatyczne rodzajników

Rodzajniki występują na początku frazy rzeczownika, z którym tworzą ramę. W tej ramie mieszczą się przymiotniki wraz z koniecznymi uzupełnieniami, które wyróżniono tłustym drukiem:

ein **kleines** Kind
małe dziecko
 der **alte, weißhaarige** Mann
stary, siwowłosy mężczyzna
 das **sich immer vor Hunden fürchtende** Mädchen
dziewczyna zawsze obawiająca się psów
 ein **seit einem Jahr dieses Weges nach Genf kundige** Junge
chłopiec znający od roku tę drogę do Genewy.

Najczęściej w tekstach występują rodzajniki w lp we frazach rzeczownikowych z rzeczownikiem pospolitym. Rodzajniki w takich frazach są – abstrahując od nielicznych wyjątków – obligatoryjne. Forma wszystkich rodzajników zależy od użycia frazy rzeczownikowej w wypowiedzi. Rodzajnik dostosowuje się w liczbie i przypadku, a w lp także i w rodzaju do odpowiednich kategorii rzeczownika.

Stwierdzenia w praktycznych gramatykach niemieckich, że rodzajniki wskazują na rodzaj, liczbę i przypadek, są prawdziwe tylko wtedy, gdy będą występowały w paradygmatach lub jako leksemy lp w słownikach. Wyżej wyraźnie wykazano, że słowoformy rodzajników są wieloznaczne.

Jeżeli nawet rodzimy użytkownik języka niemieckiego nie zna liczby i rodzaju rzadko używanych rzeczowników jak np. *Stupa*, to fraza rzeczownikowa *der Stupa* jest wieloznaczna, bo może to być mianownik rodzaju męskiego lub dopełniacz względnie celownik rodzaju żeńskiego, lub dopełniacz lm. Jakie kategorie wyraża ta fraza, dowiemy się jedynie na podstawie wypowiedzi:

Der Stupa ist ein buddhistischer massiver Kultbau.

Stupa to buddystyczna masywna budowla sakralna.

O *der Stupa* pytamy *wer? was?*, a więc jest to mianownik rodzaju męskiego lp fraza *der* + rzeczownik, o którą pytamy w wypowiedzi za pomocą *wer?* lub *was?*, to zawsze fraza rzeczownikowa rodzaju męskiego lp, ponieważ rodzajnik *der* występuje tylko w mianowniku lp i dlatego wskazuje na rodzaj męski. Na liczbę pojedynczą wskazuje także forma finitum.

Jednoznaczność wieloznacznych fraz rzeczownikowych prawie zawsze wynika z ich użycia w wypowiedzi nawet wtedy, gdy nie znamy rodzaju i liczby danego rzeczownika. Stąd ogromne znaczenie dla dokładnego zrozumienia danej wypowiedzi w języku niemieckim ma umiejętność stawiania pytań i znajomość analizy gramatycznej.

Gramatyczne kategorie są niedostatecznie wyrażane przez wykładniki syntaktyczne rzeczownika. Ich formalne wyrażenie przejmują w znacznym stopniu rodzajniki.

Na kategorię *liczby* wskazują w rzeczownikach rodzaju nijakiego i męskiego nieodróżniających formalnie liczby pojedynczej od liczby mnogiej jednoznacznie rodzajniki w mianowniku:

das Blümchen : die Blümchen, das Mädchen : die Mädchen, das Pferdchen : die Pferdchen,

der Arbeiter : die Arbeiter, der Tunnel : die Tunnel, der Wagen : die Wagen.

Za pomocą rodzajnika *der* nie możemy stwierdzić liczby i przypadku fraz rzeczownikowych:

der + rzeczownik męski, który ma tę samą formę w lp i lm:

der Arbeiter, **der** Lehrer, **der** Tunnel, **der** Wagen.

Może to być mianownik lp lub dopełniacz lm.

To samo dotyczy frazy:

den + rzeczownik rodzaju męskiego odmieniany według reguły pierwszej dla lp

den Buchstaben / **den** Hasen / **den** Haufen / **den** Jungen / **den** Menschen / **den** Paragrafen.

Te frazy to albo biernik lp, albo celownik lm.

Ze względu na wieloznaczność rodzajników *der*, *die*, *den* jako lp lub lm trzeba we frazie rzeczownikowej stwierdzić liczbę rzeczownika. Jeżeli rzeczownik występuje bez wątplenia w lm, np.

Frauen, Kinder, Väter,

to *der* wskazuje na dopełniacz, *die* na mianownik lub biernik, *den* na celownik. Kategoria rodzaju w lm jest zneutralizowana, tzn. w lm w języku niemieckim rzeczowniki nie wykazują rodzaju. Dotyczy to także rodzajników, które odmieniają się w lm jak *diese*.

Jeżeli rzeczownik występuje w lp, to trzeba znać rodzaj rzeczownika, aby ustalić przypadek. Na przykład *der Mann* to mianownik, ale *der Frau* to dopełniacz lub celownik, *die Frau* to mianownik względnie biernik.

Liczbę pojedynczą sygnalizują zawsze wszystkie formy rodzajnika *ein*, *kein* i rodzajniki złożone z ostatnim członem *ein*, np.

ein / **kein** / **solch ein** Buchstabe / Fehler / Junge / Mädchen / Tunnel / Wagen.

Jednoznacznie na lp wskazują słowoformy leksemu lp *das* oraz wszystkie rodzajniki ze syntaktycznymi wykładnikami <es>, i . Np.

das Auge / Kind / Mädchen / Hemd,

des / **seines** / **manches** / **welches** / **eines** Kindes / Mannes / Arbeiters / Wagens,

dem / **seinem** / **manchem** / **welchem** / **einem** Kind / Mann / Arbeiter / Wagen.

Na *rodzaj rzeczownika* jednoznacznie wskazuje tylko rodzajnik *das*, rodzajniki zaś *der* i *die* tylko wtedy, gdy znana jest liczba i / lub rodzaj rzeczownika. Rodzajniki z syntaktycznymi wykładnikami <es> wskazują na rodzaj nijaki, jeżeli w wypowiedzi występują w mianowniku lub bierniku:

welches / **solches** / **manches** Kind / Mädchen / Hemd.

Rodzajniki z syntaktycznymi wykładnikami <es> w dopełniaczu lp i w celowniku lp nie odróżniają formalnie rodzaju męskiego od nijakiego:

des / **seines** / **manches** / **keines** Kindes / Mädchens / Mannes / Arbeiters / Wagens,
dem / **seinem** / **manchem** / **keinem** Kind / Mädchen / Mann / Arbeiter / Wagen.

Rodzajniki dokładniej wskazują na przypadek frazy rzeczownikowej niż syntaktyczne wykładniki samego rzeczownika. Nadal jednak stwierdza się niejednoznaczność w formalnym determinowaniu przypadku. We frazie rzeczownikowej z rodzajnikiem nie można określić przypadku:

1. w mianowniku i bierniku lp oraz dopełniaczu i celowniku lp rodzaju żeńskiego:

mianownik lub biernik:	die Blume, die Frau, die Tafel,
dopełniacz lub celownik:	der Blume, der Frau, der Tafel,

2. w mianowniku i bierniku lp rodzaju nijakiego:

mianownik lub biernik:	das Fenster, das Kind, das Mädchen,
------------------------	-------------------------------------

3. w mianowniku i bierniku lm wszystkich rzeczowników:

mianownik lub biernik:	die Väter, die Frauen, die Kinder,
------------------------	------------------------------------

4. w mianowniku lp rzeczowników rodzaju męskiego i dopełniaczu lm, mających tę samą formę w lp i lm:

mianownik lp lub dopełniacz lm:	der Tunnel, der Koffer, der Wagen,
---------------------------------	------------------------------------

5. bierniku lp rzeczowników rodzaju męskiego odmienianych według reguły pierwszej dla liczby pojedynczej i celowniku lm:

biernik lp lub celownik lm:	den Menschen, den Piloten, den Raben.
-----------------------------	---------------------------------------

Wszystkie wymienione formalnie niejednoznaczne przypadki identyfikuje się za pomocą pytań o przypadki w wypowiedzi pełnej.

Meine Cousine (wer?) schenkte der Mutter (wem?) unserer Lehrerin (wessen Mutter?) die schönste Rose (was?).

Moja kuzynka podarowała matce naszej nauczycielki najpiękniejszą różę.

Das Mädchen (wer?) hat das Kind (wen?) gesehen.

Ta dziewczynka widziała to dziecko.

Die Kinder (wer?) lieben ihre Eltern (wen?).

Dzieci kochają swoich rodziców.

Die Karosserien (was?) mancher modernen Wagen (wessen Karosserien?) gefallen auch den Mädchen. (Wem?)

Karoserie niektórych nowoczesnych samochodów podobają się także dziewczynom.

Pomocne w dokładnym określaniu przypadków są także przyimki i rodzajniki przyimkowe:

Das Gerät wird **mit** Strom angetrieben. (celownik)

Ten przyrząd jest zasilany prądem elektrycznym.

Die Stadt wurde **durch** Bomben zerstört. (biernik)

Miasto zbombardowano.

Die Frau hilft den Bauern **bei der** Ernte. (celownik)

Ta kobieta pomaga chłopom przy żniwach.

Ich begegne den Kollegen immer **nach der** Arbeit. (celownik)

Spotykam tych kolegów zawsze po pracy.

Podwójną rekcję przyimków niwelują także rodzajniki przyimkowe:

Der Wagen steht **in der** Garage. (celownik lp)

Samochód stoi w garażu.

Heinrich fuhr den neuen Wagen **in die** Garage. (biernik lp)

Heinrich wjechał nowym samochodem do garażu.

Ihr Wagen geriet **ins** Schleudern. (biernik lp)

Jej samochód wpadł w poślizg.

Przyimki pomagają w ustaleniu przypadku, ale są neutralne względem liczby i rodzaju gramatycznego i dlatego po nich przymiotniki otrzymują determinujące wykładniki syntaktyczne (zobacz podrozdział 8.4.).

7.6. Użycie rodzajników

7.6.1. Wprowadzenie

Znaczenie rodzajników, z wyjątkiem rodzajnika określonego i nieokreślonego, które nie mają jasno określonego znaczenia, podają słowniki. Rodzajnik określony stoi w lp w opozycji do rodzajnika nieokreślonego. W lm obydwie rodzajniki lp są w opozycji do rodzajnika zerowego. Główną funkcją tych rodzajników jest wskazanie na określoność lub nieokreśloność rzeczownika w wypowiedzi, co ma wpływ na szyk wyrazów w języku niemieckim (zobacz rozdział 13.) Ich użycie zależy od wielu czynników:

1. Kto z kim, gdzie, o czym i w jakiej sytuacji rozmawia. Na przykład w rozmowie w rodzinie można wiele spraw uważać za znane wszystkim jej członkom.
2. Od zdobytej wiedzy, przede wszystkim ogólnej wiedzy językowej, jak i wiedzy o świecie.

Użycie rodzajników i rodzajników przyimkowych jest ściśle uregulowane:

1. w przysłowiach:

Wer **den** Pfennig nicht ehrt, ist **des** Talers nicht wert.

Kto nie szanuje grosza, nie jest wart talara,

2. w trwałych / idiomatycznych zwrotach językowych:

mit der Tür ins Haus fallen
pałnąć bez ogródek, zaskakiwać wypowiedzią,

3. w tzw. zwrotach werbo-nominalnych frazach składniowych (*Funktionsverbgefüge*):

eine Wirkung ausüben *działać, wywierać wpływ*; **die** Herrschaft ausüben *sprawować władzę, panować*; **zur** Sprache bringen *poruszyć coś*. Zgodnie z naszymi definicjami słowoform *zur Sprache* jest słowoformą złożoną.

W innych wypadkach użycie rodzajnika określonego i nieokreślonego zależy od tego, co w szerszym znaczeniu uważa się za znane lub nieznanne.

7.6.2. Rodzajnik określony

Rodzajnik określony otwiera frazę rzeczownikową, która jest uważana w szerokim sensie za znaną.

Za znane uważa się nazwy: gór (*die Alpen*), szczytów (*der Fichtelberg*), mórz (*das Schwarze Meer*), jezior (*die Müritz*), rzek (*der Rhein*), ciał niebieskich (*der Mond*), ulic (*der Poetenweg*), gmachów (*der Reichstag*), statków (*die Titanic*), samolotów (*die Concorde*), pociągów (*der Rheingold*), niemieckich gazet (*Die Welt*) i czasopism (*Der Spiegel*), pór roku (*der Sommer*), pór dnia (*der Morgen*), miesięcy (*Juni*), dni tygodnia (*der Montag*), posiłków (*das Mittagessen*).

Za znane uważa się także osoby, rzeczy i zjawiska, które znane są wszystkim uczestnikom dialogu:

Der Junge **des** Nachbarn bringt uns heute **die** Zeitung.
Chłopiec sąsiadów przyniesie nam dzisiaj gazetę.

Uczestnicy dialogu wiedzą, kto i którą gazetę przyniesie, i dlatego użyto w tych frazach rzeczownikowych rodzajników określonych.

Za pomocą rodzajnika identyfikuje się rzeczownik, na który wskazuje się gestem lub słowoformą deiktyczną:

Der Mann **dort** ist **unser** neuer Lehrer.
Tamten mężczyzna to nasz nowy nauczyciel.

Identyfikacja jest również możliwa poprzez bezpośrednie odniesienie do frazy rzeczownikowej z rodzajnikiem nieokreślonym:

Ich sehe **ein** Segelboot. **Das** Boot hat auch eine Kajüte.
Widzę żagłówek. Ta żagłówka ma kajutę.

Ins Zimmer trat **ein** Mann. **Der** Mann / **Mensch** / **Kerl** grinste. (Vater 2002: 6247)
Do pokoju wszedł mężczyzna. Ten mężczyzna / człowiek / facet uśmiechał się szyderczo.

Rzeczownik uważa się za znany, jeżeli może być zidentyfikowany kontekstowo:

Die Familie Krämer erwartete **ihre** Gäste aus **München** auf **Gleis 2. Der Zug aus München** lief pünktlich auf Gleis 2 ein.

Krämerowie oczekiwali swoich gości z Monachium na peronie drugim. Pociąg z Monachium wjechał punktualnie na tor drugi.

Friedrich **reiste** nach Rom. Die **Reise** dauerte fünf Tage. (Vater 2002: 624)

Fryderyk podróżował do Rzymu. Podróż trwała pięć dni.

Peter las ein **Buch. Der Autor** war Philosoph. / **Die Seiten** waren schon vergilbt. / **Der Anfang** war langatmig. (Vater 2002: 625)

Piotr czytał książkę. Autorem był filozof. / Strony już pożółkły. / Początek był rozwlekły.

Książka zawsze ma autora, tytuł, strony, rozdziały itd., które uważa się za znane.

Za pomocą rodzajnika można substantywizować słowoformy niebędące rzeczownikami, sylaby (np. niemiecką sylabę *-ten*), litery np. <o>:

das Blau des Himmels błękit nieba, *das Warten* czekanie (od *warten* ‘czekać’), *das Ich*, *das Nein*, *das Wegen* (przypek); *das O*, *das Ten* (substantywizacja sylaby).

Rodzajnik określony stoi:

1. przed żeńskimi i męskimi nazwami geograficznymi:

die Schweiz, die Niederlausitz, die Oder,
der Nahe Osten, der Pazifik, der Iran,

2. przed imionami własnymi i nijakimi nazwami geograficznymi, jeżeli przed nimi występuje przymiotnik:

der kleine Karl mały Karl, *das alte Berlin* stary Berlin, *das vereinigte Deutschland* zjednoczone Niemcy,

UWAGA: Tylko w mowie potocznej używa się rodzajnika określonego przed imionami własnymi bez przymiotnika:

die Hannelore, der Georg,

3. przed stopniem najwyższym i liczebnikiem porządkowym:

das schönste Buch najpiękniejsza książka; *die neueste* Nachricht najnowsza wiadomość;

der erste Schüler pierwszy uczeń; *die zehnte* Bemerkung dziesiąta uwaga,

4. przed dystrybutywnym użyciem określić miar:

Die Äpfel kosten 2 Euro **das** Kilo.

Kilogram jabłek kosztuje 2 euro

Hans ist nur 30 Kilometer **die** Stunde gefahren.

Hans jechał tylko z szybkością 30 km na godzinę,

5. przed neutralnymi pod względem rodzaju nazwiskami, szczególnie kobiet, dla podkreślenia płci:

Die Hauptrolle bekam **die** Schmidt.
Główną rolę dostała pani Schmidt.

Dla jednoznaczności wypowiedzi używa się także rodzajnika określonego dla zaznaczenia celownika lub dopełniacza rzeczowników rodzaju żeńskiego, które w ogóle nie mają żadnych wykładników syntaktycznych:

Der Inge hat Georg den Reif gegeben.
Inde dał Georg ten pierścioneek.
Der wskazuje na celownik *Inge*. Bez *der* byłby to mianownik ze znaczeniem:
Inga dała Georgowi ten pierścioneek.
Paul zieht Limo **der** Cola vor.
Der zaznacza celownik, co ułatwia jednoznaczne zrozumienie wypowiedzi.
Paul woli lemoniadę od coli.
Der Kranke bedarf **der** Ruhe. *Der* jako wskazanie na dopełniacz w *Ruhe*.
Chory potrzebuje spokoju.

7.6.3. Rodzajnik nieokreślony

Rodzajnik nieokreślony sygnalizuje nieokreśloność / brak determinacji rzeczownika. Jeżeli rodzajnik nieokreślony otwiera frazę rzeczownikową, to rzeczownik jest przedstawiany jako dowolny egzemplarz danej klasy jednorodnych elementów. Rodzajnik poprzedza rzeczownik lub frazę rzeczownikową przy pierwszym użyciu:

Mein Sohn zeigte mir **ein** schönes Bild in seinem Bilderbuch.
Mój syn pokazał mi piękny obrazek w swojej książce z obrazkami;

jak i przy powtórnym użyciu rzeczownika nieokreślonego:

Die Eltern kauften Anna **ein** Bilderbuch.
Rodzice kupili Annie książkę z obrazkami.
Ein Bilderbuch ist immer ein schönes Geschenk.
Książka z obrazkami jest zawsze pięknym prezentem.

Rodzajnik nieokreślony występuje:

1. przed rzeczownikami materiałowymi, które oznaczają określoną ilość:

Möchtest du **einen** Tee oder **einen** Kaffee? (Określona ilość to filiżanka.)
Wolisz filiżankę kawy czy herbaty?

2. przed rzeczownikiem jako elementem jakiegoś klasy:

Die Fliege ist **ein** Insekt.
Mucha jest owadem

Dieter ist **ein** Pedant. Er ist aber auch **ein** Lehrmeister.

Dieter jest pedantem. Ale jest także mistrzem,

3. przed frazą rzeczownikową, która oznacza egzemplarz jakiejś klasy:

Ein moderner Wagen ist schön teuer. (Chodzi o każdy egzemplarz klasy *samochód*.)

Każdy nowoczesny samochód jest dość drogi,

4. przed frazą rzeczownikową w bierniku w wypowiedziach z *haben* ‘mieć przyjaciela, jakąś rzecz na własność’ w czasach gramatycznych:

Ich *habe* / *hatte* **einen** Freund / **eine** Bibel / **ein** Hobby / **einen** Wagen.

Mam / miałem przyjaciela / Biblię / hobby / samochód

Ich *werde* **einen** Freund / **eine** Bibel / **ein** Hobby / **einen** Wagen *haben*.

Będę miał przyjaciela / Biblię / hobby / samochód,

5. w pojedynczych wypowiedziach z czasownikiem *haben* ‘mieć’ przed rzeczownikami, po których podaje się miarę w liczbach:

Das Brett hat **eine** Breite von **10 cm**.

Deska ma 10 cm szerokości,

6. przed frazą rzeczownikową w bierniku, która wyraża coś nieznanego, coś nieprzewidywalnego:

Ich *suche* **einen** Hammer.

Szukam młotka

Sie *bekommt* **ein** Geschenk.

Ona otrzyma prezent

Hans *wünsche* sich zum Geburtstag **ein** neues Fahrrad.

Hans życzyłby sobie na urodziny nowy rower

Peter *bereitet* Inge **eine** Überraschung.

Peter przygotowuje Inge niespodziankę,

7. przed imionami własnymi, które określają jakąś klasę:

Dieser Motor ist **ein** Diesel.

Ten silnik to diesel

Die Zeichnung ist **ein** Picasso.

Ten rysunek jest jak Picassa,

8. przed określeniami ogólnego przymiotu / cechy / przywary po *sein*, np. określenie ogólnej cechy:

Er ist **ein** Lehrer / **ein** Artist.

W znaczeniu: On zachowuje się jak nauczyciel / artysta,

9. przed absolutnym stopniem najwyższym (Elativ):

[die Zerstörung des Verlagsviertels in Leipzig] ein *schwerster* Verlust nicht nur für uns Deutsche ... (Th. Mann) (cytat z Junga 1966: 329, i 1980: 307).

[zniszczenie dzielnicy wydawnictw w Lipsku] *najcięższa strata nie tylko dla nas Niemców.*

7.6.4. Rodzajnik zerowy

Rodzajnik zerowy występuje:

1. przed imionami własnymi i nijakimi nazwami geograficznymi, jeżeli przed nimi nie stoi przymiotnik :

Inge ist ein schönes Mädchen, **Karin** ist aber schön und klug.

Inga jest piękną dziewczyną, ale Karina jest piękna i mądra

Berlin liegt in **Europa**.

Berlin leży w Europie,

2. przed rzeczownikami w lm, przed którymi w lp używa się obowiązkowo rodzajnika nieokreślonego:

Ich habe **ein** interessantes Buch gekauft. → Ich habe interessante Bücher gekauft.

Kupiłem interesującą książkę → Kupiłem interesujące książki,

3. przed rzeczownikami materiałowymi, które określają całą klasę lub nieokreśloną ilość:

Schwefel ist ein wichtiger Grundstoff für die chemische Industrie.

Siarka jest ważnym surowcem dla przemysłu chemicznego

Hans trinkt gern **Kaffee**, Inge **Tee**.

Hans pije chętnie kawę, Inga herbatę,

4. przed rzeczownikami abstrakcyjnymi, będącymi ogólnymi pojęciami:

Karin hat **Geduld**. Sie bittet aber immer um **Hilfe** bei **Gefahr**. Wenn sie außer **Gefahr** ist, empfindet sie **Freude**. Angestrengte **Arbeit** war die Grundlage ihres Erfolges.

Karin jest cierpliwa. Ona prosi jednakże zawsze o pomoc w niebezpieczeństwie. Gdy niebezpieczeństwo minęło, czuje radość. Wytężona praca była podstawą jej sukcesu,

5. przed rzeczownikami tylko przytoczonymi:

Wie wird *Baum* dekliniert?

Jak odmienia się *Baum*?

6. przed rzeczownikiem, który poprzedza rzeczownik z syntaktycznym wykładnikiem dopełniacza lp lub frazą rzeczownikową w dopełniaczu lp:

Dort sitzt Helgas / Maxens Vater.

Tam siedzi ojciec Helgi / Maxa

Heute besucht uns meines Freundes Vater / meiner Freundin Mutter.
Dzisiaj odwiedzi nas ojciec mojego przyjaciela / matka mojej przyjaciółki,

7. przed rzeczownikami oznaczającymi zawód, pełnioną funkcję, narodowość, światopogląd w wypowiedziach z czasownikami *sein*, *werden* i *bleiben*:

Herr Meyer ist **Ingenieur** / **Direktor** / **Tscheche** / **Idealist**.
Pan Meyer jest inżynierem / dyrektorem / Czechem / idealistą,

8. przed tytułami z nazwiskiem:

Dr. Kluge, **Prof. Dr.** Hildegard Weber,

9. najczęściej przed wezwaniem / poleceniem, ostrzeżeniem i rozkazem:

Kopf hoch! *Głowa do góry!*; Hände weg! *Ręce precz!*; Mann über Bord! *Człowiek za burtą!*; Achtung! *Uwaga!*; Feuer! *Gore!*; Hilfe! *Pomocy!*; Vorsicht! *Ostrożnie!* / *Uwaga!*

10. przed wymienianiem / wyliczaniem:

Hedwig kaufte: **Gurken, Salat, Brot, Wurst, Petersilie und Äpfel**.
Hedwig kupiła: ogórki, salate, chleb, wędlinę, pietruszkę i jabłka,

11. przed przymiotnikami użytymi w funkcji rzeczownika, szczególnie po *etwas*, *jemand*, *niemand*, *nichts*:

Sie sagte **etwas Erfreuliches**.
Powiedziała coś radosnego
 Er ist **jemand Fremdes** begegnet.
Spotkał kogoś obcego
 Er hofft, **niemanden Bekannten** zu treffen.
On spodziewa się, że nie spotka nikogo znajomego
 Er macht **nichts Außergewöhnliches**.
On nie robi niczego nadzwyczajnego,

12. przed nazwami świąt religijnych lub religijnego pochodzenia:

Wann fällt **Ostern** im nächsten Jahr?
Kiedy przypada Wielkanoc w następnym roku?
 Wo verbringt ihr **Weihnachten**?
Gdzie spędzicie Gwiazdkę / Boże Narodzenie?

13. przed nazwami przedmiotów nauczania i kierunkami studiów:

Die meisten Schüler haben Schwierigkeiten in **Mathematik**.
Większość uczniów ma problemy z matematyką
 Er studiert gern **Informatik**.
On studiuje chętnie informatykę
 Hans hat eine Eins in **Physik** bekommen.
Hans otrzymał ocenę bardzo dobrą z fizyki,

14. przed nazwami instytucji, które tworzy się za pomocą przyimka *für* z rzeczownikiem abstrakcyjnym:

die Hochschule **für Musik**
Wyższa Szkoła Muzyczna
das Institut **für Germanistik**
Instytut Germanistyki
die Abteilung **für Haushaltswaren**
dział gospodarstwa domowego
die Klinik **für Orthopädie**
klinika ortopedyczna,

15. przed nazwami: tydzień, dzień tygodnia, miesiąc, rok, pora dnia i roku, z dodatkowym sprecyzowaniem czasu:

Vorige Woche war er noch in Spanien.
W poprzednim tygodniu był jeszcze w Hiszpanii
Die Behandlung beginnt **erst Dienstag**.
Leczenie zacznie się dopiero we wtorek
Anfang September beginnt in Polen das Schuljahr.
Na początku września zaczyna się w Polsce rok szkolny
Künftiges Jahr erscheint wieder ein interessanter Roman im Taschenbuch Verlag.
W następnym roku ukaże się znowu interesująca powieść w Wydawnictwie Taschenbuch
Es ist schon **später Abend**.
Jest już późny wieczór / początek nocy
Er wird **nächsten Sommer** im Ausland Urlaub machen.
W następnym lecie spędzi on urlop za granicą,

16. przed absolutnym stopniem najwyższym (der Elativ):

bei **bestem** Willen
mimo najlepszych chęci,

17. przed nagłówkami (w gazecie):

Lokomotive kollidiert mit Lastkraftwagen.
Lokomotywa uderzyła w ciężarówkę.

Rodzajnika zerowego używa się także:

1. w stałych formacjach bliźniaczych (in festen Zwillingformen):

Rosalinde isst **weder Fisch noch Fleisch**.
Rosalinda nie je ani ryb, ani mięsa
Bei Sturm und Regen bleibt man lieber zuhause.
Podczas burzy i deszczu lepiej pozostać w domu
Es war ein Kampf **Mann gegen Mann**.
Była to walka każdego z każdym

Das Schiff ist **mit Mann und Maus** untergegangen.

Statek zatonął z całą załogą,

2. w wypowiedzi o składni *podmiot + człon wiodący + człon wie?*⁴⁰ reprezentowany przez *als* + rzeczownik w mianowniku, który oznacza zawód / funkcję / narodowość lub światopogląd:

Herr Meyer arbeitet **als / Ingenieur / Direktor**. Er stellt sich **als Tscheche / als Idealist** vor.

Pan Meyer pracuje jako inżynier / dyrektor. Przedstawia się jako Czech / idealista.

7.6.5. Rodzajniki przyimkowe

W podrozdziale 6.1. wykazaliśmy, że ściągnięte rodzajniki przyimkowe występują *tylko w lp i precyzują jednoznacznie wieloznaczność rodzajników i rekję przyimków*.

Złożenia przyimków rządzących celownikiem i / lub biernikiem i rodzajnika w celowniku lp wskazują we frazie przyimkowej na celownik lp i rodzaj żeński:

an der Wand
na ścianie

lub na celownik lp i zneutralizowany rodzaj męski i nijaki:

unter dem Tisch (zneutralizowany rodzaj męski)
pod stołem

neben dem Hemd (zneutralizowany rodzaj nijaki)
obok koszuli

Złożenia przyimków rządzących celownikiem i / lub biernikiem i rodzajnika rodzaju nijakiego w bierniku wskazują na biernik lp:

auf das Buch (lp biernik) *na książkę*.

Rodzajniki przyimkowe złożone z przyimków rządzących celownikiem i / lub biernikiem oraz rodzajnika formalnie występującego w lp i lm, np. *den*, precyzują przypadek w zależności od liczby rzeczownika, jeżeli rzeczownik w lp i lm nie ma takej samej formy:

auf den Tisch (lp biernik) *na stół*

auf den Tischen (lm celownik) *na stołach*

auf den Menschen to albo biernik lp rodzaju męskiego, albo celownik lm, gdyż ani *Menschen*, ani *den* nie wskazuje na liczbę rzeczownika

⁴⁰ Te terminy zostaną wyjaśnione w podrozdziałach 10.2.12., 10.2.2., 10.2.20. Zobacz także w indeksie terminów na końcu książki.

Jeżeli rodzajniki przyimkowe są złożone z przyimków rządzących cełownikiem i / lub biernikiem oraz rodzajnika nie determinującego liczby, np. *die, keine, seine*, to determinację frazy przyimkowej przejmuje rzeczownik:

an die Wand (lp biernik) *na ścianę*

an die Wände (l. m. biernik) *na ścianach*

Rodzajniki przyimkowe są obligatoryjne:

1. przy substantywizacji bezokoliczników:

beim **Lesen** *przy czytaniu*

zum **Lernen** *do nauki*

die Lust am **Leben** *radość w życiu,*

2. przy nazwach rodzaju męskiego i nijakiego, które w szerokim sensie są rozumiane jako znane (porównaj z podrozdziałem 7.6.2.):

am Abend *wieczorem*

im Hohen Norden *na dalekiej północy*

im Kantabrischen Gebirge *w Górach Kantabrii*

zum Mittagessen *na obiad*

zum Mond *na księżyc,*

3. przy połączeniu dwóch rzeczowników za pomocą rodzajnika przyimkowego w nazwę własną, przy czym rzeczownik stojący na końcu jest rodzaju męskiego albo nijakiego, rzadko rodzaju żeńskiego:

Frankfurt **am Main**, Gaststätte **zum Löwen**, Frankfurt **an der Oder**,

4. przy określeniach dat i czasu:

am 30. August *30 sierpnia*

bis zum Tagesanbruch *aż do świtu,*

5. po rzeczownikach abstrakcyjnych, po których występują przyimkowe frazy rzeczownikowe z rzeczownikami pospolitymi:

die Entwicklung **vom Säugling zum Schulkind**

rozwój od oseska do wieku szkolnego

die Zellteilung **beim Krebs**

podział komórek rakowych

die Ausbildung **zum Schlosser**

szkolenie na ślusarza

lub po rzeczownikach abstrakcyjnych, po których występują przyimkowe frazy rzeczownikowe z rzeczownikami abstrakcyjnymi:

die Erziehung **zur Selbstständigkeit**

wychowywanie do samodzielności

die Liebe **zur Kunst**
zamiłowanie do sztuki,

6. w stałych zwrotach językowych:

ins rechte Licht rücken
przedstawić kogoś / coś w korzystnym świetle
 den Kopf **unterm** Arm tragen
być bardzo chorym
 etwas **im** Auge haben
mieć coś na oku
im Ohre bleiben
wpadać w ucho (o melodii)
 mit jemandem nichts **im** Sinne haben
nie chciał mieć z kimś do czynienia
 mit einem Bein **im** Gefängnis stehen
być jedną nogą we więzieniu.

Ściągnięte rodzajniki przyimkowe są bardzo rozpowszechnione w mowie potocznej:

etwas noch **am** Bein haben
mieć zobowiązania
 jemanden **übers** Ohr hauen
wyrolować kogoś
im Sinne des Erfinders sein
być w zgodzie z intencją wynalazcy
 keine Augen **im** Kopf haben
nie mieć oczu.

Granica w użyciu tych rodzajników między językiem standardowym a potocznym jest płynna i dlatego nie można podać wiążących reguł.

Użycie wszystkich rodzajników w trwałych zwrotach językowych jak i we frazach rzeczownikowych z czasownikami funkcyjnymi (*Funktionsverbgefüge*) jest ściśle ustalone i należy opanować je pamięciowo.

7.7. Przyimki

7.7.1. Cechy syntaktyczno-morfologiczne

Jeżeli przyimek występujący przed rodzajnikiem może bez zmiany znaczenia wypowiedzi występować także i na końcu frazy przyimkowej, to nie tworzy on z rodzajnikiem słowoformy złożonej. Przyimek i rodzajnik są wtedy dwoma słowoformami tercjarnymi. Obrazują to poniższe przykłady z *entgegen*, *entsprechend*, *gegenüber*, *gemäß*, *nach*!

Gemäß dem Vertrag wurde die Ware pünktlich geliefert.

Dem Vertrag **gemäß** wurde die Ware pünktlich geliefert. (Postpozycja jest najczęstsza.)
Zgodnie z umową towar został punktualnie dostarczony.

Die Äpfel wurden **der** Größe **nach** sortiert.

Die Äpfel wurden **nach der** Größe sortiert.

Jabłka posegregowano według wielkości.

Entgegen der Wettervorhersage war der Morgen schön.

Der Wettervorhersage **entgegen** war der Morgen schön.

Wbrew prognozie pogody ranek był piękny.

Entsprechend ihrem Vorschlag wurde über den Antrag nicht abgestimmt.

Ihrem Vorschlag **entsprechend** wurde über den Antrag nicht abgestimmt.

Zgodnie z jej propozycją nie głosowano nad wnioskiem.

Gegenüber dem Kindergarten befindet sich ein Restaurant.

Dem Kindergarten **gegenüber** befindet sich ein Restaurant.

Po przeciwnej stronie przedszkola znajduje się restauracja.

Przymyki rządzą najczęściej określonym przypadkiem zależnym, rzadziej dwoma przypadkami. Tylko *außer* i *entlang* występują ze wszystkimi trzema przypadkami zależnymi:

Die Gegner eines Regimes müssen meistens **außer** Landes leben. (przestarzała rekcja)

Przeciwnicy reżimu muszą najczęściej żyć na obczyźnie.

Er ist **außer** Hause. Das steht **außer allem** Zweifel. (obecnie powszechna rekcja)

On jest poza domem. To jest poza wszelką wątpliwością.

Er stellte das **außer jeden** Zusammenhang dar.

On przedstawił to bez jakiegokolwiek związku.

Entlang des Güterzuges standen Soldaten. (rzadko)

Wzdłuż pociągu towarowego stali żołnierze.

Entlang dem Kai / **dem** Kai **entlang** stehen viele Schiffe. (obecnie powszechna rekcja)

Wzdłuż nabrzeża stoi wiele statków.

Die Kinder wanderten **den** Fluss **entlang**. (tylko w bierniku i pozycji po rzeczowniku, rzadko używana rekcja)

Dzieci wędrowały wzdłuż rzeki.

Te przymyki obecnie używane są z celownikiem. *Außer* zalicza się już do przymyków rządzących celownikiem.

Przymyki łatwo odróżnić od ich homonimicznych słowoform ze względu na ich rekcję. Homonimy przymyków:

an, gegen, über, um, unter

otwierają tak jak przymyki frazy rzeczownikowe w mianowniku, podając w przybliżeniu jakąś liczbę, np. osób na demonstracji czy na weselu:

An / gegen / über / um / unter die Zehntausend Demonstranten waren versammelt.

Zebralo się około / ponad / mniej niż dziesięć tysięcy demonstrantów.

An / gegen / über / um / unter 200 Gäste nahmen an der Hochzeit teil.

Okolo / ponad / mniej niż / ponad dwustu gości uczestniczyło w weselu.

Przyimki i rodzajniki przyimkowe otwierają najczęściej przyimkowe frazy rzeczownikowe:

anstelle großer Reden *zamiast przechwałek*

mit guten Ergebnissen *z dobrymi wynikami*

zu kleinen Kindern *do małych dzieci*

an der Wand *na ścianie*

seit der letzten Woche *od ostatniego tygodnia*

anlässlich des Geburtstages *z okazji urodzin*

zur Ruhe *na spoczynek*

zum Theater *do teatru*

ans Ende *na koniec*.

Rzadziej przyimki występują po frazie rzeczownikowej:

Mannheim liegt Ludwigshafen **gegenüber**.

Mannheim jest położony naprzeciwko Ludwigshafen.

Besonderer finanzieller Schwierigkeiten **halber** verzichtete er auf die Reise in die USA.

Z powodu szczególnych trudności finansowych zrezygnował z podróży do USA.

Er geht nur seiner Frau **zuliebe** ins Konzert.

On idzie tylko ze względu na swoją żonę na ten koncert.

Najrzadziej przyimki stoją na początku i końcu przyimkowej frazy rzeczownikowej:

Vom Anfang des Monats Juli **an** wird er in Berlin arbeiten.

Od początku czerwca będzie pracował w Berlinie.

Um des lieben Friedens **willen** blieb er zuhause, anstatt in die Bierstube zu gehen.

Dla świętego spokoju został w domu, zamiast iść do piwiarni.

Vom Fenster **aus** sah er seine Frau kommen.

Przez okno widział, że przychodzi jego żona.

Vom Berg **ab** sieht man das ganze Dorf.

Z góry jest widok na całą wieś.

Vom kleinen Kind **auf** musste Hans schwer arbeiten.

Od małego dziecka Hans musiał ciężko pracować.

Przyimki rzadko występują bezpośrednio przed rzeczownikami. Dzięki swojej rekcji wskazują na przypadek rzeczownika:

zwecks Feststellung (dopełniacz) *celem stwierdzenia*,

mit Wilhelm (celownik) *z Wilhelmem*,

durch Bomben (biernik) *przez bomby*.

Przyimki wchodzą jako pierwszy człon złożenia do rodzajników przyimkowych, które dokładniej niż wykładniki syntaktyczne rodzajników precyzują kategorie gramatyczne rzeczownika:

zu der, **zur**, **an** der, **mit** der (lp, celownik + rzeczownik żeński),
wegen der (lp, dopełniacz + rzeczownik żeński lub lm + rzeczownik lm),
auf dem (lp, celownik + rzeczownik męski lub nijaki),
auf den (lp, biernik + rzeczownik męski lub lm, celownik + rzeczownik lm).

Przyimki są pierwszym członem słowoform złożonych ze słowoformą deiktyczną albo odnośnikiem. W tych złożeniach dochodzi do uściślenia rekcji przyimka lub przypadku *uns*, *euch* lub *es*, *sie*:

an mich, **an** mir, **vor** dich, **vor** dir (uściślona rekcja przyimków),
von **uns**, zu **euch**, auf **es** (= auf das Kind), auf **sie** (= auf die Frau) (uściślony przypadek).

Przyimki są ostatnim członem złożenia nieodmiennych odnośników:

darauf (= auf dem Stuhl); deswegen (= wegen des Windes); daran (= an der Wand)

lub przysłówków:

erwartungsgemäß (gemäß der Erwartung *zgodnie z oczekiwaniem*); ordnungshalber (der guten Ordnung *halber ze względu na dobry porządek*).

Są one także pierwszym członem złożenia ze słowoformami deiktycznymi, odnośnikami lub przysłówkami:

von dort *stamtąd*; **nach** dort *tam*; dort **entlang** *tamtędy*; **von** hier **an** *odtąd*; **nach** unten *na dół*; **von** vorn *z przodu*; **nach** links *na lewo*; **am** besten *najlepiej*.

Rzadkie są złożenia przyimkowe:

bis an, bis in, bis nach; bis vor,
anhand von, mithilfe von, zu je.

7.7.2. Rekcja przyimków

Rekcję dopełniacza wykazują:

abseits, abzüglich, angesichts, anhand, anlässlich, (an)statt, anstelle, aufgrund, ausgangs, außerhalb, bar, beiderseits, betreffs, bezüglich, diesseits, eingangs, eingedenk, fernab, halber, hinsichtlich, infolge, inmitten, jenseits, kraft, längsseits, links, namens, nördlich, oberhalb, östlich, rechts, seitens / vonseiten, seitlich, seitwärts, südlich, um [...] willen, unbeschadet, unfern, ungeachtet, unterhalb, unweit, vermittle, vermöge, vorbehaltlich, während, westlich.

W poniższych przykładach tłustym drukiem wskazana jest pozycja przyimków, rodzajników przyimkowych i wykładników syntaktycznych:

Sie wohnen **abseits des** regen Verkehrs.

Oni mieszkają z dala od wzmożonego ruchu ulicznego.

Angeichts der schnell wachsenden sozialen Spannungen wurde eine Regierungssitzung einberufen.

Wobec szybko rosnących napięć socjalnych zostało zwołane posiedzenie rządu.

Anhand seines Berichtes wurde die Hilfe für die Armen beschlossen.

Na podstawie jego sprawozdania została uchwalona pomoc dla biednych.

Anlässlich des Geburtstages des Präsidenten wurden viele Gäste eingeladen.

Z okazji urodzin prezydenta zostało zaproszonych wielu gości.

(An)statt des Bürgermeisters ist sein Stellvertreter gekommen.

Zamiast burmistrza przyszedł jego zastępca.

Anstelle großer Reden werden Taten erwartet.

Zamiast wielkich przemówień oczekuje się czynów.

Aufgrund des schlechten Wetters blieben die Kinder zuhause.

Ze względu na złą pogodę dzieci zostały w domu.

Ein Mann **ausgangs der** Fünzfziger ist mit seinem Fahrrad umgefallen.

Mężczyzna pod sześćdziesiątkę przewrócił się na rowerze.

Wir wohnen **außerhalb der** Stadt.

Mieszkamy poza miastem.

Bar aller Mittel / **aller** Mittel **bar** kam er nach Amerika. (rzadko)

Pozbawiony wszystkich środków pojechał do Ameryki.

Beiderseits der Straße ragten Bäume auf.

Po obu stronach ulicy wznosiły się drzewa.

Ihr Schreiben **betrefts** Steuerermäßigung ist noch nicht bearbeitet worden.

Pańskie pismo dotyczące obniżki podatku nie zostało jeszcze rozpatrzone.

Bezüglich seines Planes hat er sich nicht geäußert. (tylko w piśmie)

Odnosnie swojego planu jeszcze się nie wypowiedział.

Diesseits der Stadt gibt es keine Fabrik.

Po tej stronie miasta nie ma żadnej fabryki.

Eingangs des Novembers wurde in vielen Betrieben gestreikt.

Na początku listopada w wielu zakładach strajkowano.

Karl erhielt diese Auszeichnung **eingedenk seiner** Verdienste.

Karl otrzymał to wyróżnienie ze względu na swoje zasługi.

Fernab der Heimat bekam Hans Sehnsucht nach seiner Familie.

Z dala od ojczyzny Hans tęsknił za swoją rodziną.

Dringender Geschäfte **halber** musste Herr Schmidt sofort verreisen.

Ze względu na pilne interesy pan Schmidt musiał natychmiast wyjechać.

Hinsichtlich des Preises wurde erst am 1. April 2014 eine Einigung erzielt. (tylko w piśmie)

Odnosnie ceny doszło dopiero 1. kwietnia 2014 roku do porozumienia.

Infolge dichten Nebels ereigneten sich zahlreiche Unfälle.

Wskutek gęstej mgły doszło do licznych wypadków.

Inmitten des Waldes stand eine Försterei.

W środku lasu stała leśniczówka.

Er ist schon **jenseits der** Sechzig.

Przekroczył już sześćdziesiątkę.

Jenseits des Berges ist schon die Schweiz.

Za tą górą jest już Szwajcaria.

Kraft (eines) Gesetzes musste dies getan werden. (tylko w piśmie)

Na mocy tej ustawy musi to zostać zrobione.

Längsseits des Schiffes liegt das Boot. (w języku marynarzy)

Z boku statku stoi łódka.

Links der Straße gibt es viele Geschäfte.

Po lewej stronie ulicy jest wiele sklepów.

Namens Ihres Vaters überbrachte die Tochter die Glückwünsche zum Geburtstag. (rzadko)

W imieniu ojca córka przekazała serdeczne życzenia urodzinowe.

Oberhalb des Dorfes beginnt der Wald.

Powyżej wsi zaczyna się las.

Rechts des Ufers sieht man nur Hochhäuser.

Na prawym brzegu można zobaczyć tylko wieżowce.

Der Autoverkauf wird **seitens / vonseiten der** Regierung unterstützt. (tylko w piśmie)

Sprzedaż samochodów jest wspierana przez rząd.

Er stand **seitlich des** Weges.

Stał z boku ulicy.

Er stand **seitwärts des** Weges. (styl podniosły)

Stał przy drodze.

Um der Familie **willen** ist er **trotz seines** Alters noch zur Arbeit gegangen.

Ze względu na rodzinę poszedł do pracy mimo swojej starości.

Um deinetwillen ist er nicht gekommen.

Ze względu na ciebie nie przyszedł.

Unbeschadet aller Schwierigkeiten hat er sein Ziel verfolgt.

Nie zważając na wszelkie trudności, dążył do celu.

Unbeschadet des Widerspruchs ist der Befehl in jedem Falle auszuführen.

Des Widerspruchs **unbeschadet** ist der Befehl in jedem Falle auszuführen.

Nie zważając na sprzeciw, trzeba wykonać rozkaz.

Unfern seines Hauses gibt es eine Bushaltestelle.

Niedaleko jego domu jest przystanek autobusowy.

Ungeachtet seiner Leistungen wurde er entlassen.

Seiner Leistungen **ungeachtet** wurde er entlassen.

Pomimo swoich osiągnięć został zwolniony.

Es war eine Verletzung **unterhalb des** Knies.

To było obrażenie poniżej kolana.

Unweit Berlins liegt Potsdam.

Niedaleko Berlina leży Poczdam.

Vermittels eines Gesetzes konnte das Rauchen in der Schule verboten werden. (język urzędowy)

Za pomocą prawa można było zabronić palenia papierosów w szkole.

Vermöge seiner Beziehungen bekam er diese rare Münze. (przestarzały)

Dzięki koneksjom otrzymał tę rzadką monetę.

Der Gewinn **vorbehältlich** einiger Abzüge war bescheiden. (tylko w piśmie)

Po potrąceniach zysk był skromny.

Während des Vortrags sollte man aufmerksam zuhören.

Podczas wykładu powinno się uważnie słuchać.

Bäume wachsen **nördlich / südlich / westlich / östlich der** slowakischen Grenze.

Drzewa rosną na północ / południe / zachód / wschód od słowackiej granicy.

Roggen wird **nördlich / südlich / westlich / östlich** Berlins angebaut.

Żyto uprawia się na północ / południe / zachód / wschód od Berlina.

Następujące przyimki wskazują nie tylko na dopełniacz, lecz również na celownik liczby mnogiej, jeżeli dopełniacz liczby mnogiej nie jest rozpoznawalny:

abzüglich, ausschließlich, binnen, einschließlich, exklusive, inklusive, innerhalb, längs, mangels, mittels(t), trotz, wegen, zuzüglich.

Przyimki, rodzajniki przyimkowe i syntaktyczne wykładniki dopełniacza i celownika lm są wyróżnione tłustym drukiem:

Es kostet 30 € **abzüglich des** gewährten Rabatts / **abzüglich** Rabatts (także: **abzüglich** Rabatt).

Po potrąceniu przyznanego rabatu to kosztuje 30 euro.

Abzüglich Getränken macht die Rechnung nur 50 €.

Po odjęciu napojów rachunek wynosi tylko 50 euro.

Die Kosten **ausschließlich / exklusive des** genannten Betrages werden niedrig gehalten.

Koszty z podaną sumą są utrzymane na niskim poziomie.

Der Preis für das Mittagessen **ausschließlich / exklusive** Getränken beträgt pro Tag 20 €.

Cena obiadu bez napojów / z wyłączeniem napojów wynosi 20 euro dziennie.

Binnen eines Jahres wird Hans Marie heiraten.

W ciągu roku Hans ożeni się z Marią.

Binnen zwei Tagen wird die Entscheidung bestimmt getroffen.

W ciągu dwóch dni decyzja zostanie na pewno podjęta.

Alle Beamten **einschließlich der** Lehrer sind gekommen.

Przyszli wszyscy urzędnicy wraz z nauczycielami.

Aller Besitz **einschließlich / inklusive** Büchern wurde versteigert.
Cała posiadłość łącznie z książkami została zlicytowana.

Inklusive des Honorars wird die Auflage des Romans 2000 € kosten.
Wraz z honorarium nakład powieści będzie kosztował 2000 euro.

Innerhalb einer Woche wird das Haus fertiggestellt.
W ciągu tygodnia dom zostanie ukończony.

Innerhalb fünf Jahren wird er Ingenieur.
W ciągu pięciu lat zostanie inżynierem.

Längs des Flusses werden jetzt Wohnblocks gebaut.
Wzdłuż rzeki zostaną wybudowane bloki mieszkalne.

Längs den Gärten des Palastes wachsen Bäume.
Wzdłuż ogrodów pałacu rosną drzewa.

Mangels Beweisen wurde Hans freigesprochen.
Z braku dowodów Hans został uznany za niewinnego.

Mangels eindeutiger Beweise wurde Hans freigesprochen.
Z braku jednoznacznych dowodów Hans został uznany za niewinnego.

Mittels(t) Lautsprechern wurde die Neuigkeit bekannt.
Za pomocą głośników nowina ta została ogłoszona.

Mittels(t) eines Lautsprechers wurde die Neuigkeit bekannt.
Za pomocą głośnika nowina ta została ogłoszona.

Trotz des schlechten Wetters blieben die Kinder nicht zuhause.
Mimo złej pogody dzieci nie pozostały w domu.

Trotz Beweisen hat der Angeklagte die Tat nicht gestanden.
Pomimo dowodów oskarżony nie przyznał się do czynu.

Wegen des schlechten Wetters musste ich zuhause bleiben.
Ze względu na złą pogodę musiałem zostać w domu.

Des schlechten Wetters **wegen** musste ich zuhause bleiben.
Ze względu na złą pogodę musiałem zostać w domu.

Wegen Geschäften war er dreimal im Ausland.
Z powodu interesów był trzy razy za granicą.

Der neue Wagen kostet monatlich 650 € **zuzüglich der** Zinsen.
Nowy samochód kosztuje miesięcznie 650 € łącznie z odsetkami.

Es macht zusammen **zuzüglich** Beiträgen für Verpackung und Versand 123 €.
To wynosi razem z dopłatami za opakowanie i przesyłkę 123 euro.

Dopelniczem lub celownikiem rządu przyimki zugunsten i zugefolge w zależności od pre- lub postpozycji:

Es war eine Geldsammlung **zugunsten der** Erdbebenopfer. (prepozycja, dopelnicz)
Es war eine Geldsammlung **den** Erdbebenopfern **zugunsten**. (w celowniku tylko postpozycja.)
To była zbiórka pieniędzy na rzecz ofiar trzęsienia ziemi.

Zufolge eines Gerüchts wird er im Ausland länger bleiben. (prepozycja, dopełniacz)
Einem Gerücht **zufolge** wird er im Ausland länger bleiben. (postpozycja, częściowo celownik)

Zgodnie z pogłoską on zostanie dłużej za granicą.

Celownika lub dopełniacza wymagają przyimki *dank i laut*:

Dank ihrem Fleiß hat sie Englisch meisterhaft beherrscht. (celownik)

Dank ihres Fleißes hat sie Englisch meisterhaft beherrscht. (dopełniacz)

Dzięki swojej pilności świetnie opanowała angielski.

Laut neulich verabschiedetem Gesetz ist Rauchen an Haltestellen verboten. (celownik)

Laut neulich verabschiedeten Gesetz**es** ist Rauchen an Haltestellen verboten. (rzadziej, dopełniacz)

Według ostatnio uchwalonej ustawy palenie na przystankach jest zabronione.

Wyłącznie celownika wymagają przyimki i rodzajniki przyimkowe:

aus, bei, entgegen, entsprechend, gegenüber, gemäß, mit, nach, nächst, nahe, nebst, samt, seit, von, zu, zuliebe, zuwider.

Er hat das Buch **aus dem** Regal genommen.

Wziął książkę z półki.

Sie heiratete ihn **aus** Liebe.

Wyszła za niego za mąż z miłości.

Bei gutem Wetter machen wir einen Spaziergang.

Podczas pięknej pogody pójdziemy na spacer.

Er arbeitet **bei der** Bahn.

On pracuje na kolei.

Mit seinen Eltern fuhr er nach München.

Ze swoimi rodzicami pojechał do Monachium.

Mit sieben Jahren kam er in die Grundschule.

W wieku 7 lat poszedł do szkoły podstawowej.

Nach dem Mittagessen gehen wir einkaufen.

Po obiedzie idziemy na zakupy.

Sie ist **(mit)samt ihren** Koffern in den Bus gestiegen.

Wsiadła do autobusu ze swoimi walizkami.

Nächst meiner Mutter verdanke ich meinem Onkel sehr viel. (rzadko, styl poniosły)

Zaraz po matce zawdzięczam bardzo dużo swojemu wujkowi.

Nahe der Stadt gibt es viele Betriebe.

W pobliżu miasta jest wiele zakładów.

Wir konnten ihn **nebst seinem** Vater begrüßen.

Mogliśmy go powitać wraz z jego ojcem.

Seit drei Monaten studiert Hans Mathematik.

Od trzech miesięcy Hans studiuje matematykę.

Anna nahm das Bild **von der** Wand und das Buch **vom** Tisch.

Anna wzięła obraz ze ściany i książkę ze stołu.

Sie ging **zum** Bahnhof / **zur** Theke.

Poszła na dworzec / podeszła do lady.

Sie kaufte zwei Kilogramm Pflaumen **zu** zwei Euro.

Kupiła dwa kg śliwek po dwa euro.

Er ist nur **seiner** Mutter **zuliebe** dorthin gegangen. (tylko możliwa postpozycja)

On tylko tam poszedł ze względu na swoją matkę.

Er betrat **dem** Verbot **zuwider** die Baustelle. (tylko możliwa postpozycja)

Wbrew zakazowi wszedł na plac budowy.

Entgegen der Wettervorhersage war der Morgen schön.

Der Wettervorhersage **entgegen** war der Morgen schön.

Wbrew prognozie pogody ranek był piękny.

Entsprechend ihrem Vorschlag wurde über den Antrag nicht abgestimmt.

Ihrem Vorschlag **entsprechend** wurde über den Antrag nicht abgestimmt.

Zgodnie z jej propozycją nie głosowano nad wnioskiem.

Gegenüber dem Kindergarten befindet sich ein Restaurant.

Dem Kindergarten **gegenüber** befindet sich ein Restaurant.

Po przeciwnej stronie przedszkola znajduje się restauracja.

Mir und ihm **gegenüber** saßen zwei hübsche Mädchen. (Możliwa jest po słowoformach deiktycznych i odnośnikach tylko postpozycja!)

Naprzeciw mnie i jego siedziały dwie ładne dziewczyny.

Gemäß dem Vertrag wurde die Ware pünktlich geliefert.

Dem Vertrag **gemäß** wurde die Ware pünktlich geliefert. (Postpozycja jest najczęstsza.)

Zgodnie z umową towar został punktualnie dostarczony.

Die Äpfel wurden **der** Größe **nach** sortiert.

Die Äpfel wurden **nach der** Größe sortiert.

Jabłka posortowano według wielkości.

Biernikiem rządzą przyimki:

durch, für, gegen, ohne, per, pro, wider, um.

Die Gräfin betrat das Schloss **durch einen** Seiteneingang.

Hrabina weszła do zamku przez boczne wejście.

Durch Gebirge und Steppe kamen die Mongolen nach Europa.

Przez góry i stepy Mongołowie przyszli do Europy.

Für die Kinder wird gesorgt.

Zadba się o dzieci.

Er hat es **für** Erika gekauft.

Kupił to dla Eriki.

Gegen Mittag kommt sein Vater nachhause.

Okolo południa jego ojciec przychodzi do domu.

Sie segelten **gegen den** Wind.

Żeglowali pod wiatr.

Sie fuhr **ohne ihren** Mann in den Urlaub.

Pojechała bez męża na urlop.

Marie ist auf ihren Brief **ohne** Antwort geblieben.

Maria nie otrzymała odpowiedzi na swój list.

Briefe kann man **per** Luft befördern.

Listy można przewozić drogą lotniczą.

Das ist **per** Mai zu liefern.

To należy dostarczyć w maju.

Pro Tag arbeitet er auch nur vier Stunden.

On pracuje dziennie też tylko cztery godziny.

Er ist nur 50 Kilometer **pro** Stunde gefahren.

Jechał tylko 50 km na godzinę.

Wider seinen Willen musste er noch essen.

Wbrew swojej woli musiał jeszcze jeść.

Wider Erwarten besuchte sie doch einen Wahrsager.

Wbrew oczekiwaniom poszła do jasnowidza.

Um Berlin gibt es viele Seen.

Wokół Berlina jest wiele jezior.

Um den Hals trägt Hannelore immer eine schöne Kette.

Hannelora nosi na szyi zawsze piękny łańcuszek.

Rekcję celownika i biernika wykazują:

an, auf, hinter, in, neben, vor, unter, über, zwischen.

Te przyimki i przyimki rodzajnikowe rządzą celownikiem przy wyrażeniu czasu, miejsca, bezruchu, lub ruchu bez wskazania celu. Ze wskazaniem ruchu docelowego rządzą biernikiem.

Der Tisch steht **am** Fenster.

Stół stoi przy oknie.

Am Sonntag sollte man ausruhen.

W niedzielę powinno się odpocząć.

Ich habe das Bild **an die** Wand gehängt.

Powiesiłem ten obraz na ścianie.

Das Bild hängt jetzt **an der** Wand.

Obraz wisi teraz na ścianie.

Auf der Wanderung sahen wir viele Sehenswürdigkeiten.

Podczas wędrówki widzieliśmy wiele zabytków.

Mein Freund ist **auf der** Jagd.

Mój przyjaciel jest na polowaniu.

Hans geht **auf die** Jagd.

Hans idzie na polowanie.

Hinter dem Park befindet sich ein Taxistand.

Za parkiem znajduje się postój taksówek.

Monika lief **hinter das** Haus.

Monika pobiegła za dom.

Im Winter fliegen die trockenen Blätter **in der** Luft herum. (bez wskazania celu ruchu)

Zimą latają w powietrzu suche liście.

In dieser Woche kommt er wieder nachhause.

W tym tygodniu znów przyjdzie do domu.

Wir gehen oft **ins** Theater.

Często chodzimy do teatru.

Er geht **im** Zimmer auf und ab. (bez wskazania celu ruchu)

On chodzi w pokoju tam i z powrotem.

Paul sitzt **neben seiner** Frau.

Paul siedzi obok swojej żony.

Paul setzte sich **neben seine** Frau.

Paul usiadł obok swojej żony.

Vor der Tür stand der Briefträger.

Przed drzwiami stał listonosz.

Der Unterricht hat bereits **vor einer** halben Stunde begonnen.

Lekcja trwa już pół godziny.

Er stellte den Wagen **vor die** Garage.

Postawił samochód przed garażem.

Unter dem Tisch liegt ein Blatt Papier.

Pod stołem leży kartka papieru.

Der Weihnachtsmann legt die Geschenke **unter den** Weihnachtsbaum.

Gwiazdor kładzie prezenty pod choinkę.

Unter anderen Bedingungen könnte der Versuch gelingen.

W innych warunkach ta próba mogłaby się udać.

Die Mutter legte die Decke **über den** Tisch.

Matka położyła obrus na stole.

Er hatte kein Dach **über dem** Kopf.

On nie ma dachu nad głową.

Zwischen den Buchstaben eines Wortes stehen keine Satzzeichen.

Pomiędzy literami danego słowa nie ma znaków.

Ulrike setzte sich **zwischen mich** und meinen Freund.

Ulrika usiadła pomiędzy mną i moim przyjacielem.

Zwischen 7 und 8 Uhr wird es im Dezember hell.

Pomiędzy godziną 7 a 8 robi się w grudniu jasno.

Także celownikiem i biernikiem rządzą *ab* i *bis*, które najczęściej otwierają przyimkową frazę rzeczownikową bez możliwości ustalenia przypadku:

Ab dem 1. Oktober arbeitet er in China. (celownik)

Ab den 1. Oktober arbeitet er in China. (biernik)

Od 1 października on pracuje w Chinach.

Ab Berlin flogen wir nach Madrid. (przypadek nierozpoznawalny)

Z Berlina poleciliśmy do Madrytu.

Ab acht Uhr läuft die Frist ab. (przypadek nierozpoznawalny)

O godzinie 8 mija termin.

Er fuhr von Berlin **bis** Potsdam. (przypadek nierozpoznawalny)

On jechał z Berlina do Poczdamu.

Bis nächsten Monat will er den Roman geschrieben haben. (biernik)

Do przyszłego miesiąca chce napisać tę powieść.

Er fährt heute **bis** Berlin, **der** Hauptstadt der BRD. (celownik na podstawie kontekstu)

On jedzie dziś do Berlina, stolicy RFN.

Do przyimków z nierozpoznawalnym przypadkiem zalicza się też przestarzały przyimek *à*:

Ich hätte gern fünf Briefmarken **à** 10 Cent. (Obecnie używany **zu** 10 Cent)

Chciałbym 5 znaczków po 10 centów.

Die Lieferung erfolgt in 100 Packungen **à** sechs Flaschen. (Obecnie lepiej **zu je** sechs Flaschen)

Przesyłka nastąpi w 100 opakowaniach po 6 butelek.

Przyimek ***à*** w połączeniu z francuskim rzeczownikiem znaczy ‘nach Art von’ *według, zgodnie z modą*:

Sie ging immer **à la mode** (nach der Mode).

Zawsze modnie się ubierała.

In diesem Restaurant kann man gut **à la carte** (nach der Speisekarte) essen. (Schröder 1986: 48)

W tej restauracji można dobrze zjeść według karty dań.

8

Stopniowanie

8.1. Terminologia

Stopniowanie (*die Komparation / die Gradation / die Graduierung / die Steigerung*) uwypukla w niemieckich przysłówkach jakościowych i przymiotnikach różnice intensywności cech.

W języku polskim i niemieckim wyróżnia się *tradycyjnie* trzy stopnie:

1. stopień równy (*der Positiv / die Grundstufe*),
2. stopień wyższy (*der Komparativ / die Höherstufe / die Mehrstufe / die 1. Steigerungsstufe / die Vergleichsstufe*),
3. stopień najwyższy / superlatyw (*der Superlativ / die Höchsstufe / die Meiststufe / die 2. Steigerungsstufe*).

Intensywność cechy może wzrastać lub maleć:

Stopień równy	Stopień wyższy	Stopień najwyższy
nett	netter	der / die / das netteste
miły	milszy	najmilszy
nett	weniger nett	am wenigsten nett
miły	mniej miły	najmniej miły.

W języku polskim można stopniować dodatnio i ujemnie za pomocą słów *bardziej, najbardziej* lub *mniej, najmniej*, czyli analitycznie, w języku niemieckim za pomocą słów *mehr, am meisten* przy stopniowaniu dodatnim, a przy stopniowaniu ujemnym *weniger, am wenigsten* lub *minder, am mindesten*. Analityczne stopniowanie dodatnie jest ograniczone w języku niemieckim do niewielkiej ilości przymiotników, np. *wert*:

Die Uhr ist **mehr** / **weniger** wert.
Zegar jest więcej / mniej warty.

Stopniowanie analityczne w języku niemieckim jest obligatoryjne przy porównywaniu dwóch różnych cech tej samej osoby lub tego samego przedmiotu:

Anna ist **mehr** fleißig als begabt.

Anna jest bardziej pilna niż zdolna.

Dieser Roman ist **mehr** langatmig als interessant.

Ta powieść jest bardziej rozwlekła niż interesująca.

W języku polskim odróżnia się na podstawie budowy słowotwórczej przymiotniki, które dostosowują się w liczbie, przypadku i rodzaju do użytego w wypowiedzi rzeczownika, od nieodmiennych, jakościowych przysłówków:

Przymiotnik	Przysłówek jakościowy
dobry	dobrze
piękny	pięknie
grzeczny	grzecznie.

W gramatykach i słownikach niemieckich leksemy przymiotników i przysłówków jakościowych mają tę samą formę i dlatego są ujmowane tradycyjnie jako przymiotniki.

W niemieckiej tradycji gramatycznej określa się niekiedy przymiotniki jako *Adjektivadverbien* ‘przymiotniko-przysłówki’, czym zwraca się uwagę na ich funkcje syntaktyczne. Przysłówki niemieckie wiążą się najczęściej z czasownikiem:

- (1) Georg singt **schön**.
Georg śpiewa pięknie

- (2) Karin ist **hübsch**.
Karina jest ładna

i dlatego są zaliczane w tradycyjnej składni do okoliczników (przykład (1)) lub orzeczników (przykład (2)). Przymiotniki uszczegółowiają / zawężają znaczenie rzeczowników i są w tej syntaktycznej funkcji przydawkami⁴¹. Np.

- (3) Das **kleine** Kind läuft zu seiner **lieben** Mutti.
Małe dziecko biegnie do swojej kochanej mamusi.

Z powodu dużej regularności uważa się w gramatyce tradycyjnej stopniowanie za kategorię fleksyjną na podstawie tradycyjnego pojmo-

⁴¹ Przydawki przedstawiono w rozdziale 10.3.

wania pnia, sufiksów i końcówek. Sufiksy i końcówki były używane synonimicznie.

W tej *Gramatyce* dzięki jednoznaczemu zdefiniowaniu tematu, sufiksów i wykładników syntaktycznych zalicza się stopniowanie do kategorii słowotwórczej, ponieważ stopniowanie modyfikuje znaczenie słowoform najczęściej za pomocą sufiksów.

W podziale na części mowy wyszliśmy od syntaktycznej funkcji słowoform w tekstach i dlatego niemiecka tradycyjna klasa przymiotników została rozbita mimo braku formalnej różnicy leksemów między przysłówkiem a przymiotnikiem na dwie odrębne części mowy: przymiotniki i jakościowe przysłówki jako podklasa przysłówków. O przysłówki jakościowe można zapytać za pomocą *wie?* ‘jak?’ lub zastąpić je lub wskazać na nie w następnej wypowiedzi odnośnikiem znaczenia *so* ‘tak’:

- (4) A Beate singt **schön**.
Beata śpiewa pięknie.
 Beate singt **so**. (paradygmatyczne zastępowanie)
Tak Beata śpiewa.
- (4) B Wie singt Beate?
Jak śpiewa Beata?
- (5) A **Schön**.
Pięknie.
- (5) B **So** singt auch Agnes. (syntagmatyczne zastępowanie)
Tak śpiewa też Agnes.

Przysłówki jakościowe w pozycji po rzeczowniku mogą szczególnie w piśmie scharakteryzować także rzeczownik⁴²:

- (6) Silvester essen wir Karpfen **blau**.
*W sylwestra jemy karpie na niebiesko*⁴³.
- (7) Schauma **mild**, Sport **total**, zweihundert Euro **bar**.
Łagodne Schauma, totalny sport, 200 euro gotówką.
- (8) Monika, **hübsch** aber **verärgert**, und Hans, **ernst** und **gedankenvoll**, traten ins Zimmer.
Monika, piękna, ale zagniewana, i Hans, poważny i zamyślony, weszli do pokoju.

Te dwie części mowy, przymiotniki i jakościowe przysłówki, można stopniować i dlatego dla języka niemieckiego należy przyjąć wspólny temat, który będzie identyczny z leksemem przymiotnika w słownikach niemieckich.

⁴² Zobacz także Zifonun 1997: 1991f.

⁴³ Kulinarne określenie na ugotowane karpie, które po oblanu gorącą wodą z octem są zabarwione na niebiesko.

Nie wszystkie przymiotniki i przysłówki dopuszczają porównania stopni intensywności danej cechy, jeżeli nie występują w znaczeniu przenośnym.

Nie stopniuje się:

1. nazw języków: *französisch* ‘francuski’, *deutsch* ‘niemiecki’, *russisch* ‘rosyjski’,
2. barw: *lila* ‘lila’, *rosa* ‘różowy’, *schwarz* ‘czarny’,
3. liczb: *fünf* ‘pięć’, *viermalig* ‘czterokrotny’, *zweifach* ‘podwójny’, *viertel* ‘ćwierć’,
4. form figur geometrycznych: *rund* ‘okrągły’, *rechteckig* ‘prostokątny’, *quadratisch* ‘kwadratowy’,
5. przymiotników utworzonych od słowoform deiktycznych za pomocą sufiksu **-ig**: *heutig* ‘dzisiejszy’, *gestrig* ‘wczorajszy’, *morgig* ‘jutrzejszy’,
6. złożonych słowoform: *altklug* ‘przemądrzały’, *bildschön* ‘piękny jak obrazek’, *steinreich* ‘bardzo bogaty’ lub ‘kamienisty’ w zależności od akcentu (Zobacz pod 11.4!),
7. prefiksacji z **ur-**: *urkomisch* ‘prześmieszny’, *uralt* ‘prastary’, *urdeutsch* ‘rdzennie niemiecki’,
8. właściwości alternatywnych: *fertig* ‘gotowy’, *gemeinsam* ‘wspólnie’, *ledig* ‘wolny’, *stimmhaft* ‘dźwięczny’, *tödlich*⁴⁴ ‘śmiertelny’,
9. przymiotników utworzonych od rzeczowników: *bleiern* ‘ołowiany’, *eisern* ‘żelazny’, *golden* ‘złoty’, *hölzern* ‘drewniany’, *seiden* ‘jedwabny’.

Niektóre z wyżej wymienionych słowoform można stopniować, jeśli zostaną użyte w sensie przenośnym:

Angelika setzte ihre aus Russland gebrachte Pelzmütze auf und sah gleich **russischer** aus.

Angelika założyła czapkę futrzaną przywiezioną z Rosji i zaraz wyglądała bardziej po rosyjsku.

Ich sehe es **schwarzer** als meine Freunde.

Widzę to czarniej / w czarniejszych barwach niż moi przyjaciele.

Zuhause herrschte **eisernste** Disziplin.

W domu panowała najsurowsza dyscyplina.

8.2. Stopniowanie za pomocą sufiksów

Tradycyjnie wyróżnia się trzy stopnie:

Stopień równy to neutralna forma przymiotnika i jakościowego przysłówka, która służy do wyrażenia równości. Porównuje się dwie wielkości za pomocą słowoform **so ... wie** (tak ... jak).

⁴⁴ Helbig/Buscha 2001: 283.

Karin lernt **so** fleißig **wie** Sigrid.
Karin uczy się tak pilnie jak Sigrid.
Georg ist **so** groß **wie** Klaus.
Georg jest tak duży jak Klaus.

Stopień wyższy i najwyższy tworzy się za pomocą sufiksów dodawanych do stopnia równego.

W **stopniu wyższym** dodaje się do tematu przymiotnika lub jakościowego przysłówka sufiks <-er>. Stopień wyższy służy do porównania niejednakowych wielkości / cech. Słowoformą porównującą jest przede wszystkim **als** 'niż', 'od'.

Karl singt schöner **als** Herbert.
Karl śpiewa piękniej niż Herbert.
Georg ist kleiner **als** Oskar.
Georg jest mniejszy od Oskara.

Słowoformą porównawczą jest też **denn je**:

„Online-Börsen sind beliebter denn je.“ (Duden-Grammatik 2005: 377, Ziff. 504)

Denn zajmuje miejsce pierwszego **als**, jeśli trzeba by było podwoić **als**. Np.

Herr Kluge ist als Dramaturg bedeutender **denn als** Epiker.
Pan Kluge jest jako dramaturg wybitniejszy niż jako epik.

Stopień wyższy można spotęgować poprzez dodanie słowoform **weit**, **bei Weitem**, **noch**:

Das Dorf liegt **weit höher**, als du gesagt hast.
Wioska jest położona znacznie wyżej, aniżeli powiedziałeś.
Die Ernte ist **bei Weitem besser** als im vorigen Jahr.
Plony są o wiele lepsze niż w ubiegłym roku.
Er ist **noch klüger** als sein Freund.
On jest jeszcze mądrzejszy niż jego przyjaciel.

Stale wzrastającą intensywność w stopniu wyższym osiąga się:

1. przez dodanie **immer**:

Ein Kind wird **immer größer**.
Dziecko staje się coraz większe
Hans läuft **immer schneller**.
Hans biegnie / biega coraz szybciej,

2. przez powtórzenie stopnia wyższego:

Ein Kind wird **größer** und **größer** und **größer**.

Dziecko staje się większe i większe i większe,

3. przez stopień równy i wyższy danej słowoformy:

Ein Kind wird **groß** und **größer**.

Dziecko staje się duże i większe.

Stopniować można także antonimy, np. *alt – jung* ‘stary – młody’. Stopnie wyższe otrzymują wtedy tylko w języku niemieckim specyficzne znaczenie. Pokazuje to linearne uporządkowanie między *alt* i *jung* lub *jung* i *alt*:

alt – älter – jünger – jung

jung – jünger – älter – alt.

Tłumaczenie na język polski jest dosłowne, aby zrozumieć uzus niemiecki:

Ein älterer Herr ist **jünger** als ein **alter** Herr.

**Starszy pan jest młodszy od starego pana.*

Eine *jüngere* Dame ist älter als eine *junge* Dame.

**Młodsza pani jest starsza od młodej pani.*

W języku polskim takie stopniowanie jest niemożliwe i dlatego niezrozumiałe.

W **stopniu najwyższym** porównuje się trzy wielkości, dając pierwszeństwo jednej z nich. W superlatywie dodaje się do tematu przymiotnika lub przysłówka jakościowego najczęściej sufiks <-st>, rzadziej <-est>, wyjątkowo <-t> (*größt*). Sufiks <-est> dodaje się po słowoformach kończących się na <d>, <t>, <s>, <ß>, <z>, <x>, <sk> i <sch> (z wyjątkiem zakończonych na <isch>).

Stopień równy

hold **przychylny**

kalt **zimny**

gefühllos **nieczuły**

süß **słodki**

schwarz **czarny** w przenośni

lax **swobodny**

brüsk **szorstki, niegrzeczny**

rasch **szybki**

Stopień najwyższy

hold **est**

kalt **est**

gefühllos **est**

süß **est**

schwarz **est** / *schwärz* **est**

lax **est**

brüsk **est**

rasch **est**

Wyjątki na <isch>, np.

fantastisch	fantastyczny	fantastischst
mürrisch	ponury, mrukliwy	mürrischst
kritisch	krytyczny	kritischst
logisch	logiczny	logischst
klassisch	klasyczny	klassischst

Słowoformy, kończące się w stopniu równym na samogłoskę lub dyftong, mogą tworzyć stopień najwyższy za pomocą sufiksu <-est> lub <-st>.

Stopień równy	Stopień najwyższy
roh [r'o:] surowy	rohest / rohst
neu nowy	neuest / neust
genau dokładnie	genauest / genaust.

Stopień najwyższy można także wzmocnić poprzez dodanie słowoform *aller*, *alleraller*, *weitaus*, *bei Weitem*, *denkbar*:

der **allerhöchste** Turm,
najwyższa ze wszystkich wież,
 das **allerallergrößte** Tor,
brama największa ze wszystkich bram,
weitaus / **bei Weitem** das **beste** Ergebnis,
bez porównania najlepszy wynik,
 die **denkbar beste** Methode,
jak najlepsza metoda.

W zleksykalizowanych złożeniach:

altmodisch *staromodny*; dichtmaschig *o gęstych oczkach*; leichtsinnig *lekkomyślny*;
 wohlfeil *bardzo tani*

stopniuje się tylko ostatni człon:

das alt**modischste** Kleid *najstaromodniejsza suknia*; die dicht**maschigeren** Strümpfe *pończochy o bardziej gęstych oczkach*; die wohl**feilsten** Anoraks *najtańsze skafandry*.

Jeżeli pierwszy człon złożenia jest tematem stopnia najwyższego i nie istnieje jako słowoforma, np. **best**:

bestgehasst *najbardziej znieawidzony*; **beste**ingerichtet *najlepiej urządzony*;
bestinformiert *najlepiej poinformowany*,

to takie złożenie jest już stopniowane:

der **best**gehasste Politiker *najbardziej znieawidzony polityk*; das **beste**ingerichtete Haus *najlepiej urządzony dom*; die **best**informierte Regierung *najlepiej poinformowany rząd*.

8.3. Zmiany w tematach w stopniu wyższym i najwyższym

W stopniu wyższym i najwyższym poza dodaniem odpowiednich sufixów dochodzi do przegłosu i zmian spółgłoskowych względnie do całkowitej zmiany tematu. Przegłos występuje w stopniu wyższym i najwyższym w nielicznych, jednosylabowych tematach:

Stopień równy	Stopień wyższy	Stopień najwyższy
arm <i>biedny</i>	ärmer	ärmst
groß <i>duży</i>	größer	größt
grob <i>gruby</i>	gröber	gröbst
dumm <i>głupi</i>	dümmer	dümmst
jung <i>młody</i>	jünger	jüngst
kurz <i>krótki</i>	kürzer	kürzest.

Przegłos samogłoski <a> jest konieczny w stopniu wyższym i najwyższym w tematach:

alt *stary*; arg *zły*; hart *twardy*; kalt *zimny*; krank *chory*; lang *długi*; nah *bliski*; scharf *ostrzy*; schwach *słaby*; schwarz *czarny*; stark *silny*; warm *ciepły*.

Nah ‘bliski’ i hoch ‘wysoki’ oprócz przegłosu zmieniają spółgłoski:

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
nah	näher	nächst
hoch	höher	höchst.

Stopień wyższy i najwyższy można utworzyć z przegłosem lub bez przegłosu od tematów:

bang *trwożliwy*; **blass** *blady*; **glatt** *gładki*; **karg** *skąpy*; **nass** *mokry*; **schmal** *wąski*; **fromm** *pobożny* i **rot** *czerwony*, np.

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
bang	bänger / banger	bängst / bangst
fromm	frommer / frömmmer	frommst / frömmst
rot	roter / röter	rotest / rötest.

Gut i **viel** tworzą stopień wyższy i najwyższy od innych tematów, które w tradycji gramatycznej nazywa się tematami supletywnymi:

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
gut <i>dobry</i>	besser	best
viel <i>dużo</i>	mehr	meist.

Wenig ‘mało, niewiele’ tworzy stopień wyższy i najwyższy regularnie i nieregularnie od tematu supletywnego:

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
wenig	weniger / minder	wenigst / mindest.

Tematy zakończone na <el> redukują samogłoskę <e> *tylko* w stopniu wyższym:

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
dunk el ciemny	dunk ler	dunk elst
ed el szlachetny	ed ler	ed elst.

Tematy zakończone na <en> i <er> *mogą* także w stopniu wyższym opuścić <e>, co zaznaczono okrągłymi nawiasami:

stopień równy	stopień wyższy
bescheiden en skromny	bescheid(e) ner ,
heiter er pogodny, wesoły	heit(e) rer .

Jeżeli w temacie stopnia równego po dwugłosce / dyftongu występuje <er>, to po dodaniu sufiksu stopnia wyższego <-er>, to <e> po dyftongu jest najczęściej eliminowane:

stopień równy	stopień wyższy
sauer er kwaśny	saurer
teuer er drogi	teurer.

Stopniuje się także jeszcze i następujące słowoformy:

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy
oft często	öfter / häufiger	öftest / häufigst
wohl dobry, przyjemny	wohler	wohlst
bald wkrótce	eher / früher / schneller	ehest / frühst / schnellst
gern chętnie	lieber	liebst
sehr bardzo	mehr	meist.

Jeżeli stopniowane tematy są używane w stopniu najwyższym jako przysłówki, to na podstawie definicji słowoform tworzą formy złożone mimo rozdzielnej pisowni:

1. z **am** i otrzymują syntaktyczny wykładnik <en> po temacie stopnia najwyższego:

am dunkel**sten** najciemniej; **am** häufig**sten** najczęściej; **am** meisten najbardziej;
am näch**sten** najbliżej; **am** schön**sten** najpiękniej,

2. z **aufs** i syntaktycznym wykładnikiem <e> na końcu słowoformy:

aufs Beste najlepiej; **aufs** Herzlich**ste** najserdeczniej; **aufs** Mindest**e** najmniej.

Niektóre tematy stopnia najwyższego stały się leksemami:

Ich werde es **baldigst** nachholen.

Najrychlej to nadrobię.

Es war **höchst** leichtsinnig, das zu tun.

Uczynienie tego było w najwyższym stopniu lekkomyślne.

Erst **jüngst** habe ich meinen alten Kameraden getroffen.

Dopiero niedawno spotkałem swego starego druha.

Formy stopnia wyższego i najwyższego w roli przymiotników otrzymują syntaktyczne wykładniki. W stopniu najwyższym stoją przed nimi rodzajniki określone.

die beste Zeit *najlepszy czas*; **meine** schönsten Bilder *moje najpiękniejsze obrazy*;
dieses neuesten Sachverhalts *tego najnowszego stanu rzeczy*.

Elatyw (*Elativ*) to stopień najwyższy bez porównywania. Rodzajnik określony w elatywie nie jest obligatoryjny. Może być użyty także rodzajnik zerowy lub nieokreślony.

Gestern war **herrlichstes** Wetter.

Wczoraj była przewspaniała pogoda.

Dies wurde in **höchster** Eile getan.

To zrobiono w jak największym pośpiechu.

Die ärztlichen Anweisungen müssen **aufs Genaueste** beachtet werden.

Instrukcje / wskazówki lekarskie muszą zostać uwzględnione jak najdokładniej.

[die Zerstörung des Verlagsviertels in Leipzig] **ein schwerster** Verlust nicht nur für uns Deutsche ... (Th. Mann) (cytat z Junga 1966: 329 i 1980: 307)

Elatyw tworzy się od tematu stopnia najwyższego:

1. jako słowoformę złożoną z **aufs** lub **auf das** i syntaktycznym wykładnikiem <e>, który występuje po temacie stopnia najwyższego:

aufs Äußerste *nadzwyczajnie*; **aufs** Herzlichste *jak najserdeczniej*; **aufs** Königlichste *jak / możliwie najpiękniej / po królewsku / przepięknie po królewsku*; **auf das** Schönste *możliwie najpiękniej / przepięknie*,

2. jako słowoformę derywowaną od stopnia najwyższego ze sufiksem <-ens>:

bestens (*jak*) *najlepiej*; **ehestens** *najprędzej*; **längstens** *najdłużej, najdalej, najpóźniej*; **meistens** *przeważnie, zazwyczaj, na ogół*; **neuestens** *ostatnio, od niedawna*; **schnellstens** *jak najszybciej*; **schönstens** *jak najpiękniej*.

Przy tworzeniu elatywu według wzoru:

am + temat stopnia najwyższego + <en>

lub

temat stopnia najwyższego + <ens>

należy uwzględnić różnice w znaczeniu, co demonstrujemy za pomocą następujących przykładów zaczerpniętych z monografii Fleischera i Bartz:

Er kann **frühestens** morgen zurück sein.

On może przybyć najprędzej jutro.

Er kam **am frühesten** zurück.

On przyszedł najszybciej / jako pierwszy.

(Rückkehr als frühester) (Fleischer / Bartz 1995: 285).

8.4. Stopniowanie za pomocą innych środków językowych

Wysoki stopień otrzymujemy przez połączenie leksemów przymiotnika i przysłówka jakościowego:

1. z rzeczownikami:

bildschön *śliczny jak obrazek*; **grundfalsch** *z gruntu fałszywy*; **nagelneu** *nowiuteńki*; **schneeweiß** *śnieżnobiały*; **spottbillig** *śmiesznie tani*; **stockfinster** *ciemno choć oko wykol*; **todsicher** *absolutnie pewny, murowany*,

2. z przedrostkami **über-**, **hyper-**, **super-** i **erz-**:

überschlank *superszczupły*; **hyperkorrekt** *hiperpoprawny*; **superklug** *przemądrzały*; **erzfrech** *superbezczelny*.

Ponad miarę wysoki stopień osiąga się:

1. przez słowoformę **so** + leksem przymiotnika i przysłówka jakościowego + **wie** / **als** (rzadziej) + **möglich**:

so viel **wie möglich** *możliwie jak najwięcej*; **so** weit **als möglich** *w miarę możliwości*,

2. przez słowoformy:

äußerst, erstaunlich, ganz besonders, sehr, ungemein, ungewöhnlich:

Das ist **äußerst** gefährlich.

To jest nadzwyczaj niebezpieczne

Der Orthografiertest fiel **erstaunlich** gut aus.

Test z ortografii wypadł zadziwiająco dobrze

Der Junge ist **ganz besonders** frech.

Ten chłopak jest nadzwyczaj bezzelny

Das Mädchen ist **ungemein** fleißig.

Ta dziewczyna jest niezwykle pilna

Der alte Lehrer ist **ungewöhnlich** streng.
Stary nauczyciel jest niezwykle rygorystyczny,

3. oraz przez prefiksy:

<**allzu-**>, <**zu-**>, <**ur-**> + leksem:

Allzu lange wird es nicht dauern.
To nie potrwa zbyt długo
 Mir ist es **zu** weit.
To dla mnie zbyt daleko
uralt prastary; **urkomisch** prześmieszny; **urkräftig** bardzo silny,

4. powtórzenie słowoformy:

Lang, lang war der Weg nachhause.
Długa, długa była droga do domu,

5. podanie porównania:

schnell **wie der Wind**
szybki jak wicher
 klein **wie ein Zwerg**
mały jak krasnoludek.

Ujemny stopień jest wyrażany za pomocą **mäßig** lub **ganz**:

Karin ist **mäßig** begabt.
Karina jest przeciętnie zdolna.
 Das Wetter war **ganz** schön.
Pogoda była dość ładna.

Ujemny stopień osiąga się przy porównaniach także przez negację:

Susanne ist **nicht** so schön wie Ulrike.
Susanna nie jest tak piękna jak Ulrika.

Najniższy stopień otrzymujemy przez dodanie do stopnia równego słowoformy **am wenigsten**:

am wenigsten bekanntes Ergebnis
najmniej znany wynik
am wenigsten schönes Wetter
najmniej piękna pogoda.

9

Syntaktyczne wykładniki przymiotników

9.0. Rys historyczny

Odmianę przymiotników przedstawiano od XIX wieku jako *deklinację mocną, słabą i mieszaną*. Deklinacja mocna to odmiana bez rodzajnika, słaba – z rodzajnikiem określonym, a mieszana – z rodzajnikiem nieokreślonym. Po prezentacji tych trzech wzorów deklinacyjnych dokładne przedstawienie tzw. końcówek przymiotnika wymaga również podania bardzo licznych wyjątków.

Te stare nazwy deklinacji nadal są używane w większości gramatyk i monografii. Próbował je zmienić chyba jako pierwszy Brinkmann (1971: 85), ale ze względu na mocno zakorzenioną tradycję pozostano nadal przy starych nazwach. W gramatykach Weinricha (1993), Helbiga / Buschy (2001) oraz Engla (1988, 1996 i 2004) rezygnuje się wprowadzić z tych starych terminów, ale deklinację przymiotnika przedstawia się nadal za pomocą paradygmatów. Pytanie o rolę tzw. końcówek przymiotnika we frazie z rzeczownikiem pozostaje bez odpowiedzi, ponieważ te stare terminy nie wskazują na ważne funkcje syntaktyczne przymiotników, ułatwiające dokładne zrozumienie wypowiedzi.

W tej *Gramatyce* deklinacja nie jest przedstawiona w paradygmatach, ponieważ syntaktyczne wykładniki przymiotników nie zależą tylko od użycia tradycyjnie pojmowanych rodzajników lub ich braku, lecz także od syntaktycznych wykładników rzeczownika, słowoform deiktycznych oraz wskaźników w ścisłej apozycji z frazą rzeczownikową.

Dzięki nowemu modelowi analizy języka i dokładnym analizom syntaktycznym dodawanie tzw. końcówek przymiotnika można przedstawić bezwyjątkowo.

9.1. Pozycja przymiotnika

Przymiotniki w tej *Gramatyce* zdefiniowano jednoznacznie w podrozdziale 4.16. One nie odpowiadają przymiotnikom w gramatykach tradycyjnych, ponieważ do nich nie zalicza się jakościowych przysłówków, natomiast zalicza się imiesłowy czasu teraźniejszego i przeszłego, jeżeli występują przed rzeczownikiem.

Przymiotniki występują:

1. najczęściej przed rzeczownikiem:

Das **kleine** Mädchen hat den **ganzen** Nachmittag im Sandkasten gespielt.
Mała dziewczynka bawiła się całe popołudnie w piaskownicy,

2. wyjątkowo po rzeczowniku, jeżeli zostanie powtórzony rodzajnik:

Auf der **blühenden** Wiese sahen wir eine Herde Schafe.
Na kwitnącej łące widzieliśmy stado owiec.
 Auf der Wiese, **der blühenden**, sahen wir eine Herde Schafe.
Na łące, tej kwitnącej, widzieliśmy stado owiec.

Przestawienie przymiotnika wraz z rodzajnikiem po rzeczowniku wskazuje na szczególne wyróżnienie / podkreślenie przymiotnika.

W tradycji gramatycznej przyjmowano, zgodnie z ujmowaniem przymiotnika jako części mowy, że przymiotnik bez końcówki występuje także po rzeczowniku:

- (1) A Silvester essen wir Karpfen **blau**.
W sylwestra jemy karpia na niebiesko.
 B **Wie** essen wir Karpfen Silvester?
Jak jemy karpie w sylwestra?
 A **Blau**.
Na niebiesko.

Pytanie *wie?* ‘jak?’ wskazuje jednoznacznie, że nie jest to przymiotnik, lecz jakościowy przysłówek.

Niektóre połączenia rzeczownika z jakościowym przysłówkiem są już w aktualnym użyciu znakami towarowymi albo stałymi połączeniami z rzeczownikiem⁴⁵, np. *Henkel trocken*, *Coca Cola eisgekühlt*, *Kaffee fertig*, *Kaffee komplett*. Jako znaki towarowe są to wyrazy złożone zapisane zgodnie z obowiązującą ortografią rozdzielnie. Można tutaj wskazać także na rozdzielną pisownię nazw własnych, np. *Ocean Atlantyk*, *Bundesrepublik Deutschland*.

⁴⁵ Zobacz Zifonun et al. 1997: 1991f.

9.2. Przymiotniki bez syntaktycznych wykładników

Syntaktycznych wykładników nie otrzymują:

1. określenia barw przejęte z innych języków oraz przymiotnik prima:

rosa *różowy*; lila *liliowy*; beige *beżowy*; bleu *jasnoniebieski*; orange *pomarańczowy*; indigo *indygo*; chamois *kremowy*; creme *kremowy*; oliv *oliwkowy*,
na przykład: ein rosa Kleid *różowa suknia*.

Uwaga: Tylko w mowie potocznej dodaje się często po końcowej samogłosce tematowej <a> jeszcze <n>, a po nich dopiero wykładniki syntaktyczne:

„ein rosa**es** (rosa**nes**) Band, die lila**n**en Hüte, beiger Leineneinband (Börsenblatt).“ (Duden. Grammatik 1973: 227)

prima w np. prima Ware ‘pierwszorzędny towar’,

2. derywacje z sufiksem <-er> od nazw geograficznych:

Frankfurter Würstchen *kielbaski frankfurckie*; Wiener Schnitzel *sznyceł wiedeński*; Schweizer Post *Poczta Szwajcarska*

i od liczebników głównych (Kardinalia / Grundzahlen):

in den zwanzig**er** Jahren w *latach dwudziestych*; eine fünfze**hn**er Birne *żarówka 15 (wat)*, ein sechzig**er** Jahrgang *sześćdziesięciolecie*,

3. przymiotniki użyte we formalnych, utartych zwrotach i przysłowiach:

auf *gut* Glück, ein *halb* Duzend, *ruhig* Blut, ein *gut* Teil, ein *gehörig* Stück, *gut* Freund, *lieb* Kind. *Gut* Ding will Weile haben (Sprw.). Ein *gut* Gewissen ist ein sanftes Ruhekissen (Sprw.). In Kapitel A, I, 1, b (gelesen: *Groß* A, *römisch* Eins, *arabisch* Eins, *klein* B); *alt* Bundesrat (schweiz.). (Duden. Grammatik 1998: 259, także 2005: 349).

Pewne osobliwości wykazują także słowoformy oznaczające liczby. Syntaktycznych wykładników nie mają:

1. liczby gatunkowe zakończone sufiksem <-erlei>:

mit Speck und *siebenerlei* Gewürzen (R. Schaumann); *neunerlei* Kräuter (A. Miegel); (unbestimmt) Namen ... von *allerlei* fremdem Klang (Th. Mann), *keinerlei* Veranlassung (ders.), *mancherlei* persönliche Ziele (ders.), aus *mehrerlei* Gründen. (Duden. Grammatik 1973: 240),

2. ułamki w połączeniu z podaniem miary lub wagi:

dreiviertel Liter *trzy czwarte litra*; *anderthalb* kg Fleisch; *póltora* kg *mięsa*; *drei-(und)einhalb* Seiten *trzy i pół strony*; vor *zwei(und)einhalb* Stunden *przed dwoma i pół godzinami*,

3. *halb* ‘pół’ i *ganz* ‘cały’ przed geograficznymi nazwami bez rodzajnika:

halb England *połowa* Anglii; *ganz* Russland *cała* Rosja.

Liczebniki główne są w wypowiedzi akcentowane i z reguły nie otrzymują wykładników syntaktycznych z wyjątkiem *ein*, *zwei* i *drei*.

*Ein*⁴⁶ przed rzeczownikiem *Uhr* nie otrzymuje syntaktycznego wykładnika. *Ein* otrzymuje wykładniki syntaktyczne rodzajnika nieokreślonego, jeżeli występuje bezpośrednio przed rzeczownikiem. W pozostałych frazach rzeczownikowych *ein* otrzymuje obligatoryjne wykładniki syntaktyczne zgodnie z podanymi regułami:

eines Buches ..., Mit *einem* Worte. Die beiden Länder hatten *einen* König.

Es gibt nur die *eine* Straße an dem linken Ufer (Binding). Der Wagen, dessen *eines* Rad sich nicht drehte, ..., mein *eines* Auge (Duden. Grammatik 1973: 232)

Zwei i *drei* otrzymują tylko w dopełniaczu lm syntaktyczny wykładnik <er>, jeżeli przed nimi nie ma rodzajnika:

[...] mit Ausnahme *zweier* Berliner (Frankfurter Allgemeine Zeitung). ... der Puls *dreier*, kräftiger Männer (E. von Handel-Mazzetti). (Duden Grammatik 1973: 233).

Beide otrzyma wykładniki syntaktyczne zgodnie z poniższymi regułami.

9.3. Przymiotniki z wykładnikami syntaktycznymi

Syntaktyczne wykładniki przymiotników zależą od formalnego wyrażenia we frazie z rzeczownikiem kategorii *liczby*, *przypadka* i tylko w liczbie pojedynczej także i *rodzaju*. Te kategorie poznajemy w wypowiedzi pełnej po wskaźnikach liczby, wykładnikach syntaktycznych samego rzeczownika, rodzajnikach, z wyjątkiem tzw. rodzajników zerowych, i rodzajnikach przyimkowych.

Rodzajniki i rodzajniki przyimkowe nazywamy **słowoformami rodzajnikowymi** celem odróżnienia od tzw. rodzajników zerowych, które nie są słowoformami.

Formalne wyrażenie kategorii *liczby*, *przypadka*, a w lp *rodzaju* przedstawiono dokładnie w podrozdziałach 6.3. i od 7.3. do 7.5. Rodzaj rzeczownika, wyrażony przez neutralizację rodzaju męskiego i nijakiego, uważa się za *formalnie wyrażony*.

⁴⁷*Ein* jako liczba jest akcentową słowoformą, jako rodzajnik zaś – nieakcentowaną.

Dzięki dokładnym analizom występowania w wypowiedzi tzw. końcówek przymiotnika we frazach z rzeczownikiem zostało odkryte i opublikowane w 1979 roku prawo odmiany przymiotnika⁴⁷. Obecnie to prawo nie straciło swego znaczenia. Zostało ono tylko sformułowane na podstawie nowej teorii lingwistycznej następująco:

Jeżeli w pełnej wypowiedzi we frazie z rzeczownikiem:

(słowoforma rodzajnikowa albo w ścisłej apozycji słowoformy deiktyczne lub odnośniki +) substantywizacja przymiotnika lub przymiotnik(i) + rzeczownik

są formalnie wyrażone w liczbie pojedynczej przypadek i rodzaj, a w liczbie mnogiej tylko przypadek, to do tematu fleksyjnego przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej wszystkich trzech rodzajów i w bierniku rodzaju żeńskiego i nijakiego dołącza się syntaktyczny wykładnik <e>, w pozostałych zaś przypadkach tak liczby pojedynczej, jak i mnogiej syntaktyczny wykładnik <en>. Te syntaktyczne wykładniki nie wskazują na kategorie rzeczownika i dla tego nazywają się **niedeterminującymi wykładnikami syntaktycznymi**.

Jeżeli w pełnej wypowiedzi we frazie z rzeczownikiem:

(słowoforma rodzajnikowa albo w ścisłej apozycji słowoformy deiktyczne lub odnośniki +) substantywizacja przymiotnika lub przymiotnik(i) + rzeczownik

nie są formalnie wyrażone w liczbie pojedynczej przypadek i rodzaj, a w liczbie mnogiej tylko przypadek, to do każdego tematu fleksyjnego przymiotnika dodaje się odpowiednie wykładniki syntaktyczne rodzajnika *dies-er*, *dies-e*, *dies-es* (liczba pojedyncza), *dies-e* (liczba mnoga) w stwierdzonym w wypowiedzi przypadku frazy nominalnej. Te wykładniki syntaktyczne wskazują na kategorie rzeczownika w jego frazie i dlatego są to **determinujące wykładniki syntaktyczne**.

Dla łatwiejszego zrozumienia tych reguł wyjaśniamy podstawowe terminy użyte w definicjach.

W ścisłej apozycji z frazą rzeczownikową są słowoformy deiktyczne *ich*, *du*, *wir*, *ihr* lub odnośniki *ihm*, *ihr*, jeżeli między tymi słowoformami a frazą rzeczownika nie ma przerwy w wymowie, co interpunkcyjnie zaznacza się brakiem przecinka:

ich guter Mensch; **du** kleiner Mann; **wir** fleißigen Schüler, **ihr** motorisierten Narren; **ihm** alten Mann; **ihr** alten Frau; (ścisła apozycja)

⁴⁷ Zobacz Darski 1979.

Z przerwą w wymowie, zaznaczoną ortograficznie przecinkiem, jest to apozycja luźna. Przymiotniki nie są wtedy formalnie wyrażone i dlatego otrzymują determinujące wykładniki syntaktyczne:

wir, fleißige Schüler; **ihr**, motorisierte Naren; **ihm**, altem Mann; **ihr**, alter Frau

Przez termin *temat fleksyjny przymiotnika*⁴⁸ należy rozumieć:

1. stopień równy przymiotnika, który w słownikach jest identyczny z tradycyjnym leksemem przymiotnika,
2. formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotnika i jakościowego przysłówka,
3. imiesłowy czasu neutralnego i przeszłego użyte jako przymiotniki.

Ortograficzne wykładniki dopisuje się do tematów przymiotnika, które mogą ulec przedstawionym poniżej zmianom:

1. Tematy kończące się na <el>, np. *dunkel* ‘ciemny’, eliminują to <e> tylko w stopniu równym i wyższym po dodaniu wykładników syntaktycznych, np.

eine dunkle / dunklere Straße *ciemna / ciemniejsza ulica*.

2. Także <e> w tematach zakończonych na <er>, np. *bitter* ‘gorzki’ lub <en>, np. *selten* ‘rzadki’, *może być we formach fleksyjnych języka mówionego* eliminowane, co zaznaczono okrągłymi nawiasami:

bitt(e)re Erfahrungen *przykre doświadczenia*,

ein selt(e)nes Ereignis *rzadkie zdarzenie*.

3. Często w języku mówionym po dyftongu / dwugłosce w tematach zakończonych na <er> nie wymawia się <e>:

sauer *kwaśny*, ale: saure Milch *kwaśne mleko*.

4. W tematach zakończonych także na <er> w stopniu równym, np.

bitter *gorzki*, finster *ciemny*, munter *żwawy*

po dodaniu sufiksu stopnia wyższego <-er> otrzymamy:

bitterer *bardziej gorzki*; finsterer *ciemniejszy*; munterer *żwawszy*, weselszy.

We frazach z rzeczownikiem eliminuje się w mowie <e> tematu przymiotnika w stopniu równym, co zaznaczono okrągłymi nawiasami:

eine bitt(e)rere Enttäuschung *bardziej gorzkie rozczarowanie*

ein finst(e)rerer Raum *mroczniejsza przestrzeń*

ein munt(e)rerer Kind *weselsze dziecko*.

⁴⁸ Zobacz podrozdział 3.5.2.

5. Przymiotniki w stopniu równym rzadko kończą się na <e>, np.

bange *trwożliwy*; beide *obydwaj*, *obydwie*; böse *zły*; leise *cichy*; mürbe *kruchy*; träge *leniwy*, *powolny*.

W tych wypadkach redukuje się wykładnik syntaktyczny do spółgłoski, a kończące przymiotnik <e> jest traktowany jako odpowiedni wykładnik syntaktyczny i dlatego go się w ogóle nie dodaje:

banges Schweigen *trwożliwe milczenie*
 bange Stunden *godziny pełne niepokoju*
 błędem byłoby: *bangees lub *bangee.

Wyrażenie *formalnie wyrażone* znaczy, że we frazie rzeczownikowej gramatyczne kategorie liczby, przypadku, a w lp także i rodzaju są wyrażone:

1. przez wskaźnik liczby i / lub wykładnik syntaktyczny rzeczownika,
2. przez wskaźnik liczby i wykładniki syntaktyczne:
 - 2.1. słowoformy rodzajnikowej,
 - 2.2. słowoformy deiktycznej,
 - 2.3. słowoformy odnośnika.

Słowoformy deiktyczne leksemu *ICH* i *DU* nie wskazują na rodzaj gramatyczny rzeczownika i dlatego po nich przymiotniki otrzymują zawsze determinujące wykładniki syntaktyczne rodzaju męskiego <er>, żeńskiego <e>, nijakiego <es>. W lm w ścisłej apozycji z rzeczownikiem występują tylko słowoformy deiktyczne leksemu *WIR* i *IHR*.

Ze wszystkich słowoform odnośników w ścisłej apozycji z rzeczownikiem występują jedynie *ihm* i *ihr* (celownik lp, od mianownika *er* i *sie*). One wskazują formalnie na wszystkie trzy kategorie gramatyczne i dlatego przymiotnik przyjmuje po nich niedeterminujący wykładnik syntaktyczny <en>:

Ihm alten Mann hat Hans geholfen.
Jemu, staremu mężczyźnie pomógł Hans.
Ihr guten Frau kann es auch passieren.
Jej, dobrej kobiecie może się to także przydarzyć.

Uwaga: Lexem *IHR* jest słowoformą homonimiczną, gdyż występuje także jako rodzajnik, który w celowniku otrzymuje syntaktyczny wykładnik <er> lub , po których przymiotniki otrzymują niedeterminujące wykładniki syntaktyczne <en>, np.

Ich habe das Buch **ihrer** kleinen Schwester / **ihrem** kleinen Bruder geschenkt.
Podarowałem tę książkę jej młodej siostrze / jego młodemu bratu.

Fraza rzeczownikowa może składać się:

1. tylko z jednego substantywizowanego przymiotnika, który jest rodzaju nijakiego, jeżeli nie określa osób. Jeżeli substantywizowany przymiotnik oznacza osobę, to jest ona albo rodzaju męskiego, np. *der Große*, albo rodzaju żeńskiego, np. *die Große*. Determinujący wykładnik przymiotnika dodaje się na podstawie użycia w wypowiedzi oraz wiedzy o świecie:

Der Film ist für Erwachsene⁴⁹ freigegeben.

Film jest dozwolony tylko dla dorosłych

Hans leistet Außerordentliches / Erstaunliches. (rodzaj nijaki, bo nie określa osób)

Hans dokonuje czegoś niezwykłego / zdumiewającego,

2. ze słowoformy rodzajnikowej i substantywizacji przymiotnika:

Er will **im Kleinen** und **im Großen** korrekt sein.

On chce zachowywać się poprawnie w małych i dużych poczynaniach

Man kann auch **vom Kleinen auf das Große** schließen.

Można z drobiazgów wywnioskować wielkie rzeczy

Es kamen **die Großen** und **die Kleinen** (mianownik lm)

Przyszli mali i duzi

Unser⁵⁰ Ältester geht schon in die Schule.

Nasz najstarszy (syn) uczęszcza już do szkoły,

3. z odmienianej słowoformy deiktycznej i substantywizacji przymiotnika:

ich / du Unseliger ja / ty, *nieszczęsny*; **ich / du** Unselige ja / ty, *nieszczęsna*; **mir / dir** Kleinem mi / tobie, *małemu*; **mir / dir** Kleiner mi / tobie, *małej*; **uns**⁵¹ Jüngsten (celownik lm) *nam najmłodszym*; **uns** Jüngste (biernik lm) *nas najmłodsze*,

4. z odnośników *ihm* i *ihr* w celowniku lp w ścisłej apozycji z substantywizowanym przymiotnikiem:

ihm Alten jemu, *staremu (człowiekowi)*; **ihr** Guten jej, *dobrej (kobiecie)*,

5. z przymiotnika i rzeczownika:

frohen Herzens⁵² (dopełniacz lp) *radosnego serca*,

⁴⁹ Filmy nie są normalnie kręcone dla jednej osoby i dlatego <e> wskazuje na lm, a na biernik – przymiarek *für*.

⁵⁰ *Unser* nie wskazuje na rodzaj substantywizacji przymiotnika i dlatego wskazanie na rodzaj męski przejmuje syntaktyczny wykładnik przymiotnika <er>.

⁵¹ *Uns* występuje w trzecim i czwartym przypadku lm. Determinację przypadku przejmuje syntaktyczny wykładnik przymiotnika <en> w celowniku, a w bierniku <e>.

⁵² Syntaktyczne wykładniki rzeczownika <s>, <es>, <ses>, <ens> w dopełniaczu lp wyrażają formalnie wszystkie kategorie rzeczownika i dlatego przymiotnik otrzymuje niedeterminujący wykładnik syntaktyczny <en>, np. w *frohen Herzens*.

Großer Kinder⁵³ (dopełniacz lm) *dużych dzieci*
 leichten Sachen⁵⁴ (celownik lm) *lekkiom rzeczom*
 kleine Jungen (mianownik lub biernik lm) *mali chłopcy*.

6. z przymiotników i rzeczownika; wszystkie przymiotniki otrzymują ten sam wykładnik syntaktyczny:

große (,) artige Kinder (mianownik lub biernik lm) *duże (,) grzeczne dzieci*,
 blauer und grüner Streifen (dopełniacz lm) *niebieskie i zielone taśmy*,
 mit kleinen und großen Problemen z *małymi i dużymi problemami*,

7. ze słowoformy rodzajnikowej, przymiotnika i rzeczownika lub substancytywizacji przymiotnika:

die kleinen Kinder (mianownik lub biernik lm) *małe dzieci*,
vom neuen Schüler (celownik lp) *od nowego ucznia*,
der große Unbekannte (substancytywizacja przymiotnika, mianownik lp) *wielki nieznajomy*,

8. z rodzajnika, przymiotników i rzeczownika lub substancytywizacji przymiotnika:

die großen(,) artigen Kinder (mianownik lub biernik lm) *duże, grzeczne dzieci*,
der alte weißhaarige Mann (mianownik lp) *stary, białowłosy mężczyzna*,
ein schöner, neuer Wagen (mianownik lp) *nowy, piękny samochód*,
einer kleinen, hübschen Frau (dopełniacz lub celownik lp) *małej, pięknej kobiecie*,
der große, elegante Unbekannte (mianownik lp) *duży, elegancki nieznajomy*,

9. z odnośników *ihm* i *ihr* w celowniku lp w ścisłej apozycji z przymiotnikami i rzeczownikiem:

ihm jungen und erfahrenen Lehrer *jemu, nauczycielowi młodemu i doświadczonemu*
ihr schönen und klugen Frau *jej, kobiecie pięknej i mądrej*,

10. z odmienianej słowoformy deiktycznej w ścisłej apozycji z przymiotnikami i rzeczownikiem:

„**ich** widerhaariges und hartgesottenes Geschöpf“ (Ljungerud) (mianownik lp)
ja, uparte / przekorne i zatwardziałe stworzenie,
du kleiner, artiger Junge (mianownik lp) *ty, mały, grzeczny chłopcze*,
ihr schönen, fleißigen Frauen (mianownik lm) *wy, piękne, pilne panie*,
wir kleinen, artigen Mädchen (mianownik lm) *my, małe, grzeczne dziewczynki*,

⁵³ *Kinder* to lm z tzw. rodzajnikiem zerowym. Syntaktyczny wykładnik przymiotnika <er> w *großer Kinder*, wskazuje na przypadek (dopełniacz) frazy rzeczownikowej w wypowiedzi.

⁵⁴ *Sachen* to to także lm z tzw. rodzajnikiem zerowym. Syntaktyczny wykładnik <en> wskazuje na celownik.

11. z odmienianej słowoformy deiktycznej w ścisłej apozycji z frazą przymiotnika i rzeczownika:

ihr motorisierten Narren (mianownik lm) *wy, zmotoryzowani durnie,*
wir jungen Arbeiter (mianownik lm) *my, młodzi robotnicy,*
ich kleiner Mann (mianownik lp) *ja, prosty / szary mężczyzna,*
ich kleine Frau (mianownik lp) *ja, prosta kobieta,*
du kleines Kind (mianownik lp) *ty, małe dziecko,*
wir junges Gemüse (Ljungerud) (mianownik lp) *my, młode warzywa* (tłumaczenie dosłowne dla zobrazowania takiej możliwości),
 „**ihr** dunstiges Lebensvolk” (Ljungerud) *wy, żyjący ludzie przesyceni dymem.*

Gemüse ‘warzywo’ jest w języku niemieckim gramatycznie singulare tantum / rzeczownikiem występującym tylko w lp, logicznie zaś rozumie się przez to pojęcie różne jadalne rośliny i dlatego ten rzeczownik może występować w ścisłej apozycji z *wir*. W lp musi znaleźć swój formalny wyraz rodzaj gramatyczny, na który wskazuje przymiotnik *junges* (rodzaj nijaki). Analogicznie analizuje się frazę *ihr dunstiges Lebensvolk*. *Volk* ‘naród, ludzie’ jako ostatni człon słowoformy złożonej występuje formalnie w lp, ale logicznie ma znaczenie liczby mnogiej i dlatego może występować w połączeniu ze słowoformą deiktyczną *ihr* w lm *Ihr* nie wskazuje na rodzaj rzeczownika, który poznajemy dzięki determinatywnemu wykładnikowi syntaktycznemu przymiotnika *dunstiges*.

Rodzajniki *wessen*, *dessen* i *deren* otwierające frazę rzeczownikową, ale nie określają dopełniacza lp lub lm. Przypadek takiej frazy rzeczownikowej zależy od jej użycia w wypowiedzi. Np.

Wessen Kleider liegen auf dem Fußboden dort? (mianownik lm)
Czyje rzeczy leżą tam na podłodze?
 Zur Feier sind der Bürgermeister und **dessen** Stellvertreter gekommen. (mianownik liczby pojedynczej)
Na uroczystość przybył burmistrz ze swoim zastępcą.
 Oskar sieht Monika und **deren** Schwester. (biernik lp)
Oskar widzi Monikę i jej siostrę.

Te frazy rzeczownikowe są w lp i lm niezdeterminowane pod względem przypadku i dlatego przymiotniki otrzymują determinujące wykładniki syntaktyczne:

Wessen neue Kleider liegen auf dem Fußboden dort? (mianownik lm)
Czyje nowe rzeczy leżą na podłodze?
 Zur Feier sind der Bürgermeister und **dessen** erster Stellvertreter gekommen. (mianownik lp)
Na uroczystość przybył burmistrz ze swoim pierwszym zastępcą.
 Oskar sieht Monika und **deren** anmutige Schwester. (biernik lp)
Oskar widzi Monikę i jej uroczą siostrę.

Przymyki otwierające frazę przymkową pomagają w sprecyzowaniu przypadku frazy przymkowej, ale formalnie nie determinują ani liczby ani rodzaju rzeczownika i dlatego determinują jedynie pośrednio wykładniki syntaktyczne przymiotnika we frazach rzeczownikowych.

9.4. Uwagi końcowe

Tych dwóch reguł dotąd nikt nie podważył. Terminy *determinujące* i *niedeterminujące* wykładniki syntaktyczne wskazują na funkcje gramatyczne przymiotników we frazie z rzeczownikiem użytej w wypowiedzi. Determinujące wykładniki syntaktyczne przymiotników wskazują najdokładniej na kategorie gramatyczne substantywizowanego przymiotnika i przymiotnika we frazie z rzeczownikiem. Np. we frazie:

rodzajnik + rzeczownik rodzaju męskiego nieodróżniający lp od lm, np.

der Fehler / Lehrer / Wagen / Tunnel (mianownik lp lub dopełniacz lm)

poznajemy tylko w wypowiedzi pełnej liczbę rzeczownika, przypadek, a w lp także i rodzaj. Np.

Der Wagen gefällt mir.

Ten samochód podoba mi się.

Die Karosserien der Wagen waren gestern vereist.

Karoserie samochodów były wczoraj pokryte lodem.

Dzięki występowaniu przymiotnika w tej frazie rzeczownikowej i jego syntaktycznemu wykładnikowi <e> lub <en> otrzymujemy jednoznaczną frazę rzeczownikową także bez użycia w wypowiedzi pełnej:

der neue Wagen (mianownik lp rodzaju męskiego)

nowy samochód

der neuen Wagen (dopełniacz lm).

nowych samochodów

Syntaktyczne wykładniki determinujące wskazują w przymiotniku na liczbę, przypadek, a w lp także na rodzaj rzeczownika, co umożliwia jednoznaczne zrozumienie nie tylko frazy z rzeczownikiem, lecz także i całej wypowiedzi.

Gramatyka Dudena w wydaniu z roku 2005 zaleca tzw. końcówki słabe lub mocne we wszystkich wyjątkach zgodnie z moimi regułami z roku 1979, na które się nie powołuje:

[ich [armer Kerl], [mich [armen Kerl], [mir [armem Kerl] ...

[ich [*arme Frau*], mich [*arme Frau*], [mir [*armer Frau*], (DUDEN. Die Grammatik 2005: 996).

W tej samej gramatyce na str. 974 stwierdza się także:

In einer Abfolge mehrerer starker attributiver Adjektive kann vom zweiten Adjektiv an die Endung *-en* stehen (a). Parallelflexion (also überall die Endung *-em*) wird in der Standardsprache allerdings vorgezogen (b):

(a) Er verstarb nach [langem schweren Leiden].

(b) Er verstarb nach [langem schwerem Leiden].

(a) Das ist eine Truhe aus [hartem, dunkelbraunen, *tropischen* Holz].

(b) Das ist eine Truhe aus [hartem, dunkelbraunem, *tropischem* Holz].

Bei attributiven Adjektiven ist der Ersatz der femininen Dativendung *-er* durch *-en* nicht zu empfehlen (a); standardsprachlich ist parallele Flexion der Normalfall (in den folgenden [Internet]belegen jeweils Beispielgruppe b):

(a) ?Sie schlug sich mit [harter, schlecht *bezahlten* Arbeit] durchs Leben. ?Es nutzt rein gar nichts, wenn man sich nach [guter *deutschen* Art der Nachkriegszeit] mit den Konsonanten die Seele aus dem Leibe spuckt.

(b) Sie schlug sich mit [harter, schlecht *bezahlter* Arbeit] durchs Leben. Doch überstürzen will man nach [guter *deutscher* Art] nichts.

Te nowe niekonwencjonalne reguły odmiany przymiotników przewyższają wszystkie dotychczasowe opisy deklinacji przymiotnika w języku niemieckim, ponieważ:

1. nie trzeba opanować pamięciowo wzorów deklinacji mocnej, słabej i mieszanej przymiotników w liczbie pojedynczej i mnogiej wraz z licznymi wyjątkami,
2. są bezwyjątkowe,
3. jednoznacznie wskazują na wartość strukturalną wykładników syntaktycznych przymiotników w frazie rzeczownikowej.

Te reguły są doskonałym przykładem prostoty opisu zgodnie z „zasadą empirii” Hjelmsleva.

10 Syntaktyczna analiza wypowiedzi

10.0. Rys historyczny

Niemiecki system analizy na części zdania stworzył w pierwszej połowie XIX wieku Karl Ferdinand Becker. Ten system przeniesiono mimo krytyki na inne języki, w tym także na język polski. W roku 1947 Hans Glinz skrytykował ten system, a w roku 1952 przedstawił własny, który obecny jest w popularnych gramatykach niemieckich do dnia dzisiejszego. Nowy system zaproponował w 1987 roku autor tej gramatyki i powtórzył w monografiach w 2004 i 2010 roku. Na podstawie tego systemu powstało dotąd 10 obronionych prac doktorskich i jedna rozprawa habilitacyjna.

Prezentowane w gramatykach praktycznych systemy analizy syntaktycznej oparte są na intuicyjnym rozumieniu terminu *zdanie*, którego mimo licznych wysiłków nie udało się dotychczas zdefiniować. Potwierdza to na przykład następujący cytat:

Die Frage „Was ist ein Satz?“ gehört zu den prominentesten Fragen der Sprachwissenschaft, und zwar deshalb, weil ihre Beantwortung jede Theorie vor große Probleme stellt und weil man heute von einem Konsens über die Beantwortung dieser Frage weiter entfernt ist denn je. (Linke, Angelika/Nussbaumer, Markus/Portmann, Paul R. 1996: 79.)

Pytanie „Czym jest zdanie?“ należy do najwybitniejszych pytań językoznawstwa, a mianowicie dlatego, że odpowiedź na nie stawia każdą teorię przed dużymi problemami i że dzisiaj jest się od konsensusu odpowiedzi na to pytanie dalej oddalonym niż kiedykolwiek (tłumaczenie autora).

Zdanie rozpoznaje się tylko dzięki kropce, wykrzyknikowi lub znakowi zapytania na jego końcu, tj. jedynie na podstawie zapisu ortograficznego.

Także definicje części zdania były krytykowane⁵⁵. Negowano nawet konieczność wyodrębniania części zdania⁵⁶. Części zdania w dotychczasowych gramatykach niemieckich są pojmowane nadal intuicyjnie. Nie obejmują wszystkich wyrazów wchodzących w skład zdania. Poza tym same części zdania nie są jednolicie scharakteryzowane. Niemożliwe było także jasne przedstawienie szyku wyrazów w zdaniu. U schyłku XX wieku okazało się, że trzeba będzie zrewidować pogląd, iż na początku niemieckiego zdania oznajmującego może w języku niemieckim stać tylko jeden człon zdaniowy. Już w roku 1970 Engel wykazał, że zdania z dwoma członami na początku są poprawne.

Wild mit den Händen gefuchelt hat er. (Engel 1970: 80)

Mit den Hühnern ins Bett gehen sie dort. (Engel 1970: 81)

Die Kinder nach Stuttgart sollst du bringen. (Engel 1970: 76-81)

Są już dziesiątki, a nawet setki innych przykładów negujących dotychczasową regułę, np.

Mit dem Ball ins Gesicht hätte er ihn werfen sollen. (Steinitz w: Heidolph / Flämig / Motsch 1981: 182)

Mit dem Tuch aus ganz kurzer Entfernung lenkt er den Stier, [...] (Feuchtwanger, zitiert nach Lühr 1985: 10)

So offen im Auto würde ich die Checks nicht liegen lassen. (Lühr 1985: 11)

Den Fall wirklich lösen konnte nur Wachmeister Studer.

Den Igeln auf der Straße ausweichen sollte im Herbst jeder Autofahrer.

Über das Problem noch einmal nachgedacht haben sie dann doch nicht.

Den Kindern Geschenke mitbringen wollen die Großmütter.

Eine Laus über die Leber gelaufen ist mir schon lange nicht mehr.

Ein Unglück passiert ist hier schon lange nicht mehr.

Gut geschlafen haben alle Kinder.

Mit den Teddybären ins Bett gegangen sind alle Kinder.

Im Winter in Heuhaufen geschlafen haben die Igel seit je.

Wahrscheinlich geschlafen hat er, als wir anriefen.

Leider geschlafen hat er, als wir anriefen.

Zur Versteigerung gebracht wurde ein falscher van Gogh in New York.

Zustimmung gefunden hat der Vorschlag des Generalsekretärs.

Am Sonnabendmorgen im frühesten Zug war er unausgeschlafen genug, das ganze Unternehmen zu verfluchen. (Eröms 2000: 368f.)

Richtig Geld wird aber nur im Briefgeschäft verdient. (Müller 2005: 299)

Der Universität zum Jubiläum gratulierte auch Bundesminister Dorothee Wilms, die in den fünfziger Jahren in Köln studiert hatte. (Müller 2005: 301)

Pod <http://www.stefan.müller.net/pub/mehr-vf-ds.html>. są dalsze przykłady.

⁵⁵ Helbig 1977: 5, Engel 1977: 158, Darski 1977, 2004 i 2010 także system Engla.

⁵⁶ Zobacz Kaneko „Wozu Satzglieder?“ 1978.

Vor drei Tagen auf dem Sportplatz habe ich ihn gesehen.

Auf dem Sportplatz vor drei Tagen habe ich ihn gesehen. (Welke 2007: 114)

Zum Beispiel um die junge hübsche Dame hätte es mir Leid getan. (Hesse)

Im Zimbabwe-Konflikt Anfang der achtziger Jahre konnte er eine gute Figur machen, weil der Diktator Ian Smith ohnedies schon am Ende war. (Haslinger „Opernball“ 2003: 169)

Ziemlich am Anfang, auf der Höhe des Casinos, traf ich auf eine Gruppe Jugendlichen, die Bier trank und es offensichtlich darauf abgesehen hatte, den Passanten im Weg zu stehen. (Haslinger „Opernball“ 2003: 353)

Dort, vor sieben Jahren, als sie beschloss, das Zigarettenpaffen einzustellen, kam Alexandra zu ihrem Vergleich: „[...]“ (Grass „Unkenrufe“ 1992: 297)

*Ze względu na rezygnację z wieloznacznego, dotychczas niejednoznacznie zdefiniowanego terminu **zdanie**, który został zastąpiony terminem **wypowiedź / wypowiedzenie**, będziemy używali terminu **człony wypowiedzi**. Ich proste definicje stały się możliwe dzięki precyzyjnemu określeniu granic słowoform i zastępowaniu paradygmatycznych wypowiedzi przez odnośniki i pytania prymarne.*

10.1. Człony wypowiedzi

Człony wypowiedzi ustala się w wypowiedzi pełnej. Wypowiedzi minimalne trzeba na podstawie kontekstu uzupełnić do wypowiedzi pełnych. Pełna wypowiedź składa się z paradygmatycznych wypowiedzi, poklasyfikowanych w podrozdziale 4.13 od pierwszej do piątej i, pomijając nieliczne wypowiedzi eliptyczne, przynajmniej z jednego finitum, co zostało wykazane w analizach wypowiedzi w podrozdziale 4.4. i 4.18.

Jedyną próbą wyodrębnienia członów wypowiedzi jest zastępowanie w wypowiedzi pełnej każdej paradygmatycznej wypowiedzi z wyjątkiem klasy pierwszej jako słowoform prymarnych, przez kompatybilny odnośnik lub pytanie prymarne. Po tej paradygmatycznej próbie wypowiedź pełna będzie składała się tylko ze słowoform prymarnych i tercjarnych.

Człony wypowiedzi definiujemy następująco:

Jeżeli zastąpi się w wypowiedzi pełnej każdą paradygmatyczną wypowiedź, z wyjątkiem klasy pierwszej jako słowoform prymarnych, przez kompatybilny odnośnik lub pytanie prymarne, to każda słowoforma prymarna i tercjarna jest **członem wypowiedzi pierwszego stopnia**.

Paradygmatyczne wypowiedzi klasy czwartej i piątej, zastąpione przez odnośniki lub pytania prymarne, mogą być analizowane tak samo jak wypowiedzi pełne, jednakże ich człony wypowiedzi będą klasyfikowane jako **człony wypowiedzi drugiego lub nawet dalszego stopnia**.

Ta procedura jest uniwersalna, ponieważ można ją zastosować także do innych języków po uprzednim dokładnym ustaleniu granic słowoform. Substytucję paradygmatycznych wypowiedzi można zastosować w języku polskim i niemieckim do każdego rodzaju wypowiedzi. Próba przedstawiania autorstwa Hansa Glinza była ograniczona tylko do zdań oznajmujących, w których finitum występuje po pierwszym członie zdania.

Wyodrębnienie członów wypowiedzi zaprezentujemy na kilku przykładach. Słowoform prymarnych nie zastępuje się, np. *Karin* w wypowiedzi:

Hat Karin **ihrem Sohn** schon **ein Fahrrad** gekauft?
Czy Karina kupiła już swojemu synowi rower?

zastąpimy **ihrem Sohn** przez odnośnik **ihm** i **ein Fahrrad** przez **es**:

Hat Karin **es** schon **ihm** gekauft?
Czy Karina już mu go kupiła?

W skład tej wypowiedzi wchodzi sześć słowoform, które są członami wypowiedzi pierwszego stopnia.

W wypowiedzi:

Bring mir(,) bitte(,) **die heutige Zeitung!**
Przynieś mi, proszę, dzisiejszą gazetę!

zastępujemy tylko **die heutige Zeitung** przez **sie**:

Bring **sie** mir bitte!
Przynieś mi ją, proszę!

Wypowiedź ta składa się z czterech członów wypowiedzi pierwszego stopnia.

W wypowiedzi:

Was für einen Pullover wollte **dein Freund**, **der uns gestern besucht hat**, **in dem neu eröffneten Modehaus** kaufen?
Jaki sweter chciał kupić twój przyjaciel, który nas wczoraj odwiedził, w nowo otwartym domu mody?

Was für einen Pullover? zastępujemy przez **was?**; **dein Freund, der uns gestern besucht hat** przez **er**; **in dem neu eröffneten Modehaus** przez **dort**:

Was wollte **er** **dort** kaufen?

Co on tam chciał kupić?

Ta wypowiedź składa się z pięciu członów wypowiedzi pierwszego stopnia.

W wypowiedzi:

Wann Annas Buch erscheint, weiß ich erst **seit einer halben Stunde**.

Kiedy ukaże się książka Anny, wiem dopiero od pół godziny.

Wann Annas Buch erscheint zastępujemy przez **das**, a **seit einer halben Stunde** przez **seit dann**:

Das weiß ich erst **seit dann**.

Między **seit** a **dann** nie można wstawić żadnej prostej wypowiedzi minimalnej i dlatego jest to jedna słowoforma. To pełne wypowiedzenie składa się z pięciu członów wypowiedzi pierwszego stopnia.

Wypowiedzi cząstkowe:

[...] der uns gestern besucht hat.

Wann Annas Buch erscheint, [...]

można analizować dalej w ten sam sposób, co wypowiedzi pełne, ale wtedy człony wypowiedzi będą członami stopnia drugiego.

W wypowiedzi cząstkowej:

Wann Annas Buch erscheint, [...]

trzeba zastąpić tylko **Annas Buch** przez **es**:

Wann **es** erscheint, [...].

Ta wypowiedź cząstkowa zawiera tylko trzy człony wypowiedzi *drugiego stopnia*.

W wypowiedzi cząstkowej:

[...] der uns gestern besucht hat.

nie ma paradygmatycznych wypowiedzi minimalnych klas od drugiej do piątej i dlatego nie potrzeba niczego substytuować. Ta wypowiedź cząstkowa składa się z pięciu członów wypowiedzi drugiego stopnia.

10.2. Klasyfikacja członów wypowiedzi

Człony wypowiedzi reprezentowane przez słowoformy prymarne będą charakteryzowane za pomocą pytań prymarnych bez ograniczeń lub

z pewnymi ograniczeniami, reprezentowane zaś przez słowoformy tercjarnie przez ich przynależność do odpowiedniej części mowy także z pewnymi ograniczeniami. To umożliwia po raz pierwszy jednakową charakterystykę wszystkich członów wypowiedzi.

Pytania prymarne są taką samą częścią wypowiedzi, jak wszystkie inne części wypowiedzi przez nie bez ograniczeń scharakteryzowane.

10.2.1. Pierwszy człon wypowiedzi (parenteza)

Słowoformy trzeciej części mowy (ekwiwalenty wypowiedzi) nie wpływają na pozycję wszystkich innych członów wypowiedzi pełnej. Występują najczęściej na początku wypowiedzi, rzadziej w jej środku lub na jej końcu. Te same właściwości wykazują formy zwracania się do interlokutorów i wstawiona w daną wypowiedź inna niezależna wypowiedź, która może być analizowana na części wypowiedzi klasy drugiej.

Ekwiwalenty wypowiedzi, słowoformy zwracania się do interlokutorów oraz wstawione, niezależne wypowiedzi są **pierwszym członem wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **parentezą / członem wstawionym**. W przykładach ten człon zaznaczono tłustym drukiem:

Danke, das war sehr nett von Ihnen.

Dziękuję, to było bardzo miłe z pańskiej / pani / państwa strony.

Doch, ich bleibe hier noch eine Woche.

Owszem, zostanę tutaj jeszcze przez tydzień.

„Sie wiegte das Kind, **eiapopeia**, im Arm.“

Ona kołysała dziecko, eiapopeia, na rękach.

Au, tut das weh.

Au, to boli.

Klaus, willst du nicht ins Theater mitkommen?

Klaus, czy nie chcesz pójść z nami do teatru?

Willst du, **Klaus**, nicht ins Theater mitkommen?

Czy ty, Klaus, nie chcesz pójść z nami do teatru?

Willst du ins Theater nicht mitkommen, **Klaus**?

Czy nie chcesz pójść z nami do teatru, Klaus?

Herr Schmidt, Sie haben die beste Lösung vorgeschlagen.

Panie Schmidt, pan zaproponował najlepsze rozwiązanie.

Parenteza jako wstawiona, niezależna wypowiedź jest zaznaczona pogrubioną kursywą w cytacie i myślnikami lub przecinkami:

„Es geht – **wie ich sagen möchte** – um eine alte Bekannte.

Es geht um eine alte Bekannte – wie ich sagen möchte.“ (Engel 1996: 227)
Chodzi – jak chciałbym powiedzieć – o starą znajomą.

Herr Schmidt ist, **so beteuert Anna**, ein eleganter Mann.
Pan Schmidt jest, tak zapewnia solennie Anna, eleganckim mężczyzną.

10.2.2. Drugi człon wypowiedzi (człon wiodący)

W rozdziale 4.4. wykazaliśmy, że finitum jest wiodącą częścią mowy w pojedynczej wypowiedzi. W kompleksowej wypowiedzi finitum odgrywa tę samą rolę w wypowiedzi cząstkowej. Finitum to **drugi człon wypowiedzi**.

Ten drugi człon nazywamy **członem wiodącym**. Nazwę tego członu przejęliśmy z gramatyki Hansa Glinza (*Leitglied*):

Dora **geht** gerade zur Arbeit.
Dora idzie właśnie do pracy.
Dort **will** Paul sich gut erholen.
Tam chce Paul dobrze wypocząć.
Deshalb **hat** er ihn krankgeschrieben.
Dlatego dał on mu zwolnienie chorobowe.
Berta **wurde** Krankenschwester.
Berta została pielęgniarką.

10.2.3. Trzeci człon wypowiedzi (potencjalny człon wiodący)

Słowoforma reprezentowana przez potencjalne finitum to **trzeci człon wypowiedzi**. Jest to po członie wiodącym drugi najważniejszy człon wypowiedzi.

Ten człon nosi nazwę **potencjalny człon wiodący** (*potenzielles Leitglied*):

Dort will er sich gut **amüsieren**.
Tam on chce się dobrze ubawić.
Herbert pflegt um 6.00 Uhr **aufzustehen**.
Herbert zwykł wstawać o szóstej.
Hannelore braucht es nicht **zu tun**.
Hannelora nie musi tego robić.
Markus will einen Roman von Günter Grass **gekauft haben**. (dwa potencjalne człony wiodące)
Markus utrzymuje, że kupił powieść Güntera Grassa.
Fischers Haus ist vor zwei Jahren **gebaut worden**. (dwa potencjalne człony wiodące)
Dom Fischerów zbudowano przed dwoma laty.

Ein Bild musste noch **fotografiert worden sein**. (trzy potencjalne człony wiodące)

Jeden obraz trzeba było jeszcze sfotografować.

10.2.4. Czwarty człon wypowiedzi (modyfikator)

Ścisłe związany z finitum lub potencjalnym finitum jest modyfikator finitum lub potencjalnego finitum, który reprezentuje morfologicznie **czwarty człon wypowiedzi**.

Ten człon wypowiedzi nazywamy krótko **modyfikatorem** (*Leitmodyfikator*):

Karl hat seine Angelegenheit **zur Sprache** gebracht.

Karl poruszył swoją sprawę.

Der Arzt hat Peter **krank**geschrieben.

Lekarz dał Peterowi zwolnienie chorobowe.

Der Komponist hat dem Sänger die Rolle **auf den Leib** geschrieben.

Kompozytor napisał śpiewakowi doskonałe dopasowaną rolę.

Ilse ist ihrem Vater **ähnlich**.

Ilse jest podobna do ojca.

Hans bleibt noch ein Jahr **abhängig** von seinen Eltern.

Hans pozostanie jeszcze rok uzależniony od swoich rodziców.

Das Kind wird nach den Eltern **sehnsüchtig**.

Dziecko zatęskni za rodzicami.

Waldemar pflegt um 6.00 Uhr **aufzustehen**.

Waldemar wstaje zazwyczaj o szóstej.

Der Zug geht am Sonntag um 4.35 **ab**.

Pociąg odjeżdża w niedzielę o 4.35.

10.2.5. Piąty człon wypowiedzi (człon modalny)

Słowoforma reprezentowana morfologicznie przez dziesiątą część mowy (słowoformę modalną) to **piąty człon wypowiedzi**.

Piąty człon wypowiedzi nazywamy **członem modalnym** (*Modalglied*).

Hans hat sich **offensichtlich** geirrt.

Hans oczywiście się pomylił.

Es wird **wahrscheinlich** regnen.

Będzie prawdopodobnie padał deszcz.

Dort läuft er **bestimmt** Ski.

Tam będzie on na pewno jeździł na nartach.
Hans kauft **vielleicht** eine neue Wohnung.
Hans kupi, być może, nowe mieszkanie.
Anita spricht **kaum** hörbar.
Anita mówi ledwo słyszalnie.

10.2.6. Szósty człon wypowiedzi (człon partykuły)

Słowoforma reprezentowana morfologicznie przez dziewiątą część mowy (partykuły), nie występującą z czysto formalnego punktu widzenia w celowniku lub bierniku, to **szósty człon wypowiedzi**.

Szósty człon wypowiedzi to **człon partykuły** (*Partikelglied*):

Das ist **ja** wunderbar.
To przecież jest cudowne.
Bleib **nur** ruhig sitzen!
Siedź tylko spokojnie.
Ich gehe jeden Tag **nicht** ins Theater.
Nie chodzę każdego dnia do teatru.
Es ereignete sich gestern kein Unfall.
Wczoraj nie wydarzył się żaden nieszczęśliwy wypadek.
Das war **aber** ein Tanzabend!
To był ci wieczór taneczny!
Sie muss **doch** immer das letzte Wort haben.
Ona przecież zawsze musi mieć ostatnie słowo.

10.2.7. Siódmy człon wypowiedzi (człon spójnikowy)

Słowoforma zaliczana morfologicznie do siedemnastej części mowy (spójników współrzędnych) lub osiemnastej (spójników podrzędnych) to **siódmy człon wypowiedzi**.

Ten człon siódmy nosi nazwę **członu spójnikowego** (*Konjunktionalglied*):

Diese drei Schulkameraden hatten ihm früher einmal nahe gestanden, **aber** er erinnerte sich deren nicht mehr.
Ci trzech koledzy szkolni byli mu dawniej bliscy, ale on nie przypominał ich już sobie.
Entweder du lässt mich in Ruhe, **oder** ich gehe nachhause.
Albo zostawisz mnie w spokoju, albo pójdę do domu.
Wenn sie doch endlich käme. (człon pierwszego stopnia)
Żeby ona już wreszcie przyszła.

Wenn es am Abend regnen wird, dann bleiben wir zuhause. (drugiego stopnia)

Jeżeli wieczorem będzie padało, to zostaniemy w domu.

Der Ausländer sprach so gut Deutsch, **als** wäre er ein Deutscher. (drugiego stopnia)

Ten cudzoziemiec mówił tak dobrą niemiecką jak Niemiec.

Stopień pierwszy lub dalszy członu spójnikowego zależy od ich użycia w konkretnej wypowiedzi.

10.2.8. Ósmy człon wypowiedzi (formalny podmiot)

Słowoformy ósmej części mowy (indefinitum) *man*, *frau* i, stojące formalnie w mianowniku *es*, to **ósmy człon wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **formalnym podmiotem** (*formales Subjekt*):

Zu Mittag gibt **es** morgen Fisch.

Na obiad będzie jutro ryba.

Es wetterleuchtet.

Błyska się.

Es wurde getanzt.

Tańczono.

Man veranstaltete zu seinem / zu ihrem Geburtstag eine nette Feier.

Frau veranstaltete zu ihrem / zu seinem Geburtstag eine nette Feier.

Zorganizowano dla niego / dla niej miłą uroczystość urodzinową.

10.2.9. Dziewiąty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie w bierniku)

Słowoforma reprezentowana przez siódmą część mowy (*obligatoryjny zaimek zwrotny*) lub ósmą część mowy (*indefinitum*) i formalnie występująca w bierniku to **dziewiąty człon wypowiedzi**.

Ten człon wypowiedzi nosi miano **formalne dopełnienie w bierniku** (*formales Akkusativobjekt*):

Herr Meyer hält **es** immer mit den armen Menschen. (indefinitum)

Pan Meyer zawsze staje po stronie biednych ludzi.

Brigitte hat **es** auf die Ohringe abgesehen. (indefinitum)

Brigitta upatrzyła sobie te kolczyki.

Nie hat er **es** eilig. (indefinitum)

On nigdy się nie śpieszy.

Dieser Gedanke lässt **einen** nicht mehr los. (indefinitum)
Ta myśl już człowieka nie opuszcza.
Lothar schämt **sich** für seine Worte.
Lothar wstydzi się swych słów.
Ihr beeilt **euch** sehr.
(Wy) bardzo się śpieszycie. (Słowoformy deiktyczne opuszcza się zazwyczaj w języku polskim, jeżeli nie są specjalnie wyróżnione.)
Ich entschied **mich** dafür, zuhause zu bleiben.
(Ja) zdecydowałam się pozostać w domu.
Du verbürgst **dich** für die Richtigkeit seiner Worte?
(Ty) ręczysz za zgodność jego słów / wypowiedzi?
Wir müssen **uns** noch gedulden.
Musimy jeszcze cierpliwie czekać.
Wie befindet **sich** Ihre werte Gattin?
Jak się miewa szanowna małżonka?

10.2.10. Dziesiąty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie w celowniku)

Słowoformy, reprezentowane przez siódmą część mowy (*obligatoryjny zaimek zwrotny*), ósmą część mowy (*indefinitum*) i dziesiątą część mowy (*partykułę*), które formalnie stoją w celowniku, to **dziesiąty człon wypowiedzi**.

Ten człon wypowiedzi określamy jako **formalne dopełnienie w celowniku** (*formales Dativobjekt*):

Ich möchte **mir** kein Urteil anmaßen.
Nie odważyłbym się na wydanie sądu.
Du hast **dir** gute Umgangsformen angeeignet.
Przyswoiłeś sobie dobre maniery.
Er hat **sich** das Buch einfach angeeignet.
On sobie po prostu przywłaszczył tę książkę.
Das möchten wir **uns** ausgebeten haben.
To powinniśmy sobie wyprosić.
Ihr bildet **euch** viel auf eure Kenntnisse ein.
Jesteście zrozumieli ze względu na waszą wiedzę.
Der fällt **dir / euch** noch in den Brunnen. (partykuła w celowniku)
Ten wpadnie ci jeszcze do studni.
Das macht **einem** große Sorgen. (indefinitum w celowniku)
To napawa kogoś wielką troską.

10.2.11. Jedenasty człon wypowiedzi (formalne dopełnienie przyimkowe)

Słowoforma tercjarna złożona z przyimka⁵⁷ i słowoformy siódmej części mowy (obligatoryjnego zaimka zwrotnego) *mir / mich / dir / dich / sich / euch* jest **jedenastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi nazwę **formalne dopełnienie przyimkowe** (*formales Präpositionalobjekt*):

Der Kranke hat noch nichts **zu sich** genommen.

Chory jeszcze niczego nie spożył.

Ihr habt die Kasse **an euch** gebracht.

Przywłaszczyliście sobie kasę.

Die Seuche griff rasch **um sich**.

Epidemia / Zaraza szybko się rozprzestrzeniła.

Wir nehmen die Schuld **auf uns**.

Weźmiemy winę na siebie.

Dies behalte nur **für dich**.

To zachowaj tylko dla siebie.

Was geht hier **vor sich**?

Co tu się dzieje?

Hans geht **mit sich** zu Rate.

Hans zastanawia się (gruntownie nad czymś).

10.2.12. Dwunasty człon wypowiedzi (podmiot)

Słowoforma,

1. o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą *wer?* albo *was?*,

2. która określa formę członu wiodącego,

to **dwunasty człon wypowiedzi**.

Ten człon wypowiedzi nazywamy **podmiotem** (*Subjekt*), który należy odróżnić od **formalnego podmiotu**:

Dies (= wie das Wetter übermorgen sein wird,) ist mir unbekannt.

Tego (= jaka będzie pogoda pojutrze,) nie wiem.

Sie (= die modernen Wohnungen) verkaufen sich gut.

One (= te nowoczesne mieszkania) sprzedają się dobrze.

⁵⁷ Termin *przyimek* zdefiniowano w podrozdziale 7.1.

Es (= das kleine Kind) tanzt gern.

Ono (= to małe dziecko) chętnie tańczy.

Karl isst gern Eis.

Karl je chętnie lody.

Was habt **ihr** gestern gemacht?

Co wczoraj robiliście / robiłyście?

Finden **Sie** die Bücher von Günter Grass spannend?

Czy pan / pani uważa, że książki Günтера Grassa są pasjonujące?

Wyróżniony podmiot nie odpowiada dokładnie podmiotowi gramatyk tradycyjnych ze względu na wyróżnienie podmiotu formalnego. Podmiot zawsze zgadza się w liczbie z członem wiodącym (zobacz następny podrozdział).

Zgodność podmiotu pod względem liczby i osoby z członem wiodącym określa się w tradycji gramatycznej terminem **kongruencja** (*Kongruenz*).

10.2.13. Trzynasty człon wypowiedzi (człon *was*?)

Prymarna słowoforma w mianowniku,

1. o którą można w wypowiedzi zapytać za pomocą **was**?,
2. która nie wpływa na formę członu wiodącego,

jest **trzynastym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *was***? / człon predykatywny (*Subsumtivglied*):

Was bist du?

Kim ty jesteś?

Du bist **es** (= ein guter Ingenieur) auch geworden.

Ty także nim (= dobrym inżynierem) zostałeś.

Ihr wolltet doch **Freunde** bleiben.

Chcieliście przecież zostać przyjaciółmi.

Georg ist noch **Student**.

Georg jest jeszcze studentem.

Peter wurde **es** (= ein berühmter Filmschauspieler).

Peter został sławnym aktorem filmowym.

Berta ist es (= eine gute Frau).

Berta jest (nią) dobrą kobietą.

Trzeba odróżniać podmiot od członu predykatywnego za pomocą pytań i kongruencji. Temu mają służyć następujące reguły:

Jeżeli w danej wypowiedzi stwierdza się dwa człony wypowiedzi reprezentowane przez frazy rzeczownikowe, o które można zapytać za pomocą *wer?* i *was?* w mianowniku, wtedy podmiotem jest człon wyłoniony za pomocą *wer?* niezależnie od pozycji w wypowiedzi. Człon wyłoniony za pomocą *was?* jest **członem was?**

W poniższych przykładach człon **was?** wyróżniono tłustym drukiem:

Herr Schmidt ist **unser Lehrer**.
Pan Schmidt jest naszym nauczycielem.
Unser Lehrer ist Herr Schmidt.
Naszym nauczycielem jest pan Schmidt.
 Wer ist **unser Lehrer**?
Kto jest naszym nauczycielem?
 Herr Schmidt. (podmiot)
Was ist Herr Schmidt?
Kim jest pan Schmidt?
Unser Lehrer. (człon was?)
 Frau Schmidt und Frau Meyer sind **unsere Lehrerinnen**.
Pani Schmidt i pani Meyer są naszymi nauczycielkami.
Unsere Lehrerinnen sind Frau Schmidt und Frau Meyer.
Naszymi nauczycielkami są pani Schmidt i pani Meyer.
Was sind Frau Schmidt und Frau Meyer?
Kim są pani Schmidt i pani Meyer?
Unsere Lehrerinnen.
 Wer ist unsere Lehrerin?
Kto jest naszą nauczycielką?
 Frau Schmidt und Frau Meyer (podmiot).

Kongruencja, którą w następnych przykładach wyróżniono tłustym drukiem, pozwala na jednoznaczne stwierdzenie podmiotu.

Was **bist du**?
Kim ty jesteś?
Ich bin es (= ein guter Lehrer wie mein Vater) auch geworden.
Ja nim (= dobrym nauczycielem jak mój ojciec) także się stałem.
Ihr wolltet doch gute Freunde bleiben.
Wy chcieliście przecież zostać dobrymi przyjaciółmi.
 Podmiot to *du*, *ich*, *ihr*. *Was*, *es* i *gute Freunde* to człon *was?*

Kongruencja także jednoznacznie wskazuje na podmiot, mimo że wypowiedź otwiera pytanie pyramne *wer?*, które jest członem *was?*

Wer sind diese Leute?

Kim są ci ludzie?

Fraza rzeczownikowa *diese Leute* jest podmiotem, ponieważ zgadza się w liczbie i osobie z członem wiodącym *sind*.

UWAGA: Pomocą w ustaleniu podmiotu i członu *was?* / członu predykatywnego *može być* tłumaczenie wypowiedzi niemieckich na język polski. Człon *was?* wyróżnia się w języku polskim pytaniami w narzędniku: *kim?* lub *czym?*

Próba kongruencyjna pozwala na jednoznaczne wyłonienie podmiotu, jeżeli w wypowiedzi występują w liczbie pojedynczej w mianowniku dwa członowie, o które można zapytać za pomocą **was?**

Próba kongruencyjna polega na zamianie członu wiodącego z 3. osoby liczby pojedynczej na 3. osobę liczby mnogiej. Człon wypowiedzi, który musi zmienić liczbę pojedynczą na mnogą, aby wypowiedź była poprawna, będzie podmiotem, drugi człon zaś członem **was?**

Das ist mein Buch.

To (jest) moja książka.

Das i **mein Buch** występują w mianowniku lp i dlatego każde z nich mogłoby być podmiotem. W powyższym przykładzie **das** otwiera wypowiedź i dlatego jest mylnie uważane za podmiot. Jeżeli zmienimy **ist** na **sind**, to wypowiedź będzie poprawna, jeżeli jednocześnie zmienimy lp **mein Buch** na lm **meine Bücher**:

Das sind meine Bücher.

To (są) moje książki.

Meine Bücher jest na podstawie kongruencji podmiotem. Gdybyśmy zmienili **das** (lp) na **die** (lm), to wtedy wypowiedź:

*Die sind mein Buch.

jest niepoprawna. **Das** jest więc członem *was?*

W ten sam sposób można też stwierdzić, co jest podmiotem w wypowiedzi:

Wer ist dieser Mann?

Kim jest ten mężczyzna?

Wer sind diese Männer? (próba kongruencyjna)

Kim są ci mężczyźni?

Dieser Mann jest podmiotem, **wer** zaś członem *was*?

Próba kongruencyjna nie odróżni w języku niemieckim podmiotu od członu predykatywnego, jeżeli w tej samej wypowiedzi wystąpi dwa razy **wer** lub **was**:

Wer ist **wer**?

Kto jest kim?

Was ist **was**?

Co jest czym?

W języku niemieckim należy przyjąć, że ta stojąca na początku wypowiedzi słowoforma **wer** lub **was** jest podmiotem.

10.2.14. Czternasty człon wypowiedzi (dopełnienie w bierniku)

Słowoforma prymarna, o którą pytamy za pomocą **wen?** lub **was?** (biernik), jest **czternastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi nazwę **dopełnienie w bierniku** (*Akkusativobjekt*). Należy je odróżnić od członu **formalne dopełnienie w bierniku**:

Ich habe **dich** / **Sie** gestern anrufen wollen.

Chciałem wczoraj do ciebie / do pani zadzwonić.

Sie haben **sich** angezogen.

Oni się ubrali. / One się ubrały.

Das (= dass heute die Sonne nicht herauskommt,) glaube ich nicht.

W to (= że słońce się dzisiaj nie pokaże) nie wierzę.

Er überreichte **sie** (= die schönsten Rosen der Welt) seiner Gemahlin.

On wręczył jej (= najpiękniejsze róże świata) swojej małżonce.

10.2.15. Piętnasty człon wypowiedzi (dopełnienie w celowniku)

Słowoforma prymarna,

1. o którą pytamy za pomocą **wem?**,

2. której w wypowiedzi nie można opuścić, ponieważ wypowiedzenie staje się niepoprawne,

jest **piętnastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi nazwę **dopełnienie w celowniku** (*Dativobjekt*). Np.

Ich habe **ihm** (= meinem Enkel) ein Fahrrad geschenkt.

Podarowałem mu (= mojemu wnukowi) rower.

Ich habe **dir** / **Ihnen** das Buch gegeben.
Dalem tobie / panu / pani tę książkę.
 Es liegt **mir** an deiner Freundschaft.
Zależy mi na twojej przyjaźni.
 Die Vorliebe für Ordnung ist **Beate** angeboren.
Beata ma wrodzone zamilowanie do porządku.
 Waltraut ist **ihr** (= einer alten Freundin) auf dem Weg nachhause begegnet.
Waltraut spotkała ją (= starą przyjaciółkę) w drodze do domu.
 Hiermit sei **ihnen** (= meinen Freunden) dafür herzlich gedankt.
Niniejszym chciałbym im (= moim przyjaciółom) za to serdecznie podziękować.

Trzeba ściśle odróżnić ten człon od *formalnego dopełnienia w celowniku i członu 16*.

10.2.16. Szesnasty człon wypowiedzi (fakultatywny celownik)

Jeśli słowoforma prymarna, zastępująca frazę rzeczownikową w celowniku (pytanie *wem?*), może zostać opuszczona, a wypowiedzenie jest nadal poprawne, lub charakteryzuje podmiot, dopełnienie lub człon reprezentowany przez frazę przyimkową, to jest **szesnastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi miano **fakultatywny celownik** (*freies Dativglied*):

Der Vater kauft **ihm** (= **seinem Sohn**) einen Computer.
Ojciec kupuje mu (= swemu synowi) komputer.
 Der Vater kauft einen Computer.
Ojciec kupuje komputer.
 Der Bonbon fiel **Herbert** in den Brunnen.
Herbertowi wpadł cukierek do studni.
 Der Bonbon fiel in den Brunnen.
Cukierek wpadł do studni.
Herberts Bonbon fiel in den Brunnen. (charakterystyka podmiotu)
Cukierek Herberta wpadł do studni.
Bolał jakiś ząb tej dziewczyny.
Ihr (= dem Mädchen) tat ein Zahn weh.
Ją (= tę dziewczynę) bolał jakiś ząb.
 Ein Zahn tat weh.
Jakiś ząb bolał.
 Ein Zahn **des Mädchens** tat weh. (charakterystyka podmiotu)
 Peter trägt **ihm** (= seinem Vater) das Gepäck.
Peter nosi mu (= swemu ojcu) bagaż.
 Peter trägt das Gepäck.
Piotr nosi bagaż.
 Peter trägt das Gepäck **des Vaters**. (charakterystyka dopełnienia w bierniku)
Piotr nosi bagaż ojca.

Karla wäscht **euch** die Füße.

Karla umyje wam nogi.

Karla wäscht die Füße.

Karla umyje nogi.

Karla wäscht **eure** Füße. (charakterystyka dopełnienia w bierniku)

Karla umyje wasze nogi.

Hans sieht **Anna** in die Augen.

Hans patrzy Annie w oczy.

Hans sieht in die Augen.

Hans patrzy w oczy.

Hans sieht in **Annas** Augen. (charakterystyka frazy przymkowej)

Hans patrzy w oczy Anny.

10.2.17. Siedemnasty człon wypowiedzi (dopełnienie w dopełniaczu)

Słowoforma prymarna, o którą można zapytać za pomocą pytania prymarne-go **wessen?**, jest **siedemnastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **dopełnieniem w dopełniaczu** (*Genitivobjekt*):

Wessen jest *słowoformą prymarną*, jeżeli stoi bezpośrednio przed członem wiodącym. Np.

Wessen hat sich Karin erbarmt?

Nad kim Karina się zlitowała?

Jeżeli **wessen?** występuje przed rzeczownikiem, to jest *pytaniem sekundarnym*:

Wessen Hut ist das?

Czyj to kapelusz?

Odpowiedź na pytanie sekundarne **wessen?** nie jest dopełnieniem, lecz przydawką dopełniaczową (zobacz podrozdział 10.3.).

Peter hat sich **meiner** / **deiner** / **seiner** / **ihrer** / **unser** / **euer** / **Annas** erbarmt.

Peter zlitował się nade mną / tobą / nim / nią / nami / wami / Anną.

Sie erinnert sich **ihrer** gern (ihrer = der schönen Studienreise nach London).

Ona chętnie ją (= tę piękną podróż naukową do Londynu) wspomina.

Hans gedachte **seiner** (= seines besten Freundes).

Hans go (= swojego najlepszego przyjaciela) wspomina.

Frau Schmidt ist **dessen** (= des Weges) kundig.

Pani Schmidt zna ją (= tę drogę).

10.2.18. Osiemnasty człon wypowiedzi (dopełnienie przyimkowe)

Słowoforma prymarna,

1. o którą można zapytać za pomocą słowoformy złożonej *wo(r) + przyimek* lub *przyimek + wem* albo *wen*,
 2. w której przyimek jest **ściśle związany**:
 - 2.1. tylko z członem wiodącym,
 - 2.2. z członem wiodącym i modyfikatorem,
 - 2.3. tylko z potencjalnym członem wiodącym,
 - 2.4. z potencjalnym członem wiodącym i modyfikatorem,
- jest **osiemnastym członem wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **dopełnieniem przyimkowym** (Präpositional-objekt). Złożone słowoformy pytające są zaznaczone tłustym drukiem. Przyimek jest ściśle związany:

1. tylko z członem wiodącym:

Wonach erkundigte sich Klaus? (sich erkundigen **nach**)

O co dowiadywał się Klaus?

Er erkundigte sich **danach** (= nach der Ankunft des Busses aus Rom)

On dowiadywał się o to (= o przyjazd autobusu z Rzymu)

Für wen sorgt sich Monika? (sich sorgen **für**)

O kogo troszczy się Monika?

Sie sorgt sich **für dich**.

Ona troszczy się o ciebie

Vor wem fürchtest du dich? (sich fürchten **vor**)

Kogo się obawiasz?

Ich fürchte mich **vor ihm** (= vor dem bissigen Hund)?

Obawiam się go (= złego psa),

2. z członem wiodącym i modyfikatorem:

Woran nimmt Sigrid teil? (teilnehmen **an**)

Sigrid nimmt **daran** (= an einer Besprechung) teil.

Sigrid w niej (= w jakiejś naradzie) uczestniczy

Wofür ist sie zuständig? (zuständig sein **für**)

Za co ona odpowiada?

Sie ist zuständig **dafür** (= für solche Angelegenheiten).

Ona odpowiada za to (= za takie sprawy)

Auf wen ist unser Vater stolz? (stolz sein **auf**)

Z kogo nasz tata jest dumny?

Er ist stolz **auf ihn** (= auf seinen Sohn).

On jest dumny z niego (= ze swego syna),

3. z potencjalnym członem wiodącym w gramatycznych czasach złożonych:

Wonach hat sich Klaus erkundigt? (sich erkundigen **nach**).

O co dowiadywał się Klaus?

Er hat sich **danach** (= nach der Ankunft des Busses aus Rom) erkundigt.

On dowiadywał się o to (= o przyjazd autobusu z Rzymu),

4. z potencjalnym członem wiodącym i związanym z nim ściśle modyfikatorem w gramatycznych czasach złożonych:

Woran hat Sigrid teilgenommen? (teilnehmen **an**)

W czym uczestniczyła Sigrid?

Sigrid hat **daran** (= an einer Besprechung) teilgenommen.

Sigrid w niej (= w jakiejś naradzie) uczestniczyła.

10.2.19. Dziewiętnasty człon wypowiedzi (człon przyimkowy)

Słowoforma prymarna,

1. o którą można zapytać jedynie za pomocą słowoformy złożonej wo(r) + przyimek lub przyimek + wessen / wem / wen,
2. w której przyimek **nie zależy**:

- 2.1. od członu wiodącego,
- 2.2. od członu wiodącego i modyfikatora,
- 2.3. od potencjalnego członu wiodącego,
- 2.4. od potencjalnego członu wiodącego i modyfikatora,

jest **dziewiętnastym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon przyimkowy** (*Präpositionalglied*):

Womit schreibt Monika den Brief?

Czym pisze Monika ten list?

Sie schreibt ihn **damit** (= mit dem Kuli ihrer Schwester).

Ona pisze go tym (= długopisem swojej siostry).

Woraus ist diese Figur geschnitzt?

Z czego wyrzeźbiono tę figurkę?

Sie ist **daraus** (= aus hartem Holz) geschnitzt.

Ją wyrzeźbiono z tego (= z twardego drzewa).

Statt wessen kam der Stellvertreter?

Zamiast kogo przyszedł zastępca?

Statt seiner (= statt des Vorsitzenden) kam der Stellvertreter.

Zamiast niego (= zamiast przewodniczącego) przyszedł zastępca.

Mit wem fährt Anna nach Köln?

Z kim pojedzie Anna do Kolonii?

Anna fährt **mit ihnen** (= mit ihren Freundinnen) nach Köln.

Anna pojedzie z nimi (= ze swoimi przyjaciółkami) do Kolonii.

Für wen hast du das gekauft?

Dla kogo to kupiłeś / kupiłaś?

Ich habe es **für ihn** (= für meinen Bruder) gekauft.

Kupiłem to dla niego (= dla mojego brata).

Aby rozróżnić dopełnienie przyimkowe od członu przyimkowego, należy zwracać uwagę na warianty znaczeniowe danego czasownika. W razie wątpliwości należy zająć do dobrego słownika frazeologicznego.

10.2.20. Dwudziesty człon wypowiedzi (człon *wie?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wie?**, jest **dwudziestym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *wie?*** (*Wie-Glied*):

Er nannte ihn **so** (= einen redlichen Menschen).

On go tak (= uczciwym człowiekiem) nazywa.

Er arbeitet **fleißig**.

On pracuje pilnie.

Sie ist **müde**.

Ona jest zmęczona.

Es läuft **schnell** nachhause.

Ono biegnie szybko do domu.

Hubert liebt Hannelore **sehr**.

Hubert bardzo kocha Hannelorę.

10.2.21. Dwudziesty pierwszy człon wypowiedzi (człon *wo?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wo?**, jest **dwudziestym pierwszym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi miano **członu *wo?*** (*Wo-Glied*)

Wo ist er nur geblieben?

Gdzież to on pozostał?

Er ist **dort** (= in Warschau) geblieben.

Pozostał tam (= w Warszawie)

Wo wohnt er?

Gdzie on mieszka?

Er wohnt **dort** (= wo seine Eltern einmal gewohnt haben).

On mieszka tam (= gdzie jego rodzice kiedyś mieszkali).

Erika bleibt heute **zu Hause**.

Erika zostanie dzisiaj w domu.

Sie ist jetzt **dort** (= in Münster).

Ona jest teraz tam (= w Münster).

Waldemar ist jetzt **hier** (= in München).

Waldemar jest teraz tutaj (= w Monachium)

Er sitzt **hier** / **dort**. (z gestem wskazującym)

On siedzi tutaj / tam.

10.2.22. Dwudziesty drugi człon wypowiedzi (człon *wohin?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wohin?**, jest **dwudziestym drugim członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *wohin?*** (*Wohin-Glied*)

Wohin möchtet ihr fahren?

Dokąd chcielibyście pojechać?

Peter fährt **dorthin** (= in die Schweiz).

Peter jedzie tam (= do Szwajcarii).

Dorthin (= in das Kaufhaus) ist vor einer halben Stunde Annas Mutter gegangen.

Tam (= do domu towarowego) przed godziną poszła matka Anny.

Irgendwohin werden sie schon gefahren sein.

Dokądś chyba już pojechali.

Leg die Rechnung **dorthin**, bitte! (z gestem wskazującym)

Położ, proszę, rachunek tam.

10.2.23. Dwudziesty trzeci człon wypowiedzi (człon *woher?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **woher?**, jest **dwudziestym trzecim członem wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **członem *woher?*** (*Woher-Glied*):

Josef ist gestern um 12.00 Uhr **von dorthier** (= aus der Schweiz) gekommen.

Josef wczoraj o godzinie 12.00 przybył stamtąd (= ze Szwajcarii).

Von dorthier (= von diesem Turm) ist das Gebirge nicht zu sehen.

Stamtąd (= z tej wieży) nie widać gór.

Woher bist du gekommen?

Skąd ty przybyłeś?

10.2.24. Dwudziesty czwarty człon wypowiedzi (człon *wann?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wann?**, jest **dwudziestym czwartym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon wann?** (*Wann-Glied*):

Wann besuchst du uns?

Kiedy nas odwiedzisz?

Ich komme **erst übermorgen**. **Dann** bringe ich auch deine Bücher.

Przyjdę pojutrze. Wtedy także przyniosę książki.

Hans bekommt das Fahrrad **später**.

Hans otrzyma rower później.

Dann (= wenn Frau Weber ihre Rente bekommt,) bezahlt sie ihre Rechnungen.

Wtedy (= kiedy pani Weber otrzyma swoją rentę) ona zapłaci swoje rachunki.

Dann (= während er frühstückte,) kamen seine Nachbarn.

Wtedy (= podczas gdy jadł śniadanie) przyszli jego sąsiedzi.

Der Bus nach Hamburg geht **bald** ab.

Autobus do Hamburga wkrótce odjeżdża.

10.2.25. Dwudziesty piąty człon wypowiedzi (człon *bis wann?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **bis wann?**, jest **dwudziestym piątym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon bis wann?** (*Bis wann-Glied*):

Bis dann (= bis Ende dieses Monats) reicht noch unser Vorrat aus.

Do tego czasu (= do końca tego miesiąca) jeszcze wystarczy nasz zapas.

Bis dann (= ehe ich die Angaben nicht geprüft habe,) unterzeichne ich es nicht.

Do tego czasu (= zanim nie sprawdzę danych) nie podpiszę tego.

Bis wann wird alles erledigt?

Do kiedy wszystko zostanie załatwione?

Bis dann (= bis Sonnabend) muss das noch geklärt werden.

Do soboty musi jeszcze to być wyjaśnione.

10.2.26. Dwudziesty szósty człon wypowiedzi (człon *seit wann?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **seit wann?**, jest **dwudziestym szóstym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *seit wann?*** (*Seit wann*-Glied):

Man hat die Studentin **seit dann** (= seit dem 2. April) in den Vorlesungen vermisst.

Od wtedy (= od 2. kwietnia) zauważono nieobecność studentki na wykładach.

Dieses Problem hat viele Wissenschaftler **seit eh und je** beschäftigt.

Tym problemem zajmowało się wielu uczonych od dawien dawna.

Seit wann hat Karl ein gelähmtes Bein?

Od kiedy Karl ma sparaliżowaną nogę?

Seit dann (= seit seinem dritten Lebensjahr) hat Karl ein gelähmtes Bein.

Od wtedy (= od trzeciego roku życia) Karl ma sparaliżowaną nogę.

10.2.27. Dwudziesty siódmy człon wypowiedzi (człon *wie oft?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania pytania prymarnego **wie oft?**, jest **dwudziestym siódmym członem wypowiedzi**.

Ten człon nosi miano **członu *wie oft?*** (*Wie oft*-Glied):

Wie oft hast du deinen Freund besucht?

Jak często odwiedzałeś swojego przyjaciela?

Es war **tagtäglich** dasselbe zu machen.

Trzeba było robić codziennie to samo.

Er arbeitet nur **montags** in seinem Büro.

On pracuje tylko w każdy poniedziałek w swoim biurze.

Helga besucht **so oft** (= jeden Tag) ihren Vater im Krankenhaus.

Helga odwiedza tak często (= każdego dnia) swojego ojca w szpitalu.

10.2.28. Dwudziesty ósmy człon wypowiedzi (człon *wie lange?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania pytania prymarnego **wie lange?**, jest **dwudziestym ósmym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *wie lange?*** (*Wie lange*-Glied):

Wie lange dauert eine Unterrichtsstunde?

Jak długo trwa lekcja?

Der Professor wartet schon **so lange** (= zwei Stunden) auf das Buch.

Profesor czeka już tak długo (dwie godziny) na tę książkę.

Die Sitzung dauert **so lange** (= den ganzen Vormittag).

Posiedzenie trwa tak długo (= całe przedpołudnie).

10.2.29. Dwudziesty dziewiąty człon wypowiedzi (człon *wie weit?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wie weit?**, jest **dwudziestym dziewiątym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *wie weit?*** (*Wie weit-Glied*):

Wie weit ist es bis nach Kairo?

Jak daleko jest do Kairu?

Er wirft den Diskus **so weit** (= bis an den aktuellen Weltrekord).

On rzuca dyskiem tak daleko (= blisko aktualnego rekordu świata).

Bis dorthin ist sie nicht gekommen.

Aż tam nie doszła.

10.2.30. Trzydziesty człon wypowiedzi (człon *wie viel?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **wie viel?**, jest **trzydziestym członem wypowiedzi**.

Ten człon nazywamy **członem *wie viel?*** (*Wie viel-Glied*):

Wie viel arbeitet Peter?

Ile pracuje Peter?

Er arbeitet **genug**.

On dosyć pracuje.

Paula schläft **zu wenig**.

Paula śpi za mało.

10.2.31. Trzydziesty pierwszy człon wypowiedzi (człon *warum?*)

Słowoforma prymarna, o którą w wypowiedzi można zapytać za pomocą pytania prymarnego **warum?** / **weshalb?** / **weswegen?**, jest **trzydziestym pierwszym członem wypowiedzi**.

Ten człon to **człon *warum?*** (*Warum-Glied*):

Deswegen (= wegen des Regenwetters) musste ich zuhause bleiben.

Dlatego (= z powodu deszczu) musiałem zostać w domu.

Deshalb (= weil er immer die Wahrheit sagt,) glaube ich ihm jedes Wort.

Dlatego (= ponieważ zawsze mówi prawdę) wierzę w każde jego słowo.

Weswegen hast du es getan?

Dlaczego to zrobiłeś?

Warum bemühst du dich um die besten Noten nicht?

Dlaczego nie zabiegasz o najlepsze oceny?

10.3. Proste i złożone człony wypowiedzi

Człony wypowiedzi, reprezentowane przez tylko jedną słowoformę, to proste człony. Człony wypowiedzi, reprezentowane przez paradygmatyczne wypowiedzi od klasy drugiej do piątej, to człony złożone.

W paradygmatycznych wypowiedziach klasy drugiej nie można ani opuścić, ani przestawić słowoform funkcyjnych, gdyż wtedy nie tworzą poprawnych wypowiedzi. Np.

Sein Referat ist interessant.

Jego referat jest interesujący.

*Referat ist interessant.

*Referat ist sein.

Paradygmatyczne wypowiedzi klasy trzeciej można dalej analizować.

Słowoformy sekundarne lub potencjalne wypowiedzi, które można opuścić w paradygmatycznych wypowiedziach klasy trzeciej, są częściami członów wypowiedzi, zwanymi w tradycji gramatycznej **przydawkami**.

Przydawki, uwydatnione w poniższych przykładach półtłustą kursywą, najczęściej zawężają / precyzują znaczenie frazy rzeczownikowej lub przymikowej i są nazywane zgodnie z reprezentowanymi przez nie częściami mowy:

1. Przydawka przymiotna w języku niemieckim jest reprezentowana przynajmniej przez jeden przymiotnik występujący przed rzeczownikiem:

der **kleine** Tisch *mały stół*; **drei** Stühle *trzy krzesła*; **viele** Besucher *wielu gości*;
 ein **lesendes** Mädchen *czytająca dziewczyna*; eine **geöffnete** Tür *otwarte drzwi*;
 ein **rosa** Kleid *różowa sukienka*; **viele interessante, neue theoretische** Thesen
wiele interesujących, nowych teoretycznych tez.

2. Przydawka dopełniaczowa jest reprezentowana przez rzeczownik lub frazę rzeczownikową w dopełniaczu i może stać przed rzeczownikiem określanym lub po nim. Jeżeli ta przydawka stoi przed rzeczownikiem określanym, to określany rzeczownik występuje z rodzajnikiem zerowym, po nim – z rodzajnikami, np.

Vaters Freund → der Freund **des Vaters**

przyjaciół ojca

Monikas Tante → die Tante **Monikas**

ciocia Moniki

Herrn Schmidts Wagen → der Wagen **Herrn Schmidts**

samochód pana Schmidta

Professor Dr. Waltraut Heyses Bilder → die Bilder **Prof. Dr. Waltraut Heyses**

obrazy pani profesor dr Waltraut Heyse,

3. Przydawka przyimkowa występuje zawsze po słowoformie określonej i jest:

- 3.1. przyimkową frazą rzeczownikową po każdej frazie z rzeczownikiem jako jądrem lub rzadko po nieodmiennej formie deiktycznej:

die Hoffnung **auf ein Wunder**

nadzieja na cud

ein Gruß **aus Spanien**

pozdrowienie z Hiszpanii

im Buch **von Thomas Mann**

w książce Thomasa Manna

in die Schule **jenseits des Flusses**

w szkole z tamtej strony rzeki

dort **am Brunnen**

tam przy studni (rzadko)

hier **am Spielplatz**

tutaj przy placu gier (rzadko),

- 3.2. słowoformą złożoną z przyimka i odnośnika:

der Gedanke **an ihn / an sie / an Sie**

myśl o nim / o niej / o panu / o pani itd.,

- 3.3. słowoformą złożoną z przyimka i słowoformy deiktycznej:

der Tipp **von mir / von dir / von uns / von euch**

wskazówka ode mnie / od ciebie / od nas / od was.

4. Przydawka przysłówkowa jest reprezentowana przez przysłówkę, który występuje:

- 4.1. przed określonym członem *wie?*:

Sie malt **sehr** gut.

Ona rysuje bardzo dobrze

Sie ist **mäßig** begabt.

Ona jest przeciętnie zdolna

Er kommt **ganz** allein.

On przyjdzie tylko sam,

4.2. bezpośrednio po frazie z rzeczownikiem:

Forelle **blau***pstrąg na niebiesko*Röslein **rot** (Goethe)*różyczka czerwona*Kaffee **fertig***nazwa kawy z dodatkiem alkoholu we wschodniej Szwajcarii.*mit Spaghetti **bolognese***spaghetti po bolońsku.*

5. Przydawka deiktyczna jest reprezentowana przez nieodmienną słowoformę deiktyczną, która występuje po frazie z rzeczownikiem:

das Fahrrad **dort***tamten rower*das Essen **gestern***wczorajsza uczta*am Himmel **droben***na niebie tam na górze*der Streit **von vorgestern***przedwczorajszy spór.*

6. Przydawka bezokolicznikowa jest reprezentowana przez prosty bezokolicznik z **zu** i występuje po frazie rzeczownikowej:

die Sucht **zu gefallen***mania podobania się*die Kunst **zu schreiben***sztuka pisanie*die Angst **zu erkranken***strach przed zachorowaniem.*

7. Przydawka rozwinięta jest skróconą formą paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej, która w poniższych przykładach jest zaznaczona tłustym drukiem. Bezpośrednio przed rzeczownikiem określonym występuje w roli przymiotnika imiesłów czasu teraźniejszego lub przeszłego, lub człon **wie?** po **sein**, **werden** i **bleiben**. Przed nimi występują wszystkie człony wypowiedzenia bez podmiotu i członu wiodącego. Użycie imiesłowu czasu teraźniejszego lub przeszłego zależy od znaczenia tej paradygmatycznej wypowiedzi potencjalnej. Np.

Der Student, der gestern vom Dozenten gelobt wurde, war froh.*Student, który został wczoraj pochwalony przez docenta, był zadowolony / rad.*→ Der **gestern vom Dozenten gelobte** Student war froh.*Student, wczoraj pochwalony przez docenta, był zadowolony / rad.***Das Auto, das vor unserer Garage steht**, ist Toyota Avensis.*Samochód, który stoi przed naszym garażem, to toyota avensis.*

→ Das **vor unserer Garage stehende Auto** ist Toyota Avensis.

Samochód, stojący przed naszym garażem, to toyota avensis.

Ein **Arbeiter, der zu großen Leistungen fähig ist**, wird in jedem Betrieb geschätzt.

Pracownik, który jest zdolny do wydajnej pracy, będzie ceniony w każdym zakładzie.

→ Ein **zu großen Leistungen fähiger Arbeiter** wird in jedem Betrieb geschätzt.

Pracownik, zdolny do wydajnej pracy, będzie ceniony w każdym zakładzie.

Die Eltern, die auf ihre Kinder stolz sind, werden glückliche Eltern genannt.

Rodziców, którzy są dumni ze swoich dzieci, nazywa się szczęśliwymi rodzicami.

→ Die **auf ihre Kinder stolzen** Eltern werden glückliche Eltern genannt.

Rodziców, dumnych ze swoich dzieci, nazywa się szczęśliwymi rodzicami.

Przydawki zawsze zawężają znaczenie frazy rzeczownikowej i przyimkowej. Można je opuścić, a wypowiedź będzie nadal poprawna, chociaż znaczeniowo uboższa.

Do przydawek zalicza się także apozycje / dopowiedzenia. Słowoformą określaną najczęściej jest rzeczownik, rzadziej słowoforma deiktyczna. Apozycja stoi w tym samym przypadku co słowoforma określana lub w mianowniku. Wyróżnia się ściśle i luźne apozycje ze względu na ich realizację dźwiękową. Ściśle apozycje, zaznaczone tłustym drukiem, są realizowane w mowie bez przerwy:

Johann Gottfried Herder; Die Ärztin **Weber** *pani doktor Weber*; der Onkel

Klaus *wujek Klaus*; **Professor Dr. Hans-Werner** Klein;

du **Klugredner** / **Dummkopf** *ty mądralo / głupcze*; ich **fröhliches Fräulein** *ja wesola panienka*; euch **jungen Mädchen** *wam młodym dziewczynom*.

Luźne apozycje są realizowane z przerwą i ze zmianą intonacji, zaznaczoną w ortografii najczęściej przecinkami:

Johannes Gutenberg, **Entdecker der Druckkunst**, [...].

Johannes Gutenberg, *wynalazca sztuki drukarskiej*, [...]

Herr Grünberg, **Direktor der Mannheimer Klinik**, [...].

pan Grünberg, dyrektor Kliniki Mannheimskiej, [...]

Frau Professor Eisenberg, **Oberärztin für Herzkrankheiten**, [...].

Pani profesor Eisenberg, ordynator oddziału chorób serca, [...].

Do apozycji zalicza się także frazy rzeczownikowe połączone z wyrazem określanym, za pomocą **als** i **wie** po rzeczowniku. Te frazy rzeczownikowe występują zawsze w mianowniku:

1. po przyimkowej frazie rzeczownikowej lub frazie rzeczownikowej:

mit ihrer Ausbildung **als Zahnärztin**

z jej wykształceniem jako dentystka

Frau Klein **als Studentin**

pani Klein jako studentka

Hans **als Pianist**

Hans jako pianista,

2. po odnośniku:

er (= Karl) **als Ingenieur**

on (= Karl) *jako inżynier*

sie (= Karin) **als Schneiderin**

ona (= Karina) *jako krawcowa*

sie (= die Jungen und Mädchen) **als hoch begabte Kinder**

oni (*chłopcy i dziewczęta*) *jako wybitnie uzdolnione dzieci,*

3. po słowoformach deiktycznych:

ich **als Lehrer**

ja *jako nauczyciel*

du **als Schüler**

ty *jako uczeń*

wir **als Kinder**

my *jako dzieci*

ihr **als redliche Menschen**

wy *jako uczciwy ludzie,*

4. po przysłówkach:

schnell **wie der Blitz**

szybki jak błyskawica,

klein **wie ein Zwerg**

mały jak krasnoludek.

10.4. Klasyfikacja wypowiedzi złożonych

10.4.1 Uściślenia terminologiczne

Wypowiedzi złożone i częściowe, zdefiniowane w podrozdziale 3.18., modyfikujemy na podstawie terminów członów wypowiedzi następująco:

Pełna wypowiedź, w której stwierdza się:

1. człon wiodący i domyślny człon wiodący,
2. co najmniej dwa człony wiodące,
3. człon wiodący i paradygmatyczną wypowiedź klasy czwartej lub piątej,

to wypowiedź złożona (*komplexe Äußerung*).

Każda złożona wypowiedź składa się z **wypowiedzi częściowych** (*Teiläußerungen*), których granice są zaznaczone poprzez intonację zawieszającą, interpunkcyjnie przez przecinek lub przecinki.

W skład wypowiedzi częściowej wchodzi:

1. człon wiodący lub domyślny człon wiodący,
2. człon wiodący i przynajmniej jeden potencjalny człon wiodący,
3. człon wiodący i / lub potencjalny człon wiodący paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej lub piątej.

Wypowiedzi złożone są najczęściej połączone ze sobą członami spójnikowymi, reprezentowanymi przez spójniki:

1. współrzędne:

Frau Schmidt ging fort, **jedoch** wir blieben noch im Restaurant.
Pani Schmidt wyszła, jednakże my zostaliśmy w restauracji.
Heinrich reist morgen nach Ungarn, **d. h.** er fliegt nach Budapest.
Heinrich jutro wyjeżdża na Węgry, tzn. on leci do Budapesztu.
Er kauft sich für seinen Lottogewinn kein Auto, **sondern** er macht eine Weltreise.
Za wygraną w totku on nie kupi sobie samochód, lecz wybierze się w podróż dookoła świata.

2. podrzędne

Wenn wir den Zug noch erreichen wollen, müssen wir uns beeilen.
Jeżeli chcemy zdążyć na pociąg, to musimy się pośpieszyć.
„**Indem** die Kinder ein frohes Lied sangen, zogen sie auf den Sportplatz.“ (Helbig / Buscha 1972: 96)
Śpiewając wesołą piosenkę, dzieci sunęli na boisko.
Es dürfte selbstverständlich sein, **dass** sich jeder Wissenschaftler bemüht, seine Gedanken möglichst klar darzustellen.
Jest rzeczą przez siebie samo zrozumiałą, że każdy uczony stara się przedstawić swoje myśli możliwie najjaśniej.

Wypowiedzi złożone są połączone także bez członów spójnikowych jedynie poprzez intonację, ortograficznie zaś najczęściej przez przecinki:

Burgunder trinkt man langsam, er macht sonst zu heiß (Hesse) (wypowiedź współrzędna).
Burgunda pije się powoli, w przeciwnym razie zbyt podnieca.
Mir ist klar, *meine Kollegen kommen heute zu mir nicht mehr* (wypowiedź podrzędna).
Jest dla mnie rzeczą jasną, że moi koledzy już dzisiaj do mnie nie przyjdą.

Wypowiedzi częściowe są połączone także członami, które są reprezentowane:

1. przez odnośniki:

Der Mann, **der** des Pfades zum Meer kundig ist, ist heute krank.
Mężczyzna, który zna ścieżkę prowadzącą do morza, jest dzisiaj chory.

Meine Freundin, **mit der** du mich im Park spazieren gesehen hast, studiert Mathematik.

Moja przyjaciółka, z którą widziałeś mnie na spacerze w parku, studiuje matematykę.

2. przez pytania prymarne

Sag mir bitte, **was** du morgen in München besichtigen möchtest?

Powiedz mi proszę, co chciałbyś jutro zwiedzić w Monachium.

Wo Reschke Waldwiesen erinnerte und sonntägliche Familienausflüge, bedrängten zeltartig konstruierte Holzhäuser einander, umgeben von Schrebergärten. (Grass)
Tam, gdzie Reschke przypominał sobie łąki i niedzielne wycieczki rodzinne, tam tłoczyły się skonstruowane na podobieństwo namiotów domki drewniane, otoczone ogródkami działkowymi.

3. przez pytania sekundarne, które otwierają frazę rzeczownikową:

Mir ist unbekannt, **was für ein Kleid** sich Frau Schmidt wirklich gestern gekauft hat.

Nie wiem, jaką suknię sobie pani Schmidt rzeczywiście wczoraj kupiła.

Es ist von entscheidender Bedeutung für dein ganzes Leben, **welches Fach** du fleißig studieren wirst.

Jest sprawą o rozstrzygającym znaczeniu, jaką dziedzinę będziesz pilnie studiował.

Odnośniki, które otwierają wypowiedź częstkową, nazywamy relatywnymi odnośnikami, prymarne pytania – relatywnymi pytaniami prymarnymi, a sekundarne pytania w połączeniu z frazą rzeczownikową – sekundarnymi pytaniami relatywnymi. Te trzy człony wypowiedzi będziemy nazywali krótko **członami relatywnymi**.

Te człony relatywne są klasyfikowane zgodnie z ich funkcją w wypowiedzi częstkowej.

10.4.2. Wypowiedzi podrzędne

10.4.2.1. Paradigmatyczne wypowiedzi klasy piątej

Paradigmatyczne wypowiedzi klasy piątej jako wypowiedzi częstkowe można zastąpić odnośnikami lub o nie zapytać pytaniami prymarnymi. Pytania i odnośniki można wstawić w inną wypowiedź częstkową tej samej wypowiedzi złożonej. Odpowiedzi na pytania odpowiadają dokładnie znaczeniom tych paradigmatycznych wypowiedzi. Zastępowane wypowiedzi częstkowe i wcielone odnośniki oraz pytania prymarne wyróżniono tłustym drukiem:

Mathilde macht ihre Hausaufgaben nicht, **weil sie schon sehr müde ist.**

Mathilda nie odrabia swoich zadań domowych, gdyż jest już bardzo zmęczona.

Mathilde macht **deswegen** ihre Hausaufgaben nicht. (wcielony odnośnik)

Dlatego Mathilda nie odrabia swoich zadań domowych.

Weswegen macht Mathilde ihre Hausaufgaben nicht? (wcielone pytanie prymarne)

Dlaczego Mathilda nie odrabiała swoich zadań domowych?

Weil sie schon sehr müde ist.

Bo jest bardzo zmęczona.

Ob das Wetter am Wochenende schön sein wird, ist mir unbekannt. (klasa piąta)

Nie wiem, czy pogoda w weekend będzie piękna.

Das ist mir unbekannt. (wcielony odnośnik)

Tego nie wiem.

Was ist dir unbekannt? (wcielone pytanie prymarne)

Czego nie wiesz?

Ob das Wetter am Wochenende auch schön sein wird.

Czy jutro będzie piękna pogoda.

Wenn es die ganze Nacht geschneit hat, können die Kinder vom Berg rodeln. (klasa piąta)

Jeśli całą noc padał śnieg, to dzieci mogą zjeżdżać na sankach z górki.

Dann können die Kinder rodeln. (wcielony odnośnik)

Wtedy dzieci mogą jeździć na sankach.

Wann können die Kinder rodeln? (wcielone pytanie prymarne)

Kiedy dzieci mogą jeździć na sankach?

Wenn es die ganze Nacht geschneit hat.

Jeśli całą noc padał śnieg.

Ten stan rzeczy pozwala na jego uogólnienie oraz ustalenie stosunków między wypowiedziami częściowymi:

Wypowiedź częściowa,

1. która w wypowiedzi złożonej jest paradygmatyczną wypowiedzią klasy piątej,
2. którą można zastąpić kompatybilnym odnośnikiem lub kompatybilnym pytaniem prymarnym, a odnośnik lub pytanie prymarne wstawić w inną wypowiedź częściową tej samej wypowiedzi złożonej,

jest **zależną wypowiedzią częściową** (*Abhängige Teiläußerung*).

Wypowiedź częściowa,

1. której w wypowiedzi złożonej nie można zastąpić odnośnikiem,
2. o którą nie można zapytać ani pytaniem prymarnym, ani pytaniem sekundarnym wraz z frazą rzeczownikową,

jest **niezależną wypowiedzią częściową** (*Unabhängige Teiläußerung*).

Wypowiedź częstkowa, w którą wchodzi odnośnik albo pytanie prymarne jako zastąpienie wypowiedzi częstkowej, to **wypowiedź macierzowa**⁵⁸ (*Matrixäusserung*).

Jeżeli wypowiedź macierzowa jest niezależną wypowiedzią częstkową, to jest to **wypowiedź macierzowa pierwszego stopnia**.

Wyjaśnimy to na przykładzie, w którym wypowiedź macierzową zaznaczono tłustym drukiem:

Karl wünschte sich ein neues Fahrrad, weil er ein Rennen gewinnen wollte.
Karl zażyczył sobie nowy rower, ponieważ chciał wygrać wyścig.

Zależna wypowiedź częstkowa:

weil er ein Rennen gewinnen wollte
ponieważ chciał wygrać jakiś wyścig

może być zastąpiona przez kompatybilny odnośnik *deswegen* albo przez pytanie prymarne *weswegen*? Zarówno odnośnik, jak i pytanie prymarne można wstawić w niezależną wypowiedź macierzową:

Deswegen wünschte sich Karl ein neues Fahrrad.
Dlatego Karl zażyczył sobie nowy rower.

Weswegen wünschte sich Karl ein neues Fahrrad?
Dlaczego zażyczył sobie Karl nowy rower?

Człony wypowiedzi w powyższych przykładach są członami wypowiedzi pierwszego stopnia. Człony częstkowej wypowiedzi zależnej:

weil er ein Rennen gewinnen wollte
 weil er es (= ein Rennen) gewinnen wollte
ponieważ on chciał go (= jakiś wyścig) wygrać

są członami wypowiedzi drugiego stopnia.

Jeżeli wypowiedź macierzowa jest zależną wypowiedzią częstkową, to jest to **wypowiedź macierzowa drugiego lub dalszego stopnia**.

Tę regułę wyjaśnimy na przykładzie podrzędnej wypowiedzi złożonej, w której wypowiedzi częstkowe są ponumerowane:

Von alters her ist gut bekannt (1), dass man fleißig studieren muss (2), damit man in einer Prüfung nicht versagt (3).

⁵⁸ Termin ten wprowadził do językoznawstwa w roku 1960 R. B. Lees.

Z dawien dawna jest dobrze znaną rzeczą (1), że należy pilnie studiować (2), aby nie oblać egzaminu (3).

Wypowiedzi częstkowej (1) nie można zastąpić żadnym odnośnikiem i dlatego jest to wypowiedź macierzowa pierwszego stopnia. Od niej zależą wypowiedzi częstkowe (2) i (3), ponieważ te wypowiedzi można zastąpić odnośnikiem **dies** lub **das**, albo pytaniem prymarnym **was**?:

Dies / **das** ist von alters her gut bekannt.

To jest od dawien dawna dobrze znaną rzeczą.

Was ist von alters her gut bekannt?

Co jest od dawien dawna dobrze znaną rzeczą?

Zależną wypowiedź częstkową (3) można zastąpić przez odnośnik **deshalb**, który wstawiamy w wypowiedź częstkową (2):

Von alters her ist gut bekannt (1), dass man **deshalb** fleißig studieren muss (2).

Od dawien dawna jest dobrze znaną rzeczą, że dlatego trzeba pilnie studiować.

Cząstkowa wypowiedź zależna (2) jest dla częstkowej wypowiedzi zależnej (3) *wypowiedzią macierzową drugiego stopnia*.

Człony wypowiedzi:

dass man deshalb fleißig studieren muss.

są członami wypowiedzi drugiego stopnia.

Od zależnej wypowiedzi częstkowej (3) nie zależy już inna zależna wypowiedź częstkowa i dlatego ta wypowiedź (3) nie jest wypowiedzią macierzową. Człony wypowiedzi (3) to człony wypowiedzi trzeciego stopnia.

Wypowiedź częstkową po spójniku **denn** zalicza się w dotychczasowych gramatykach tylko na podstawie szyku wyrazów za współrzędną z poprzedzającą wypowiedzią. Wypowiedź częstkowa zaczynająca się od **denn** jest w tej *Gramatyce* zależną wypowiedzią częstkową, ponieważ można ją zastąpić odnośnikiem **darum** / **deshalb** / **deswegen** ‘dlatego’ względnie zapytać o nią pytaniem prymarnym **warum**? / **weshalb**? / **weswegen**? ‘dlaczego’, a odnośnik i pytanie można wstawić w poprawną wypowiedź macierzową:

Wir verstehen ihn nicht, **denn** er spricht zu leise.

Nie rozumiemy go, ponieważ mówi zbyt cicho.

Deshalb verstehen wir ihn nicht.

Dlatego go nie rozumiemy.

Weshalb verstehen wir ihn nicht?

Dlaczego go nie rozumiemy?

Weil er zu leise spricht.

Ponieważ mówi zbyt cicho.

Er kann nicht mehr gehen, **denn** er ist zu schwach.

On nie może już chodzić, bo jest za słaby.

Darum kann er nicht mehr gehen.

Dlatego on nie może już chodzić.

Warum kann er nicht mehr gehen?

Dlaczego on nie może już chodzić?

Weil er zu schwach ist.

Bo jest za słaby.

Spójnik *denn* ma to samo znaczenie, co *weil*. W odpowiedzi na pytania *warum?*, *weshalb?* i *weswegen?* używa się tylko spójnika *weil*, co nawet z punktu widzenia formalnego w tradycji gramatycznej wskazuje na wypowiedź zależną. Po spójniku *weil* w mowie potocznej coraz częściej po podmiocie i spowolnieniu mowy / retardacji, zaznaczonej wielokropkiem, występuje człon wiodący. Taka pozycja członu wiodącego sugeruje w gramatyce tradycyjnej wypowiedź współzrędną:

Wir verstehen ihn nicht, **weil** er ... spricht zu leise.

Spójnik *weil* w mowie potocznej odpowiada na podstawie tradycyjnego szyku wyrazów spójnikowi *denn* w języku standardowym. Wypowiedź częściowa:

weil er ... spricht zu leise

jest uznawana w gramatykach niemieckich za wypowiedź podrzędną.

Zależne wypowiedzi częściowe, reprezentowane przez paradygmatyczne wypowiedzi klasy piątej, są zastępowane w wypowiedzi macierzowej odnośnikami, mającymi odpowiedni status członu w wypowiedzi macierzowej. Te zależne wypowiedzi częściowe zostaną nazwane zgodnie ze statusem odnośnika w wypowiedzi macierzowej.

Na przykład zaznaczoną tłustym drukiem wypowiedź częściową:

Ob Elisabeth die Prüfung in Grammatik bestanden hat, weiß Georg nicht.

Czy Elisabeth zdała egzamin z gramatyki, tego Georg nie wie

zastępujemy paradygmatycznym odnośnikiem **das**:

Das weiß Georg nicht.

Tego Georg nie wie.

Das jest dopełnieniem w wypowiedzi macierzowej i dlatego ta zależna wypowiedź częściowa jest **wypowiedzią dopełnieniową**.

Zastąpione przez odnośnik **dann** wypowiedzi częściowe mają w wypowiedzi macierzowej status członu **wann?**:

- (1) **Nachdem die Arbeiter den Saal für ein Fest vorbereitet hatten**, holten sie einen Kasten Bier.

Po przygotowaniu sali na uroczystość robotnicy przynieśli skrzynkę piwa.

Dann holten sie einen Kasten Bier. (wypowiedź macierzowa)

Wtedy oni przynieśli skrzynkę piwa.

- (2) **Falls es regnen sollte**, bleiben wir zuhause.

Gdyby padało, pozostaniemy w domu.

Dann bleiben wir zuhause. (wypowiedź macierzowa)

Wtedy pozostaniemy w domu.

Te zależne wypowiedzi nazywamy **wypowiedziami wann?**

Niektóre w ten sposób nazwane zależne wypowiedzi częściowe mogą pod względem znaczenia / semantycznie ulec dalszej specyfikacji. Zależna wypowiedź częściowa, która może być zastąpiona odnośnikiem **dann**, ma w wypowiedzi (1), znaczenie czysto czasowe, a w wypowiedzi (2) warunkowe. **Dann** tak w wypowiedzi (1), jak i (2) w powyższych wypowiedziach macierzowych ma status członu **wann?** Dla odróżnienia nazywamy wypowiedź zależną ze znaczeniem czysto czasowym **wypowiedzią temporalną**, ze znaczeniem warunkowym zaś **wypowiedzią warunkową**.

W podobny sposób można pod względem znaczeniowym także rozróżnić wypowiedzi podrzędne, o które można zapytać pytaniami **warum?**, **weshalb?**, **weswegen?**, jako wypowiedzi sposobu i wypowiedzi przyczynowe, które można jeszcze dokładniej sklasyfikować ze względu na ich znaczenie.

Z tej skomplikowanej klasyfikacji rezygnujemy, ponieważ dotyczy to znaczenia słownikowego członów spójnikowych i stosunków logicznych między wypowiedziami częściowymi.

10.4.2.2. Paradygmatyczne wypowiedzi klasy czwartej

Wypowiedzi częściowe w paradygmatycznych wypowiedziach klasy czwartej można opuścić, a cała wypowiedź będzie nadal wypowiedzią poprawną o ogólniejszym znaczeniu. Opuszczane wypowiedzi częściowe są wyróżnione tłustym drukiem:

- (1) A Der Student, **der gestern vom Dozenten gelobt wurde**, war fröhlich.
Student, który został wczoraj pochwalony przez docenta, był wesół.

Der Student war fröhlich.
Student był wesół.

- (2) A Die Eltern, **die auf ihre Kinder stolz sind**, werden beneidet.
Rodzicom dumnym ze swoich dzieci zazdrości się.
 Die Eltern werden beneidet.
Rodzicom się zazdrości.

O zależne wypowiedzi częściowe w paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej można zapytać za pomocą pytań sekundarnych z frazą rzeczownikową paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej. Rodzajniki frazy rzeczownikowej zastępuje się kompatybilnymi pytaniami sekundarnymi:

- (1a)B **Welcher** Student war froh? (*Welcher* zastępuje *der* w (1)A)
Który student był zadowolony / rad?
 (1a)A Der gestern vom Dozenten gelobt wurde.
Ten pochwalony wczoraj przez docenta.
 (2a)B **Welche** Eltern werden beneidet? (*Welche* zastępuje *die* w (2)A)
Którym rodzicom się zazdrości?
 (2a)A Die auf ihre Kinder stolz sind.
Którzy są dumni ze swoich dzieci.

Odpowiedzi na pytania sekundarne odpowiadają dosłownie formom i znaczeniom zależnych wypowiedzi częściowych.

Wypowiedź częściową w paradygmatycznych wypowiedziach klasy czwartej, precyzującą znaczenie odnośnika, też można opuścić, a cała wypowiedź będzie nadal poprawną wypowiedzią pełną o ogólniejszym znaczeniu:

- (3) A Dora glaubt **daran, dass sie bald wieder gesund wird**.
Dora wierzy, że wkrótce znowu będzie zdrowa.
 Dora glaubt **daran**.
Dora w to wierzy.

O zależną wypowiedź częściową **dass sie bald wieder gesund wird** można zapytać pytaniem prymarnym **woran?** kompatybilnym z **daran**:

- (3a) B **Woran** glaubt Dora? (*Woran* zastępuje *daran*)
W co wierzy Dora?
 (3a) A **Dass sie bald wieder gesund wird**.
Że wkrótce znowu będzie zdrowa.

Odpowiedzi na pytania sekundarne odpowiadają dokładnie formom i znaczeniom zależnych wypowiedzi częściowych. Odkryty stan rzeczy ujmujemy definicyjnie następująco:

Wypowiedź częściowa,

1. która w wypowiedzi złożonej jest częścią paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej,
2. którą można opuścić, a zredukowana wypowiedź złożona będzie nadal poprawna,
3. o którą można zapytać pytaniem sekundarnym wraz z frazą rzeczownikową, którą ta wypowiedź częściowa zawęża / precyzuje,
4. o którą można zapytać słowoformą prymarną, kompatybilną z odnośnikiem wypowiedzi częścikowej tej samej wypowiedzi złożonej,
5. której odpowiedź na powyższe pytanie jest identyczna z opuszczoną wypowiedzią częścikową,

to także **zależna wypowiedź częścikowa** (*Abhängige Teiläußerung*).

Zależne wypowiedzi częścikowe, które wchodzą w skład paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej, charakteryzują bliżej słowoformę lub frazę rzeczownikową częścikowej wypowiedzi macierzowej. Paradygmatyczną wypowiedź klasy czwartej zaznaczono tłustym drukiem. O zależne wypowiedzi częścikowe można zapytać pytaniem sekundarnym z frazą rzeczownikową lub kompatybilnym pytaniem prymarnym:

- (1) A Die CDU rechnet damit, **dass sie auch die nächsten Wahlen gewinnen wird.**
CDU liczy się z tym, że także wygra następne wybory.
 B **Womit** rechnet die CDU? (kompatybilne pytanie prymarne)
Z czym liczy się CDU?
 A *Dass sie auch die nächsten Wahlen gewinnen wird.*
- (2) A Ich habe **einen Garten** bewundert, **der sagenhaft gestaltet war.**
Podziwiałem ogród, który był baśniowo urządzony.
 B **Was für einen Garten** hast du bewundert?
Jaki ogród podziwiałeś?
 A *Der sagenhaft gestaltet war.*
- (3) A Erika gedenkt Ihrer Großmutter, **die sie sehr geliebt hat.**
Erika wspomina swoją babcię, którą bardzo kochała.
 B **Welcher** Großmutter gedenkt Erika?
Którą babcię wspomina Erika?
 A *Die sie sehr geliebt hat.*
- (4) A Es ist im Winter im Hohen Norden derart kalt, **dass man ganz erbärmlich friert.**
Zimą na dalekiej północy jest tak zimno, że się bardzo marznie.
 B **Wie** kalt ist es dort?
Jak zimno jest tam?
 A *Dass man ganz erbärmlich friert.*

Odpowiedzi na pytania są identyczne z zależną wypowiedzią częstkową.

Zależne wypowiedzi częstkowe, które wchodzą w skład paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej, to **wypowiedzi przydawkowe**.

Dzięki tej definicji wypowiedzi przydawkowe można rozpoznać bez trudu.

Złożona wypowiedź, w skład której wchodzi przynajmniej jedna niezależna wypowiedź częstkowa i przynajmniej jedna zależna wypowiedź częstkowa, to **wypowiedź podrzędna** (*Äußerungsgefüge*).

10.4.2.3. Wypowiedzi współrzędne

Jeżeli w złożonej wypowiedzi nie stwierdza się paradygmatycznej wypowiedzi klasy czwartej lub piątej, to ta wypowiedź złożona składa się z częstkowych wypowiedzi niezależnych i nazywa się **wypowiedzią współrzedną**.

Er wollte gestern nach Australien fliegen, aber die Maschine konnte nicht starten.

On chciał polecieć do Australii, ale samolot nie mógł wystartować.

Hanna hat zwar ihren Ausbildungsvorgang beendet, aber sie hat noch keine Arbeit gefunden.

Hanna skończyła swój kurs szkoleniowy, ale nie znalazła jeszcze pracy.

Do wypowiedzi współrzędnych zaliczamy też tzw. w tradycji gramatycznej *zdanie rozwijające* ('weiter führender Nebensatz'), np.

Oskar ging die Arbeit leicht von der Hand, worüber sich sein Meister **freute**.

Oskarowi praca nie sprawiała trudności, z czego jego mistrz się cieszył,

ponieważ żadnej wypowiedzi częstkowej nie można zastąpić odnośnikiem, ani o którąkolwiek z nich zapytać wraz z integracją odnośnika lub pytania prymarnego w wypowiedź macierzową. Te wypowiedzi zostały uznane w tradycji gramatycznej za zdania poboczne na podstawie formalnej, bo człon wiodący występuje na końcu drugiej wypowiedzi.

Wypowiedzi współrzędne są połączone często spójnikami koordynującymi, a także bezspójnikowo, co w piśmie zaznacza się za pomocą przecinków lub średników, a w mowie za pomocą intonacji. W wypowiedziach współrzędnych są tylko człony wypowiedzi pierwszego stopnia.

Semantyczna klasyfikacja wypowiedzi współrzędnych zależy od znaczenia spójników współrzędnych i / lub logicznych stosunków między wypowiedziami częstkowymi.

Z tej skomplikowanej klasyfikacji rezygnujemy, ponieważ dotyczy to znaczenia słownikowego spójników i stosunków logicznych między wypowiedziami częstkowymi. Na przykład spójnik *aber* w wypowiedzi złożonej ma znaczenie przyzwalające:

Es regnete zwar in Strömen, **aber** wir gingen (trotzdem) spazieren (Helbig / Buscha 2001: 564)

Łało wprawdzie jak z cebra, ale my poszliśmy (mimo to) na spacer

lub przeciwstawne:

Er beherrscht die Theorie seines Faches, **aber** er hat noch wenig praktische Erfahrung. (Helbig / Buscha 2001: 563)

Opanował teorię swojej dziedziny, ale ma jeszcze niewiele praktycznego doświadczenia.

Rzeczą mniej znaną jest np., że spójnik **und**, najczęściej tłumaczony na język polski przez **i**, ma także znaczenie polskiego spójnika **a**. Np.

Hans geht ins Theater **und** Erika ins Kino.

Hans idzie do teatru, a Erika do kina.

10.5. Uwagi końcowe

Dzięki ścisłemu określeniu granic słowoform można było posłużyć się jedynie próbą zastępowania paradygmatycznych wypowiedzi przez odnośniki lub pytania prymarne, aby wyodrębnić człony wypowiedzi. Próba ta przy ścisłym określeniu językoznawczych granic słowoform jest uniwersalna, ponieważ można ją zastosować do różnych języków, w tym także do języka polskiego, co znacznie ułatwia porównywanie budowy składniowej obydwu języków.

Dzięki nowej teorii części mowy można było także scharakteryzować jednolicie poszczególne człony wypowiedzi, a także uprościć opis szyku członów wypowiedzi w rozdziale 13. W niemieckich gramatykach współczesnych charakterystyka części zdania jest heterogeniczna: składniowa i semantyczna, a szyku wyrazów – składniowa i morfologiczna, gdyż nie wszystkie wyrazy wchodzące w skład zdania są członami zdania.

Dzięki integracji odnośników lub pytań prymarnych do wypowiedzi macierzowej można jednoznacznie określić typ wypowiedzi zależnej. Na przykład uwydatnione kursywą niemieckie wypowiedzi zależne:

*Ob Peter schon seine Hausaufgaben gemacht hat, ist mir unbekannt.
 Nie wiem, czy Peter odrobił już swoje zadania domowe
 Wann Ilse uns besucht, ist mir unbekannt.
 Nie wiem, kiedy Ilse nas odwiedzi
 Warum der Lehrer unzufrieden war, ist mir unbekannt.
 Nie wiem, dlaczego nauczyciel był niezadowolony*

zastępujemy odnośnikiem *das*, który w niemieckiej wypowiedzi macierzowej jest podmiotem:

Das ist mir unbekannt.
 Tego nie wiem.

Te trzy wypowiedzi zależne:

*Ob Peter schon seine Hausaufgaben gemacht hat
 Wann Ilse uns besucht
 Warum der Lehrer unzufrieden war*

są więc wypowiedziami podmiotowymi.

Określenie samych wypowiedzi zależnych w tradycji gramatycznej za pomocą szyku wyrazów – człon wiodący występuje na końcu tej wypowiedzi – wydaje się tylko z pozoru sprawą prostą. Pozycję końcową członu wiodącego w poniższych wypowiedziach oznaczono półtłustą kursywą:

*Mathilde beteuerte, dass sie nichts davon gewusst **hat**.
 Matylda zaklina się, że ona o tym niczego nie wiedziała.
 Ob der Mann sich schuldig **fühlt**, weiß ich nicht.
 Czy ten mężczyzna czuje się winny, tego nie wiem.
 Erich weiß nicht mehr, wie viele Prüfungen er abgelegt **hat**.
 Erich nie wie już, ile egzaminów zdał.
 Ich fürchte, dass Wolfgang nicht die geringste Ahnung davon **hat**.
 Obawiam się, że Wolfgang o tym nie ma najmniejszego pojęcia.*

Na podstawie tej reguły wypowiedziami zależnymi nie byłyby:

1. wypowiedzi *wann* bez członu spójnikowego, ponieważ człon wiodący wypowiedzi zależnej otwiera tę wypowiedź złożoną:

***Ist** der Film interessant, (dann / so) gehen wir ins Kino.
 Jeśli ten film jest interesujący, (to) pójdziemy do kina,*

2. wypowiedzi *trotz wessen*, której *nie* otwiera człon spójnikowy, lecz człon wiodący:

***Mag** mein Bruder auch viel zu tun haben, er macht täglich seine Yogaübungen.
 Nawet, jeśli mój brat ma dużo pracy, ćwiczy codziennie jogę,*

3. wypowiedzi *podmiotowej* lub *dopełnieniowej* bez członu spójnikowego, bo człon wiodący występuje w centrum tej wypowiedzi zazwyczaj po podmiocie:

Es scheint mir, *du **könntest** uns helfen.*

Wydaje mi się, że mógłbyś nam pomóc

Ludwig hat gesagt, *er **wird** alles noch einmal überdenken.*

Ludwig powiedział, że jeszcze raz wszystko przemyśli,

4. hipotetycznej wypowiedzi po członie spójnikowym *als*, gdyż człon wiodący stoi bezpośrednio po *als*:

Paula erzählt die Erlebnisse ihrer Freundin derart lebendig, ***als hätte** sie sie selber erlebt.*

Paula opowiada przeżycia swojej przyjaciółki tak żywo, jakby je sama przeżywała

Nach der Operation am offenen Herzen war ihm, ***als wäre** er neu geboren.*

Po operacji na otwartym sercu miał wrażenie, jakby urodził się na nowo,

5. wypowiedzi podrzędnej z czasem gramatycznym z bezokolicznikiem zastępczym, gdyż człon wiodący, uwydatniony pogrubioną kursywą, występuje z reguły przed modyfikatorem lub pierwszym potencjalnym członem wiodącym, a nawet zaraz za podmiotem:

Der Angeklagte beteuerte, *dass er kein Verbrechen **hatte** anstiften wollen.*

Der Angeklagte beteuerte, *dass er **hatte** kein Verbrechen anstiften wollen.*

Oskarżony zaklinał się, że nie chciał podzegać do zbrodni

Der Zeuge erinnerte sich daran, *dass ein Mann das gestohlene Bild **hatte** sehen wollen.*

Der Zeuge erinnerte sich daran, *dass ein Mann **hatte** das gestohlene Bild sehen wollen.*

Świadek przypomniał sobie, że jakiś mężczyzna chciał zobaczyć skradziony obraz,

6. wypowiedzi zależnych, w których po członie wiodącym względnie po potencjalnym członie wiodącym stoi inny człon, oznaczony półtłustą kursywą:

Wo Reschke Waldwiesen erinnerte ***und sonntägliche Familienausflüge***, bedrängten zeltartig konstruierte Holzhäuser einander, umgeben von Schrebergärten. (Grass)

Tam, gdzie Reschke przypominał sobie łąki i niedzielne wycieczki rodzinne, tam tłoczyły się skonstruowane na podobieństwo namiotów domki drewniane, otoczone ogródkami działkowymi.

Jedermann weiß, *dass seine Ureltern ihre Mahlzeiten gegessen haben **ohne Messer und Gabel.***

Każdy wie, że jego prarodzice jedli swoje posiłki bez noża i widelca.

W konstrukcjach bezokolicznikowych i imiesłowowych wypowiedzi zależnych nie ma w ogóle członu wiodącego (zobacz podrozdział 13.3.2.):

Nachhause gekommen, las Gregor ein interessantes Buch.

Po przybyciu do domu Gregor czytał interesującą książkę.

Obst zu essen, ist gesund.

Jedzenie owoców służy zdrowiu.

Wir arbeiten fleißig, um unseren Kredit tilgen zu können.

Pracujemy pilnie, aby móc spłacić nasz kredyt.

Wir studieren fleißig, um alle Prüfungen mit dem Prädikat ‚sehr gut‘ zu bestehen.

Studiuujemy pilnie, aby zdać wszystkie egzaminy na ocenę ‚bardzo dobry‘.

Jedynym i bezwyjątkowym znakiem rozpoznawczym częstkowej wypowiedzi zależnej jest możliwość jej zastąpienia przez odnośnik lub pytanie pry-marne oraz ich inkorporacja w wypowiedź macierzową.

Trudności z określeniem statusu cząstkowych wypowiedzi i klasyfikacja wypowiedzi zależnych zostały wyeliminowane przez proste reguły.

Ten rozdział jest przykładem realizacji „zasady empirii” Hjelmsleva.

11

Prozodia

11.0. Terminologia

Działanie ruchomych narządów mowy specyficzne dla danego języka i prozodię określa się mianem **bazy artykulacyjnej** (*Artikulationsbasis*).

Prozodia (*Prosodie*) to brzmienie języka w toku wypowiedzi. Do elementów prozodycznych zalicza się: akcent wyrazowy i zdaniowy, intonację, iloczas, pauzę, tempo mowy, rytm wypowiedzi i barwę głosu.

Siła wydechu i działanie ruchomych narządów mowy w języku polskim i niemieckim są różne:

1. W języku niemieckim mowa jest realizowana przy silniejszym wydechu. Można to zaobserwować przy wymowie głosek [p], [t] i [k], które np. w polskiej wypowiedzi:

To tato tutaj tak puka

są realizowane przez Niemca z przydechem.

Silniejszy wydech ma z kolei wpływ na akcent dynamiczny i redukcję samogłosek w sylabach nieakcentowanych. Mowa w języku polskim jest realizowana przy słabszym wydechu i dlatego nie dochodzi do redukcji samogłosek w sylabach nieakcentowanych.

2. Szczególnie duże znaczenie ma układ warg przy artykulacji samogłosek niemieckich. W języku polskim udział ten jest znikomy. Tylko przy trzech samogłoskach polskich [ɔ] [u] i [i] jest wyraźniej zaznaczony. W języku niemieckim mamy aż 21 samogłosek, a w języku polskim tylko 8.

3. W języku niemieckim szczególne znaczenie posiada napięta i nienapięta realizacja samogłosek. Z napiętą realizacją samogłosek i ich występowaniem w sylabie akcentowanej związana jest ich długość / iloczyn. W języku polskim nie ma takiego odróżnienia.
4. Przy artykulacji głosek niemieckich obserwujemy wysoką aktywność języka w obszarze przedniej i tylnej jego części, znikomą zaś w środkowej części języka. W języku polskim bardzo aktywna jest środkowa część języka przy artykulacji spółgłosek palatalnych.
5. Aktywną rolę w artykulacji głosek niemieckich pełni tylna część jamy ustnej i gardłowej. W języku polskim ten udział jest minimalny.
6. Aktywniejszy jest także udział strun głosowych w języku niemieckim przy artykulacji dwóch głosek krtaniowych, które nie występują w języku polskim.

Sylaby w słowoformie można wyróżnić poprzez ich *silną artykulację*, *wysokość tonu* oraz *czas trwania*. W języku niemieckim główną rolę odgrywa wyróżnienie jednej sylaby w słowoformie poprzez silną artykulację.

Akcent dynamiczny to wyróżnienie jednej sylaby w jedno-, dwu- lub wielosylabowej słowoformie związane przede wszystkim z siłą artykulacji.

Akcentowane są także wyrazy jednosylabowe, np. *Kind* [k'int], *gut* [g'u:t], *Frau* [fɾ'aʊ], w języku niemieckim, a w języku polskim, np. *los*, *post* i *nos*.

W języku polskim akcent wyrazowy jest stały, pada z reguły na przedostatnią sylabę w słowoformach i jest słabszy niż w języku niemieckim. Wyjątkowo akcentowane są wyrazy na trzeciej sylabie od końca, np. *uniwersytet*. W języku niemieckim akcent w słowoformach jest także stały. Jedynie pod wpływem emocji lub ze względów dydaktycznych, lub dla uwypuklenia kontrastywnego znaczenia dochodzi do zmiany akcentu, nawet do akcentowania sylab nieakcentowanych.

Niemcy mówią przy silniejszym wydechu aniżeli Polacy. Ich akcentowane sylaby są w związku z tym silniej wyróżnione niż sylaby polskie. Niemiecki akcent dynamiczny wywiera znaczny wpływ na samogłoski i spółgłoski w sylabie. Samogłoski, szczególnie napięte, ulegają wyraźnemu wzdłużeniu, spółgłoski zwarto-wybuchowe są wymawiane z wyraźnym przydechem, inne spółgłoski są realizowane wyraźniej, są artykułowane z większym natężeniem. Sylaby nieakcentowane są realizowane słabiej, co prowadzi do:

1. zaniku przydechu w spółgłoskach zwarto-wybuchowych,
2. słabszej artykulacji innych spółgłosek,
3. występowania samogłosek zredukowanych [ə] i [ɐ], a po ich zaniku do procesów asymilacyjnych.

11.1. Akcentuacja słowoform prostych

W języku niemieckim akcent zależy od budowy słowoform.

Niemieckie słowoformy proste i zasymilowane / zniemczone wyrazy obce są akcentowane na **samogłosce tematowej** (*Stammvokal*).

Kinder [k'ɪndə], kleiner [kl'aɛnə], ver|gehen [fə.g'e:ən] sportlich [[p'ɔ^ʰtlɪç].

Od tej reguły są następujące wyjątki:

1. Akcentowany jest zawsze sufix <-ei> [aɛ], a nie samogłoska tematowa:

Bäckerei [bəkə'ʔaɛ] *piekarnia*, Malerei [ma:lə'ʔaɛ] *malarstwo*,

2. Akcentowane są samogłoski w prefiksach rzeczownika:

ab-	Abfahrt	['apfa: ^ʰ t]	<i>odjazd</i>
an-	Ankunft	['ankunft]	<i>przybycie</i>
auf-	Aufstand	['aʊf tant]	<i>powstanie</i>
aus-	Auskunft	['aʊskunft]	<i>informacja</i>
bei-	Beiheft	[b'aɛhɛft]	<i>aneks, załącznik</i>
da-	Dasein	[d'a:zaɛn]	<i>istnienie</i>
dar-	Darstellung	[d'a: ^ʰ ʃtelʊŋ]	<i>przedstawienie</i>
ein-	Einkauf	['aɛnkaʊf]	<i>zakup</i>
her-	Herkunft	[h'e: ^ʰ kunft]	<i>pochodzenie</i>
mit-	Mitbürger	[m'ɪtɔ ^ʰ y ^ʰ gə]	<i>współobywatel</i>
nach-	Nachsicht	[n'a:xzɪçt]	<i>wyrozumiałość</i>
vor-	Vorzug	[f'o: ^ʰ tsu:k]	<i>pierwszeństwo</i>
weg-	Wegnahme	[v'ekna:mə]	<i>zabranie</i>
zu-	Zunahme	[ts'u:na:mə]	<i>przyrost</i>

3. Akcentowane są samogłoski w prefiksach ortograficznych leksemów bezokoliczników:

ab-	abfahren	['apfa:ʔən]	<i>odjeżdżać</i>
an-	ankommen	['ankɔmən]	<i>przybywać</i>
auf-	aufstehen	['aʊf te:ən]	<i>wstać</i>

aus-	ausgeben	[ˈaʊsɡeːbm]	wydawać
bei-	beiheften	[bɛˈaːgheftŋ]	dołączyć
da-	daliegen	[dˈaːliːgŋ]	leżeć
dar-	darstellen	[dˈaːʃteln]	przedstawić
ein-	einkaufen	[ˈaɪnkʌʊfn]	kupować
her-	herziehen	[hɛːˈtʃiːən]	wędrować
mit-	mitdürfen	[mɪˈtʃyːfn]	móc pójść / pojechać z kimś
nach-	nachschauen	[nˈaːxʃaʊən]	popatrzeć (za kimś)
vor-	vorziehen	[vˈoːˈtʃiːən]	wyciągnąć, wydobyć, przedkładać
weg-	wegnehmen	[vɛˈkneːmən]	zabierać
zu-	zunehmen	[tsuːˈneːmən]	powiększać

4. Prefiks *ur-* jest akcentowany w rzeczownikach oraz w tematach przymiotnika i jakościowego przysłówka:

ur-	Urmensch	[ˈuːˈmɛnʃ]	praczłowiek
ur-	uralt	[ˈuːˈalt]	prastary

5. Akcentowane i nieakcentowane są w słowoformach homonimicznych samogłoski w następujących prefiksach:

durch-	durchkreuzen	[dʊˈçkʁʊˈzʊətsn]	(= np. <i>przemierzać świat lub kraj</i>)
	durchkreuzen	[ˈdʊˈçkʁʊˈzʊətsn]	(= <i>przekreślić</i>)
um-	umgehen	[ʊmɡˈeːən]	(= np. <i>obchodzić, objeżdżać, omijać</i>)
	umgehen	[ˈʊmɡeːən]	(= np. <i>obiegać, o pogłosce</i>)
über-	übersetzen	[yːbɛˈzɛtsn]	(= <i>przetłumaczyć</i>)
	übersetzen	[ˈyːbɛzɛtsn]	(= np. <i>przeprowadzić na drugi brzeg</i>)
unter-	unterstehen	[ʊntɐˈʃtɛːən]	(= np. <i>podlegać komuś</i>)
	unterstehen	[ˈʊntɐʃtɛːən]	(= <i>schować się pod czymś</i>)
wider-	widerrufen	[viːdɐˈʁuːfn]	(= <i>odwoływać, cofać</i>)
	Widerruf	[vɪˈiːdɐʁuːf]	(= <i>odwołanie</i>)
miss-	missbilligen	[mɪʃˈbɪlɪɡŋ]	(= <i>nie pochwalać</i>). Miss- jest nieakcentowane, jeżeli występuje bezpośrednio przed tematem czasownika,
miss-	missverstehen	[mɪˈʃfɛʃtɛːən]	(= <i>źle zrozumieć</i>). Miss- stoi teraz przed prefiksem ver- i dlatego jest akcentowane.
miss-	Missbrauch	[mɪˈʃbʁʌʊx]	(= <i>nadużycie</i>). Miss- jest zawsze akcentowane w słowoformach rzeczownika.
un-	Unwetter	[ˈʊnvɛtɐ]	(= <i>burza, nawalnica</i>) Un- jest najczęściej akcentowane w rzeczownikach.

un-	undankbar	[ˈundankba: ^ɤ]	(= <i>niewdzięczny</i>) <i>Un-</i> jest akcentowane w przymiotnikach i przyśłówkach wyrażających kontrast w tym przykładzie do <i>dankbar</i> .
un-	undankbar	[undˈankba: ^ɤ]	<i>Un-</i> jest nieakcentowane w afekcie i w znaczeniu przenośnym.
un-	unzählig	[untsˈe:liç]	(= <i>niezliczony</i>). <i>Un-</i> jest nieakcentowane w przymiotnikach i przyśłówkach, które w języku niemieckim bez prefiksu <i>un-</i> nie istnieją jak np. * <i>zählig</i> .

6. Samogłoski prefiksów **be-**, **de-**, **ge-**, **ent-**, **emp-**, **er-**, **ver-**, **zer-** są nieakcentowane:

be-	bekannt	[bəkˈant]	<i>znany</i>
de-	decodieren	[dekodˈi:ɐn]	(z) <i>dekodować</i>
ge-	Geschichte	[ɡəˈʃɪçtə]	<i>historia</i>
ent-	entnehmen	[entnˈe:mən]	<i>wyjmować</i>
emp-	empfehlen	[empfˈe:ln]	<i>polecać</i>
er-	erziehen	[ɛtsˈi:ən]	<i>wychowywać</i>
ver-	verachten	[fɛˈaxtŋ]	<i>pogardzać</i>
zer-	zerbeißen	[tsɛbˈaɛsn̩]	<i>rozgryźć</i>

Te prefiksy mogą być akcentowane tylko przy kontrastywnym lub dydaktycznym akcencie.

7. Akcent wyrazowy służy w języku niemieckim do odróżnienia homonimicznych prostych słowoform:

modern	[mˈo:dən]	<i>gnić</i>	[modˈɛːn]	<i>nowoczesny</i>
August	[ˈaʊgʊst]	<i>imię męskie</i>	[aʊgˈʊst]	<i>sierpień</i>
Konsum	[kˈɔnzʊm]	<i>spółdzielnia</i>	[kɔnzˈu:m]	<i>konsumpcja</i>

8. W niektórych niemieckich prostych słowoformach akcent nie pada na pierwszą samogłoskę:

Forelle [fɔɾˈɛlə] *pstrąg*; Holunder [holˈʊndɐ] *czarny (dziki) bez*; Hornisse [hɔ^ɤˈnʲisə] *szerszeń*; lebendig [lebˈɛndɪç] *żywy*; Wachholder [vaxˈɔldɐ] *jałowiec*

Augusta [aʊgˈʊsta], Elisabeth [elˈi:zabet], Friederike [fʁiːdɛɾˈi:kə], Mathilde [matˈɪldə] *imiona żeńskie*

Athen [atˈe:n], Bayreuth [baɛɾˈʊɔt], Berlin [be^ɤˈli:n], Hannover [hanˈo:fə] Heilbronn [haɛlbrˈɔn], Kopenhagen [ko:pnhˈa:ɡɪ], Madrid [madɾˈit]

Ägypten [egˈʏptŋ], Iran [iɾˈa:n], Italien [itˈa:liən], Mongolei [mɔŋgolˈaɛ]

Himalaja [himˈa:laja:] lub [hima:lˈa:ja:], Karpaten [ka^ɤˈpa:tŋ], Ural [ʊɾˈa:l].

11.2. Akcentuacja słowoform obcych

Akcent w słowoformach przejętych z języków obcych do języka polskiego nie różni się od akcentu w słowoformach polskich, akcent zaś w słowoformach obcych przejętych do języka niemieckiego zależy od stopnia zasymilowania danej słowoformy i dlatego słowoforma obca zachowuje swój akcent albo przy zniemczeniu – w języku niemieckim jest to proces długotrwały – może być już akcentowana na pierwszej sylabie. Na przykład nazwa biernika przejęta z języka łacińskiego jest obecnie już akcentowana na pierwszej samogłosce tematu fleksyjnego, ale możliwa jest akcentuacja zgodna z pochodzeniem wyrazu:

Akkusativ ['akuzati:f] i rzadziej już [akuzat'i:f] *biernik*.

W słownikach dwujęzycznych i leksykonach niemieckich akcent wyrazów niemieckich jest zaznaczony kropką lub kreseczką pod samogłoską akcentowaną, rzadziej przez transkrypcję fonetyczną.

W słowoformach wyrazów obcych akcentowane są samogłoski w sufiksach i typowych zakończeniach słowoform. Częściej występujące sufiksy lub typowe zakończenia słowoform to:

abel	transport abel	[tʁanspɔ ^ʰ ˈtʰa:bl]	<i>przenośny</i>
ade	Marmel ade	[ma ^ʰ məlˈa:də]	<i>marmolada</i>
akt	Kontr akt	[kɔntʁ ^ʰ ˈakt]	<i>kontrakt</i>
arisch	proletar isch	[pʁɔletˈa:ʁɪ]	<i>proletariacki</i>
asmus	Pleonas mus	[pleonˈasmʊs]	<i>pleonazm</i>
al	ver bal	[vɛ ^ʰ bˈa:l]	<i>czasownikowy</i>
all	Met all	[metˈal]	<i>metal</i>
an	Roma n	[ʁomˈa:n]	<i>powieść</i>
än	Paleoz än	[paleotsˈɛ:n]	<i>paleocen</i>
and	Doktor and	[dɔktɔʁˈant]	<i>doktorant</i>
ant	Praktik ant	[pʁaktikˈant]	<i>praktykant</i>
anz	Bilan z	[bilˈants]	<i>bilans</i>
ar	Archivar 	[a ^ʰ ʁivˈa:ʁ]	<i>archiwariusz</i>
är	Sekret är	[zekʁetˈɛ:ʰ]	<i>sekretarz</i>
arch	Patriar ch	[patʁiˈa ^ʰ ʁ]	<i>patriarcha</i>
asse	Melasse	[melˈasə]	<i>melasa</i>
ast	Protoplast	[pʁɔtoplˈast]	<i>protoplasta</i>
at	Demokrat	[demokʁa:t]	<i>demokrata</i>
atte	Debatte	[debˈatə]	<i>debaty</i>
ee	Komitee	[komitˈe:]	<i>komitet</i>
ek	Bibliothek	[bibliotˈe:k]	<i>biblioteka</i>
ekt	Konfekt	[kɔnfˈekt]	<i>praliny</i>

ell	Modell	[mod'ɛl]	<i>model</i>
elle	Tabelle	[tab'ɛlə]	<i>tabela</i>
ent	Student	[ʃtud'ɛnt]	<i>student</i>
enz	Konferenz	[kɔnfɛʁ'ɛnts]	<i>konferencja</i>
ese	Parenthese	[paʁɛnt'e:zə]	<i>parenteza</i>
esse	Politesse	[polit'esə]	<i>strażniczka miejska</i>
est	Protest	[pʁɔt'ɛst]	<i>protest</i>
et	Magnet	[magn'e:t]	<i>magnes</i>
etik	Phonetik	[fon'e:tɪk]	<i>fonetyka</i>
ett	Parkett	[pa'k'ɛt]	<i>parkiet</i>
ette	Diskette	[disk'ɛtə]	<i>dyskietka</i>
graf	Fotograf	[fotogʁ'a:f]	<i>fotograf</i>
ibel	disponibel	[dispon'i:bɪ]	<i>rozporządzalny</i>
id	Bolid	[bol'i:t]	<i>bolid</i>
ide	Invalide	[inval'i:də]	<i>inwalida</i>
ikt	Konflikt	[kɔnfl'ikt]	<i>konflikt</i>
ieren	formieren	[fɔ'm'i:ʁɛn]	<i>formować</i>
ine	Maschine	[maʃ'i:nə]	<i>maszyna</i>
ismus	Rheumatismus	[ʁoʊmat'ismʊs]	<i>reumatyzm</i>
isse	Prämisse	[pʁɛm'isə]	<i>przesłanka</i>
ist	Artist	[a't'ist]	<i>artysta</i>
istisch	pessimistisch	[pɛsim'istɪʃ]	<i>pesymistyczny</i>
it	Abderit	[apdɛʁ'it]	<i>abderyta</i>
itis	Otitis	[ot'i:tis]	<i>zapalenie ucha</i>
iv	naiv	[na'i:f]	<i>naiwny</i>
ivum	Kopulativum	[kopulat'i:vʊm]	<i>kopulatiwum</i>
naut	Astronaut	[astʁon'aʊt]	<i>astronauta</i>
nom	Astronom	[astʁon'o:m]	<i>astronom</i>
ode	Katode	[kat'o:də]	<i>katoda</i>
oge	Philologe	[filol'o:gə]	<i>filolog</i>
ose	Glukose	[gluk'o:zə]	<i>glukoza</i>
ol	Monopol	[monop'o:l]	<i>monopol</i>
os	rigoros	[ʁigoʁ'o:s]	<i>rygorystyczny</i>
ös	nervös	[nɛ'v'ø:s]	<i>nerwowy</i>
ot	Pilot	[pil'o:t]	<i>pilot</i>
path	Allopath	[alop'a:t]	<i>alopata</i>
phyt	Neophyt	[neof'y:t]	<i>neofita</i>
tät	Identität	[identit'e:t]	<i>identyczność</i>
ukt	Viadukt	[viad'ukt]	<i>wiadukt</i>
ut	Institut	[instit'u:t]	<i>instytut</i>
yl	Peristyl	[pɛrist'y:l]	<i>perystyl</i>
yse	Analyse	[anal'y:zə]	<i>analiza</i>
zyt	Leukozyt	[lɔɛkots'y:t]	<i>leukocyt</i>

11.3. Akcentuacja skrótowców sylabowych i literowych

Skrótowce (*Kurzwörter*) to słowoformy utworzone od nazw pełnych z ich sylab lub liter i realizowane jako jedna słowoforma. Wyróżnia się skrótowce sylabiczne, zwane krótko **syłabowcami** (*Silbenwörter*) i skrótowce literowe, zwane krótko **literowcami** (*Buchstabenwörter*).

Na przykład syłabowce:

Akkumulator *akumulator* skrót **Akku**; Oberkelner *starszy kelner* skrót **Ober**.

Dwusylabowe syłabowce są akcentowane na pierwszej samogłosce, np.

Akku ['aku:]; Ober ['o:bɐ]; UNO ['uno:] 'ONZ'; NATO [n'a:to:],
ale: Labor [lab'oːʳ].

W skrótowcach z trzema sylabami akcentuje się samogłoskę drugiej sylaby, np.

UNESCO [un'esko:]; Gestapo [ge.st'a:po:] albo [gə.'t'a:po:].

Literowce akcentuje się tak samo jak w języku polskim na ostatniej literze. Np.

BRD [be:ɛʳ.d'e:] *RFN*; SPD [es.pe:.d'e:] *partia polityczna w RFN*; EKG [e:.ka:.g'e:].

Tylko **LKW** 'samochód ciężarowy' i **PKW** 'samochód osobowy' można akcentować na pierwszej lub ostatniej literze:

LKW ['ɛl.ka:.ve:] i [ɛl.ka:.v'e:]; PKW [p'e:.ka:.ve:] i [pe:.ka:.v'e:].

Różnica między językiem polskim i niemieckim polega na wymowie liter w literowcach obu języków. Niemieckie litery samogłoskowe wymawia się w sylabie otwartej jako samogłoski napięte i długie, w sylabie zamkniętej zaś jako nienapięte i krótkie, np.

PKW [p'e:.ka:.ve:] i [pe:.ka:.v'e:]; EKG [e:.ka:.g'e:] (Wszystkie sylaby są otwarte.)

LKW ['ɛl.ka:.ve:] i [ɛl.ka:.v'e:]; SPD [es.pe:.d'e:] (Pierwsze sylaby są zamknięte.)

BRD [be:ɛʳ.d'e:] (Druga sylaba jest zamknięta.)

Żadna słowoforma nie zaczyna się od <ß> [ests'et]. Dla uniknięcia utożsamiania wymowy liter polskich i niemieckich podajemy wymowę alfabetu niemieckiego:

<A, a> [a] lub [a:]

<Ä, ä> [ɛ:]

<B, b> [be:]

<C, c>	[tse:]
<D, d>	[de:]
<E, e>	[e:]
<F, f>	[ɛf]
<G, g>	[ge:]
<H, h>	[ha:]
<I, i>	[i:]
<J, j>	[jɔt]
<K, k>	[ka:]
<L, l>	[ɛl]
<M, m>	[ɛm]
<N, n>	[ɛn]
<O, o>	[o:]
<Ö, ö>	[ø:]
<P, p>	[pe:]
<Q, q>	[ku:]
<R, r>	[ɛʳ]
<S, s>	[ɛs]
<T, t>	[te:]
<U, u>	[u:]
<Ü, ü>	[y:]
<V, v>	[faɔ]
<W, w>	[ve:]
<X, x>	[ɪks]
<Y, y>	[ɣpsilon]
<Z, z>	[tset]

11.4. Akcentuacja wyrazów złożonych

W złożeniach addytywnych akcentowana jest pierwsza samogłoska tematyczna w każdej słowoformie, np.

süßsauer [z'y:sz'aɔɐ], weiß-schwarz [v'aɛsfy'aʳts].

Jeżeli złożenie addytywne jest połączone z prostą słowoformą, to akcent główny pada na drugą słowoformę. Pozostałe słowoformy otrzymują akcent poboczny, zaznaczony kreseczką na dole przed samogłoską. Np.

Schwarz-Weiß-Malerei [ʃʏaɪtstv'aɛsma:lɛɪ, aɛ] *postrzeganie / widzenie w kolorze czarno-białym*.

W złożeniach determinatywnych akcentowany jest silnie z reguły człon determinatywny. Słowoforma podstawowa otrzymuje akcent poboczny zaznaczony pionową dolną kreseczką przed samogłoską. Akcent poboczny zazwyczaj nie jest zaznaczany w słownikach wymowy niemieckiej, np.

Geschichtsbuch [gə'fɪçtsbʊ:x]	<i>podręcznik historii</i>
Sommerferien [z'ɔmɐfɛ:xiən]	<i>wakacje letnie</i>
Hochschulgesetz [h'o:xfu:lgəzɛts]	<i>ustawa o szkolnictwie wyższym</i>
Klassenbuch [kl'asnbʊ:x]	<i>dziennik klasowy</i>
Rockmusik [ʁ'ɔkmuzi:k]	<i>muzyka rockowa</i>

Wyjątkowo akcentowana jest słowoforma podstawowa:

Bremerhaven [brɛ:məh'a:fɪn] *miasto*; Hohepriester [ho:əpʁ'i:stɐ] *arcybiskup*; barmherzig [ba^hmh'e^htsɪç] *miłosierny*; Freitagabend [fʁaɣta:k'a:bmt] *piątkowy wieczór*; zeitlebens [tsaɣl'e:bns] *dożywotnio*; vielleicht [fil'aɣɛt] *(być) może*.

Także wyjątkowo możliwa jest akcentuacja członu determinatywnego lub słowoformy podstawowej bez zmiany znaczenia:

augenblicklich ['aʊgŋblɪklɪç] lub: [aʊgŋbl'ɪklɪç] *chwilowo, momentalnie*,
augenscheinlich ['aʊgŋf'aɛnlɪç] lub: [aʊgŋf'aɛnlɪç] *widocznie, jawnie*.

W złożeniach ze skróconym do pierwszej litery członem determinatywnym (np. *Stadtbahn* skrót *S-Bahn*) akcent pada na literę, a słowoforma podstawowa otrzymuje akcent poboczny zaznaczony kreską na dole przed samogłoską:

S-Bahn ['ɛs̩b̩a:n] *szybka kolej miejska*,
D-Zug ['de:ts̩u:k] *pociąg pośpieszny*,
U-Boot ['u: b̩o:t] *okręt podwodny*.

Jeżeli trójczłonowe złożenie determinatywne składa się ze słowoformy złożonej i prostej słowoformy, wtedy akcentowany jest człon determinatywny:

Erdrutsch|siege ['e: t̩ʁʊts̩zi:k] *wysokie zwycięstwo wyborcze*,
Dankgottes|dienst [d'ank̩g̩ɔts̩di:nst] *nabożeństwo lub msza dziękczynna*,
Freizeit|zentrum [fʁ'aɣtsaɣts̩ɛnt̩z̩om] *centrum wypoczynkowe*,
Datenverarbeitungs|anlage [d'a:t̩n̩f̩ɛa^hbaɣt̩ɔnsanlag̩ə] *komputerowe przetwarzanie danych*.

Jeżeli trójczłonowe złożenie determinatywne⁵⁹ składa się z prostej słowoformy, a słowoformą podstawową jest złożenie, to akcentowany jest człon determinatywny słowoformy złożonej:

Fron|leichnamsfest [fʁo:nl'aɛna:msfest] *Boże Ciałło*,
fuchs|teufelswild [fʊkst̩'ɔɛf̩ɛlsvɪlt] *diabelnie wściekły*,

⁵⁹ Te dwie reguły podają Schramm / Schmidt 1977: 14ff.

Weltgesundheitsorganisation [vɛltɡəz'ʊnthæʁtsɔ'ganizatiʊn] *Światowa Organizacja Zdrowia*.

Reguły akcentowania wielokrotnie złożonych słowoform jest trudno sformułować, ponieważ

„es können aber auch Rhythmisierungsaspekte eine Rolle spielen, sodass die Position des Hauptakzents wechseln kann.“ (Krech et al. 2009: 48).

„pewną rolę odgrywają także i aspekty rytmiczności, od których zależy zmienna pozycja akcentu głównego.” (tłumaczenie autora)

Z tego powodu w słownikach wymowy podaje się tylko nieliczne cztero- i wieloczłonowe zleksykalizowane słowoformy złożone.

Akcent w języku niemieckim może także odróżniać w homonimicznych słowoformach złożonych ich znaczenie. Np.

blutarm	[bl'u:ta ^{ks} m]	<i>anemiczny</i>	[blut'a ^{ks} m]	<i>bardzo biedny</i>
steinreich	[ʃt'aɛnʁaɛç]	<i>kamienisty</i>	[ʃtaɛnʁ'aɛç]	<i>bardzo bogaty</i>

11.5. Akcentuacja słowoform w wypowiedzi

W wypowiedziach wyróżnia się słowoformy nieakcentowane, słabo akcentowane i silnie akcentowane.

W wypowiedzi wyróżnia się akcent rzeczowo-neutralny, kontrastujący i emocjonalny / emfaticzny. Akcentu emocjonalnego i kontrastującego nie da się ująć w reguły, gdyż w mowie mogą być akcentowane nawet sylaby, które w spokojnej, rzeczowej rozmowie są nieakcentowane. W podanych niżej przykładach nieakcentowane sylaby są akcentowane ze względów dydaktycznych i kontrastujących. Są one zaznaczone tłustym drukiem. Np. wypowiedź:

*Sie betraute ihm.

jest niepoprawna. Zamiast **betraute** powinno być **vertraute**:

Sie **vertraute** ihm.
Zaufała mu.

To akcent kontrastujący, zwany też dydaktycznym, ze względu na poprawę znaczenia słowoform w nauczaniu języka obcego.

Im Kino war es **zu** warm. (akcent kontrastujący)
W kinie było nazbyt ciepło.

Dichtung wird gesprochen, nicht nur besprochen. (Krech et al. 1982: 116)
Poezja jest recytowana, a nie tylko omawiana (tłumaczenie autora).

Akcent kontrastywny prefiksów *be-* i *ge-* w tej cytowanej wypowiedzi autorzy zaznaczyli rozstrzelonym drukiem.

W akcencie rzeczowo-neutralnym nie są akcentowane słowoformy, które w poniższych przykładach zaznaczono tłustym drukiem:

1. rodzajniki, przyimki, rodzajniki przyimkowe, spójniki, odnośniki, indefinite (*es*, *man*, *frau*), obligatoryjne zaimki zwrotne, partykuły, słowoformy deiktyczne. Np.

Die Geschwister zanken **sich** immer **nur um** Spielzeuge.

Rodzeństwo kłóci się stale tylko o zabawki

Ich habe / hatte **einen** grauen **und einen** blauen Mantel gekauft.

Kupiłem / Kupiłam szary i niebieski płaszcz

Er (= Egon) hat **sich** gestern erkältet.

On (= Egon) się wczoraj przeziębził

Man hat **es auf den** modernen Wagen abgesehen.

Upatrzone sobie nowoczesny samochód

Wessen Bücher liest **sie** (= die Tante) gern?

Czyje książki czyta ona (= ciocia) chętnie?

2. czasowniki **sein**, **bleiben** i **werden** w połączeniu z członem **wie?** lub członem **was?** Te dwa człony stoją z reguły na końcu wypowiedzi:

Hans **ist** gerissen. Dora **blieb** unbeachtet. Angelika **wird** böse. (człon *Wie?*)

Hans jest cwany. Dora nie zauważono. Angelika będzie zła,

Oskar **ist** Oberarzt. Karin **blieb** Lehrerin. Agnes **wird** Schneiderin. (człon *Was?* / człon predykatywny)

Oskar jest ordynatorem; Karin pozostała nauczycielką; Agnes będzie krawcową;

3. czasowniki **haben**, **sein** i **werden** w czasach złożonych:

Ich **habe** / **hatte** einen grauen Mantel gekauft.

Kupiłem szary płaszcz

Eugen **ist** / **war** nachhause gegangen.

Eugen poszedł do domu

Peter **wird** belohnt. Peter **ist** belohnt **worden**.

Peter zostanie nagrodzony; Petera nagrodzono;

4. czasowniki modalne **dürfen**, **können**, **mögen**, **müssen**, **sollen**, **wollen** w połączeniu z bezokolicznikami prostymi lub kompleksowymi:

Das Kind **sollte** nachhause laufen / gelaufen sein.

Dziecko powinno było pójść do domu.

Odnośniki i słowoformy deiktyczne są akcentowane kontrastująco lub emocjonalnie, jeżeli występują w *przypadku zależnym* przed członem wiodącym. Akcentowane słowoformy uwypuklono tłustym drukiem:

Ihr (= seiner Freundin) hat er sein Buch gewidmet! (emocjonalnie)

Jej zadedykował swoją książkę.

Dir hat er das mitgeteilt. (*nie mi*, i dlatego kontrastująco)

Tobie to powiedział.

Także słowoformy nieakcentowane mogą być silnie akcentowane, co związane jest z akcentem emfaticznym:

Werden **alle** Kinder belohnt? Nein, **nur** die artigen (Kinder) bekommen Schokolade. (*akcent emfaticzny*)

Czy wszystkie dzieci dostaną nagrodę? Nie, tylko grzeczne otrzymają czekoladę.

Ich **will nicht** krank werden. (*akcent emfaticzny*)

Nie chcę zachorować.

W wypowiedzi charakterystyczne następstwo sylab akcentowanych i nieakcentowanych określa się mianem **rytmu** (*Rhythmus*).

Rytm w języku niemieckim różni się znacznie od rytmu w języku polskim ze względu na silniejszy akcent dynamiczny i związaną z tym redukcję sylab wygłosowych realizowanych szybciej.

W wypowiedzi szczególnie silnie akcentuje się tylko tę najważniejszą słowoformę, tzn. słowoformę, którą uważa się za wprowadzającą **nową informację**, za **remat**. Akcent wszystkich innych akcentowanych słowoform jest słabszy od wyróżnionej w wypowiedzi słowoformy.

Za wyjątek uważają Krech et al. powtórzenie akcentu słowoformy wyróżnionej przy wyrażaniu pewnego rodzaju stopniowania:

Bei rhetorischer Aufzählung im Sinne einer Steigerung kann das gleiche Wort oder der entsprechende Begriff wiederholt den Hauptton erhalten, zum Beispiel:

Sie kam auf die Angelegenheit immer und immer wieder zurück. (Krech et al. 1982: 115) (W tym cytacie akcent zaznaczono *drukiem rozstrzelonym*.)

Silnie akcentowane w spokojnej rozmowie są słowoformy autosemantyczne, tj. takie, które mają samodzielne znaczenie leksykalne. Do nich zalicza się w tradycji gramatycznej: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki (poza wyżej wymienionymi wyjątkami) i jakościowe przysłówki. Stopień i rozmiar redukcji pozostałych słowoform zależy w znacznej mierze od stylu mowy, jej tempa i przerw.

Nieakcentowane słowoformy, które tworzą ze słowoformą słabo lub mocno akcentowaną jedną całość znaczeniową, to **syntagmy** (*Syntagmen*) / **grupy akcentuacyjne** (*Akzentgruppen*).

Syntagmy muszą być realizowane bez przerw oddechowych. Przerwy w realizacji syntagm wskazują na słabe opanowanie języka niemieckiego. Po syntagmach realizuje się krótkie przerwy, które nie są przerwami oddechowymi, lecz **retardacją**, czyli zwolnieniem tempa wymowy, co ułatwia zrozumienie syntagm.

W reguły ujmujemy akcent w spokojnej, rzeczowej rozmowie, w której wyróżnia się akcent główny, poboczny i słowoformy nieakcentowane. W poniższych przykładach syntagmy / grupy akcentuacyjne są oddzielone pionową kreską, wyrazy słabo akcentowane w syntagmach są zaznaczone kursywą, a silnie akcentowane tłustym drukiem. Te ostatnie występują w spokojnej rzeczowej rozmowie zazwyczaj na końcu lub w końcowej fazie wypowiedzenia.

Człon wiodący w danej wypowiedzi jest rzadko otoczony słowoformami nieakcentowanymi:

- (1) Das **schadet** mir.
To mi szkodzi.
- (2) Wir *freuen* uns | auf den **Ausflug**.
Oczekujemy z radością na wycieczkę.
- (3) Er (= der Briefträger) *brachte* ihr | ein großes **Paket**.
On (= listonosz) przyniósł jej dużą paczkę.

Jeżeli bezpośrednio po członie wiodącym występuje jego modyfikator, to ten modyfikator jest silnie akcentowany. W złożonych modyfikatorach akcentuje się sylabę tak jak w odpowiedniej syntagmie. Np.

- (4) Der Bus | *fährt* **ab**.
Autobus odjeżdża.
- (5) Sein Traum | *ging* **in Erfüllung**. (Akcent pada na sylabę <-fül->.)
Jego sen się spełnił.
- (6) Der Sommer | *ist* **vorüber**. (Wyróżniona jest sylaba <-rü->.)
Lato się skończyło.
- (7) Oskar | *liegt* **auf der Bärenhaut**. (Akcentowana jest sylaba <-bär->.)
Oskar próżnuje.

Jeżeli pomiędzy członem wiodącym a jego modyfikatorem występuje akcentowany człon wypowiedzi, to ten akcentowany człon przejmuje akcent główny:

- (4a) Der Bus | *fährt* in einer **Stunde** *ab*.
Autobus odjeżdża za godzinę.
- (5a) Sein Traum | *ging* **gestern** *in Erfüllung*.
Jego sen spełnił się wczoraj.
- (6a) Der Sommer | *ist* **bald** *vorüber*.
Lato wkrótce się skończy.

- (7a) Oskar | *liegt schon* | seit einem **Monat** | *auf der Bärenhaut*.
Oskar już od miesiąca próżnuje.

Ilość syntagm zależy także od tempa mowy. W krótkich wypowiedziach z szybką realizacją liczba syntagm ulega redukcji, a tylko ta silnie akcentowana słowoforma jest wyróżniona:

- (4b) Der Bus fährt **ab**.
 (5b) Sein Traum ging in **Erfüllung**.
 (6b) Der Sommer ist **bald** vorüber.
 (7b) Oskar liegt auf der **Bärenhaut**.

W syntagmach niekończących wypowiedzi ostatnia słowoforma jest słabiej akcentowana aniżeli w syntagmach kończących wypowiedzi. Słabiej akcentowane słowoformy syntagm zaznaczono kursywą:

- (8) Die Tochter unserer *Nachbarn* | lief in die *Schule* | **schnell**.
Córka naszych sąsiadów szybko biegła do szkoły.
 (9) Hedwig liest *jetzt* | in ihrem *Zimmer* | einen Roman von Günter **Grass**.
Hedwig czyta teraz w swoim pokoju powieść Günтера Grassa.
 (10) Die *Beamten* | befolgen seit einem *Monat* | die Anordnungen des neuen **Bürgermeisters**.
Urzednicy od miesięcy wykonują zarządzenia nowego burmistrza.
 (11) Meine *Freundin* | freute sich *sehr* | über das Geschenk ihres **Vaters**. /
Moja przyjaciółka cieszyła się bardzo z podarunku jej ojca.

Silnie akcentowana jest także syntagma stojąca przed potencjalnym członem wiodącym / potencjalnymi członami wiodącymi, które stoją na końcu wypowiedzi i są wyróżnione kursywą:

- (12) Bertas *Kinder* | haben sich am Ende des *Schuljahres* | auf die Ferien an der **See** *gefreut*.
Dzieci Berty oczekiwały z radością pod koniec roku szkolnego na wakacje nad morzem.
 (13) Die japanischen *Touristen* | haben schon im *Juli* | das Land **Bayern** *besichtigt*.
Japońscy turyści zwiedzili już w lipcu Bawarię.
 (14) Es sind gestern *wieder* | auf vereisten *Straßen* | tragische **Unfälle** *gemeldet worden*.
Wczoraj ponownie doniesiono o tragicznych wypadkach na oblodzonych drogach.

Jeżeli w wypowiedzi występują człony paralelne, to silnie akcentowany jest ostatni człon:

- Cäsar kam, sah und **siegte**.
Cezar przyszedł, zobaczył i zwyciężył.
 Der Großvater hat nur Brot, Milch und **Obst** gekauft.
Dziadek kupił tylko chleb, mleko i owoce.

Jeżeli w wypowiedzi przeciwstawia się sobie dwie syntagmy, to obydwie są akcentowane, ale ostatnia syntagma nosi akcent główny:

Für Kranke wird *frisches Obst* den künstlichen **Vitaminen** vorgezogen.

Chorzy preferują świeże owoce w miejsce sztucznych witamin.

Kennen ist gut, besser ist **Können**.

Znać jest dobrze, lepiej jest móc.

Przy przeciwstawieniu dwóch syntagm, pozytywnej i negatywnej, silniej akcentowana jest syntagma pozytywna:

Der neue Wagen gehört unserem **Großvater**, nicht unseren *Nachbarn*.

Ten nowy samochód jest własnością naszego dziadka, a nie naszych sąsiadów.

11.6. Intonacja wypowiedzi

Intonacja to różnice przebiegu melodycznego w danej wypowiedzi ściśle związane z akcentem wypowiedzi.

Przebiegu melodycznego wypowiedzi nie należy rozumieć jako melodii w śpiewie.

Intonacja poprzez akcent, tempo wypowiedzi i przerwy w wypowiedzi pełnej i złożonej ułatwia zrozumienie sensu wypowiedzi. Przebiega ona w normalnej rozmowie nieświadomie i uwidacznia wielorakie nastroje i uczucia osoby mówiącej dzięki odchyleniom od normy intonacyjnej, które nie mogą jednakże przekroczyć ustalonych typów intonacyjnych. Te odchylenia świadomie są wykorzystywane w grze aktorskiej. Nie jesteśmy w stanie przedstawić wszystkich możliwych przebiegów intonacyjnych i dlatego skupimy się na trzech podstawowych typach intonacyjnych, które także występują w języku polskim:

intonacji opadającej / terminalnej (*Tiefschluss, terminale Intonation*),
intonacji wznoszącej / wzrastającej (*Hochschluss, interrogative Intonation*),
intonacji wznosząco-opadającej / zawieszanej (*Halbschluss, progrediente Intonation*).

Absolutny początek i koniec wypowiedzi w mowie nazywa się **głębią głosu**. (*Lösungstiefe*).

Przebieg melodyczny wznosi się od głębi głosu do pierwszej akcentowanej sylaby, od niej do głównej sylaby akcentowanej, aby następnie opadać do głębi głosu. Taki przebieg melodyczny nosi nazwę **intonacji opadającej**.

W transkrypcji intonacji nieakcentowane sylaby będą zaznaczone przez kropkę (·), słabo akcentowane przez kreskę (–), silnie akcentowane przez pogrubioną kreskę (**—**), głębia głosu przez linię, wzrost przebiegu melodycznego przez (↗), a jego opadanie przez (↘). Sylaby są napisane oddzielnie, aby wyraźnie zaznaczyć ich akcent.

Intonacja opadająca jest realizowana:

1. w pojedynczych wypowiedziach komunikujących pewien stan rzeczy:

Wir haben heute seinen Onkel begrüßt.

Przywitaliśmy dzisiaj jego wujka.

Wir ha- ben heu- te sei- nen **On-** kel be- grüßt.

· · · — · · · · · · · —

↗ ↘

2. w pytaniach prymarnych i sekundarnych (Ergänzungsfragen):

Wen hat sie neulich gelobt?

Kogo ona niedawno chwaliła?

Wen hat sie neu- lich ge- lobt?

— · · · · —

↗ ↘

UWAGA: W języku polskim te pytania są realizowane poprzez intonację wznoszącą. Np.

Dokąd idziesz?, Co jutro będziesz robił?, Kto go widział?

3. w wezwaniach i rozkazach (Aufforderungen und Befehle):

Fahren Sie bitte Rad vorschriftsgemäß.

Proszę jechać na rowerze zgodnie z przepisami.

Fah- ren Sie bit- te Rad **vor-** schrifts- ge- maß!

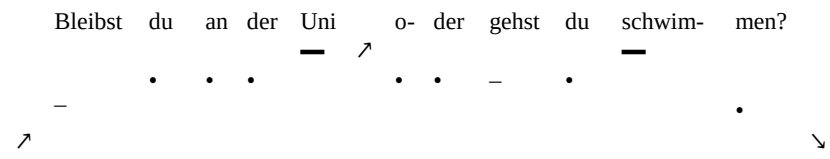
— · · — · · —

↗ ↘

4. pytaniami alternatywnych (Doppelfragen):

Bleibst du an der Uni oder gehst du schwimmen?

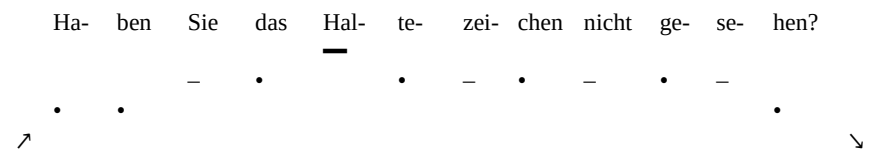
Zostaniesz w uniwersytecie czy pójdziesz się kąpać?

5. pytaniami rozstrzygających, którym nadaje się powściągliwy albo grożący ton, np.

„Haben Sie das Haltezeichen nicht gesehen?“ (Krech et al. 1982: 120)

Czy nie widział pan znaku zatrzymania się?

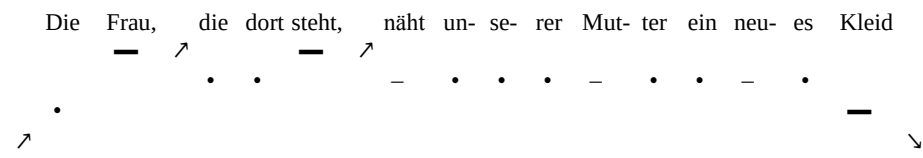
Przebieg melodyczny może także w połowie pozostawać otwarty / nierozstrzygnięty i po krótkiej przerwie być kontynuowany do wygaśnięcia głosu. Ten typ intonacyjny nazywa się **intonacją wznosząco-opadającą / zawieszoną**.

Ten typ intonacji charakteryzuje:

1. złożone wypowiedzi:

Die Frau, die dort steht, näht unserer Mutter ein neues Kleid,

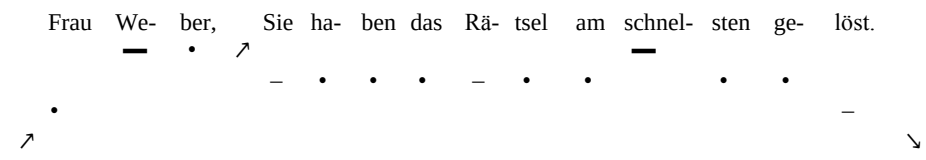
Ta pani, która tam stoi, szyje naszej mamie nową sukienkę;

2. formy zwracania się (Anreden):

Frau Weber, Sie haben das Rätsel am schnellsten gelöst.

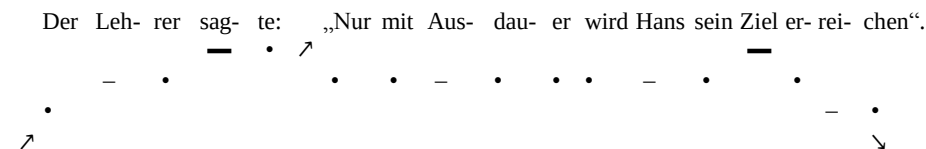
Pani Weber, pani rozwiązała tę łamigłówkę najszybciej;

3. zapowiedź mowy (Redeankündigungen):

Der Lehrer sagte: „Nur mit Ausdauer wird Hans sein Ziel erreichen.“

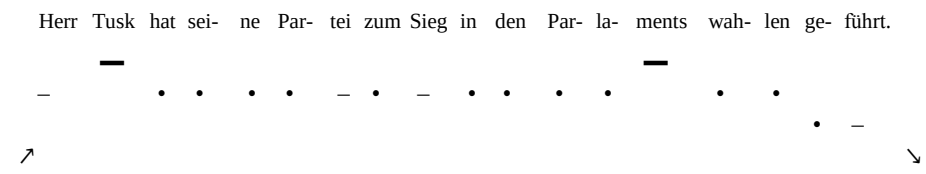
Nauczyciel powiedział: „Tylko dzięki wytrwałości Hans osiągnie swój cel”.

Także pojedyncze wypowiedzi można realizować z intonacją zawieszającą, aby coś szczególnie zaakcentować. Koniec spowolnienia mowy lub krótka przerwa jest zaznaczona pionową kreską.

Herr Tusk | hat seine Partei zum Sieg in den Parlamentswahlen geführt.

Pan Tusk | poprowadził swoją partię do zwycięstwa w wyborach parlamentarnych.

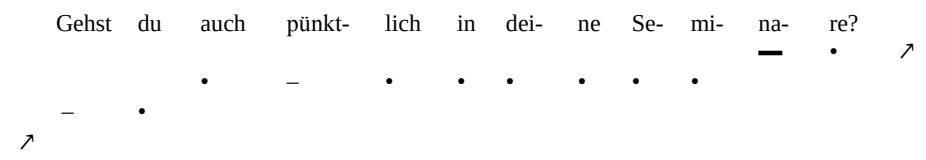
Przebieg melodyczny może stale wzrastać po akcencie głównym aż do wygaśnięcia głosu. Ten typ nazywa się **intonacją wznoszącą** lub **wzrastającą** (*Hochschluss / interrogative Intonation*).

Ten typ charakteryzuje:

1. pytania rozstrzygające (Entscheidungsfragen):

Gehst du auch pünktlich in deine Seminare?

Czy uczęszczasz punktualnie na swoje seminaria?

2. powtórzenia pytań szczegółowych:

Worüber habt ihr den ganzen Nachmittag gesprochen?

O czym rozmawialiście całe popołudnie?

Wo- rü- ber habt ihr den gan- zen Nach- mit- tag ge- spro- chen?

— • • • • — • • — •
↗ ↘

Worüber haben wir den ganzen Nachmittag gesprochen? (Powtórzenie pytania szczegółowego)

O czym rozmawialiśmy całe popołudnie?

Wo- rü- ber hab- en wir den gan- zen Nach- mit- tag ge- spro- chen? ↗

— • • • • — •
↗ ↘

3. „Aussagen oder Aufforderungen, wenn sie entweder warnend oder besonders höflich hervorgebracht werden sollen. Entscheidungsfrage, z. B.

War das Haltezeichen nicht zu sehen?“ (Krech et al. 1982: 120)

Wypowiedzi i wezwania, jeżeli mają zostać zrealizowane albo ostrzegająco, albo szczególnie uprzejmie.

Czy znak zatrzymania był niewidoczny? (tłumaczenie autora)

War das Hal- te- zei- chen nicht zu seh- en? ↗

— • • • • — •
↗ ↘

11.7. Podsumowanie

Elementy prozodyczne spełniają w ustnej komunikacji dwa podstawowe zadania:

1. Przejmują funkcje gramatyczne i semantyczne poprzez podział na syntagmy, podkreślenie reatu i poprzez nadanie wypowiedzi charakteru oznajmienia, pytania, rozkazu, prośby itd.
2. Uzewnętrzniają emocjonalny stosunek mówcy do przedstawionego stanu rzeczy i do osoby słuchającej / interlokutora. Spełniają także

funkcję ekspresywną. Rozpoznajemy, czy chodzi o wypowiedzi rzeczowe, czy emocjonalne.

Najkrócej można powiedzieć, że one *nadają sens każdej wypowiedzi*. Porównaj rozróżnienie w rozdziale 3.1.

Intonacja zależy od intencji mówcy i jego stanu psychicznego. Dokładniej przedstawia to Górka (1998: 32-43, 71-80).

W „Podręczniku wymowy języka niemieckiego” autorstwa Norberta Morcinca i Stanisława Prędoty znajdzie czytelnik ćwiczenia do wymowy języka niemieckiego.

Pomocą w rozumieniu i opanowaniu elementów prozodycznych jest oglądanie niemieckich programów telewizyjnych i filmów.

12

Czasy gramatyczne w wypowiedzi

12.1. Użycie czasów gramatycznych trybu oznajmującego

12.1.0. Uwagi konfrontatywne

W podrozdziale 5.3. odróżniliśmy czasy gramatyczne od ich użycia i interpretacji w tekstach.

Niemieckie czasy gramatyczne nie odpowiadają czasom gramatycznym języka polskiego. W języku polskim wyróżnia się czasowniki dokonane (np. *napiszę*) i niedokonane (np. *piszę*).

Opozycję semantyczną dokonaności i niedokonaności nazywa się **aspektem**.

W języku polskim kategoria czasu jest ściśle związana z kategorią aspektu. Czasowniki dokonane mają tylko dwa czasy: przyszły dokonany (np. *zrobię*) i przeszły dokonany (*zrobiłem / zrobiłam / zrobiło*), czasowniki niedokonane zaś trzy czasy: teraźniejszy (np. *robię*), przeszły (np. *robiłem / robiłam / robiło*) i przyszły niedokonany (*będę robić / robił / robiła / robiło*). Z użyciem czasu przeszłego związane jest odróżnienie rodzaju gramatycznego, (np. *(z)robił, (z)robiła, (z)robiło*). Tego typu odróżnień nie ma w języku niemieckim.

Tworzenie niemieckich czasów gramatycznych trybu oznajmującego i przypuszczającego jest bardziej skomplikowane aniżeli w języku polskim. W języku polskim tryb przypuszczający tworzy się za pomocą tercjarniej słowoformy **by**, a więc za pomocą jednej prostej reguły.

Język niemiecki i polski kodują w swoisty sposób linię czasu, co znajduje odzwierciedlenie w ich użyciu. Stąd i konieczność dokładnego przedstawienia użycia niemieckich czasów gramatycznych w trybie oznajmującym i przypuszczającym.

Niemieckie czasy gramatyczne mogą oprócz komponentu czasowego wyrażać stosunki modalne lub zakończenie czynności. Modalność występuje w języku niemieckim w czasie modalnym I i II (*Futur I i II*), zakończenie czynności zaś w czasach gramatycznych tworzonych od bezokolicznika II lub z bezokolicznikiem II. W języku niemieckim odróżnia się absolutne użycie czasów gramatycznych od ich użycia relatywnego.

Wybór czasu gramatycznego zależy jedynie od intencji mówcy / piszącego w pojedynczej wypowiedzi lub wypowiedzi współrzędnej to **absolutne użycie czasu**. Zależność wyboru odpowiedniego czasu gramatycznego wypowiedzi zależnej od czasu gramatycznego wypowiedzi macierzowej to **relatywne użycie czasu gramatycznego**.

12.1.1. Czas neutralny

W gramatycznym czasie neutralnym wskazuje się w wypowiedzi na:

1. teraźniejszość,
2. przyszłość,
3. przeszłość,
4. ponadczasowość.

Wskazanie na znaczenie tego czasu gramatycznego zależy od jego użycia w konkretnej wypowiedzi. Ten czas nie zawiera w sobie znaczenia modalnego. Jeżeli mówca chce wyrazić także przypuszczenie, to musi dodać słowoformę modalną zaznaczoną w przykładach tłustym drukiem:

Er wohnt jetzt **wohl** in Leipzig.

On teraz chyba mieszka w Lipsku.

Vielleicht kommt sie erst morgen zu uns.

Prawdopodobnie przyjdzie ona dopiero jutro do nas.

12.1.1.1. Teraźniejszość czasu neutralnego

Teraźniejszość odnosi się do czynności lub stanu aktualnego w chwili mówienia. Na czynność lub stan w chwili mówienia można wskazać za pomocą odpowiedniego członu **wann?**, np. **jetzt** ‘teraz’; **gerade** ‘właśnie’; **in diesem Moment** itp. ‘w tej chwili’; **zurzeit** ‘obecnie’.

Er **denkt jetzt** an eine Reise nach Spanien.

On myśli teraz o podróży do Hiszpanii.

Jeżeli w wypowiedzi nie ma odpowiedniego członu **wann?**, to odniesienie do teraźniejszości wynika z jednoznacznej sytuacji komunikacyjnej. Na przykład wypowiedź:

Inge **geht** nachhause.
Inga idzie do domu

odnosi się do teraźniejszości, jeżeli Inga właśnie zmierza do domu.

Czynność lub stan mogą zacząć się w przeszłości, ale muszą być aktualne w chwili mówienia:

Mein Sohn **arbeitet schon zwei Jahre** an der Uni. (Pracuje tam także nadal.)
Mój syn pracuje już dwa lata na uniwersytecie.

Czynność lub stan mogą być aktualne w chwili mówienia i w przyszłości:

Dieser tschechische Film **läuft** noch **bis Ende dieses Monats** (obecnie też).
Ten czeski film jest wyświetlany jeszcze do końca tego miesiąca.

12.1.1.2. Przyszłość czasu neutralnego

Na przyszłość czasu neutralnego wskazuje się za pomocą odpowiedniego członu **wann?**, np. **bald** ‘zaraz’; **später** ‘później’; **am nächsten Tag** ‘następnego dnia’ itp.

Wir **schreiben am nächsten Tag** einen Test.
Następnego dnia piszemy test.
Er **reist bald** ab.
On wkrótce wyjeżdża.
In einer Woche bist du wieder zurück.
Za tydzień znowu powrócisz.

Jeżeli nie ma odpowiedniego członu **wann?**, to odniesienie do przyszłości wynika z jednoznacznej sytuacji komunikacyjnej. Na przykład wypowiedź:

Ich **gehe** nachhause.
Idę do domu

będzie interpretowana jako przyszłość, jeżeli mówca jeszcze nie idzie do domu.

Wypowiedzi z czasownikami o znaczeniu wskazującym na początek lub koniec czynności są automatycznie interpretowane jako przyszłość, jeżeli nie ma członu **wann?**, wskazującego na teraźniejszość:

Die Freundinnen **treffen** sich im Teater (przyszłość).
Przyjaciółki spotkają się w teatrze.

Ale:

Herr Eisenberg **kommt gerade** (teraźniejszość dzięki *gerade*).
Pan Eisenberg właśnie przybywa.

UWAGA: Ten wariant czasu neutralnego jest powszechnie używany w Niemczech dla wyrażenia przyszłej czynności lub stanu w świadomości mówcy ściśle związanego z teraźniejszością. Nie należy go zastępować niemieckim czasem modalnym I (*Futur I*), ponieważ jest to dosłowne tłumaczenie z języka polskiego *będzie* + *czasownik niedokonany*, np. *będzie pisał* ‘wird schreiben’.

12.1.1.3. Przeszłość czasu neutralnego

Przeszłość wyraża gramatyczny czas neutralny, jeżeli w wypowiedzi mamy człon **wann?** wskazujący na czas przeszły, np. *neulich* ‘ostatnio, niedawno’; *gestern* ‘wczoraj’; (*im Jahre*) 2009 ‘w roku 2009’:

Neulich treffe ich meinen alten Freund in Dresden.
Niedawno spotkałem mojego starego przyjaciela w Dreźnie.
2009 beginnt in Europa eine Wirtschaftskrise.
W roku 2009 zaczyna się w Europie kryzys gospodarczy.

Przeszłość może być wyrażana przez odpowiedni kontekst, np. w podręczniku historii:

1939 bricht der Zweite Weltkrieg aus.
W 1939 roku wybuchła druga wojna światowa.

Ten wariant gramatycznego czasu neutralnego jest środkiem stylistycznym dla wyrażenia i / lub ożywienia relacjonowanych zdarzeń przeszłych. W gramatykach ten wariant czasu neutralnego nazywa się też *epickim* lub *dramatycznym* czasem teraźniejszym. W tym wariancie czasu neutralnego Hans Fallada napisał powieść „Kleiner Mann – was nun?”. Ten wariant czasu teraźniejszego spełnia podobną funkcję w języku polskim.

12.1.1.4. Ponadczasowość

Ten wariant gramatycznego czasu neutralnego jest używany podobnie jak w języku polskim do wyrażenia ogólnych stanów rzeczy bez jakiegokolwiek określenia trwania czasowego i dlatego wykluczone jest jego precyzowanie za pomocą członu **wann?** Pozaczasowe znaczenie mają prawa i stwierdzenia naukowe, przysłowia, sentencje itd.

Zwei und drei **ist** fünf.
Dwa plus trzy równa się pięć.
Wasser **siedet** bei 100°C.
Woda wrze przy 100°C.
Morgenstunde **hat** Gold im Munde.
Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje.
Paris **ist** die Hauptstadt Frankreichs.
Paryż jest stolicą Francji.

Ten wariant gramatycznego czasu neutralnego wykorzystuje się w rzeczowej mowie i piśmie. Na przykład w wielu gramatykach wypowiedzi o języku zapisano właśnie w tym wariancie czasu neutralnego.

12.1.1.5. Niekonwencjonalne użycie czasu neutralnego

Czas neutralny może być użyty w prawie wszystkich wariantach w czołówkach gazet:

Kadaffi **ist** tod. (przeszłość)
Kadaffi nie żyje.
Griechenland **bittet** EU um Hilfe. (teraźniejszość)
Grecja prosi UE o pomoc.
Die globale Krise: Neoliberale **geraten** in die Defensive. („DIE ZEIT“, 24.09.1998)
(Götze / Hess-Lüttich 1999: 100) (przyszłość)
Kryzys globalny. Neoliberalowie są w defensywie.

Czas teraźniejszy szczególnie w 2. osobie lp i lm wyraża także dość kategoryczne rozkazy:

Du **bleibst** hier!
Ty zostaniesz tutaj!
Ihr **nehmt** eure Bücher mit!
(Wy) zabieracie swoje książki ze sobą!
Sie **kommen** mit! (przy aresztowaniu)
Pan / pani idzie z nami!

Kategoryczność rozkazu zależy w dużym stopniu od pozycji społecznej mówcy i tonu jego głosu.

Gramatyczny czas neutralny może według gramatyki Engla także wyrażać niespodziewane i pełne zarzutu okrzyki:

Der vergisst ja alles! (‘Ten zapomina przecież wszystko!’)
Du stehst hier einfach rum. (‘Ty stoisz tutaj po prostu bezczynnie.’)
Dass die nie genug kriegt. (Engel 1996: 415) (‘Że ta nigdy nie ma dość’.)

Ten czas gramatyczny jest używany także do przedstawienia ogólnych zdolności i przyzwyczajzeń, np.

Sprechen Sie auch Chinesisch?

Czy mówi pani / pan także po chińsku?

Peter **raucht** nur starke Zigarren. (On teraz właśnie nie pali cygara.)

Peter pali tylko mocne cygara.

Hier **schläft** unser ältester Sohn. (On teraz tam wcale nie musi spać.)

Tutaj śpią nasz najstarszy syn.

Die Mutter **liest** ihren Kindern abends ein Märchen vor.

Matka czyta swoim dzieciom wieczorami bajki.

12.1.2. Czas narracyjny

Ten czas gramatyczny używany jest dla zdarzeń, które w momencie mówienia lub pisania należą do przeszłości. W tej formie czasowej, podobnie jak i w czasie teraźniejszym, nie jest zawarte przypuszczenie. Przypuszczenie można wyrazić za pomocą słowoform modalnych. Np.

Wahrscheinlich arbeitete er bis 18 Uhr in seinem Büro.

Prawdopodobnie pracował on do godziny 18 w swoim biurze.

Podstawą użycia tego czasu jest według Brinkmanna (1971: 334ff.) **przypominanie sobie przeszłych zdarzeń**. W języku standardowym należy tej formy czasowej bezwzględnie używać w formie pisemnej. Z tego powodu określa się tę formę jako specyficzny czas opowiadań. Na przykład bohater przypomina sobie swoje młode lata:

Es **regnete** seit Stunden. Ich **stand** am Fenster. Vor dem Nebenhaus **entlud** man einen Möbelwagen. Das **machte** mich traurig. Ich **dachte** an Herbert aus diesem Haus. Vor acht Tagen war er mit seinen Eltern weggefahren, weit weg, in eine andere Stadt. Mein guter Freund Herbert.

Wegen des Regenwetters **musste** ich zu Hause bleiben. Wer **zog** da wohl ein? Vielleicht ein Junge mit dem ich mich anfreunden **konnte**. (Krause)

Czas narracyjny występuje także np. w powieściach futurologicznych, które przyszłe zdarzenia przedstawiają jako przeszłe. Opowiada się wtedy np. z perspektywy roku 2100. To także można wytłumaczyć przypominaniem sobie zdarzeń przeszłych.

Podobnie ma się sprawa z mową wewnętrzną realizowaną w trzeciej osobie i wewnętrznym monologiem realizowanym w pierwszej osobie. Przykład mowy wewnętrznej (erlebte Rede) i wewnętrznego monologu (innerer Monolog):

(Erlebte Rede:) Morgen ging er ins Theater. Er würde sich „Die Nashörner“ ansehen.

(Innerer Monolog:) Morgen ginge ich ins Theater. Ich würde mir „Die Nashörner“ ansehen. (Grebe 1973: 114)

(Mowa wewnętrzna:) Jutro pójde do teatru. Obejrę sobie „Die Nashörner“.

(Wewnętrzny monolog:) Jutro pójde do teatru. Obejrę sobie „Die Nashörner“.

W jednym i drugim wypadku chodzi o przedstawienie *niewypowiedzanych myśli, uczuć, rozterek* itp. bohatera / bohaterki powieści, czym różni się ten wariant czasu narracyjnego od mowy zależnej. Ta funkcja stylistyczna nie jest znana w języku polskim i dlatego tłumaczenia dokonano w czasie teraźniejszym i pierwszej osobie.

Przykłady Helbiga i Buschy także wskazują na przypominanie sobie:

Das Präteritum wird in einigen erstarrten Formeln („Raffsätzen“) statt des Präsens gebraucht, wenn gegenwärtige Sachverhalte gemeint sind, der Sprecher sich aber an einer vorher bestehenden Situation (= Betrachtzeit) orientiert:

Wie war doch Ihr Name?

Wer war hier noch ohne Fahrschein?

Herr Ober, ich bekam noch Kompott. (Helbig/Buscha 2001: 133)

Jak się pan nazywał?

Kto był tutaj jeszcze bez biletu na przejazd?

Proszę pana, ja zamawiałem jeszcze kompot (tłumaczenie autora).

Götze i Hess-Lüttich (1999: 101) podają, że niektórych czasowników używa się wyłącznie w czasie narracyjnym do określenia przeszłości:

angehen:	Das ging niemand etwas an.
gehen:	Das Zimmer ging auf die Straße.
pflegen:	Morgens pflegte er länger zu schlafen.
scheinen:	Es schien kein Ende zu nehmen.
fortfahren:	Der Redner fuhr fort, seine Gedanken darzulegen.
heißen:	Das hieß nichts anderes, als dass er die Tat begangen hatte.

angehen	<i>To nikogo nie obchodziło.</i>
gehen	<i>Pokój był od ulicy.</i>
pflegen	<i>Rano zwykł dłużej spać.</i>
scheinen:	<i>Wydawało się, że to się nie skończy.</i>
fortfahren:	<i>Mówca kontynuował przedstawianie swoich pomysłów.</i>
heißen:	<i>To nie znaczyło nic innego, jak to, że on popełnił ten czyn</i> (tłumaczenie autora).

W języku potocznym czas narracyjny jest rzadziej używany, ponieważ także w opowiadaniach jest zastępowany przez czas przeszły dialogowy (Perfekt).

12.1.3. Czas przeszły dialogowy (Perfekt)

Ten czas określa czynności lub stany, które w momencie mówienia lub pisania są przedstawione jako zakończone. Mogą one być zakończone w przeszłości lub przyszłości. Dlatego trzeba rozróżnić dwa warianty tego czasu:

1. czas przeszły dialogowy,
2. czas przyszły dialogowy.

Pierwszy wariant występuje w tekstach najczęściej:

Endlich **hat** er es **gefunden**.

Wreszcie to znalazł.

Wir **sind** zur Arbeit schon um 6 Uhr los**gegangen**.

Wyruszyliśmy do pracy już o godzinie szóstej.

Der Ballon **ist** immer größer **geworden**.

Balon stawał się coraz większy.

Drugi wariant musi w wypowiedzi zawierać obowiązkowo zaznaczony w przykładach pogrubioną kursywą człon **wann?** wskazujący na przyszłość:

In drei Monaten hat er sein Studium **absolviert**.

Za trzy miesiące ukończy on swoje studia.

Bis morgen hat sie das Bild **gemalt**.

Do jutra ona namaluje ten obraz.

In einer Woche hat sich alles **geklärt**.

W ciągu tygodnia wszystko się wyjaśni.

Podstawą do użycia tego gramatycznego czasu jest według Brinkmana (1971: 343) **stwierdzenie pojedynczych, dokonanych faktów**. Jego naturalna rola to rozmowa, w której szuka się wyjaśnień spraw, problemów, rozstrzygnięć. *Stąd i jego nazwa gramatyczna.*

Bardzo rzadko używa się tego czasu w wypowiedziach uniwersalnych:

Ein Unglück **ist** schnell *geschehen*. Wie schnell **hat** man nicht den Stab über einen Menschen *gebrochen*! (Drosdowski 1984: 150)

Nieszczęście szybko się staje. Jak szybko potępia się człowieka (tłumaczenie autora).

Podobnie jak w czasie narracyjnym istnieją wypowiedzi, w których używa się tylko czasu przeszłego dialogowego:

Der Mantel **hat** *ausgedient* (ist durch Abnutzung unbrauchbar geworden). Er **hat** hier nichts *verloren* (nichts zu suchen). Seine Strafpredigt **hat** sich *gewaschen* (hat es in sich). Er **hat** etwas *ausgefressen* (er hat etwas angestellt, verbrochen). (Grebe 1973: 82)

Plaszcz zużył się (stał się przez wykorzystywanie bezużyteczny). On tutaj niczego nie zgubił (nie ma nic do szukania). Jego bura / reprimenda dała się we znaki (odniosła widomy skutek). On coś przeszkrobał / zbroił (tłumaczenie autora).

12.1.4. Czas przeszły niedialogowy (Plusquamperfekt)

Ten czas gramatyczny określa czynności lub stany, które w momencie mówienia / pisania są przeszłe i zakończone. Ten czas także nie zawiera modalności. Kompatybilny człon **wann**? nie ma wpływu na przeszłość tego czasu. Tego czasu używa się najczęściej relatywnie w połączeniu z czasem narracyjnym.

Nachdem Hedwig aus der Schule nachhause **gekommen war**, **aß** sie ihr Mittagessen.
Po przyjściu ze szkoły do domu Hedwiga zjadła obiad.
Bevor Anna ihren Brief **beendet hatte**, **kamen** ihre Freundinnen.
Zanim Anna skończyła pisanie swego listu, przyszły jej przyjaciółki.
Als wir Berlin **erreicht hatten**, **fing** es an zu regnen.
Kiedy dotarliśmy do Berlina, zaczął padać deszcz.

Ten czas gramatyczny jest rzadko używany nierelatywnie:

Im letzten Jahr **war** er ins Ausland **gegangen / abgereist**.
W ubiegłym roku udał się on / wyjechał za granicę.
Nun **hatte** er endlich im Lotto **gewonnen**.
Teraz on wreszcie wygrał w totolotka.

Użycie absolutne tego czasu gramatycznego jest możliwe, chociaż mocno ograniczone, np. do podsumowania po opowiadaniu:

Die Kinder *waren* von dem Tage an erst recht das Eigentum des Dorfes *geworden*; sie *wurden* von nun an nicht mehr als Auswärtige, sondern als Eingeborene betrachtet (STIFTER). (Cytat z Junga 1980: 217.)

W tej funkcji może on zostać zastąpiony także przez czas przeszły dialogowy:

Man benutzt das Perfekt als Tempus der Zusammenfassung nach oder vor Ausführungen im Präteritum:

Von Kohlhaas aber *haben* noch im vergangenen Jahrhundert im Mecklenburgischen einige frohe und rüstige Nachkommen *gelebt* (KLEIST). (Cytat z Junga 1980: 217).

12.1.5. Czas modalny I (Futur I)

Wskazanie na teraźniejszość lub przyszłość tego czasu zależy od jego użycia w wypowiedzeniu i dlatego wyróżnia się dwa warianty:

1. czas modalny teraźniejszy,
2. czas modalny przyszły.

Na teraźniejszość wskazuje człon **wann?**, np. *jetzt* ‘teraz’, *gegenwärtig* ‘obecnie’, a także kontekst lub sytuacja komunikacyjna. Pierwszy wariant zawiera w sobie przypuszczenie, które w języku polskim oddaje się za pomocą słowoform modalnych, np. *chyba*, *prawdopodobnie*, *na pewno*, *być może*. Np.

Dyrektor: Wo **ist** Ihre Kollegin?
Gdzie jest pani koleżanka?
 Die Kollegin: Sie **wird** in der Küche Kaffee **kochen**.
 Koleżanka: *Ona w kuchni chyba parzy kawę.*
 Der Chef **wird** jetzt noch in London **sein**.
Szef jest prawdopodobnie nadal w Londynie.
 Frau Schmidt **wird** doch noch Milch **haben**.
Pani Schmidt ma jeszcze na pewno mleko.

Czas modalny interpretowany jest jako przyszłość, jeżeli nie ma wyraźnego wskazania na teraźniejszość jak w pierwszym wariancie. W drugim wariancie używany jest jako przepowiednia lub zapowiedź. Nie jest jednakże pewne, czy to się spełni, a więc ma także charakter modalny:

Wirst du dir auch den Film „Titanic“ **ansehen**?
Czy ty także obejrzysz film „Titanic”?
 Der Vater **wird** erst in einer Woche zuhause **sein**.
Ojciec wróci do domu dopiero za tydzień.
 Die Kollegen **werden** sich im Biergarten **treffen**.
Koledzy spotkają się w ogródku piwnym.

Jeżeli podmiot jest pierwszą osobą gramatyczną, a potencjalny człon wiodący wyraża czynność ludzką, to ten przyszłościowy wariant interpretowany jest jako podjęcie decyzji albo wyrażony zamiar:

Ich **werde** dir das Buch bald **wiedergeben**!
Wkrótce oddam tobie tę książkę.
 Wir **werden** diesen Abend nie **vergessen**!
Nigdy nie zapomnimy tego wieczoru.
 Ich **werde** einen faszinierenden Roman **schreiben**!
Napiszę fascynującą powieść.

Jeżeli podmiot jest drugą osobą gramatyczną, a potencjalny człon wiodący wyraża czynność ludzką, to ten przyszłościowy wariant interpretowany jest także jako wezwanie lub rozkaz:

Du **wirst** jetzt deine Hausaufgaben **machen**!
Teraz odrobisz swoje zadania domowe!

*Ihr werdet noch eine Woche im Bett **bleiben!**
Wy pozostaniecie w łóżku jeszcze jeden tydzień!*

Przyszłość może wyrazić czas terażniejszy i modalny I. W języku niemieckim wariantu modalnego czasu przyszłego używa się według Brinkmanna⁶⁰, jeżeli nie ma on związku ze świadomością kontynuacji terażniejszości. Brinkmann (1975: 335) ten wariant czasu modalnego określa jako ‘czas oczekiwania’ „das Tempus der Erwartung”.

12.1.6. Czas modalny II (Futur II)

Czas modalny II odnosi się najczęściej do przeszłości, rzadziej do przyszłości i dlatego wyróżnia się dwa warianty:

1. czas modalny II przeszły,
2. czas modalny II przyszły.

W wariantcie przeszłym człon **wann?** ze wskazaniem na czas przeszły może, ale nie musi występować, co zaznaczono okrągłymi nawiasami. W tym wariantcie jest zawarte przypuszczenie, które w tłumaczeniu na język polski musi być oddane poprzez odpowiednie wyrażenie lub odpowiednią słowoformę:

Frau Klein **wird** (vorige Woche) in der Schweiz **gewesen sein**.
*Pani Klein była **chyba** (w poprzednim tygodniu) w Szwajcarii.*
Der Onkel **wird** sich über dein Geschenk **gefremt haben**.
*Wujek **prawdopodobnie** ucieszył się z twego podarunku.*
Die Frauen **werden** im Café **geklatscht haben**.
*Kobiety **najprawdopodobniej** plotkowały w kawiarni.*

Rzadziej używa się wariantu przyszłościowego czasu modalnego II do wyrażenia zakończenia czynności. Odniesienie do przyszłości *musi być zaznaczone* przez kompatybilny człon **wann?** Niepewną rzeczą jest, czy czynność rzeczywiście zostanie zakończona. Stąd i jego nazwa. Np.

***Bis Ende September werde** ich den Roman **geschrieben haben**.
Do końca września napiszę tę powieść.*

⁶⁰ Brinkmann to ujmuje tak:

Das Futurum wird gesetzt, wenn ein vom kontinuierlichen Daseinsbewusstsein abgehobener Prozess vom Sprecher erwartet wird. Das werden-Futur als Tempus der Erwartung steht nur zur Verfügung, wenn die Erwartung von der Gegenwart ausgeht. Wenn eine Erwartung innerhalb von Bericht oder Erzählung auftritt, wird sie mit Hilfe des Präteritums von *sollen* formuliert:

Später sollte sie ihre Geschichte erfahren.¹ (Brinkmann 1971: 333f.)

Morgen wird das Kleid **gekauft worden sein**.

Jutro ta sukienka zostanie kupiona.

In einem Monat wird Mathilde ihren Lehrgang **beendet haben**.

Za miesiąc Matylda ukończy swój kurs.

12.1.7. Relatywne użycie czasów gramatycznych

Wybór czasu gramatycznego w wypowiedzi zależnej od czasu gramatycznego wypowiedzi macierzowej to **relatywne użycie czasu gramatycznego**.

Ta zależność w tradycji gramatycznej jest określana jako:

1. stosunek równoczesności (*Gleichzeitigkeit*),
2. stosunek uprzedniości (*Vorzeitigkeit*),
3. stosunek następstwa (*Nachzeitigkeit*).

Jeżeli czynność w wypowiedzi zależnej i macierzowej przebiega jednocześnie, to jest to **stosunek równoczesności**.

Wenn es **regnet, gehen** wir nicht spazieren.

Jeśli będzie padał deszcz, to nie pójdziemy na spacer.

Während er an seinem Werk **gearbeitet hat, ist** seine Familie **spazieren gegangen**.

Gdy pracował nad swoim dziełem, jego rodzina spacerowała.

Als er **fern sah, kam** seine Tochter.

Kiedy glądał telewizję, przysła jego córka.

Jeżeli czynność w wypowiedzi zależnej jest wcześniejsza niż w wypowiedzi macierzowej, to jest to **stosunek uprzedniości**.

Przy stosunku uprzedniości w wypowiedzi macierzowej jest użyty:

1. czas neutralny lub przyszły modalny I, a w wypowiedzi zależnej czas przeszły dialogowy:

Ich **kann** mich nicht mehr erinnern, wann ich das Regal **gekauft habe**.

Nie mogę sobie przypomnieć, kiedy ten regał kupilem

Wenn Hans Erika **gesehen hat**, dann **wird** er es auch **erfahren**.

Kiedy Hans zobaczy Erikę, wtedy on także się o tym dowie

Der Tag, an dem ich das Abitur **bestanden habe, bleibt** mir unvergesslich.

Dnia, w którym zdałem maturę, nigdy nie zapomnę,

2. czas narracyjny (Präteritum), a w wypowiedzi zależnej czas przeszły niedialogowy (Plusquamperfekt):

Nachdem ich nachhause **gekommen war**, **trank** ich eine Tasse Tee.
Po przyjsciu do domu wypilem szklankę / filiżankę herbaty.
 Der Mann, den du gestern **kennen gelernt hattest**, **wollte** dich sprechen.
Mężczyzna, którego wczoraj poznałaś, chciał z tobą porozmawiać.
 Als Pasteur die Mikroben **entdeckt hatte**, **konnte** sich die Mikrobiologie entwickeln.
Po odkryciu mikrobów przez Pasteura mogła rozwinąć się mikrobiologia.

Jeżeli czynność w wypowiedzi macierzowej jest wcześniejsza niż w wypowiedzi zależnej, to jest to **stosunek następstwa**.

Przy **stosunku następstwa** w wypowiedzi macierzowej jest użyty:

1. czas przeszły niedialogowy (Plusquamperfekt), a w zależnej wypowiedzi czas narracyjny (Präteritum):

Herr Loos **hatte** seine Prüfung **abgelegt**, bevor seine Freundin **kam**.
Pan Loos zdał swój egzamin, zanim przyszła jego przyjaciółka
 Bis seine Mitarbeiter **kamen**, **hatte** er schon viel **geleistet**.
Nim przyszli jego współpracownicy, on już dużo działał
 Bevor sie ihre Tante **besuchte**, **hatte** sie schon die Einkäufe **gemacht**.
Zanim odwiedziła swoją ciocię, zrobiła zakupy,

2. czas przeszły dialogowy (Perfekt) lub modalny II przyszłościowy, a w wypowiedzi zależnej neutralny czas teraźniejszy (Präsens) lub przyszły czas modalny I (Futur I):

Sie **hat** ihre Kollegin **besucht**, bevor sie ins Kino **geht**.
Ona odwiedziła swoją koleżankę, zanim poszła do kina.
 Ich **werde** deinen Aufsatz **gelesen haben**, ehe die Mutter **kommt**.
Przeczytam twoje wypracowanie, zanim przyjdzie mama.
 Die Mutter **wird** morgen wieder ihren Sohn **gelobt haben**, ehe sie ins Bett **geht** / **gehen wird**.
Matka pochwali jutro znowu swego syna, zanim pójdzie spać.

Przy stosunku następstwa możliwe jest również użycie tych samych czasów gramatycznych, ponieważ ten stosunek uwypuklają spójniki *bevor* ‘(za)nim’; *bis* ‘póki nie, zanim’; *ehe* ‘(za)nim’:

Herr Loos **legte** seine Prüfung ab, bevor seine Freundin **kam**.
Pan Loos zdał swój egzamin, zanim przyszła jego przyjaciółka.
 Bis seine Mitarbeiter **kamen**, **leistete** er schon viel.
Nim przyszli jego współpracownicy, on już dużo działał.
 Bevor sie ihre Tante **besuchte**, **machte** sie schon Einkäufe.
Zanim odwiedziła swoją ciocię, zrobiła już zakupy.

12.1.8. Wymienialność czasów gramatycznych

Wariant przyszły i teraźniejszy czasu neutralnego używany jest w mowie prawie zawsze zamiast obydwu wariantów przyszłego czasu modalnego I. Jeżeli wariant teraźniejszy czasu modalnego I jest zastępowany przez wariant teraźniejszy czasu neutralnego, to do tego wariantu czasu teraźniejszego dodaje się słowoformę modalną:

Klaus **wird** jetzt noch an der Uni **sein** (teraźniejszy wariant czasu modalnego I).

→ Klaus **ist** jetzt **sicher** / **wahrscheinlich** / **wohl** usw. an der Uni (teraźniejszy wariant czasu neutralnego ze słowem modalnym).

Klaus jest teraz z pewnością / prawdopodobnie / chyba itd. na uniwersytecie.

W języku polskim nie ma odpowiednika niemieckiego czasu modalnego I w wariancie teraźniejszym i dlatego w tłumaczeniu należy obowiązkowo dodać słowoformę modalną.

Także i czas przeszły dialogowy zastępuje przeszłościowy wariant czasu modalnego II pod warunkiem dodania słowoformy modalnej:

Es **wird** acht Uhr **geschlagen haben** (wariant przeszłościowy czasu modalnego II).

→ Es **hat wohl** acht Uhr **geschlagen** (czas przeszły dialogowy ze słowoformą modalną).

Chyba wybiła ósma.

W większości gramatyk podkreśla się, że w miejsce czasu przeszłego dialogowego można użyć czasu przeszłego narracyjnego przy użyciu czasownika **sein** i **czasowników modalnych**. Na przykład w wypowiedziach czas przeszły dialogowy:

Wilhelm **ist** im Theater **gewesen**.

Wilhelm był w teatrze

Wilhelm **hat** das nicht **sehen wollen**.

Wilhelm nie chciał tego zobaczyć

można zastąpić bez zmiany znaczenia czasem przeszłym narracyjnym:

Wilhelm **war** im Theater.

Wilhelm **wollte** das nicht **sehen**.

Ta wymiana jest możliwa także i w relatywnym użyciu czasów:

Nachdem er ins Kino **hat gehen dürfen**, **lernt** er fleißig.

→ Nachdem er ins Kino **gehen durfte**, **lernt** er fleißig.

On uczy się pilnie od czasu, gdy pozwolono mu chodzić do kina.

W niektórych gramatykach tę wymianę rozciąga się na czasowniki **haben** i **werden**:

Das Präteritum als Vergangenheitstempus dominiert bei *haben*, *sein* und *werden*, wenn sie als Vollverben benutzt werden, sowie bei den modalen Hilfsverben:

Ich hatte kein Geld bei mir.

Dann war alles vorbei.

Das wurde bald besser.

Er wollte dir doch nur helfen. (Götze / Hess-Lüttich 1999: 101)

Nie miałem przy sobie pieniędzy.

Wtedy wszystko minęło.

To się wkrótce poprawiło.

On chciał tobie przecież tylko pomóc (tłumaczenie autora).

Jako czasów relatywnych w *mowie potocznej* używa się zamiast czasu przeszłego narracyjnego czasu przeszłego dialogowego II, a zamiast czasu przeszłego niedialogowego czasu przeszłego niedialogowego II.

Nachdem ich den Film schon **gesehen gehabt habe**, **ist** er viel **diskutiert worden**.

Kiedy obejrzałem już ten film, był on bardzo dyskutowany.

Nachdem Hans ins Kino **gegangen gewesen ist**, **hat** seine Mutter **angerufen**.

Gdy Hans wyszedł do kina, zadzwoniła jego matka.

Te warianty czasu przeszłego mowy potocznej są, mimo zwalczania przez gramatyków⁶¹ od początku XIX wieku, nadal rozpowszechnione w *mowie potocznej* i dlatego należało je w tej *Gramatyce* przynajmniej wspomnieć.

12.2. Użycie trybu przypuszczającego

12.2.0. Uwagi wstępne

Tryb przypuszczający stoi ze względu na morfologiczną budowę w opozycji do trybu oznajmującego (zobacz podrozdziały 4.8. i 4.13.).

Czasy gramatyczne trybu przypuszczającego i formy zastępczego trybu przypuszczającego (Konditionalis I i II) są używane w wypowiedziach pojedynczych i złożonych oraz w mowie zależnej.

12.2.1. Mowa niezależna i zależna

Mowa niezależna i zależna to formy przekazywania słuchaczowi względnie czytelnikowi cudzych wypowiedzi.

⁶¹ Pisze o tym Bauer (1830: 115)

Mowa niezależna to relacja **dosłowna cudzych wypowiedzi** zaznaczona cudzysłowem i sygnalizowana inicjalną wypowiedzią częstkową oznaczoną **tłustym drukiem**:

Ulrike sagte: „Meine Freundin kommt nie pünktlich zum Unterricht.“
Ulrika powiedziała: „**Moja przyjaciółka** zawsze **spóźnia się na zajęcia**”.

W powieściach wypowiedź częstkową autor umieszcza po mowie niezależnej:

„Meine Freundin kommt nie pünktlich zum Unterricht“, **sagte Ulrike.**

W wypowiedzi częstkowej występują czasowniki oznaczające przede wszystkim *mówienie, pytanie, myślenie, nakazywanie* itd. w czasie przeszłym narracyjnym lub przeszłym dialogowym. Najczęściej występujące czasowniki to:

sagen *powiedzieć*, aussagen *zeznawać*, berichten *relacjonować*, äußern *wyrazić*, erzählen *opowiadać*, fragen *pytać*, erklären *wyjaśniać*, behaupten *twierdzić*, denken *myśleć*, versichern *zapewniać*, antworten *odpowiadać*, meinen *sądzić*, glauben *wieżyć*.

Po niektórych wyżej wymienionych czasownikach można w nawiasach dodać czasownik *sagen* w odpowiedniej formie. Na przykład:

- (1) Karin dachte / hat gedacht (und gesagt): „Karl wird das nicht akzeptieren.“
Karina myślała (i powiedziała): „**Karl tego nie zaakceptuje.**”
- (2) Waldemar dachte / hat gedacht (und gesagt): „Ich komme zu dir heute mit meiner Freundin.“
Waldemar myślał (i powiedział): „**Przyjdę do ciebie dzisiaj ze swoją przyjaciółką**”.
- (3) Monika fragte mich / hat mich gefragt: „Kann ich zu dir mit meiner Cousine kommen?“
Monika pytała mnie: „**Czy mogę przyjść do ciebie z moją kuzynką?**”.
- (4) Lutz und Peter beteuerten (und sagten): „Die Prüfungen finden am Montag statt.“
Lutz i Peter zapewniali solennie (i mówili): „**Egzaminy odbywają się w poniedziałek**”.

Mowa zależna to tylko relacja z treści / znaczenia cudzych wypowiedzi. Mowa zależna jest zawsze poprzedzona inicjalną wypowiedzią częstkową.

W języku niemieckim należy ściśle odróżniać mowę zależną w języku potocznym i języku pisanym. W piśmie obowiązuje odpowiednia zamiana czasu gramatycznego trybu oznajmującego na odpowiedni czas gramatyczny trybu przypuszczającego.

Mowę zależną charakteryzują w języku potocznym i pisanym spójniki **dass** i **ob**, a ponadto obowiązkowe zmiany nazw gramatycznych osób

i rodzajników (*mein, dein, sein, ihr, unser, euer, ihr* (1m), *Ihr* (forma grzecznościowa), aby było jasne, kto do kogo i co powiedział. W mowie potocznej nie trzeba używać trybu przypuszczającego. Mowę zależną charakteryzują:

1. rzadko tylko spójniki podrzędne **dass i ob**:

- (1a) Karin dachte / hat gedacht, **dass** Karl das nicht akzeptieren wird.
Karina myślała (i powiedziała), że Karl tego nie zaakceptuje
- (4a) Lutz und Peter beteuerten (und sagten), **dass** die Prüfungen am Montag stattfinden.
- (5) Monika fragte mich / hat mich gefragt: „Ist das Buch noch zu kaufen?“
Monika pytała mnie: „Czy tę książkę można jeszcze kupić?“
- (5a) Monika fragte mich / hat mich gefragt, **ob** das Buch noch zu kaufen ist.;

2. spójniki podrzędne i zmiany nazw gramatycznych osób i kompatybilnych rodzajników. Zmiany tych słowoform są zaznaczone kursywą:

- (2a) Waldemar sagte / hat gesagt, **dass** er heute zu mir mit seiner Freundin kommt.
Waldemar powiedział, że dzisiaj do mnie przyjdzie ze swoją przyjaciółką
- (3a) Monika fragte mich / hat mich gefragt, **ob** ich mit meiner Kusine zu ihr kommen kann.
Monika pytała mnie, czy mogę przyjść jutro do niej ze swoją kuzynką.

Jeżeli w mowie niezależnej występuje tryb rozkazujący, to w mowie zależnej trzeba dodać finitum od *sollen* lub *mögen* w czasie teraźniejszym, a słowoformę trybu rozkazującego zamienić na prosty bezokolicznik:

- (6) Der Polizist forderte / hat gefordert: „Zeigen Sie mir bitte Ihre Fahrzeugpapiere!“
Policjant zażądał: „Proszę podać mi swój dowód rejestracyjny i prawo jazdy”.
- (6a) Der Polizist forderte / hat gefordert, **dass** ich ihm meine Fahrzeugpapiere **zeigen soll / mag**.
Policjant zażądał, abym podał mu dowód rejestracyjny i prawo jazdy.

W dotychczasowych przykładach zachowano w mowie zależnej tryb oznajmujący. To już charakteryzuje mowę zależną w *potocznym języku niemieckim*.

W języku pisanim należy bezwzględnie zamiast trybu oznajmującego stosować tryb przypuszczający czasu neutralnego, a przy formalnej równości form w obu trybach – tryb przypuszczający czasu narracyjnego (jak w poniższym przykładzie (4b)). Zastępczy tryb przypuszczający I ma zastosowanie przy formalnej równości form finitów w obu trybach w czasie neutralnym i narracyjnym.

Spójniki i tryb przypuszczający zaznaczono w przykładach tłustym drukiem:

- (1b) Karin dachte / hat gedacht (und sagte), **dass** Karl das nicht akzeptieren **werde**.
- (2b) Waldemar sagte / hat gesagt, **dass** er zu mir heute mit seiner Freundin **komme**.
- (3b) Monika fragte mich / hat mich gefragt, **ob** sie mit ihrer Cousine zu dir kommen **könne**.
- (4b) Lutz und Peter beteuerten (und sagten), **dass** die Prüfungen am Montag statt-
fänden.
- (6b) Der Polizist forderte / hat gefordert, **dass** ich ihm meine Fahrzeugpapiere **zei-
gen solle / möge**.

W mowie potocznej zamiast trybu przypuszczającego czasu neutralnego używa się oprócz trybu oznajmującego także trybu przypuszczającego czasu przeszłego narracyjnego często używanych czasowników

sein, haben, bringen, fahren, geben, liegen, kommen, nehmen, sitzen, stehen, treffen, verstehen, wissen

lub zastępczego trybu przypuszczającego (Konditionalis I):

- (1c) Karin dachte / hat gedacht (und sagte), **dass** Karl das nicht **akzeptieren würde**.
- (2c) Waldemar sagte / hat gesagt, **dass** er zu mir heute mit seiner Freundin **käme**.
- (3c) Monika fragte mich / hat mich gefragt, **ob** sie mit ihrer Cousine zu dir **kommen könnte**.
- (4c) Lutz und Peter beteuerten (und sagten), **dass** die Prüfungen am Montag statt-
finden würden.
- (6c) Der Polizist forderte / hat gefordert, **dass** ich ihm meine Fahrzeugpapiere **zei-
gen sollte / möchte**.

Trybu przypuszczającego należy użyć zarówno w formie pisemnej, jak i w mowie potocznej, jeżeli mowa zależna nie zaczyna się od spójnika **dass**, aby nie mylić mowy zależnej z mową niezależną.

W formie pisemnej używa się zamiast czasu neutralnego trybu oznajmującego czasu neutralnego trybu przypuszczającego, a przy formalnej równości finitów obu trybów, trybu przypuszczającego czasu narracyjnego lub zastępczego trybu przypuszczającego I.

*Opuszczenie spójnika **dass** nie zmienia znaczenia wypowiedzi, ale wpływa na szyk członów wiodących, co można zaobserwować we wszystkich poniższych przykładach.*

- (1d) Karinn dachte / hat gedacht (und sagte), Karl **akzeptiere** das nicht.
- (2d) Waldemar sagte / hat gesagt, er **komme** zu mir heute mit seiner Freundin.
- (4d) Lutz und Peter beteuerten (und sagten), die Prüfungen **fänden** am Montag statt.
- (6d) Der Polizist forderte / hat gefordert, ich **solle** / **möge ihm meine** Fahrzeugpapiere **zeigen**.

Jeżeli w mowie niezależnej jest użyty czas przeszły narracyjny lub dialogowy względnie czas przeszły niedialogowy, np.

- (7) Der Vater erzählte: „Meine Verwandten **kamen** leider nicht zu uns.“
Ojciec opowiadał: „Moi krewni nie przybyli niestety do nas”.
- (8) Friederike sagte: „Ich **habe** meinem Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen**.“
Friederika powiedziała: „Przeczytałam na głos memu bratu interesującą baśń”.
- (9) Die beiden Mädchen beteuerten: „Wir **haben** fleißig **studiert**.“
Obydwie dziewczyny zapewniały solennie: „Studiowałyśmy pilnie”.
- (10) Der Lehrer stellte fest: „Herbert **war** auf meinen Vorschlag nicht **eingegangen**.“
Nauczyciel stwierdził: „Herbert nie przyjął mojej propozycji”,

to w mowie zależnej czasy przeszłe trybu oznajmującego mogą zostać zachowane w mowie potocznej ze spójnikiem **dass**. Należy jednakże tak jak w czasie neutralnym zmienić odpowiednio osoby gramatyczne i rodzajniki (*mein, dein, sein, ihr, unser, euer, ihr* (Im), *Ihr* (forma grzecznościowa):

- (7) Der Vater erzählte, **dass** seine Verwandten leider nicht zu uns **kamen**.
- (8) Friederike sagte, **dass** sie ihrem Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen hat**.
- (9) Die beiden Mädchen beteuerten, **dass** sie fleißig **studiert haben**.
- (10) Der Lehrer stellte fest, **dass** Herbert auf seinen Vorschlag nicht **eingegangen war**.

W piśmie obowiązuje zmiana trybu oznajmującego tych gramatycznych czasów na tryb przypuszczający. *Czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego trzeba zastąpić trybem przypuszczającym czasu przeszłego dialogowego*. Jeżeli formalnie nie można rozróżnić trybu oznajmującego od trybu przypuszczającego w czasie przeszłym dialogowym, to używa się czasu przeszłego niedialogowego w trybie przypuszczającym jak w przykładzie (9a) i (9b):

- (7a) Der Vater erzählte, **dass** seine Verwandten leider nicht zu uns **gekommen seien**.

- (7b) Der Vater erzählte, *seine* Verwandten **seien** leider nicht zu uns **gekommen**.
- (8a) Friederike sagte, **dass** *sie ihrem* Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen habe**.
- (8b) Friederike sagte, *sie* **habe** *ihrem* Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen**.
- (9a) Die beiden Mädchen beteuerten, **dass** *sie* fleißig **studiert hätten**.
- (9b) Die beiden Mädchen beteuerten, **sie hätten** fleißig **studiert**.
- (10a) Der Lehrer stellte fest, **dass** Herbert auf *seinen* Vorschlag nicht **eingegangen sei**.
- (10b) Der Lehrer stellte fest, Herbert **sei** auf *seinen* Vorschlag nicht **eingegangen**.

Tryb przypuszczający czasu przeszłego dialogowego jest w mowie potocznej zastępowany przez tryb przypuszczający czasu przeszłego niedialogowego:

- (7c) Der Vater erzählte, **dass** *seine* Verwandten leider nicht zu uns **gekommen wären**.
- (7d) Der Vater erzählte, *seine* Verwandten **wären** leider nicht zu uns **gekommen**.
- (8c) Friederike sagte, **dass** *sie ihrem* Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen hätte**.
- (8d) Friederike sagte, *sie* **hätte** *ihrem* Bruder ein interessantes Märchen **vorgelesen**.
- (10c) Der Lehrer stellte fest, **dass** Herbert auf *seinen* Vorschlag nicht **eingegangen wäre**.
- (10d) Der Lehrer stellte fest, Herbert **wäre** auf *seinen* Vorschlag nicht **eingegangen**.

W czasach przeszłych nie jest używany przy braku formalnego odróżnienia trybu oznajmującego od przypuszczającego zastępczy tryb przypuszczający II, ponieważ wszystkie formy finitum w czasie przeszłym niedialogowym trybu przypuszczającego wskazują jednoznacznie na tryb przypuszczający.

Jeżeli w mowie niezależnej występuje czas modalny I, to zostanie on zachowany w mowie potocznej ze spójnikiem **dass**:

- (11) Ich sagte meinem Freund: „Lutz **wird** erst um 8 Uhr abends ins Teater **gehen**“.
Powiedziałem swojemu przyjacielowi: „Lutz pójdzie do teatru dopiero o 8.00 wieczorem”.
- (11a) Ich sagte meinem Freund, **dass** Lutz erst um 8 Uhr abends ins Theater **gehen wird**.
- (12) Du sagtest doch: „Wir **werden** bald reich **sein**“.
Ty przecież powiedziałeś: „Będziemy wkrótce bogaci”.
- (12a) Du sagtest doch, **dass** wir bald reich **sein werden**.

W języku pisanym używa się przy różnych formach czasu modalnego I trybu przypuszczającego:

(11b) Ich sagte meinem Freund, **dass** Lutz erst um 8 Uhr ins Theater **gehen werde**.

(11c) Ich sagte meinem Freund, Lutz **werde** erst um 8 Uhr ins Theater **gehen**.

Przy braku różnic formy trybu oznajmującego i przypuszczającego czasu modalnego I używa się zastępczego trybu przypuszczającego I:

(12d) Du sagtest doch, **dass** wir bald reich **sein würden**.

(12e) Du sagtest doch, wir **würden** bald reich **sein**.

Podobnie jest także przy użyciu w mowie niezależnej czasu modalnego II. Niejednoznaczne formy trybu przypuszczającego muszą zostać zastąpione przez zastępczy tryb przypuszczający II jak w (13b) i (13c):

(13) Ulrike sagte: „Anna und Karl werden bis Mitternacht getanzt haben.“

Ulrika powiedziała: „Anna i Karl tańczyli chyba do północy”.

(13a) Ulrike sagte, **dass** Anna und Karl bis Mitternacht **getanzt haben werden**.

(13b) Ulrike sagte, **dass** Anna und Karl bis Mitternacht **getanzt haben würden**.

(13c) Ulrike sagte, Anna und Karl **würden** bis Mitternacht **getanzt haben**.

Formy trybu przypuszczającego wszystkich czasowników regularnych i nieregularnych *backte*, *mahlte*, *salzte*, *sollte*, *spaltete* und *wollte* w czasie przeszłym narracyjnym są identyczne z formami trybu oznajmującego i dlatego są one w mowie zależnej zastępowane przez zastępczy tryb przypuszczający I. Nie dotyczy to jednakże identycznych w obu trybach słowoform czasownikowych *sollte* i *wollte*.

Tryb przypuszczający czasu przeszłego narracyjnego czasowników nieregularnych jest z wyjątkiem czasowników o dużej frekwencji w **języku mówionym** zastępowany najczęściej przez zastępczy tryb przypuszczający I. Na przykład:

(2) Waldemar sagte / hat gesagt: „Ich komme zu dir heute mit meiner Freundin.“

Waldemar powiedział: „Przyjdę do ciebie dzisiaj ze swoją przyjaciółką”.

(2c) Waldemar sagte / hat gesagt, er **käme** zu mir heute mit seiner Freundin.

(2e) Waldemar sagte / hat gesagt, er **würde** zu mir heute mit seiner Freundin **kommen**.

Gramatyczne czasy trybu przypuszczającego nie mają tego samego znaczenia czasowego, co odpowiadające im czasy trybu oznajmującego. Wynika to jasno z możliwości zastąpienia czasu teraźniejszego trybu przypuszczającego czasem przeszłym narracyjnym trybu przypuszczającego, czasu przeszłego narracyjnego trybu oznajmującego czasem przeszłym dialogowym lub niedialogowym trybu przypuszczającego. Podobnie jest także z czasami modalnymi I i II. W trybie przypuszczającym mamy inne użycie czasów aniżeli w trybie oznajmującym.

Alternatywne możliwości zamiany trybu oznajmującego na tryb przypuszczający przedstawia w języku *pisanym* poniższa tabelka:

Mowa niezależna	Mowa zależna
Czas neutralny trybu oznajmującego	Tryb przypuszczający czasu neutralnego lub czasu przeszłego narracyjnego względnie zastępczy tryb przypuszczający I
Tryb rozkazujący także i dla formy grzecznościowej <i>Sie</i>	Tryb przypuszczający czasu neutralnego czasownika <i>sollen</i> lub <i>mögen</i> + bezokolicznik trybu rozkazującego
Tryb oznajmujący czasu modalnego I	Tryb przypuszczający czasu modalnego I lub zastępczy tryb przypuszczający I
Tryb oznajmujący czasu modalnego II	Tryb przypuszczający czasu modalnego II lub zastępczy tryb przypuszczający II
Tryb oznajmujący czasu przeszłego narracyjnego, dialogowego i niedialogowego	Tryb przypuszczający czasu przeszłego dialogowego lub niedialogowego

Należy jednakże szczególnie podkreślić, że w języku *pisanym* zamiana czasu neutralnego trybu przypuszczającego na czas przeszły narracyjny trybu przypuszczającego lub czasu przeszłego dialogowego trybu przypuszczającego na czas przeszły niedialogowy trybu przypuszczającego, a także użycie zamiast trybu przypuszczającego czasowników regularnych zastępczego trybu przypuszczającego są możliwe tylko przy formalnej niemożności odróżnienia trybu oznajmującego od trybu przypuszczającego.

Badania Bauscha w 1971 roku wykazały, że większość jednoznacznych form czasu przeszłego trybu przypuszczającego jest zastępowana przez zastępczy tryb przypuszczający I.

Jeżeli w tekście powiązane ze sobą wypowiedzi mają być oddane za pomocą mowy zależnej, to wtedy tylko na początku występuje wprowadzająca wypowiedź cząstkowa, sygnalizująca mowę zależną. Na przykład w tekście:

„Es regnete seit Stunden. Ich stand am Fenster. Vor dem Nebenhaus entlud man einen Möbelwagen. Das machte mich traurig. Ich dachte an Herbert aus diesem Haus. Vor acht Tagen war er mit seinen Eltern fortgefahren, weit weg, in eine andere Stadt. Mein guter Freund Herbert.

Wegen des Regenwetters musste ich zu Hause bleiben.“ (Krause)

przedstawionym w mowie zależnej wprowadzająca wypowiedź częstkowa jest zaznaczona kursywą. Pozostałe wypowiedzi stoją w tym tekście w trybie przypuszczającym czasu dialogowego:

Paul Müller erzählte, es **habe** seit Stunden **geregnet**. Er **habe** am Fenster **gestanden**. Vor dem Nebenhaus **habe** man einen Möbelwagen **entladen**. Das **habe** ihn traurig **gemacht**. Er **habe** an Herbert aus diesem Haus **gedacht**. Vor acht Tagen **sei** Herbert mit seinen Eltern **fortgefahren**, weit weg, in eine andere Stadt. Mein guter Freund Herbert. Wegen des Regenwetters habe ich zuhause bleiben müssen.

12.2.2. Użycie trybu przypuszczającego w wypowiedziach pojedynczych

Czas teraźniejszy trybu przypuszczającego jest używany stale w niemieckich zadaniach matematycznych:

Man **konstruiere** ein Dreieck, dessen Seiten 4, 3 und 6 cm lang sind.
Narysuj trójkąt o bokach 4, 3 i 6 cm.

W tym czasie wyraża się także życzenia, rady i polecenia:

Es **lebe** unser hochgeehrter Jubilar hoch.

Niech żyje nasz dostojny jubilat.

Edel **sei** der Mensch, hilfreich und gut. (Goethe)

Człowiek niech będzie szlachetny, pomocny i dobry.

Das **wolle** Gott verhüten!

Niech Bóg przed tym uchwali!

Das **bleibe** vorläufig noch dahingestellt.

Niech to zostanie jeszcze tymczasowo nierozstrzygnięte.

Man **berücksichtige** alle sich daraus ergebenden Konsequenzen. (polecenie)

Należy uwzględnić wszystkie wynikające z tego konsekwencje.

Czasu neutralnego trybu przypuszczającego używa się także w pozdrowieniu religijnym:

Gelobt **sei** Jesus Christus!

Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!

oraz w tekstach religijnych, jak np. „Vater unser” *Ojciec nasz*. W nim tryb przypuszczający czasu neutralnego wyróżniono pogrubioną kursywą:

Vater unser im Himmel,

*geheiligt **werde** dein Name,*

*Dein Reich **komme**.*

*Dein Wille **geschehe**,*

wie im Himmel, so auf Erden.

Unser tägliches Brot gib uns heute.

Und vergib uns unsere Schuld,

*wie auch wir vergeben unsern Schuldigern.
Und führe uns nicht in Versuchung,
sondern erlöse uns von dem Bösen.
Denn dein ist das Reich und die Kraft und die
Herrlichkeit in Ewigkeit.
Amen.*

Liczba mnoga autora używana jako znamię skromności (*Pluralis modestiae*) może zostać zastąpiona przez czas neutralny trybu przypuszczającego czasownika *sein* i, formalnie rzecz biorąc, imiesłów czasu przeszłego:

Wir möchten hiermit **beweisen**, dass sich das bis jetzt Unerklärbare doch erklären lässt.

Es sei hiermit **bewiesen**, dass sich das bis jetzt Unerklärbare doch erklären lässt.
Chcieliśmy tym udowodnić, że możliwe jest wyjaśnienie dotychczas niewyjaśnionych rzeczy.

Wir **wollen** daran **erinnern**, dass [...].
Es **sei** daran **erinnert**, dass [...].
Chcemy niniejszym przypomnieć, że [...].

Erwähnt sei ferner [...].
Wspomnieć poza tym należy [...].

Czasu neutralnego trybu przypuszczającego z formalnym podmiotem *man* używa się obecnie rzadko w przepisach kucharskich i instrukcjach:

Man **nehme** ein Stück Butter, drei Eier, ein Pfund Mehl, [...]
Składniki: kostka masła, trzy jajka, pół kg mąki, [...]

Tryb przypuszczający czasu neutralnego jest zastępowany przez prosty bezokolicznik, wypowiedź bierną, czas teraźniejszy trybu oznajmującego lub nawet tryb rozkazujący:

Ein Stück Butter, drei Eier, ein Pfund Mehl [...] **nehmen**.

Czas neutralny trybu przypuszczającego jest użyty w formalnych syntagmach:

sei es, wie es **wolle**; **sei** dem / dem **sei**, wie ihm **wolle**; wie dem auch **sei**;
Niech sobie będzie jak chce.

komme, was da **wolle** [...] (gleichgültig, ob es sich so oder so verhält‘)
Niech się dzieje, co chce.

es **sei** denn, dass (ausgenommen, außer wenn‘)
wyjawszy, poza tym

sei es [...] **sei** es (‘entweder [...] oder‘)
albo [...] albo

Tryb przypuszczający czasu przeszłego występuje:

1. jako możliwość / ewentualność w teraźniejszości lub przyszłości:

Wenn Marianne auch noch heute **käme** / **kommen würde**!

Oby Marianna przyszła także jeszcze dzisiaj! (jeszcze możliwe)

2. także w określonych utartych zwrotach z *kommen*, *gehen* i *wissen*:

Käme das denn überhaupt infrage?

Czy to w ogóle wchodziłoby w rachubę?

Das **ginge** ja noch heute zu bewerkstelligen.

To przecież można by jeszcze dzisiaj załatwić

Wenn ich das bloß früher **wüsste**.

Gdybym to tylko wcześniej wiedział(a),

3. w życzeniach lepszej przyszłości:

Wäre doch morgen das Wetter schöner als heute.

Oby jutro pogoda była piękniejsza niż dzisiaj

Gäbe es doch mehr aufrichtige Menschen.

Oby było więcej prawych ludzi

Ach, wenn es doch immer so **bliebe**!

Ach, oby zawsze tak było

Wenn die Wirtschaftskrise so schnell wie möglich überwunden werden **könnte**!

Oby kryzys gospodarczy został jak najszybciej przezwyciężony.

Tryb przypuszczający czasu przeszłego niedialogowego jest niezbędny w języku pisanym i mówionym dla wyrażenia wszelkich nierealności:

Wären die Kinder doch nicht ins Wasser **gegangen**!

Gdyby dzieci nie weszły do wody!

Hätte ich nur meinen Glauben an Gerechtigkeit nicht **verloren**.

Obym tylko nie stracił swojej wiary w sprawiedliwość.

Hätte ich doch den Aufsatz am Ende noch einmal **durchgelesen**!

Gdybym po zakończeniu artykułu go jeszcze raz przeczytał!

Ich **hätte** die Adresse nicht **vergessen dürfen**.

Nie powinienem był zapomnieć adresu.

Die Studenten **hätten** alle Prüfungen termingemäß **ablegen müssen** / **sollen**.

Studenci muszą / powinni wszystkie egzaminy zdać w terminie.

W tych wypowiedziach żałuje się, że coś w przeszłości się nie stało albo że oczekiwany wymóg nie został spełniony.

Rzadko tego czasu używa się do wyrażenia rzeczywistego osiągnięcia:

Das **hätten** wir doch **geschafft**.

Tego przecież dokonaliśmy.

Zastępczy tryb przypuszczający może być użyty w języku niemieckim jako czas przeszły narracyjny trybu oznajmującego, co jako pierwszy wykazał w swojej gramatyce Jørgensen. To stanowisko poparli Weinrich (1977: 70) i Brinkmann:

Präterital formulierte Erwartung tritt vor allem in gedachter Rede auf und kooperiert mit der *würde*-Fügung, die dann als Indikativ Präteriti zu gelten hat.²

Nun aber sollte er unter den Augen der Leute durch den klaren Sonnenschein gehen. Würde er auf Bekannte stoßen ...? (Brinkmann 1971: 334).

*Przeszłościowo sformułowane oczekiwanie występuje przede wszystkim w mowie pomyślanej i kooperuje ze syntagmą **würde**, która wtedy musi uchodzić za czas narracyjny trybu oznajmującego:*

Ale teraz powinien był na oczach ludzi iść w jasnym świetle słońca. Czy on natknę się na znajomych ...? (tłumaczenie autora)

12.2.3. Użycie trybu przypuszczającego w wypowiedziach złożonych

Złożona wypowiedź składa się z wypowiedzi warunkowej zaczynającej się często od spójnika *falls*, *wenn* i *sofern* przedstawiającej warunek oraz wypowiedzi częściowej wskazującej na skutek.

Falls Pflanzen nicht genug Sonne kriegen, (dann / so) verkümmern sie.
Jeżeli rośliny nie zostaną dostatecznie nasłonecznione, to zmarnieją.

Taka złożona wypowiedź warunkowa może także być sformułowana bez zmiany znaczenia bezspójnikowo, ale wtedy wypowiedź warunkowa otwiera obowiązkowo tę wypowiedź złożoną. Na początku wypowiedzi warunkowej przedstawiającej warunek znajduje się człon wiodący:

Kriegen Pflanzen nicht genug Sonne, (dann / so) verkümmern sie.

Ze względu na możliwość spełnienia danego warunku wyróżnia się warunki potencjalne, hipotetyczne i nierealne, niemożliwe do spełnienia:

- (1) Wenn du bis 6 Uhr **kommst**, **gehen** wir tanzen (warunek potencjalny).
Jeśli przyjdiesz do godziny szóstej, to pójdziemy potańczyć.
- (2) **Solltest** du bis 6 Uhr nicht kommen, so **könnten** wir nicht tanzen gehen (warunek hipotetyczny).
- (2a) **Würdest** du bis 6 Uhr nicht kommen, so **könnten** wir nicht tanzen gehen (warunek hipotetyczny).
Gdybyś nie przyszedł do godziny szóstej, to nie moglibyśmy iść potańczyć

- (3) **Wäre** es sehr kalt **geworden**, **hätten** die Kinder nicht im Sandkasten **spielen können** (warunek irrealny).

Gdyby zrobiło się bardzo zimno, to dzieci nie mogłyby bawić się w piaskownicy.

Na warunek potencjalny wskazują czasy gramatyczne w trybie oznajmującym (przykład (1)), na warunek hipotetyczny – czas przeszły narracyjny w trybie przypuszczającym (przykład (2)) lub zastępczy tryb przypuszczający I (przykład (2a)), na warunek irrealny – czas przeszły niedialogowy trybu przypuszczającego (przykład 3)).

Hipotetyczna wypowiedź warunkowa odnosi się do teraźniejszości lub przyszłości i sprawia wrażenie, że jej realizacja jest możliwa:

Würde ich mit meinem Aufsatz früher fertig, so **könnte** ich noch eine Stunde joggen.
Gdybym wcześniej uporał się ze swoim artykułem, to mógłbym jeszcze godzinę uprawiać jogging.

Würden Sie mir bitte sagen, wie spät es ist?
Czy mógłby mi pan powiedzieć, która godzina?

Raczej rzadko hipotetyczna wypowiedź warunkowa jest niemożliwa do zrealizowania. Zależy to od znaczenia wypowiedzi warunkowej:

Wäre ich wenigstens ein kleiner Vogel, so **könnte** ich fliegen.
Gdybym był chociaż małym ptakiem, (to) mógłbym latać.

Nierealna wypowiedź warunkowa odnosi się zawsze do przeszłości i dlatego ten stan rzeczy nie może zostać zrealizowany:

Wäre ich früher nachhause **gekommen**, so **hätte** ich noch Tante Amalie **begrüßen können**.
Gdybym wcześniej wrócił do domu, to mógłbym powitać jeszcze ciocię Amalię.

W złożonych wypowiedziach porównawczych wypowiedź przydawkowa zaczyna się od spójników podrzędnych *als*, *als ob*, rzadziej od *als wenn*, *wie wenn*. Realne porównania charakteryzuje tryb oznajmujący, hipotetyczne zaś tryb oznajmujący lub przypuszczający. Tryb oznajmujący nie musi zostać zastąpiony trybem przypuszczającym, ponieważ spójniki już wyrażają to hipotetyczne porównanie:

Die Studentin benahm sich so, **als ob** / **als wenn** / **wie wenn** sie die Dozentin **war** / **wäre**.
Studentka tak się zachowywała, jakby ona była docentem.

Po członie spójnikowym *als* człon wiodący występuje obowiązkowo zaraz po *als* w trybie przypuszczającym:

Die Studentin benahm sich so, **als wäre** sie die Dozentin.

Tryb przypuszczający występuje tylko w złożonych wypowiedziach, w których wypowiedź warunkową otwiera spójnik podrzędny **wenn** z obligatoryjną partykułą **auch**, a w wypowiedzi macierzowej spójnik **so** [...] **doch**. W tych wypowiedziach złożonych nie ma żadnego znaczenia, czy warunek jest spełniony, czy nie:

Wenn auch sich die Ärzte sehr bemüht hätten, **so** könnten sie dem Jungen nach dem schweren Autounfall **doch** nicht das Leben retten.

Nawet gdyby lekarze się bardzo starali, to i tak nie mogliby uratować życia chłopcu po ciężkim wypadku samochodowym.

Partykuła **auch** może występować także przed **wenn**, a nawet w środku tej części wypowiedzi zależnej:

Auch wenn sich die Ärzte sehr bemüht hätten, **so** könnten sie dem Jungen nach dem schweren Autounfall **doch** nicht das Leben retten.

Wenn sich die Ärzte **auch** sehr bemüht hätten, **so** könnten sie dem Jungen nach dem schweren Autounfall **doch** nicht das Leben retten.

Ta wypowiedź złożona jest odwrotnością irrealnej wypowiedzi warunkowej z obligatoryjnym trybem przypuszczającym.

Tryb przypuszczający może być użyty także w nierealnych wypowiedziach przydawkowych z jednoznacznym spójnikiem **als dass**, ponieważ ten spójnik już wyraża modalność i dlatego zamiast trybu przypuszczającego używa się także trybu oznajmującego:

Der Ofen war im Winter zu heiß, **als dass** man dabei sitzen könnte / konnte.

Der Ofen war im Winter zu heiß, **als dass** man dabei hätte sitzen können / sitzen konnte.

Ten piec był zimą zbyt gorący, aby można było przy nim siedzieć.

Rzeczowniki, po których występują części wypowiedzi przydawkowe z trybem przypuszczającym, to np.

Aussage zeznanie, Äußerung wypowiedź, Behauptung twierdzenie, Erklärung wyjaśnienie, Versicherung zapewnienie, Frage pytanie, Antwort odpowiedź, Meinung opinia, Glaube wiara.

Ihre Frage, wer daran schuldig sei / wäre, blieb ungeklärt.

Jej pytanie, kto byłby temu winien, pozostało niewyjaśnione.

12.3. Strona czynna i bierna w wypowiedzi

12.3.1. Krótkie wprowadzenie

Termin *kategoria strony* ‘Genus verbi’ przejęto z gramatyki łacińskiej, która była wzorem dla wszystkich gramatyk nowożytnych.

W języku polskim rozróżnia się stronę czynną, bierną i zwrotną, w języku niemieckim stronę czynną i bierną.

Po przetłumaczeniu w drugiej połowie XVI wieku formy strony biernej czasowników łacińskich, np. *amāri*, na język niemiecki ‘geliebt werden’ okazało się, że w języku niemieckim strona bierna to połączenie czasownika *werden* z *imiesłowem czasu przeszłego* (Perfektpartizip).

*Brak takiego połączenia uznawano nawet do końca XX wieku za stronę czynną*⁶².

Dopiero Glinz (1952: 328) uznał połączenie *sein* + *imiesłów czasu przeszłego* za *stronę bierną stadialną* (Zustandspassiv), a później odróżniono jeszcze stan zwrotny i stronę bierną odbiorcy:

1. **strona bierna czynnościowa** (Vorgangspassiv / werden-Passiv):

Das Kind **wird** morgen **geimpft**.
Dziecko jutro zostanie zaszczepione;

2. **strona bierna stadialna** (Zustandspassiv / sein-Passiv):

Das Kind **ist** **geimpft**.
Dziecko jest zaszczepione;

3. **stan zwrotny** (Zustandsreflexiv):

Der Junge verliebt sich. → Der Junge **ist verliebt**.
Chłopiec zakochuje się. → Chłopiec jest zakochany;

4. **strona bierna odbiorcy** (Rezipientenpassiv):

Hans **bekommt** ein neues Rad **geschenkt**.
Hans otrzymuje w prezencie nowy rower.

Strona bierna stadialna nie jest uznawana we wszystkich gramatykach, także i w tej *Gramatyce*, ponieważ o imiesłów czasu przeszłego w stronie biernej stadialnej można zapytać za pomocą *wie?* Na przykład:

⁶² Wyraźnie stwierdza się to np. w gramatyce Sommerfeld / Starke (1992: 81), także i w Zifonun et. al. (1997: 1790): „[...] ebenso wie jede Verbform **ohne werden** + Partizip II ein Aktiv ist, ist jede grammatische Verbform mit *werden* + Partizip II ein Passiv.“

- 5 (A) Die Tür zu Herberts Zimmer ist jetzt geöffnet.
Drzwi do pokoju Herberta są teraz otwarte.
 (B) Wie ist die Tür zu Herberts Zimmer jetzt?
?Jak są drzwi do pokoju Herberta? (tłumaczenie dosłowne bez odpowiedniego kontekstu, np. one zawsze są zamknięte)
 (A) Geöffnet.
Otwarte.

Geöffnet nie jest w tej niemieckiej wypowiedzi imiesłowem, lecz przysłówkiem jakościowym. W tłumaczeniu polskim jest przymiotnikiem.

Starano się także wykazać, że tradycyjne zdania czynne można przekształcić bez zmiany znaczenia na stronę bierną. Te zdania określano jako *parafrazy strony biernej*. Na przykład:

- (6) Dein Buch wird sich finden. → Dein Buch **wird gefunden werden**.
Twoja książka się znajdzie.
 (7) Die Krankheit ist heilbar. → Die Krankheit **kann geheilt werden**.
Ta choroba jest uleczalna.
 (8) Ihr Plan ging nicht in Erfüllung. → Ihr Plan **wurde nicht erfüllt**.
Jej plan się nie ziścił.
 (9) Der Forscher hat Unterstützung bekommen. → Der Forscher **ist unterstützt worden**.
Badacza wsparło.
 (10) Hier lässt sich nur schlecht trainieren. → Hier **kann nur schlecht trainiert werden**.
Tutaj można trenować tylko z trudem.
 (11) Der Drucker geht zu reparieren. → Der Drucker **kann repariert werden**.
Drukarkę da się zreperować.

Z powyższego jasno wynika, że w gramatykach niemieckich króluje od XVI wieku tradycyjne rozumienie strony czynnej i biernej ze względu na brak jasnych i niesprzecznych definicji strony czynnej i biernej.

Można łatwo wykazać, że wypowiedzi od (6) do (11) mają wspólną cechę, która jest podstawą do rozróżnienia wypowiedzi czynnej i biernej.

12.3.2. Opozycja wypowiedź czynna : wypowiedź bierna

Ta opozycja zostanie wyjaśniona na podstawie roli podmiotu w pojedynczych wypowiedziach pełnych. Podmioty w poniższych przykładach są zaznaczone tłustym drukiem:

- (12) **Hans** hat gestern seinen Freund besucht.
Hans odwiedził wczoraj swojego przyjaciela.

- (13) **Hubert** liest jeden Abend seinem kleinen Bruder ein Märchen vor.
Hubert każdego wieczoru czyta na głos bajeczkę swemu małemu bratu.
- (14) **Das kleine Mädchen** lief zu ihrem lieben Vati.
Mała dziewczynka pobiegła do swojego kochanego tatusia.

Podmiot jako istota ludzka jest inicjatorem danego wydarzenia lub działania i jest zazwyczaj w stanie kontrolować skutki swego działania.

Zwierzętom też można przypisać do pewnego stopnia kontrolę swego działania:

- (15) **Der Hund** legt sich in der Hitze in den Schatten.
Pies kładzie się w upale w cieniu.
- (16) **Eine Brieftaube** fliegt nachhause.
Goląb pocztowy leci do domu.
- (17) **Die Bienen** fliegen im Frühling aus.
Pszczoły wylatują wiosną.

Taką rolę podmiotu w wypowiedzi definiujemy następująco:

Jeżeli podmiot w wypowiedzi jest inicjatorem działania lub wydarzenia i jest w stanie przynajmniej w ograniczonym zakresie kontrolować skutki swego działania lub tego wydarzenia, to taki podmiot jest **sprawcą czynności / agensem** (*Agens-Subjekt*).

O czynność podmiotu w wypowiedziach (12) do (17) można zapytać odpowiednimi formami czasów gramatycznych czasownika *tun* lub *machen* i pytaniem *was?*:

- (12a) **Was hat** Hans **getan** /gemacht?
Co zrobił Hans?
- (13a) **Was tut** Hubert?
Co robi Hubert?
- (14a) **Was tat** das kleine Mädchen?
Co zrobiła mała dziewczynka?
- (15a) **Was tut** der Hund?
Co robi pies?
- (16a) **Was tut** eine Brieftaube?
Co robi goląb pocztowy?
- (17a) **Was tun** die Bienen?
Co robią pszczoły?

Odpowiedzi na tak sformułowane pytania są identyczne z wypowiedziami (12-17).

Czasowniki **tun** lub **machen** w połączeniu z pytaniem **was?**, sformułowanym z wypowiedzi analizowanej, zastępują człon wiodący czasu prostego lub potencjalny człon wiodący czasu złożonego w wypowiedzi. Te słowoformy czasownikowe zaliczane są do **czasowników czynnych** (*Tätigkeitsverb*).

Czasownik czynny jest także używany w wypowiedzi, w której podmiot jest sprawcą czynności, ale nie jest w stanie kontrolować skutków swojej działalności:

- (18) **Der Orkan** vernichtete viele Häuser.
Huragan zniszczył wiele domów.
- (19) **Die Lawine** hat das ganze Dorf unter sich begraben.
Lawina zagrzebała całą wioskę.
- (20) **Die Überschwemmung** hat viele Straßen schwer beschädigt.
Powódź uszkodziła mocno wiele dróg.

Podmiot, który jest sprawcą czynności, ale nie jest w stanie kontrolować skutków swojej czynności, to **pseudoagens** (*Pseudoagens*).

Pseudoagensami są podmioty w wypowiedziach (18) do (20). Pseudoagensy mogą tylko dzięki personifikacji być interpretowane jako agensy.

Dotychczasowe ustalenia pozwalają na jednoznaczną definicję wypowiedzi czynnej:

Jeżeli podmiot w analizowanej wypowiedzi jest agensem lub pseudoagensem, to jest to **wypowiedź czynna** (*Aktiväußerung*).

Wypowiedzi czynne to wypowiedzi od (12) do (20).

Podmiot w wypowiedziach (21) do (24) nie jest ani agensem, ani pseudoagensem. W wypowiedziach (21) do (23) podmiot podlega pewnemu procesowi, którego nie może kontrolować:

- (21) **Die Pflanzen** verkümmern.
Rośliny marnieją.
- (22) **Die Frau** starb an Lungenentzündung.
Kobieta umarła na zapalenie płuc.
- (23) **Mein Kopf** schwimmt mir.
Ćmi mi się w oczach.

Podmiot w wypowiedzi (24) jest biernym odbiorcą czynności, na którą nie ma bezpośredniego wpływu:

- (24) **Der Junge** wird von seinen Verwandten getadelt.
Chłopiec jest ganiony przez swoich krewnych.

W wypowiedziach (25) do (29) stwierdza się trwanie podmiotu w pewnym stanie:

- (25) **Herr Schmidt** lebt jetzt auf dem Lande.
Pan Schmidt przebywa teraz na wsi.
- (26) **Der Hund** ist schon geimpft.
Pies jest już zaszczepiony.
- (27) **Das Kind** hat eine neue Mütze.
Dziecko ma nową czapkę.
- (28) **Das Buch** ist schon vergriffen.
Książka już została wyczerpana.
- (29) **Die Milch** ist übergelaufen.
Mleko się przelało.

Przestawiony stan rzeczy jest podstawą następującej definicji:

Jeżeli podmiot w danej wypowiedzi:

1. podlega pewnemu niekontrolowanemu przez niego procesowi,
2. jest biernym odbiorcą czynności,
3. trwa w pewnym stanie,

to taki podmiot nazywamy **pacjensem** (*Patiens-Subjekt*).

Czasowniki czynne mogą także tworzyć poprawne wypowiedzi z pacjentami:

- (30) *Schiffe* **fahren** langsam aus dem Hafen.
Statki wypływają wolno z portu.
- (31) Im Meer **schwimmen** Bretter.
W morzu pływają deski.

Czasowniki czynne, tworzące poprawne wypowiedzi z pacjentem, to **czasowniki pseudoczynne**.

W wypowiedziach (33) do (35) nie stwierdza się podmiotu:

- (33) Gestern **wurde** nur getanzt.
Wczoraj tylko tańczono.
- (34) Heute Abend **wird** gesungen.
Dzisiaj wieczorem będą śpiewać.

- (35) Viel **ist** darüber gesprochen worden.
O tym dużo mówiono.

Zaznaczony tłustym drukiem człon wiodący występuje w powyższych przykładach tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej.

Dotychczasowe ustalenia służą jako podstawa do zdefiniowania wypowiedzi biernych:

Jeżeli w danej wypowiedzi podmiot jest pacjensem lub podmiotem formalnym **es** albo nie stwierdza się żadnego podmiotu, a człon wiodący występuje obowiązkowo w trzeciej osobie liczby pojedynczej, to jest to **wypowiedź bierna** (*Passiväußerung*).

Także wypowiedzi częściowe mogą być czynne lub bierne. Na przykład w wypowiedzi złożonej:

- (36) **Annas Mutter** eilt nachhause, weil **Anna** sehr krank ist.
Matka Anny śpieszy do domu, ponieważ Anna jest bardzo chora

wypowiedź macierzowa jest częściową wypowiedzią czynną:

Annas Mutter eilt schnell nachhause,

a wypowiedź *warum?* częściową wypowiedzią bierną:

weil **Anna** sehr krank ist.

W ten sposób jednoznacznie rozgraniczyliśmy wypowiedzi czynne od biernych, nie powołując się na wielowiekową tradycję gramatyczną. Jedyne syntaktyczne połączenia czasownika *werden* z *imiesłowem czasu przeszłego* można określić jako stronę bierną. Bierne wypowiedzi to również wypowiedzi, w których tylko człon wiodący jest jedyną słowoformą czasownikową, a podmiot nie jest agensem lub pseudoagensem. Takimi wypowiedziami biernymi są wyżej podane przykłady (21) do (23), (25) do (27), (30) i (31).

12.3.3. Przekształcenie wypowiedzi czynnej na bierną

Większość wypowiedzi czynnych można przekształcić / transformować na wypowiedzi bierne. Wypowiedzi czynne mogą występować z dopełnieniem w bierniku (37) lub bez niego (38):

- (37) Ich sehe **ein schönes Mädchen**.
Widzę piękną dziewczynę.

- (38) Ich habe einer alten Frau geholfen.
Pomogłem starej kobiecie.

W wypowiedzi biernej:

1. dopełnienie w bierniku wypowiedzi czynnej staje się podmiotem wypowiedzi biernej,
2. podmiot wypowiedzi czynnej może być dołączony w wypowiedzi biernej jako fakultatywne dopełnienie przyimkowe.

Podmiot w wypowiedzi czynnej i biernej zaznaczamy tłustym drukiem, dopełnienie w bierniku pogrubioną kursywą, a fakultatywne dopełnienie przyimkowe okrągłymi nawiasami, ponieważ jest ono dodawane tylko w około 10% wszystkich przekształceń wypowiedzi czynnych na wypowiedzi bierne. Te dane zaczerpnięto z „Duden. Die Grammatik“ (2005: 554). Np.

- (39) **Ein junger Mann** liest **ein interessantes Buch**.
Młody mężczyzna czyta interesującą książkę.
- (39a) **Ein interessantes Buch** wird (von einem jungen Mann) gelesen.
Interesująca książka jest czytana (przez młodego mężczyznę).
- (40) **Ein Mädchen** begleitete **Pauls Bruder** an die Bahn.
Dziewczyna odprowadziła brata Paula do dworca kolejowego.
- (40a) **Pauls Bruder** wurde (von einem Mädchen) an die Bahn begleitet.
Brat Paula został odprowadzony (przez dziewczynę) do dworca kolejowego.
- (41) **Der Lehrer** hat **ein neues Auto** gekauft.
Nauczyciel kupił nowy samochód.
- (41a) **Ein neues Auto** ist (vom Lehrer) gekauft worden.
Nowy samochód został kupiony (przez nauczyciela).

We wszystkich powyższych przekształceniach czas gramatyczny wypowiedzi biernej odpowiada dokładnie czasowi gramatycznemu wypowiedzi czynnej.

Jeżeli dopełnienie w bierniku staje się podmiotem, to te wypowiedzi bierne są **wypowiedziami z podmiotem**.

Jeżeli w wypowiedzi z agensem lub pseudoagensem nie ma dopełnienia w bierniku, to w stronie biernej na początku wypowiedzi występuje:

1. **es** jako podmiot formalny, po nim człon wiodący z potencjalnym członem wiodącym lub potencjalnymi członami wiodącymi,
2. **es** jako człon partykuły obowiązkowo się eliminuje, jeżeli na początku wypowiedzi można postawić inny człon wypowiedzi biernej.

Na przykład:

- (42) **Es** wurde gemalt / geschrieben / gelesen. (**Es** jest formalnym podmiotem.)
Es ist gemalt worden / geschrieben worden / gelesen worden.
Malowano / pisano / czytano.
- (43) **Es** wurde gestern gemalt / geschrieben / gelesen. (**Es** jako człon partykuły)
Wczoraj malowano / pisano / czytano.
- (43a) **Gestern** wurde gemalt / geschrieben / gelesen. (**Gestern** eliminuje partykułę **es**.)

Wypowiedzi czynne bez dopełnienia w bierniku, przekształcane na wypowiedzi bierne, to **wypowiedzi bierne z podmiotem formalnym es lub bez podmiotu**.

W gramatycznej tradycji wyróżnia się osobową stronę bierną („persönliches Passiv“), jeżeli podmiotem staje się dopełnienie w bierniku, i nieosobową stronę bierną („unpersönliches Passiv“), jeżeli w wypowiedzi czynnej nie ma dopełnienia w bierniku. Te nazwy są nieadekwatne, ponieważ w wypowiedzi bierniej nawet bez podmiotu człon wiodący ma zawsze formę 3. osoby lp Z tego względu te terminy zastępujemy przez *wypowiedź bierną z podmiotem i z formalnym podmiotem lub bez podmiotu*.

Podmiot wypowiedzi czynnej bez dopełnienia w bierniku może w wypowiedzi bierniej także stać się fakultatywnym dopełnieniem przyimkowym. W języku polskim niemożliwe jest przekształcenie strony czynnej na bierną:

- (44) **Hans** hat einer alten Frau geholfen.
Hans pomógł starej kobiecie.
- (44a) Einer alten Frau wurde (**von Hans**) geholfen.
**Starej kobiecie pomóżono przez Hansa.*

Pewną odrębność w tworzeniu wypowiedzi biernych bez podmiotu wykazują wypowiedzi czynne bez dopełnienia w bierniku, które czas przeszły dialogowy tworzą z czasownikiem *sein*:

Zahlreiche Verben mit *sein*-Perfekt erlauben unter den gleichen Bedingungen die Bildung eines subjektlosen Passivs, obwohl sie nicht über ein Passiv mit Aktantenrepräsentation verfügen:

- (141) *Jetzt wird gelandet; Es wird schneller gelaufen.* Sogar: *Hier wird nur gestorben* (Zit. nach ERBEN) (Heidolph / Flämig / Motsch 1981: 551)

To potwierdza także Eisenberg (1994: 142) swoimi przykładami:

„es wird gegangen, gelaufen, gestorben, geplatzt, gefallen“.

Z tymi czasownikami można utworzyć wypowiedzi bierne z formalnym podmiotem *es* lub bez tego podmiotu i nie wolno dołączyć podmiotu wypowiedzi czynnej jako dopełnienia przyimkowego, ponieważ wtedy wypowiedź staje się niepoprawna.

W gramatykach np. Dudena (Drosdowski 1995: 665) i Götzego / Hess-Lütticha (1999: 110) uważa się, że strony biernej nie można tworzyć od czasowników z tak zwanym w tradycji gramatycznej dopełnieniem wewnętrznym. Gramatyka Heidolpha et al. (1981: 550) podaje, że jest to warunkowo możliwe i zależy od stylistycznej konstrukcji:

Als „nicht völlig ungrammatisch, wohl aber ungewöhnlich“ und nur bedingt möglich nennt HELBIG Formen wie: *Englisch wurde von ihm gekonnt; Sport wird von ihm getrieben; Ein guter Kampf wird von ihm gekämpft*. Die Zulässigkeit oder auch Angemessenheit solcher Konstruktionen dürfte wesentlich von der stilistischen Ebene abhängig sein. (Heidolph / Flämig / Motsch 1981: 550)

Gramatyka Dudena z roku 1995 i Götzego / Hess-Lütticha podają, że nie tworzy się także strony biernej od czasowników czynnościowych, jeżeli dopełnienie w bierniku jest częścią ciała podmiotu:

- (45) **Der Mann** schüttelt krankhaft **seinen Kopf**.
→ ***Sein Kopf** wird (von dem Mann) krankhaft geschüttelt.
Mężczyzna chorobliwie potrząsa głową.
- (46) **Der Mann** schüttelt missbilligend **seinen Kopf**.
→ **Sein Kopf** wird (von dem Mann) missbilligend geschüttelt.
Mężczyzna potrząsa głową z dezaprobatą.

Należy przy tworzeniu wypowiedzi biernych tego typu odróżniać ruchy mimowolne od świadomych. Przy ocenie tych przekształceń z wypowiedzi czynnych na bierne wychodzi się z założenia, że przy chodzeniu głowa, ramiona i ręce wykonują nieświadomie odpowiednie ruchy. W przykładzie (45) tych ruchów głowy dana osoba nie może kontrolować. Z przykładu (46) wynika, że przekształcenie jest możliwe, jeżeli chodzi o *świadome ruchy głowy*. Podobnie ma się sprawa z oceną poniższych przekształceń:

- (47) **Ich** hebe **meine Hände**. → **Meine Hände** werden (von mir) gehoben.
Podnoszę swoje ręce. → *Moje ręce są podnoszone przeze mnie.*
- (48) **Ich** breite **meine Arme** aus. → **Meine Arme** werden (von mir) ausgebreitet.
Rozpościeram swoje ramiona. → *Moje ramiona są (przeze mnie) rozpostarte.*

Utworzone wypowiedzi bierne są poprawne, ponieważ ruchy rąk i ramion są wykonywane świadomie. Gdybyśmy opuścili *von mir*, to te wypowiedzi bierne bez kontekstu mogą być interpretowane jako świadome ruchy podmiotu lub ruchy wykonywane przez rehabilitanta. W ten sposób

można też wyjaśnić jednoznacznie stwierdzenie gramatyki Dudena (Drosdowski 1995: 655), że tworzenie strony biernej od

„Ich hebe die Hand, breite die Arme aus, schüttle den Kopf“
 Podnoszę rękę, rozciągam ramiona, potrząsam głową

jest tylko w ograniczonym zakresie możliwe albo zupełnie niemożliwe. Drosdowski nie wyjaśnia, kiedy to jest możliwe lub zupełnie niemożliwe.

Jeżeli z treści wypowiedzi czynnej wynika, że chodzi o świadome działanie podmiotu, to wtedy zawsze można utworzyć wypowiedź bierną:

- (49) **Ich** verbinde mein Bein selbst. → **Mein Bein** wird (von mir) selbst verbunden.
Sam opatruję swoją nogę. → Moja noga jest opatrywana przeze mnie.

Wypowiedzi biernych nie można utworzyć od czasowników czynnych w konstrukcji Acl z czasownikami *fühlen, heißen, hören, lassen, machen, sehen, spüren*.

- (50) Erika **sieht** ihre Mutter **kommen**. → *Ihre Mutter wird (von Erika) kommen gesehen.
Erika widzi, że matka idzie do domu. / Erika widzi matkę zmierzającą do domu.
- Max **hört** sein Herz **schlagen**. → *Sein Herz wird (von Maks) schlagen gehört.
Max słyszy bicie swego serca.

W poniższej wypowiedzi:

- (51) Ich **heiße** Sie herzlichst willkommen. → Sie werden (von mir) herzlichst willkommen geheißen.
Witam pana / panią jak najserdeczniej → Pan jest witany przeze mnie jak najserdeczniej

willkommen nie jest bezokolicznikiem, a więc nie jest to konstrukcja Acl i dlatego możliwe jest przekształcenie wypowiedzi czynnej na wypowiedź bierną.

Także sporny jest pogląd na tworzenie strony biernej od czasowników zwrotnych i w trwałych zwrotach językowych. Na przykład niemożliwe jest według większości autorów gramatyk przekształcenie wypowiedzi czynnych na bierne:

- (52) Ich **wasche mich** jeden Tag. → *Ich werde jeden Tag (von mir) gewaschen.
Myję się każdego dnia.
- (53) Peter **beeilt sich** mit der Abrechnung. → *Es wird sich (von Peter) mit der Abrechnung beeilt.
Peter śpieszy się z rozliczeniami.

Autorzy ci zaznaczają, że od niektórych czynnościowych czasowników zwrotnych w języku potocznym możliwa jest forma wypowiedzi biernej z energicznym poleceniem:

Hier wird sich hingelegt!

Jetzt wird sich gewaschen! (Drosdowski 1995: 177f., Ziff. 316)

Seltener, meistens umgangssprachlich, werden einige reflexive Fügungen passivisch gebraucht: *jetzt wird sich gewaschen*. (Heidolph / Flämig / Motsch 1981: 550)

/ *jetzt wird sich aber hingelegt!* /

/ *wann wird sich endlich mal gekämmt?* / (Weinrich 1993: 177)

Abraham stwierdza jednoznacznie, że wypowiedzi bierne są możliwe z czasownikami zwrotnymi, jeśli *sich* występuje w bierniku jako formalne dopełnienie nawet bez konieczności wyrażania energicznego polecenia. W swojej monografii formuluje on to tak:

Unpersönliche Passive bei stehengebliebenen akkusativischen Reflexivpronomina halte ich für über jeden Zweifel erhaben – auch, um einem erwartbaren Einwand vorzuzukommen in nichtimperativerischer Verwendung.

(59) Da **wurde sich** zurecht **geschämt** / **geekelt** / **gegraut** / **geschlagen**.

Für die Annahme einer generellen satzstrukturellen Passivierungsregel ist das ein nicht zu umgehender Datenfaktor. Wir haben es hierbei allerdings z.T. mit lexikalischen Reflexivverben zu tun (**jemanden schämen, grausen, schlagen* – letzteres im speziellen Sinne von „sich schlagen mit“, weiter *ekeln* mit unagentivischer Bedeutung). (Abraham 1995: 111)

Wann aber das Reflexivum direkt zum Verb gehört und keine strukturell selbstständige Konstituente ist, dann steht einer Passivierung nichts im Wege: *sich* ist Teil der lexikalischen Einheit ‚Verb‘. Eine Beschreibung auf der Ebene der Satzstruktur ist nicht notwendig. (Abraham 1995: 112)

Jeżeli czasowniki wyrażające czynność występują w trwałych zwrotach językowych, to przekształcenie wypowiedzi czynnej na wypowiedź bierną zależy od rodzaju czynności: czynność nieświadoma lub świadoma:

(54) **Sie** holte tief **Atem**. (nieświadomie) → ***Atem** wird (von ihr) tief geholt.
Ona głęboko zaczerpnęła powietrza.

Ale na lekcji wychowania fizycznego mówi się:

(55) Jetzt **wird** tief Atem **geholt**! (świadoma czynność!)
Teraz nabieramy głęboko powietrza! / Teraz oddychamy głęboko!

Następujące wypowiedzi bierne stwierdzają statyczny stan rzeczy:

(56) **Die Bücher** füllen **zwei Schränke**.
Książki zapelniają dwie szafy.

(57) **Viele Berge** umgeben **die Stadt**.
Miasto otaczają liczne góry.

(58) **Staub** bedeckt **alles**.
Kurz pokrywa wszystko.

(59) **Abfälle** verstopfen **die Toilette**.
Odpady zapychają toaletę.

Podmiot jest pacjensem, a człon wiodący jest czasownikiem pseudoczynnym. Ten stan rzeczy może być bez zmiany znaczenia przedstawiony syntaktycznie jako tradycyjna strona bierna:

(56a) Zwei Schränke **werden / sind** mit Büchern **gefüllt**.
Dwie szafy są wypełnione książkami.

(57a) „Die Stadt **wird / ist** von vielen Bergen **umgeben**.“ (Helbig/Buscha2001: 160)
Miasto jest otoczone licznymi górami.

(58a) Alles **wird / ist** mit Staub **bedeckt**.
Wszystko jest pokryte kurzem.

(59a) Die Toilette **wird / ist** durch Abfälle / mit Abfällen / von Abfällen **verstopft**.
Toaleta jest zapchana odpadami.

W przekształceniach (56a) do (59a) dopełnienie w bierniku staje się podmiotem, ale podmiot musi zostać obowiązkowo dołączony jako dopełnienie przyimkowe ze względu na przedstawiony stan rzeczy widziany jedynie z innej perspektywy.

Perspektywę spojrzenia mówiącego można wyraźnie ustalić ze znaczenia podmiotu w stronie biernej; w stronie biernej o perspektywie decyduje podmiot:

(60) Die Oder und die Lausitzer Neiße **grenzen** Polen von Deutschland ab.
Odra i Nysa Łużycka odgraniczają Polskę od Niemiec.

(60a) **Deutschland** wird / ist von Polen durch die Oder und die Lausitzer Neiße **abgegrenzt**.
Niemcy są odgraniczone od Polski przez Odrę i Nysę Łużycką.

(60b) **Polen** wird / ist von Deutschland durch die Oder und die Lausitzer Neiße **abgegrenzt**.
Polska jest odgraniczona od Niemiec przez Odrę i Nysę Łużycką.

Te trzy wypowiedzi to wypowiedzi bierne. W zależności od znaczenia podmiotu: (60) rzeki, (60a) Niemcy, (60b) Polska widzimy tę granicę z innej perspektywy. Uważamy tak jak Herder (1772: 133), że takie przekształcenia należą do stylistyki. Z tłumaczeń na język polski wynika jasno, że takie przekształcenia są również możliwe w języku polskim.

Powyższej reguły nie można zastosować do czasowników niewyrażających czynności w języku niemieckim, w języku polskim zaś jest to niekiedy możliwe:

- (61) *Ein Haus **wird** / **ist** von Herrn Schmidt **gehabt**.
?Dom będzie / jest posiadany przez pana Schmidta.

Wypowiedzi tylko z czasownikiem *haben* stwierdzają trwanie, a nie czynność bez agensa i dlatego wypowiedzi z *haben* nie można przekształcać tak jak wypowiedzi z czasownikami czynnościowymi bez agensa.

Możliwe jest tworzenie strony biernej wyjątkowo z czasownikiem *besitzen*, mającym to samo znaczenie co *haben*, w odpowiednim kontekście:

- Ein solches Auto wird nicht von jederman besessen.* (Eroms 2000: 400)
Taki samochód nie posiada każdy (człowiek).

Mniej akceptowalne byłoby wypowiedzenie:

Ein Auto wird (von ihm) besessen.

Świadczy to dobitnie o tym, że tworzenie strony biernej jest uwarunkowane semantycznie.

Niekiedy przekształcenie strony czynnej na stronę bierną nawet z dodanym agensem w formie dopełnienia przyimkowego nie stwierdza tego samego stanu rzeczy. Okazuje się, że wypowiedzi czynne z ilościowymi określeniami podmiotu i biernie nie mają tego samego znaczenia, co wypowiedzi czynne. To podkreśla się w gramatyce Hentschel i Weydta, którzy ilustrują to przykładami:

- (1a) *Jeder Anwesende beherrschte zwei Sprachen.*
(1b) *Zwei Sprachen wurden von jedem Anwesenden beherrscht.*

oder

- (2a) *Jeder liebt jemanden.*
(2b) *Jemand wird von jedem geliebt.* (Hentschel / Weydt 1990: 123f.; 2003: 135)

- (1a) *Wszyscy obecni władali biegle dwoma językami.*
(1b) *Dwa języki zostały opanowane przez wszystkich biegle.*

lub

- (2a) *Każdy kogoś kocha.*
(2b) *Ktoś jest kochany przez wszystkich* (tłumaczenie autora).

Während es sich in (1a) um zahlreiche verschiedene Sprachen handeln kann, so dass möglicherweise jeder Anwesende zwei andere Sprachen beherrschte, scheint dies in (1b) ausgeschlossen; dafür eröffnet (1b) die Möglichkeit, dass die Anwesenden auch

drei und mehr Sprachen beherrschten, von denen zwei allen gemeinsam zugänglich waren. In (2a) wird die allgemeine Liebesfähigkeit gegenüber einem jeweils individuellen Objekt unterstellt; in (2b) wird hingegen offenbar von einer Person gesprochen, die die Liebe aller auf sich vereinigt hat. (Hentschel / Weydt 1990: 123f.; 2003: 135)

Podczas gdy w przykładzie (1a) może chodzić o liczne różne języki tak, że możliwe jest, że każdy opanował biegle dwa inne języki. To wydaje się w (1b) być wykluczone, ale (1b) otwiera tę możliwość, że wszyscy władali biegle dwoma lub większą ilością języków, z których dwa znali wszyscy. W (2a) sugeruje się ogólną zdolność do miłości względem każdego indywiduum, a w (2b) mówi się jednoznacznie o osobie, którą wszyscy kochają (tłumaczenie autora).

12.3.4. Użycie strony biernej

Przekształcenia wypowiedzi czynnych na bierne służą przede wszystkim eliminacji agensa i zmianie perspektywy widzenia / patrzenia.

Wypowiedzi bierne zastępują wypowiedzi czynne, jeśli sprawcy czynności / agensa nie można wymienić, ponieważ jest on:

1. nieznany:

Waldemars neues Auto wurde gestern gestohlen (agens nieznany).
Wczoraj skradziono nowy samochód Waldemara;

2. powszechnie znany:

Der Dieb wurde ermittelt und in Haft genommen. (To praca policji.)
Złodziej został wykryty i osadzony w więzieniu;

3. znany z poprzedzającego kontekstu i dlatego niewymieniany:

Die Jungen haben einige Fenster eingeschlagen. Sie wurden festgenommen. Der entstandene Schaden wurde beglichen.
Chłopcy wybili kilka szyb. Aresztowano ich. Powstała szkoda została wyrównana;

4. z pewnych powodów niewymieniany:

Das vom Vater gesparte Geld ist verjubelt worden.
Pieniądze oszczędzane przez ojca zostały roztrwonione (przez jego żonę).
Im letzten Weltkrieg wurden Millionen unschuldige Menschen vergast und erschossen.
W ostatniej wojnie światowej zagazowano i rozstrzelano miliony niewinnych ludzi (naziści niemieccy).

Wypowiedzi bierne coraz częściej spotyka się w komentarzach politycznych. Götze komentuje to tak:

Das Passiv ist die „ideale“ Struktur der Verharmlosung, des Euphemismus und des Verbergens, der Verhinderung von Wahrheit: Niemand ist verantwortlich oder gar

schuldig, also bedarf es einer sprachlichen Struktur, die die Angabe des Handelnden ganz bewusst ausblendet. (Götze 1999: 87)

Forma bierna jest idealną strukturą bagatelizowania, eufemizmu i ukrycia, udaremnienia wykrycia prawdy. Nikt nie jest odpowiedzialny czy nawet winny, a więc potrzebna jest struktura językowa, która świadomie wyklucza podanie sprawcy czynności (tłumaczenie autora).

12.5. Uwagi końcowe

W gramatyce Helbiga i Buschy (2001: 130nn.) opisuje się znaczenie czasów gramatycznych filozoficznymi terminami Reichenbacha (1976) *Aktzeit* ‘czas działania’, *Sprechzeit* ‘czas wypowiedzi’ i *Betrachtzeit* ‘czas oglądu’, które nie są należycie wyjaśnione i dlatego niezrozumiałe nawet dla Niemców.

Prezentowany w tym rozdziale opis czasów gramatycznych nie stwarza żadnych problemów z poprawnym zrozumieniem ich wariantów znaczeniowych w tekstach niemieckich oraz ich poprawnym użyciem we własnych wypowiedziach i tekstach.

W języku kolokwialnym zastępczy tryb przypuszczający zastępuje często jednoznaczny tryb przypuszczający czasowników nieregularnych rzadziej używanych. Z biegiem czasu prawdopodobnie ten kierunek zmian jeszcze się pogłębi i wpłynie na reguły użycia tego trybu w języku standardowym.

Wszystkie zdania bierne i bierne parafrazy zdań czynnych w gramatykach tradycyjnych można prosto wyjaśnić za pomocą naszej semantycznej definicji. Wybór strony czynnej lub biernej zależy od intencji mówiącego, którą poznajemy dopiero w konkretnej wypowiedzi. Głównym powodem użycia wypowiedzi biernych jest eliminacja sprawcy czynności.

Wykazaliśmy także, że w języku niemieckim jest wiele wypowiedzi bez wymieniania sprawcy czynności, które nie są formami złożonymi z *werden* i *imiesłowu czasu przeszłego*.

Jeżeli weźmie się pod uwagę semantyczną definicję strony biernej i możliwość przekształcenia prawie wszystkich wypowiedzi czynnych na bierne, to należy przyjąć, że strona bierna jest nienacechowana, strona czynna zaś nacechowana. To znajduje potwierdzenie w fakcie, że czasowniki czynnościowe mogą także być użyte z *paccjensem*:

- (62) Im Meer **schwimmt** Wassermoos.
W morzu pływają glony

oraz w stwierdzeniu Eromsa, że nie tylko w języku angielskim, lecz także i w języku niemieckim nie używa się niektórych czasowników w stronie czynnej. Z nimi można formułować tylko wypowiedzi bierne. Na przykład:

Er wurde in Lissabon akkreditiert. (Eroms 1981: 134)

Uwierzyliono go w Lizbonie.

Te fakty stoją w jaskrawej sprzeczności z powtarzanymi od średnio-wiecza do początku XXI wieku poglądami na stronę czynną i bierną. Dzięki definicjom wypowiedzi czynnej i biernej można było zrezygnować z wielowiekowej tradycji gramatycznej, która nieadekwatnie wyjaśnia fakty językowe. Semantyczna definicja wypowiedzi biernej i czynnej jest najprostszym wyjaśnieniem tradycyjnej opozycji *strona czynna* : *strona bierna*. Ta teza została wyraźnie sformułowana w mojej monografii „Bildung der Verbformen im Standarddeutschen” z roku 1999 na stronie 185. Tradycyjne pojmowanie strony czynnej i biernej miało bez wątpienia wpływ na skomplikowany opis strony biernej.

Przedstawiony stan rzeczy upoważnia do stwierdzenia, że język niemiecki, podobnie jak język polski z punktu widzenia znaczenia wypowiedzi jest językiem preferującym stronę bierną.

13 Szyk członów wypowiedzi

13.0. Wprowadzenie

Kolejność członów wypowiedzi w języku polskim jest dość swobodna ze względu na dużą ilość słowoform prymarnych i tercjarnych, a niewielką słowoform sekundarnych oraz na bardziej rozbudowaną fleksję. Ich kolejność nie jest jednakże w tekstach całkowicie dowolna.

W języku niemieckim kolejność członów reprezentowanych jedynie przez słowoformy tercjarne jest ściśle ograniczona do pewnej pozycji. Na przykład człon wiodący *hat* występuje w poniższych przykładach **z reguły** zaraz po pierwszym członie wypowiedzi zaznaczonym tłustym drukiem:

Klaus *hat sich das Treffen mit Anna ganz anders vorgestellt.*

Klaus wyobraził sobie spotkanie z Anną całkiem inaczej.

Das Treffen mit Anna *hat sich Klaus ganz anders vorgestellt.*

Ganz anders *hat sich Klaus das Treffen mit Anna vorgestellt.*

Vorgestellt *hat sich Klaus das Treffen mit Anna ganz anders.*

W języku polskim człon wiodący *wyobraził* może, ale nie musi stać zaraz po pierwszym członie:

Całkiem inaczej *wyobraził sobie Klaus spotkanie z Anną.*

Klaus sobie *wyobraził spotkanie z Anną całkiem inaczej.*

Klaus całkiem inaczej *wyobraził sobie spotkanie z Anną.*

Klaus spotkanie z Anną *sobie wyobraził całkiem inaczej.*

Stąd konieczność dokładnego przedstawienia kolejności członów wypowiedzi w języku niemieckim. Problematyce szyku wyrazów w zdaniu poświęcono wiele prac naukowych⁶³. W gramatykach niemieckich

⁶³ Behaghel (1932), Boost (1957), Drach (1963), Beneš (1967), Bieberle (1969), Mathesius (1972), Daneš (1974), Lenerz (1977), Engel (1970, 1996, 2004), Etzensperger

przedstawia się szyk wyrazów w zdaniach za pomocą członów zdania, które nie obejmują wszystkich wyrazów wchodzących w skład zdania. Te wyrazy zazwyczaj się pomija lub podaje ich klasyfikację morfologiczną.

W tej *Gramatyce* po zastąpieniu paradygmatycznych wypowiedzi odnośnikami lub pytaniami prymarnymi wszystkie słowoformy danej wypowiedzi są członami wypowiedzi. To znacznie upraszcza opis ich szyku. Ponadto zostanie uwzględniony szyk członów wypowiedzi w tekście dzięki wskazaniu na informacyjną wartość członów wypowiedzi.

Szczegółowe badania przeprowadziły w swoich pracach doktorskich Mikołajczyk (1996), Dubiec-Stach (2007), Bielewicz-Dubiec (2008) i Radojewska (2008). Autorki trzech ostatnich prac przeanalizowały szyk członów wypowiedzi w całych powieściach dwóch laureatów Nagrody Nobla: Grassa i Hessego oraz pisarza austriackiego Haslingera:

Günter Grass „Unkenrufe” (Radojewska),
Hermann Hesse „Der Steppenwolf” (Bielewicz-Dubiec),
Josef Haslinger „Opernball” (Dubiec-Stach).

Pozycja członów wypowiedzi zależy:

1. od tego, co chce przekazać partnerowi autor wypowiedzi,
2. od stopnia znajomości interlokutorów / współrozmówców,
3. od ustnego czy pisemnego przekazu mowy,
4. od pierwszej wypowiedzi lub następujących po niej dalszych wypowiedziach,
5. od morfologicznej reprezentacji członów wypowiedzi.

Od intencji mówcy zależy wybór czasu gramatycznego i związanych z tym wyborem obligatoryjnych lub fakultatywnych członów wypowiedzi oraz ich pozycji w wypowiedzi.

Od wiedzy o świecie i od osobistej kultury osób biorących udział w dialogu zależy sposób i forma rozmowy. Inaczej toczy się rozmowa w rodzinie, wśród osób zaprzyjaźnionych lub znanych, a inaczej z osobami obcymi lub o różnym statusie społecznym względnie z cudzoziemcami z tego samego kręgu kulturalnego lub obcego, np. chińskiego.

(1979), Haftka (1981), Rehbein (1992), Reis (1993), Hoffmann (1994), Mikołajczyk (1996), Hoberg (1981, 1997), Zeman (2002), Duden. Die Grammatik (2005) Bielewicz-Dubiec 2008, Dubiec-Stach 2008, Radojewska 2008.

W bezpośredniej rozmowie szyk członów jest bardziej swobodny, ponieważ za pomocą akcentu, intonacji i mowy ciała poznaje się intencje mówcy. W piśmie odpowiedni efekt osiąga się poprzez neutralny lub wyróżniony szyk członów wypowiedzi i dodatkowe informacje pisarza.

W tekstach należy wyróżnić wypowiedzi, stojące na początku tekstu, rozdziałów lub podrozdziałów od wypowiedzi po nich następujących. Następujące po sobie w tekstach wypowiedzi nawiązują do wypowiedzi poprzedzających, a więc do tego, co jest już znane względnie zostało przedstawione jako znane, a potem podaje się to, co w wypowiedzi jest nowe. Na przykład w wypowiedzi:

Professor Schmidt fährt in die Schweiz.
Profesor Schmidt jedzie do Szwajcarii

osoba profesora jest znana słuchaczowi lub przedstawiona jako znana. Nową wiadomością jest jego podróż do Szwajcarii. W następującej po niej wypowiedzi:

Dort wird er Vorträge über moderne Kunst halten.
Tam będzie on prowadził wykłady o nowoczesnej sztuce

dort i *er* to człony reprezentowane przez odnośniki. Występują one na początku drugiej wypowiedzi jako znane. Nowa informacja w drugiej wypowiedzi to cel podróży profesora wyróżniony tłustym drukiem:

Dort wird er **Vorträge über moderne Kunst halten.**

Znane człony wypowiedzi nazywa się w analizie syntaktycznej krótko **tematem**⁶⁴ (*Thema*), nieznane, nowe zaś **rematem** (*Rhema*). Kolejność *temat remat* to **szyk neutralny**. Kolejność odwrotna *remat temat* to **szyk wyróżniony**.

Do tematycznych członów wypowiedzi zalicza się:

1. formalny podmiot i formalne dopełnienia w celowniku, bierniku, przyimkowe i fakultatywny celownik,
2. człony wypowiedzi reprezentowane morfologicznie przez odnośniki i przez słowoformy deiktyczne,
3. człony wypowiedzi reprezentowane przez frazy rzeczownikowe lub przyimkowe frazy rzeczownikowe z określonymi rodzajnikami w porównaniu ze współwystępującymi frazami rzeczownikowymi lub przyimkowymi frazami rzeczownikowymi z rodzajnikami nieokre-

⁶⁴ Słowoforma *temat* w analizie morfologicznej jest *terminem* tylko w połączeniu z określeniami *temat lp / lm / temat fleksyjny*. (Zobacz podrozdział 3.5.)

ślonymi *ein*, *kein* i złożonymi rodzajnikami, których ostatnim członem jest *ein*⁶⁵, lub rodzajnikami zerowymi.

Do rematycznych członów wypowiedzi zalicza się:

1. człon wypowiedzi, reprezentowane przez frazy rzeczownikowe z rodzajnikami nieokreślonymi lub zerowymi szczególnie w lm i nieokreślone przyimkowe frazy rzeczownikowe,
2. także frazy rzeczownikowe z rodzajnikami określonymi lub określone przyimkowe frazy rzeczownikowe występujące jako jedyne w danej wypowiedzi,
3. człon wypowiedzi, przedstawiające nowe informacje w wypowiedzi.

Granice między tematycznymi a rematycznymi członami wypowiedzi wyznacza w polu centralnym, według Hentschel / Weydt (2003: 443), człon partykuły lub człon modalny.

Szyk członów w pierwszej wypowiedzi tekstu zależy przede wszystkim od intencji autora, która związana jest z użyciem odpowiedniego czasu gramatycznego i z ilością obowiązkowych członów w wypowiedzi pełnej, w drugiej i następnej wypowiedzi zaś – od tematycznej lub rematycznej wartości członów wypowiedzi. Wpływ na kolejność członów wypowiedzi może mieć ich prostota względnie złożoność. O stopniu złożoności decyduje ilość przydawek.

W szyku wyróżnionym wskazuje się w piśmie na duże znaczenie komunikacyjne członów wypowiedzi. Znajomość szyku członów wypowiedzi w tekstach pisanych jest szczególnie ważna dla dokładnego zrozumienia tekstu, odczytania intencji autora, analizy tekstów literackich.

13.1. Ścisły szyk członów wypowiedzi w wypowiedzi pojedynczej

Człon wypowiedzi, reprezentowane przez części mowy, będące słowoformami tercjarnymi, a więc człon wiodący, potencjalne człon wiodący, modyfikator, formalny podmiot, formalne dopełnienia oraz człon partykuły *nicht?*, zaprzeczającej / negującej całą wypowiedź, mają w szyku *neutralnym* ściśle określoną pozycję. Także człon *was?* i *wie?*, związane ze słowoformami czasownikowymi *sein*, *werden* i *bleiben*, zajmują w szyku *neutralnym* ściśle określoną pozycję.

⁶⁵ Wszystkie rodzajniki nieokreślone są wymienione w tabeli w podrozdziale 7.3.

13.1.1. Pozycja członu wiodącego

Człon wiodący w wypowiedziach tekstowych występuje:

1. na początku wypowiedzi, zwanej **wypowiedzią inicjalną** (*Stirnäußerung*):

Hast du viele Freunde?

Czy masz wielu przyjaciół?

Lauf nicht so schnell!

Nie biegnij tak prędko!

Käme die Mutter auch bald nachhause.

Oby mama wkrótce też przyszła do domu,

2. wewnątrz wypowiedzi, zwanej **wypowiedzią centralną** (*Kernäußerung*):

Warum **gehst** du nicht in die Schule?

Dlaczego nie idziesz do szkoły?

Bitte, **komm** schnell zurück!

Proszę, wróć prędko!

Klaus, dein Freund **war** hier.

Klaus, twój przyjaciel był tutaj

„Vor drei Tagen auf dem Sportplatz **habe** ich ihn gesehen.“ (Welke 2007: 114)

Widziałem go na boisku przed trzema dniami,

3. na końcu wypowiedzi, zwanej **wypowiedzią finalną** (*Spannäußerung*):

Wenn es nur nicht Eisglätte **gäbe**.

Oby tylko nie było ślizgawicy

Wenn es nur nicht geregnet **hätte**.

Oby tylko nie padało.

13.1.2. Pozycja potencjalnych członów wiodących

Potencjalny członek wiodący w wypowiedzi inicjalnej i centralnej występuje w szyku neutralnym **z reguły** na jej końcu:

Hast du schon den interessanten Roman **gekauft**?

Czy kupiłaś już tę interesującą powieść?

Alle Studenten sind nachhause **gegangen**.

Wszyscy studenci poszli do domu.

Wollte Egon dich **sprechen**?

Czy Egon chciał z tobą rozmawiać?

Monika sollte sich besser **benehmen**.

Monika powinna się lepiej zachowywać.

Kannst du allein dein Fahrrad nicht **reparieren**?

Czy sam nie możesz zreperować swego roweru?

Kolejność dwu lub kilku potencjalnych członów wypowiedzi w prostych wypowiedziach inicjalnych i centralnych jest **z reguły** taka sama jak w gramatycznych czasach złożonych, przedstawionych w podrozdziale 5.16.:

Der Palast ist schon **renoviert worden**.

Ten pałac został już odnowiony.

Ist der Palast schon **renoviert worden**?

Czy pałac już odnowiono?

Ein neuer Roman von Grass wird bald **veröffentlicht worden sein**.

Nowa powieść Grassa zostanie wkrótce opublikowana.

Wird ein neuer Roman von Grass bald **veröffentlicht worden sein**?

Czy nowa powieść Grassa zostanie wkrótce opublikowana?

Er wird nicht **haben kommen können**. (bezokolicznik zastępczy)

On chyba nie mógł przyjść.

Hat er sie nicht **sehen wollen**? (bezokolicznik zastępczy)

Czy on nie chciał jej zobaczyć?

13.1.3. Pozycja modyfikatora

Modyfikator kończy wypowiedź inicjalną lub centralną, jeśli w tej wypowiedzi występuje tylko człon wiodący, oznaczony kursywą:

*Stell dich dem Arzt **vor**!*

Daj się zbadać lekarzowi!

*Hans kommt gegen Klaus nicht **auf**.*

Hans nie dorównuje Klausowi.

*Sperrt die Polizei die Straße **ab**?*

Czy policja zamyka ulicę?

*Er lacht immer **mit**.*

On śmieje się zawsze z innymi.

*Was hast du morgen **vor**?*

Jakie plany masz na jutro?

Modyfikator występuje w złożonych czasach gramatycznych przed pierwszym potencjalnym członem wiodącym:

*Georg hat seinen Freund **mitgebracht**.*

Georg przyprowadził swojego przyjaciela.

*Dein Bus wird schon **abgefahren sein**.*

Twój autobus chyba już odjechał.

*Es soll noch nichts wegen dieser Angelegenheit **abgemacht worden sein**.*

W tej sprawie jeszcze niczego nie postanowiono.

*Er hat sie gestern **in Wut** gebracht.*

On ją wczoraj rozzłościł.

*Der Komponist hat dem Sänger die Rolle **auf den Leib** geschrieben.*

Kompozytor napisał tę rolę jak ulał dla tego śpiewaka.

13.1.4. Pozycja członu **was?** i **wie?**

Człon **was?** i człon **wie?** stoją w połączeniu z czasownikami *sein*, *werden* i *bleiben* z reguły:

1. w czasach prostych na końcu wypowiedzi pojedynczej:

Frau Schmidt wird / ist / bleibt **eine Dame**. (człon **was?**)

Pani Schmidt będzie / jest / pozostanie damą

Gisela wird / ist / bleibt **schön**. (człon **wie?**)

Gisela będzie / jest / pozostanie piękna,

2. w czasach złożonych bezpośrednio przed potencjalnym członem wiodącym:

Luike wird **ein anmutiges Mädchen sein**. (człon **was?**)

Luisa będzie powabną dziewczyną

Karin ist immer **fröhlich gewesen**. (człon **wie?**)

Karina była zawsze radosna.

13.1.5. Pozycja członu partykuły **nicht**

Negacja całej wypowiedzi występuje:

1. w czasach prostych na jej końcu:

Kennst du sie **nicht**?

Nie znasz jej?

Warum singt ihr **nicht**?

Dlaczego **nie** śpiewacie?

Schrei **nicht**!

Nie krzycz!

2. w złożonych czasach gramatycznych bezpośrednio przed pierwszym potencjalnym członem wiodącym:

Er hat sie **nicht gemocht**.

*Jej **nie** lubił*

Baldur wird in die Schweiz **nicht gekommen sein**.

*Baldur chyba **nie** przybył do Szwajcarii*

Dein Buch wird noch **nicht rezensiert** worden sein.

*Twoja książka **nie** została chyba jeszcze recenzowana,*

3. przed modyfikatorem:

Ich hole dich vom Flughafen **nicht ab**.

Nie przyjdę po ciebie na lotnisko

Man hat ihn noch **nicht vorgestellt**.

Jeszcze go nie przedstawiono

Der Regisseur hat die Komödie **nicht** zur Aufführung gebracht.
*Reżyser **nie** wystawił tej komedii*
 Der Komponist hat dem Sänger die Rolle **nicht** auf den Leib geschrieben.
*Kompozytor **nie** dostosował tej roli dla tego wokalisty,*

4. przed członem **was?** lub **wie?** po **sein, werden, bleiben**:

Kurt wird / ist / bleibt **nicht** Musikant. (człon **was?**)
*Kurt **nie** zostanie / **nie** jest / **nie** pozostanie grajkim*
 Susanne wird / ist mir **nicht** böse. (człon **wie?**)
*Susanna **nie** będzie / **nie** jest na mnie zagniewana.*

UWAGA: W języku polskim *nie* jako zaprzeczenie całej wypowiedzi występuje przed członem wiodącym, co można łatwo zaobserwować w tłumaczeniach wypowiedzi niemieckich na język polski.

Nicht jako negacja każdego innego członu wypowiedzi występuje w języku niemieckim bezpośrednio przed członem negowanym. Np.

Es ist **nicht** ein und dieselbe Kröte. (Grass)
*To **nie** jest jedna i ta sama ropucha.*
 Aber ich konnte **nicht** anders. (Hesse)
*Ale ja **nie** mogłem inaczej.*
 Er ging **nicht** darauf ein, sondern erzählte mir, er habe jetzt viermal *Madame Bovary* gelesen. (Haslinger)
*(On) **nie** do tego nawiązał, lecz opowiedział mi, że teraz przeczytał cztery razy „Panią Bovary”.*

Na język polski, jak wynika z powyższych przykładów, nie zawsze można tłumaczyć przeczenia członów negowanych dosłownie. W języku polskim także przeczenie *nie* występuje przed negacją członu, co unaocznia ostatni przykład.

Nie można w języku niemieckim negować członu modalnego, uwydatnionego tłustym drukiem:

*Hans kommt nicht **bestimmt** ins Kino mit.
 *Erika wird es nicht **wohl** akzeptieren.

Rodzajnik *kein* zaprzecza nie tylko frazę rzeczownikową, lecz także całą wypowiedź, na co wskazuje próba zastępowania frazy rzeczownikowej odnośnikiem:

Wir haben **keine** Brötchen.
Nie mamy bulek.
 Wir haben sie **nicht**.
Nie mamy ich.
 Gisela hat **keinen** Regenschirm.
*Gisela **nie** ma parasola.*

Gisela hat ihn **nicht**.

Gisela go nie ma.

Po zaprzeczeniu członu wypowiedzi *może* zostać dołączone wyjaśnienie ze spójnikiem *sondern* ‘lecz’:

Nicht wir, **sondern** ihr habt euch verrechnet.

Nie my, lecz wy się przeliczyliście.

Kurt kommt zu uns **nicht** heute, **sondern** erst in einer Woche.

Kurt przyjdzie do nas nie dzisiaj, lecz dopiero za tydzień.

Agnes spricht **nicht** Englisch, **sondern** Spanisch.

Agnes nie mówi po angielsku, lecz po hiszpańsku.

13.2. Struktura wypowiedzi pojedynczej

W wypowiedzi na początku powieści, rozdziału lub podrozdziału człon wiodący występuje z reguły w jej wnętrzu, *najczęściej po jednym poprzedzającym go członie*. Człon poprzedzający człon wiodący zaznaczono tłustym drukiem, człon wiodący tylko kursywą. Powieści: Güntera Grassa „Unkenrufe”, Josefa Haslingera „Opernball” i Hermanna Hessego „Der Steppenwolf” zaczynają się od wypowiedzi:

Der Zufall stellte den Witwer neben die Witwe. (Grass)

Przypadek postawił obok siebie wdowca i wdowę.

Fred ist tot. Die Franzosen haben ihn nicht geschützt. (Haslinger)

Fred nie żyje. Francuzi go nie ochronili.

Dieses Buch enthält die uns gebliebenen Aufzeichnungen jenes Mannes, welchen wir mit einem Ausdruck, den er selbst mehrmals gebrauchte, den „Steppenwolf“ nannten. (Hesse)

Ta książka zawiera pozostawione nam zapisy tamtego mężczyzny, którego my zgodnie z wyrażeniem, którego on sam wielokrotnie używał, nazwaliśmy „wilkiem stepowym”.

W tych wypowiedziach nie stwierdzono występowania przed członem wiodącym dwóch różnych członów.

Prawdopodobieństwo występowania członu wiodącego na początku tego typu wypowiedzi jest w standardowej niemczyźnie niezwykle małe, ale możliwe w mowie potocznej.

Mag ja sein, [...]. (Grass) (mowa potoczna, opuszczono es: Es mag ja sein, [...]).

Ta pozycja członu wiodącego pozwala na wyróżnienie w tych wypowiedziach członu lub członów poprzedzających człon wiodący i członów wypowiedzi po członie wiodącym. Po członie wiodącym mogą występować pozostałe człony wypowiedzi w określonej ilości i kolejności.

Człon lub człony wypowiedzi pojedynczej, stojące przed członem wiodącym, nazywamy **przedpolem**, a występujące po nim **postpolem**.

Przedpole zaznaczone jest tłustym drukiem, człon wiodący kursywą, postpole jest niewyróżnione:

Klaus *hat sich das Treffen mit Anna anders vorgestellt.*

Klaus wyobraził sobie spotkanie z Anną inaczej.

Brigitte *brachte alles in Ordnung.*

Brigitte doprowadziła wszystko do porządku.

Der Komponist *schrieb dem Sänger die Rolle auf den Leib.*

Kompozytor napisał tę rolę jak ulał dla tego śpiewaka.

Bitte, *geh nicht ins Kino!*

Proszę, nie idź do kina!

Gegangen *ist er trotzdem dorthin.*

Mimo tego on tam poszedł.

„**Vor drei Tagen auf dem Sportplatz** *habe ich ihn gesehen.*“

Widziałem go na boisku przed trzema dniami.

„**Den Fall wirklich lösen** *konnte nur Wachmeister Studer.*“ (Eroms 2000: 368)

Tę sprawę rzeczywiście mógł tylko rozwiązać / wyjaśnić komisarz Studer.

Und ab *geht die Post.* (napis na furgonetce pocztowej w Niemczech.)

I dalej! / I jazda!

Ściśle z członem wiodącym w wypowiedziach różnego typu związane są:

1. potencjalne człony wiodące,
2. modyfikatory członu wiodącego lub potencjalnego członu wiodącego.

Te człony stoją *z reguły* po wszystkich innych członach wypowiedzi i dzielą postpole na pole centralne i końcowe.

Człony wypowiedzi, stojące między członem wiodącym a modyfikatorem lub pierwszym potencjalnym członem wiodącym, tworzą **pole centralne**.

Pozycję członu wiodącego i modyfikatora zaznaczono tłustym drukiem. Pole centralne jest niewyróżnione:

Erika **kommt** heute mit uns ins Kino **mit**.

Erika uda się dzisiaj z nami do kina.

Anna **brachte** ihre Angelegenheit **zur Sprache**.

Anna poruszyła swoją sprawę.

Der Komponist **schrieb** dem Sänger die Rolle **auf den Leib**.

Kompozytor napisał tę rolę jak ulał dla tego śpiewaka.

Podobnie zaznaczono także wypowiedzi z pierwszym potencjalnym członem wiodącym:

„Richtig Geld **wird** aber nur im Briefgeschäft **verdient**.“ (Müller 2005: 299)

Porządne zyski ma się tylko w listach dłużnych.

„Vor drei Tagen auf dem Sportplatz **habe** ich ihn **gesehen**.“

Przed trzema dniami na boisku go widziałem.

„So offen im Auto **würde** ich die Checks nicht **liegen** lassen.“ (Lühr 1985: 11)

Tak na widoku w samochodzie nie pozostawiłbym czeków.

Sie **wird** das nicht **haben** lesen wollen.

Ona chyba tego nie chciała czytać.

Modyfikator występuje przed pierwszym potencjalnym członem wiodącym. Tylko człon wiodący i modyfikator zaznaczono jak poprzednio:

Der Vater **hat** das Essen für seine Kinder schnell **vorbereitet**.

Ojciec przygotował szybko jedzenie dla dzieci.

Baldur **durfte** mit seinen Freunden ins Kino **mitfahren**.

Baldur mógł udać się do kina z przyjaciółmi.

Er **ist** auf einen untergeordneten Posten **abgeschoben** worden.

Przesunięto go na podrzędne stanowisko.

Jeśli w postpolu *nie* występują modyfikatory lub potencjalne człony wiodące, wtedy to postpole jest niepodzielne, zwane **potencjalnym polem środkowym**.

„Der Zufall **stellte den Witwer neben die Witwe**.“ (potencjalne pole środkowe)

Przypadek postawił obok siebie wdowca i wdowę.

„Fred **ist tot**.“ (potencjalne pole środkowe)

Hans **kaufte seinem Sohn ein neues Fahrrad**. (potencjalne pole środkowe)

Hans kupił swemu synowi nowy rower.

Na końcu tego postpola po zamianie czasu prostego na czas złożony pojawi się na przykład potencjalny człon wiodący:

Hans **hat seinem Sohn ein neues Fahrrad gekauft**.

Człony wypowiedzi lub ich części, występujące po kończącym wypowiedź modyfikatorze lub potencjalnym członie wiodącym, tworzą **pole końcowe**.

W przykładach modyfikator lub potencjalny człon wiodący zaznaczono tłustym drukiem, pole końcowe zaś tylko kursywą:

Sie nahmen die Straßenbahn und fuhren am Hauptbahnhof **vorbei**, *bis zum Hohen Tor, das Brama Wyżynna heißt*. (Grass)

Wsiedli do tramwaju i przejechali obok dworca, aż do wysokiej bramy, zwanej Bramą Wyżynną.

Da schossen wir ihn **ab** mit zwei Schüssen. (Hesse)

Tam go zestrzelilibyśmy dwoma strzałami.

Mein eigener, einziger Sohn ist drauf**gegangen** in diesem verfluchten Krieg. (Seghers)

Mój własny, jedyny syn poległ na tej przeklętej wojnie.

Kann man nicht auf**machen**, den da? (Grass)

Czy nie da się otworzyć, tego tam?

Unsere Kollegen haben ihn auf**geklärt** nach einem anonymen Hinweis aus der Bevölkerung. (Haslinger)

Nasi koledzy go odszukali dzięki anonimowej wskazówce od ludności.

Was hätte ich Ihnen denn auch antworten **sollen** auf Ihre sehr klugen und auf-richtigen Worte? (Hesse)

Cóż powinienem był wam odpowiedzieć na wasze bardzo mądre i szczere słowa?

13.2.1. Występowanie członków wypowiedzi w przedpolu

W języku polskim nie ma możliwości podziału wypowiedzi na pola. Jest to najprawdopodobniej unikatowa cecha niemieckiego języka standardowego.

13.2.1.1. Jednoczłonowe obsadzenie przedpola

W przedpolu **nie mogą wystąpić** formalne dopełnienia w bierniku, celowniku, przymkowe i negacja wypowiedzi *nicht*. Te formalne dopełnienia i *nicht* występują w polu centralnym w ściśle określonej pozycji.

Jeżeli w przedpolu, oznaczonym tłustym drukiem, występuje potencjalny człon wiodący, człon **was?**, człon **wie?**, modyfikator albo jedno z dopełnień, to jest to szyk wyróżniający.

Gegangen ist er trotzdem ins Kino. (potencjalny człon wiodący)

Mimo tego poszedł do kina.

Wissen wollte er es nicht. (potencjalny człon wiodący)

Wiedzieć tego nie chciał.

Ins Stolpern hat ihn die Bürgersteigkante gebracht. (Grass) (modyfikator)

Potknął się o krawędź chodnika.

Auf den Leib schrieb hat der Komponist dem Sänger die Rolle nicht. (modyfikator)

Kompozytor nie dostosował tej roli dla tego wokalisty.

Lehrer wolltest du doch werden. (człon *was?*)

Chciałeś przecież zostać nauczycielem.

Schön ist Inge. (człon *wie?*)

Piękna jest Inga.

Den Täter hat niemand gesehen. (dopełnienie w bierniku)

Sprawcy nikt nie widział.

Dem alten Mann wurde geholfen. (dopełnienie w celowniku)

Staremu człowiekowi udzielono pomocy.

Des Mordes klagte der Staatsanwalt den Dieb an. (dopełnienie w dopełniaczu)

Prokurator oskarżył złodzieja o morderstwo.

An sein Versprechen erinnerte ihn Erika. (dopełnienie przyimkowe)

O jego obietnicy przypomniła mu Erika.

Człon partykuły **es**, otwierający wypowiedź, umożliwia w wypowiedzi końcową pozycję podmiotu, który wtedy jest specjalnie wyróżniony:

Es blieben deswegen im Bett **unsere Kinder**.

Z tego powodu nasze dzieci pozostały w łóżku.

Es war einmal **ein König** [...]. (styl baśniowy)

Bardzo dawno temu był król [...].

Es ist heute **etwas Außergewöhnliches** passiert.

Dzisiaj wydarzyło się coś niezwykłego.

Es kamen zu der Feier **alle eingeladenen Gäste**.

Na uroczystość przybyli wszyscy zaproszeni goście.

Na początku pola przedniego mogą występować również inne człony partykuły, uwydatnione także tłustym drukiem, pod warunkiem nawiązania do treści poprzedzającej wypowiedzi:

Du hast doch viele schöne Kleider. **Eigentlich** müsstest du keine neuen kaufen.

Ty masz przecież wiele pięknych sukien. Właściwie nie musiałabyś kupować nowych.

Sie hat sich an der Diskussion nicht beteiligt. **Immerhin** hat sie nach der lebhaften Diskussion einen guten Vorschlag unterbreitet.

Ona nie uczestniczyła w dyskusji. Jednakże po ożywionej dyskusji przedstawiła dobrą propozycję.

Das Buch habe ich schon gefunden. **Bloß** fehlt mir jetzt noch das Übungsheft.

Książkę już znalazłem. Tylko jeszcze nie mam zeszytu do ćwiczeń.

Die neuen Autobahnen bringen große Verbesserungen im Autoverkehr. **Freilich** ist ihnen viel Grünland zum Opfer gefallen.

Nowe autostrady usprawniają znacznie ruch samochodowy. Oczywiście ich ofiarą jest zieleni.

Wypowiedzi, zaczynające się z reguły od członu wiodącego, może poprzedzać parenteza:

Ulrike, willst du mit uns nicht spazieren gehen?

Ulriko, czy nie chciałabyś pójść z nami na spacer?

Herr Schmidt, organisieren Sie bitte wieder einen Ausflug.

Panie Schmidt, proszę zorganizować ponownie wycieczkę.

Ah, ist das Feuerwerk schön!

A!, jakie piękne są fajerwerki.

Hurra!, schrien die Kinder, als das Tor fiel.

Hurra, wykrzykiwały dzieci, gdy strzelili gola.

13.2.1.2. Wieloczłonowe obsadzenie przedpola

W polu przednim stwierdza się także występowanie dwóch członów wypowiedzi, reprezentowanych przez partykuły stojące przed innym członem wypowiedzi lub po nim. Człony partykuły wyróżniono pogrubioną kursywą, drugi człon tłustym drukiem, człon wiodący kursywą:

Auch dieses Gelände schritten sie zählend ab. (Grass)

Także i ten teren odmierzyli, licząc kroki.

Sogar aus Amerika und Australien kamen Rückmeldungen. (Grass)

Nawet z Ameryki i Australii nadeszły reakcje.

Nur ein Arzt konnte ihm helfen.

Tylko lekarz mógł mu pomóc.

Wohl eine Stunde dauert schon die Sitzung.

Chyba już godzinę trwa to posiedzenie.

Dieses Mittel also kam nicht in Betracht. (Hesse)

Ten sposób nie wchodził w rachubę.

Woher denn war mir dies alles vertraut?

Skąd zatem było mi to wszystko dobrze znane?

Hier jedenfalls befürchtet man nichts Schlimmes.

Tutaj jednakże nie obawiano się niczego niedobrego.

So aber hatte ich etwas gutzumachen. (Haslinger)

Z tego powodu jednakże musiałem się czymś odwdziżyć.

Na początku wypowiedzi występuje także człon spójnikowy wraz z innym członem jako kontynuacja poprzedniej wypowiedzi:

Klaus hat seine Fehlentscheidungen eingesehen. **Und doch** wird er sie wieder machen.

Klaus uświadomił sobie swoje błędne decyzje. A mimo tego znowu je podejmie.

Luisse hat immer dem alten Mann geholfen. **Und ich** habe sie dabei unterstützt.

Luisa zawsze pomagała temu staremu człowiekowi. A ja jej w tym pomagałem.

Die ältere Dame war stets frisch und munter. **Aber heute** war sie krank.

Starsza pani zawsze czuła się zdrowa. Jednakże dzisiaj była chora.

Przed członem wiodącym mogą występować, zaznaczone tłustym drukiem, potencjalne człony wiodące, także poprzedzone modyfikatorami (przykłady (2) do (4)), wraz z zależnymi od nich i stojącymi przed nimi członami wypowiedzi, które zaznaczono pogrubioną kursywą:

(1) „**Den Fall wirklich lösen** konnte nur Wachmeister Studer.“ (potencjalny człon wiodący *lösen* wraz z zależnymi od niego dwoma członami wypowiedzi *den Fall* i *wirklich*.)

Tę sprawę rzeczywiście mógł wyjaśnić tylko komisarz Studer.

(2) „**Den Igeln auf der Straße ausweichen** sollte im Herbst jeder Autofahrer.“
Jesienią każdy kierowca powinien omijać jeże na drogach.

(3) „**Über das Problem noch einmal nachgedacht** haben sie dann doch nicht.“
Przecież oni ponownie tego problemu nie rozważali.

- (4) „**Den Kindern Geschenke mitbringen** wollen die Großmütter.“ (Eroms 2000: 368)
Babcie chcą przynosić dzieciom prezenty.

Taka kolejność członów wypowiedzi wskazuje jednoznacznie na szyk wyróżniający. Utrzymanie tego niemieckiego szyku członów wypowiedzi w tłumaczeniu tych niemieckich wypowiedzi na język polski brzmiałoby dziwnie / niezrozumiale. Jest to więc szyk członów wypowiedzi specyficzny dla języka niemieckiego.

Na początku występują dwa jednakowe człony wypowiedzi. Pierwszy z nich jest wtedy wypowiedzią zależną, którą zastępuje się paradygmatycznie w analizie syntaktycznej pierwszego stopnia przez odnośnik, drugi zaś syntagmatycznym odnośnikiem wypowiedzi zależnej. Drugi człon wypowiedzi po zastąpieniu opuszcza się, co zaznaczono nawiasami:

Wenn der Frühling kommt, (dann) zwitschern die Sperlinge.

Kiedy nadchodzi wiosna, wtedy ćwierkają wróble.

Dann (dann) zwitschern die Sperlinge.

Dass er die Gelegenheit verpasst hatte, (das) vergräzte ihn.

Przegapienie tej okazji zirykowało go.

Das (das) vergräzte ihn.

Dass er über alles nörgelt, (dessen) bin ich überdrüssig.

Jego ciągle żrządzenie sprzykrzyło mi się.

Dessen (dessen) bin ich überdrüssig.

Rzadko przed członem wiodącym stoją dwa różne człony wypowiedzi. Pierwszy jest zaznaczony tłustym drukiem, drugi pogrubioną kursywą, człon wiodący – tylko kursywą:

Mit den Hühnern ins Bett gehen sie dort. (Engel 1970: 80)

Z kurami oni tam spać chodzą.

Die Kinder nach Stuttgart sollst du bringen. (Engel 1970 : 81)

Dzieci do Stuttgartu powinienesz zabrać.

„**Mit dem Ball ins Gesicht** hätte er ihn werfen sollen.“ (Heidolph/Flämig/Motsch 1981: 182)

Piłką w twarz powinien był on mu rzucić.

Mit dem Tuch aus ganz kurzer Entfernung lenkt er den Stier, [...]. (Feuchtwanger, cyt. z Lühr 1985: 11.)

Plachtą z bardzo bliskiej odległości on drażni byka.

„**So offen im Auto** würde ich die Checks nicht liegen lassen.“ (cytat z Lühr 1985: 11)

Tak na widoku w samochodzie nie zostawiłbym czeków.

Zum Beispiel um die junge hübsche Dame hätte es mir leid getan. (Hesse „Der Steppenwolf“, 1997: 38)

Na przykład z powodu targnięcia się na życie młodej pięknej kobiety byłoby mi przykro.

Im Zimbabwe-Konflikt Anfang der achtziger Jahre konnte er eine gute Figur machen, weil der Diktator Ian Smith ohne dies schon am Ende war. (Haslinger „Opernball“ 2003: 169)

W konflikcie w Zimbabwe na początku lat osiemdziesiątych mógł być znaczącą postacią, ponieważ dyktator Ian Smith i tak był już skończony.

Ziemlich am Anfang, auf der Höhe des Casinos, traf ich auf eine Gruppe Jugendlicher, die Bier trank und es offensichtlich darauf abgesehen hatte, den Passanten im Weg zu stehen. (Haslinger „Opernball“ 2003: 353)

Prawie na początku, na wysokości kasyn spotkałem grupę młodocianych, którzy pili piwo i widocznie zamierzali przechodniom blokować drogę.

Dort, vor sieben Jahren, als sie beschloss, das Zigarettenpaffen einzustellen, kam Alexandra zu ihrem Vergleich: [...] (Grass „Unkenrufe“ 1992: 297)

Tam, przed siedmiu laty, kiedy zdecydowała się przestać kopcić papierosy, doszła Alexandra do swego porównania.

„Der Universität zum Jubiläum gratulierte auch Bundesminister Dorothee Wilms, die in den fünfziger Jahren in Köln studiert hatte.“

Uniwersytetowi z okazji jubileuszu gratulowała minister federalna Dorothea Wilms, która studiowała w latach pięćdziesiątych w Kolonii.

„Vor drei Tagen auf dem Sportplatz habe ich ihn gesehen.“ (Welke 2007: 114)

Przed trzema dniami na boisku go widziałem.

„Auf dem Sportplatz vor drei Tagen habe ich ihn gesehen.“ (Welke 2007: 114)

Na boisku przed trzema dniami go widziałem.

Powyższe przykłady negują dotychczasową regułę, że na początku wypowiedzi centralnej może stać tylko **jeden** człon wypowiedzi. Obecnie należy tę starą regułę uważać za prototypową i szukać uzasadnienia dla wielocłonowego szyku przedpola.

Na przykład Eroms uzasadnia kombinację dwóch członów przed członem wiodącym na podstawie swoich dwóch przykładów zwartością jednolitego usytuowania wypowiedzi:

- (51) „Am Sonntagmorgen im frühesten Zug war er unausgeschlafen genug, das ganze Unternehmen zu verfluchen. (Uwe Johnson nach Van de Velde 1978, S. 134)“

Hier sind eine Temporal- und eine Lokalangabe kombiniert, was offenbar eine recht gängige Möglichkeit darstellt.

(52) Auf der Zugspitze, im September haben wir zum ersten Mal Schnee gehabt.

Durch die gemeinsame Platzierung im Vorfeld ergibt sich eine kompakte einheitliche Situierung der Aussage. (Eroms 2000: 368f.)

W nauce języka niemieckiego trzeba uwzględnić przede wszystkim jednoczłonowe obsadzenie pola przedniego i jedynie wskazać na możliwość jego wieloczłonowej obsady.

13.2.2. Szyk członów wypowiedzi w polu centralnym

13.2.2.0. Uwagi wstępne

Pole centralne jest jedynym polem, w którym występują wszystkie człony wypowiedzi w ilości i kolejności, zależnej od intencji mówcy lub pisarza. Liczba członów wypowiedzi jest ograniczona i zależy od fonicznej lub pisemnej realizacji tekstu. W tej ostatniej realizacji stwierdzono największą ilość członów wypowiedzi. Poniższa tabela przedstawia wyniki obliczeń ilości członów wypowiedzi w pracach doktorskich Bielewicz-Dubiec (2008: 205), Dubiec-Stach (2008: 2005) i Radojewskiej (2008: 126ff.) w polu centralnym:

Liczba członów	Grass	Haslinger	Hesse
nieobsadzone pole	15%	12,7%	29,1%
1 człon wypowiedzi	29,02%	37,2%	24,2%
2 człony wypowiedzi	33,08%	32,30%	26,1%
3 człony wypowiedzi	17,38%	14,34%	14,37%
4 człony wypowiedzi	4,22%	2,85%	4,6%
5 członów wypowiedzi	1,21%	0,35%	1,1%
6 członów wypowiedzi	0,07%	0,04%	0,12%
7 członów wypowiedzi	0,02%	0%	0,09%

Z tych danych statystycznych wynika jasno, że pole centralne może być nieobsadzone i że od liczby członów wypowiedzi zależy częstotliwość ich występowania. Pięcio-, sześć- i siedmioczłonowego obsadzenia pola centralnego nie zanotowano w dialogach, a więc należy przyjąć, że najczęściej występuje ono w literaturze.

W następnych podrozdziałach przedstawimy neutralny szyk członów wypowiedzi w polu centralnym. Następnie wskażemy także na znaczenie odstępstw od szyku neutralnego, co ma niebagatelne znaczenie dla dokładnego zrozumienia tekstu pisanego.

13.2.2.1. Dwuczłonowe obsadzenie pola centralnego z podmiotem

Podmiot zostanie oznaczony tłustym drukiem, drugi kompatybilny człon tylko kursywą.

Bezpośrednio po członie wiodącym występuje **obowiązkowo tylko podmiot formalny**. Po nim może wystąpić formalne dopełnienie w bierniku lub człon partykuły *nicht* jako negacja całej wypowiedzi.

Das muss **man** sich vorstellen. (Haslinger)

To trzeba sobie wyobrazić.

Mit einem nassen Gewehr kann **man** nicht schießen. (Haslinger)

Mokrym karabinem nie można strzelać.

Und an Zuschauern fehlte **es** nicht. (Grass)

I nie brakowało widzów.

Po formalnym podmiocie występuje drugi kompatybilny człon wypowiedzi, zależny od intencji mówcy:

Die Aufgabe muss **man** anders lösen.

To zadanie należy rozwiązać inaczej.

Von dort oben sieht **man** die Alpen.

Stamtąd z góry widać Alpy.

Bald wird **man** nach Geschäftsordnung rufen. (Grass)

Wkrótce zacznie się wołanie o regulamin obrad.

In Mathe hagelte **es** Fünfen.

Na matmie posypały się jedynki.

Hat **es** die ganze Nacht geschneit?

Czy całą noc padał śnieg?

Zum Nachtschisch gibt **es** Speiseeis.

Na deser podano lody.

Podmiot występuje w wypowiedzi centralnej i inicjalnej **z reguły** po członie wiodącym, jeśli jest reprezentowany przez:

1. słowoformę deiktyczną:

In manchem Paar entdeckten **wir** uns. (Grass)

W niektórych parach odkrywaliśmy siebie

Hast **du** deine Schulaufgaben gemacht?

Czy odrobiłaś już swoje zadania domowe?

Kommen **Sie** bitte herein.

Niech pan, proszę, wejdzie,

2. przez odnośnik:

Ist **er** (= der junge Arzt) ein eleganter Mann?

Czy on (= ten młody lekarz) jest eleganckim mężczyzną?

Morgen kommt **sie** (= Hannelore) zu unserer Feier.

Jutro przyjdzie ona (= Hannelora) na naszą uroczystość,

3. tematyczną frazę rzeczownikową:

Schließlich sei **das Grab des Menschen** *letztgültiger Ausdruck*. (Grass)

W końcu grób to ostateczny wyraz człowieka

Dagegen hat **Joe** *sich aufgelehnt*, aber vergebens. (Haslinger)

Temu Joe się opierał, ale na próżno

Auf längere Fahrten nahm **Jerzy Wróbel** *sie* mit. (Grass)

W dłuższe podróże zabierał ich ze sobą Jerzy Wróbel

Na, hier kriege **der Bursche** *es gesagt*, [...]. (Hesse)

No, tu powie się temu łobuzowi, [...].

Rzadziej występuje rematyczny podmiot bezpośrednio po członie wiodącym:

[...] hier und da bezeugen **Windlichter** *an Grabstellen Besuch* [...]. (Grass)

[...] *tu i tam zaświadczają lampiony / znicze o odwiedzinach na grobach* [...]

Podmiot może być odsunięty od członu wiodącego jedynie wtedy, gdy nie jest to podmiot formalny, przez:

1. człon partykuły:

Letzte Woche ist *auch* **sie** gekommen.

W poprzednim tygodniu też przyszła

Am Schluss redete *nur noch* **er**. (Haslinger)

Na koniec mówił tylko jeszcze on

Das versteht ja **jeder**. (Hesse)

To przecież każdy rozumie

Damals wurde *auch* **Karl Feilböck** verhört. (Haslinger)

Wtedy przesłuchano także Karla Feilböcka

Es kam jedoch **seine Frau** herein, [...]. (Hesse)

Weszła jednak jego żona, [...].

2. człon modalny:

Gestern wurde *vielleicht* **er** gelobt.

Wczoraj być może jego pochwalono

Viel bieten *natürlich* **die holländischen Kleinmeister**. (Grass)

Dużo oferują oczywiście mniejsi mistrzowie holenderscy,

3. człon reprezentowany przez leksem **SICH**, który ze względu na swą tematyczność rzadziej występuje po podmiocie reprezentowanym przez frazę rzeczownikową:

Und in einem Jahr würden *dich* **die Beduinen** verfeuern. (Haslinger)

Und in einem Jahr würden **die Beduinen** *dich* verfeuern.

I za rok wystrzelaliby cię Beduini

Freiwillig hat *sich* **Wilhelm** gemeldet.

Freiwillig hat **Wilhelm** *sich* gemeldet.

Na ochotnika zgłosił się Wilhelm

Gestern hat *sich* **Karin** verschluckt.
 Gestern hat **Karin** *sich* verschluckt.
Wczoraj Karina się zachłysnęła,

4. inny człon tematyczny:

Ist *das* **der springende Punkt**?
Czy jest to sedno sprawy?
 Ins Stolpern hat *ihn* **die Bürgersteigkante** gebracht. (Grass)
Potknął się o krawędź chodnika
 Und so weit folgte *ihm* **der Geringste**. (Haslinger)
I tak daleko towarzyszył mu ten najmniej znaczący
 Und zu diesem Gefühl gesellten *sich* **eine frische Aufgeräumtheit und Lachlust**
 [...]. (Hesse) (potencjalne pole centralne)
 (Człon tematyczny *sich* występuje przed członem tematycznym reprezentowanym przez nieokreśloną frazę rzeczownikową.)
I do tego uczucia dołączyły się dobry humor i ochota do śmiechu
 Beraubt hat *ihn* **ein Bursche**.
Ograbil go jakiś łobuz
 In der Karlsplatzpassage kamen *mir* **zwei junge Polizisten** entgegen. (Haslinger)
W pasażu na Placu Karla wyszli mi naprzeciwko dwaj młodzi policjanci
 Aber nun fällt *mir* **etwas** ein. (Hesse)
Ale teraz coś mi przychodzi na myśl.

Jeżeli przed podmiotem występuje formalne dopełnienie w celowniku lub bierniku, albo człon wypowiedzi reprezentowany przez odnośnik lub słowo-formę deiktyczną, **to podmiot mimo odsunięcia od członu wiodącego nie jest szczególnie wyróżniony**, czyli jest członem tematycznym. **Każde inne odsunięcie podmiotu od członu wiodącego wskazuje na jego szczególne wyróżnienie**. Podmiot jest wtedy członem tematycznym.

Tematyczny podmiot jest np. w wypowiedziach:

Es wurde *dem Wolf* **ein Kaninchen** vorgeführt [...]. (Hesse)
Wilkowi pokazano króliczka.
 Wie uns Deutschen wird *den Polen* **das Recht der Toten** auf Heimkehr zuerkannt werden müssen. (Grass)
Jak nam Niemcom, tak i Polakom musi być przyznane prawo umarłych do powrotu.

13.2.2.2. Dwuczłonowe obsadzenie pola centralnego bez podmiotu

Człon wypowiedzi występujący bezpośrednio po członie wiodącym jest oznaczony tłustym drukiem, drugi człon pola centralnego tylko kursywą.

W polu centralnym bez podmiotu występuje **obligatoryjnie** po członie wiodącym:

1. formalne dopełnienie w bierniku lub celowniku. Po nim występuje dopiero inny, zgodny z intencją mówcy, kompatybilny człon wypowiedzi:

Georg hat **es** auf den Anorak abgesehen.
Georg upatrzył sobie ten skafander
 Dieser Gedanke lässt **einen** nicht mehr los.
Ta myśl jest natrętna
 Das macht **einem** große Sorgen.
To sprawia człowiekowi spore kłopoty
 Ich musste **mir** einen Ausweg einfallen lassen.
Musiałem sobie znaleźć jakieś wyjście
 Die Krankheit äußert **sich** durch Schüttelfrost.
Choroba objawia się dreszczami
 Falle **mir** nicht!
Nie upadnij mi!

2. dopełnienie w celowniku lub bierniku reprezentowane przez słowoformę deiktyczną lub odnośnik, po dopełnieniu zaś inny kompatybilny człon wypowiedzi, zgodny z intencją mówcy:

Du kannst **dir** ein neues Auto erlauben?
Czy możesz sobie pozwolić na nowy samochód?
 Hugo putzt **sich** die Zähne.
Hugo myje zęby
 Wir haben **dich** in Bamberg besuchen wollen.
Chcieliśmy cię odwiedzić w Bambergu
 Josef wollte **euch** am Sonntag besuchen.
Josef chciał was odwiedzić w niedzielę
 Ein leichter Kopfschmerz war **ihm** (= Alexander) wichtig, [...]. (Grass)
Lekki ból głowy był dla niego (= Alexandra) ważny
 Er hat **ihm** (= dem alten Mann) für seine Hilfe gedankt.
(On) podziękował mu (= temu staremu mężczyźnie) za jego pomoc
 Ich habe **ihn** (= meinen Freund) vor Neuem Jahr gesehen.
Widziałem go (= swego przyjaciela) przed Nowym Rokiem,

3. dopełnienie w bierniku przed dopełnieniem w celowniku, reprezentowane przez odnośniki lub jedno z nich – przez słowoformę deiktyczną:

Sie hat **es** (= das Buch) ihm (= Franz) gegeben.
Ona mu (= Franzowi) ją (= tę książkę) dała
 Ich wollte **es** (= das Bild) mir anschauen.
Chciałem go (= ten obraz) sobie obejrzeć

Ich wasche **sie** (= die Hände) *mir*.

Myję je (= ręce) sobie,

4. dopełnienie w bierniku przed dopełnieniem w dopełniaczu reprezentowane przez frazy rzeczownikowe lub odnośniki:

Ein vormalig kommunistischer Abgeordneter hatte **das deutsch-polnische Versöhnungswerk** „des verkappten Revanchismus“ verdächtigt. (Grass)

Dawny komunistyczny poseł podejrzewał niemiecko-polskie dzieło pojednania o „zamaskowany rewanżyzm”

Der Spion hat **den Untergrundkämpfer** des Verrates geziehen.

Szpieg obwiniał bojownika ruchu oporu o zdradę

Er hat **ihn** dessen geziehen.

On go o to oskarżał

Wer nimmt **sich** des Problems an?

Kto zajmie się tym problemem?

Wer nimmt **sich** dessen an?

Kto się tym zajmie?

Hubert hat **seinen Kameraden** des Vertrauensbruches bezichtigt.

Hubert zarzucił swemu koledze nadużycie zaufania

Er hat **ihn** dessen bezichtigt.

On mu to zarzucił,

5. dopełnienie w dopełniaczu, reprezentowane przez wskaźnik, występuje przed dopełnieniem w bierniku, reprezentowanym przez frazę rzeczownikową:

Der Spion hat **dessen** den Untergrundkämpfer geziehen.

Szpieg o to obwinia bojownika

Hubert hat **dessen** seinen Kameraden bezichtigt.

Hubert to zarzucił koledze,

6. tematyczne dopełnienie występuje z reguły przed rematycznym dopełnieniem, jeżeli te dopełnienia są reprezentowane przez frazy rzeczownikowe:

Der Nachbar hat **seinem Sohn** einen neuen Computer gekauft.

Sąsiad kupił swojemu synowi nowy komputer

Der Nachbar hat **den neuen Computer** einem seiner Söhne geschenkt.

Sąsiad podarował nowy komputer jednemu ze swoich synów,

7. dopełnienie w bierniku występuje z reguły po dopełnieniu w celowniku, jeżeli te dopełnienia są reprezentowane przez tematyczne lub rematyczne frazy rzeczownikowe:

Ich werde **der Lehrerin** dein Heft übergeben.

Oddam nauczycielce twój zeszyt

Ich werde **einer Lehrerin** ein Buch empfehlen.

Polecę nauczycielce pewną książkę,

8. tematyczne dopełnienie w bierniku występuje z reguły przed członem wypowiedzi, reprezentowanym przez przyimkową frazę rzeczownikową, np. przez człon **wohin?** lub **wo?**, wyróżniony tylko kursywą:

Der Kelner stellte **die Gläser** *in den Schrank*.

Kelner wstawił kieliszki do szafy

Marlene verteilte **den Jam** *auf ihrer Stulle*.

Marlena rozsmarowała dżem na swojej kanapce,

9. formalne dopełnienie przyimkowe występuje na końcu pola centralnego:

Der Hund biss *wild* **um sich**.

Pies kąsał wściekle wokół siebie

Feilböck nahm den Koffer **an sich**. (Haslinger)

Feilböck przywłaszczył sobie tę walizkę

Der Kranke hat nichts **zu sich** genommen.

Chory jeszcze niczego nie spożył

Ihr habt die Kasette **an euch** gebracht.

Wy przywłaszczyliście sobie tę kasetę

Diese Nachricht behalte **nur für dich**.

Tę wiadomość zachowaj tylko dla siebie

Die Cholera griff *rasch* **um sich**.

Cholera szybko się rozprzestrzeniła.

Rzadko występują obok siebie dwa dopełnienia w bierniku lub dwa dopełnienia przyimkowe. Dopełnienie oznaczające osoby albo ludzką czynność występuje z reguły przed dopełnieniem rzeczowym:

Ich lasse **den Witwer** *das Erbstück* tragen [...]. (Grass)

Pozwalam wdowcowi nosić pamiątkę rodzinną [...].

Das Mittagessen kostete **die ganze Familie** *dickes Geld*.

Obiad kosztował całą rodzinę grubą forszę.

Ein Dozent lehrt **die ausländischen Studenten** *die richtige Aussprache*.

Docent uczy poprawnej wymowy zagranicznych studentów.

Mein Freund fragt **meine Schwester** *die grammatischen Regeln* ab.

Mój przyjaciel odpytuje moją siostrę z reguł gramatycznych.

„Er klagte **gegen den Fahrer** *auf Schadenersatz*.“ (Helbig / Buscha 2001: 487)

On wniósł pozew o odszkodowanie od kierowcy.

Noch am gleichen Tag ist **von uns** *auf die himmelsschreiende Ungerechtigkeit* geantwortet worden.

Jeszcze tego samego dnia odpowiedzieliśmy na tę wołającą o pomstę do nieba niesprawiedliwość.

Dopełnienie przyimkowe i człon przyimkowy występują z reguły po wszystkich innych dopełnieniach niezależnie od morfologicznej reprezentacji dopełnień:

Das Jahrhundert der Vertreibungen wird **seinen Ausgang** unter dem Zeichen der Heimkehr finden. (Grass)

Stulecie wypędzeń zakończy się pod znakiem powrotu na rodzinną ziemię.

Das Jahrhundert der Vertreibungen wird **ihn** darunter finden.

Wiek wypędzeń tym się zakończy.

Der Student dankt **dem Professor** für seinen Rat.

Student dziękuje profesorowi za jego radę.

Er dankt **ihm** dafür.

On dziękuje mu za to.

Der Arzt hält **die Diagnose seines Kollegen** für die Beste.

Lekarz uważa diagnozę swego kolegi za najlepszą.

Er hält **sie** dafür.

On uważa ją za taką.

Das Rote Kreuz verteilt **die Nahrungsmittel** an die Opfer des Erdbebens.

Czerwony Krzyż rozdziela artykuły żywnościowe ofiarom trzęsienia ziemi.

Das Rote Kreuz verteilt **sie** an sie.

Czerwony Krzyż je im rozdziela.

Kolejność dwóch rzeczownikowych fraz przyimkowych zależy bez względu na ich klasyfikację od ich semantycznego znaczenia. Przyimkowa fraza rzeczownikowa oznaczająca osobę lub grupę osób albo ludzką czynność występuje przed przyimkową frazą rzeczownikową oznaczającą rzeczy:

Er wollte **auf das Mädchen** mit der Aktentasche einschlagen. (Haslinger)

On chciał okładać dziewczynę swoją aktówką.

Die Tochter lebt **mit ihrer Familie** in Deutschland, ein Sohn in Salzkammergut. (Haslinger)

Córka żyje ze swoją rodziną w Niemczech, jeden ze synów w Salzkammergut.

Sie sah **mit verdunkeltem Blick** zu Boden. (Hesse)

Spojrzała spochmurniałym wzrokiem na ziemię.

Sie „verschwand **nach dem Klopfszeichen des Priesters** im Beichtstuhl [...].“ (Grass)

Zniknęła po znaku pukania księdza w konfesjonale [...].

Sie „kehrte **mit niedergeschlagenem Blick** zur Kirchenbank zurück, [...].“ (Grass)

Powróciła ze spuszczonym wzrokiem do kościelnej ławki [...].

Człon **wann?** lub **bis wann?**, lub **seit wann?**, lub **wie oft?**, lub **wie lange?** występuje z reguły przed członem **wo?** lub **wohin?**, lub **woher?**, reprezentowanym przez przyimkową frazę rzeczownikową:

Er war **gestern / eine Woche lang / bis 6 Uhr** im Krankenhaus.

Był wczoraj / cały tydzień / do godziny szóstej w szpitalu.

Herr Klein reist **nächste Woche / einmal im Monat** in die Slowakei.

Pan Klein pojedzie w następnym tygodniu / raz w miesiącu na Słowację.

Herr Klein reist **oft** in die Slowakei.

Pan Klein często jeździ na Słowację.

Birgitta ist **vorgestern** / **vor einer Woche** aus Russland gekommen.

Birgitta wróciła przedwczoraj / przed tygodniem z Rosji.

Er bleibt **eine Woche** in Magdeburg.

On pozostanie przez tydzień w Magdeburgu.

Jeśli jeden z członów **wo?**, **wohin?**, **woher?** jest reprezentowany przez odnośnik, to ten człon występuje przed jednym z członów **wann?**, **bis wann?**, **seit wann?**, **wie oft?**, **wie lange?** reprezentowanym przez frazę rzeczownikową lub przyimkową frazę rzeczownikową:

Birgit ist **dorther** / **von dort** (= aus Russland) vorgestern / vor einer Woche gekommen.

Birgitta wróciła stamtąd (= z Rosji) przedwczoraj / przed tygodniem.

Er bleibt **dort** (= in Magdeburg) die kommende Woche.

On pozostanie tam (= w Magdeburgu) przez następny tydzień.

Partykuła *nicht* też wzmocniona przez *mehr* występuje, jako negacja całej wypowiedzi, zawsze na końcu dwuczłonowego pola centralnego:

Selbst Mitte Mai war an Rapsblüte **nicht** zu denken. (Grass)

Nawet na początku maja było nie do pomyślenia kwitnienie rzepaku.

Jetzt, nachdem die Idee raus ist, kann ich **nicht mehr** zurück. (Grass)

Teraz, gdy idea jest znana, nie mogłem się wycofać.

Nein, widersprich mir **nicht**, lass mich reden. (Hesse)

Nie, nie oponuj / nie sprzeciwiaj mi się, pozwól mi mówić.

Dieser Gedanke lässt einen **nicht mehr** los.

Ta myśl jest natrętna.

Ich weiß es **nicht mehr**.

Tego już nie wiem.

Kolejność członów wypowiedzi zależy także od logicznego przedstawienia danego stanu rzeczy.

Der Zug fährt von Berlin nach Paris.

Pociąg jedzie z Berlina do Paryża.

Elisabeth hat seit dem frühen Morgen bis spät in die Nacht gelesen.

Elisabeth czytała od samego rana aż do późnej nocy.

Kolejność członów wypowiedzi zależy także od kontekstu, ponieważ człony tematyczne stoją z reguły przed członami rematycznymi:

Der Morgen war **für ihn** eine schlimme Tageszeit. (Hesse)

Ranek był dla niego złą porą dnia.

Ich könnte **mit ihnen** ein Bilderbuch füllen: [...]. (Grass)

Mógłbym nimi zappełnić książkę z obrazkami [...].

Und Reschke, der arme Reschke, [...], bot **aus seinen verdeckten Töpfen** weitere Finanzierungen an. (Grass)

A Reschke, biedny Reschke, [...], proponował ze swoich ukrytych zasobów dalsze finansowanie.

Ihr solltet **auf jeden Fall** Umbettungen zulassen. (Grass)
Wy powinniście w każdym razie pozwolić na przeniesienie (zmarłych).
 Ein Mitschüler fand **für sein Talent** breiten Spielraum.
Jeden ze współuczniów znalazł dużą możliwość rozwoju swego talentu.
 Ihr seid **auch** gute Ärzte geworden.
Wy także staliście się dobrymi lekarzami.
 Aber ich wurde **bald** eines Besseren belehrt. (Haslinger)
Ale wkrótce zostałem wyprowadzony z błędu.
 Er holte **aus dem Auto** einen Packen Einweghandschuhe, die sie überstreiften.
 (Haslinger)
Przyniósł z samochodu paczkę jednorazowych rękawiczek, które oni założyli.
 Unerträglich spöttisch sah **mich** Mozart an. (Hesse)
Nieźnośnie drwiąco spojrzął na mnie Mozart.
 Sie sah **ihn** (= den Yeti) mit eigenen Augen.
Widziała go (= yeti) na własne oczy.
 Der Parteivorsitzende musste **jetzt** die Regierungsgeschäfte übernehmen.
Przewodniczący partii musiał teraz przejąć rządy.
 Herr Loos kam **neulich** wegen der Leute.
Pan Loos przyszedł niedawno ze względu na ludzi <języki ludzkie>.
 Der Füller fiel **Hanna** aus dem Fenster.
Wieczne pióro wypadło Hannie z okna.
 Ich bin **wahrscheinlich** der einzige, der sich den Fundort genauer angesehen hat.
 (Haslinger)
Jestem prawdopodobnie jedynym, który obejrzał dokładniej to miejsce znalezienia.

Dotychczas przedstawiona kolejność członów wypowiedzi w dwuczłonowym polu centralnym bez podmiotu uważana jest tak w mowie, jak i w piśmie za **neutralną**, za **oczekiwaną**. Każde odstępstwo od neutralnego szyku członów wypowiedzi wskazuje **na szczególne wyróżnienie danego członu**.

Jeżeli jeden z członów: **wann?**, **bis wann?**, **seit wann?**, **wie oft?** lub **wie lange** występuje po członie **wo?**, **wohin?** lub **woher?**, to jest to szyk wyróżniony.

Birgit ist aus Russland **vor einer Woche** gekommen.
Birgita wróciła przedwczoraj / przed tygodniem z Rosji.
 Er bleibt in Magdeburg **die kommende Woche**.
On pozostanie w Magdeburgu przez następny tydzień.

Jeżeli człon reumatyczny, oznaczony tłustym drukiem, występuje przed członem tematycznym, oznaczonym tylko kursywą, to jest to także szyk wyróżniony:

Ja, ich hatte **eine grauenhafte Furcht** vor dem Tode. (Hesse)
Bardzo bałem się śmierci.

Der Wolf gehorchte **aufmerksam** jedem Befehl, [...]. (Hesse)
Wilk wykonywał baczenie każdy rozkaz.

Er tritt **einen Schritt** zur Seite, um zu kotzen, hält aber die Hand noch am Zoom-Knopf. (Haslinger)
Odszedł na stronę, aby wymiotować, ale naciskał jeszcze ręką na zoom / transfokator.

Die Ostsee schien **tot** für immer zu sein.
Bałtyk wydawał się być martwy na zawsze.
Sie trug **im Einkaufsnetz** die Pilze. (Grass)
(Ona) niosła w siatce na zakupy grzyby.

13.2.2.3. Trójczłonowe obsadzenie pola centralnego z podmiotem

W tekstach po pierwszej wypowiedzi występują w następnych wypowiedziach najczęściej człony tematyczne, a więc znane z poprzedniej wypowiedzi i dlatego podmiot występuje najczęściej w polu centralnym⁶⁶.

Kolejność podmiotu i formalnych członów zdania jest taka sama jak w dwuczłonowej obsadzie pola centralnego: bezpośrednio po członie wiodącym występuje formalny podmiot, po nim formalne dopełnienie w bierniku, a na końcu inny człon zgodnie z zamiarem komunikacyjnym mówcy. Ostatni, rematyczny człon zostanie oznaczony tłustym drukiem:

Das muss man sich **genau** vorstellen.
To trzeba sobie dokładnie wyobrazić.
Morgens muss man sich **immer** beeilen.
Rano trzeba się zawsze śpieszyć.
Hier wohnt es sich **gut**.
Tutaj dobrze się mieszka.

Po formalnym podmiocie występuje najpierw człon partykuły albo człon modalny, a po nim odpowiedni człon związany z przekazaniem odpowiedniej informacji:

Wird es auch **morgen** regnen?
Czy także jutro będzie padało?
Und an Zuschauern fehlte es sicher **nicht**. (Grass)
I na pewno nie brakowało widzów.
Die Aufgabe muss man wahrscheinlich **anders** lösen.
To zadanie trzeba prawdopodobnie rozwiązać inaczej.
Kann man auch **mit einem nassen Gewehr** schießen?
Czy mokrym karabinem można także strzelać?

⁶⁶ Radojewska (2008: 162) podaje, że w trójczłonowym polu centralnym (średkowym) podmiot występował w 66,57%.

Podmiot, morfologicznie reprezentowany przez odnośnik lub słowoformę deiktyczną, występuje najczęściej bezpośrednio po członie wiodącym. Po nim następuje obligatoryjnie formalne dopełnienie albo dopełnienie reprezentowane morfologicznie przez odnośnik lub słowoformę deiktyczną. Pozycję końcową zajmuje reumatyczny człon wypowiedzi zgodny z zamiarem informacyjnym mówcy:

Nur lautlos folgten sie ihr **ins Zimmer**.
Bez żadnego słowa podążali za nią do pokoju.
 Jeden Morgen putzt er sich **die Zähne**.
Każdego ranka myje on zęby.
 Bis morgen kannst du mir **das Buch** lassen?
Czy możesz mi zostawić tę książkę do jutra?
 Wollte sie dich **in Mannheim** besuchen?
Czy (ona) chciała odwiedzić cię w Mannheimie?
 Geholfen hat es ihm **sehr**.
Bardzo mu to pomogło.
 Gelobt habe ich ihn **gestern**.
Pochwaliłem go wczoraj.
 Neulich hat er sich **schnell** angekleidet.
Niedawno się szybko ubrał.
 Warum erfreut er sich **großen Ansehens**?
Dlaczego cieszy on się dużym poważaniem?
 Bei der Kälte musst du dich **entsprechend** anziehen.
Na ten ziąb musisz się odpowiednio ubrać.
 Am Morgen muss ich mich **immer** beeilen.
Rano muszę się zawsze śpieszyć.
 Heute arbeitet sie mir **zu langsam**.
Dzisiaj ona pracuje mi zbyt wolno.
 Hat das sich **nach Zank** angehört?
Czy to zabrzmiało jak kłótnia?
 Hast du es **auf die Bluse** abgesehen?
Czy ty sobie upatrzyłaś tę bluzkę?
 Haltet ihr es **mit den Mietern**?
Czy wy sympatyzujecie z lokatorami?

Jeżeli podmiot jest reprezentowany przez określoną lub nieokreśloną frazę rzeczownikową, to bezpośrednio po członie wiodącym występuje formalne dopełnienie w bierniku lub celowniku albo inne tematyczne dopełnienie. Po podmiocie występuje inny kompatybilny człon wypowiedzi:

Im Sommer sollte sich jedes Kind **über die Ferien** freuen.
Latem powinno się każde dziecko cieszyć z wakacji.
 Lässt sich diese Musik **gut** anhören?
Czy ta muzyka brzmi ładnie / zachęcająco?
 Hat sich das Gespräch **nach Zank** angehört?

Czy ta rozmowa brzmiała jak sprzeczka?
*Äußert sich die Krankheit **durch Schüttelfrost**?*
Czy ta choroba objawia się dreszczami?

Podmiot, reprezentowany przez określoną lub nieokreśloną frazę rzeczownikową, może także stać bezpośrednio po członie wiodącym, po nim występuje formalne dopełnienie w bierniku lub celowniku albo inne tematyczne dopełnienie. Pole centralne kończy inny, zgodny z intencją mówcy człon wypowiedzi:

*In der Winterzeit sollte jedes Kind sich **aufs Rodeln** freuen.*
Zimą każde dziecko powinno się cieszyć na jeżdżenie na sankach.
*Lässt diese Musik sich **gut** anhören?*
*Hat das Gespräch sich **nach Zank** angehört?*
*Äußert die Krankheit sich **durch Schüttelfrost**?*

Podmiot, reprezentowany morfologicznie przez odnośnik lub słowoformę deiktyczną, lub określoną frazę rzeczownikową, może być przez człon partykuły lub człon modalny, obydwie uwydatnione tłustym drukiem, przesunięty na drugą pozycję w polu centralnym. Po podmiocie występuje wtedy inny kompatybilny człon wypowiedzi:

*Hat **auch** er sich erkältet?*
Czy także i on się przeziębil?
*Kommt **denn** Hans heute?*
Czy Hans przyjdzie dzisiaj?
*Morgen wirst **vielleicht** du vom Lehrer gelobt.*
Być może jutro zostaniesz pochwalony przez nauczyciela.
*Übermorgen geht **sicher** Inge ins Kino.*
Pojutrze Inga pójdzie z pewnością do kina.

Podmiot, reprezentowany przez frazę rzeczownikową, może także zająć drugą pozycję po członie tematycznym, często reprezentowanym przez odnośnik lub słowoformę deiktyczną. Po podmiocie, zaznaczonym tłustym drukiem, występuje inny człon wypowiedzi odpowiedni dla treści całej wypowiedzi:

*Immer wollte mir **der Verkäufer** etwas Interessantes anbieten.*
Sprzedawca chciał mi zawsze zaproponować coś interesującego.
*Klagte sie **der Staatsanwalt** des Diebstahls an?*
Czy prokurator oskarżył ją o kradzież?
*Hat ihm **der kleine Junge** sehr geholfen?*
Czy mu ten mały chłopiec bardzo pomógł?

Po podmiocie, niezależnie od jego morfologicznej reprezentacji, kolejność dopełnień, reprezentowanych przez frazy rzeczownikowe, zależy od ich tematyczności lub rematyczności w następujący sposób:

1. Jeżeli obydwa dopełnienia są reprezentowane przez tematyczne lub rematyczne frazy rzeczownikowe, wtedy po podmiocie występuje z reguły dopełnienie w celowniku, uwydatnione tłustym drukiem, przed dopełnieniem w bierniku:

Morgen wird ein Junge **der jungen hübschen Frau** diese roten Rosen überreichen.
Jutro młodzieniec wręczy tej młodej pięknej dziewczynie te czerwone róże.
 Morgen wird ein Junge **einer jungen hübschen Frau** rote Rosen überreichen.
Jutro wręczy młodzieniec młodej pięknej dziewczynie czerwone róże.

2. Jeżeli jedno z dopełnień jest tematyczne, a drugie rematyczne, to po podmiocie występuje z reguły dopełnienie tematyczne, zaznaczone tłustym drukiem, przed dopełnieniem rematycznym:

Am Montag hat die Mutter **ihrem Sohn Karl** ein schönes Bilderbuch überreicht.
W poniedziałek matka wręczyła swemu synowi Karłowi piękną książkę z obrazkami.
 Am Montag hat die Mutter **das schöne Bilderbuch** einem ihrer Söhne überreicht.
W poniedziałek matka wręczyła tę piękną książkę z obrazkami jednemu ze swoich synów.
 Hat dein Vater **deinen Ball** einem kleinen Jungen geschenkt?
Czy twój ojciec podarował twoją piłkę jakiemuś małemu chłopcu?
 Hat dein Vater **dem kleinen Jungen** einen Ball geschenkt?
Czy twój ojciec podarował temu małemu chłopcu piłkę?

Jeżeli podmiot i występujące po nim dopełnienia w celowniku i bierniku są morfologicznie reprezentowane przez słowoformy deiktyczne lub odnośniki, to te człony muszą obligatoryjnie zachować taki szyk:

podmiot + dopełnienie w bierniku + dopełnienie w celowniku:

Gestern hat sie es ihm gegeben.
Wczoraj ona mu to dała.
 Erst in einer Woche wollen Sie es sich anschauen?
Dopiero za tydzień chce pan / pani sobie to obejrzeć?
 Morgen will ich es mir anschauen.
Jutro chcę to sobie obejrzeć.
 Gestern hat er sie ihr geschenkt.
Wczoraj on jej je podarował.
 Habe ich sie ihm versprochen?
Czy ja mu je obiecałem?
 Haben wir das euch gegeben?
Czy my wam to daliśmy?

Jeżeli podmiot jest reprezentowany przez słowoformę deiktyczną lub odnośnik, a jedno z dopełnień w celowniku lub bierniku jest frazą rzeczownikową, to ta fraza występuje na końcu pola centralnego:

Gestern hat *er sie* (= die Ohrringe) **seiner Freundin** geschenkt.

Wczoraj on podarował je swojej przyjaciółce.

Gestern hat *er ihr* **die Ohrringe** geschenkt.

Wczoraj on podarował jej te kolczyki.

Habe *ich sie* (= meine Hilfe) **meinem Freund** versprochen?

Czy (ja) ją (= swoją pomoc) obiecałem memu przyjacielowi?

Habe *ich ihm* (= meinem Freund) **meine Hilfe** angeboten?

Czy (ja) zaproponowałem mu swoją pomoc?

Haben *wir euch* **das Geld** gegeben?

Czy daliśmy wam te pieniądze?

Jeżeli podmiot jest reprezentowany przez frazę rzeczownikową, a dopełnienia w bierniku i celowniku przez słowoformę deiktyczną lub odnośnik, to wtedy podmiot może stać:

1. bezpośrednio po członie wiodącym:

Am Sonntag hat **der Bräutigam** *es ihr* geschenkt.

W niedzielę narzeczony to jej podarował,

2. między dopełnieniami:

Am Sonntag hat *es* **der Bräutigam** *ihr* geschenkt,

3. po obydwu dopełnieniach:

Am Sonntag hat *es ihr* **der Bräutigam** geschenkt.

Jeżeli po podmiocie reprezentowanym przez frazę rzeczownikową występują dwa dopełnienia w bierniku reprezentowane przez tematyczne lub rematyczne frazy rzeczownikowe, to wtedy dopełnienie oznaczające osobę lub osoby występuje bezpośrednio po podmiocie, a przed dopełnieniem rzeczowym:

Seit einen Jahr lehrt *ein deutscher Dozent* **die ausländischen Studenten** *die richtige Aussprache* (dopełnienia tematyczne).

Niemiecki docent od roku uczy zagranicznych studentów poprawnej wymowy.

Hat *der Kauf des Bildes einer jungen Frau* **einen Batzen Geld** gekostet? (dopełnienia rematyczne)

Czy kupno obrazu kosztowało młodą kobietę majątek?

Jeżeli po podmiocie, reprezentowanym przez frazę rzeczownikową, występują dwa dopełnienia w bierniku, reprezentowane także przez frazy rzeczownikowe, z których jedna jest tematyczna, a druga rematyczna, to wtedy dopełnienie rematyczne występuje na końcu pola centralnego:

Seit einen Jahr hat *ein deutscher Dozent die deutsche Aussprache* **ausländischen Studenten** gelehrt (dopełnienie rematyczne).

Am Sonntag hat der Ausflug die ganze Familie **viel Geld** gekostet.
W niedzielę ta wycieczka była bardzo kosztowna dla całej rodziny.

Jeżeli w polu centralnym występuje dopełnienie w bierniku i dopełnienie w dopełniaczu, to przy jednakowej reprezentacji morfologicznej tych członów wypowiedzi należy zachować szyk:

podmiot + dopełnienie w bierniku + dopełnienie w dopełniaczu.

Vorige Woche klagte der Staatsanwalt den Dieb des Mordes an.
W poprzednim tygodniu prokurator oskarżył złodzieja o morderstwo.
 Vorige Woche klagte er ihn dessen an.
W poprzednim tygodniu on go o to oskarżył.

Jeżeli podmiot jest frazą rzeczownikową, a dopełnienia są reprezentowane przez odnośniki lub słowoformy deiktyczne, to podmiot może:

- (1) zachować swoją pozycję:

Vorige Woche klagte **der Staatsanwalt** ihn dessen an.
W poprzednim tygodniu prokurator go o to oskarżył

- (2) lub stanąć między dopełnieniami lub po nich:

Vorige Woche klagte ihn **der Staatsanwalt** dessen an.
 Vorige Woche klagte ihn dessen **der Staatsanwalt** an.

Dwa dopełnienia przyimkowe reprezentowane przez przyimkowe frazy rzeczownikowe występują rzadko. Podobnie jak w przypadku dwóch dopełnień biernikowych ich pozycja zależy od znaczenia: dopełnienie, oznaczające osobę lub osoby, występuje bezpośrednio po podmiocie a przed dopełnieniem rzeczowym:

Klagte die Frau **gegen den Fahrer** auf Schadenersatz?
Czy ta kobieta wniosła pozew o odszkodowanie od kierowcy?

Dopełnienie przyimkowe i człon przyimkowy, reprezentowane przez przyimkowe frazy rzeczownikowe występują po podmiocie i po wszystkich innych dopełnieniach niezależnie od reprezentacji morfologicznej tych dopełnień. Kolejność nieprzyimkowych dopełnień zależy od ich morfologicznej reprezentacji:

Wird das Jahrhundert der Vertreibungen seinen Ausgang **unter dem Zeichen der Heimkehr** finden?
Czy stulecie wypędzeń zakończy się pod znakiem powrotu na rodzinną ziemię?
 Hat er der Frau **für ihren Rat** gedankt?
Czy on podziękował tej pani za jej radę?
 Hat er ihr **dafür** gedankt?
Czy on jej za nią podziękował?

*Hält der neue Ingenieur die Entscheidung seines Kollegen **für einen Fehler**?*

Czy ten nowy inżynier uważa tę decyzję swego kolegi za błąd?

*Hält er sie **dafür**?*

Czy on uważa ją za to?

*Verteilt das Rote Kreuz die Nahrungsmittel **an die Opfer des Erdbebens**?*

Czy Czerwony Krzyż rozdziela artykuły żywnościowe ofiarom trzęsienia ziemi?

*Verteilt sie das Rote Kreuz **an die Opfer des Erdbebens**?*

Czy Czerwony Krzyż rozdziela je ofiarom trzęsienia ziemi?

Jeżeli w polu centralnym występuje tematyczny podmiot, tematyczne dopełnienie w bierniku i człon wypowiedzi reprezentowany przez przyimkową frazę rzeczownikową, np. człon **wohin?** lub **wo?**, to ta przyimkowa fraza rzeczownikowa występuje na końcu tego pola:

*Gestern verteilte der Wirt die Getränke **auf alle Tische**.*

Wczoraj gospodarz postawił / rozmieścił napoje na wszystkich stołach.

*Gestern verteilte er sie **auf alle Tische**.*

Wczoraj postawił je gospodarz na wszystkich stołach.

*Sorgfältig verteilte Helene den Jam **auf ihrer Stulle**.*

Starannie rozsmarowała Helena dżem na swojej kromce.

*Sorgfältig verteilte sie ihn **auf ihrer Stulle**.*

Starannie ona go rozsmarowała na swojej kromce.

Formalne dopełnienie przyimkowe występuje zawsze na końcu pola centralnego:

*Plötzlich biss sie (= die Katze) wild **um sich**.*

Nagle on (= kot) kąsał dziko wokół siebie.

*Biss sie (= die Katze) wild **um sich**?*

Czy on (= kot) kąsał dziko wokół siebie?

*Nach dem Erdbeben griff die Seuche rasch **um sich**.*

Po trzęsieniu ziemi zaraza szybko się rozprzestrzeniała.

*Habt ihr die Kasse **an euch** gebracht?*

Czy wy przywłaszczyliście sobie tę kasę?

*Behalte dies nur **für dich**!*

Zachowaj to tylko dla siebie!

*Hat der Kranke nichts **zu sich** genommen?*

Czy chory jeszcze niczego nie spożył?

Jeżeli po podmiocie występują dwie przyimkowe frazy rzeczownikowe, to niezależnie od ich charakterystyki jako członów wypowiedzi, przyimkowa fraza rzeczownikowa oznaczająca osobę lub osoby względnie ludzką czynność występuje po podmiocie, a przed przyimkową frazą rzeczownikową:

*Gestern wollte er **auf den Jungen** mit der Aktentasche einschlagen.*

Wczoraj on chciał tego chłopca uderzyć tą aktówką.

Seit einigen Jahren lebt unsere Tochter **mit ihrer Familie** in England.
Od kilku lat nasza córka mieszka ze swoją rodziną w Anglii.
 Sah Anna **mit verdunkeltem Blick** zu Boden?
Czy Anna opuszczonym wzrokiem popatrzyła na ziemię?
 Verschwand sie **nach dem Klopfszeichen des Priesters** im Beichtstuhl?
Czy ona zniknęła po zapukaniu księdza w konfesjonale?
 Kehrt sie **mit niedergeschlagenem Blick** zur Kirchenbank zurück?
Czy ona powróciła z opuszczonym wzrokiem do swojej ławki?

Kolejność członów wypowiedzi zależy także od kontekstu, gdyż po członach tematycznych występuje człon rematyczny oznaczony tłustym drukiem:

War der Morgen für ihn **eine schlimme Tageszeit**?
Czy ranek dla niego był złą porą dnia?
 Immer habe ich mit ihnen **ein Bilderbuch** füllen wollen.
Zawsze chciałem nimi zapełnić książkę z obrazkami.
 Trifft er ihn **in der Schule**?
Czy on go spotka w szkole?
 Hat das Kind die Sterne **durch ein Fernrohr** geschaut?
Czy dziecko oglądało te gwiazdy przez lunetę?
 Bist auch du **ein guter Lehrer** geworden?
Czy ty także zostałeś dobrym nauczycielem?
 Holte er aus dem Schrank **einen Packen Einweghandschuhe**?
Czy on przyniósł z szafy paczkę jednorazowych rękawiczek?
 Bin ich jetzt **eines Besseren** belehrt worden?
Czy teraz zostałem wyprowadzony z błędu?
 Am Jahresanfang musste er diesmal **die Regierungsgeschäfte** übernehmen.
Na początku roku on musiał przejąć rządy.
 Ist er gestern **wegen des Vertrages** gekommen?
Czy on wczoraj przyszedł w sprawie umowy?
 Ist Hans der Füller **unter den Tisch** gefallen?
Czy Hansowi wieczne pióro wpadło pod stół?
 Immer fand mein Mitschüler für sein Talent **breiten Spielraum**.
Zawsze mój kolega z klasy znajdował dla swojego talentu szerokie możliwości.

Neutralny po podmiocie szyk członów temat – remat może zostać zgodnie z intencją mówcy zmieniony na remat – temat. Tematyczny człon, wyróżniony w przykładach tłustym drukiem, występuje na końcu pola centralnego i jest przez swoją pozycję oznaczony jako uwypuklony / podkreślony / zaakcentowany / krótko: rematyczny:

Hat der Mensch eine grauenhafte Furcht **vor dem Tode**?
Czy człowieka ogarnia wielki strach przed śmiercią?
 Immer gehorchte der Hund aufmerksam **jedem Befehl**.
Zawsze pies wykonywał uważnie każdy rozkaz.
 Jedes Mal tritt er einen Schritt **zur Seite**, um zu kotzen.

Każdorazowo szedł jeden krok na bok, aby wymiotować.

*Jetzt schien die Ostsee tot **für immer** zu sein.*

Teraz wydawało się, że Bałtyk jest martwy na zawsze.

*Hat sie in einer Plastiktüte **die Pilze** getragen?*

Czy ona nosiła grzyby w torbie plastikowej?

Kolejność członów wypowiedzi zależy także i od logicznego przedstawienia stanu rzeczy:

Seit einiger Zeit fährt der Bus von Berlin über Hannover nach Amsterdam.

Od pewnego czasu autobus jeździ z Berlina przez Hanower do Amsterdamu.

Hat er seit dem frühen Morgen mit kurzer Pause fürs Mittagessen bis spät in der Nacht gelesen?

Czy (on) czytał od wczesnego ranka z krótką przerwą na obiad aż do późnej nocy?

13.2.2.4. Trójczłonowe obsadzenie pola centralnego bez podmiotu

W tym obsadzeniu pola centralnego podmiot występuje przed członem wiodącym, a człon sprzed podmiotu występuje w polu centralnym. Jego pozycja w polu centralnym zależy od jego morfologicznej reprezentacji i od intencji mówcy. Pole centralne jest zaznaczone kursywą, człon omawiany zaś tłustym drukiem.

Jako trzeci człon wypowiedzi może po regularnościach przedstawionych w podrozdziale 13.2.2.2. i podanych tam przykładach wystąpić negacja wypowiedzi *nicht* także wzmocniona przez *mehr*:

*Der Vater hat seiner Tochter die schönen Ohrringe **nicht** geschenkt.*

Ojciec nie подарował swojej córce tych pięknych kolczyków.

*Der Trainer bewahrte sein Team vor dem Abstieg **nicht**.*

Trener nie uchronił swój zespół przed spadkiem.

*Sie feilt sich die Fingernägel **nicht mehr** ab.*

Ona nie opilałowała już swoich paznokci.

*Gregor hat sie gestern **nicht mehr** beraten.*

Gregor już jej wczoraj nie doradzał.

*Die Krankenschwester hängte einen Kranken an den Tropf **nicht mehr**.*

Pielęgniarka nie podłączyła chorego do kroplówki.

W polu centralnym po członie wiodącym występuje bezpośrednio:

1. formalne dopełnienie w celowniku lub bierniku. Po tym dopełnieniu występują dwa kompatybilne człony wypowiedzi. Ich neutralna kolejność zależy od stosunku temat – remat lub ich morfologicznej reprezentacji. Człon tematyczny oznaczony tłustym drukiem występuje na końcu:

*Erika hat es gestern **auf die Brosche** abgesehen.*

Erika upatrzyła sobie wczoraj tę broszkę

Dieser Gedanke lässt einen tagelang **nicht** los.
Ta myśl dręczy człowieka całymi dniami
 Ich musste mir zuerst **einen Ausweg** einfallen lassen.
Najpierw musiałem wymyśleć jakieś wyjście
 Der Gemeinderat soll sich in der nächsten Woche **der Obdachlosen** annehmen.
Rada gminy powinna się zająć w następnym tygodniu bezdomnymi
 Er hat es auf die Jacke **nicht** abgesehen.
On nie upatrzył sobie tej kurtki
 Falle mir nur **nicht**!
Nie upadnij mi tylko!

2. dopełnienie w celowniku lub bierniku, morfologicznie reprezentowane przez odnośnik lub słowoformę deiktyczną. Po tym dopełnieniu występuje inny człon tematyczny, a na końcu człon rematyczny lub negacja wypowiedzi:

Sie waschen uns unsere Socken **seit dem Februar**.
One piorą nam nasze skarpetki od lutego
 Wir haben euch die Fotos **in Ludwigshafen** zeigen wollen.
Chcieliśmy wam pokazać te fotografie w Ludwigshafen
 Er hat ihm diesmal **bereitwillig** geholfen.
On mu tym razem pomógł chętnie
 Sie wollte ihn damit (= mit ihren Problemen) **nicht mehr** belästigen.
Ona nie chciała już go tym fatygować.

Kolejność dopełnień w bierniku i celowniku zależy od ich reprezentacji morfologicznej. Jeżeli obydwa dopełnienia są reprezentowane przez odnośniki lub słowoformy deiktyczne, to po członie wiodącym występuje najpierw dopełnienie w bierniku, po nim dopełnienie w celowniku, a na końcu człon rematyczny kompatybilny z intencją mówcy:

Er wollte **es** (= das Buch) ihr (= seiner Freundin Anna) **am Abend** geben.
Chciał ją (= tę książkę) jej (swojej przyjaciółce Annie) dać wieczorem.
 Du konntest **es** (= das Brandenburger Tor) dir in Berlin anschauen.
Mogłeś ją (= Bramę Brandenburską) obejrzeć sobie w Berlinie.
 Ich wasche **sie** (= meine Beine) mir jeden Tag.
Myję je (= nogi) sobie każdego dnia.

Dopełnienie w bierniku występuje przed dopełnieniem w dopełniaczu przy tej samej reprezentacji obydwu dopełnień. Człon tematyczny, oznaczony tłustym drukiem, występuje przed tymi dopełnieniami lub między nimi:

Der Staatsanwalt klagte **gestern** die Frau des Diebstahls an.
Wczoraj prokurator oskarżył tę kobietę o kradzież.
 Anna hat **neulich** ihren Mann der Treulosigkeit bezichtigt.
Anna ostatnio zarzucała swemu mężowi niewierność.

Heidrun erinnert sich **immer** ihrer Freundinnen.
Heidrun ciągle wspomina swoje przyjaciółki.

Tematyczne dopełnienie w celowniku lub bierniku występuje przed rematycznym dopełnieniem w celowniku lub bierniku, jeżeli obydwa dopełnienia są reprezentowane przez frazy rzeczownikowe. Pozycja trzeciego członu wypowiedzi zależy od intencji mówiącego. Tematyczny trzeci człon występuje z reguły zaraz po członie wiodącym albo przed rematycznym dopełnieniem.

Der Onkel hat **wohl** meinen Tischtenisschläger einem Mädchen geschenkt.
Wujek podarował chyba moją rakietkę do tenisa stołowego jakiejś dziewczynce.
Der Onkel hat *meinen Tischtenisschläger* **wohl** einem Mädchen geschenkt.

Człon przyimkowy *zum Geburtstag* może w zależności od intencji mówcy być przedstawiony jako człon tematyczny:

Der Vater hat **zum Geburtstag** unserer Mutter die schönen Ohringe geschenkt.
Ojciec podarował naszej mamie na urodziny te piękne kolczyki

lub rematyczny:

Der Vater hat *unserer Mutter die schönen Ohringe* **zum Geburtstag** geschenkt.

Dopełnienie w celowniku występuje przed dopełnieniem w bierniku, jeżeli obydwa są reprezentowane przez określone lub nieokreślone frazy rzeczownikowe. Trzeci człon może być członem tematycznym, np. *morgen, wahrscheinlich*:

Hans wird **morgen / wahrscheinlich** seiner Freundin diesen Blumenstrauß überreichen.
Jutro / prawdopodobnie Hans uroczyście wręczy swojej przyjaciółce tę wiązankę kwiatów

lub rematycznym, np. *mit größtem Vergnügen*:

Hans wird seiner Freundin diesen Blumenstrauß **mit größtem Vergnügen** überreichen.
Hans wręczy uroczyście swojej przyjaciółce tę wiązankę kwiatów z wielką przyjemnością.

Dwa dopełnienia w bierniku reprezentowane przez frazy rzeczownikowe występują rzadko. Dopełnienia oznaczające osoby lub ludzką czynność stoją przed nieosobowymi dopełnieniami. Przed dopełnieniami nieosobowymi albo po nich występuje trzeci tematyczny człon, na końcu zaś człon rematyczny. Człony rematyczne zaznaczono tłustym drukiem:

Nur ein Dozent lehrt *die ausländischen Studenten die richtige Aussprache* **mit Ausdauer**.

Tylko jeden docent uczy zagranicznych studentów poprawnej wymowy z wytrwałością.

*Nur ein Dozent lehrt wohl die ausländischen Studenten **die richtige Aussprache**.*

Chyba tylko jeden docent uczy zagranicznych studentów poprawnej wymowy.

*Mein Freund will morgen meine Schwester **die grammatischen Regeln** abfragen.*

Mój przyjaciel chce jutro przepisać moją siostrę ze znajomości reguł gramatycznych.

Dwa dopełnienia przyimkowe reprezentowane przez przyimkowe frazy rzeczownikowe występują rzadko. Podobnie jak w przypadku dwóch dopełnień biernikowych ich pozycja zależy od znaczenia: dopełnienie oznaczające osobę lub osoby występuje bezpośrednio przed dopełnieniem rzeczowym. Pozycja trzeciego członu zależy od jego tematyczności lub rematyczności w zależności od intencji mówcy:

*Ist **gestern** / **am gleichen Tag** von euren Eltern auf die himmelschreiende Ungerechtigkeit geantwortet worden?*

*Ist von euren Eltern auf die himmelschreiende Ungerechtigkeit **am gleichen Tag** geantwortet worden?*

Czy wczoraj / tego samego dnia wasi rodzice odpowiedzieli na tę wołającą o pomstę do nieba niesprawiedliwość?

Jeżeli osobowe dopełnienie przyimkowe jest tematyczne, to występuje bezpośrednio po członie wiodącym. Kolejność dwóch innych tematycznych członów przyimkowych zależy od nadania im przez mówcę znaczenia dla wypowiedzi. Człon rematyczny zaznaczono tłustym drukiem:

*Ist von euch am gleichen Tag **auf die Ungerechtigkeit** geantwortet worden?*

Czy jeszcze w tym samym dniu odpowiedzieliście na tę niesprawiedliwość?

Dopełnienie przyimkowe lub człon przyimkowy występują z reguły po wszystkich innych dopełnieniach w dopełniaczu, celowniku lub bierniku bez względu na ich morfologiczną reprezentację. Trzeci człon, oznaczony tłustym drukiem, może zależnie od intencji mówiącego stać na początku pola, po pierwszym członie lub na końcu pola:

*Ein Mann wollte **sofort** die Nahrungsmittel an die Opfer des Erdbebens verteilen. Jakiś mężczyzna chciał natychmiast rozdzielić artykuły żywnościowe ofiarom trzęsienia ziemi.*

*Ein Mann wollte die Nahrungsmittel **sofort** an die Opfer des Erdbebens verteilen.*

*Ein Mann wollte die Nahrungsmittel an die Opfer des Erdbebens **sofort** verteilen.*

*Der Professor hält **manchmal** die Entscheidung seiner Mitarbeiter für einen Fehler.*

Profesor uważa niekiedy decyzje swoich współpracowników za błędne.

*Er hat der Frau **aufrichtig** für ihren weisen Rat gedankt.*

On dziękował tej pani szczerze za jej mądrą radę.

*Er hat der Frau für ihren weisen Rat **aufrichtig** gedankt.*

Po tematycznym dopełnieniu, oznaczonym tłustym drukiem, występuje z reguły człon wypowiedzi reprezentowany przez przyimkową frazę rzeczownikową, np. człon **wo?** lub **wohin?** Pozycja trzeciego członu zależy od jego tematyczności lub rematyczności zgodnie z intencją mówcy:

Der Kellner verteilte **die Getränke** auf alle Tische sorgfältig.
Kelner postawił starannie napoje na wszystkie stoliki.
Helene verteilte kaum **den Jam** auf ihrer Stulle.
Helena prawie nie rozsmarowała tego dżemu na swojej kromce chleba.
Die Frau verklagte **den Fahrer** sofort auf Schadenersatz.
Ta kobieta dochodziła natychmiast od tego kierowcy odszkodowania.

Kolejność trzech członów wypowiedzi zależy także od kontekstu, gdyż człony tematyczne stoją przed członami rematycznymi, oznaczonymi tłustym drukiem:

Ihr bildet euch viel **auf eure Kenntnisse** ein.
(Wy) macie duże mniemanie o swojej wiedzy.
Ich könnte jetzt mit ihnen **ein Bilderbuch** füllen.
Mógłbym teraz nimi zapłacić książkę z obrazkami.
Er sieht es nur **mit der Brille**.
On widzi to tylko przez okulary.
Ein Mitschüler fand dort für sein Talent **großen Spielraum**.
Jeden ze współuczniów znalazł tam dla swego talentu duże pole do popisu.
Er holte immer aus dem Schrank **eine Flasche Wein**.
(On) zawsze wyjmował z szafy butelkę wina.

13.2.2.5. Wieloczłonowe obsadzenie pola centralnego

Cztero-, pięcio-, sześć- i siedmioczłonowe obsadzenie pola centralnego jest, biorąc pod uwagę statystykę z podrozdziału 13.2.2.0, raczej sprawą marginesową, ograniczoną do języka pisanego. W szyku tych pól wszystkie dotychczasowe prawidłowości zachowują swoje znaczenie. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na morfologiczną reprezentację członów wypowiedzi, od której w dużej mierze zależy ich tematyczna lub rematyczna wartość. Dużą rolę odgrywa także kolejność wypowiedzi w tekście, ponieważ na początku wypowiedzi w kontekście przy szyku neutralnym stoją człony tematyczne, po nich z coraz większą wartością komunikacyjną pozostałe człony. Liczba członów wypowiedzi w każdym polu, szczególnie zaś w polu centralnym zależy w dużej mierze od zamierzonego przez pisarza osiągnięcia efektu stylistycznego, krótko mówiąc od jego intencji. On decyduje o wyborze czasu gramatycznego, członów obligatoryjnych względnie o liczbie fakultatywnych członów

wypowiedzi. W wieloczłonowym obsadzeniu pola centralnego dużą rolę odgrywa wiele czynników i dlatego jest tutaj trudniej sformułować wiążące reguły. Na przykład poprzez szyk wyrazów można scharakteryzować osobę rozkojarzoną.

Przykłady na wieloczłonowe obsadzenie pola centralnego zaczerpnięto z powieści Grassa, Haslingera i Hessego. Dla ułatwienia analizy pole centralne z podziałem na pole z podmiotem i bez podmiotu zaznaczono kursywą, a granice między członami wypowiedzi – poprzez pionowe kreski.

Czteroczłonowe pole centralne z podmiotem:

Versuchsweise stelle *ich* | *mir* | *die beiden* | *in einem Saab* vor. (Grass)
 Selbstverständlich werde *auch* | *ich* | *meinen Mitte und Ende der siebziger Jahre* verstorbenen Eltern | *eine Umbettung* | ermöglichen. (Grass)
 Musste *sich* | *das Paar* | *unbedingt* | *der Familie* zeigen? (Grass)
 Eigentlich fanden *im Rathaus* | *nur* | *ausnahmsweise* | *Trauungen* statt, [...]. (Grass)
 Und dann sah *man* | *die Polizisten* | *nacheinander* | *die Pistolen* ziehen. (Haslinger)
 Geht es | *dir* | *wirklich* | *gut*? (Haslinger)
 Außerdem ist *es* | *tagsüber* | *hier* | *zu gefährlich*. (Haslinger)
 Braucht *man* | *denn* | *dazu* | *viel Zeit*?
 [...] hier gab *es* | *kein* | *Theater des Edelmuts und Heroismus* | *mehr* [...]. (Hesse)
 Und im letzten Augenblick wandte *sie* | *sich* | *nochmals* | *zu mir* | um [...]. (Hesse)
 Vor meinen entzückten Augen ließ *er* | *die belebte und doch wohlgeordnete kleine Welt* | *eine Weile* | *sich bewegen*. (Hesse)

Czteroczłonowe pole centralne bez podmiotu:

Man hat *sich* | *bei ihm* | *nicht* | *recht* aus gekannt. (Haslinger)
 Er beobachtete die Welt und machte *sich* | *lesend* | *einen Reim* | *darauf*. (Haslinger)
 Wir lassen *uns* | *doch* | *nicht* | *unsere Diensteffekte* versauen. (Haslinger)
 Reschke ist *noch* | *in seinen Aufzeichnungen* | *bewegt* | *von den ersten Bestattungen*. (Grass)
 Die Aufsicht der Friedhofsgesellschaft hatte *noch* | *während der Gründungssitzung* | *den geschäftsführenden Gesellschaftern* | *eine pauschale Vergütung* zugestanden. (Grass)
 Ach was, das ist Geschmacksache, wir werden *uns* | *das* | *dann* | *draußen* überlegen. (Hesse)
 Der bulgarische Rotwein, das Gläschen Honiglikör und drei Flaschen Dortmunder hatten *dennoch* | *dem Witwer* | *nicht* | *zu ausreichender Bettschwere* verholffen, [...] (Grass)
 Ich hatte *auf dem mühsamen Weg durch die Garderobe* | *nochmals* | *sorgfältig* | *um mich* geschaut. (Hesse)
 Seine fragwürdige Existenz würde *sich* | *ihm* | *als dann* | *in ihrer ganzen Unabänderlichkeit* enthüllen, [...] (Hesse)

Pięcioczłonowe pole centralne z podmiotem:

Wie kommt *man* | *da* | *jetzt* | *eigentlich* | *zum Eingang der Bühnenlogen*? (Haslinger)

Später füllte *sich* | *langsam* | *auch* | *das Schlafzimmer* | *mit Büchern*. (Haslinger)

Schauen *Sie* | *sich* | *einmal* | *an der Decke der Karls-Platz-Passage* | *die Flecken* an. (Haslinger)

Nach meiner Meinung, die – ich weiß – nicht zählt, hätten *sie* | *sich* | *in ihrem Alter* | *keine* | *Antrittsbesuche* abnötigen müssen. (Grass)

Und selbst, wenn *Sie* objektiv recht hätten, was ich übrigens bestreite, dürfen *Sie* | *sich doch* | *nicht* | *so krass* ausdrücken. (Hesse)

Möchte er diese Ahnungen nicht vergessen, möchte *er* | *sie* | *sich* | *doch* | *möglichst* zu *eigen* machen. (Hesse)

Glühend trafen sich unsere Lippen zusammen, einen Augenblick schmiegte *ihr ganzer Leib*, | *bis hinab zu den Knien*, | *sich* | *verlangend und hingebend* | *an mich* an, dann entzog sie mir ihren Mund und tanzte zurückhaltend und fliehend. (Hesse)

Pięcioczłonowe pole centralne bez podmiotu:

Man zog *den Chaoten* | *den Knüppel* | *dann* | *vielleicht* | *etwas stärker* über [...]. (Haslinger)

Sie hat *ihn* | *nicht* | *noch einmal* | *die Brille* | *aus dem Etui* holen, entfalten, behauchen, putzen lassen. (Grass)

Sie hat *ihm* | *nicht* | *ohne Stolz* | *im Kreis der Tiere und zeichenhaften Gestalten* | *den Löwen* gezeigt, [...] (Grass)

Sichtbar getragene Geldbeutel finden *sich* | *oft* | *in prachtvoller Ausführung* | *auf Holzschnitten* | *seit der Spätgotik*. (Grass)

Ich aber brauche *dich*, | *nicht* | *heute, später*, | *auch* | *zu etwas sehr Wichtigem und Schöнем*. (Hesse)

Jazz war mir zuwider, aber sie war mir zehnmal lieber als alle akademische Musik von heute, sie traf *mit ihrer frohen Wildheit* | *auch* | *bei mir* | *tief* | *in die Triebwelt* und atmete eine naive redliche Sinnlichkeit. (Hesse)

Fest hielt ich die rechte Hand über ihrer Taille, folgte beglückt und eifrig den Bewegungen ihrer Beine, ihrer Arme, ihrer Schultern, trat *ihr* | *zu meinem Erstaunen* | *kein* | *einziges Mal* | *auf die Füße*, und als die Musik zu Ende war, blieben wir beide stehen und klatschten, bis der Tanz nochmals gespielt wurde und ich nochmals eifrig, verliebt und andächtig den Ritus vollzog. (Hesse)

Sześcioczłonowe pole centralne z podmiotem:

Blickte *nicht* | *auch* | *aus seinen schwarzen Augen* | *nur* | *meine eigene Seele* | *mich* an, der verlerne bange Vogel, ebenso wie aus den grauen Augen Hermines? (Hesse)

O, Gott, gab *es* | *denn* | *auch* | *hier* | *keine* | *Erlösung*? (Hesse)

Bist *du* | *noch* | *immer* | *mit dem Goethe* | *nicht* | *fertig*? (Hesse)

Doch immerhin hatte *man* | *die Grabplatten* | *über den Gräbern deutschstämmiger Patriziergeschlechter* | *in allen Hauptkirchen* | *vor Vandalismus* | *weitgehend* geschützt. (Grass)

Als er tot war, wollte *ich* | *ihn* | *keinen* | *Augenblick* | *mehr* | *allein* lassen, als könnte ich noch irgendetwas gut machen. (Haslinger)

In seinen Notizen hat *Reschke*, | *gleich nach der Beschreibung der Dreizimmerwohnung*, | *noch einmal* | *rückblickend* | *ihre Augen* | *auf sich* wirken lassen [...]. (Grass)

Sześcioczłonowe pole centralne bez podmiotu:

Ich kann *mich* | *jetzt* | *nicht* | *mit Ihnen* | *des langen und breiten* | *darüber* unterhalten. (Haslinger)

Aber ich lernte den Ausdruck nicht nur durch Gewöhnung gelten zu lassen, sondern bald nannte ich den Mann bei mir selbst, in meinen Gedanken, nie mehr anders als den Steppenwolf und wüsste *auch* | *heute* | *noch* | *kein* | *treffenderes Wort* | *für diese Erscheinung*. (Hesse)

Siedmioczłonowe pole centralne z podmiotem:

Da ich mit Hermine, dem Jüngling, nicht tanzen durfte, hatten *wir* | *uns* | *immer* | *nur* | *in Tanzpausen* | *flüchtig* | *wieder* getroffen und begrüßt, und zuletzt war sie mir ganz und gar verschwunden, nicht dem Auge nur, sogar den Gedanken. (Hesse)
Und dann hätten *wir* | *vielleicht* | *morgen* | *den gleichen Apparat* | *in einem anderen Schaufenster* | *um zwanzig Franken* | *billiger* ausgestellt gesehen. (Hesse)

13.3. Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach złożonych

13.3.1. Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach współrzędnych

Pierwsza niezależna wypowiedź częściowa wypowiedzi współrzędnej jest wypowiedzią centralną. Następna wypowiedź częściowa może być także wypowiedzią centralną:

Burgunder *trinkt* man langsam, er *macht* sonst zu heiß. (Hesse)
Wino burgundzkie pije się wolno, w przeciwnym razie ono podnieca

lub zredukowaną o jeden człon wypowiedzi, np. podmiot:

Der Chauffeur zuckte, sank in sich zusammen, der Wagen sprang am senkrechten Fels in die Höhe, fiel zurück und klatschte, die Räder nach oben, auf die Straße zurück. (Hesse)

Szofer drgnął, osunął się, samochód skoczył na pionowym glazie do góry, spadł z powrotem i gruchnął na drogę kołami do góry

Sie laufen zwischen den Reihen nach vorne, holen sich einzelne Demonstranten und ziehen sie nach hinten. (Haslinger)

Oni biegną do przodu między rzędami, zabierają pojedynczych demonstrantów i ciągną ich do tyłu.

Szyk członów w pierwszej wypowiedzi niezależnej jest taki sam jak w wypowiedzi pojedynczej. W następnej wypowiedzi częściowej opuszcza się podmiot lub człon wiodący, a nawet podmiot i człon wiodący, jeżeli te członki są identyczne z członami wypowiedzi poprzedzającej.

Opuszczony podmiot ujęto dla zobrazowania także w powyższych cytatach w nawiasy.

Der Chauffeur zuckte, (der Chauffeur) sank in sich zusammen, **der Wagen** sprang am senkrechten Fels in die Höhe, (der Wagen) fiel zurück und (der Wagen) klatschte, die Räder nach oben, auf die Straße zurück.

Sie laufen zwischen den Reihen nach vorne, (sie) holen sich einzelne Demonstranten und (sie) ziehen sie nach hinten.

Das kleine Mädchen lächelt und (sie) freut sich schon auf die Schokolade.

Mała dziewczynka uśmiecha się i cieszy się już na czekoladę.

Hildegard geht zur Arbeit und (sie) macht danach Einkäufe.

Hildegarda idzie do pracy, a potem robi zakupy.

W poniższych przykładach opuszczony, identyczny człon wiodący zaznaczono także nawiasami:

Hannelore **liest** eine Modezeitschrift, **aber** Erika (liest) einen Krimi.

Hannelora czyta żurnal mody, ale Erika powieść kryminalną.

Paul **studiert** in Paris, **allein** sein Bruder (studiert) in Oxford.

Paul studiuje w Paryżu, ale jego brat w Oksfordzie.

Także opuszczony identyczny podmiot i identyczny człon wiodący ujęto w nawiasy:

Wir fahren morgen nach Kiel **oder** (wir fahren) nur nach Hamburg.

Pojedziemy jutro do Kilonii albo tylko do Hamburga.

Wilhelm hat die Prüfung in Mathematik bestanden und (er hat) darüber seine Eltern und seine Freundin informiert.

Wilhelm zdał egzamin z matematyki i poinformował o tym swoich rodziców i swoją przyjaciółkę.

Normalerweise **ging** Herbert noch in eine Bierstube oder (er ging) zu seiner Freundin Helga.

Zwykle szedł Harald jeszcze do piwiarni lub do swojej przyjaciółki Helgi.

W skróconej wypowiedzi częściowej obowiązuje szyk członów wypowiedzi, odpowiadający szykowi pola centralnego wypowiedzi pojedynczej bez podmiotu.

Wypowiedzi współrzędne mogą być połączone członem spójnikowym lub bez niego, ortograficznie tylko przecinkami.

Człony spójnikowe nie zawsze jednoznacznie wskazują na stosunki semantyczne wypowiedzi częściowych. Na przykład człon spójnikowy *und* ma znaczenie polskiego *i* lub *a*. Znaczenie członu spójnikowego *aber* zależy od znaczenia niezależnych wypowiedzi częściowych (zobacz podrozdział 10.4.2.3.).

Człony spójnikowe są słowoformami ciągłymi, np. *d. h.* (czytaj: *das heißt*), *und*, *aber* albo nieciągłymi, dwuczęściowymi, np. *entweder [...]* *oder*, występującymi w każdej z połączonych wypowiedzi cząstkowych.

Ciągłe człony spójnikowe stoją na początku następnej niezależnej wypowiedzi cząstkowej.

Frau Schmidt ging fort, **jedoch** wir blieben noch im Restaurant.
Pani Schmidt odeszła, jednak my pozostaliśmy w restauracji.
 Heinrich reist morgen nach Bilbao, **d. h.** er fliegt nach Spanien.
Heinrich wyjeżdża jutro do Bilbao, tzn. on leci do Hiszpanii.
 Er kauft sich für seinen Lottogewinn kein Auto, **sondern** er macht eine Weltreise.
On nie kupi sobie za wygraną w totku samochód, lecz wybierze się w podróż dookoła świata.

Do nieciągłych, dwuczęściowych członów spójnikowych należą:

entweder [...] *oder albo [...]* *albo*; *nicht nur [...]* *sondern auch nie tylko [...]* *lecz także*; *sowohl [...]* *als auch / wie auch zarówno [...]* *jak i*; *weder [...]* *noch ani [...]* *ani*.

Er hat **nicht nur** promoviert, **sondern auch** eine politische Karriere gemacht.
On nie tylko ukończył studia, lecz także zrobił karierę polityczną.
 Seine Arbeiten sind **sowohl** wissenschaftlich neu **als auch / wie auch** verständlich geschrieben. (Helbig / Buscha 2001: 396)
Jego prace naukowe są zarówno nowatorskie, jak i napisane zrozumiałym językiem.

Pierwsza część członów spójnikowych *nicht nur ... sondern auch* oraz *sowohl ... als auch / wie auch* występuje po członie wiodącym pierwszej niezależnej wypowiedzi cząstkowej, druga część zaś – przed następną wypowiedzią niezależną. Ich dokładną pozycję unaocniają przytoczone powyżej przykłady.

Weder konnte er sie begrüßen, **noch** am Abend anrufen.
Nie mógł jej ani powitać, ani zatelefonować do niej wieczorem.
Entweder bestehst du die Prüfung **oder** absolvierst dein Studium nicht mehr. /
Entweder du bestehst die Prüfung **oder** absolvierst dein Studium nicht mehr.
Albo zdasz ten egzamin albo już nie skończysz swoich studiów.
 Morgen bleiben wir noch in Berlin **oder** wir fliegen nach Frankfurt am Main.
Jutro zostaniemy jeszcze w Berlinie lub / albo polecimy do Frankfurtu nad Menem. (Nie jest wykluczone, że także polecimy jeszcze do Frankfurtu nad Menem.)

Entweder [...] *oder i weder [...]* *noch* stoją na początku niezależnych wypowiedzi cząstkowych.

W języku niemieckim *entweder* [...] *oder* zapowiada wybór alternatywy / wybór wyłącznie jednej z dwóch możliwości, *oder zaś* także wybór jednej z dwóch możliwości, ale nie wyklucza realizacji obydwu.

Po *entweder* występuje bezpośrednio człon wiodący lub podmiot, co sygnalizuje w powyższym przykładzie ukośnik.

Człon wiodący występuje jednakże z reguły na końcu drugiej niezależnej wypowiedzi, jeśli na jej początku występuje użyte relatywnie, uwydatnione tłustym drukiem, pytanie prymarne (zobacz podrozdział 12.3.2.). Ta druga wypowiedź częściowa ma taki sam szyk członów wypowiedzi jak w wypowiedzi podrzędnej podobna wypowiedź zależna (zobacz następny podrozdział).

Harald hat im Lotto eine Million Euro gewonnen, **worüber** sich seine Familie sehr gefreut hat.

Harald wygrał w totka milion euro, z czego ucieszyła się bardzo jego rodzina.

Druga wypowiedź częściowa może być bez zmiany znaczenia reformułowana na wypowiedź centralną:

Harald hat im Lotto eine Million Euro gewonnen und **darüber** hat sich seine Familie sehr gefreut.

13.3.2. Szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach podrzędnych

Wypowiedzi podrzędne składają się przynajmniej z jednej częściowej wypowiedzi niezależnej i jednej częściowej wypowiedzi zależnej. Po zastąpieniu częściowej wypowiedzi zależnej przez odnośnik lub pytanie prymarne stwierdza się typ wypowiedzi zależnej. Częściowa wypowiedź zależna może być wypowiedzią podmiotową, dopełnieniową, warunkową itd. W przykładach wszystkie wypowiedzi zależne wyodrębniono kursywą. Człony wypowiedzi, na które wskazuje się w częściowej wypowiedzi zależnej, są dodatkowo wytłuszczone.

W częściowej wypowiedzi niezależnej szyk członów wypowiedzi jest taki sam jak w wypowiedzi centralnej lub wypowiedzi inicjalnej. Także w zależnych wypowiedziach bez członu spójnikowego szyk ich członów jest pod pewnymi warunkami taki sam jak w wypowiedziach niezależnych.

Jeżeli wypowiedź podrzędną otwiera człon wiodący częściowej wypowiedzi zależnej, to szyk członów wypowiedzi zależnej jest identyczny z szykiem pola środkowego z podmiotem w wypowiedzi pojedynczej.

Mag mein Bruder auch viel zu tun haben, er macht täglich seine Yogaübungen.
Chociaż mój brat ma wiele do zrobienia, on ćwiczy codziennie jogę.

Wird es die ganze Nacht schneien, so können die Kinder vom Berg rodeln.
Jeżeli przez całą noc będzie padał śnieg, to dzieci będą mogły zjeżdżać z góry na sankach.

Przedpole, pole centralne a nawet końcowe, zaznaczone tłustym drukiem, stwierdza się, podobnie jak w wypowiedziach pojedynczych, w wypowiedziach podmiotowych i dopełnieniowych bez członu spójnikowego. Te wypowiedzi występują po wypowiedzi niezależnej, a przedpole otwiera podmiot, zaznaczony pogrubioną kursywą:

Es ist klar, **meine Freunde** wollen mir nicht mehr helfen **beim Umzug**. (wypowiedź podmiotowa z polem końcowym)

Jest rzeczą jasną, że moi przyjaciele nie chcą mi już pomagać przy przeprowadzce.

Unser Vater hat uns telefonisch mitgeteilt, **er** wird morgen erst spät zuhause sein **wegen seiner Teilnahme an der Ärztetagung in Brüssel**. (wypowiedź dopełnieniowa z polem końcowym)

Nasz ojciec poinformował nas telefonicznie, że jutro wróci dopiero późno do domu ze względu na kongres lekarski w Brukseli.

Odnośniki, pytania prymarne i sekundarne, zaczynające zależną wypowiedź cząstkową, nazywamy **relatywnymi odnośnikami, relatywnymi pytaniami prymarnymi i sekundarnymi**.

W zależnej wypowiedzi cząstkowej, zaczynającej się od członów spójnikowych lub relatywnych, wyróżniamy także przedpole, pole centralne i pole końcowe.

Przedpole to, niezależnie od reprezentacji morfologicznej, pierwszy człon wypowiedzi zależnej, zaczynającej się od członu spójnikowego lub relatywnego odnośnika względnie relatywnego pytania.

W przedpolu występuje:

1. człon spójnikowy:

Wenn das Theaterstück wieder aufgeführt wird, (so / dann) schauen wir es uns an.
Jeśli ta sztuka teatralna zostanie ponownie wystawiona, wtedy ją obejrzymy,

2. relatywny odnośnik:

Der junge Mann, **den** Karla gestern kennengelernt hat, ist mein Freund.
Ten młody mężczyzna, którego Karla poznała wczoraj, jest moim przyjacielem,

3. człon wypowiedzi, reprezentowany przez relatywne pytanie prymarne:

Ich weiß nicht mehr, **was** er eigentlich sagen wollte.

Nie wiem, co on właściwie chciał powiedzieć

Wo der junge Mann seine Uhr verloren hat, ist ungewiss.

Nie wiadomo, gdzie ten młody mężczyzna zgubił swój zegarek

Warum der Mann gegrinst hat, bleibt mir rätselhaft.

Pozostanie dla mnie zagadką, dlaczego ten mężczyzna uśmiechał się szyderczo,

4. człon wypowiedzi, reprezentowany przez relatywne pytanie sekundarne, które z frazą rzeczownikową tworzy jeden człon wypowiedzi:

Es ist mir unbekannt, **welches Auto** Anton gestern geliehen hat.

Jest dla mnie rzeczą nieznaną, który samochód Anton wczoraj wypożyczył

Es ist leicht zu entscheiden, **was für ein Wagen** an uns schnell vorbeigefahren ist.

Łatwo jest rozstrzygnąć, jaki samochód obok nas szybko przejechał

Du weißt nicht, **was für Schuhe** du dir kaufen sollst?

Ty nie wiesz, jakie buty masz sobie kupić?

Pole centralne zależnej wypowiedzi częstkowej to człony wypowiedzi występujące po pierwszym członie tej wypowiedzi, a przed członem wiodącym lub modyfikatorem, lub przed pierwszym potencjalnym członem wiodącym.

W przykładach człony ograniczające pole centralne zależnej wypowiedzi częstkowej zaznaczono wytłuszczoną kursywą.

Pole centralne z prawej strony ograniczają:

1. człon wiodący:

Wir gingen das Risiko ein, **weil** wir fest **glaubten**, **dass** wir uns nicht **irren**.

Podjęliśmy to ryzyko, ponieważ niezłomnie wierzyliśmy, że się nie mylimy,

2. modyfikator:

Ich weiß nicht, **ob** es nicht auf die richtige Reihenfolge **ankommt**.

Nie wiem, czy to nie zależy od właściwej kolejności,

3. pierwszy potencjalny człon wiodący:

Was würdest du machen, **wenn** du im Lotto **gewinnen** würdest?

Co zrobiłbyś, gdybyś wygrał w totka?,

4. człon wiodący, jeżeli czas gramatyczny jest utworzony przez bezokolicznik zastępczy:

Ich bin nicht sicher, **wo** ich meine Brille **habe** liegen lassen.

Nie jestem pewien, gdzie zostawiłem swoje okulary

Ich habe ihr gesagt, **dass** er gestern nach London **hat** fahren müssen.

Powiedziałem jej, że on musiał wczoraj pojechać do Londynu

Ich bin davon überzeugt, **dass** er mich wirklich am Abend **hat** besuchen wollen.
Jestem przekonany o tym, że on chciał mnie rzeczywiście wieczorem odwiedzić.

Ten sam szyk członów wypowiedzi, co pojedyncze wypowiedzi z podmiotem w polu centralnym, mają zależne wypowiedzi częstkowe, jeśli na ich początku występuje człon spójnikowy z wyjątkiem członów spójnikowych **denn** i, w porównaniu hipotetycznym, **als**:

Dass er noch im vorigen Jahr seinen neuen Roman **beendet** hat, freut ihn sehr.
Ukończenie jeszcze w poprzednim roku jego nowej powieści bardzo go cieszy.
 Der Vater sagte seinem Sohn, **dass** er länger als geplant in Paris **bleiben** muss.
Ojciec powiedział swemu synowi, że musi dłużej niż planował zostać w Paryżu.
Obwohl er sehr müde **war**, musste er noch seinen Freund anrufen.
Chociaż był bardzo zmęczony, musiał jeszcze zadzwonić do swego przyjaciela.
 Waldemar gönnte sich keine Ruhe, **solange** er an seiner Theorie **arbeitete**.
Waldemar nie pozwalał sobie na wypoczynek, dopóki pracował nad swoją teorią.

Wypowiedź zależna zaczynająca się członem spójnikowym **denn** wykazuje po **denn** ten sam szyk członów wypowiedzi jak w wypowiedzi centralnej:

Hannelore kann zurzeit nicht Klavier spielen, **denn** sie ist bettlägerig.
Hannelora nie może obecnie grać na pianinie, ponieważ jest obłożnie chora.

W częstkowej wypowiedzi zależnej po członie spójnikowym **als** na początku pola środkowego występuje bezpośrednio człon wiodący w trybie przypuszczającym, po którym szyk członów wypowiedzi jest taki sam jak w polu środkowym wypowiedzi pojedynczej z podmiotem.

Angelika benahm sich gestern Abend so, **als wäre** sie die VIP.
Wczoraj wieczorem Angelika zachowywała się tak, jakby była VIPem.
 Der Japaner aus Osaka sprach so gut deutsch, **als wäre** er ein Deutscher.
Japończyk z Osaki mówił tak poprawnie po niemiecku, jakby był Niemcem.
 Hedwig erzählte die Geschichte derart lebendig, **als hätte** sie sie selbst erlebt.
Hedwig opowiedziała tę przygodę tak, jakby ją sama przeżyła.

Jeśli w przedpolu wypowiedzi zależnej występuje podmiot, to szyk członów zależnej wypowiedzi częstkowej jest taki sam, jak w polu centralnym wypowiedzi pojedynczej bez podmiotu.

Günter Grass, **der** 1927 in Danzig **geboren** wurde, ist Nobelpreisträger.
Günter Grass, urodzony w roku 1927 w Gdańsku, jest laureatem nagrody Nobla.
 Anna hat eine Freundin, **die** seit vielen Jahren eine bekannte Schriftstellerin **ist**.
Anna ma przyjaciółkę, która od wielu lat jest znaną pisarką.

Ich tanzte den ganzen Abend mit einem hübschen Mädchen, **das auch ein Arm-band am Handgelenk trug**.

Tańczyłem cały wieczór z piękną dziewczyną, która nosiła bransoletkę na nadgarstku.

Ingrid hat nicht gesagt, **was noch bis Montag zu tun** ist.

Ingrid nie powiedziała, co jeszcze należy do poniedziałku zrobić.

Niemand weiß, **welche neuen Probleme** uns in Zukunft **bevorstehen** werden.

Nikt nie wie, jakie nowe problemy oczekują nas w przyszłości.

Es ist nicht leicht zu entscheiden, **welches Kleid** dir am besten **steht**.

Niełatwo jest rozstrzygnąć, w jakiej sukience jest ci do twarzy.

W wypowiedziach zależnych człon reprezentowany przez leksem *SICH* nie wstępuje po członie wiodącym.

Leksem *SICH* jako dopełnienie lub dopełnienie formalne występuje obowiązkowo po podmiocie formalnym (przykład (1)) i po podmiocie reprezentowanym przez odnośniki lub słowoformy deiktyczne (przykład (2)), lub przed względnie po podmiocie reprezentowanym przez frazę rzeczownikową (przykład 3)):

- (1) *Dass **man sich** gegen die Grippe **impfen** lässt*, ist ratsam.
Jest rzeczą wskazaną zaszczepić się przeciwko grypie.
- (2) Franz muss im Bett bleiben, weil **er sich** gestern **erkältet** hat.
Franz musi pozostać w łóżku, ponieważ wczoraj się przeziębził.
- (3) Inge meint, dass **sich ihre Kollegin** ihrer sinnlosen Bemerkung **schämt**. /
Inge meint, dass **ihre Kollegin sich** ihrer sinnlosen Bemerkung **schämt**.
Inga sądzi, że jej koleżanka wstydzi się swojego bezsensownego komentarza.

W wypowiedziach zależnych podmiot nie występuje, jeżeli:

1. mówca użyje czasu gramatycznego strony biernej:
Es ist mir unklar, **ob** gestern auch in der Schule **getanzt wurde**.
Jest dla mnie rzeczą niejasną, czy wczoraj także tańczono w szkole,
2. wypowiedź zależna jest konstrukcją bezokolicznikową lub imiesłowową.

Skrócenie zależnej wypowiedzi częściowej **do konstrukcji bezokolicznikowej** jest możliwe, a nawet powszechnie przyjęte, jeżeli podmiot w wypowiedzi macierzowej i w wypowiedzi od niej zależnej jest z reguły identyczny. Opuszcza się prosty człon spójnikowy **dass** i podmiot wypowiedzi zależnej, a człon wiodący staje się potencjalnym członem wiodącym poprzedzonym przez **zu**.

Hans hat versichert, **dass er** uns bald wieder **besucht**.

→ Hans hat versichert, **uns** bald wieder **zu besuchen**.

Hans zapewniał, że wkrótce ponownie nas odwiedzi.

Josef befürchtet, **dass er** die Wahrheit über den Komplott gegen ihn nicht mehr **erführt**.

→ **Josef** befürchtet, die Wahrheit über den Komplott gegen ihn nicht mehr **zu erfahren**.

Josef obawia się, że już nie pozna prawdy o zмовie przeciwko niemu.

Ludwig erinnert sich daran, **dass er** seinen Freund nicht angerufen **hat**.

→ Ludwig erinnert sich daran, seinen Freund nicht angerufen **zu haben**.

Ludwig przypomniał sobie, że nie zadzwonił do swego przyjaciela.

Franz hofft, **dass er** dieses Mädchen bald **kennenlernt**.

→ **Franz** hofft, dieses Mädchen bald **kennenzulernen**.

Franz ma nadzieję, że wkrótce pozna tę dziewczynę.

Helga beteuert, **dass sie** von der Affäre nichts gewusst **hat**.

→ Helga beteuert, von der Affäre nichts **gewusst zu haben**.

Helga zaklina się, że nic o tej aferze nie wiedziała.

W złożonych członach spójnikowych **(an)statt dass**, **außer dass**, **ohne dass** **pierwszy człon złożenia (an)statt, außer, ohne** musi być zachowany, aby pod-
rzedna wypowiedź pozostała znaczeniowo niezmienną. Opuszcza się tylko **dass** i podmiot, a człon wiodący staje się potencjalnym członem wiodącym po-
przedzonym przez **zu**.

Der Arzt ging nachhause, **ohne dass er** darüber seine Kollegen informiert **hatte**.

→ **Der Arzt** ging nachhause, **ohne** darüber seine Kollegen informiert **zu haben**.

Lekarz poszedł do domu, nie informując o tym swoich kolegów.

Heinrich segelte den ganzen Vormittag, **(an)statt dass er** zur Arbeit **ging**.

→ **Heinrich** segelte den ganzen Vormittag, **(an)statt** zur Arbeit **zu gehen**.

Heinrich żeglował całe przedpołudnie, zamiast pójść do pracy.

Er war nie im Krankenhaus, **außer dass er** Freunde **besuchte**.

→ **Er** war nie im Krankenhaus, **außer** Freunde **zu besuchen**.

On nigdy nie był w szpitalu z wyjątkiem odwiedzin przyjaciół.

Skrócenie wypowiedzi zależnej zaczynającej się od członu spójnikowego **da-**
mit jest poprawne, jeżeli człon spójnikowy **damit** zostanie zastąpiony przez
człon spójnikowy **um**. Podmiot wypowiedzi zależnej się opuszcza, a człon
wiodący staje się potencjalnym członem wiodącym poprzedzonym przez **zu**:

Wir arbeiten fleißig, **damit wir** unseren Kredit tilgen **können**.

→ Wir arbeiten fleißig, **um** unseren Kredit tilgen **zu können**.

Pracujemy pilnie, aby móc spłacić nasz kredyt.

Waldemar fährt an das Schwarze Meer, **damit er** sich dort gut **erholt**.

Waldemar fährt an das Schwarze Meer, **um** sich dort gut **zu erholen**.

Waldemar jedzie nad Czarne Morze, aby tam dobrze wypocząć.

Skrócenie wypowiedzi zależnej zaczynającej się od członu spójnikowego **als dass** jest poprawne, jeżeli w wypowiedzi macierzowej i zależnej występuje identyczny podmiot lub podmiot formalny **man** w wypowiedzi zależnej. Człon spójnikowy **als dass** musi zostać zastąpiony przez człon spójnikowy **um**. Podmiot wypowiedzi zależnej się opuszcza, a człon wiodący staje się potencjalnym członem wiodącym poprzedzonym przez **zu**.

Gertrud ist zu krank, **als dass sie** zur Arbeit gehen **könnte**.

Gertrud ist zu krank, **um** zur Arbeit gehen **zu können**.

Gertruda była zbyt chora, aby mogła pójść do pracy.

Das Wasser in der Nordsee ist auch im Sommer zu kalt, **als dass man** darin baden **könnte**. → Das Wasser in der Nordsee ist auch im Sommer zu kalt, **um** darin baden **zu können**.

Woda w Morzu Północnym jest także i latem zbyt zimna, aby można było się w niej kąpać.

Jeżeli podmiot w wypowiedzi dopełnieniowej jest identyczny z dopełnieniem w wypowiedzi macierzowej, to można opuścić człon spójnikowy i podmiot wypowiedzi dopełnieniowej, a człon wiodący zastąpić potencjalnym członem wiodącym poprzedzonym przez **zu**.

Der Direktor beschuldigt **dich, dass du** viel Geld veruntreust **hast**.

→ Der Direktor beschuldigt **dich**, viel Geld veruntreut **zu haben**.

Dyrektor obwinia cię o zdefraudowanie dużej sumy.

Der Meister erlaubte **dem Azubi, dass er** früher nachhause **geht**.

Der Meister erlaubte **dem Azubi**, früher nachhause **zu gehen**.

Majster / mistrz pozwolił uczniowi (zawodu) / praktykantowi, wcześniej udać się do domu.

Jeżeli podmiot w wypowiedzi podmiotowej jest identyczny z dopełnieniem wypowiedzi macierzowej lub jest formalnym podmiotem **man**, to można w wypowiedzi zależnej opuścić człon spójnikowy oraz podmiot, a człon wiodący przekształcić w potencjalny człon wiodący poprzedzony przez **zu**.

Dass Heinrich das Radrennen gewonnen **hat**, freut **ihn** sehr.

→ Das Radrennen gewonnen **zu haben**, freut ihn / Heinrich sehr.

Wygrany wyścig kolarski cieszy go / Heinricha niezmiernie.

Der Lehrer erlaubt **einem Schüler, dass er** früher nachhause **geht**.

→ Der Lehrer erlaubt **einem Schüler**, früher nachhause **zu gehen**.

Nauczyciel pozwala uczniowi wcześniej pójść do domu.

Dass man vor dem Beginn einer Oper seinen Platz **einnimmt**, ist ratsam.

→ Vor dem Beginn einer Oper seinen Platz **einzunehmen**, ist ratsam.

Jest rzeczq wskazana, aby zając swoje miejsce przed rozpoczęciem opery.

*Dass man dem rüstigen Greis nicht **glaubte**, war ein Fehler.*

*→ Dem rüstigen Greis nicht **zu glauben**, war ein Fehler.*

Błędem było, że nie uwierzono temu dziarskiemu staruszkowi.

Konstrukcje bezokolicznikowe nie zmieniają znaczenia wypowiedzi podrzędnych, a więc i statusu wypowiedzi pełnej, ale forma konstrukcji bezokolicznikowej jest krótsza w porównaniu z nieskróconą wypowiedzią podrzędną.

Eisenberg (2004a: 358) i Taborek (2008: 79ff.) wykazali, że istnieją człony wiodące wraz z potencjalnymi członami w wypowiedzi macierzowej, po których występują konstrukcje bezokolicznikowe. Tych konstrukcji bezokolicznikowych nie można zamienić na wypowiedź zależną z członem spójnikowym *dass*:

Es ist mir gelungen, die Prüfung zu bestehen.

Udało mi się zdać ten egzamin.

**Es ist mir gelungen, dass ich die Prüfung bestanden habe.*

Beneš (1979: 381) uważa, że konstrukcja bezokolicznikowa zamiast wypowiedzi z członem spójnikowym jest możliwa, jeśli przedstawia się wydarzenie abstrakcyjne, ogólne lub bez uwzględnienia stanu faktycznego. Ten pogląd można przedstawić za pomocą przykładu i komentarza z gramatyki Eisenberga:

(192) a. Obst zu essen, bekommt Paula.

b. Dass sie Obst isst, bekommt Paula.

c. Wenn sie Obst isst, bekommt das Paula. (Eisenberg 2004: 358)

Jedzenie owoców służy Pauli.

Według Eisenberga tylko wypowiedź z członem spójnikowym *dass* stwierdza, że Paula faktycznie je owoce. Wypowiedź z *wenn* nie stwierdza jednoznacznie, czy Paula rzeczywiście je owoce. Konstrukcja bezokolicznikowa (a.) nie rozstrzyga o rzeczywistym spożyciu owoców.

Skrócenie zależnej wypowiedzi częstkowej do konstrukcji imiesłowej jest, podobnie jak w konstrukcji bezokolicznikowej, możliwe pod warunkiem identity podmiotu w wypowiedzi macierzowej i zależnej. Opuszcza się wtedy człon spójnikowy i podmiot wypowiedzi zależnej. Człon wiodący albo formę złożoną czasu gramatycznego zastępuje się potencjalnym członem wiodącym, reprezentowanym przez imiesłów czasu neutralnego przy stosunku równoczesności, a imiesłów czasu przeszłego przy stosunku uprzedności.

Stosunek równoczesności:

*Eine ärztliche Behandlung, **die** auf einer eindeutigen Diagnose **aufgebaut ist**, hätte den Patienten gerettet.*

→ **Eine ärztliche Behandlung**, auf einer eindeutigen Diagnose **aufbauend**, hätte den Patienten gerettet.

Eine ärztliche Behandlung, **aufbauend** auf einer eindeutigen Diagnose, hätte den Patienten gerettet.

Leczenie, oparte na jednoznacznej diagnozie, uratowałoby pacjentowi życie.

Stosunek uprzedniości:

Günter Grass, der 1927 in Danzig **geboren wurde**, ist Nobelpreisträger.

→ **Günter Grass**, 1927 in Danzig **geboren**, ist Nobelpreisträger.

Günter Grass, **geboren** 1927 in Danzig, ist Nobelpreisträger. /

Günter Grass, urodzony w roku 1927 w Gdańsku, jest laureatem nagrody Nobla.

UWAGA: Imiesłowy w skróconych wypowiedziach przydawkowych mogą stać na początku albo na końcu konstrukcji imiesłowowej, na co w powyższych przykładach wskazują konstrukcje alternatywne.

We wszystkich innych konstrukcjach imiesłowowych imiesłów występuje na końcu konstrukcji imiesłowowej:

Während er über die Geschichte der sprachlichen Einheiten tief **nachdachte**, entwickelte **er** eine neue Theorie der Sprachanalyse.

→ **Über die Geschichte der sprachlichen Einheiten tief nachdenkend**, entwickelte **er** eine neue Theorie der Sprachanalyse.

Rozważając historię jednostek językowych, rozwinął nową teorię analizy języka.

Indem er seine neue Theorie **benutzte**, löste **er** bisher viele scheinbar unlösbare Fragen.

→ **Seine neue Theorie benutzend**, löste **er** viele bisher scheinbar unlösbare Fragen.

Korzystając ze swojej nowej teorii, rozwiązał wiele problemów dotąd pozornie niemożliwych do rozwiązania.

Nachdem die Mutter ordentlich **gefrühstückt hatte**, ging **sie** mit allen ihren Kindern spazieren.

→ **Ordentlich gefrühstückt**, ging **die Mutter** / **sie** mit allen ihren Kindern spazieren.

Po zjedzeniu porządnego śniadania matka poszła ze swymi dziećmi na spacer.

W wypowiedzi zależnej z czasem dialogowym lub niedialogowym strony biernej opuszcza się oprócz członu wiodącego także imiesłów czasu przeszłego **worden**:

Weil der Student durch die Vorlesung des Professors **angeregt worden war**, meldete **er** sich gleich danach für sein Seminar an.

→ **Durch die Vorlesung des Professors angeregt**, meldete sich **der Student** gleich danach für sein Seminar an.

Student, zainspirowany wykładem profesora, zapisał się zaraz po wykładzie na jego seminarium.

Zależne wypowiedzi zaczynające się od członów spójnikowych **obwohl**, **ob-schon** i **obzwar** można zredukować do konstrukcji imiesłowowej, jeżeli człon spójnikowy *nie zostanie* opuszczony ze względu na zachowanie znaczenia całej wypowiedzi zależnej.

Obwohl der Mann von seinem Arzt gewarnt worden war, wollte **er** doch trotz seiner ansteckenden Krankheit das Krankenhaus verlassen.

→ **Obwohl von seinem Arzt gewarnt**, wollte **der Mann / er** doch trotz seiner ansteckenden Krankheit das Krankenhaus verlassen.

Chociaż jego lekarz go ostrzegał, mężczyzna chciał jednak mimo swojej zaraźliwej choroby opuścić szpital.

W wypowiedzi zależnej z członem wiodącym czasownika **sein** + człon **wie?** nie używa się imiesłowu czasu neutralnego **seiend**:

Obwohl er krank war, ließ **er** sich nicht regelmäßig behandeln.

→ **Obwohl krank**, ließ **er** sich nicht regelmäßig behandeln.

Mimo choroby nie pozwolił się systematycznie leczyć.

Weil er des Bergpfades kundig ist, kann **er** die Touristen nach Genf führen.

→ **Des Bergpfades kundig**, kann er die Touristen nach Genf führen.

Znając szlak górski, może on poprowadzić turystów do Genewy.

Podobnie jak w konstrukcjach bezokolicznikowych także i w konstrukcjach imiesłowowych nie zmienia się z reguły znaczenia całej wypowiedzi podrzędnej. Forma dźwiękowa lub graficzna jest skrócona.

Szyk wypowiedzi w konstrukcjach bezokolicznikowych i imiesłowowych jest – jak wynika z przytoczonych przykładów – bardzo prosty, ponieważ w polu centralnym występują dwa człony wypowiedzi, rzadziej trzy lub kilka członów wypowiedzi.

Neutralna kolejność członów w konstrukcjach bezokolicznikowych i imiesłowowych jest taka sama jak w wypowiedzi pojedynczej bez podmiotu w polu centralnym. Pole centralne wypowiedzi zależnych i ich konstrukcji bezokolicznikowych i imiesłowowych oznaczono pogrubioną kursywą:

Anna erinnerte sich daran, *dass **sie den Text schon einmal irgendwo** gelesen hat.*

→ Anna erinnert sich daran, ***den Text schon einmal irgendwo** gelesen zu haben.*

Teraz Anna przypomina sobie, że już czytała gdzieś ten tekst.

Nachdem der Premierminister gestern von Moskau nachhause gekommen war, ließ **er** sofort das Parlament berufen.

→ **Gestern von Moskau nachhause** gekommen, ließ der Premierminister / er sofort das Parlament berufen.

Po wczorajszym przybyciu z Moskwy do domu premier kazał natychmiast zwołać parlament.

Obwohl **der Untergrundkämpfer von seinen Freunden stets eindringlich** gewarnt wurde, verließ er doch sein Versteck.

→ Obwohl **von seinen Freunden stets eindringlich** gewarnt, verließ der Untergrundkämpfer doch sein Versteck.

Mimo stałych usilnych ostrzeżeń swoich przyjaciół, bojownik podziemia opuścił swoją kryjówkę.

Konstrukcje bezokolicznikowe i imiesłowowe zastępuje się, tak samo jak zależne wypowiedzi cząstkowe, odpowiednimi kompatybilnymi odnośnikami lub pytaniami prymarnymi, które inkorporuje się w wypowiedź macierzową.

Na przykład:

Heinrich segelte den ganzen Vormittag, **(an)statt dass er** zur Arbeit **ging**.

→ **Heinrich** segelte den ganzen Vormittag, **(an)statt** zur Arbeit **zu gehen**.

Heinrich żeglował całe przedpołudnie, zamiast pójść do pracy.

(An)statt dessen segelte Heinrich den ganzen Vormittag.

Zamiast tego Heinrich żeglował całe przedpołudnie.

Wir arbeiten fleißig, **damit wir** unseren Kredit tilgen **können**.

→ Wir arbeiten fleißig, **um** unseren Kredit tilgen **zu können**.

Pracujemy pilnie, aby móc spłacić nasz kredyt.

Deshalb arbeiten wir fleißig.

Dlatego pracujemy pilnie.

Weil man eine Grippewelle **befürchtete**, ließ **man** sich dagegen impfen.

→ Eine Grippewelle **befürchtend**, ließ **man** sich dagegen impfen.

Obawiając się zachorowań na grypę, szczepiono się.

Deswegen ließ **man** sich dagegen impfen.

Z tego powodu szczepiono się przeciwko niej (= grypie).

Nachdem sie ordentlich gefrühstückt **hatte**, ging **sie** mit allen ihren Kindern spazieren.

→ Ordentlich **gefrühstückt** ging sie mit allen ihren Kindern spazieren.

Po zjedzeniu porządnego śniadania poszła na spacer z wszystkimi swoimi dziećmi.

Danach ging sie spazieren.

Potem poszła na spacer.

Wenn man alle Daten berücksichtigt, kommt **man** zu neuen Erkenntnissen.

→ Alle Daten **berücksichtigend**, kommt man zu neuen Erkenntnissen.

Po uwzględnieniu wszystkich danych dochodzi się do nowych wyników badań naukowych.

Dann kommt man zu neuen Erkenntnissen.

Wtedy dochodzi się do nowych wyników badań naukowych.

13.4. Występowanie członów wypowiedzi w polu końcowym

Pole końcowe w wypowiedzi pojedynczej, współrzędnie i podrzędnie złożonej, jest wyraźnie zaznaczone, jeśli dane pole centralne zamyka modyfikator, potencjalny człon wiodący lub człon wiodący.

Ostatni człon przed członem występującym w polu końcowym zaznaczono tłustym drukiem, człon pola końcowego tylko kursywą:

Da schössen wir ihn **ab** mit zwei Schüssen. (Hesse)

Wtedy odstrzelilibyśmy go dwoma strzałami.

Sie nahmen die Straßenbahn und fuhren am Hauptbahnhof **vorbei**, bis zum Hohen Tor, das Brama Wyżynna heißt. (Grass)

Wsiedli do tramwaju i przejechali obok dworca głównego aż do wysokiej bramy, zwanej Bramą Wyżynną.

Unsere Kollegen haben ihn auf**geklärt** nach einem anonymen Hinweis aus der Bevölkerung. (Haslinger)

Nasi koledzy go znaleźli po anonimowej wskazówce od ludności.

Was hätte ich Ihnen denn auch antworten **sollen** auf Ihre sehr klugen und aufrichtigen Worte. (Hesse)

Cóż miałbym panu także odpowiedzieć na pańskie bardzo mądre i szczere słowa.

Blickte nicht auch aus seinen schwarzen Augen nur meine eigene Seele mich **an**, der verlerne bange Vogel, ebenso wie aus den grauen Augen Hermine's? (Hesse)

Czy z jego czarnych oczu nie spoglądała na mnie moja własna dusza, ten zapominający trwożliwy ptak, podobnie jak z szarych oczu Herminy?

Dagegen hat Joe sich auf**gelehnt**, aber vergebens. (Haslinger)

Temu Joe się opierał, ale na próżno.

Er sagte, sie hätten ihn flehend angeschaut, aber er konnte nichts **tun** für sie. (Haslinger)

Powiedział, że patrzyli na niego błagalnie, ale nie mógł niczego dla nich zrobić.

W każdym polu, a więc i polu końcowym, może stać parenteza:

Du musst **kommen**, mein Alexander. (Grass)

Ty musisz przyjść, mój Aleksandrze.

Pole końcowe jest także ortograficznie zaznaczone dwukropkiem, rzadziej przecinkiem.

Jeżeli w przedpolu wypowiedzi centralnej występują człony wypowiedzi reprezentowane przez odnośniki, a nośniki znaczenia są stawiane po dwukropku lub przecinku w polu końcowym, to te nośniki znaczenia są silnie podkreślone. Zarówno odnośniki, jak i ich nośniki znaczenia są zaznaczone tłustym drukiem.

Doch **so** seien nun mal die Marwaris: **geschäftssüchtig**. (Grass)

Przecież takimi są już ci Marwarisowie: żądni zysku.

Oh, **darin** war Hermine wie das Leben selbst: *stets nur Augenblick, nie im voraus zu berechnen*. (Hesse)

O, i w tym była Hermina jak samo życie: stale tylko chwila, niemożliwa do przewidzenia.

Das hätte ich ihm nicht zugetraut, **diesen lockeren Umgang mit dem Software-System**. (Grass)

Tego nie spodziewałbym się po nim, łatwego posługiwania się systemem software.

Brinkmann podkreślał, że z pola centralnego przenosi się do pola końcowego także dopełnienia w bierniku. Te dopełnienia są wtedy także szczególnie wyróżnione:

Nachgetragen werden häufig Appositionen: ... *aber die Industrie brachte einen neuen Mittelstand hervor: / Händler, Agenten, Ingenieure* ... (Rath 223) (Brinkmann 1971: 494)

Uzupełniane są często apozycje: ... *ale przemysł wytworzył nową klasę średnią: handlarzy, agentów, inżynierów*.

Także w literaturze, np. u Grassa, spotyka się przesunięcia dopełnień w bierniku do pola końcowego:

Kann man nicht auf**machen**, *den da?* (Grass)

Czy nie można otworzyć, tego tam?

Sein Tagebuch meldet täglich neue Aktivitäten: und doch sind zwei Wochenendausflüge belegt: **die Autofahrt über die Weichselbrücke ins Werder und die Fahrt an die See**. (Grass)

Jego dziennik informuje codziennie o nowych czynnościach; a między innymi są zapisane dwie wycieczki weekendowe: przejazd przez most na Wiśle na Żuławy i jazda nad jezioro.

Ich hörte ihn summen: *irgendetwas zwischen „Kleine Nachtmusik“ und Holberg-suite* (Grass).

Słyszałem jak nucił: coś między „Kleine Nachtmusik” a suitą Holberga.

W pole centralne można wstawić człony wypowiedzi reprezentowane przez przyimkowe frazy rzeczownikowe:

Wróbel kam **mit** *in die Hundegasse*. (Grass)

Wróbel kam *in die Hundegasse* **mit**.

Wróbel towarzyszył nam do „Hundegasse”.

Unsere Kollegen haben ihn auf**geklärt** *nach einem anonymen Hinweis aus der Bevölkerung*. (Haslinger)

Unsere Kollegen haben ihn *nach einem anonymen Hinweis aus der Bevölkerung* auf**geklärt**.

Nasi koledzy go znaleźli po anonimowej wskazówce od ludności.

Was hätte ich Ihnen denn auch antworten **sollen** *auf Ihre sehr klugen und aufrichtigen Worte*. (Hesse)

Was hätte ich Ihnen denn auch *auf Ihre sehr klugen und aufrichtigen Worte antworten* sollen.

Cóż miałbym panu odpowiedzieć na pańskie bardzo mądre i szczere słowa.

Mein eigener, einziger Sohn ist **draufgegangen** in diesem verfluchten Krieg. (Seghers)

Mein eigener, einziger Sohn ist *in diesem verfluchten Krieg* **draufgegangen**.

Mój rodzony, jedyny syn poległ na tej przekłętej wojnie.

Często w polu końcowym stoją przyimkowe frazy rzeczownikowe, jeżeli pole centralne zamyka prosty modyfikator, gdyż to ułatwia szczególnie w mowie zrozumienie dłuższych wypowiedzi:

Sie nahmen die Straßenbahn und fuhren am Hauptbahnhof **vorbei**, bis zum Hohen Tor, das Brama Wyżynna heißt. (Grass)

Wsiadli do tramwaju i przejechali obok dworca głównego aż do wysokiej bramy, zwanej Bramą Wyżynną.

Trudniej byłoby zrozumieć tę wypowiedź z modyfikatorem *vorbei* na końcu wypowiedzi:

Sie nahmen die Straßenbahn und fuhren am Hauptbahnhof *bis zum Hohen Tor*, das Brama Wyżynna heißt, **vorbei**.

W języku mówionym nawet w krótkich wypowiedziach człony reprezentowane przez przyimkowe frazy rzeczownikowe są przenoszone do pola końcowego po prostych modyfikatorach zaznaczonych tłustym drukiem:

Wróbel kam **mit** in die Hundegasse. (Grass)

Da schossen wir ihn **ab** mit zwei Schüssen. (Hesse)

Schmidt, powołując się na Dracha i Brinkmanna, tak uzasadnia konieczność obsadzenia pola końcowego po prostych modyfikatorach:

Erich Drach hat schon darauf hingewiesen, dass bestimmte Bedingungen erfüllt sein müssen, wenn das Prinzip der Umklammerung ohne Störung funktionieren soll. Zu diesen Bedingungen gehört es, dass die beiden Pole der Klammer „ein Mindestmaß an Tragfähigkeit haben. Ein allzu schwacher Ausgangspol lässt keine durchhaltende Spannung aufkommen. Ein allzu matter Zielpol lässt sie unwirksam verebben.“² Ferner dürfen die beiden Pole „nicht durch zu viele Innenstücke voneinander getrennt sein; sonst reicht auch die stärkste Spannung nicht aus, um bis **Z** (= Zielpol – W. Sch.) durchzuhalten“³.

Um die Tragfähigkeit des verbalen Rahmens zu gewährleisten, ist es vor allem notwendig, dass das Endglied der Klammer bei einem ausgedehnten Rahmen lautlich und inhaltlich nicht zu leicht ausfällt; diese Gefahr besteht vor allem bei den Partikeln der trennbar zusammengesetzten Verben, [...].

1. Siehe auch H. Brinkmann, Die deutsche Sprache, 469 f.

2. a. a. O., S. 45. (Schmidt 1966: 261, und 1973: 267f.)

Jeżeli pole centralne jest nieobsadzone, ponieważ przesunięto człon wypowiedzi reprezentowany przez przyimkową frazę rzeczownikową do pola końcowego, to wskazuje to na silne, a nawet emocjonalne podkreślenie tego członu:

Mein eigener, einziger Sohn ist drauf**gegangen** in diesem verfluchten Krieg. (Seghers)

Ten człon w polu centralnym nie miałby tak silnej ekspresji:

Mein eigener, einziger Sohn ist in diesem verfluchten Krieg **drauf**gegangen. Wróbel kam **mit** in die Hundegasse. (Grass)

W polu końcowym występują także wypowiedzi przydawkowe, które można wstawić do pola środkowego:

Inge hat gestern **zwei Studenten** kennengelernt, **die Informatik studieren**.
Inge hat gestern **zwei Studenten, die Informatik studieren**, kennengelernt.
Inga wczoraj poznała dwóch studentów, którzy studiują informatykę.

W polu końcowym występują też porównania z *als* i *wie* bez stylizacyjnego efektu:

Er ist **so** groß geworden **wie sein Vater**.
On jest tak duży jak jego ojciec.
Der neue Direktor hat schon viel **mehr geleistet als sein Vorgänger**.
Nowy dyrektor już o wiele więcej zdziałał niż jego poprzednik.
Es ist heute viel **wärmer geworden als gestern**.
Dzisiaj jest o wiele cieplej niż wczoraj.
„Nirgends trat dies **stärker** zutage **als in Holland**. (Rath 226)“ (cytat z Brinkmanna 1971: 494)
Nigdzie to nie zaznaczyło się dobitniej niż w Holandii.

Po częściowych wypowiedziach zależnych występują także człony wypowiedzenia w polu końcowym. Są one wyróżnione tłustym drukiem. Na przykład:

*Als er endlich anfang **mit der Arbeit am Gartentor**, begann es zu regnen.*

*Wo Reschke Waldwiesen erinnerte **und sonntägliche Familienausflüge**, bedrängten zeltartig konstruierte Holzhäuser einander, umgeben von Schrebergärten.* (Grass)

*Dass ich dort Rundfunk gelernt habe **vor zwei Jahrzehnten**, habe ich nicht vergessen.* (Eroms 2000: 381)

*Wer Anfang der achtziger Jahren als Beobachter in Berlin in den Metropol-Intershop gegangen ist, **den größten seiner Art**, wird sich an die vor wortlosem Staunen heruntergeklappten Unterkiefer erinnern **von Besuchern**, die ein paar Westmark erworben hatten und nun nicht wussten wie sie sie ausgeben sollen **bei***

dem Übermaß an Lackstrahlfarbe – (...). (Zeit, 12.11.1993, 60) (Zifonun et al. 1997: 1650)

Pole końcowe spełnia ważną funkcję, ponieważ ułatwia zrozumienie wypowiedzi, a ponadto, szczególnie w piśmie, pozwala wskazać na ważne informacje, które w języku mówionym są szczególnie akcentowane.

13.5. Uwagi końcowe

System polowy nie istnieje w języku polskim. Przy obsadzaniu poszczególnych pól trzeba szczególnie uwzględnić w języku niemieckim:

1. ścisłe reguły, które należy bezwzględnie przestrzegać,
2. szyk neutralny, oczekiwany w rozmowie w języku niemieckim.

Do ścisłych reguł należą w konkretnej wypowiedzi pozycje:

1. członu wiodącego i potencjalnego członu wiodącego,
2. modyfikatora,
3. formalnych członów wypowiedzi, np. formalnego podmiotu,
4. członów reprezentowanych przez słowoformy deiktyczne i / lub odnośniki, zaliczanych do członów tematycznych.

W poprawnych wypowiedziach prostych człon wiodący występuje także po dwóch lub kilku członach wypowiedzi. To falsyfikuje starą regułę, że w zdaniach oznajmujących forma osobowa czasownika stoi **zawsze** na drugim miejscu logicznym. Tę starą regułę w świetle przedstawionych faktów należy uznać obecnie jedynie za regułę prototypową.

W języku niemieckim **nie wolno** opuszczać słowoform, oznaczających osoby gramatyczne, np. *ich, du* itd. W języku polskim **należy je opuścić** ze względu na jednoznaczną formę osobową członu wiodącego.

Dzięki bardziej rozbudowanej fleksji w języku polskim możliwy jest swobodniejszy szyk wyrazów i łatwiejsze odróżnianie członów wypowiedzi. Na przykład człon *was?* / człon predykatywny w języku polskim występuje w narzędniku, a w języku niemieckim także w mianowniku jak podmiot, co, jak wykazano w rozdziale 10.2.13., komplikuje opis i poprawne zrozumienie wypowiedzi.

Szyk członów wypowiedzi przedstawiono dokładniej niż w dotychczasowych opisach gramatycznych. Uwzględniono także wpływ kolejności członów wypowiedzi w tekście, wskazując na przykład na występowanie w szyku neutralnym na początku następnej wypowiedzi członów tematycznych przed członami rematycznymi.

Uwzględniono też fakt, że na początku pola przedniego mogą występować również człony partykuły, uwydatnione tłustym drukiem, pod warunkiem nawiązania do treści poprzedzającej wypowiedzi:

Sie hat sich an der Diskussion nicht beteiligt. **Immerhin** hat sie nach der lebhaften Diskussion einen guten Vorschlag unterbreitet.

Ona nie uczestniczyła w dyskusji. Jednakże po ożywionej dyskusji przedstawiła dobrą propozycję.

Das Buch habe ich schon gefunden. **Bloß** fehlt mir jetzt noch das Übungsheft.

Książkę już znalazłem. Tylko jeszcze nie mam zeszytu do ćwiczeń.

Zrezygnowano ze starej reguły odróżniania zdań współrzędnie od podrzędnie złożonych na podstawie czysto formalnej, tj. pozycji członu wiodącego ze względu na liczne wyjątki. Zastępowanie wypowiedzi częściowych przez odnośniki lub pytania prymarne umożliwiło nie tylko proste odróżnienie wypowiedzi współrzędnych od podrzędnych, lecz także i proste określenie typu wypowiedzi podrzędnej.

Wyróżnienie pól nie tylko w pojedynczych wypowiedziach, lecz także w wypowiedziach złożonych, szczególnie podrzędnych, umożliwiło dokładniejsze, a zarazem prostsze, opisanie szyku członów wypowiedzenia w wypowiedziach częściowych.

W wypowiedziach współrzędnie i podrzędnie złożonych można opuszczać identyczne podmioty, a w wypowiedziach podrzędnych również i człony spójnikowe, które są obligatoryjne w formie zredukowanej jedynie dla zachowania tego samego znaczenia w konstrukcjach bezokolicznikowych i imiesłowowych.

Z przytoczonych powyżej przykładów jasno wynika, że także syntaktyczne reguły gramatyki tradycyjnej ze względu na liczne wyjątki i nieścisłości trzeba było zastąpić wieloma nowymi bezwyjątkowymi regułami i odpowiednio je nazwać.

W mowie można za pomocą elementów suprasegmentalnych / prozodycznych i mowy ciała poznać intencję mówcy. Podobną rolę odgrywa szyk członów wypowiedzi w mowie pisanej wraz z ewentualnymi uzupełniami autora tekstu.

Znajomość reguł gramatycznych i szyku członów w wypowiedzi pozwala na pełne zrozumienie tekstu niemieckiego, odczytanie intencji autora, a także na konstruowanie własnych, poprawnych tekstów. Ich znajomość ma szczególne znaczenie w tłumaczeniach i analizie tekstów literackich.

14 Walencja

14.0. Rys historyczny

Termin **walencja** wprowadził do analizy składniowej w opublikowanej w roku 1959 monografii „Eléments de Syntaxe structurale” Lucien Tesnière, który przypisywał walencję tylko czasownikom jako jednostkom autosemantycznym.

Walencja to zdolność czasownika do otwierania wokół siebie miejsc dla innych wyrażen.

Tę zdolność do przyjmowania innych wyrażen – członów wypowiedzi pierwszego stopnia – określano w wypowiedziach pojedynczych najczęściej w czasie neutralnym trybu oznajmującego i wyróżniano czasowniki z koniecznymi dla poprawności wypowiedzi członami, które dzielono na człony obligatoryjne / obowiązkowe i fakultatywne. Człony fakultatywne, zaznaczone kursywą, można było np. łatwo dodać do ogólnego znaczenia czasownika, aby sprecyzować czynność, np. malowania domu:

Das Kind malt. → Das Kind malt *ein Haus*.
Dziecko maluje. → *Dziecko maluje dom.*

lub na podstawie wiedzy o świecie:

Das Huhn legt. → Das Huhn legt *Eier*.
Kura znosi jaja.

Bez tych uzupełnień te wypowiedzi w języku niemieckim są także poprawne. Wszystkie inne człony wypowiedzi zaliczano do członów luźnych.

Za najważniejsze uważano człony obligatoryjne i fakultatywne. Wyrozniano czasowniki z walencją:

1. zerową, na przykład czasowniki opisujące zjawiska meteorologiczne:

Es **regnet** / **schneit** / **donnert** / **wetterleuchtet**.

Pada deszcz / pada śnieg / grzmi / błyska się,

2. jednowartościowe, np.

Das kleine Kind **schläft**.

Małe dziecko śpi,

3. dwuwartościowe, np.

Das Kind **betrachtet** die Eltern.

Dziecko obserwuje rodziców,

4. trójwartościowe, np.

Hans **gibt** seinem Freund ein Buch.

Hans daje swemu koledze książkę,

5. a nawet sześciowartościowe, np.

Er **fährt** die Sachen mit dem Auto von Berlin über Potsdam nach Brandenburg.
(Glück 2005: 601)

On wiezie te rzeczy samochodem z Berlina przez Poczdam do Brandenburga.

Z powyższych przykładów jasno wynika, że w poprawnej pełnej wypowiedzi pojedynczej wartościowość czasownika określano na podstawie jego znaczenia i związanej z nim przede wszystkim ilości obligatoryjnych członów wypowiedzi lub – jak przy sześciowartościowości – także od logicznego przedstawiania kolejności zdarzeń.

Walencja zajmuje się relacjami semantycznymi między czasownikami i od nich zależnymi członami obligatoryjnymi, fakultatywnymi i luźnymi.

Problemem w tej teorii jest przede wszystkim rozgraniczenie członów *obligatoryjnych* od członów *fakultatywnych* i *luźnych*, gdyż proponowane testy są nieprzekonywujące. Testy te i ich możliwe kombinacje jednoznacznie negatywnie ocenia Bußmann (2008: 770):

Für die Unterscheidung zwischen Ergänzungen und nicht abhängigen Konstituenten, vor allen → Angaben sind zahlreiche Kriterien oder Tests vorgeschlagen worden: Eliminierungstest, Austausch test, freie Hinzufügbarkeit, Assoziationstest u.a.m. Keiner dieser Tests (und auch keine Kombination von ihnen) gilt jedoch als zuverlässig.

14.1. Prymarne i sekundarne słowa semantyczne w wypowiedzi

Poprawne pełne wypowiedzi pojedyncze, zrozumiałe bez kontekstu i konsytuacji, można utworzyć w prostych czasach gramatycznych, czasie neutralnym lub narracyjnym, jedynie przy użyciu członów wiodących i zależnych od nich modyfikatorów. W syntaktycznych kompleksach czasownikowych człon wiodący gramatycznego czasu neutralnego lub narracyjnego staje się potencjalnym członem wiodącym. Np.

Magdalene **liest** ein interessantes Buch.
Magdalena czyta interesującą książkę.
Magdalene **wird** noch ein interessantes Buch **lesen**.
Magdalena przeczyta jeszcze jedną interesującą książkę.
Magdalene **hat** ein interessantes Buch **gelesen**.
Magdalena czytała interesującą książkę.

W wypowiedziach pojedynczych człony wiodące w gramatycznych czasach prostych są często jedynymi członami wypowiedzi, które otwierają wokół siebie miejsca dla innych członów wypowiedzi:

Paul **geht** nachhause.
Paul idzie do domu.

Na znaczenie członu wiodącego w czasie neutralnym i narracyjnym wpływają jego połączenia z modyfikatorem:

Herbert, dein Bus **fährt** gleich **ab**.
Herbercie, twój autobus zaraz odjedzie.
Peter **las** sich Ulrikes Brief **vor**.
Peter przeczytał sobie (na głos) list od Ulriki.

Ze znaczeniem członu wiodącego w czasie neutralnym lub narracyjnym, a ze znaczeniem potencjalnego członu wiodącego w syntaktycznych kompleksach czasownikowych ściśle związane są formalne dopełnienia, reprezentowane przez obligatoryjne zaimki zwrotne:

Das **hört sich** nicht schlecht an.
To brzmi nieźle.
Brigitte **maßt sich** das Verdienst an.
Brigitte przypisuje sobie tę zasługę.
Man muss **sich** mit der Arbeit **beeilen**.
Trzeba się pośpieszyć z tą pracą.
Er **gönnte sich** eine kleine Pause.
Pozwolił sobie na małą przerwę.
Das Kind **verschluckte sich**.
Dziecko się zachłysnęło.

Beate hat **sich** gestern **erkältet**.
Beata się wczoraj przeziębila.
 Hans **hat sich** als Weltbürger **angesehen**.
Hans uważał się za kosmopolitę.

Czasowniki:

sich anmaßen *przypisywać sobie*, sich erkälten *przeziębć się*, sich beeilen *pośpieszyć się*

to leksemy słownikowe, a czasowniki:

sich verschlucken *zachłystnąć się*, sich etwas gönnen *pozwolić sobie na coś*, sich anhören *brzmieć*

są ujęte jako leksemy słownikowe bez obligatoryjnego zaimka zwrotnego. Te czasowniki bez zaimków zwrotnych mają wtedy inne podstawowe znaczenie:

verschlucken *połknąć*, gönnen *życzyć*, anhören *wysłuchiwać*, hören *słyszeć*.

Także formalne dopełnienie **es** w wypowiedzi pełnej modyfikuje znaczenie niektórych leksemów słownikowych, np. **HALTEN**, **ABSEHEN**, **AUFNEHMEN**, w czasie neutralnym lub narracyjnym lub w syntaktycznych kompleksach czasownikowych:

Frau Mayer **hält es** mit den Mietern.
Pani Mayer sympatyzuje z lokatorami.
 Monika **sah es** auf die Bluse **ab**.
Monika upatrzyła sobie tę bluzkę.
 Hans will **es** mit seinen älteren Kollegen **aufnehmen**.
Hans chce się zmierzyć ze swoimi starszymi kolegami.
 Hans hat **es** mit seinen älteren Kollegen **aufnehmen** wollen.
Hans chciał się zmierzyć ze swoimi starszymi kolegami.

Tylko z formalnym podmiotem **es** można utworzyć poprawną wypowiedź z czasownikiem opisującym zjawiska meteorologiczne bez względu na czas gramatyczny danej wypowiedzi:

Es tagt.
Dnieje. / Świta.
Es regnet.
Pada deszcz.
Es schneite.
Padł śnieg.
Es hat gedonnert.
Grzmiało.
Es hatte wetterleuchtet.
Błyskało się.

Formalny podmiot **es** nadaje członowi wiodącemu w czasach prostych lub utworzonemu od niego potencjalnemu członowi wiodącemu w czasach złożonych specyficzne znaczenie. Na przykład:

Zu Mittag **gibt es** heute Fisch.
Na obiad będzie dzisiaj ryba.
Zu Mittag hat **es** Fisch **gegeben**.
Na obiad była ryba.
Es klopft.
Słyszeć pukanie.
Es hat geklopft.
Słyszeć było pukanie.

W stronie biernej, utworzonej od bezokolicznika strony biernej, formalny podmiot **es** jest obligatoryjny dla utworzenia poprawnej wypowiedzi, jeżeli poza członem wiodącym i potencjalnym członem wiodącym względnie potencjalnymi członami wiodącymi **es** jest jedynym członem wypowiedzi. Np.

Es wurde getanzt / gesungen.
Tańczono / śpiewano.
Es ist gespaßt worden.
Żartowano.

Jeżeli dodamy do tych wypowiedzi biernych inny człon wypowiedzi, np. *auf dem Marktplatz* ‘na rynku’:

Es wurde **auf dem Marktplatz** getanzt / gesungen / gespaßt.

i przestawimy ten człon na początek wypowiedzi, to człon **es** trzeba obowiązkowo opuścić, a *auf dem Marktplatz* staje się członem obligatoryjnym:

Auf dem Marktplatz wurde getanzt / gesungen / gespaßt.
Na rynku tańczono / śpiewano / żartowano.

Definicyjnie ujmujemy stwierdzony stan rzeczy następująco:

Jeżeli człon wiodący, występujący w wypowiedzi pojedynczej jako jedyna słowoforma czasownikowa lub potencjalny człon wiodący syntaktycznego kompleksu czasownikowego jest znaczeniowo ściśle związany:

1. z modyfikatorem,
2. z formalnym dopełnieniem, reprezentowanym przez obligatoryjny zaimek zwrotny,
3. z formalnym dopełnieniem **es** w bierniku, modyfikującym znaczenie członu wiodącego lub potencjalnego członu wiodącego,

4. z formalnym podmiotem **es** i członem wiodącym lub potencjalnym członem wiodącym, opisującym zjawisko meteorologiczne,
5. z formalnym podmiotem **es**, który modyfikuje znaczenie członu wiodącego lub potencjalnego członu wiodącego w syntaktycznym kompleksie czasownikowym,
6. z formalnym podmiotem **es** w stronie biernej jako jedynym członem wypowiedzi obok członu wiodącego i potencjalnego członu wiodącego,

to tworzy wraz z wyżej wymienionymi członami jedną całość znaczeniową, zwaną **prymarnym słowem semantycznym**, a w prezentowanej tu teorii walencji, zwanym krótko **regensem** (Regens).

Pozostałe człony wypowiedzi to **sekundarne słowa semantyczne**, zwane też w prezentowanej teorii walencyjnej **członami walencyjnymi** (Valenzglieder)

14.2. Obligatoryjne i fakultatywne człony walencyjne

Poprawną minimalną wypowiedzią pojedynczą jest jedynie regens bez względu na użyty czas gramatyczny, jeżeli w jego skład wchodzi formalny podmiot **es** w połączeniu z czasownikami opisującymi zjawiska meteorologiczne lub w stronie biernej. Np.

Es wetterleuchtet.

Błyska się.

Es hat wetterleuchtet.

Błyskało się.

Es wurde getanzt.

Es ist getanzt worden.

Tańczono.

Aby utworzyć z każdym innym regensem poprawną minimalną wypowiedź pojedynczą, trzeba do regensa dodać obligatoryjnie jedno lub kilka kompatybilnych członów walencyjnych, zwanych dalej **obligatoryjnymi członami walencyjnymi** (obligatorische Valenzglieder). Ilość obligatoryjnych członów walencyjnych wypowiedzi zależy od znaczenia regensa.

Człony walencyjne występujące w wypowiedzi pojedynczej obok obligatoryjnych członów walencyjnych to **fakultatywne człony walencyjne** (fakultative Valenzglieder).

W następujących wypowiedziach regens, występujący w wariancie teraźniejszym czasu neutralnego, wyróżniono kursywą, obligatoryjne

człony walencyjne są nieoznakowane, a fakultatywne człony walencyjne ujęto w okrągłe nawiasy:

Das Kind *malt* (jetzt) (ein Haus).
Dziecko maluje (teraz) (dom).
Das Kind *sucht* seinen Teddy (seit gestern).
Dziecko szuka swego misia (od wczoraj).
Herr Loos *wohnt* (seit drei Jahren) in Köln.
Pan Loos mieszka (od trzech lat) w Kolonii.
Die Sitzung *dauerte* zwei Stunden.
Posiedzenie trwało dwie godziny.
Herr Schmidt *schenkt* gerade seinem Sohn einen Computer.
Pan Schmidt darowuje właśnie swemu synowi komputer.

Liczbę obligatoryjnych członów walencyjnych w powyższych przykładach można łatwo policzyć, aby stwierdzić wartościowość regensa.

Człon *gerade* w poniższej wypowiedzi wskazuje na wariant teraźniejszy czasu neutralnego i dlatego jest to obligatoryjny człon walencyjny.

Hans *kommt gerade*.
Hans właśnie przybywa.

Bez *gerade* byłby to wariant przyszłościowy czasu neutralnego ze zmianą znaczenia tej wypowiedzi:

Hans *kommt*.
Hans przyjdzie.

W wariacie przeszłym czasu neutralnego obligatoryjnym członem walencyjnym jest człon wypowiedzi wskazujący na przeszłość. Np.

1939 *bricht* der Zweite Weltkrieg (mit Hitlers Überfall auf Polen) *aus*.
W roku 1939 wybuchła druga wojna światowa (po napadzie Hitlera na Polskę).

Regens to człon wiodący ***bricht*** i modyfikator ***aus***. Człony 1939 i *der Zweite Weltkrieg* to obligatoryjne człony walencyjne. Człon przyimkowy *mit Hitlers Überfall auf Polen* jest fakultatywnym członem walencyjnym, ponieważ wypowiedź pojedyncza bez tego członu byłaby także poprawna:

1939 *bricht* der Zweite Weltkrieg *aus*.

W wariacie przyszłościowym czasu modalnego II (np. regens ***wird beendet haben***) obligatoryjne jest także dodanie określenia czasu wskazującego na przyszłość, np. *am Ende nächsten Semesters*, ponieważ bez tego określenia czasu nie można wyrazić w języku niemieckim zakończenia czynności w czasie przyszłym:

Erika **wird am Ende nächsten Semesters** ihr Studium **beendet haben**.

Erika w końcu przyszłego semestru ukończy swoje studia.

Człony Erika, *am Ende nächsten Semesters* i *ihr Studium* to obligatoryjne człony walencyjne. Bez dodania *am Ende nächsten Semesters* ta wypowiedź byłaby także poprawna, ale wyrażałaby przypuszczenie w czasie przeszłym:

Erika **wird** ihr Studium **beendet haben**.

Erika prawdopodobnie ukończyła swoje studia.

Fakultatywnym członem walencyjnym byłby kompatybilny człon wypowiedzi, np. *mit dem Prädikat „sehr gut”* ‘z oceną bardzo dobry’:

Erika **wird** am Ende nächsten Semesters ihr Studium (mit dem Prädikat „sehr gut“) **beendet haben**.

Także w wariancie przyszłego czasu dialogowego należy dodać obligatoryjny człon walencyjny *wann?* Np. *in einer Woche*:

In einer Woche hat sich alles **geklärt**.

W ciągu tygodnia wszystko się wyjaśni.

Bez obligatoryjnego członu walencyjnego *in einer Woche* byłby to wariant czasu przeszłego dialogowego:

Alles **hat sich geklärt**.

Wszystko się wyjaśniło.

Wykazaliśmy, że temporalne obligatoryjne człony walencyjne są dla sprecyzowania w pewnych wariantach gramatycznego czasu neutralnego, czasu modalnego lub dialogowego obligatoryjnymi członami walencyjnymi.

Gdyby w wariancie przyszłym czasu neutralnego mówca chciał wyrazić przypuszczenie, to musiałby dodać modalny, fakultatywny człon walencyjny. Np.

Hans **kommt** (morgen) (**wahrscheinlich**) (nicht mehr) (zu uns).

Hans jutro prawdopodobnie nie przyjdzie już do nas.

Człony *morgen*, *nicht mehr*, *zu uns* i *wahrscheinlich* to fakultatywne człony walencyjne, które można opuścić, a wypowiedź nadal będzie poprawna w wariancie przyszłym czasu neutralnego. Bez *wahrscheinlich* mówca wyraża zarazem pewność wypowiedzi na podstawie aktualnej sytuacji komunikacyjnej. Dodając *wahrscheinlich*, mówiący wyraża przypuszczenie, że Hans prawdopodobnie już nie przyjdzie.

Wahrscheinlich nie zależy od regensa i dlatego jest fakultatywnym członem walencyjnym.

Ilość obligatoryjnych członów walencyjnych w danej wypowiedzi zależy od znaczenia regensa i od obligatoryjnego sprecyzowania znaczenia czasu gramatycznego przez kompatybilny obligatoryjny człon walencyjny (*wann?*, *seit wann?*, *bis wann?*, *wie lange?*).

Są pewne ograniczenia w dodawaniu fakultatywnych członów walencyjnych w zależności od czasu gramatycznego. Na przykład w czasie przeszłym narracyjnym trybu oznajmującego nie można dodać fakultatywnego członu walencyjnego wskazującego na przyszłość:

**Bis nächsten Montag kam er an.*

**Do następnego poniedziałku przybył.*

Ilość fakultatywnych członów walencyjnych zależy od intencji mówiącego i jego pragmatycznej informacji dla słuchacza. Na przykład:

Waldemar **bleibt** (noch eine Woche) in London.

Waldemar pozostanie jeszcze przez tydzień w Londynie.

Noch eine Woche w tej wypowiedzi to fakultatywny człon walencyjny. Bez niego wypowiedź:

Waldemar bleibt in London.

jest wypowiedzią poprawną. Uczestnik dialogu może o ważne dla siebie informacje zapytać.

Człon partykuły **nicht** będzie ze względu na walencję fakultatywnym członem walencyjnym, bo nie zależy od regensa. *Er* i *mich* to człony obligatoryjne:

Er *liebt* mich (nicht).

On mnie nie kocha.

Obligatoryjne człony walencyjne są niezbędne dla tworzenia poprawnych minimalnych wypowiedzi pojedynczych. **Fakultatywne człony walencyjne** przekazują słuchaczowi ważne informacje i dlatego są również w komunikacji międzyludzkiej niezbędne.

Słowniki języka niemieckiego podają obligatoryjne człony walencyjne bez podmiotu dla prostego bezokolicznika o znaczeniu bardzo ogólnym:

jemandem etwas geben

komuś coś dać,

które w wypowiedzi zastępuje się odpowiednimi członami zgodnie z intencją mówcy i dodaje obowiązkowo podmiot, np. *Hans*:

Hans gibt seinem Freund ein Buch.

Hans daje swemu koledze książkę.

Podobnie ma się i sprawa z trwałymi zwrotami, np. *auf der Bärenhaut liegen*, w których można wymienić podmiot:

Hans / Erika liegt auf der Bärenhaut.

Hans / Erika próżnuje / leży do góry brzuchem.

W ten sposób można na podstawie słownika tworzyć poprawne wypowiedzi pojedyncze jedynie w wariancie teraźniejszym czasu neutralnego.

W słownikach są także pełne wypowiedzi, w których można wymienić obligatoryjne człony walencyjne na podobne znaczeniowo:

Warschau liegt an der Weichsel.

Warszawa leży nad Wisłą.

Berlin liegt an der Spree.

Berlin leży nad S(z)prewą.

Unsere Fenster gehen zum Hof.

Nasze okna wychodzą na podwórze.

Der Balkon geht zum Park.

Balkon wychodzi na park.

Obligatoryjne człony walencyjne podają najczęściej w czasie neutralnym słowniki walencyjne: Helbig / Schenkel 1969, Engel / Schumacher 1976, Schumacher 1986, Morciniec / Cirko / Ziobro 1995.

W pojedynczej wypowiedzi pełnej kolejność obligatoryjnych członów walencyjnych bez syntaktycznych eksponentów jest zdeterminowana przez walencję czasowników dwu- i trójwartościowych. Obligatoryjne człony walencyjne, których funkcję w wypowiedzi ustalić można jedynie dzięki pytaniom *wer? wen?* lub *wer? wem?*, występują w kolejności:

człon walencyjny *wer* + regens + człón walencyjny *wen*, np.

Helga sucht **Hans**.

Helga szuka Hansa

Hans sucht **Helga**.

Hans szuka Helgę

lub

człon walencyjny *wer* + regens + człón walencyjny *wem*, np.

Helga hilft **Hans**.

Helga pomaga *Hansowi*

Hans hilft **Helga**.

Hans pomaga *Heldze*,

Helga schenkte **Hans** ihr Vertrauen.

Helga obdarzyła *Hansa* zaufaniem

Hans schenkte **Helga** sein Vertrauen.

Hans obdarzył *Helgę* zaufaniem.

14.3. Uwagi końcowe

Przedstawiono tutaj nowe spojrzenie na termin *walencja* poprzez jednoznaczłą definicję regensa i zależnych tylko od regensa obligatoryjnych członów walencyjnych.

Ponadto jasno i wyraźnie wykazano:

1. obligatoryjność członów walencyjnych, konstytuujących minimalne, pojedyncze wypowiedzi pełne,
2. fakultatywność członów walencyjnych, zależnych od intencji mówcy.

W klasycznych opisach walencyjnych nie uwzględniono członów czasowych obligatoryjnych dla sprecyzowania faktycznego czasu gramatycznego w wypowiedziach. Wychodząc od czasu neutralnego, uważano je za fakultatywne.

W tej *Gramatyce* podkreślono po raz pierwszy obligatoryjność użycia temporalnych członów walencyjnych w sprecyzowaniu wariantów znaczeniowych czasów gramatycznych w wypowiedzi pojedynczej zgodnie z intencją mówcy.

W klasycznych opisach walencyjnych nie zajmowano się wypowiedziami kompleksowymi. Omawiając szyk członów wypowiedzi w wypowiedziach złożonych, wykazaliśmy, że można ze względu na identyczność członów wypowiedzi w wypowiedziach częściowych opuszczać w następnej wypowiedzi częściowej nawet regens i / lub obligatoryjne człony walencyjne, ujęte w nawiasy. Na przykład:

Hannelore **liest** eine Modezeitschrift, **aber** Erika (**liest**) einen Krimi.

Wir fahren morgen nach Kiel **oder** (**wir fahren**) nur nach Hamburg.

Der Chauffeur zuckte, (**der Chauffeur**) sank in sich zusammen, **der Wagen** sprang am senkrechten Fels in die Höhe, (**der Wagen**) fiel zurück und (**der Wagen**) klatschte, die Räder nach oben, auf die Straße zurück.

Także opuszcza się identyczny człon wiodący (*hat*) jako część regensa i obligatoryjny człon walencyjny (*er*):

Wilhelm hat die Prüfung in Mathematik bestanden und (**er hat**) darüber seine Eltern und seine Freundin informiert.

Na konieczność uwzględnienia walencji w tekstach zwrócił uwagę Henrik Nikula w artykule „Valenz und Pragmatik” z roku 2003, opublikowanym w Vilmos Ágel et al. „Dependenz und Valenz. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung“ (str. 409-507).

LITERATURA

Literatura źródłowa

- Brecht, Bertold (1968): Furcht und Elend des Dritten Reiches. W: *Stücke*. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag. Str. 79-200.
- Brecht, Bertold (1978): Er treibt einen Teufel aus. W *Stücke von Bertold Brecht in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 927-933. („Der Pfarrer und der Nachtwächter“ S. 933).
- Grass, Günter (1994): *Unkenrufe*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Haslinger, Josef (2003): *Opernball*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hesse, Hermann (1997): *Der Steppenwolf*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Krause, Hanns (1972): *Das Mädchen aus dem Nebenhaus: Die Geschichte einer Freundschaft*. Weimar: Knabe

Literatura językoznawcza

- Abraham, Werner (1995): *Deutsche Syntax im Sprachenvergleich: Grundlegung einer typologischen Syntax des Deutschen*. Tübingen: Stauffenburg (früher: Narr) (= Studien zur deutschen Grammatik 41).
- Adelung, Johann C. (1792): *Deutsche Sprachlehre für Schulen*, zweyte vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin: Vossische Buchhandlung.
- Admoni, Wladimir G. (1966): *Der deutsche Sprachbau*. 2. Auflage. Leningrad: Prosweščenie.
- Admoni, Wladimir G. (1982): *Der deutsche Sprachbau*. 4., überarbeitete und erweiterte Auflage. München: Beck.
- Aldenhoff, Jules (1962): Der Ersatzinfinitiv im heutigen Deutschen. *Revue de Langues Vivantes*, 28, 195-217.
- Augst, Gerhard (1975): *Untersuchungen zum Morpheminventar der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Narr.
- Augst, Gerhard (1977): Neuere Forschungen zur Substantivflexion. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 7. 220-232.
- Bauer, Heinrich (1830): *Vollständige Grammatik der neuhochdeutschen Sprache*. Dritter Band. Berlin: Reimer.
- Bausch, Karl-Heinz (1971): *Modalität und Sprachgebrauch in der gesprochenen deutschen Standardsprache. Teil 1*. München: Hueber.

- Becker, Karl F. (1827): *Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik*. Frankfurt am Main: Kettembeil.
- Becker, Karl F. (1841): *Organism der Sprache*. Zweite, neubearbeitete Ausgabe. Frankfurt am Main: Kettembeil. (Reprographischer Nachdruck: Hildesheim/New York 1970: Olms).
- Behaghel, Otto (1923-32): *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung*. 4. Bände. Heidelberg: Winter. (= Germanistische Bibliothek 1, Reihe 10).
- Beneš, Eduard (1967): Die funktionale Satzperspektive (Thema-Rhema-Gliederung im Deutschen). *Deutsch als Fremdsprache* 4. H.1. 23-28. Beneš, Eduard (1979): Zur Kongruenz von Infinitivfügungen und daß-Sätzen. *Wirkendes Wort* 29, 374-384.
- Bettelhäuser, Hans-Jörg (1976): *Studien zur Substantivflexion der deutschen Gegenwartssprache*. Heidelberg: Winter.
- Bieberle, Bruno (1969): *Die Rolle des Mitteilungswertes für die Stellung der Glieder im deutschen Satz*. (Historisch-Philologische Dissertation (Maschinenschrift). Potsdam: Pädagogische Hochschule.
- Bielewicz-Dubiec, Anna (2008): *Die Wortfolge im Roman „Der Steppenwolf“ von Hermann Hesse*. Poznań: Adam-Mickiewicz-Universität (nieopublikowany doktorat).
- Bloomfield, Leonard (1933): *Language*. New York: Holt/Rinehard & Winston/ London: Allen & Unwin.
- Boettcher, Wolfgang (2009a): *Grammatik verstehen. Band I: Wort*. Tübingen: Niemeyer.
- Boettcher, Wolfgang (2009b): *Grammatik verstehen. Band II: Einfacher Satz*. Tübingen: Niemeyer.
- Boettcher, Wolfgang (2009c): *Grammatik verstehen. Band III: Komplexer Satz*. Tübingen: Niemeyer.
- Böhtlingk, Otto (1887): *Pāṇini's Grammatik*. Herausgegeben, übersetzt, erläutert und mit verschiedenen Indizes versehen. Leipzig: 1887. (Wieder abgedruckt: Hildesheim 1998: Buske).
- Bondarko, A. V. (1976): *Teorija morfologičeskich kategorij*. Leningrad: Nauka.
- Boost, Karl (1957): *Neue Untersuchungen zum Wesen und zum Struktur des Satzes. Der Satz als Spannungsfeld*. 3., unveränderter Nachdruck. Berlin: Akademie.
- Brinkmann, Hennig (1962): *Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*. Düsseldorf: Schwann.
- Brinkmann, Hennig (1971): *Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*. 2., neubearbeitete und erweiterte Auflage. Düsseldorf: Schwann.
- Bußmann, Hadumod (2008): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 4. Auflage. Stuttgart: Kröner.
- Chomsky, Noam A. (1957): *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, Noam A. (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, Noam/Lasnik, H. (1993): *The Theory of Principles and Parameters*. W: Jacobs, J. u. a. (1993): *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband. Berlin: de Gruyter.
- Coseriu, Eugenio (1973): Die Lage in der Linguistik (= *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge* 9).

- Coseriu, Eugenio (1981): *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Narr. (= Tübinger Beiträge zur Linguistik 109).
- Cruse, D. Alan/Hundsnurscher, Franz/Job, Michael/Lutzeier, Peter R. (Hg.) (2002): *Lexikologie/ Lexicology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen/An international Handbook on the nature and structure of words and vocabularies*. 1. Halbband/Volumen 1. Berlin/New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft Bd. 21.1)
- Czochralski, Jan (1990): *Gramatyka niemiecka dla Polaków*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Czochralski, Jan (1994): *Gramatyka funkcjonalna języka niemieckiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Daneš, František (1970): Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. *Folia Linguistica* 4. S.72-78.
- Darski, Józef (1967): Nowe spojrzenie germanistów radzieckich na deklinację rzeczowników w języku niemieckim. *Języki obce w szkole* XI, 5 (1967), 300-303.
- Darski, Józef (1979): Die Adjektivdeklination im Deutschen. *Sprachwissenschaft*, Bd. 4, H. 2. 190-205.
- Darski, Józef (1985): Die Einteilung der Substantive in Deklinationsklassen nach ihren syntaktischen Exponenten im gegenwärtigen Deutsch. W: Ryszard Lipczuk (ed.): *Göppinger Arbeiten zur Germanistik Nr. 447 (= Grammatische Studien. Beiträge zur germanistischen Linguistik in Polen)*. Göppingen1985: Kümmerle, 83-127.
- Darski, Józef (1987): *Linguistisches Analysemodell. Definitionen grundlegender grammatischer Begriffe*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Darski, Józef (1993): Jak uczyć fonetyki? W: Maleńczyk, Halina (ed.): *Polska w zjednoczonej Europie. Nauczanie języków obcych*. Lublin: Wydawnictwa UMCS. 27-33.
- Darski, Józef (1993): Gibt es eine klare, widerspruchsfreie deutsche Grammatik? W: Józef Darski / Zygmunt Vetulani (eds.): *Sprache – Kommunikation – Informatik. Akten des 26. Linguistischen Kolloquiums*, Poznań 1991. Tübingen 1993: Niemeyer, 325-331.
- Darski, Józef (1995): Wieviel Grammatik braucht der Lerner. W: Dittmar, Norbert / Rost-Roth, Maria (eds.) *Deutsch als Zweit- und Fremdsprache. Methoden und Perspektiven einer akademischen Disziplin*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/ Wien: Lang. 95-105.
- Darski, Józef (1996): Die Fugenelemente im Deutschen. W: Kazimierz A. Sroka (ed.): *Kognitive Aspekte der Sprache. Akten des 30. Linguistischen Kolloquiums, Gdańsk 1995*. Tübingen 1996: Niemeyer, 50-54.
- Darski, Józef (1999a): Was ist Stamm? W: Beedham, Christopher (ed.): *Language and Parole in Synchronic and Diachronic Perspective. Selected Proceedings of the XXXIst Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, St. Andrews 1998. Amsterdam/Lausanne/New York/Oxford/ Shannon/ Singapore/ Tokyo: Pergamon. An imprint of Elsevier Science. 149-165.
- Darski, Józef (1999b): Hilfsverben? / Axiliarverben? W: Reinhard Rapp (ed.): *Sprachwissenschaft auf dem Weg in das dritte Jahrtausend / Linguistics on the Way into the Third Millenium*. Akten des 34. Kolloquiums in Gernersheim 1999. Frankfurt am Main Berlin Bern Bruxelles New York Oxford Wien 2002: Lang.

- Darski, Józef (1999c): *Bildung der Verbformen im Standarddeutschen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Darski, Józef (2001b): Deutsche Grammatik. Ein neuer Ansatz. W: Christa Grimm/Ilse Nagelschmidt/Ludwig Stockinger (Hg.) (2001): *Mannigfaltigkeit der Richtungen. Analyse und Vermittlung kultureller Identität im Blickfeld germanistischer Literaturwissenschaft*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 97-105.
- Darski, Józef (2002): Hilfsverben? / Auxiliärverben? W: Reinhard Rapp (Hg.): *Sprachwissenschaft auf dem Weg in das dritte Jahrtausend./Linguistic on the Way into the Third Millennium*. Akten des 34. Linguistischen Kolloquiums in Germersheim 1999. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Lang.
- Darski, Józef (2003): Vielfalt von Sprachen – Vielfalt von Theorien. W: Franciszek Grucza (ed.) *„Deutsch-polnische und gesamteuropäische Integration in Forschung, Lehre und Öffentlichkeitsarbeit der (polnischen) Germanistik. Materialien der Jahrestagung des Verbandes Polnischer Germanisten 02-04. Mai 2003, Szczecin*. Warszawa: Euroedukacja, 283-293.
- Darski, Józef (2004): *Linguistisches Analysemodell. Definitionen grundlegender grammatischer Begriffe*. 2., völlig neu bearbeitete und ergänzte Auflage. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Darski, Józef (2004a): Die deutsche Grammatik in Theorie und Didaktik. W: Antoni Dębski und Krzysztof Lipiński (eds.): *Perspektiven der polnischen Germanistik in Sprach- und Literaturwissenschaft. Festschrift für Olga Dobijanka-Witczakowa zum 80. Geburtstag*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 299-311.
- Darski, Józef (2006): Wortform, Lexem, semantisches Wort. W: Michail L. Kotin / Piotr Krycki / Marek Laskowski / Tadeusz Zuchewicz (eds.) *Das Deutsche als Forschungsobjekt und als Studienfach. Synchronie – Diachronie – Sprachkontrast. Akten der Internationalen Fachtagung anlässlich des 30jährigen Bestehens der Germanistik in Zielona Góra / Grünberg*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/ Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang, 35-47.
- Darski, Józef (2006): Agglutination auch im Deutschen? W: Wilfried Kürschner /Reinhard Rapp, (eds.): *Linguistik International. Festschrift für Heinrich Weber*. Lenigerich – Berlin etc. 2006: Pabst Science Publishers, 529-541.
- Darski, Józef (2008): Die Rolle der natürlichen und linguistischen Grammatik bei der Beherrschung einer Fremdsprache, w: *Studia Germanica et Romanica. Inozemni mowi. Zarubieżna literatura. Metodika wykładannja*. Tom 5, Nr. 1 (13) 2008. 95-129.
- Darski, Józef (2009): Das Passiv im Deutschen. *Kwartalnik Neofilologiczny*, LVI, 1/2009, 3-23.
- Darski, Józef P. (2010): *Deutsche Grammatik. Ein völlig neuer Ansatz*. Frankfurt am Main/ Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Lang.
- Darski, Józef (2010a): Jak można perfekcyjnie opanować język obcy. W: Mirosław Pawlak/Ewa Waniek-Klimczak *Mówienie w języku obcym – sukcesy i porażki uczenia się i nauczania*. Poznań/Kalisz/Konin: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM.
- Darski, Józef P. (2011): Allgemein menschliche Sprachprinzipien als Grundlage eines neuen sprachlichen Analysemodells W: Michail L. Kotin/Elizaveta G. Kotorowa unter Mitarbeit von Martin Durrell (eds.): *Geschichte der Typologie der Sprachsysteme / History and Typology of Language Systems*. Heidelberg 2011: Winter.

- Deweese, J. (1977): Second language learning and the uncommitted cortex. *Glottodidactica*. Tom X. 29-39
- Drosdowski, Günther (ed.) (1984): *DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 4., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim/Wien/Zürich: Duden.
- Drosdowski, Günther (ed.) (1995): *DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 5., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim: Bibliographisches Institut & Brockhaus.
- Dubiec-Stach, Joanna (2008): *Die Wortfolge im Roman „Opernball“ von Josef Haslinger*. Poznań (nieopublikowany doktorat).
- Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 6., neu bearbeitete Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion. Bearbeitet von Peter Eisenberg, Hermann Gelhaus, Helmut Henne, Horst Sitta und Hans Wellmann. Mannheim/Leipzig/ Wien/Zürich 1998: Duden.
- Duden. *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. 7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim Leipzig Wien Zürich 2005: Dudenverlag.
- Duden. *Deutsches Universallexikon*. Mannheim/Wien/Zürich 2002: Duden.
- Duden. *Richtiges und gutes Deutsch*. 6., vollständig überarbeitete Auflage. Mannheim/Leipzig Wien/Zürich 2007.
- Duden. *Die deutsche Rechtschreibung*. 25., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 2009: Dudenverlag.
- Dudley, Geoffrey (1994): *Jak podwoić skuteczność uczenia się. Techniki sprawnego zapamiętywania i przywoływania informacji*. Warszawa: Wydawnictwo Medium.
- Eisenberg, Peter (1994): *Grundriß der deutschen Grammatik*. 3., überarbeitete Auflage. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Eisenberg, Peter (1998): *Grundriß der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Eisenberg, Peter (2004): *Grundriß der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort*. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Eisenberg, Peter (2004a): *Grundriß der deutschen Grammatik. Band 1: Der Satz*. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Engel, Ulrich (1970): Regeln zur Wortstellung. W: Engel, Ulrich (Hg.) *Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache* 5. Tübingen: Narr. 7-148.
- Engel, Ulrich (1977): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt.
- Engel, Ulrich (1982): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. 2., überarbeitete Auflage. Berlin: Schmidt. (= Grundlagen der Germanistik 22).
- Engel, Ulrich (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin: Schmidt. (= Grundlagen der Germanistik 22)
- Engel, Ulrich (1996): *Deutsche Grammatik*. 3., korrigierte Auflage. Heidelberg: Groos.
- Engel, Ulrich (2004): *Deutsche Grammatik – Neubearbeitung* –. München: Iudicium.
- Engel, Ulrich / Schumacher, Helmut (1976): *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. Tübingen: Narr. (= Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache 31).
- Engel, Ulrich (2009): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. 4., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin: Schmidt. (= Grundlagen der Germanistik 22)

- Eroms, Hans-Werner (1981): *Valenz, Kasus und Präpositionen. Untersuchungen zur Syntax und Semantik präpositionaler Konstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache*. Heidelberg: Winter.
- Eroms, Hans-Werner (2000): *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Eroms, Hans-Werner (2002): Das Wort in der Dependenzgrammatik. W: Cruse, D. Alan et al. 161-167.
- Eroms, Hans-Werner (2008): Erweiterung des Systems der Artikel im Deutschen. W: Baudot, Daniel/Kauffer, Maurice (Hg.) (2008): *Wort und Text. Lexikologische und Textsemantische Studien im Deutschen und Französischen*. Festschrift für Réne Méttrich. Tübingen: Stauffenburg.
- Eroms, Hans-Werner (2011): Attributive Adjektivcluster. *Deutsche Sprache* 39. 113-136.
- Etzensperger, Jürg (1979): *Die Wortstellung der deutschen Gegenwartssprache als Forschungsobjekt*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Fehrer, Carol / Frey, Christina (2007): Hesitation Phenomena in the language Production of bilingual speakers. *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*. Volume 41, Nos. 1 / 2. 37-72.
- Foss, Gustaw/Bzdęga, Andrzej (1961): *Abriß der beschreibenden deutschen Grammatik. Teil I. Einführung, Phonologie, Anhang – Orthophonie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fourquet, Jean (1970): Prolegomena zu einer deutschen Grammatik. Düsseldorf: Schwann.
- Glinz, Hans (1947): *Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern*. Bern: Francke.
- Glinz, Hans (1952): *Die innere Form des Deutschen. Eine neue deutsche Grammatik*. Bern/München: Francke.
- Glinz, Hans (2001): *Languages and their Use in our Life as Human Beings. A Theory of Speech and Language on a Saussurean Basis*. Münster: Nodus Publikationen.
- Glinz, Hans (2002): Das Wort in der inhaltbezogenen Grammatik. W: Cruse, D. Alan et al. 129-138.
- Glück, Helmut (ed.) unter Mitarbeit von F. Schmoe (2005): *Metzler. Lexikon Sprache*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Glück, Helmut (Hg.) (2010): *Metzler. Lexikon Sprache*. 4. Auflage. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Górka, Józef (1998): *Untersuchungen zur Satzakkzentuierung polnischer Deutschlernender*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Götze, Lutz (1999a): Eine funktionale Grammatik für Deutsch als Fremdsprache. W: Bernd Skibitzki/Barbara Wotjak (Hg.) *Linguistik und Deutsch als Fremdsprache. Festschrift für Gerhard Helbig zum 70. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer. 81-94.
- Götze, Lutz/Hess-Lüttich, Ernest W. B. (1999b): *Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch*. München: Bertelsmann.
- Grebe, Paul (ed.) (1959) *Der große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim 1959: Duden.
- Grebe, Paul (ed.) (1973): *DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 3., neu bearbeitete Auflage. Mannheim/Wien/Zürich: Duden. (= DUDEN. Band 4).

- Griesbach, Heinz in Zusammenarbeit mit Gudrun Uhlig (2008): *4000 deutsche Verben: Ihre Formen und ihr Gebrauch*. Ismaning: Hueber.
- Grimm, Jakob (1870): *Deutsche Grammatik*. Band 1. 2. Auflage. Berlin: Dümmler.
- Grucza, Franciszek (1983): *Zagadnienia metalingwistyki. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Haftka, Brigitta (1981): *Reihenfolgebeziehungen im Satz (Topologie)*. W: Heidolph, Karl E./Flämig, Walter/Motsch, Wolfgang (Hg.) (1981), 702-764.
- Härd, John E. (1981): *Studien zur Struktur mehrgliedriger deutscher Nebensatzprädikate*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hartmann, Peter (1971a): Zum Begriff des sprachlichen Zeichens. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 21. 205-222.
- Hartmann, Peter (1971b): Texte als linguistisches Objekt. W: Stempel, Wolf-Dieter (Hg.): *Beiträge zur Linguistik*. München: Fink. 9-29.
- Harweg, Roland (1964): Wort und Kompositum: Definitionen. W: *Kompositum und Katalysationstext. Vornehmlich im späten Sanskrit*. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata. The Hague: Mouton. 15-60. (= Janua Linguarum. Series practica 5).
- Harweg, Roland (1968): *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.
- Harweg, Roland (1990): *Studien zur Deixis*. Bochum: Brockmeyer. (= Bochumer Beiträge zur Semiotik 25)
- Havers, Wilhelm (1931): *Handbuch der erklärenden Syntax*. Heidelberg: Winter.
- Heidolph, Karl E./Flämig, Walter/Motsch, Wolfgang (Hg.) (1981): *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie.
- Helbig, Gerhard (1972): Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer. Leipzig: Enzyklopädie.
- Helbig, Gerhard (Hg.) (1977): *Beiträge zu Problemen der Satzglieder*. Leipzig: Enzyklopädie.
- Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim (1972): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Enzyklopädie.
- Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim (1984): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Enzyklopädie.
- Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim (1994): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheid.
- Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheid.
- Helbig, Gerhard/Schenkel, Wolfgang (1969): *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Hentschel, Elke/Weydt, Harald (2003): *Handbuch der deutschen Grammatik*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hentschel, Elke/Vogel Petra. (Hg.) (2009): *Deutsche Morphologie*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Herbermann, Clemens-Peter (1981): *Wort, Basis, Lexem und die Grenze zwischen Lexikon und Grammatik. Eine Untersuchung am Beispiel der Bildung komplexer Substantive*. München: Fink.

- Herbermann, Clemens-Peter (2002): Das Wort als lexikalische Einheit. W: *Cruse, D. Alan et al.* 14-33.
- Herder, Johann Gottfried (1889): *Sämtliche Werke*. Hg. von Bernhard Suphan, Band 30. Berlin: Weidmann.
- Hermodsson, Lars (1968): Die Deklinationsarten der deutschen Substantiva. *Moderna Språk*. 12.2. 144-155.
- Hjelsmlev, Louis (1943): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Gad.
- Hjelsmlev, Louis (1953): *Prolegomena to the Theory of Language*. Baltimore: Waverly Press.
- Hjelsmlev, Louis (1974): *Prolegomena zu einer Sprachtheorie*. München: Fink.
- Hoberg, Ursula (1981): *Die Wortstellung in der geschriebenen deutschen Gegenwartssprache*. München: Hueber.
- Hoberg, Ursula (1997): Die Linearstruktur des Satzes. W: Zifonun, Gisela et.al. (eds.), 1498-1680.
- Hoberg, Ursula / Hoberg Rudolf (1997): *Mala gramatyka języka niemieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN. (Jest to tłumaczenie „Der kleine DUDEN”. Tłumaczami z języka niemieckiego na polski byli Roman i Grażyna Lewiccy.)
- Hoffmann, Ludger (Hg.) (1992): *Deutsche Syntax. Ansichten und Aussichten*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hoffmann, Ludger (Hg.) (2003): *Funktionale Syntax. Die pragmatische Perspektive*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hockett, Charles F. (1955): *A Manual of Phonology*. Baltimore: Waverly Press, Inc.
- Hockett, Charles F. (1958): *A Course in Modern Linguistics*. New York: The Macmillan Company.
- Ingendahl, Werner (1994): Was wird aus der Sprachreflexion, wenn wir Erkenntnisse der Hirnforschung ernst nehmen. *Wirkendes Wort* Bd. 44. 513-536.
- Ingendahl, Werner (1999): *Sprachreflexion statt Grammatik. Ein didaktisches Konzept für alle Schulstufen*. Tübingen: Niemeyer. (= Reihe germanistische Linguistik 211)
- Jakobson, Roman (1949): The Phonemic and Grammatical Aspects of Language in Their Interrelation. W: Lejeune, Michel (Hg.): *Actes du Sixième Congrès International des Linguistes (Paris 19-24 juillet 1948)*. Paris: Klincksieck. 5-18. (Ponowny przedruk w: Jakobson, Roman (1971): *Selected Writings. Vol. II. Word and Language*. The Hague/Paris: Mouton. 103-114.
- Jakobson, Roman (1971): Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze. W: Jakobson, Roman (1971): *Selected Writings. Vol. VIII. Word and Language*. The Hague/Paris: Mouton. 103-114.
- Jakobson, Roman (1972): Linguistik und Poetik. W: Ihwe, Jens (Hg.): *Literaturwissenschaft und Linguistik*. Bd. 1. Frankfurt am Main: Athenäum. 99-135.
- Jakobson, Roman/Halle, Morris (1962): *Grundlagen der Sprache*. Berlin: Akademie.
- Jørgensen, Peter (1962): *Tysk grammatik*. Bd. I, 2. Auflage. København: Gad.
- Jørgensen, Peter (1966): *German Grammar III*. New York: University Press (angielskie tłumaczenie „Tysk Grammatik“ z roku 1964).
- Jørgensen, Peter (1969): Zur Darstellung der deutschen Substantivflexion. *Moderna Språk*, LXXXIII.126-136.

- Jung, Walter (1966): *Grammatik der deutschen Sprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Jung, Walter (1980): *Grammatik der deutschen Sprache*. 6., neubearbeitete Auflage von Günter Starke. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Jungen, Oliver/Lohnstein, Horst (2007): *Geschichte der Grammatiktheorie. Von Dionysios Thrax bis Noam Chomsky*. München: Fink.
- Kaneko, Tohru (1978): Wozu Satzglieder? W: Helbig, Gerhard (ed.): *Beiträge zu Problemen der Satzglieder*. Leipzig: Enzyklopädie, 105-128.
- Klemensiewicz, Zygmunt (1949/50): O syntaktycznym stosunku nawiązania. *Slavia* XIV. 13-27.
- Krech, Eva-Maria/Kurka, Eduard/Stelzig, Helmut/Stock, Eberhard/Stötzer, Ursula/Teske, Rudi/Jung-Alsen, Kurt (Mitwirkung) (ed.) (1982): *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Krech, Eva-Maria/Stock, Eberhard/Hirschfeld, Ursula/Anders, Lutz Christian (2009): *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Mit Beiträgen von Walter Haas, Ingrid Hover, Peter Wiesinger. Berlin/New York: de Gruyter.
- Landau, Barbara/Gleitmann, Lila R. (1985): *Language and Experience. Evidence from the Blind Child*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Latzel, Sigbert (1977): **haben** + Partizip und ähnliche Verbindungen. *Deutsche Sprache* 4. 289-312.
- Lees, Robert B. (1960): *The grammar of English nominalizations*. Bloomington: Indiana University.
- Lenerz, Jürgen (1977): *Zur Abfolge nominaler Satzglieder im Deutschen*. Tübingen: Narr (= Studien zur deutschen Grammatik 5).
- Levkovskaja, Ksenja (1961): O ponjatii proizvodnosti osnov. W: *Voprosy sostavlenija opisat'elnych grammatik*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR. 123-129.
- Litvinov, Viktor P. (1969): Die doppelte Perfektstreckung im Deutschen. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 22. 16-24.
- Litvinov, Viktor P./Radčenko, Vladimir I. (1998): *Doppelte Perfektformen in der deutschen Literatursprache*. Tübingen: Stauffenburg (= Studien zur deutschen Grammatik 55).
- Lühr, Rosemarie (1985): Sonderfälle der Vorfeldbesetzung im heutigen Deutsch. *Deutsche Sprache* 13, 1-23.
- Mathesius, Vilém (1972): Über die sogenannte aktuelle Satzgliederung. *Postilla Bohemica* 2. 16-22.
- Meier, Georg F. (1961): Kriterien für die Definition des Wortes. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 14. 294-297.
- Mel'čuk, Igor A. (1997): Курс общей морфологии. (*Cours de morphologie générale*). Tom 1. *Vvedenije. Čast' 1: Slovo*. Wiener Slawistischer Almanach – Sonderband 38/1. Moskva/Vena: Progress.
- Melčuk, Igor A. (2006): *Aspects of the theory of morphology*. Berlin & New York: Gruyter, (= Trends in Linguistics – Studies and monographs 146)
- Mikołajczyk, Beata (1996): *Äußerungsgliedfolge im Deutschen*. Poznań: Adam-Mickiewicz-Universität (nieopublikowany doktorat).
- Miller, George A. (1991): *The Science of Words*. New York: Scientific American Library.

- Miller, George A. (1993): *Wörter. Streifzüge durch die Psycholinguistik*. Heidelberg/Berlin/New York: Spektrum. (= Spektrum-Bibliothek 36).
- Mindt, D. (1993): Sprachdaten – Computer – Grammatiken für den Fremdsprachenunterricht. W: Darski J. / Vetulani Z. (eds.). 263-269.
- Muchin, A. M. (1976): *Lingvističeskij analiz. Teoretičeskie i metodologičskie problemy*. Leningrad: Nauka.
- Müller, Stefan (2003): *Mehrfache Vorfelddbesetzung. Deutsche Sprache* 2003, 29-62.
- Morciniec, Norbert / Cirko, Lesław / Ziobro, Ryszard (1995): *Słownik walencyjny czasowników niemieckich i polskich / Wörterbuch zur Valenz deutscher und polnischer Verben*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Morciniec, Norbert / Stanisław Prędota (2005): *Podręcznik wymowy niemieckiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mugdan, Joachim (1977): *Flexionsmorphologie und Psycholinguistik. Untersuchungen zu sprachlichen Regeln und ihrer Beherrschung durch Apatiker, Kinder und Ausländer, am Beispiel der deutschen Substantivdeklinaton*. Tübingen: Narr.
- Mugler, Alfred (1988): *Tempus und Aspekt als Zeitbeziehungen*. München: Fink (= Studien zur theoretischen Linguistik 9).
- Multhaupt, Uwe (1995): *Psycholinguistik und fremdsprachliches Lernen: von Lehrplänen zu Lernprozessen*. Ismaing: Hueber.
- Neumann, Werner (1967a): Notizen zur Genusbestimmung deutscher Substantive und zur Definition des Wortes. *Deutsch als Fremdsprache* 4. 16-22.
- Neumann, Werner (1967b): Rezension von Walter Jung 1966. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 20. 371-380.
- Polański, Kazimierz (ed.) (1995): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław/Warszawa/Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Radojewska, Marta (2008): *Die Wortfolge in der Erzählung Unkenrufe von Günter Grass*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang. (= Posener Beiträge zur Germanistik Band 20).
- Radojewska, Marta (2008): Das erste Äußerungsglied in Eröffnungsäußerungen im Polnischen und Deutschen. *Studia Germanica Posnaniensia* XXXI. 57-72.
- Rehbein, Jochen (1992): Zur Wortstellung im komplexen deutschen Satz. W: Ludger Hoffmann *Deutsche Syntax. Ansichten und Aussichten*. Berlin/New York: de Gruyter. 523-574.
- Reichenbach, Hans (1976): *Philosophie der Raum-Zeit-Lehre*. Gesammelte Werke. Band 2. Braunschweig: Vieweg.
- Reichling, S. J., Anton J. B. N. (1935): *Het Woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Nijmegen: Uitgeverij J.J. Berkhout.
- Reis, Marga (1993): *Wortstellung und Informationsstruktur*. Tübingen: Niemeyer (= Linguistische Arbeiten 306).
- Rettig, Wolfgang (1972): *Sprachsystem und Sprachnorm in der deutschen Substantivflexion*. Tübingen: Narr. (= Tübinger Beiträge zur Linguistik 32).
- Robins, Robert H. (2002): The word in American structuralism. W: Cruse, D. Alan et al. 138-143.

- Sadownik, Barbara (2010): *Modulare Architektur der menschlichen Sprachfähigkeit – kognitive und neurobiologische Dimensionen*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sapir, Edward (1921): *Language. An Introduction of the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and Company. 88. 32-37.
- Saussure, Ferdinand de (1967): *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Berlin: de Gruyter.
- Schaefer, Burkhard/Knobloch Clemens (Hg.) (1992) *Wortarten. Beiträge zur Geschichte eines grammatischen Problems*. Tübingen: Niemeyer.
- Schlegel, Friedrich (1808): *Ueber die Sprache und Weisheit der Inder. Ein Beitrag für Begründung der Althertumskunde. Nebst metrischen Übersetzungen indischer Gedichte*. Heidelberg: Mohr und Zimmer.
- Schmid, Tanja (2005): *Infinitival Syntax. Infinitivus Pro Participio as a repair strategy*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Schmidt-Ihms, Maria (1967): Aus der Praxis für die Praxis. Zur Deklination der deutschen Substantive. *Acta Germanica* 2. 125-139.
- Schmidt, Wilhelm (1973): *Grundfragen der deutschen Grammatik. Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre*. 4., verbesserte Auflage. Berlin: Volk und Wissen.
- Schottelius, Justus G. (1663): *Ausführliche Arbeit von der Teutschen HauptSprache*. 2. Bde. Braunschweig. [Neudruck Tübingen 1967].
- Schramm, Edith/Schmidt Lothar (1977): *Übungen zur deutschen Aussprache*. Leipzig: Karl-Marx-Universität.
- Schumacher, Helmut (Hg.) (1986): *Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Schweizer, Harald (2008): *Krach oder Grammatik? Streitschrift für einen revidierten Sprachunterricht. Kritik und Vorschläge*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/ Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang.
- Seiffert, Anja (2005): Das Konfix im einsprachigen Lernerwörterbuch. Eine Untersuchung anhand des „Duden. Deutsch als Fremdsprache“. W: Irmhild Barz/Hennig Bergenholz/Jarmo Korhonen (Hg.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main: Lang.
- Seiffert, Anja (2008): *Autonomie und Isonomie fremder und indigener Wortbildung am Beispiel ausgewählter numerativer Wortbildungseinheiten*. Leipzig: Frank & Timme.
- Sheridan, M. D. (1997): *From Birth to Five Years. Childrens Developmental Progress*. London: Routledge.
- Sinder, Lev R./Stroeva, Tatiana V. (1957): *Sovremennyj nemeckij jazyk. Teoretičeskij kurs*. 3. Auflage. Moskva: Vyssaja Škola.
- Skála, Emil (1961): Zur Entwicklung der deutschen grammatischen Terminologie. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 14. 214-230. (Wznawienie w: Schaefer/Knobloch 1992. 277-293)
- Smirnickij, Aleksandr I. (1952): K voprosu o slove (problema 'oddel'nosti' slova. W: *Voprosy teorii istorii jazyka*. Moskva: Nauka. 182-203.
- Smirnickij, Aleksandr I. (1954): K voprosu o slove (problema 'toždestva' slova). W: *Trudy Instituta Jazykoznanija Akademii Nauk SSSR*. Moskva: Nauka. 33-47.

- Sommerfeld, Karl-Ernst/Starke, Günter (1998): *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 3., neu bearbeitete Auflage unter Mitwirkung von Werner Hackel. Tübingen: Niemeyer.
- Spitz, Eduard (1967): Das deutsche substantivische Deklinationssystem und seine Realisierung. *Deutsch als Fremdsprache* 4. 292ff.
- Suchsland, Peter (ed.) (1992): *Biologische und soziale Grundlagen der Sprache. Interdisziplinäres Symposium des Wissenschaftsbereiches Germanistik der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 17.-19. Oktober 1989*. Tübingen: Niemeyer.
- Taborek, Janusz (2004): *Verweiswörter im Deutschen und im Polnischen*. Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern/Bruxelles /New York/Oxford/Wien: Lang.
- Taborek, Janusz (2008): *Subjektsätze im Deutschen und im Polnischen. Syntaktisches Lexikon und Subklassifizierung der Verben*. Frankfurt am Main/Berlin/ Bern/Bruxelles/New York/ Oxford/Wien: Lang.
- Tesnière, Lucien (1959): *Eléments de Syntaxe structurale*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Tesnière, Lucien (1980): *Grundzüge der strukturalen Syntax*. Herausgegeben und übersetzt von Ulrich Engel. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Thieroff, Rolf (1992): *Das finite Verb im Deutschen. Tempus – Modus – Distanz*. Tübingen: Narr (= Studien zur deutschen Grammatik 40).
- Thurmair, Maria (1997): Nicht ohne meine Grammatik. *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 23. 25-45.
- Vater, Heinz (1979): *Das System der Artikelformen im gegenwärtigen Deutsch*. 2., verbesserte Auflage. Tübingen: Niemeyer. (= Linguistische Arbeiten 78).
- Vater, Heinz (1983): Zum deutschen Tempussystem. W: J. O. Askedal; C. Christensen; Å. Findreng; O. Leirbukt (Hg.): *Festschrift für Lauritius Saltveit zum 70. Geburtstag am 31. Dezember*. Oslo/ Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget. 220–259.
- Vater, Heinz (1991): *Einführung in die Zeitlinguistik*. Köln: Universität Köln.
- Vater, Heinz (2002a): The word class 'Article' W: Cruse, D. Alan et al. 621-628.
- Wahrig, Gerhard (2002): *Deutsches Wörterbuch*. Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“. Gütersloh/München: Bertelsmann.
- Weber Heinrich (1995): Wörter für den Satz. Alte und neue Formen der Wortgrammatik. W: Hindelang Götz / Rolf Eckard / Zillig Werner (eds.): *Der Gebrauch der Sprache. Festschrift für Franz Hundsniesser zum 60. Geburtstag*. Münster: LIT.
- Weinrich, Harald (1993): *Textgrammatik des Deutschen*. Mannheim/Leipzig/ Wien/ Zürich: DUDEN.
- Welke, Klaus (2007): *Einführung in die Satzanalyse. Die Bestimmung der Satzglieder im Deutschen*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Wurzel, Wolfgang U. (1970): *Studien zur deutschen Lautstruktur*. Berlin: Akademie (= Studia Grammatica 8).
- Zeman, Jaromir (2002): *Die deutsche Wortstellung*. Wien: Edition Praesens. (Studienbücher, Band 3).
- Zifonun, Gisela/Hoffmann, Ludger/Strecker, Bruno/Ballweg, Joachim/Braube, Ursula/Breindl, Eva/Engel, Ulrich/Frosch, Helmut/Hoberg, Ursula, Vordervölbecke, Klaus (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, Band 1-3. Berlin/New York: de Gruyter.

INDEKS TERMINÓW

- afiks, 123
- afrykata, 64
- agens, 443
- akcent**
 - dynamiczny, 392
 - emocjonalny / emfatyczny, 401, 403
 - główny, 49
 - główny słowoform złożonych, 399
 - kontrastujący, 401
 - literowców, 398
 - na samogłosce tematowej, 393
 - odróżnienia homonimów, 395
 - poboczny, 49
 - poboczny słowoform złożonych, 399
 - poza pierwszą samogłoską tematową, 395
 - prefiksy akcentowane, 393
 - prefiksy akcentowane i nieakcentowane, 394
 - prefiksy nieakcentowane, 395
 - rzeczowo-neutralny, 401
 - sufiksu *-ei*, 393
 - sylabowców, 398
 - wyrazowy, 49
 - wyrazów obcych, 396
- alofon, 39
- artykulacja, 45
- aspekt, 413
- asymilacja**, 83
 - postępowa, 83
 - wsteczna, 83
- baza artykulacyjna, 391
- bezokolicznik**
 - czasu neutralnego strony biernej, 234
 - czasu przeszłego, 234
 - czasu przeszłego mowy potocznej, 234
 - czasu przeszłego strony biernej, 234
 - czasu przeszłego z *haben*, 236
 - czasu przeszłego z *sein*, 238
 - czau neutralnego, 234
 - czysty, 188
 - I, 234
 - II, 235
 - kompleksowy, 232
 - prosty, 186
 - z **zu**, 188
 - zastępczy, 232, 242
- czas gramatyczny**, 184
 - czas neutralny trybu oznajmującego, 190
 - modalny I, 185
 - modalny II, 185
 - neutralny, 185
 - neutralny strony biernej, 247
 - przeszły dialogowy, 185
 - przeszły dialogowy trybu oznajmującego, 247
 - przeszły narracyjny, 185
 - przeszły narracyjny strony biernej, 247
 - przeszły niedialogowy, 185

czas gramatyczny

- przeszły niedialogowy trybu
oznajmującego, 248
- stosunek następstwa, 425
- stosunek równoczesności, 424
- stosunek uprzedności, 424
- zastępczy tryb przypuszczający,
246

czasownik

- definicja, 181

czasowniki

- czynne, 444
- nieprzechodnie, 211
- nieregularne, 230
- posiłkowe, 254
- przechodnie, 211
- pseudoczynne, 445
- regularne, 230
- właściwe / pełne, 254
- czaszy złożone trybu
przypuszczającego, 248

- człon walencyjny, 524

- człony relatywne., 378

człony wypowiedzi

- człon *bis wann?*, 369
- człon modalny, 354
- człon partykuły, 355
- człon przyimkowy, 366
- człon *seit wann?*, 370
- człon spójnikowy, 355
- człon *wann?*, 369
- człon *warum?*, 371
- człon *was?*, 359
- człon *wie lange?*, 370
- człon *wie oft?*, 370
- człon *wie viel?*, 371
- człon *wie weit?*, 371
- człon *wie?*, 367
- człon wiodący, 353
- człon *wo?*, 367
- człon *woher?*, 368

- człon *wohin?*, 368

- dopełnienie przyimkowe, 365
- dopełnienie w bierniku, 362
- dopełnienie w celowniku, 362
- dopełnienie w dopełniaczu, 364
- drugiego i dalszego stopnia, 350
- fakultatywny celownik, 363
- formalne dopełnienie przyimkowe,
358
- formalne dopełnienie w bierniku.,
356
- formalne dopełnienie w celowniku,
357
- formalny podmiot, 356
- modyfikator, 354
- parenteza, 352
- pierwszego stopnia, 349
- podmiot, 358
- potencjalny człon wiodący, 353
- wyodrębnienie, 349

- deklinacja, 115, 265

deklinacja rzeczownika

- deklinacja podwójna, 282
- odmiana substantywizacji, 283
- opuszczanie wykładników
syntaktycznych, 278
- reguła druga dla liczby mnogiej,
276
- reguła druga dla liczby
pojedynczej, 277
- reguła pierwsza dla liczby mnogiej,
275
- reguła pierwsza dla liczby
pojedynczej, 276
- reguła trzecia dla liczby
pojedynczej, 277
- derywacja frazowa, 128
- dwugłoska opadająca / zstępująca,
57

- dyftong, 57

- elatyw, 332

- fakultatywne człony walencyjne, 527
- fakultatywne człony walencyjne, 524
- finitum, 145
- fleksja, 116
- fon / głoska, 36
- fonem, 39
- fonetyka**, 40
- akustyczna, 40
 - artykulacyjna, 40
 - audytywna, 41
- fraza rzeczownikowa, 291
- głębia głosu, 406
- głoska**
- bezdźwięczna, 43
 - dźwięczna, 43
 - indywidualna, 36
 - nagłosowa, 37
 - nosowa, 45
 - otwarta, 46
 - silna, 43
 - słaba, 43
 - śródgłosowa, 37
 - ustna / oralna, 45
 - wygłosowa, 37
 - wymiana regularna, 119
- głoska / fon, 36
- gramatyka, 20
- gramatyka naturalna, 18
- gramatyka użytkowa, 22
- iloczas, 49
- imiesłów czasu neutralnego, 172, 209
- imiesłów czasu przeszłego, 186, 221
- interfiks, 126
- intonacja**, 406
- opadająca / terminalna, 406
 - wznosząca / wzrastająca, 409
 - wznosząco-opadająca / zawieszona, 408
- jądro prostej wypowiedzi potencjalnej, 162
- kategoria gramatyczna, 113
- koartikulacja, 82
- kongruencja, 359, 360
- koniugacja, 116, 185
- leksem, 117
- leksem liczby mnogiej, 114
- leksem liczby pojedynczej, 114
- liczba**, 113
- mnoga, 113
 - pojedyncza, 113
- literowce, 398
- litery, 37
- miejsce artykulacji, 63
- morfem**, 124
- gramatyczny, 124
 - leksykalny, 124
 - słowotwórczy, 124
 - unikalny, 124
- morfologia, 112
- mowa niezależna, 428
- mowa zależna, 428
- neuronauka poznawcza, 18
- nośnik znaczenia, 117, 136
- obligatoryjne człony walencyjne, 524, 527
- obligatoryjny zaimek zwrotny, 152
- odmiana *ich, du, wir, ihr, Sie*, 158
- odmiana leksemu *SICH*, 152
- odmiana *man* i *frau*, 153
- odnośniki, 138
- odmiana *er, sie, es*, 138
- otoczka jądra, 162
- pacjens, 445
- partykuła, 155
- pluralia tantum, 265
- plaszczyny syntaktyczne, 132
- podmiot wyróżniony, 476

pole

- centralne wypowiedzi pojedynczej, 466
- centralne wypowiedzi zależnej, 503
- końcowe wypowiedzi pojedynczej, 467
- końcowe wypowiedzi
 - współrzędnych i podrzędnych, 512
- końcowe wypowiedzi zależnej, 502
- postpole wypowiedzi pojedynczej, 466
- potencjalne środkowe, 467
- przedpole wypowiedzi
 - pojedynczej, 466
 - zależnej wypowiedzi, 502
- potencjalne finitum, 146
- powietrze fonacyjne, 41
- prefiks / przedrostek, 123
- prefiks ge-, 222
- prozodia, 391
- próba kongruencyjna, 361
- przeszłość, 183
- przydawka, 372
- przyimki**, 290
 - dank* i *laut*, 318
 - rządzące biernikiem, 319
 - rządzące celownikiem, 318
 - rządzące celownikiem i biernikiem, 320
 - rządzące dopełniaczem, 313
 - rządzące dopełniaczem i celownikiem lm, 316
 - rządzące dopełniaczem lub celownikiem, 317
 - z nierozpoznawalnym przypadkiem, 322
- przyimkowa fraza rzeczownikowa, 291

przymiotnik, 170

przymiotniki

- bez syntaktycznych wykładników, 337
- z determinującymi wykładnikami syntaktycznymi, 339
- z niedeterminującymi wykładnikami syntaktycznymi, 339
- przypadek, 265
- przysłówek, 159
- przyszłość, 183
- pseudoagens, 444
- pytanie prymarne, 134
- pytanie sekundarne, 134
- regens, 524
- relatywne pytania i odnośniki, 502
- remat, 403
 - nowy człon wypowiedzi, 459
- retardacja, 404
- rodzajnik**
 - zerowy, 291
 - zerowy użycie, 305
- rodzajniki**, 290
 - deklinacja, 294
 - nieokreślone użycie, 303
 - określone użycie, 301
 - przyimkowe, 291
 - przyimkowe użycie, 308
 - złożone, 295
- rytm, 403
- rzeczownik, 167
- rzeczowniki**
 - abstrakcyjne, 260
 - materiałowe, 260
 - nazwy własne, 258
 - nieżywotne, 258
- rzeczowniki**
 - pospolite / gatunkowe, 259
 - rodzaju męskiego, 268, 271
 - rodzaju nijakiego, 270, 273

- rodzaju żeńskiego, 269, 272
- zbiorowe, 260
- żywotne, 258
- rzeczywistość pozajęzykowa, 88
- samogłoska**
 - jej otwartość, 46
 - napięta, 49
 - neutralna / środkowa, 46
 - nienapięta, 49
 - przedniojęzykowa, 46
 - tylnojęzykowa, 46
- schemat wokaliczny, 47
- segment tercjarny, 93
- sekwencja jednego mówcy, 31
- singularia tantum, 265
- składnia, 132
- skrótowce, 398
- słowo**
 - prymarne semantyczne, 524
 - sekundarne semantyczne, 524
- słowoforma**
 - deiktyczna, 158
 - funkcyjna, 168
 - modalna, 156
 - prosta, 124
 - prymarna, 100
 - rodzajnikowa, 338
 - sekundarna, 103
 - tercjarna, 108
 - tercjarna oznaczona (4), 142
 - złożona, 125
- słowoforma czasownikowa, 181
- słowoforma złożona**
 - człon determinatywny, 126
 - determinatywna, 125
 - kopulatywna / addytywna, 125
 - słowoforma podstawowa, 126
 - wielokrotnie, 126
- słowoformy deiktyczne**
 - deklinacja, 158
- słowotwórstwo, 124
- spójniki podrzędne, 177
- spójniki współrzędne, 176
- spółgłoska**, 61
 - mocna, 64
 - nosowa, 65
 - płynna, 65
 - półotwarta, 65
 - słaba, 64
 - szczelinowa, 64
 - zwarta, 64
 - zwarto-szczelinowa, 64
- stopniowanie**, 323
 - inne środki językowe, 333
 - oft, wohl, bald, gern, sehr, 331
 - stopień najwyższy, 328
 - stopień równy, 326
 - stopień wyższy, 327
 - zmiany w tematach, 330
- stosunek paradygmatyczny, 137
- stosunek syntagmatyczny, 136, 137
- substancywizacja, 257
- sufiks / przyrostek, 123
- sylaba, 35
- sylabowce, 398
- syntagma, 403
- syntaktyczne kompleksy
 - czasownikowe, 231, 254
- tekst**
 - definicja, 28
 - sens tekstu, 88
 - znaczenie tekstu, 88
- temat**
 - znany człon wypowiedzi, 459
- temat fleksyjny**, 120
 - czasu neutralnego trybu
 - oznajmującego, 190, 192, 202
 - czasu neutralnego trybu
 - przypuszczającego, 207
 - czasu przeszłego narracyjnego
 - trybu oznajmującego, 224

temat fleksyjny

- czasu przeszłego narracyjnego
- trybu przypuszczającego, 227
- neutralny, 120
- poszerzony, 122
- prosty, 122

temat liczby mnogiej, 117

temat liczby pojedynczej, 117

teraźniejszość, 183

transkrypcja fonetyczna, 38

trójkąt wokaliczny, 48

tryb

- oznajmujący, 182
- przypuszczający, 182
- rozkazujący, 183, 203

użycie czasu

- absolutne, 414
- relatywne, 414

walencja, 519

wskaźniki liczby, 120

wykładniki syntaktyczne, 118

wykładniki syntaktyczne

bifunkcyjne, 118

wykładniki syntaktyczne

monofunkcyjne, 118

wypowiedzi paradygmatyczne, 160

- klasa czwarta, 164
- klasa druga, 161
- klasa piąta, 166
- klasa pierwsza, 161
- klasa trzecia, 162

wypowiedzi potencjalne

- klasa druga, 141
- klasa pierwsza, 141
- klasa trzecia, 141

wypowiedź

- bierna, 446
- bierna bez podmiotu, 448
- bierna z podmiotem, 447
- centralna, 461
- częstkowa, 175, 376

częstkowa niezależna, 379

częstkowa zależna, 379, 385

czynna, 444

definicja, 32

dopełnieniowa, 382

eliptyczna, 172

finalna, 461

inicjalna, 461

kompatybilna, 98

kompleksowa, minimalna, 95

macierzowa, 380

macierzowa drugiego lub dalszego stopnia, 380

macierzowa pierwszego stopnia, 380

minimalna, 89, 91

minimalna bez znaczenia, 90

pełna, 91

podrzędna, 386

pojedyncza, 173

potencjalna i minimalna, 93

prosta minimalna, 94

przydawkowa, 386

sekwencje wypowiedzi, 34

tercjarna, 93

wann?, 383

wann? temporalna, 383

wann? warunkowa, 383

warum? / weshalb? / weswegen? sposobu, 383

warum? / weshalb? / weswegen? przyczynowe, 383

współrzędna, 386

złożona, 174, 376

wypowiedź zależna

konstrukcja bezokolicznikowa, 505

konstrukcja imiesłowowa, 508

znak rozpoznawczy, 390

wysokość tonu, 43

zastępnik znaczenia, 136

POSŁOWIE

Niniejsza *Gramatyka* wychodzi od ogólnoludzkich cech językowych, w oparciu o które wyznaczono naturalne jednostki językowe: *tekst, sekwencję jednego mówcy, wypowiedź, sekwencję wypowiedzi, sylabę i głóskę*. Takie podejście związane jest z koniecznością rezygnacji z wielowiekowej tradycji gramatycznej i powszechnie używanych podstawowych jednostek gramatycznych, jak np. *słowo, zdanie*, rozumianych jedynie intuicyjnie na podstawie ortografii.

Dotąd niemożliwe było jednoznaczne określenie granic wyrazu. Dużą pomocą w wyznaczeniu granic słowoform były próby systemowe szwajcarskiego germanisty, profesora dr. dr. h. c. Hansa Glinza. Terminu *zdanie* także nie zdołano mimo setek prób jednoznacznie zdefiniować.

Nowatorskie podejście do analizy gramatycznej uwidacznia się szczególnie wyraźnie w klasyfikowaniu słowoform na części mowy, ich analizie i w analizie składniowej. Dużą rolę w tych analizach odgrywa stawianie pytań, które należą do ogólnoludzkich cech językowych, albowiem bez nich niemożliwa byłaby komunikacja międzyludzka.

Pytania prymarne są pierwszą, nową częścią mowy. Trzeba było także sformułować nowe, dotychczas nierejestrowane części mowy jak np. *odnośniki*, które odgrywają ważną rolę w precyzyjnych definicjach innych części mowy oraz w składni. Dotychczasowe części mowy, jak np. *spójniki, przyimki*, które należało z powodu niejednoznacznych definicji opanować pamięciowo, doczekały się jasnych definicji.

W analizie składniowej ważną rolę spełnia zastępowanie paradygmatycznych wypowiedzi przez odnośniki lub pytania prymarne. W ten prosty sposób można między innymi precyzyjnie określić tzw. w gramatyce tradycyjnej typy zdań pobocznych.

W niniejszej *Gramatyce* również wykazałem, że dotychczasowe reguły lub prawa językowe są nieadekwatnie sformułowane, obarczone licznymi wyjątkami i dlatego bezużyteczne. Najlepszym przykładem mogą być tradycyjna deklinacja rzeczownika i przymiotnika, które zostały uproszczone.

Wyjątki w gramatykach są trojakiego rodzaju, wynikają one:

1. z niespójnych reguł,
2. z intuicyjnej ingerencji wydawnictw, uczonych, a także językoznawców w rozwój języka,
3. z przejścia wyrazów z innych języków i dlatego nieodmiennych, np. *prima*, *indygo*, jak i używania dla celów stylistycznych form archaicznych, odczuwanych w standardowym języku za przestarzałe.

Na niespójne reguły zwracałem wielokrotnie uwagę w swoich pracach naukowych. Ograniczę się jedynie do kilku przykładów. Proszę porównać w dotychczasowych gramatykach niemieckich, np. odmianę przymiotnika według deklinacji mocnej słabej i mieszanej, dotychczasowe zasady tworzenia czasów złożonych, czy wyodrębnienia części zdania, z podanymi w tej *Gramatyce* regułami. Niespójne reguły należy wyeliminować z opisu gramatycznego.

Nie badano zmian zachodzących od XIX wieku do czasów obecnych, o czym świadczy np. rozbieżność między słownikami DUDENA i WAHRIGA w podawaniu form podstawowych rzeczownika. (Zobacz podrozdziały 6.4.3 i 6.5).

W okresie romantyzmu ożywiono gocką formę *haírtins* ‘Herzens’, ponieważ uważano i nadal się uważa, że serce jest miejscem uczuć. W tym czasie z wyjątkowym pietyzmem odnoszono się do starych form językowych. W obecnej standardowej niemczyźnie słowoformy *Herzens* i *Herzen* są jedynymi wyjątkami w odmianie rzeczowników rodzaju nijakiego. W fachowym języku medycznym rzeczownik *Herz* otrzymuje tylko w dopełniaczu liczby pojedynczej syntaktyczny wykładnik <es> i jest odmieniany zgodnie z rozwojem historycznym rzeczowników rodzaju nijakiego.

Ten wyjątek i inne wyjątki, niezgodne z rozwojem historycznym, ale akceptowane przez ogół rdzennych Niemców oraz archaizmy, są wyjątkami właściwymi. Pozostałe wyjątki należy wyeliminować na podstawie odpowiednich badań całkowicie lub przynajmniej ograniczyć do minimum. (Zobacz podane w podrozdziale 6.5 trzy reguły służące wyeliminowaniu podwójnych wykładników syntaktycznych.)

Ze względu na brak badań synchronicznych formułowano niespójne reguły z licznymi wyjątkami. Wyjątki usprawiedliwiano powiedzeniem, zapisanym w słownikach języków nowożytnych:

Die Ausnahmen bestätigen die Regel.
Wyjątki potwierdzają regułę.

The exception proves the rule.

Wyjątek potwierdza regułę.

Z punktu widzenia logiki, wyjątki wynikające z niespójnych reguł tej reguły falsyfikują. „Zasada empirii” Hjelmsleva i znajomość logiki umożliwiają wykrycie paranaukowych reguł językowych, które w tej *Gramatyce* zostały wyeliminowane.

Jest sprawą jasną, że trzeba było zrezygnować z wielu tradycyjnych terminów na rzecz nowych, bez których niemożliwe byłoby przedstawienie innowacyjnych reguł językowych. Zmiana terminów jest tylko wtedy uzasadniona, jeżeli odkrywa się nowe, bezsprzeczne reguły czy prawa językowe. O nieuzasadnionych merytorycznie zmianach terminów świadczą liczne terminy synonimiczne, które stwarzają jedynie pozory współczesnego stanu badań.

Stare reguły będą z pewnością nadal prezentowane wszystkim uczącym się gramatyki początkowo z powodu niewiedzy o nowej gramatyce, później najprawdopodobniej wskutek inercji, niechęci nauczycieli do nowości, wynikającej z włożenia nawet minimalnego wysiłku w zapoznanie się z nowymi, prostymi rozwiązaniami. Takie podejście świadczy o braku dbałości w przekazywaniu uczniom i studentom najnowszej wiedzy.